

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

مکتبہ اسلامیہ
کراچی

تالیف: مولانا محمد رفیع صاحب

مکتبہ اسلامیہ

کراچی

(۲۰)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شرح و ترجمه صحیفه سجادیه

نویسنده:

احمد فہری

ناشر چاپی:

اسوہ - سازمان اوقاف و امور خیریه جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانہ ای قائمیہ اصفہان

فهرست

۵	فهرست
۸	شرح و ترجمه صحیفه سجادیه جلد ۳
۸	مشخصات کتاب
۹	اشاره
۱۳	فهرست
۲۸	شرح دعای سی و دوم دعای بعد از فارغ شدن از نماز شب
۲۸	اشاره
۲۹	نماز شب در اخبار اهل بیت علیهم السلام
۵۲	نعمت و الطاف حق جل جلاله
۵۶	فرق بین رجاء و غرور
۵۸	موازنه خوف و رجاء
۶۱	تنبيهات
۷۶	شرح دعای سی و سوم دعا برای استخاره
۹۰	شرح دعای سی و چهارم دعای هنگام مبتلا شدن یا دیدن مبتلا
۹۶	شرح دعای سی و پنجم دعای هنگام نگرستن به دنیا داران
۱۰۴	شرح دعای سی و ششم دعاهاى آن حضرت است هنگامی که به ابر و برق می نگریست
۱۱۷	شرح دعای سی و هفتم دعای اعتراف به تقصیر از ادای شکر
۱۱۷	اشاره
۱۱۷	مقدمه
۱۲۹	شرح دعای سی و هشتم دعاهاى آن حضرت در پوزش طلبیدن از کوتاهی در حقوق بندگان
۱۴۳	شرح دعای سی و نهم دعا در طلب عفو و رحمت
۱۵۳	شرح دعای چهلم دعا هنگام رسیدن خبر مرگ کسی
۱۶۷	شرح دعای چهلم و یکم دعا برای طلب پرده پوشی و حفظ کردن
۱۶۷	اشاره

۱۷۰	نکته عرفانی
۱۸۳	شرح دعای چهل و دوم دعای هنگام ختم القرآن
۱۸۳	اشاره
۱۸۳	مقدمه
۱۹۵	تتمه این بحث
۲۱۸	شرح دعای چهل و سوم دعای هنگام نگاه کردن به نور ماه
۲۳۴	شرح دعای چهل و چهارم دعای هنگام فرا رسیدن ماه مبارک رمضان
۲۳۴	اشاره
۲۳۵	نکته ای در لطافت تعبیر
۲۴۴	تنبيه عرفانی
۲۴۷	تنبيه عرفانی
۲۶۱	تتمه
۲۶۲	ختم
۲۶۳	تتمه خطبه شریفه
۳۱۶	شرح دعای چهل و پنجم دعای وداع با ماه مبارک رمضان
۳۱۶	اشاره
۳۱۶	مقدمه
۳۶۰	شرح دعای چهل و ششم دعای بعد از نماز عید فطر
۴۱۵	شرح دعای چهل و هفتم از دعاهاى روز عرفه
۴۱۵	اشاره
۴۲۴	توضیح
۴۳۷	و اما نهمین فضیلت
۴۹۸	تمثیل
۵۰۰	لطیفه
۵۲۱	شرح دعای چهل و هشتم دعاهاى روز عید قربان و جمعه
۵۲۱	اشاره

۵۲۴	فایده ادبی و تاریخی
۵۳۱	توضیح
۵۴۱	شرح دعای چهل و نهم دعای دور کردن کید دشمنان
۵۵۲	شرح دعای پنجاهم دعای ترس از خدا
۵۵۲	اشاره
۵۵۲	تبصره
۵۶۴	شرح دعای پنجاه و یکم دعا به هنگام تضرع و زاری
۵۷۶	شرح دعای پنجاه و دوم دعا هنگام اصرار به خواسته خویش
۵۸۸	شرح دعای پنجاه و سوم دعای هنگام خضوع و فروتنی نزد خدا
۵۹۴	شرح دعای پنجاه و چهارم دعاهای رفع غم و غصه
۵۹۴	اشاره
۵۹۵	توضیح
۶۰۲	درباره مرکز

مشخصات کتاب

سرشناسه: فهری زنجانی، احمد، 1301 - ، شارح

عنوان و نام پدیدآور: شرح و ترجمه صحیفه سجادیه [علی بن الحسین (ع)] / تالیف احمد فهری.

مشخصات نشر: تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، [13 ?] -

مشخصات ظاهری: 3ج.

شابک: (دوره): 1-009-542-964 ؛ (ج. 2): 5-007-542-964 ؛ 35000 ریال: (ج. 3): 3-008-542-964

یادداشت: فهرست نویسی براساس جلد دوم، 1385.

یادداشت: فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا

یادداشت: ج. 3 (چاپ اول: 1385).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: -- ج. 3. شرح و ترجمه دعای 32 تا انتهای دعای 54.

عنوان دیگر: صحیفه سجادیه. شرح.

موضوع: علی بن حسین (ع)، امام چهارم، 38 - 94ق. صحیفه سجادیه -- نقد و تفسیر.

موضوع: دعاها.

شناسه افزوده: علی بن حسین (ع)، امام چهارم، 38 - 94ق. صحیفه سجادیه. شرح.

شناسه افزوده: سازمان اوقاف و امور خیریه. انتشارات اسوه.

رده بندی کنگره: 1/BP267/1ع 8ص 1300 304227ی

رده بندی دیویی: 297/772

شماره کتابشناسی ملی: م 84-9385

شرح و ترجمه صحیفه سجّادیه

جلد سوم

تألیف

آیت الله سید احمد فہری

شرکت چاپ و انتشارات اسوہ

ص: 3

- متن دعای سی و دو و شرح و ترجمه آن 7
- متن دعای سی و سه و شرح و ترجمه آن 64
- متن دعای سی و چهار و شرح و ترجمه آن 78
- متن دعای سی و پنج و شرح و ترجمه آن 84
- متن دعای سی و شش و شرح و ترجمه آن 92
- متن دعای سی و هفت و شرح و ترجمه آن 99
- متن دعای سی و هشت و شرح و ترجمه آن 117
- متن دعای سی و نه و شرح و ترجمه آن 127
- متن دعای چهل و شرح و ترجمه آن 140
- متن دعای چهل و یک و شرح و ترجمه آن 154
- متن دعای چهل و دو و شرح و ترجمه آن 161
- متن دعای چهل و سه و شرح و ترجمه آن 202
- متن دعای چهل و چهار و شرح و ترجمه آن 210
- متن دعای چهل و پنج و شرح و ترجمه آن 281
- متن دعای چهل و شش و شرح و ترجمه آن 337
- متن دعای چهل و هفت و شرح و ترجمه آن 365
- متن دعای چهل و هشت و شرح و ترجمه آن 493
- متن دعای چهل و نه و شرح و ترجمه آن 517
- متن دعای پنجاه و شرح و ترجمه آن 530
- متن دعای پنجاه و یک و شرح و ترجمه آن 540

متن دعای پنجاه و دو و شرح و ترجمه آن 553

متن دعای پنجاه و سه و شرح و ترجمه آن 567

متن دعای پنجاه و چهار و شرح و ترجمه آن 573

ص:5

دعاؤه في صلوه الليل و من دعائه في التمجيد

اللهم يا ذا الملك المتأبد المتأيد بالخلود و السلطان الممتنع بغير جنود و لا اعوان الممتنع بغير عون و العز الباقي على مرّ الدهور و خوالى
الأعوام و مواضى الأزمان و الأيام عز سلطانك عزًا لا حدّ له بأوليّه و لا منتهى له بأخريّه و العز الباقي على آباء الدهور عز سلطانك عزًا
لاحدّ لأوله و لا منتهى لآخره و استعلى ملكك علوا سقطت الأشياء دون بلوغ امده و لا يبلغ لا يبلغ ادنى ماستأثرت به من ذلك اقصى
نعت الناعتين ضلّت فيك الصفات و تفسّخت دونك

ص:7

التَّعَوْتُ وَحَارَتْ فِي كِبْرِيائِكَ لَطَائِفِ الْأَوْهَامِ كَذَلِكَ أَنْتَ اللَّهُ الْأَوَّلُ فِي أَوْلِيَّتِكَ أَنْتَ اللَّهُ فِي أَوْلِيَّتِكَ وَعَلَى ذَلِكَ أَنْتَ دَائِمٌ لَا تَزُولُ وَأَنَا الْعَبْدُ الضَّعِيفُ عَمَلًا الْجَسِيمُ أَمَلًا خَرَجْتُ مِنْ يَدَيْ يَدَيِّ سَبَابِ الْوَصَلَاتِ الْأُمَّ مَا وَصَلَهُ الْأُمَّ وَصَلَهُ رَحْمَتِكَ رَحْمَتِكَ وَتَقَطَّعْتَ عَنِّي عَصَمَ الْأَمَالِ الْأُمَّ مَا أَنَا مَعْتَصِمٌ بِهِ مِنْ عَفْوِكَ قَلَّ عِنْدِي مَا اعْتَدَّ بِهِ مِنْ طَاعَتِكَ وَكَثُرَ عَلَيَّ مَا أَبُوءُ بِهِ مِنْ مَعْصِيَتِكَ وَلَنْ يَضِيقَ عَلَيْكَ عَفْوٌ عَنْ عَبْدِكَ وَإِنْ أَسَاءَ فَاعْفُ عَنِّي اللَّهُمَّ وَقَدْ أَشْرَفَ

على خفايا حفايا الأعمال علمك و انكشف كلّ مستور دون عند خبرك و لاتنطوي عنك دقائق فلا ينطوي عندك دفاين الأمور و لا تعزب يعزب عنك غيبات السّرائر و قد استحوذ علىّ عدوك الذي استنظرک لغوايتي لإغوائى فأنظرته و استمهلك الى يوم الدين لإضلالى فأمهلته فأوقعنى و قد هربت اليك من صغائر ذنوب فأوقعنى فى صغائر ذنوب موبقه و كبائر اعمال مرديه حتّى اذا فارقت معصيتك و استوجبت بسوء سعيى سخطتك قتل عنيّ عذار غدره قتل عذاره عنيّ و تلقّانى

ص:9

بكلّمه كفره و تولّى البراءه بالبراءه منّى و أدبر مولّيا عنّى فأصحرنى لغضبك فريدا و أخرجنى الى فناء نعمتك طريدا لا شفيع يشفع لى اليك و
لا خفير يؤمننى عليك و لا حصن يحجبنى عنك و لا ملاذ الجأ اليه منك فهذا مقام العائذ بك و محلّ المعترف لك فلا يضيّقنّ يضيّقن
عنّى فضلك و لا يقصرنّ يقصرنّ دونى عفوك و لا اكن اكونن اخيب عبادك التائبين و لا اقنط وفودك الآملين و اغفر لى أنّك خير الغافرين
اللّهمّ انك امرتنى فتركت و نهيتنى فركبت و سؤل

لى الخطأ خاطر السوء ففرطت اللهم انك قد نهيتنى فركبت و أمرتنى فتركت و سؤل لى الخطأ فعصيت و لا استشهد على صيامى نهارا و لا استجير بتهجدى ليلا- و لا- تثنى على باحياها سنه حاشى فروضك التى من ضييعها هلك و لست اتوسل اليك بفضل نافله مع كثير ما أغفلت من وظائف فروضك و تعديت عن مقامات و تعديت من غايات حدودك الى حرمات انتهكتها و كبائر ذنوب اجترحتها كانت عافيتك لى من فى فضائحها ستر و هذا مقام من استحيا لنفسه منك و سخط عليها و رضى عنك

ص: 11

فتلقاك بنفس خاشعه ورقبه خاضعه و ظهر مثقل من الخطايا واقفا بين الرغبه اليك و الرهبه منك و انت اولى من رجاه و أحق و أنت اولى
من اطلب من رجاه و آمن من خشيه و اتقاه فأعطني فأطلبني يا رب ما رجوت و آمنى ما ممّا حذرت و عد على بعائده رحمتك أنك اكرم
المسؤولين اللهم و اذ سترتني بعفوك و تغمّدتني بفضلك فى دار الفناء الحياه بحضره الأكفاء فأجرنى من فضيحات فضائح دار البقاء عند
مواقف تواقف الأشهاد من الملائكه المقربين و الرسل المكرّمين و الشهداء

ص:12

و الصّالحين من جار كنت اكاتمه اكنمه سيئاتي و من ذى و ذى رحم كنت احتشم منه فى سريراتي كنت استتر منه بخفيّاتي لمراثق بهم ربّ
فى السّتر السّتر علىّ و وثقت بك ربّ فى و وثقت بك فى المغفره لى و أنت اولى اوفى من وثق به و اعطى من رغب اليه و أرف و أرحم من
استرحم فارحمى اللّهمّ و أنت حدرتنى ماء مهينا من صلب متضائق متطابق العظام حرج المسالك المسلك الى رحم ضيقه سترتها
بالحجب تصرّفنى حالا عن حال حتّى انتهيت بى الى تمام الصّوره و أثبتّ فىّ الجوارح كما نعتّ فى

كتابك نطفه ثم علقه ثم مضغه ثم عظاما ثم كسوت العظام لحما ثم انشأتني خلقا آخر كما شئت شيئا حتي اذا احتجت الي رزقك ولم استغن عن غياث فضلك جعلت لي قوتا من فضل طعام و شراب اجرته لأمتك التي اسكنتني جوفها و أودعتني قرار رحمها ولو تكلني يا رب في تلك الحالات الي حولى و لو تكلني في تلك الحال الي نفسى او تضطرنى الي قوتى، لكان الحول عنى معتزلا و لكنت القوه منى بعيدة فغذوتنى بفضلك غذاء فقئتني بفضلك قيته البر اللطيف تفعل ذلك بي

تفعل بی ذلک تطوّلا علیّ الی غایتی هذه لا اعدم برک و لا یبطئ بی حسن صنیعک و لا یبطئ عنّی حسن صنعک و لا تتأکّد مع ذلک،
ثقتی فأتفرّغ لما هو احظی لی عندک قد ملک الشّیطان عنانی فی سوء الظّنّ، و ضعف الیقین فأنا اشکو سوء اشکو الیک سوء مجاورته لی و
طاعه نفسی له و أستعصمک من ملکته و أتضرّع الیک صرف کیده عنّی و أسألك فی ان تسهّل الی رزقی سبیلا فلک الحمد علی ابتدائك
بالّعمّ الجسام و الهامک الشّکر علی الإحسان و الإنعام فصلّ علی محمّد و آله و سهّل علیّ

رزقى وأن تقنّعى بتقدیرک لی وأتضرّع الیک فی ان تسهّل الی رزقى سبیلی وأن تقنّعى بمقدورک لی وأن ترضینى بحصّتى فیما قسمت لی وأن تجعل بحصّتى وأن تجعل ما ذهب من جسمى و عمرى ما ذهب من عمرى فى سبیل طاعتک انک خیر الرّازقین الغافرین اللّهم انّی اعوذ بک من نار تغلّط بها علی من عصاک و توعّدت بها من صدف و أوعدت بها من ضادّک و صدف عن رضاک و من نار نورها ظلمه و هیئها الیم و بعیدها قریب و من من نار یأکل بعضها بعض بعضها بعضا و یصول بعضها علی بعض و من من

نار تذر العظام رميما و تسقى اهلها حميما و من من نار لا تبقى على من تضرع اليها و لا ترحم من استعطفها و لا تقدر على التّخفيف
عمّن خشع خنع لها و استسلم اليها تلقى لها تلقى سكّانها بأحرّ ما لديها من اليم النّكال و شديد الوبال و أعوذ بك من عقاربها افاعيها
الفاغره افواهاها افواهاها و حياتها الصّالقه بأنيابها و شرابها الآذى يقطّع امعاء و أفئده سكّانها و ينزع قلوبهم و شرابها الآذى يقطّع الأمعاء و
أستهديك لما باعد منها و آخر عنها اللّهم صلّ على محمّد و آله و أجرني و آخر عنها فأجرني منها بفضل رحمتك

وأقلني عثراتي بحسن اقاتتك ولا تخذلني يا خير المجيرين اللهم انك تقى الكريهه وتعطي الحسنه وتفعل ما تريد وأنت على كل شيء قدير اللهم صل على محمد وآله يا خير المجيرين اللهم وصل على محمد اذا ذكر الأبرار وصل على محمد وآله وصل على محمد ما اختلف الليل والنهار صلوه لا ينقطع مددها ولا يحصى عددها صلوه تشحن الهواء وتملأ الأرض والسماء صلى الله عليه حتى يرضى و صلى الله عليه وآله بعد الرضا صل عليه حتى يرضى وصل عليه بعد الرضا صلوه لا حد لها ولا منتهى يا أرحم الراحمين

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام بعد الفراغ من صلوه الليل لنفسه في الاعتراف بالذنب از دعاهای امام است برای خود که پس از به جا آوردن نماز شب درباره اقرار به گناه می خواندند. بدان که نماز شب در احادیث شریفه گاهی به همان هشت رکعت نافله شب گفته می شود و گاهی به یازده رکعت، یعنی هشت رکعت به اضافه دو رکعت شفع و یک رکعت وتر، و گاهی سیزده رکعت، یعنی یازده رکعتی که گفته شد به اضافه دو رکعت نافله صبح. بنابراین محتمل است که امام علیه السلام این دعا را پس از هشت رکعت نافله شب می خواندند و یا پس از یازده رکعت. و یا پس از سیزده رکعت. و شیخ بهایی قدس سره این دعا را در مفتاح به پیروی از شیخ الطائفه در مصباح پس از دو رکعت نافله صبح ذکر کرده و فرموده که سزاوار است پس از آن که از نماز شب فارغ شدی یعنی پس از سیزده رکعت، بخوانی دعایی را که سید العابدین علیه السلام می خواندند که از دعاهای صحیفه است، و دعا را ذکر کرده. و کفعمی قدس سره پس از نماز وتر این دعا را ذکر کرده است.

و به اجماع علما اول وقت نماز شب نیمه شب است و هر قدر به صبح نزدیک تر باشد افضل است، و اگر فجر صادق طلوع کرد و نمازگزار چهار رکعت از نماز شب را خوانده بود باقی مانده را بدون سوره و فقط با حمد تنها می خواند به نیت اداء. و مشهور میان علما آن است که اگر نمازگزار عذری داشته باشد جایز است نوافل شب قبل از نیمه شب بخواند و لیکن قضا کردنش افضل است از تقدیم بر نیمه شب.

مترجم گوید: این ناچیز جزوه مختصری درباره نماز شب و آداب آن به نام شمع سحر چندی قبل نوشته و به فارسی و عربی منتشر شده است، و به مناسبت دعای شریف صحیفه مبارکه که اکنون به شرح آن پرداخته ام مناسب دیدم بعضی مطالب کتاب مزبور را در این جا بیاورم، باشد که از این ناحیه نیز فیضی به این بی بضاعت برسد:

نماز شب در اخبار اهل بیت علیهم السلام

و اما روایات، بیش از آن است که در این مختصر بگنجد و ما برای تشویق علاقمندان و مخصوصاً جوانان پرشور و عشق چند روایت ذکر می کنیم:

1. اقدم المحدثین شیخ صدوق - رضوان الله علیه - در مجالس به سند خود از ابن عباس روایت می کند که گفت: قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: من رزق صلوه الليل من عبد او أمه قام لله عز وجل مخلصاً فتوضأ وضوءاً سابغاً و صلی لله عز وجل بنیة صادقه و قلب سلیم و بدن خاشع و عین دامعه جعل الله تبارک و تعالی خلفه تسعه صفوف من الملائکه فی کل صف ما لا یحصی عددهم الا الله تعالی، احد طرفی کل صف فی المشرق و الآخر بالمغرب. قال: فاذا فرغ کتب له بعددهم درجات.

الخبر:

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هرکس که نماز شب نصیبتش شود - چه مرد چه زن - از سر اخلاص برخیزد و وضوی کاملی بسازد و برای خدای عز و جل بانیتهی راست و قلبی سالم و بدنی خاشع و چشم گریان نماز گزارد، خدای تبارک و تعالی در پشت سر او نه صف از فرشتگان قرار می دهد که شمار هر صف را بجز خدا کسی نداند. یک طرف صف در خاور و طرف دیگرش در باختر باشد و چون از نماز فارغ شود خداوند به شمار آن فرشتگان برای او درجه مقرر فرماید. روایت دنباله دارد.

2. و نیز در مجالس صدوق - رضوان الله علیه - سند به مفضل بن عمر می رساند که او از امام صادق علیه السلام و از پدرش و پدرش از پدران بزرگوارش روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ان الله جل جلاله اوحی الی الدنيا ان اتعبی من خدمک و اخدمی من رفضک و ان العبد اذا تخلی بسیده فی جوف الليل المظلم و ناجاه اثبت الله النور فی قلبه، فاذا قال: یا رب یا رب، ناداه الجلیل جل جلاله: لیبیک عبدی سلنی اعطک و توکل علی اکفک. ثم یقول جل جلاله لملائکته:

ملائکتی، انظروا الی عبدی فقد تخلی بی فی جوف هذا الليل المظلم و البطلون لاهون و الغافلون

نیام اشهدوا انی قد غفرت له. الخیر.

رسول خدا فرمود: خدای تعالی به دنیا وحی کرد که هرکس در خدمت تو باشد به رنج و ناراحتی درافکن و هرکس که تو را رها کند در خدمت او باش. و هرگاه بنده ای با آقای خویش در دل شب تار، خلوت کند و با او به راز و نیاز پردازد خداوند، نور را در دل او جایگزین سازد پس چون یا رب یا رب گوید خدای جلیل جل جلاله او را لبیک گوید و ندایش کند که ای بنده من از من بطلب تا عطایت کنم و بر من توکل کن تا بسنده ات باشم.

سپس خدای جل جلاله به فرشتگانش فرماید: فرشتگان من! بنده ام را بنگرید که در دل این شب تیره با من خلوت کرده ولی بیکاران و بطالت پیشگان به لهو و لعب مشغولند و غافلان در خوابند. گواه باشید که من حتما او را آمرزیده ام.

به ولای تو که گر بنده خویشم خوانی از سر خواجگی کون و مکان برخیزم

بارها! دل‌های ظلمت زده ما را با بارقه ای از نور خود منور فرما و چشم و گوش دل ما را به عالم غیب باز کن تا از لذت انس ما را نیز نصیبی و از حلاوت کلامت کام ما را نیز بهره ای باشد.

پروردگارا! به بخت برگشتگی ما ترحم فرما که تو ارحم الراحمینی.

آخر ای پادشه حسن و ملاحظت چه شود کز لب لعل تو ریزد نمکی بر دل ریش

* 3. محدث جلیل شیخ صدوق در کتابهای معانی و خصال و مجالس از ابن عباس نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «اشراف امتی حمله القرآن و اصحاب اللیل»:

شرافتمندان امت من حاملان قرآن و شب زنده دارانند.

4. محدث مزبور - رضوان الله علیه - از پدرش و او با سند خود از مفضل بن عمر نقل می کند که گفت: شنیدم مولای من امام صادق علیه السلام می فرمود:

«کان فیما ناجی الله به موسی بن عمران علیه السلام ان قال له یابن عمران کذب من زعم انه یحبنی فاذا جئته اللیل نام عنی الیس کلّ محبّ یحبّ خلوه حبیبه؟ ها انا ذا یابن عمران مطلع علی اجبائی اذا جهنم اللیل حولت ابصارهم فی قلوبهم و مثلت عقوبتی (1) بین اعینهم یخاطبونی عن المشاهده و یکلمونی

ص: 21

1- در بعضی از نسخه ها به جای «عقوبتی» کلمه «نفسی» ضبط شده است.

عن الحضور، يابن عمران، هب لي من قلبك الخشوع و من بدنك الخضوع و من عينك الدموع في ظلم الليل و ادعني فانك تجدني قريبا
مجيباً):

از جمله رازها که خدای عز و جل با موسی بن عمران داشت این بود که فرمود:

ای پسر عمران! دروغ می گوید کسی که گمان می کند مرا دوست دارد ولی چون شب فرا می رسد از من چشم می پوشد و به خواب می رود. مگر نه این است که هر عاشقی خلوت با معشوق خویش را دوست می دارد؟ هان ای پسر عمران! این منم که بر دوستانم مطلعم؛ چون شب آنان را فرا گیرد چشم دل آنان را باز کنم و (شکنجه) خود را در جلو دیدگان آنان مجسم می کنم؛ با من از راه شهود و رویارویی سخن می گویند و از حضور به گفتگو می نشینند. ای پسر عمران! در دل شبهای تار از دلت خشوع و از تنت خضوع و از دو چشمت اشک نثار من کن و مرا بخوان که مرا نزدیک به خود و پاسخگوی خود خواهی یافت.

امشب آن نیست که در خواب رود چشم ندیم خواب در روضه رضوان نکنند اهل نعیم

خاک را زنده کند تربیت باد بهار سنگ باشد که دلش زنده نگردد به نسیم

بوی پیراهن گم کرده خود می شنوم گر بگویم همه گویند ضلالی است قدیم

ای رفیقان سفر دست بدارید از ما که بخواهیم نشستن به در دوست مقیم

عجب از کشته نباشد به در خیمه دوست عجب از زنده که چون جان به در آورد سلیم

*

5. عارف کامل مرحوم حاجی میرزا جواد ملکی - رضوان الله تعالی علیه - در رساله لقاء الله روایتی نقل می کند که ما به ذکر آن تیمن می جوئیم، می گوید:

روی انه تعالی اوحی الی بعض الصدیقین ان لی عبادا من عبادی یحبونی فاحبهم و یشتاقون الیّ و اشتاق الیهم و یذکرونی و اذکرهم و ینظرون الیّ و انظر الیهم و ان حدوت طریقهم احببتک و ان عدلت عنهم مقتک. قال: یا رب و ما علامتهم؟ قال: یراعون الظلال بالنهار
كما یراعی الراعی الشفیق

ص: 22

غنمه و یحنون الی غروب الشمس کما یحن الطیر الی و کره عند الغروب، فاذا جهنم اللیل و اختلط الظلام و فرشت الفرش و نصبت الی الاسره و خلا۔ کل حبیب بحبیبہ نصبوا الی اقدامهم و افترشوا الی وجوههم و ناجونی بکلامی و تملقوا الی بانعامی فبین صارخ و باک و متاوه و شاک و بین قاعد و قائم و راکع و ساجد بعینی ما یتحملون من اجلی و بسمعی ما یشتکون من حبّی اول ما اعطیهم ثلاث:

اخذف من نوری فی قلوبهم فیخبرون عنّی کما اخبر عنهم. و الثانیة: لو کانت السموات و الارض و ما فیها فی موازینهم لاستقللتها لهم. و الثالثه: اقبل بوجهی علیهم فتری من اقبلت بوجهی علیه یعلم احد ما ارید ان اعطیه؟:

خدای تعالی به یکی از صدیقین وحی کرد که در میان بندگان من بندگان خاصی هستند که آنان مرا دوست می دارند و من آنان را دوست می دارم؛ آنان به من مشتاقند و من به آنان اشتیاق دارم؛ آنان به یاد منند و من به یاد آنانم؛ آنان به من نظر دارند و من به آنان نظر دارم. تو (ای داود) اگر در راه آنان قدم نهادی تو را دوست خواهم داشت و اگر از راه آنان عدول کنی و راه دیگری انتخاب کنی دشمنت خواهم گرفت.

داود گفت: پروردگارا آنان را چه علامت است؟ فرمود: در روز چشم به سایه دوخته اند همان گونه که چوپان مهربان چشم به گله خود می دوزد، و به آرزوی غروب آفتابند همان گونه که پرنده به هنگام غروب به آرزوی بازگشت به لانه خویش است. همین که شب فرا رسید و تاریکی شب فراگیر شد و بسترها گسترده شد و تختخوابها نصب گردید و هر دوستی با دوست مورد علاقه خود خلوت کرد آنان رو به من به قدمهایشان می ایستند و صورتهای خویش را فرش زمین می کنند و با کلام من با من به راز و نیاز می پردازند و به خاطر نعمتهایی که به آنان داده ام، گاهی فریاد می زنند و گاهی آه سرد می کشند و گاهی شکایت نزد من می آورند، و این حالات را نشسته و ایستاده و در حال رکوع و در حال سجده انجام می دهند. من می بینم که به خاطر من چه تحمل می کنند و می شنوم که از محبت من (و در فراق) چه شکایتها دارند.

نخستین عطایم به آنان سه چیز است:

اول: از نور خودم در دل آنان پرتو افکنم که در پرتو آن نور از من خبر می دهند همان گونه که من از آنان خبر دارم.

دوم: اگر آسمانها و زمین و آنچه در آنهاست در میزان عملشان باشد، من آن را برای آنان اندک می شمارم.

و سوّم: رو به سوی آنان کنم، و آن را که من رو به او کنم به نظر تو آیا کسی می داند که می خواهم چه چیز به او بدهم؟

از در خویش خدایا به بهشتم مفرست که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس

یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم دولت صحبت آن مونس جان ما را بس

*

پیر دلسوخته طریقت خواجه عبد الله انصاری را در رابطه با این روایت شریف سخنی است که می آورم باشد که طفل هوسباز نفس پند پذیرد و نفس گرم پیر در جان ما گیرد و آتشی از عشق در دل برافروزد.

داود علیه السلام گفت: بار خدایا، گیرم که اعضا را با آب شویم تا از حدث، طهارت پذیرد، دل را به چه شویم تا از غیر تو طهارت پذیرد؟ فرمان آمد که یا داود! دل را با آب حسرت و اندوه بشوی تا به طهارت کبری رسی. گفت: بار خدایا! این اندوه از کجا به دست آرم؟ گفت: این اندوه ما خود فرستیم، شرط آن است که دامن در دامن اندوهگنان و شکستگان بندی.

گفت: بار خدایا! ایشان را چه نشان است؟ گفت: «یراقبون الظلال و یدعوننا رغبا و رهبا» همه روزه آفتاب را می نگرند تا کی فرو شود و پرده شب فروگذارند تا ایشان در خلوتگاه (و نحن اقرب) کوفتن گیرند. «فمن بین صارخ و باک و متأوه» همه شب خروشان و سوزان و گریان، با نیاز و گداز، روی بر خاک نهاده و به آواز لهفان ما را می خوانند که یا رباه! یا رباه به زبان حال می گویند:

شبهای فراق تو کمانکش باشد صبح از بر او چو تیر آتش باشد

وان شب که مرا با تو به ناخوش باشد گویی شب را قدم بر آتش باشد

*

و از جبار عالم ندا می آید که ای جبرئیل و میکائیل! شما زجل(1) سبیح بگذارید که آواز سوخته ای می آید. هرچند بار عصیان دارد اما در دل درخت ایمان دارد. در آب و گل، مهر ما سرشته دارد، مقربان ملاً اعلی از آن روز باز که در وجود آمدند تا به رستاخیز دست در کمر

ص: 24

1- زجل به معنای فریاد است.

بندگی ما زده اند و فرمان را چشم نهاده و در آرزوی یک نظر می سوزند، انگشتان حسرت در دهان حیرت گرفته که این چیست؟ خدمت این جا و محبت آن جا! دوییدن و پوئیدن بر ما و رسیدن و دیدن ایشان را! و عزت احدیت به نعت تقدیر ایشان را جواب می دهد که: کار سوز دارد و اندوه، نهاد ایشان معدن سوز است و کان اندوه.

بی کمال سوز دردی نام دین هرگز مبر بی جمال شوق وصلی تکیه بر ایمان مکن

در خم زلفین جان آویز جانان روز وصل جز دل مسکین خون آلود را قربان مکن

*

6. و نیز از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت می کند که فرمود:

ما زال جبرئیل یوصینی بقیام اللیل حتی ظننت ان خیار امتی لن یناموا.

جبرئیل آن قدر سفارش سحرخیزی را به من کرد که گمان کردم برگزیدگان و نیکان امت من هرگز نخواهند خوابید.

7. و نیز از عبد الله بن سنان روایت می کند که گفت: شنیدم امام صادق علیه السلام را که می فرمود:

ثلاثة هن فخر المؤمن وزینته فی الدنيا والآخرة: الصلوة فی آخر اللیل، و یأسه مما فی ایدی الناس، و ولایه الامام من آل محمد.

سه چیز باعث افتخار مؤمن و زینت اوست در دنیا و آخرت: نماز در آخر شب و ناامیدی اش از آنچه در دست مردم است و دوستی امام از آل محمد.

8. و از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود:

ما من عمل حسن یعمله العبد الا وله ثواب فی القرآن الا صلوه اللیل فان الله لم یبین ثوابها لعظیم خطرهما عنده فقال: تتجا فی جنوبهم عن المضاجع یدعون ربهم خوفا و طمعا و مما رزقناهم ینفقون فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قره اعین جزاء بما کانوا یعملون (السجده 16 و 17):

هر کار نیکی که بنده انجام دهد در قرآن از برای آن پاداشی هست بجز نماز شب که خداوند به واسطه آن که پاداش آن در نزد خدا خیلی بزرگ بوده بیان نفرموده و فرموده است:

پهلوهایشان از بسترها تهی می شود و پروردگارشان را از روی بیم و امید می خوانند و از آنچه آنان را نصیب داده ایم انفاق می کنند؛ پس هیچ کس نمی داند که به پاداش عمل آنان چه چشم روشنی ها پنهان و ذخیره شده است.

ای خدای بی نظیر ایثار کن گوش را چون حلقه دادی این سخن

گوش ما گیر و در آن مجلس کشان کز رحیقت می چشند این سرخوشان

چون به ما بویی رسانیدی از این سر میند این مشگ را ای رب دین

از تو نوشند از ذکور و از اناث بی دریغی در عطا یا مستغاث

*

9. در مجالس ابن الشیخ با سند خود از امام صادق علیه السلام روایت می کند که آن حضرت در تفسیر آیه مبارکه ان الحسنات یذهبن السیئات (همانا کارهای نیک کارهای بد را پاکسازی می کند) فرمود:
صلوه اللیل تذهب بذنوب النهار نماز شب گناهان روز را پاک می کند.

بدان ای عزیز که همان گونه که حسنات و عبادات را در دل و نفس انسان آثاری است و دل به واسطه تأثر از آن عبادات دارای نورانیت می شود و به واسطه آن نور است که می بیند آنچه را دیگران نمی بینند و می شنوند آنچه را که دیگران نمی شنوند و چه بسا که به واسطه غلبه نورانیت در دل همچون آینه ای صاف که نمایانگر صورتهاست نمایانگر صورت مثالی از عالم مثال می گردد و مکاشفات و حالاتی برای او دست می دهد و اگر صفا و صقالت دل به حد کمال رسید مورد تجلیات انوار الهی و مظهر اسماء و صفات حق می گردد و گاهی نورانیت دل حتی به ظاهر سرایت می کند و چهره صاحبش را نورانی و درخشان می کند و این مطلب علاوه بر آن که محسوس است در روایات نیز بدان اشاره شده است؛ چنان که در علل و عیون از امام رضا علیه السلام نقل می کند که از حضرت امام زین العابدین سؤال شد:

ما بال المتهجدين باللیل من احسن الناس وجها؟ قال: لا تهم خلوا بریهم فکساهم الله من نوره:

چرا چهره و صورت شب زنده داران این چنین زیباست؟ فرمود: به جهت آن که آنان با پروردگار خویش خلوت کرده اند و خداوند به آنان جامه ای از نور خودش پوشانده است. و نیز امام صادق فرمود:

صلوه اللیل تبیض الوجه... نماز شب آدمی را روسفید می کند.

همچنین اعمال سیئه و گناهان را در نفس و دل آثاری است، و یکی از آن آثار، تاریکی دل است و در اثر همین تاریکی است که راه را از چاه نمی شناسد و روزه روز بر شقاوتش

می افزاید تا آن جا که به جهنم اعمال خویش سقوط کند و اثر همین ظلمت نیز غالباً در چهره صاحبش مشاهده می شود؛ چنان که در آیه شریفه نیز به آن اشاره شده است:

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ ... كَانُوا مُعْرِضِينَ وَجُوهُهُمْ قَطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا. (1)

کسانی که بدکردارند... گویی چهره هایشان با پاره هایی از شب تیره پوشیده شده است.

و اشخاص عادی و متوسطین در ایمان چون هر دوگونه از این اعمال را مرتکب می شوند لذا دل آنان همواره مورد تأثیر متضاد اعمال نیک و بد قرار می گیرد، گاهی ظلمت بر نور غلبه می کند و گاهی نور بر ظلمت. بنابراین یکی از بزرگ ترین نتایج نماز شب برای امثال ما آن است که آثار و ظلمتی را که در نتیجه گناهان روز در دل پیدا شده می زداید و دل را شستشو می کند و نمی گذارد که زنگار معصیت تمام چهره دل را فراگیرد و به حد «رین» برسد.

چنان که در ذیل آیه شریفه «كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 2» معصوم علیه السلام می فرماید که چون بنده گناه کند نقطه سیاهی بر صفحه دل می نشیند، پس اگر توبه کرد و با آب توبه آن را شستشو داد چه بهتر، وگرنه چون گناهی دیگر کند نقطه دیگری در کنار آن نقطه می نشیند و چهره دل سیاه تر می شود، و همین طور اگر گناه ادامه یافت سیاهی بالای سیاهی می آید تا آن جا که تمام صفحه دل را سیاهی فرا می گیرد و این است آنچه خدای تعالی می فرماید:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ پناه به خدا باید برد از این همه طغیان و عصیان.

روایت شریفه را دوباره تکرار می کنم:

امام صادق علیه السلام فرمود:

صلوه اللیل تذهب بذنوب النهار نماز شب گناهان روز را پاک می کند.

10. در کتاب علل از جابر نقل می کند که گفت: شنیدم رسول خدا می فرمود:

ما اتخذ الله ابراهيم خلیلاً الا لا طعامه الطعام و صلوته باللیل و الناس نیام.

خداوند، ابراهیم را خلیل خود نگرفت مگر به خاطر آن که او سفره گسترده ای داشت و هنگامی که مردم به خواب بودند او به نماز بود.

زهی چنین عبادت تابناک که صاحبش را به مقام خلّت و دوستی با حضرت حق می رساند! بیچاره امثال نویسنده که از چنین فیض و نور و سرور محرومند.

ص: 27

گو برو و آستین به خون جگر شوی هر که در این آستانه راه ندارد

چقدر مغبون است کسی که خدای ارحم الراحمین این چنین برای او وسیله سعادت آماده کرده باشد و او نتواند بهره مند شود! لذا امام صادق علیه السلام بر حسب روایت صدوق در ثواب الاعمال به سلیمان دلیمی فرمود:

یا سلیمان لا تدع قیام اللیل فان المغبون من حرم قیام اللیل ای سلیمان! شب زنده داری و سحرخیزی را از دست مده که مغبون آن کس است که از قیام لیل محروم بماند.

11. در ثواب الاعمال، صدوق - رضوان الله علیه - از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود:

ان البيوت التي يصلی فیها باللیل بتلاوه القرآن تضيء لاهل السماء كما يضيء نجوم السماء لاهل الارض.

خانه هایی که در آنها نماز شب خوانده می شود و در نماز شب قرآن تلاوت می شود برای اهل آسمان می درخشد همان گونه که ستاره ها برای اهل زمین می درخشند. استاد بزرگوام عارف ربانی مرحوم آیه الله حاجی میرزا جواد انصاری همدانی - قدس الله نفسه الزکیه - بارها یکی از شاگردان مکتبش را به خاطر تشویق دیگران یاد می کرد که فلان (با این که اصلاً سواد ندارد و عوام بحت است) شبی برای تهجد به پا خاسته و در حال ادای نماز شب مشاهده کرده است که تعداد زیادی از خانه های همدان نورافشانی می کنند و متوجه شده است که در میان آن خانه ها نماز شب خوانده می شود و علاوه نوری را مشاهده نموده که از زمین تا آسمان همچون عمودی سرکشیده است و متوجه شده است که امام زمان عجل الله تعالی فرجه در آن محل به نماز شب ایستاده اند و این نور متعلق به آن حضرت است.

پاسبان حرم دل شده ام شب همه شب گو که سیری بکند آن مه ناکاسته ام

خوش بسوز از غمش ای شمع که امشب من نیز به همین کار کمر بسته و برخاسته ام

*

ص: 28

1- شاید این جمله را به آن جهت می فرمود که اگر سواد داشت ممکن بود دیدن و یا شنیدن روایت فوق در نفس او اثری بگذارد که مکاشفه مزبور اثر تلقین نفس باشد هرچند آن نیز بی ارزش نمی بود.

12. محدث جلیل القدر مجلسی از کتاب غایات از ابن ابی یعفور نقل می کند که به امام صادق علیه السّلام عرض کردم:

اخبرنی جعلت فداک ایّ ساعه یكون العبد اقرب الی اللّٰه و اللّٰه منه قریب؟ (1)ال: اذا قام فی آخر اللیل و العیون هادیه فیمشی الی وضوئه حتی یتوضأ باسبغ وضوئه ثم یجیء حتی یقوم فی مسجده فیوجه ووجه الی اللّٰه و یصف قدمیه و یرفع صوته و یکبّر و افتتح الصلوه فقرأ اجزاء و صلی رکعتین قام لیعید صلوته ناداه مناد من عنان السماء عن یمین العرش: ایها العبد المنادی ربّه، ان البرّ لینشر علی رأسک من عنان السماء و الملائکه محیطه بک من لدن قدمیک الی عنان السماء و اللّٰه ینادی: عبدی لو تعلم من تناجی اذا ما انفتلت...

فدایت شوم، مرا خبر ده در چه ساعتی بنده به خدا نزدیک تر است و خدا به او نزدیک است؟ فرمود: هنگامی که در آخر شب به پا می خیزد و چشمها به خواب است پس به سوی وضو ساختن به راه می افتد تا آن که وضوی کاملی می سازد سپس می آید تا آن که در نمازگاهش می ایستد و رویش را به سوی خدا می کند و هر دو پا را در کنار هم، صدایش را به اللّٰه اکبر بلند می کند و نماز را شروع می کند، پس تعدادی از آیات قرآن می خواند و دو رکعت نماز را به پایان می رساند و برمی خیزد که دو رکعت دیگر بخواند، نداکننده ای از سمت راست عرش از کرانه آسمان ندا می کند: ای بنده ای که پروردگار خویش را ندا می کنی، همانا احسان و هدیه الهی از کرانه آسمان همچنان بر سر تو افشاندن می شود و فرشتگان از قدمگاه تو تا کرانه آسمان گرداگرد تو را فراگرفته، و اللّٰه تبارک و تعالی ندا می دهد: ای بنده من! اگر می دانستی با چه کسی به راز و نیازی، روی از نماز بر نمی گردانیدی.

دانی که چیست دولت؟ دیدار یار دیدن در کوی او گدایی بر خسروی گزیدن

بوسیدن لب یار اول ز دست مگذار کاخر ملول گردی از دست و لب گزیدن

فرصت شمار صحبت کز این دو راه منزل چون بگذریم دیگر نتوان به هم رسیدن

ص: 29

1- واو در (و اللّٰه) ممکن است واو عاطفه باشد یعنی سؤال نموده باشد که: و چه ساعتی است که خدا به بنده اش نزدیک است؟ مانند جمله ماقبلش که چه ساعت است که بنده به خدا نزدیک تر می شود؟ و ممکن است واو استیناف باشد و یا واو حالیه باشد که در این صورت معنایش چنین می شود که چه ساعتی است که بنده به خدا نزدیک تر است و خدا که به هر حال به بنده اش نزدیک است (و یا) و حال آن که خدا به بنده اش نزدیک است. در رابطه با آنچه سعدی می گوید: دوست نزدیک تر از من به من استوین عجب تر که من از وی دورم چه توان با که توان گفت که یاردر کنار من و من مهجورم

13. و روی عن الصادق، قال امیر المؤمنین: قال رسول الله صَلَّى الله عليهم اجمعين: صلوه اللیل مرضات الرب و حبّ الملائکه و سنّه الانبیاء و نور المعرفه و اصل الايمان و راحه الابدان و کراهیه الشیطان و سلاح علی الاعداء و اجابه للدعاء و قبول الاعمال و برکه فی الرزق و شفیع بین صاحبها و بین ملک الموت و سراج فی قبره و فراش تحت جنبیه و جواب مع منکر و نکیر و مونس و زائر فی قبره الی یوم القیمه، فاذا کان یوم القیامه کانت الصلوه فوقه و تاجا علی رأسه و لباسا علی بدنه و نورا یسعی بین یدیه و سترا بینه و بین النار و حجه للمؤمنین بین یدی الله تعالی و ثقلا فی المیزان و جوازا علی الصراط و مفتاحا للجنه...

رسول خدا فرموده است: نماز شب موجب رضای پروردگار و باعث محبت فرشتگان است و روش پیامبران و نور معرفت خدا و ریشۀ ایمان و راحت تن و ناخوشی شیطان و اسلحه علیه دشمنان و رسیدن دعا به هدف اجابت و پذیرش اعمال و برکت در روزی و شفیع میان صاحبش و فرشته مرگ (حضرت عزرائیل) و چراغ در قبرش و فرش زیر دو پهلویش و پاسخ منکر و نکیر (دو فرشته بازپرس الهی) و مونس و زائر در قبرش تا روز قیامت؛ و همین که روز قیامت فرا رسد همین نماز سایه ای است بالای سرش و تاجی است بر تارکش و جامه ای است بر تنش و نوری است که پیشاپیش او می رود و پرده ای است میان او و آتش و حجتی است برای مؤمن در پیشگاه خدای تعالی و سنگینی میزان اعمال است و وسیله گذشتن از صراط و بالاخره کلید در بهشت است. حدیث دنباله دارد.

14. رسول خدا صَلَّى الله علیه و آله و سلّم به حسب روایت کافی ضمن وصیتی که به امیر المؤمنین می فرماید و تأکید در حفظ آنها می فرماید و دعا می کند که بارالها علی را در حفظ این وصیتها یاری فرما و خلاصه آن که قرائتی در روایت هست بر این که موارد وصیت در نظر رسول خدا صَلَّى الله علیه و آله و سلّم بسیار اهمیت داشته است و از جمله وصیتهای آن حضرت به امیر المؤمنین علیه السلام این است که فرمود:

«وعلیک بصلوه اللیل و علیک بصلوه اللیل و علیک بصلوه اللیل» سه بار تکرار این جمله از آن حضرت که مواظب نماز شب باش، مواظب نماز شب باش، مواظب نماز شب باش، کاشف از کمال اهمیت این عمل در نظر آن حضرت است.

ای عزیز! همان گونه که در اول بحث اشاره کردیم، روایات در این باره بیش از آن است که در این رساله بگنجد و ما به همین تعداد که گفته شد اکتفا می کنیم که بیش از این چه بسا موجب ملالت خاطر خوانندگان عزیز گردد.

و در همین قدر که گفتیم، لذکری لمن کان له قلب او القی السمع و هو شهید. و ما این بحث را ختم می کنیم به یک نکته بسیار حساس و آموزنده که ریشه آن از افاضات استاد الهی حضرت آیه الله العظمی امام خمینی - روحی فداه - است.

و آن عبارت از رفع استبعادی است که پاره ای از نفوس ضعیفه که ایمانشان به حد اطمینان نرسیده است در مقابل روایاتی که پاداش های زیاد برای اعمال و عبادات معین کرده است به شک و تردید می افتند و به نظرشان بعید می رسد که این همه ثواب و پاداش برای یک شب بیداری و یا یک درهم صدقه دادن و یا یک قطره اشک از خوف خدا ریختن و امثال اینها که در ابواب مختلف وارد شده است چگونه ممکن است؟ مگر تناسبی میان عمل و جزا نباید باشد؟ و از این رو در بسیاری از روایات وارده خدشه می کنند با آن که اهلیت و صلاحیت تشخیص روایت درست از نادرست را ندارند، بلکه علت اصلی خدشه در روایت همان استبعاد است؛ و اگر نتوانند در روایت خدشه کنند و جوه غیر موجهی می آورند که پاره ای از آنها شاید کاشف از ضعف و بلکه عدم ایمان به روز جزاست، ولی این گروه از مردم باید متوجه باشند که طبق آیات و روایات قطعی و شطری از برهان و مکاشفات اهل سلوک و یقین همه اعمال ما را که در این عالم از ما سر می زند در عالم برزخ و عالم آخرت صورتی است به غیر آن صورتی که در این عالم دارد، و تحقیق در این مطلب را مقامی دیگر است.

بنابراین اگر چیزی در این عالم در نظر ما کوچک آمد دلیل آن نمی شود که صورت غیبیه و ملکوتیه آن نیز در غیر عالم طبیعت حقیر و ناچیز است؛ همان طور که اگر چیزی در این عالم در نظر ما بزرگ بود دلیل آن نیست که صورت برزخی و اخروی آن نیز بزرگ است. تا انسان علم به باطن اشیاء و ضوابط عالم ملکوت نداشته باشد نمی تواند نسبت به حقارت و یا عظمت چیزی قضاوت کند.

چه بسا باشد که موجود کوچکی ملکوت و باطن آن در کمال عظمت و بزرگی باشد؛ چنان که هیکل مقدس و صورت جسمانی رسول اکرم خاتم و نبی مکرم معظم صلی الله علیه و آله و سلم یکی از موجودات کوچک این عالم بود و از نظر ظاهر فرقی با دیگران نداشت ولی روح مقدسش

محیط به ملک و ملکوت بود. پس حکم کردن به حقارت و کوچکی چیزی به حسب صورت باطنی ملکوتی فرع علم به عالم ملکوت و بواطن اشیاء است و از برای امثال ما حق چنین حکمی نیست بلکه ما را باید که چشم و گوش به فرمایشات علمای آخرت یعنی انبیا و اولیا علیهم السلام باشد و تسلیم فرموده های آنان باشیم و از این گونه اعتراضات که ناشی از جهل و عدم اطلاع از اوضاع عوالم ماوراء الطبیعه است خودداری کنیم.

و دیگر آن که بنای آن عالم بر تفضل و بسط رحمت غیر متناهیة حضرتش جل و علا گذاشته شده است؛ چنان که در روایات نیز بدین معنا کرارا اشاره شده است، تا آن جا که در بعضی از روایات است که روز قیامت از سعة دامنه رحمت الهیه، شیطان مطرود نیز به طمع می افتد. و معلوم است که رحمت حق را نهایی نیست و تفضلات حق تعالی فوق بی نهایت است و استبعاد از تفضل جواد علی الاطلاق و غنی بالذات و صاحب رحمت غیر متناهیة و فیاض مطلق از کمال جهل و نادانی است؛ فیاض مطلق که همه این نعمتهایی که به بندگان عنایت فرموده و از احصا و شماره آنها عاجزیم بلکه از احصای کلیات آنها عقول عاجز و سرگردان است بدون سابقه سؤال و بدون استحقاق قبلی بوده این همه موجودات که از کتم عدم به وجود آمده اند و از وجود و مزایای آن بهره مندند پیش از وجود چه استحقاقی داشتند؟ و یا با کدام زبان، وجود خود را از خدا خواستند؟ جز این که همه این نعمتها، ابتدایی بوده و به مقتضای تجلی اسم «یا مبتدئا بالنعم قبل استحقاقها» که در ظل اسم رحمن و رحیم است این همه بسط بساط نعمت شده است؛ پس چه مانعی دارد که به محض تفضل و بدون هیچ سابقه حتی بدون هرگونه عملی چه بزرگ و چه کوچک اضعاف مضاعف این ثوابها را به بندگان خود عنایت فرماید، که مقتضای عنای ذات و رحمت غیر متناهی جز این نتواند بود.

مگر نشنیدی آیه مبارکه «لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»⁽¹⁾ به بهشتیان هر آنچه بخواهند در بهشت برای آنان فراهم است و بیشتر از خواسته شان نزد ما هست؛ با آن که خواسته انسان را حدی نیست.

مگر نفرموده «وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ»⁽²⁾ آن که اشتهای انسانی حد محدود و قدر مقدری ندارد؟

ص: 32

1- سوره ق، آیه 35.

2- سوره زخرف، آیه 71.

عالمی که بنای آن بر نفوذ اراده انسانی گذاشته شده است و هرچه را انسان در آن عالم اراده کند به مجرد اراده وجود پیدا می کند و خدای تبارک و تعالی اراده انسان را در آن عالم این چنین مقرر فرموده و نافذ قرار داده است، در چنین عالمی چه استبعاد دارد که چنان ثوابها نصیب انسان گردد؟!

ای عزیز! راجع به این گونه ثوابها اخبار و احادیث شریفه نه چندان است که انسان را مجال انکار و یا توان خدشه در آنها باشد بلکه فوق حد تواتر است و همه کتب معتبره معتمده احادیث مشحون از این گونه روایات است؛ مثل آن است که ما خود به گوش خود از معصومین علیهم السلام شنیده ایم؛ نه قابل انکار است و نه طوری است که انسان بتواند باب تأویل را مفتوح کند.

پس چنین مطلبی را که مطابق نصوص متواتره و محکمت آیات قرآنی است و برهانی نیز برخلاف آن نداریم بلکه با یک نحو از برهان نیز موافق است بی سبب انکار کردن از ضعف ایمان و کمال جهالت است. انسان باید در مقابل فرموده انبیا علیهم السلام تسلیم باشد. هیچ عاملی برای استکمال انسانی مؤثرتر از تسلیم پیش اولیای حق نیست خصوصاً اموری که عقل را برای کشف آنها راهی نیست و جز از طریق وحی و رسالت آنها را نمی توان فهمید. اگر انسان بخواهد عقل کوچک و اوهام و ظنون خود را در امور غیبیه دخالت دهد و امور اخروی و تعبدی را با ضوابطی که به خیال خود درست کرده تطبیق دهد کارش به انکار مسلمات و ضروریات منتهی می شود و به تدریج از کم به زیاد و از پایین به بالا منجر می شود.

فرضا که در اخبار و سند آنها خدشه کردیم که جای خدشه و مجال انکار نیست، در کتاب کریم و قرآن مجید که خدشه نمی توان کرد. در آن کتاب عزیز نیز امثال این ثوابها مذکور است مانند: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» (1) ب قدر از هزار ماه بهتر است، و مانند: مَثَلُ الذَّيْنِ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ» (2)

مثل کسانی که مالشان را در راه خدا انفاق می کنند مثل یک دانه گندم است که هفت خوشه از آن بروید و در هر خوشه صد دانه گندم باشد و خدا برای هرکس که بخواهد چندین برابر می کند؛ و مانند دیگر آیاتی که ثوابهای بهشتی را متذکر است و مسئله خلود که این همه در

ص: 33

1- سورة قدر، آیه 3.

2- سورة بقره، آیه 261.

قرآن به آن تکیه شده است که بهشتیان در نعمتها و سرورهای اخروی مخلدانند، یعنی نهایت ندارد و پایانی برای آن متصور نیست. ما فرض می‌کنیم کسی تمام عمر خود را که پنجاه یا شصت یا صد سال است قیام به وظایف نموده و همه تکالیف خود را انجام داده و با ایمان کامل و عمل خالص و توبه صحیح از این دنیا رفته است، آیا ثواب و پاداشی که باید به این شخص داده شود چه مقدار است؟ صد سال عبادت بدون هیچ کوتاهی و تقصیر مگر چقدر پاداش دارد؟ با آن که به حسب کتاب و سنت و اجماع جمیع ملل و ادیان چنین شخصی مورد رحمت حق و اهل بهشت است؛ بهشتی که در آن جا مخلد به نعمت است و برای دائم و تا ابدیت در روح و ریحان است. مگر صد سال عبادت را چقدر ارزش است که میلیونها سال از تنعم به پاداش آن بگذرد؟! تازه میان گذشته و باقیمانده هیچ نسبتی نباشد.

یعنی آن میلیونها سال که از عمر بهشتیان گذشته است نه نصف باقیمانده عمرشان است و نه ثلث و نه عشر و نه صد یک و نه هزار یک و نه و نه تا بی نهایت. و به عبارت دیگر هیچ نسبتی میان محدود و غیرمحدود نمی‌توان قائل شد.

این چه جزایی است که عقل از تصورش کما و کیف عاجز است؟ پس معلوم می‌شود که مطلب براساس دیگر مبتنی است و بر محور دیگر دور می‌زند، و اگر چنین است راهی برای استبعاد و مجالی برای انکار نخواهد ماند.

اللهم یا ذا الملک المتأبّد بالخلود و السلطان الممتنع بغیر جنود و لا أعوان بارالها! ای آن که سلطنت همیشه و جاویدان است، و ای پادشاهی که بدون احتیاج به لشکر و معاونین از گزند دشمنان در امان است.

و العزّ الباقی علی مرّ الدهور و خوالی الاعوام و مواضی الازمان و الایام و ای صاحب عزّتی که پس از گذشت دهرها و سپری شدن سالیان دراز و زمانهای طولانی و روزگارا همچنان عزّتش پایدار است. غزالی گوید: همه موجودات جهان به واسطه ارتباطی که با همدیگر دارند یک مملکت است همچون بدن انسان که با داشتن هزاران اعضا و اجزا به خاطر همبستگی که با هم دارند یک بدن است. جهان خلقت نیز به همدیگر پیوند دارد و مالک همه آنها خدای تعالی است. مترجم گوید که سید شارح (رض) را بحث دقیق و مفصّلی است در بیان معنای خلود و زمان و زمانیات، و چون در حدّ بالاتر از فهم عامّه مردم بود از ترجمه آن خودداری شد، طالبین به اصل شرح مراجعه فرمایند.

عزّ سلطانتک عزّا لا حدّ له باوّلّیه و لا منتهی له بآخرّیه این جملات شریفه تعبیر از آن است که قدرت باهره حضرت حق تعالی به تمام و کمال است (چون عین ذات اوست؛ پس ابدی و سرمدی است).

و استعلی ملکک علوا سقطت الاشیاء دون بلوغ آمده و سلطنت تو آنچنان بالاست که همه موجودات پیش از آن که او را درک کنند سقوط کرده و از بین می روند. این جملات نورانی ممکن است ناظر به ادراک علمی بوده و کنایه از عجز و قصور ادراکات بشری از آن مقام والا باشد؛ و ممکن است اخبار از آن باشد که سالکان طریق حقیقت و روندگان این مسیر پر خوف و خطر تاب و توان تجلیات عظمت و جلال آن حضرت را ندارند و از باب تشبیه کامل به ناقصی گفته شود که اگر کسی بخواهد به طرف خورشید برود مسلما پیش از آن که به آن کانون جواله نور و انرژی برسد تمام اعضای وجود او متلاشی شود و از بین خواهد رفت.

ماللتراب وربّ الارباب.

من گدا و تمنای وصل او هیئات مگر به خواب بینم جمال و منظر دوست

*

و لا- یبلغ ادنی ما استأثرت به من ذلک اقصی نعت الناعتین کمترین چیزی را که از جلوه های جلال و جمال و عظمت از مخلوق پنهان داشته ای هرچه توصیف کنندگان بخواهند توصیفش کنند نتوانند که صفات ذات مقدس عین ذات اوست، تبارک و تعالی شانه العزیز. و شاید تعبیر به کلمه «ذلک» که متضمن معنای بعد و دوری است برای اشاره به آن باشد که در مراتب علو در حدّ اعلاست و زبان توصیف از وصف او عاجز است. به گفته حکیم شیراز:

عاشقان کشتگان معشوقند برنیاید ز کشتگان آواز

*

*نکته

آنچه آدمی از صفات عالیّه و متعالیه - حق جلّ و علا - توصیف و تبیین کند بازگوکننده ادراک ذهنی و عقلی خود اوست نه نمودار اوصاف حقیقیّه جمال محبوب؛ چنان که امام باقر

ص: 35

العلوم علیه و علی آبائه و ابنائه آلاف التحیه و الثناء به این نکته اشاره می فرمایند آن جا که فرماید: «کل ما میزتموه باوهمکم فی ادق معانیه مصنوع مثلکم مردود الیکم»: آنچه را که شما از دقیق ترین معانی و نکات تشخیص و تمیز می دهید ساخته فکر شما و پرداخته فهم خودتان است و به خودتان بازگشت داده می شود و بضاعت مزجاتی است که یوسف ملک جمال را نشاید و آن را نپذیرد. به گفته آن عارف:

برافکن پرده تا معلوم گردد که یاران دیگری را می پرستند

*

ضَلَّتْ فیک الصفات و تفسخت دونک النعوت و حارت فی کبریائک لطائف الاوهام عقل دوراندیش در صفات تو گمراه است و در نعت تو پای خرد در گل و اندیشه های باریک و تیزبین در عظمت و کبریای تو حیران و سرگردان است.

کذلک انت الله الاول فی اولیتک و علی ذلک انت دائم لا- تزول تویی این چنین خدایی که نخستین بودی و همچنان پایدار و جاوید خواهی بود.

و انا العبد الضعیف عملا الجسیم املا خرجت من یدی اسباب الوصلات الا ما وصله رحمتک و تقطعت عنی عصم الآمال الا ما انا معتصم به من عفوک بارالها! من همان بنده تو هستم که عملم ضعیف ولی امل و آرزویم بزرگ است. باید دانست که ضعف عمل گاهی از جهت کمیّت است، مانند آن که شماره کارهای خوب کمتر از کارهای بد باشد و کفّه حسنات اعمال سبک تر از کفه سیئات گردد چنان که در آیات شریفه بدان اشاره شده است، مانند: «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَةٌ نَارٍ حَامِيَةٌ» (1)

(اعاذنا الله منها): اما کسی که میزان عمل او سنگین است پس در زندگی رضایت بخشی است و اما کسی که میزان عمل او سبک باشد پس مسکن و مأوای او هاویه است و چه می دانی که هاویه چیست؟ آتشی است گرم و سوزان. و گاهی ضعیفی عمل از جهت کیفیت است، مانند آن که عمل انسان مشوب به ریا و عجب و امثال اینها باشد که کیفیت عمل را پایین می آورد؛ چنان که در بعضی از روایات است که روز قیامت گروهی را می آورند که اعمال حسنه آنان مانند کوههای تهامه (مکه) است ولی خدای تعالی آنها را همچون غبار پراکنده در فضا

ص: 36

می کند. قال رسول الله: «ليجاء يوم القيامة بقوم معهم حسنات مثل جبال تهامة حتى اذا جىء بهم جعل الله تعالى اعمالهم هباء ثم قذفهم فى النار» راوى حديث به نام سالم عرض کرد پدر و مادرم به قربانت يا رسول الله! اين گروه را براى ما بازگو فرما (که چگونه مردمانى هستند) قال سالم:

«بابى و امى يا رسول الله حل لنا هؤلاء القوم، قال كانوا يصلون و يصومون و ياخذون سنه من الليل و لكن كانوا اذا عرض عليهم شىء من الحرام و ثبوا عليه فادحض الله اعمالهم». رسول خدا در جواب سائل فرمود: اينان مردمانى بودند که نماز مى خواندند و روزه مى داشتند و پاسى از شب را به تهجد بر مى خاستند و لكن اگر حرامى بر آنها عرضه مى شد خويشتن دارى نمى توانستند کرد و بر آن حرام حمله ور مى شدند و چون چنين بودند خداى تعالى اعمال آنها را از بين برد. و در روايت كافى از سليمان بن خالد روايت مى کند که گويد از امام صادق عليه السلام پرسيدم که معنای آيه شريفه: «وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنْثُورًا»⁽¹⁾ است؟ فرمود: همانا به خدا قسم که اعمالشان از «قباطى» سفيدتر بود و لكن چون چيزى از حرام بر آنها عرضه مى شد آن را رها نمى کردند «اما و الله لقد كانت اعمالهم اشد بياضا من القباطى و لكن كانوا اذا عرض لهم حرام لم يدعوه».

و روايات ديگرى نيز به همين مضمون از ائمه عليهم السلام رسيده است. سيد شارح - رضوان الله عليه - مى فرمايد: در اين دو جمله شريفه: «و انا العبد الضعيف عملا الجسيم املا» اشاره به امورى است؛ يکى اقرار به تقصير در عمل که اشرف مقامات عبوديت است چون هم مبدأ شريف است و هم ثمره و نتيجه اش. اما شرافت مبدأش به خاطر آن است که اين اعتراف نتيجه شعور به عظمت خداى سبحان - عز جلاله - است که هرکس را دل درک کرد عظمت پروردگار و جلال کبريائى او را مى داند که هيچ کس نمى تواند به حقيقت آنچه خداى تعالى سزاوار آن است از اطاعت برسد هرچند در طلب مرضات الله حريص باشد و سعى و کوشش در عمل داشته باشد، تا آن جا که انبيا و اوصيا عليهم السلام با آن که آنچه را که از انسان خواسته شده تا آخرين حدى که به تصور مى آمد از قدرت و امکان به جاى آورده اند باز به تقصير خويش اعتراف نموده و به اعمال خويش با ديده تحقير نگريسته اند. و در روايت صحيح از امام موسى بن جعفر عليه السلام رسيده است که به يکى از فرزندانشان فرمود: پسرکم! بر تو باد که جديت و کوشش کنى و در عين حال از حد تقصير در عبادت خداى عز و جل خارج ندانى که

ص: 37

خدای تعالی آنچنان که شاید و باید پرستش نشده است.

و اما ثمره و نتیجه اعتراف به تقصیر آن است که عجب و خودپسندی از بین می رود که یکی از صفات مهلکه است و آدمی را به هلاکت می کشاند؛ چنان که رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم فرمود:

«ثلاث مهلكات شح مطاع و هوی متبع و اعجاب المرء بنفسه»: سه چیز است که آدمی را به هلاکت می رساند: حرصی که صاحبش اطاعت آن را بکند و هوای نفسی که آدمی پیروی از آن کند و خودپسندی. مسلم است که هر کسی تقصیر خود و ناچیزی عملش را در برابر خدا ببیند همواره در مقام ذلت و نیاز و شکستگی خواهد بود و هیچ مقامی در عبودیت اشرف از آن نیست. علاوه بر این که ضعیف دانستن عمل که در نتیجه اتکال به آن نشود و در نجات یافتن و فوز به درجات دلبستگی به آن پیدا نشود بلکه امیدوار به فضل الهی و رحمت گردد و به منت و کرم تبارک و تعالی اطمینان یابد قوی ترین و بزرگ ترین وسیله است؛ چنان که در روایت صحیح از رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم رسیده است که فرموده که خدای تبارک و تعالی فرموده است:

«لا يتكل العاملون لي على اعمالهم التي يعملونها لثوابي فانهم لو اجتهدوا و اتعبوا انفسهم - اعمارهم - في عبادتي كانوا مقصرين غير بالغين في عبادتهم كنه عبادتي فيما يطلبون عندی من كرامتي و النعيم في جناتي و رفيع الدرجات العلی فی جواری و لكن برحمتی فليثقوا و فضلی فليرجوا و الی حسن الظن بی فليطمئنوا فان رحمتی عند ذلك تدرکهم و منی يبلغهم رضوانی و مغفرتی تلبسهم عفوی فانی انا الله الرحمن الرحيم و بذلك تسميت»: آنان که برای رضای من عمل می کنند به اعمال خودشان که به منظور رسیدن به ثواب و پاداش من به جای می آورند متکی نباشند، زیرا آنان اگر سعی و کوشش کنند و جان خود و عمر خود را در عبادت من به مشقت بیندازند باز مقصر خواند بود و به کنه عبادت من در عبادتشان نخواهند رسید در مقابل آنچه از کرامت من و نعمتهایم در بهشت و درجات والا در جوار من می خواهند و لکن به رحمت من اطمینان بکنند و فضل مرا امیدوار باشند و به حسن ظن بر من مطمئن باشند که رحمت من در چنین حال به آنها خواهد رسید و رضوان و مغفرت من شامل حال آنها خواهد شد و عفو من آنها را خواهد پوشاند، زیرا منم خدای رحمان و رحیم و به این نام خودم را نامیده ام. سوّم این که ضعف عمل موجب ضعف امل و آرزو شود، بلکه سزاوار است برای کسی که عملش ضعیف است این که امل و آرزویش درباره خدای تبارک و تعالی بزرگ شود. و عقل نیز

گواهی می دهد که این امر ثابت است، زیرا هنگامی که چشم دل بنده به عنایت الهیّه باز شود می بیند که همه موجودات از کلی و جزئی به خدای مدبّر حکیم و پروردگار رئوف و رحیم استناد دارند.

پس برای او از این رهگذر ظاهر می شود که خدای تعالی او را ایجاد کرده و عهد و پیمان از او و عبادت و طاعت خود گرفته و این نیست مگر به خاطر آن که بنده به وطن اصلی خود و مبدأ اولیش جذب شود و به توحید محقق گشته و به حمد مطلق نایل شود و تا از آتشی که برافروخته و دوزخی که ساخته شده نجات یابد و اگر کوتاهی از او در اسباب این انجذاب سرزند از رحمت خدا مأیوس نشود بلکه امیدش بیشتر و دلش به شمول عنایت حق تعالی مر او را تعلق بیشتر داشته باشد، زیرا از روح و رحمت الهیّه مأیوس نشوند مگر کسانی که چشم دل آنان کور شده و نتوانند اسرار الهی را مشاهده کنند و در نتیجه این کوری همیشه در طغیان فرورفته و در زیان و خسران به سر می برند؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «وَمَنْ يَنْظُرْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ»⁽¹⁾ چه کسی بجز گمراهان از رحمت پروردگارشان ناامید می شوند؟! سپس سید شارح (رض) بحثی پیرامون رجاء و تمّنی و غرور دارد که دیگر علمای اخلاق نیز متعرّض این بحث شده اند و مطالب آموزنده و گرانبهایی گفته اند.

سید می فرماید: بدان که چیز محبوبی که نفس آدمی به آن متوجّه است و انتظار آن را در آینده دارد لابد باید سببی داشته باشد پس اگر اسباب آن چیز فراهم است آن را رجاء نامند و آرزوی آن چیز آرزوی صحیح و درستی است و اگر معلوم نباشد که آیا سبب آن چیز وجود دارد یا نه نامش تمّنی و آرزوست، و اگر سببش وجود نداشته باشد و در انتظار حصول آن باشد نامش غرور و حماقت است.

و چون این را دانستی پس بدان که ارباب عرفان به حقیقت دانستند که دنیا کشتزار آخرت است و نفس آدمی زمین این کشتزار است و تخم این زمین تخم معارف الهیّه است و دیگر انواع طاعات همچون اصلاح زمین کشاورزی است که کشاورزان آن را از خار و خاشاک می کنند و آمادّه کشت و آبیاری می سازند. و نفس آدمی اگر غرق در حبّ دنیا باشد و میل به دنیا کند همچون زمین شوره زاری است که سنبل برنیاید و تخم عمل در او ضایع می شود و روز قیامت که روز درو است بدون کاشت و بذرافشانی حاصلی برداشته نخواهد شد، و

ص: 39

همان گونه که زمین شوره زار قابل کشت نیست همچنین اعمال با خباثت نفس و سوء اخلاق که منافات با ایمان دارد سودی نخواهد بخشید. پس سزاوار است که بنده خدا عمل خویش و رجایی که به رضوان الله دارد به آرزوی همان کشاورز قیاس کند.

و مردم در این باره در سه درجه اند: سابق، لاحق، مقصّر. درجه اول که سابق است کسی است که زمین را پاکیزه کرده و بذر صحیح تهیه نموده و آن را در زمینش بکارد سپس آن را آبیاری نموده و سایر وسایل نمو بذر را آماده سازد و علفهای هرزه را که مانع رشد و نمو تخمند از زمین کنده و به دور افکند و سپس به انتظار فضل خدای تعالی بنشیند که خدای تعالی به فضل خودش آفات را از زمین او دور فرماید و نگذارد که کشت او آفت زده شود؛ این چنین کس امل و رجایش بجاست، زیرا امید رسیدن به مقصود را دارد و این درجه سابقین است. درجه دوم کسی است که در موسم کشت نکرده بلکه کشت را تأخیر انداخته و در اواخر زمان کشاورزی اقدام به کار کرده این نیز از جمله کسانی است که امل و آرزوشان درست است.

همچنین بذر ایمان اگر در نفس کاشته شود و لکن در مراقبت و وسایل نمو آن کوتاهی شود و به موقع آبیاری نشود و موجبات نمو آنچنان که شاید و باید مراعات نشود ولی در عین حال امید به فضل خدای تعالی داشته باشد این بنده نیز در درجه دوم و از لاحقین است. و قسم سوم کسی است که بذرافشانی نکرده و یا زمین را از آفات دور نگه نداشته و با این همه امید برداشت دارد؛ این چنین توقع را حماقت و غرور نامند. پس آدمی باید متوجه باشد که گرفتار دام غرور نفس و شیطان نگردد که مبادا روز قیامت بجز حسرت و ندامت حاصلی نداشته و بگوید: «يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي»⁽¹⁾ ای کاش برای امروز که روز زندگی حقیقی من است برگ عیشی تهیه کرده و از پیش فرستاده بودم. این خلاصه کلام سید شارح (رض) بود که نقل شد.

و سپس روایتی از امام صادق علیه السلام نقل می کند که از آن حضرت پرسیدند: یا بن رسول الله! جماعتی هستند که گناه می کنند و می گویند ما امیدواریم که خدای تعالی ما را بیامرزد. فرمود:

اینان گروهی هستند که در آرزوهای خود به سر می برند و به آنها سرگرمند، آنان دروغ می گویند زیرا هرکس به چیزی امیدوار باشد به دنبال آن گام برمی دارد، و هرکس از چیزی بترسد از آن فرار می کند «سئل الصادق علیه السلام عن قوم يعملون بالمعاصی و يقولون نرجو، فقال: هؤلاء

ص: 40

قوم یترجحون فی الامانی کذبوا لیسوا براجین من رجا شیئا طلبه و من خاف من شیء هرب منه)).

پایان نقل از سید به طور خلاصه.

مترجم می گوید: عارف شیراز را در این زمینه سخن بلند و شیوایی است، می فرماید:

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

گفتم ای بخت بخشبیدی و خورشید دمید گفت با این همه از سابقه نومید مشو

*

إِنَّ الدِّينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ (1) و البته مؤمنان آنان که توفیق و وعده نیکوی الهی (در سرشت ازلی) بر آنان سبقت یافته از آن دوزخ به دور خواهند بود. خرجت من یدی اسباب الوصلات الا وصله رحمتک، وسایل و اسباب رحمت تو از دست به در شده مگر رحمت تو دستم را بگیرد (الا- ما وصله رحمتک) مضمون هر دو جمله یکی است. و تقطعت عنی عصم الآمال الا ما انا معتصم به من عفوک، رشته آرزوهایم گسسته شده مگر آنچه که از عفو و بخشش تو به دست دارم.

قلّ عندی ما اعتدّ به من طاعتک و کثر علی ما ابوء به من معصیتک طاعتی که قابل اعتمادم باشد اندک دارم و در مقابل آن، بار گناه سنگینی بر دوشم است.

و لن یضیق علیک عفو عن عبدک و إن أساء فاعف عنی و هرگز عفو از بنده ات بر تو دشوار نیست هرچند گنهکار باشد، پس مرا ببخش. محور جملات نورانی بر خوف و رجا است که دو بال وصول به سعادت و اوج گرفتن به مقامات است که برحسب روایات باید هیچ یک از این دو بر دیگری زیادتی نداشته باشد؛ چنان که در روایت شریفه کافی است که امام علیه السلام می فرماید: در وصایای لقمان حکیم مطالب شگفت انگیز بسیار است و از همه شگفت آمیزتر و خوش آیندتر این است که به فرزندش وصیت کرد: «یا بنی خف الله خوفا لو اتیت بطاعه الثقلین لعذبک و ارج الله رجاء لو اتیت بذنوب الثقلین لرحمک. ثم قال: ما من عبد الا وفي قلبه نوران نور خوف و نور رجاء لو وزن هذا لم یزد علی هذا و لو وزن هذا لم یزد علی هذا»: ای پسرکم! از خدای تعالی آنچنان بترس که اگر اطاعت جن و انس را آورده باشی ترس آن داشته باشی که

ص: 41

خدای تعالی تو را عذاب کند، و به خدای تعالی آنچنان امید داشته باش که اگر گناه جنّ و انس را مرتکب شده باشی امید آن باشد که خدای تعالی تو را مشمول رحمت خود قرار بدهد. این روایت شریفه از چهل روایتی است که امام خمینی - قدس الله سره - در کتاب کم نظیر اربعینش آن را شرح فرموده است و ما برای تعمیم فایده مواردی از آن را نقل می کنیم و به کلمات شریفه ایشان تبرک می جوئیم. امام - رضوان الله علیه - می فرماید:

بدان که عارف به حقایق و مطلع از نسبت بین ممکن و واجب جلّ و علا- دارای دو نظر است: یکی نظر به نقصان ذاتی خود و جمیع ممکنات و سیئه روئی کائنات که در این نظر علما یا عینا بیابد که سر تا پای ممکن در ذل نقص و در بحر ظلمانی امکان و فقر و احتیاج فرو رفته از لا و ابداء، و به هیچ وجه از خود چیزی ندارد و ناچیز صرف و بی آبروی محض و ناقص علی الاطلاق است، بلکه این تعبیرات نیز در حق او درست نیاید و از تنگی تعبیر است و ضیق مجال سخن و الا نقص و فقر و احتیاج فرع شئیت است و برای جمیع ممکنات و کافه خلایق از خود چیزی نیست. در این نظر اگر تمام عبادات و اطاعات و عوارف و معارف را در محضر قدس ربوبیت برد جز سرافکندگی و خجلت و ذلت و خوف چاره ای ندارد؛ چه اطاعت و عبادتی؟ از کی برای کی؟ تمام محامد راجع به خود اوست و ممکن را در آن تصرفی نیست بلکه از تصرف ممکن نقص عارض اظهار محامد و ثنای حق شود که اکنون عنان قلم را از آن منصرف می نمایم و در این مقام فرماید: «ما أصابك من حسنة نه فمن الله و ما أصابك من سيئة فمن نفسك» (1) نانچه در مقام اول فرماید: «قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (2) قائل در این مقام گوید:

پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

*

قول پیر راجع به مقام دوّم و قول خود قائل راجع به مقام اول است (3) پس در این نظر خوف

ص: 42

1- سورة نساء، آیه 79.

2- سورة نساء، آیه 78.

3- پیر که نظرش عالی تر و مقامش بالاتر است همه محامد را راجع به حق تعالی می دیده که مشارالیه آیه شریفه «قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» است و حسنه و سیئه همه اش از نزد خدای تعالی است و البته هرچه آن خسرو کند شیرین بود و از جمیل علی الاطلاق بجز جمیل صادر نشود، و از این جهت گفت: خطا بر قلم صنع نرفت؛ چنانچه تربیت یافته دامن پیر نیز فرمود «ما رایت الا جمیلا» در جواب کسی که منکر وحی و نبوت بوده و می گفت: «فلا خبر جاء و لا وحی نزل» چیزی نیامد و وحی نرسید. و اما قائل چنین نظر را نداشت بلکه حسنه ای می بیند و سیئه ای، و سیئه را به خود نسبت می دهد و با این که ممکن از خود چیزی ندارد پس او در حقیقت خطاپوشی کرده است.

و حزن و خجلت و سرافکنندگی انسان را فراگیرد و دیگر نظر به کمال واجب و بسط بساط رحمت و سعه عنایت او می بیند. این همه بساط نعمت و رحمت‌های گوناگون که احاطه بر آن از حوصله حصر و تحدید خارج است بی سابقه استعداد و قابلیت است.

ابواب الطاف و بخشش را به روی بندگان گشوده است بی استحقاق، و نعم او ابتدایی و غیر مسبوق به سؤال است چنانچه حضرت سید الساجدین و زین العابدین علیه السلام در ادعیه صحیفه و غیر آن مکرر اشاره فرموده اند بدین معنی، پس رجاء او قوت گیرد و امیدوار به رحمت حق گردد.

کریمی که کرامت‌های او به محض عنایت و رحمت است، و مالک الملوکی که بی سابقه سؤال و استعداد به ما عنایاتی فرموده که تمام عقول از علم به شمه ای از آن عاجز و قاصر است و عصیان اهل معصیت به مملکت وسیع او خللی وارد نکند، و طاعت اهل طاعت در آن فزونی نیاورد، بلکه هدایت آن ذات مقدس طرق طاعت را و منع آن ذات اقدس از عصیان برای عنایات کریمانه و بسط رحمت و نعمت است، و برای رسیدن به مقامات کمال و مدارج کمالیه و تنزیه از نقص و زشتی و تشوه است.

پس اگر برویم و در درگاه عزّ و جلالش و پیشگاه رحمت و عنایتش و عرض کنیم: بارالها! ما را لباس هستی پوشانیدی و تمام وسائل حیات و راحتی ما را فوق ادراک مدرکین فراهم فرمودی و تمام طرق هدایت را به ما نمودی؛ تمام این عنایات بر اصلاح خود ما و بسط رحمت و نعمت بود. اکنون ما در دار کرامت تو و در پیشگاه عزّ و سلطنت تو آمدیم با ذنوب ثقلین. در صورتی که ذنوب مذنبین در دستگاه رحمت تو نقصانی وارد نکرده و بر مملکت تو خللی وارد نیاورده. با یک مشت خاک که در پیشگاه عظمت به چیزی نیرزد و موجودی حساب نشود، چه می کنی جز رحمت و عنایت؟

نعمت و الطاف حق جل جلاله

در بیان مراتب خوف و رجاء است. بدان ای عزیز که از برای خوف و رجاء مراتب و درجاتی است، حسب حالات بندگان و مراتب معرفت آنها. چنانچه خوف عامه از عذاب است و خوف خاصه از عتاب و خوف اخصّ خواص از احتجاب است و ما اکنون درصدد شرح آن نیستیم و آنچه راجع به مطلب سابق است با بیانی دیگر ذکر می نمایم.

پس بدان که حق تعالی را احدی از مخلوق نتواند بسزا عبادت کند، زیرا که عبادت ثنای مقام آن ذات مقدّس است و ثنای هر کسی فرع معرفت به اوست و چون دست آمال بندگان از عزّ جلال و معرفت ذات او به حقیقت کوتاه است، پس به ثنای جلال و جمال او نیز نتوانند قیام کرد. چنانچه اشرف خلائق و اعرف موجودات به مقام ربوبیت، اعتراف به قصور فرماید و عرض کند: «ما عبدناک حقّ عبادتک و ما عرفناک حقّ معرفتک» (1) جمله دوم به منزله تعلیل است برای جمله اول؛ و قال: «انت کما اثبت علی نفسک» (2) پس قصور ذاتی حق ممکن است و علوّ ذاتی مخصوص ذات مقدّس کبریایی جلّ جلاله، و چون دست بندگان از ثنا و عبادت ذات مقدّس کوتاه بود و بدون معرفت و عبودیت حق، هیچ یک از بندگان به مقامات کمالیه و مدارج اخرویه نرسند چنانچه در محل خود پیش علمای آخرت مبرهن است و عامّه از آن غفلت دارند، و مدارج اخرویه را جزاف یا شبهه جزاف دانند «تعالی اللّٰه عن ذلک علوّا کبیرا» حق تعالی به لطف شامل و رحمت واسعۀ خود بابتی از رحمت و دری از عنایت به روی آنها باز کرد به تعلیمات غیبیه و وحی و الهام، به توسط ملائکه و انبیا و آن باب عبادت و معرفت است.

طرق عبادت خود را بر بندگان آموخت و راهی از معارف بر آنها گشود تا رفع نقصان خویش حتّی الامکان بنمایند و تحصیل کمالات ممکن بکنند، و از پرتو بندگی هدایت شوند به عالم کرامت حق، و به روح و ریحان و جنّت نعیم بلکه به رضوان اللّٰه اکبر برسند.

پس فتح باب عبادت و عبودیت یکی از نعمتهای بزرگی است که تمام موجودات رهین آن نعمتند و شکر آن نعمت را نتوانند کنند، بلکه هر شکری فتح باب کرامتی است که از شکر آن نیز عاجزند. پس اگر انسان علم به این مشرب پیدا کرد، و قلبش از آن مطلع گردید، معترف به تقصیر شود. و اگر عبادت جنّ و انس و ملائکه مقربین را در درگاه حق جلّ و علا برده، باز خائف باشد و مقصر باشد.

و نیز بندگان عارف حق و اولیای خاص او که از سرّ قدر دری به روی آنها باز شده و دل آنها به نور معرفت روشن گردیده، قلبشان به طوری از خوف لرزان و دلشان متزلزل است که اگر تمام کمالات به آنها روی آورد و مفتاح همه معارف به دست آنها داده شود و قلوب آنها از تجلیات مالا مال گردد، ذره ای خوف آنها کم نگردد و تزلزل آنها تخفیف پیدا نکند، چنانچه

ص: 44

1- سفینه البحار، ج 2، ص 180، 181.

2- همان.

یکی از آنها گوید: همه از آخر کار ترسند و من از اول می ترسم.

سبحان الله و لا حول و لا قوه الا بالله، پناه می برم به خدای تعالی.

خدا می داند باید قلب انسان از این کلام پاره پاره شود، و دل انسان از خوف ذوب شود و سر به بیابان گذارد. چقدر انسان غافل است.

و دیگر آن که ما پیش از این ذکر کردیم در شرح یکی از احادیث که تمام عبادات و اطاعات ما برای تحصیل اغراض خویش، و محرک ما حب نفس است، و فی الحقیقه زهد دنیا برای آخرت است و آن مثل زهد دنیا برای دنیاست پیش احرار. پس اگر عبادت ثقلین را در محضر ربوبیت ببریم جز بعد از ساحت مقدّس چیز دیگر استحقاق نداریم. حق تبارک و تعالی ما را دعوت فرموده به قرب خود و بارگاه انس خود («و خلقتک لاجلی») فرموده و غایت خلقت را معرفت به خود قرار داده و طرق معارف و راه عبودیت را به ما نشان داده و با این وصف ما جز به تعمیر بطن و فرج به چیز دیگر مشغول نیستیم و جز خودخواهی و خودپسندی مقصد دیگری نداریم.

پس ای انسان بیچاره که عبادات و مناسک تو بعد از ساحت قدس آورد و مستحق عتاب و عقاب کند، به چه اعتماد داری؟

و چرا خوف از شدت یأس حق تو را بی آرام نکرده و دل تو را خون نموده؟

آیا تکیه گاهی داری؟

آیا به اعمال خود وثوق و اطمینان داری؟

اگر چنین است وای به حال تو و معرفتت، به حال خود و مالک الملوک؛ و اگر اعتماد به فضل حق و رجاء به سعه رحمت و شمول عنایت ذات مقدّس داری، بسیار به جا و به محل وثیقی اعتماد کردی و به پناهگاه محکمی پناه بردی.

خداوندا، بارالها! ما دستمان از همه چیز کوتاه و خود می دانیم که ناقص و ناچیزیم و لایق درگاه تو و فراخور بارگاه قدس تو چیزی نداریم. سر تا پا نقص و عیب، و ظاهر و باطن ما به لوث معاصی و مهلکات و موبقات آغشته است. ما چه هستیم که اظهار ثنای تو کنیم؟ جایی که اولیای تو گویند: «افلسانی هذا الکال اشکرک» و عجز و ضعف و قصور خود را اعلان کنند، ما اهل معصیت و محجوبین از ساحت کبریا چه بگوییم جز آن که با لقلقه لسان عرض کنیم:

رجای ما به مراحم توست و امید وثقه به فضل و مغفرت توست و به جود و کرم آن ذات

مقدس است، چنانچه در لسان اولیای تو وارد است.

(کافی) باسناده عن ابی جعفر علیه السلام قال: «قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: قال الله تبارك و تعالی: لا يتكلم العاملون لی علی اعمالهم التي يعملونها لثوابی، فانهم لو اجتهدوا و اتبعوا انفسهم - اعمارهم - فی عبادتی كانوا مقصّرين غیر بالغین فی عبادتهم كنه عبادتی فیما يطلبون عندی من كرامتی و التّعميم فی جنّاتی و رفیع الدّرجات العلی فی جواری و لكن برحمتی فلیتقوا و بفضلی فلیرجوا و الی حسن الظّنّ بی فلیطمئنّوا، فانّ رحمتی عند ذلك تدرکهم، و منّی یبلّغهم رضوانی، و مغفرتی تلبسهم عفوی فأتی انا الله الرّحمن الرّحیم و بذلك تسمّیت» (1).

یعنی: حضرت باقر علیه السلام گفت: رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ گفت: خدای تبارک و تعالی گفت: اعتماد نکنند عمل کنندگان برای من بر اعمال خودشان که به جا می آورند آن را برای ثواب من، پس همانا آنها اگر جدیت کنند و به زحمت اندازند خودشان را در مدت عمرشان در عبادت من، می باشند مقصّر و نارسایند در عبادت خودشان، کنه عبادت مرا در آن چیزی که می طلبند نزد من از کرامت من و نعمتهای در بهشتهای من و درجات عالیّه بلند در جوار من.

ولکن به رحمت من هر آینه و ثوق کنند و به فضل من هر آینه امیدوار باشند، و اطمینان به حسن ظن به من داشته باشند. پس همانا رحمت من در این هنگام ادراک می کند آنها را و عطای من می رساند آنها را به رضوان من، و مغفرت من می پوشاند به آنها عفو مرا. پس همانا منم که هستم خدای بخشنده و مهربان و به این نام برده شدم.

و نیز از اسباب خوف، تفکّر در شدت بأس حق و دقت سلوک راه آخرت و خطرات متوجّه بر انسان در ایّام حیات و در حین موت و سختیهای برزخ و قیامت و مناقشات در حساب و میزان است، چنانچه ملاحظه آیات و اخباری که وعده های حق تعالی را شامل است رجای کامل آورد.

حدیث کنند که حق تعالی در قیامت به طوری بسط بساط رحمت کند که شیطان طمع مغفرت حق را کند. در این عالم که حضرت حق به حسب روایت، نظر لطف به آن نفرموده از وقتی که خلقت فرموده آن را و رحمت در آن نازل نشده مگر ذره ای نسبت به عوالم دیگر، این همه رحمت و نعمت الهی و لطف و بخشش ذات مقدّس سر تا پای همه را فرو گرفته و هر چه پیدا و ناپیدا است، سفره عطا و نعم حضرت باری تبارک و تعالی است که اگر جمیع عالم

ص: 46

بخواهند به شمه ای از نعمت و رحمت او احاطه کنند نتوانند؛ پس چه خواهد بود در عالمی که عالم کرامت و مهمانخانه عطای ربوبیت و جایگاه رحمت و بسط رحیمیت و رحمانیت است؟ شیطان حق دارد طمع به رحمت کند، و امید عطای حق نماید. پس حسن ظن خود را به حق کامل کن و اعتماد به فضل او نما. «إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً» (1) دای تعالی جمیع گناهان را بیامرزد و همه را در بحر عطا و رحمت خود مستغرق نماید. تخلف در وعده حق محال است گرچه تخلف در وعید ممکن است، و چه بسا بسیار واقع شود. پس دل خوش دار به رحمت کامل او که اگر رحمت حق شامل حالت نبود، مخلوق نبود. «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (2).

فرق بین رجاء و غرور

ولی ای عزیز! ملتفت باش که رجاء را از غرور تمیز دهی؛ ممکن است اهل غرور باشی و گمان کنی اهل رجاء هستی. و تمیز آن سهل است؛ بین این حالتی که در تو پیدا شده و بدان خود را «راجی» می دانی آیا از تهاون به اوامر حق و کوچک شمردن حق و اوامر او پیدا شده یا از اعتقاد به سعه رحمت و عظمت آن ذات مقدس. و اگر تمیز آن نیز مشکل است، از آثار می توان تمیز داد.

اگر عظمت حق در دل باشد و قلب مؤمن به احاطه رحمت و عطای آن ذات مقدس باشد، قیام به اطاعت و عبودیت می کند، چون تعظیم و عبادت عظیم و منعم از فطریات است و تخلف ناپذیر است. پس اگر با قیام به وظایف عبودیت و جدّ و جهد در طاعت و عبادت اعتماد به اعمال خود نداشته باشی و آنها را به چیزی نشمیری و امید به رحمت حق و فضل و عطای او داشته باشی، و خود را به واسطه اعمال خود مستوجب هر ذمّ و لوم و سخط و غضب بدانی و تکیه گاه تو رحمت و جود جواد علی الاطلاق باشد دارای مقام رجاء هستی و شکر خدای تبارک و تعالی کن و از ذات مقدس بخواه که آن را در قلب تو محکم کند و مقام بالاتر از آن را به تو عنایت فرماید. و اگر خدای نخواستہ متهاون به اوامر حق بودی و بی اهمیت و ناچیز شمردی فرموده های ذات اقدس را، بدان که آن غرور است که در دل تو پیدا شده از مکاید شیطان و نفس اماره تو؛ اگر ایمان به سعه رحمت و عظمت داشتی اثری از آن نمایان بود

ص: 47

1- سورة زمر، آیه 53.

2- سورة اعراف، آیه 156.

در تو. مدعی که عملش مخالف با دعوایش باشد خود مکذّب خود است. شاهد براین کلام در احادیث معتبره بسیار است.

(کافی) باسناده عن ابن نجران، عمّن ذكره، عن ابي عبد الله عليه السلام قال: «قلت له: قوم يعملون بالمعاصي و يقولون نرجو، فلا يزالون كذلك حتى يأتيهم الموت، قال: هؤلاء قوم يترجّحون في الاماني، كذبوا، ليسوا براجين، انّ من رجا شيئا طلبه و من خاف من شيء هرب منه(1)».

راوی گوید: گفتم به حضرت صادق علیه السلام یک دسته از مردمند که به جای می آورند معصیت ها را و گویند: ما امیدواریم. و همیشه چنین هستند تا بیاید آنها را مرگ. فرمود: آنها قومی هستند (که) مایل شده اند از اعتدال به واسطه آرزوهای بیجا، دروغ همی گویند، راجی نیستند. همانا کسی که امید داشته باشد چیزی را، طلب نماید آن را و کسی که ترسناک باشد از چیزی، فرار کند از آن.

و قریب به این مضمون روایت دیگر است در (کافی) شریف: و باسناده عن الحسين بن ابي ساره قال: سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول:

«لا يكون المؤمن مؤمنا حتى يكون خانفا راجيا، و لا يكون خانفا راجيا حتى يكون عاملا لما يخاف و يرجو»(2).

راوی گوید: شنیدم حضرت صادق علیه السلام می فرمود: نمی باشد مؤمن، مؤمن مگر آن که ترسناک و امیدوار باشد، و نمی باشد ترسناک و امیدوار تا این که به جا آورد آنچه را که می ترسد و امیدوار است. و بعضیها گفته اند مثل کسی که عمل نکند و انتظار رجاء داشته باشد مثل کسی است که بی مهیا کردن اسباب، به امید مسبب نشیند؛ مثل زارعی که بدون افشاندن بذر یا بی مراقبت نمودن از زمین و آبیاری نمودن و بدون رفع موانع بنشیند به انتظار زراعت؛ این را نتوان گفت رجاء دارد، بلکه «حمق» دارد و ابله است؛ و مثل کسی که اصلاح اخلاق نکرده یا از معاصی اجتناب نکرده اعمالی کند، مثل کسی است که بذر را در شوره زار کشت کند؛ البته چنین زرعی نتیجه مطلوبه ندهد.

پس رجای محبوب و مستحسن آن است که انسان تمام اسبابی که در تحت تصرف اوست و حق تعالی به عنایت کامله خود به او قدرت عنایت کرده و هدایت به طرق صلاح و فساد

ص: 48

1- اصول کافی، ج 3، ص 110، 113، حدیث 5، 11.

2- همان.

فرموده و امر به تهیه آنها نموده ایجاد کند، پس از آن به انتظار و امید آن باشد که حق تعالی به عنایت سابقه خود اسبابی که در تحت اختیار او نیست فراهم فرماید و رفع موانع و مفسدات را بنماید. پس بنده اگر زمین دل را از خارهای اخلاق فاسده و سنگ و شوره های معاصی پاک نمود و بذر اعمال را در آن کشت، و با آب صافی علم نافع و ایمان خالص آن را آبیاری کرد و از مفسدات و موانع مثل عجب و ریا و امثال آنها که به منزله علفهایی است که مانع از سبز شدن زراعت است خالص نمود، پس از آن به انتظار فضل خدا نشست که حق تعالی او را ثابت نگه دارد و عاقبت او را ختم به خیر فرماید، این رجای مستحسن است؛ چنانچه حق تعالی فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ» (1)

آنان که ایمان آوردند و مهاجرت کردند و جهاد در راه خدا نمودند آنها امیدوار رحمت خداوندند.

موازنه خوف و رجاء

در ذیل این حدیث شریف مذکور است که خوف و رجاء نباید یکی از آنها بر دیگری رجحان داشته باشد؛ چنانچه در مرسله «ابن ابی عمیر» از حضرت صادق علیه السلام نیز به همین مضمون وارد است. و انسان وقتی که کمال نقص خود را از قیام به عبودیت ملاحظه کرد و دقت و ضیق راه آخرت را تفکر نمود خوف در او حادث شود به اعلی درجه، و وقتی ملاحظه ذنوب خود را نموده و تفکر در حال مردمی کرد که عاقبت امر بی ایمان و عمل صالح از دنیا رفته اند و حالشان با این که در اول امر خوب بود منجر به بدی شد و مبتلا به سوء عاقبت شدند، در او خوف شدید شود. در حدیث شریف (کافی) از حضرت صادق علیه السلام نقل کند:

قال: «المؤمن بین مخافتین: ذنب قد مضی لا یدری ما صنع الله فیه و عمر قد بقی لا یدری ما یکتسب فیه من المہالک، فهو لا یصبح الا خائفا و لا یصلحه الا الخوف(2)».

فرماید حضرت صادق علیه السلام که: «مؤمن بین دو خوف است: گناهی که همانا گذشته و نداند چه معامله کند خداوند در آن، و عمری که باقی مانده نداند چه کسب می کند در آن از مهلکه ها. پس او صبح نکند مگر ترسناک و اصلاح نکند او را مگر ترس».

ص: 49

1- سوره بقره، آیه 218.

2- اصول کافی، ج 3، ص 114 حدیث 12.

و در خطبه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که در حدیث (کافی) از جناب صادق علیه السلام نقل می نماید به همین مضمون است. بالجمله خود در کمال نقص و تقصیر، و حق در کمال عظمت و جلالت و سعه رحمت و عطاء است و عبد در بین این دو نظر همیشه در حد اعتدال خوف و رجاء است. و چون اسماء جلالیه و جمالیه به یکسان در قلب سالک جلوه کند، خوف و رجاء رجحان بر هم پیدا نکنند.

و بعضی گفته اند: در بعضی اوقات خوف برای انسان نافع تر است، مثل حال سلامت و صحت، تا انسان در کسب کمال و عمل صالح کوشد، و در بعضی حالات رجاء بهتر است مثل حال پیدایش امارات موت، تا انسان ملاقات کند حق را با حالتی که محبوب تر است پیش او. و این سخن مطابق گفته های سابق و احادیث مذکوره درست نیاید، زیرا که رجای محبوب نیز باعث بر عمل و کسب آخرت است، و خوف از حق همیشه محبوب و منافات با رجای واثق ندارد.

و بعضی گفته اند: خوف از فضایل نفسانیه و کمالات عقلیه نیست در دار آخرت و فقط آن در دار دنیا که دار عمل است از امور نافع است برای فعل عبادات و ترک معاصی و اما بعد از خروج از دنیا فایده ندارد، به خلاف رجاء که منقطع نشود و در دار آخرت نیز باقی است، زیرا که بنده هرچه از رحمت خدا بیشتر نایل شود طمعش به فضل حق افزون گردد، زیرا که خزاین رحمت وجود حق تناهی ندارد؛ پس خوف منقطع شود و رجاء باقی ماند.

محدث محقق «مجلسی» 4 فرماید که: «حق این است که بنده مادامی که در دار تکلیف است لابد است از خوف و رجاء و بعد از مشاهده امور آخرت یکی از آنها لابد بر دیگری رجحان پیدا می کند».

نویسنده گوید: آنچه ذکر کرده اند از غلبه خوف و رجاء در عالم آخرت مطابق آنچه ذکر شد در معنی رجاء درست نیاید، و بر فرض صحت راجع به متوسطین است که خوف و رجای آنها راجع به ثواب و عقاب است و اما حال خواص اولیاء غیر از آن است که ذکر کرده اند، زیرا که خوف و رجایی که از مشاهده عظمت و جلال و تجلی اسماء لطف و جمال در قلب حاصل شود به معاینه امور آخرت زایل نشود و رجحان بر یکدیگر پیدا نکنند، بلکه آثار جلال و عظمت و تجلیات جمال و لطف در عالم آخرت بیشتر است و خوف حاصل از عظمت حق از لذایذ روحانیه است، و منافات با آیه کریمه «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ» (1) دارد چنانچه با تأمل معلوم شود. و آنچه از آن قائل نقل شد که خوف از فضایل نفسانیه نیست، خوف از جلال و عظمت نیست، زیرا که آن کمال است و از کاملین مکملین از غیر آنها بیشتر است. و الحمد لله علی جلاله و جماله و الصلوه علی محمد و آله».

اللهم وقد اشرف علی خفایا الاعمال علمک و انکشف کل مستوردون خبرک بارالها! علم تو بر اعمال پنهانی ما اشرف است و هر پوشیده در مقابل اطلاع تو مکشوف و ظاهر است.

و لا- تنطوی عنک دقائق الأمور و لا تعزب عنک غیبات السرائر و هیچ چیز دقیق و کوچک از تو پنهان نیست و رازهای غایب از تو مخفی نمی ماند. مدار و محور این جملات شریفه بر ثنای حضرت حق است و این که علم حضرتش بر پنهان و آشکار و ریز و درشت احاطه دارد؛ بر خلاف عقیده بعضی از متفلسفین که قائلند بر این که خدای تعالی به اشیاء پیش از وجودشان عالم نیست! و یا آن که گفته اند علم حق تعالی به جزئیات تعلق نمی گیرد، تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا.

وقد استحوذ علیّ عدوّک الذی استنظرک لغوایتی فانظرته و بارالها! دشمن تو که برای گمراه کردن من از تو فرصت طلبید و تو به او فرصت مرحمت فرمودی.

و استمهلک الی یوم الدین لاضلالی فامهلته و برای گمراه ساختن من از تو تا روز قیامت فرصت طلبید و تو به او فرصت مرحمت فرمودی. فواقعنی پس این دشمن مرا بر زمین زده است.

وقد هربت الیک من صغائر ذنوب موبقه و کبائر اعمال مردیه و من از گناهان کوچک که هلاک کننده است و اعمال بزرگی که زشت و موجب نقیمت توست به سوی تو فرار کردم. مترجم گوید: محتمل است که «واو» در «وقد هربت الیک» حالیه باشد، یعنی در حالی که من به سوی تو فرار می کردم شیطان مرا بر زمین زد. و جملات شریفه اشاره به آیات شریفه است که از زبان ابلیس حکایت می فرماید: «قال أنظرني إلى يوم يُبعثون قال إنك من المنظرين قال فيما أغويتني لأقعدن لهم صراطك المستقيم» (2) و در سوره مبارکه (الحجر) می فرماید: «قال رب أنظرني إلى يوم يُبعثون قال فإنك من المنظرين إلى يوم الوقت المعلوم» (3) شیطان از خدا درخواست کرد که پروردگارا! پس مرا تا روز قیامت که خلق مبعوث می شوند مهلت و طول

ص: 51

1- سوره یونس، آیه 62.

2- سوره اعراف، آیات 14-16.

3- سوره حجر، آیات 36-38.

عمر عطا فرما. خدا فرمود: آری تو را مهلت خواهد بود تا به وقت معین و روز معلوم. و در سوره «ص» می فرماید: «قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأَعُوذَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخَلَّصِينَ» (1) یطمان عرض کرد:

پروردگارا! پس مهلت ده که تا روز قیامت زنده بمانم. خدا فرمود: آری از مهلت یافتگان قرار دادیم تا روز قیامت و وقت معلوم. شیطان گفت: (حال که مهلت یافتم)، به عزت و جلال تو قسم که خلق را تمام گمراه خواهم کرد مگر خاصان از بندگان تو که دل از غیر بریدند (و برای تو خالص شدند).

دو عالم را به یک بار از دل پاک برون کردند تا جای تو باشد

*

تکرار این حکایت از زبان شیطان لعین با این که استمهال و مهلت خواستن یک بار بیشتر واقع نشده است شاید به منظور تهدید مردم از مکاید آن لعین و اظهار اهمیت مطلب باشد.

تنبیها

تنبیه اول آن که صریح عبارت دعای شریف آن است که شیطان لعین از خدای تعالی مهلت طلبیده و خدای تعالی خواسته او را اجابت فرموده و مهلت عطا فرموده است و روایات نیز گواه همین مطلب است و اکثر مفسرین نیز همین را فرموده اند. و علامه طبرسی - رحمه الله علیه - می فرماید: جهت این که ابلیس لعین با این که می دانست ملعون و مطرود درگاه است باز از خدای تعالی تا یوم وقت معلوم مهلت خواست آن است که می دانست که خدای تعالی فضل و کرمش غیرمتناهی است، لذا با این که مرتکب معصیت شد و نافرمانی خدای تعالی نمود ولی این نافرمانی او را از سؤال و طمع در اجابت مانع نشد و خدای تعالی نیز خواسته او را اجابت فرمود. پایان سخن علامه طبرسی.

و از این جاست که سفیان بن عیینه گفت: گناहانی که از خود سراغ دارید شما را مانع از دعا نگردهد، زیرا خدای تعالی دعای بدترین خلقش که ابلیس بود مستجاب کرد. و در دعاهاى وارده نیز آمده است: «یا من استجاب لابغض خلقه ابلیس»: ای خدایى که دعای دشمن ترین

ص: 52

تنبيه دوّم: ظاهر دعا که عرض می کند: «استمهلک الی یوم الدین لاضلالی فامهلته» آن است که امهال تا روز قیامت بوده، و این جمله توضیح اجمالی است که در آیه شریفه است: «قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» و بیان آن است که مراد از وقت معلوم همانا روز قیامت است، و این مؤید قول صاحب کشف است که گفته: یوم الدین و یوم یبعثون و یوم الوقت المعلوم، هر سه به یک معناست و اختلاف تعبیر طبق اسلوب بلاغت در کلام است. و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: «یوم الوقت المعلوم» روزی است که به صور دمیده می شود که ابلیس مابین نفخه اولی و نفخه دوّم می میرد. و اما کیفیت صور و نفخه آن از متشابهات روایات است و حقیقتش برای امثال ما معلوم نیست و بغیر از راسخین در علم اطلاعی از حقیقت آن ندارند. دیلمی - رحمه الله علیه - در کتاب شریفش ارشاد القلوب روایتی در این باب از امام زین العابدین علیه السلام نقل می کند که شاید ذکرش موجب تنبّه غافلین باشد.

وقد روی الثقات عن زین العابدین علیه السلام أنّ الصّور قرن عظیم له رأس واحد و طرفان و بین الطّرف الاسفل الذی یلی الارض الی الطرف الاعلی الذی یلی السماء مثل ما بین تخوم الارضین السابعة الی فوق السماء السابعة فیہ اثقاب بعدد ارواح الخلائق و سعه فمه ما بین السماء و الارض، و له فی الصّور ثلاث نفحات: نفخه الفزع و نفخه الموت و نفخه البعث، فاذا فنیّت ایّام الدنیا امر الله عزّ و جلّ اسرافیل ان ینفخ فیہ نفخه الفزع، فرأت الملائکه اسرافیل و قد حبط و معه الصّور. قالوا قد اذن الله فی موت اهل السماء و الارض، فیهبط اسرافیل عند بیت المقدس مستقبل الکعبه فینفخ فی الصّور نفخه الفزع. قال الله تعالی: وَ یَوْمَ یُنْفَخُ فی الصّورِ فَنَزَعَ مَنْ فی السّماواتِ وَ مَنْ فی الْاَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللهُ وَ کُلُّ اَنْوَهٍ داخِرینَ، الی قوله تعالی: من جاء بالحسنه فله خیر منها و هم من فزع آمنون، و ترزلت الارض و تذهل کل مرضعه عمّا ارضعت و تضع کل ذات حمل حملها و یصیر الناس یمیدون و یقع بعضهم علی بعض کأنّهم سکاری و ما هم بسکاری و لکن من عظیم ما هم فیہ من الفزع، و تبیض لحي السّدّبان من الفزع و تطیر الشیاطین هاربه الی اقطار الارض و لولا ان الله تعالی یمسک ارواح الخلائق فی اجسادهم لخرجت من هول تلك النفخه فیمکثون علی هذه الحاله ما شاء الله تعالی، ثم یأمر الله تعالی اسرافیل ان ینفخ فی الصّور نفخه الصعق فیخرج الصوت من الطرف الذی یلی الارض فلا یبقی فی الارض انس و لا جنّ و لا شیطان و لا غیرهم ممن له روح الاّ صعق و مات، و یرج الصوت من الطرف الذی یلی السماء فلا یبقی فی السّماوات ذوروح الاّ مات، قال الله تعالی (إِلَّا مَا شاءَ اللهُ)

فهو جبرائيل و ميكائيل و اسرافيل و عزرائيل فاولئك الذين شاء الله فيقول الله تعالى: يا ملك الموت، من بقى من خلقى؟ فقال: يا رب انت الحى الذى لا يموت بقى جبرائيل و ميكائيل و اسرافيل و بقيت أنا، فيامر الله بقبض ارواحهم فيقبضها ثم يقول الله: يا ملك الموت، من بقى؟ فيقول ملك الموت: بقى عبدك الضعيف المسكين ملك الموت، فيقول له: مت يا ملك الموت باذنى، فيموت ملك الموت و يصبح عند خروج روحه صيحه عظيمه لو سمعها بنو آدم قبل موتهم لهلكوا، و يقول ملك الموت: لو كنت اعلم ان فى نزع ارواح بنى آدم هذه المراره و الشده و الغصص لكنت على قبض ارواح المؤمنين شفيقا، فاذا لم يبق احد من خلق الله فى السماء و الارض نادى الجبار جل جلاله: يا دنيا اين الملوک و ابناء الملوک؟ اين الجباره و ابنائهم؟ و اين من ملك الدنيا باقطارها؟ اين الذين كانوا يأكلون رزقى و لا يخرجون من اموالهم حقى؟ ثم يقول: لمن الملك؟ فلا يجيبه احد، فيجيب هو عن نفسه فيقول: لله الواحد القهار. ثم يأمر الله السماء فتمور اى تدور بافلاكها و نجومها كالرحى و يأمر الجبال فتسير كما تسير السحاب، ثم تبدل الارض بارض اخرى لم يكتسب عليها الذنوب و لا سفك عليها دم بارزه ليس عليها جبال و لا نبات كما دحاها اول مره، و كذا تبدل السماوات كما قال الله تعالى (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّمَاوَاتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ، و يعيد عرشه على الماء كما كان قبل خلق السماوات و الارض مستقلا بعظمته و قدرته، ثم يأمر الله السماء ان تمطر على الارض حتى يكون الماء فوق كل شىء اثنى عشر ذراعا، فتنبت اجساد الخلاق كما ينبت البقل فتتدانى اجزائهم التى صارت ترابا بعضها الى بعض بقدره العزيز الحميد، حتى انه لو دفن فى قبر واحد الف ميّت و صارت لحومهم و اجسادهم و عظامهم النخره كلّها ترابا مختلطه بعضها فى بعض لم يختلط تراب ميّت بميّت آخر لان فى ذلك القبر شقيّا و سعيدا، جسد ينعم بالجنه و جسد يعذب بالنار، نعوذ بالله منها، ثم يقول الله تعالى: لتحيى جبرائيل و ميكائيل و اسرافيل و عزرائيل و حمله العرش فيحيون باذن الله فيأمر الله اسرافيل ان يأخذ الصور بيده، ثم يأمر الله ارواح الخلاق فتأتى فتدخل فى الصور، ثم يأمر الله اسرافيل ان ينفخ فى الصور للحياه، و بين النفختين اربعين سنه، قال: فتخرج الارواح عن اثقاب الصور كانها الجراد المنتشر فتملا ما بين السماء و الارض فتدخل الارواح فى الارض الى الاجساد و هم نيام فى القبور كالموتى، فتدخل كل روح فى جسدها فتدخل فى خياشيمهم فيحيون باذن الله تعالى فتتشق الارض عنهم كما قال: يوم يخرجون من الاجداث سراعا كأنهم الى نصب يوفضون خاشعه ابصارهم ترهقهم ذلّه ذلك اليوم الذى كانوا يوعدون، و قال تعالى: ثُمَّ نَفْخُ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ، ثم يدعون الى عرصه المحشر فيأمر الله الشمس ان تنزل من السماء الرابعه الى السماء

الدنيا قریب حرّھا من رؤس الخلق فیصیبھم من حرّھا امر عظیم حتی یعرقون من شدہ حرّھا و کرہا حتی یخوضون فی عرقھم، ثمّ یبعثون علی ذلک حفاه عراہ عطاشا و کل واحد دالّ لسانہ علی شفّتیہ، قال: فییکون عند ذلک حتی ینقطع الدمع ثمّ یمکون بعد الدموع دما.

راوی این حدیث کہ حسن بن محبوب است و بہ چند واسطہ از یونس بن ابی فاختہ نقل می کند گوید: امام زین العابدین علیہ السلام را دیدم وقتی سخش بہ این جا رسید شدیدا گریہ می کرد و می فرمود: آہ آہ! کہ چگونه عمرم را در غیر عبادت خدا و طاعت او ضایع کردم تا از گروہ نجات یافتگان و فائزین می شدم.

حتّٰی اذا فارقت معصیتک و استوجبت بسوء سعیی سخطتک فتل عنّٰی عذار غدرة و تلقانی بکلمہ کفرہ تا آن کہ هنگامی کہ من بہ گناہ و معصیت تو آلودہ گشتم و با بدرفتاری خویش مستوجب خشم تو شدم عنان حیلہ خود را از من برتافت و با کلمہ کفر خود با من مواجه شد.

و تولّٰی البرائہ منّٰی و از من بیزاری جست.

و ادبر مولّٰیا عنّٰی و پشت بہ من کردہ و بہ راه افتاد.

فاصحرنٰی لغضبک فریدا و مرا در صحراى خشم تو تنها گذاشت.

و اخرجنٰی الٰی فناء نعمتک طریدا و مرا در حالی کہ رانده شدہ از درگاہ تو بودم تا آستانہ غضب تو آورد و رھایم کرد.

لا شفیع یشفع لى الیک نہ کسی هست کہ مرا شفاعت کند.

و لا خفیر یؤمننٰی علیک و نہ آشنایی کہ مرا امان دھد.

و لا حصن یحجبنٰی عنک و نہ قلعه ای کہ مرا از دید تو بپوشاند.

و لا ملاذ الجأ الیہ منک و نہ پناہگاهی کہ از تو پناھندہ شوم.

جز آستان توام در جھان پناہی نیست سر مرا بجز این در حوالہ گاہی نیست

عدو چو تیغ کشد من سپر بیندازم کہ تیر ما بجز از نالہ و آہی نیست

*

فھذا مقام العائذ بک ہم اکنون در موقعیتی قرار دارم کہ پناھندہ تو شدہ ام.

و محلّ المعترف لک و در جایگاہ اعتراف و اقرار بہ گناہ قرار گرفتم ام.

فلا یضیقنّ عنّٰی فضلک پس مباد فضل و احسانت از من مضایقہ شود.

و لا يقصرنّ دوني عفوك و عفو تو از شمول بر حال من کوتاه نگردد.

و لا- اكن اخيب عبادك التائبين و لا- اقنط و فودك الآملين پس مبادا كه زيانكارترين بندگان توبه كار تو باشم و نوميدترين كساني كه به آرزوي احسانت به آستان تو وارد شده اند.

و اغفر لي اّتك خير الغافرين و مرا بيامرز كه تو بهترين آمرزندگانِي.

اللّهم اّتك امرتي فتركت و نهيتني فركبت و سوّل لي الخطاء خاطر السّوء فقرّطت بارالها! همانا تو مرا امر فرمودي و من دستور تو را به جاي نياوردم، و مرا نهی فرمودی پس من آنچه را كه بر من قدغن فرموده بودی به جاي آوردم و اندیشه بد خطا را در نظر من نيكو جلوه داد پس تقصير در آن كار كردم.

و لا استشهد على صيامي نهارا و لا استجبر بتهجدی ليلا و نه روزی را كه به روزه گذراندم به شهادت می طلبم و نه به شبی كه به شب زنده داری پرداخته ام پناهنده می شوم كه اينها ارزش آن ندارند تا من دل به آنها ببندم و مورد توجه من قرار گیرند به خاطر علل و نواقصي كه در عبادتم بوده و هست.

چگونه سر ز خجلت برآورم بر دوست كه خدمتي بسزا نيامد از دستم

*

و لا تثني عليّ باحيائها سنّه و نه سنتي را احيا کرده ام كه مرا ثنا گويد.

حاشي فروضك الّتي من ضيّعها هلك بجز واجبات تو كه هر كس آنها را ضايع كند هلاك مي شود.

و لست اتوسّل اليك بفضل نافله مع كثير ما اغفلت من وظائف فروضك و تعدّيت عن مقامات حدودك و به فضيلت هيچ نافله اي به تو متوسّل نمی شوم، زيرا كه بسياري از وظائف واجبات تو را غافل شده ام و از مقامهاي حدود تو تعدّي کرده ام.

الي حرّات انتهكتها چه حرّمتهاي را كه هتكشان نمودم.

و كبائر ذنوب اجترحتها و گناهان بزرگي را كه مرتكب شدم.

كانت عافيتك لي من فضائحتها سترا و تو بودی كه پرده بر رسواييهای من كشيدي و عافيتم بخشيدی. شايد مقصود آن باشد كه واجبات نيز آنچنان كه بايد و شايد به جا نياوردم و حدودش را رعايت نكردم و حضور قلبي را كه بايد داشته باشم نداشتم؛ حضور قلبي كه

موجب قبولی نماز است؛ چنان که در روایت صحیح وارد شده است که از نماز همان مقدار قبول می شود که نمازگزار در آن حضور قلب داشته باشد. امام باقر علیه السلام فرمود: «انَّ العبد لترفح له من صلاته نصفها او ثلثها او ربعها او خمسها فما یرفع له الا ما اقبل علیه بقلبه و اتما امرنا بالتأفله لیتّم لهم ما نقصوا من الفریضه»: همانا بنده از نمازش بالا می رود نصفش و یا ثلثش یا ربعش یا خمسش؛ پس بالا برده نمی شود مگر آنچه قلبا اقبال داشته باشد. و ما که به خواندن نافله مأمور شدیم فقط برای آن است که آنچه از فریضه کم شده تمام بشود. مترجم گوید: احتمال می رود که در نقل روایت اشتباهی شده باشد و به جای «امرنا» «امروا» بوده.

و هذا مقام من استحیا لنفسه منک و سخط علیها و رضی عنک و اکنون در موقعیتی قرار دارم که در حضورت از خود شرمنده است و بر خود خشمگین و از تو راضی است.

توجه: خواننده دعای شریف باید متوجه باشد که در محضر الهی دروغ فاحش نگوید و بیش از پیش رسوایی به بار نیاورد.

فتلّاک بنفس خاشعه و رقبه خاضعه و ظهر مثقل من الخطایا پس با دلی شکسته و گردنی کج و پستی از بار گناهان خمیده با حضرتت روبه روست.

واقفا بین الرغبه الیک و الرهبه منک و در میان خوف و رجا قرار گرفته است.

و انت اولی من رجاه و أحقّ من خشیه و اتّقاء و تو سزاوارترین کسی هستی که امید بر تو بسته شود و از تو ترس و تقوا داشته باشد.

فاعطنی یا ربّ ما رجوت و آمّنی ما حذرت پس ای پروردگار! من آنچه را که امید از تو دارم به من عطا فرما و از آنچه می ترسم مرا ایمن گردان.

وعد علیّ بعانده رحمتک و رحمت خودت را بر من بازگردان.

انک اکرم المسؤلین زیرا تو کریم ترین کسی هستی که از او درخواست شود.

اللّهم و اذ سترتی بعفوک و تغمّدتی بفضلك فی دار الفناء بحضره الاکفاء فاجرنی من فضیحات دار البقاء عند مواقف الاشهاد من الملائکه المقربین و الرّسل المکرمین و الشهداء و الصالحین بارالها! اکنون که پرده عفوت را بر اعمالم کشیدی و مرا غرق فضل خودت فرمودی و این همه در این دنیای فانی در معرض دید همدوشان بود پس مرا از رسواییهای عالم آخرت در پیشگاه فرشتگان مقرب شاهد و پیامبران بزرگوار و صالحان در پناه خود گیر.

من جار کنت اکاتمه سیناتی و من ذی رحم کنت احتشم منه فی سریراتی گناهایی که من آنها را

از همسایه ام پنهان می داشتم و از فامیلم که برایش احترام قائل بودم مخفی می کردم.

لم اثق بهم ربّ فی السّتر علیّ و وثقت بک ربّ فی المغفره لی پروردگارا! من به آنان اعتماد نداشتم که بر من پرده پوشی کنند ولی بر تو اعتماد داشتم که مرا خواهی آمرزید.

و انت اولی من وثق به و تو سزاوارترین کسی هستی که به او اعتماد توان کرد.

و اعطی من رغب الیه و بخشنده ترین کسی هستی که طمع در وی بسته می شود.

و ارفّ من استرحم فارحمنی و مهربان ترین کسی هستی که از او طلب رحم می شود؛ پس بر من رحم فرما.

اللّهم و انت حدرتنی ماء مهینا من صلب متضائق العظام حرج المسالک الی رحم ضیقہ سترتها بالحجب بارالها! تو مرا که آب پست بی ارزشی بودم از گذرگاه های باریک استخوانی و مجراهای تنگ فرود آوردی بر رحم تنگی که آن را با حجابها پوشانده بودی.

تصرّفنی حالا عن حال از حالی به حال دیگر مرا منتقل می کردی.

حتّی انتهیت بی الی تمام الصّوره تا مرا به جایی رساندی که صورتم تمام و کامل شد.

و اثبت (انبت) فیّ الجوارح و اعضا و جوارح را در من رویاندی و ثابت و برقرار فرمودی.

کما نعتّ فی کتابک چنان که در کتابت توصیف فرمودی:

نطفه ثم علقه ثم مضغه ثم عظاما ثم کسوت العظام لحما ثم انشأتنی خلقا آخر کما شئت از نطفه شروع شدم سپس خون بسته ای گشتم سپس همچون گوشت کوبیده و سپس استخوان و سپس بر استخوان گوشت پوشاندی، سپس آنچنان که خواستی آفرینش دیگری مرا ایجاد فرمودی.

حتّی اذا احتجت الی رزقک تا آن که به روزی تو نیازمند شدم.

و لم استغن عن غیاث فضلک و از باران فضل تو بی نیاز نبودم.

جعلت لی قوتا من فضل طعام و شراب اجریته لامتک الّتی اسکنتنی جوفها و اودعتنی قرار رحمها از مازاد خوراک و آشامیدنی کنیز خودت که مرا در اندرون او جا دادی و در نهاد رحمش به ودیعه نهادی تعیین کردی.

و لو تکلنی یاربّ فی تلک الحالات الی حولی او تضطرّنی الی قوتی لکان الحول عتّی معتزلا- و لکانت القوّه منّی بعیده و اگر مرا ای پروردگار من، در این احوال به تدبیر خودم وامی گذاشتی و به نیروی خودم ناچار می کردی هر آینه تدبیر از من برکنار و نیرو از من دور می بود.

فغدوتنی بفضلك غذاء البرّ اللطيف پس تو از فضل خود به من غذای پاکیزه و لطیف دادی.

تفعل ذلك بی تطوّلاً علیّ الی غایتی هذه تو این همه احسان درباره من تا این پایه که رسیده ام فرموده ای.

لا اعدم برک هیچ گاه احسان تو را از دست نداده.

ولا یبطئ بی حسن صنیعک و خوشرفتاری تو با من کم و کاست نداشته.

ولا- تتأکّد مع ذلك ثقتی فاتقّرغ لما هو احظی لی عندک با این همه احسان، اعتماد من به تو مستحکم نشده تا با فراغت خاطر بر آنچه موجب بیشتر بهره مندی من نزد توست پردازم.

قد ملک الشیطان عنانی فی سوء الظنّ و ضعف یقین در بدگمانی و ضعف یقین لجام من به دست شیطان افتاده.

فانا اشکوا سوء مجاورته لی و طاعه نفسی له پس من شکایت بدجواری او و اطاعت نفسم را از او به پیشگاه تو عرضه می دارم. چنان که در حدیث شریف است که شیطان همچون خون در رگهای فرزندان آدم جریان دارد: «انّ الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدّم». و در خبر دیگر است: «لو لا انّ الشّیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السموات»: اگر نبود این که شیاطین اطراف دلهای آدمیان را می گیرند آدمیان ملکوت آسمانها را می دیدند.

و استعصمک من ملکته و از تو مسئلت دارم مرا از این که شیطانی مالک من شود محفوظ فرمایی.

و اتضرّع الیک فی صرف کیده عنّی و با تضرّع و زاری از تو می خواهم که کید شیطان را از من بازگردانی.

و اسئلک فی ان تسهّل الی رزقی سبیلاً و از تو مسئلت دارم که راه روزی مرا آسان فرمایی.

فلک الحمد علی ابتدائک بالنعم الجسام پس حمد و سپاس تو را برای نعمتهای بزرگی که بدون استحقاق به من عطا فرمودی.

و الهامک الشکر علی الاحسان و الانعام و بر دل من انداختی که در مقابل احسان و انعام تو شکرگزار و سپاسگزار باشم.

فصلّ علی محمّد و آله و سهّل علیّ رزقی بر محمد و خاندان او درود بفرست و روزی مرا بر من آسان فرما.

و ان تقنّعی بتقدیرک لی و مرا بر آنچه که برایم مقدر فرموده ای قانع فرما.

و ان ترضینی بحصّتی فیما قسمت لی و در آنچه برایم قسمت فرمودی مرا به سهم خودم راضی فرما.

و ان تجعل ما ذهب من جسمی و عمری فی سبیل طاعتک انک خیر الرّازقین و هرچه را که از جسم من و عمر من می گذرد آن را در راه اطاعت خودت قرار بده، زیرا که تو بهترین روزی دهندگانی.

اللّهم انّی اعوذ بک من نار تغلّظت بها علی من عصاک بارالها! من به تو پناه می برم از آتشی که آن را بر گنهکارانت برافروخته ای.

و توعدت بها من صدف عن رضاک و آن را که از راه رضای تو منحرف شده با آن آتش ترسانده ای.

و من نار نورها ظلمه و پناه می برم از آتشی که نورش تاریکی است.

و هیئها الیم و آسانش دردناک است.

و بعیدها قریب و دور آن نزدیک است.

و من نار یاأکل بعضها بعض و از آتشی که بعضی از آن بعض دیگر را می بلعد.

و یصول بعضها علی بعض و پاره ای از آن بر پاره دیگر حمله می کند.

و من نار تذر العظام رمیما و از آتشی که استخوانها را می پوساند.

و تسقی اهلها حمیما و از آتش جوشانش در کام جهنّمیان می ریزد.

و من نار لا تبقى علی من تضرّع الیها و از آتشی که بر کسی که ناله و زاری کند چیزی باقی نمی گذارد.

و لا ترحم من استعطفها و برای کسی که از او دلسوزی بخواهد دلسوزی نمی کند.

و لا تقدر علی التّخفیف عمّن خشع لها و استسلم الیها و نمی تواند از عذاب کسی که نسبت به او خاشع است و تسلیم او شده است تخفیف بدهد. اینها که در جملات شریفه است خصوصیات آتش جهنّم است و مضامینش در روایات وارد شده است. از امیر المؤمنین علی علیه السّلام روایت شده که درباره آتش جهنّم می فرماید: «اعلمتم انّ مالکا اذا غضب علی النّار حطم بعضها بعضا لغضبه»: آیا دانسته اید که مالک دوزخ وقتی بر آتش جهنّم خشمگین می شود، از غضب او شعله های آتش بر روی هم فرو می ریزد؟

تلقى سگانها باحرّ ما لدیها من الیم النّکال و شدید الوبال ساکنانش را با گرمایی هرچه بیشتر

که دارد به عذاب دردناک و وبال سنگین گرفتار می کند.

*نکته

خصوصیاتی که در این جملات شریفه برای آتش جهنم توصیف شده با این که یک آتش بیشتر نیست شاید اشاره به آن باشد که هر یک از صفات، خود صفت خطرناک و وحشتناکی است که سزاوار است که آتش با آن صفت مستقلاً توصیف شود نه آن که یک موصوف برای صفت‌های متعدّد باشد.

و اعوذ بک من عقاربها الفاغره افواهها و پناه می برم به تو از عقربهای جهنم که دهانهایشان را باز کرده اند.

و حیاتها الصّالقه بانیابها و مارهای جهنم که با نیشهایشان می گزند.

و شرابها الّذی یقطع امعاء و افنده سگانه‌ها و ینزع قلوبهم و شرابی که روده‌ها و دل‌های ساکنانش را پاره پاره می کند و دل‌هایشان را از جا می کند.

علامه شعرانی - قدس سره - می فرماید: «دل» ترجمه «افنده» است و قلب در جمله بعد به همین لفظ مذکور آمده است. گویا از فؤاد جسم صنوبری را خواسته چون پاره شدن از صفات جسم است و از قلب جان را خواسته است، زیرا که از جای کنده شدن کنایه از ترس و صفت روح است و اطلاق قلب بر روح مجازاً بسیار کنند.

و استهدیک لما باعد منها و آخر عنها و از تو مسئلت دارم که مرا به آنچه از آتش جهنم دور می کند و او را از من به تأخیر می اندازد راهنمایی فرمایی. جملات شریفه الهام گرفته از آیات شریفه است که در سوره محمد صلی الله علیه و آله و سلم می فرماید: «سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (1) در سوره حج می فرماید: «يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصَّ هَرُّ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ» (2) و در روایت است که وقتی آب جوشان دوزخ بر سر اهل جهنم ریخته می شود به جوف آنها نفوذ می کند و آنها را می گدازد. و در حدیث است در تفسیر آیه شریفه «وَيَسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ» (3) در مود: «يقرب الی فیه فاذا دنی من وجهه شوی وجهه و وقعت فرو رأسه و اذا شربه قطع امعائه حتی تخرج من دبره».

ص: 61

1- سوره محمد، آیه 15.

2- سوره حج، آیه 19-20.

3- سوره ابراهیم، آیه 16-17.

و اخبار در این باره بسیار است. اعاذنا الله من عذابه بحق محمد و آله. و استهدیک لما باعد منها و آخر عنها: شاید غرض از این جملات آن باشد که از خدای تعالی مسئلت کند تا توفیق اطاعتی را به او عطا فرماید که موجب نجات از آتش دوزخ و دوری از آن باشد. گویی این جملات شریفه الهام گرفته از آیه شریفه: **إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ» (1)**

است که گفته شده است مقصود از حسنی توفیق اطاعت است، و مقصود از ابعاد از آتش دوری از عذاب آتش است نه خود آتش، زیرا به حکم آیه شریفه: **«وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ثُمَّ نُجِّى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا» (2)** هیچ کس از شما نیست مگر آن که وارد آتش می شود و این حکمی است حتمی و جاری شده که پروردگار تو این حکم را فرموده، سپس کسانی را که تقوا داشتند نجات می دهیم و ستمکاران را در آن باقی می گذاریم؛ بعضی اشکال کرده اند که چگونه ممکن است مؤمنین وارد آتش شوند و حال آن که آیه شریفه به ظاهر آنها را نیز شامل است؟ جواب این اشکال در روایتی است که جابر بن عبد الله از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درباره همین آیه سؤال کرد و حضرت فرمود:

«اذا دخل اهل الجنة الجنة قال بعضهم لبعض اليس وعدنا ربنا ان نرد النار؟ فيقال لهم: قد وردتموها و هي خامدة»؛ هنگامی که بهشتیان به بهشت داخل شدند بعضی از آنها به بعضی دیگر می گویند: مگر پروردگارمان به ما وعده نفرموده بود که باید به آتش وارد شویم؟ پس به آنها گفته می شود هنگامی که آتش دوزخ خاموش بود شما وارد آن شدید. و نیز از جابر روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «الورود الدخول لا يبقى بر ولا فاجر الا دخلها فتكون على المؤمنين بردا و سلاما كما كان على ابراهيم عليه السلام حتى ان للنار ضجيجا من بردها»؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ورود به معنای دخول است؛ هیچ نیکوکار و نه فاجر و نه بدکار نمی ماند مگر آن که داخل آتش بشود، پس آن آتش بر مؤمنین خنک و سلامت می شود همان طوری که بر حضرت ابراهیم علیه السلام بود، حتی این که آتش از سردی خودش ناله می زند. و در روایتی است که آتش روز قیامت به مؤمن می گوید: «جزيا مؤمن فقد أطفأ نورك لهبي»؛ ای مؤمن! از من بگذر که نور تو شعله مرا خاموش کرد.

ص: 62

1- سورة انبياء، آیه 101.

2- سورة مريم، آیه 71-72.

اگر مؤمن در آتش معذب نمی شود ورود به آتش چه فایده دارد؟

*جواب

فوایدی در آن متصور است؛ از جمله آن که وقتی که دیدند از آتش نجات یافتند فرح و سرورشان بیشتر می شود؛ و از جمله آن که کفار که می بینند مؤمنین از آتش نجات یافتند آنان مفتضح و رسوا می شوند؛ و از آن جمله آن که مؤمنین، کفار را توبیخ و مسخره می کنند به سزای مسخره ای که آنان اینان را در دنیا می نمودند؛ و از جمله آن که نعمتهای بهشتی بر کام مؤمنین لذتبخش تر می شود، که اشیاء با اصدادشان شناخته می شوند.

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، و اجزنی منها بفضل رحمتک و اقلنی عثراتی بحسن اقالتک و لا تخذلنی یا خیر المجیرین انک تقی الکریهه و تعطی الحسنه و تفعل ما ترید و انت علی کلّ شیء قدير بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا با رحمت فراوانی که داری از آن آتش پناه ده و از لغزشهایم به خوبی درگذر و مرا خوار و ذلیل مفرما ای آن که بهترین پناه دهندگانی، زیرا که تو از کارهای ناخوشایند بازمی داری و پاداش خوب عطا می فرمایی و هرچه اراده کنی انجام می دهی و تو بر همه چیز توانایی.

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ اذا ذکر الابرار و صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، ما اختلف اللیل و النهار صلوه لا یقطع مددها و لا یحصی عددها صلوه تشحن الهواء و تملأ الارض و السماء، صَلِّ اللّٰهُ عَلَیْهِ حَتّٰی یرضی و صَلِّ اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ بعد الرضا صلوه لا حد لها و لا منتهی یا ارحم الراحمین بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست هرگاه که یادی از نیکان می گردد، و بر محمد و خاندانش درود بفرست تا شب و روز در رفت و آمد است، درودی که همیشه و جاوید باشد و از شماره بیرون باشد، درودی که هوا و زمین و آسمان را پر کند، و صلوات تو بر پیغمبر تا آن جا که خشنود شود و صلوات خدا بر پیامبر و خاندانش بعد از خشنودی، صلواتی که نه حدی برای آن باشد و نه پایانی، یا ارحم الراحمین.

*

اللَّهُمَّ اِنِّي استخيرك بعلمك فصلّ على محمّد و آله و اقض لى اللّهم اقض لنا بالخيره و ألهمنا معرفه الإختيار و اجعل ذلك ذريعه الى الرّضا بما قضيت لنا و التّسليم بما قضيت و التّسليم لما حكمت فأزح و أزح عنّا ريب الإرتياب ريب اهل الإرتياب و أيّدنا بيقين المخلصين و لا تسمنا عجز المعرفة عمّا تخيّرت فنعمط قدرك و نكره موضع رضاك و نكره موقع قضيتك و نجنح الى التّى هي ابعد من حسن العاقبه و أقرب الى ضدّ العافيه حبّب الينا ما نكره من قضائك و سهّل علينا ما نستصعب من حكمك

وَأَلْهَمْنَا الْإِنْقِيَادَ لِمَا أوردت عَلَيْنَا لِمَا أوردت فِينَا مِنْ مَشِيَّتِكَ حَتَّى لَا نَحْبَّ تَأْخِيرَ مَا عَجَّلْتَ وَلَا تَعْجِيلَ مَا أَخَّرْتَ وَلَا نَكْرَهَ مِنْ مَشِيَّتِكَ فَلَا نَكْرَهَ مَا أَحْبَبْتَ وَلَا نَتَخَيَّرُ مَا كَرِهْتَ وَاخْتَمَ لَنَا بِالَّتِي هِيَ أَحْمَدُ عَاقِبَهُ وَأَكْرَمُ مَصِيرًا إِنَّكَ تَقِيدُ الْكَرِيمَةَ وَتَعْطِي الْجَسِيمَةَ وَتَفْعَلُ مَا تُرِيدُ وَأَنْتَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

ص:65

شرح دعای سی و سوم دعا برای استخاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في الاستخاره از دعاهای آن حضرت است در استخاره. استخاره به معنای طلب خیر است، بدان معنی که آدمی از خدای تعالی درباره کاری که می خواهد انجام دهد بخواهد که خدای تعالی آنچه که خیر و صلاح او در آن است پیش بیاورد.

استخاره به همین معنا که ذکر شد از روایات بسیاری از طریق شیعه و سنی استفاده می شود. اما از طریق عامه، در صحیح بخاری از جابر بن عبد الله انصاری روایت می کند که گفت: استخاره در همه کارها را رسول خدا به ما می آموخت همان گونه که سوره ای از قرآن را، و می فرمود: هرگاه یکی از شما خواست کاری انجام دهد دو رکعت نماز مستحبی بخواند و دعایی که ذکر خواهیم کرد بخواند: کان رسول الله صلّى الله عليه وآله وسلم يعلمنا الاستخاره في الامور كلّها كالسورة من القرآن يقول: اذا همّ احدكم بالامر فيركع ركعتين من غير الفريضة ثم ليقل اللهم اني استخيرك تا آخر دعا... و ترمذی با سندهای خود تا ابی بکر نقل می کند که پیغمبر صلّى الله عليه وآله وسلم هرگاه کاری را می خواستند انجام دهند عرض می کردند: «اللهم خرنى و اخترلى».

و از انس روایت است که گفت: رسول خدا صلّى الله عليه وآله وسلم فرمود: ای انس! هرگاه خواستی کاری انجام دهی، هفت بار از پروردگار خود طلب خیر کن سپس ببین چه چیز به دلت افتاد به همان عمل کن که خیر در آن است. و حاکم در مستدرکش با سند صحیح اش نقل کرده که رسول خدا صلّى الله عليه وآله وسلم فرمود: از خوشبختی فرزند آدم است که از خدای تعالی طلب خیر کند و از بدبختی

اوست که استخاره را ترک گوید: «من سعاده ابن آدم استخارته الله و من شقوته تركه استخاره الله».

و اما روایات استخاره از طریق شیعه بیش از حدّ شماره است، و از جمله آنها روایتی است که ثقه الاسلام کلینی در کافی شریف به سند صحیح روایت کرده که امام صادق علیه السلام فرمود: دو رکعت نماز بخوان و از خدای تعالی طلب خیر کن که به خدا قسم مسلمانی از خدای تعالی طلب خیر نکند مگر آن که خدای تعالی برای او خیر را اختیار می فرماید: «صل رکعتین و استخر الله فو الله ما استخار الله مسلم الا خار له البتّه».

و برقی در محاسن خود از امام صادق علیه السلام روایت می کند که آن حضرت فرمود: خدای - عزّ و جلّ - می فرماید: از بدبختی بنده من است که کارها را انجام دهد و از من طلب خیر نکند:

«من شقاء عبدی ان یعمل الاعمال فلا یستخیرلی». و هم آن حضرت فرمود: من اگر استخاره کنم دیگر اهمیّت نمی دهم که به کدام جانب بیفتم؛ و پدر بزرگوام استخاره را همچون سوره قرآن به من می آموخت: «لا- ابالی اذا استخرت علی ای طرفی وقعت و کان ابی یعلّمنی الاستخاره کما یعلّمنی السوره من القرآن».

و از آن حضرت روایت است هرکس بدون استخاره قدم در کاری بگذارد و سپس گرفتاری برای وی پیش بیاید پاداشی نخواهد داشت: «من دخل فی امر بغير استخاره ثم ابتلی لم یوجر». و شیخ طوسی - رحمه الله علیه - در امالی خود از امیر المؤمنین علیه السلام نقل می کند که فرمود:

«لَمَّا وَلَّانِي النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلِيَّ الْيَمَنَ قَالَ لِي وَهُوَ يُوَصِّينِي: يَا عَلِيُّ مَا حَارَ مِنْ اسْتِخَارٍ وَلَا نَدَمَ مِنْ اسْتِشَارٍ».

هنگامی که رسول خدا تولیت یمن را به من واگذار فرمود وصیتهایی کرد که در ضمن آنها فرمود: ای علی! هرکس استخاره کند متحیر و سرگردان نشود و هرکس مشورت کند پشیمان نمی شود. و اخبار بسیاری که به فرموده سید - رحمه الله علیه - روی هم رفته به حدّ تواتر می رسد. پس از این بیان چند مسئله را یادآور می شویم.

*مسئله اول

شیخ مفید - رحمه الله علیه - در رساله غریه فرموده که سزاوار نیست انسان در مورد چیزی که خدای تعالی از آن نهی فرموده استخاره کند و نه درباره ادای امر واجب، بلکه استخاره در مورد کاری است که مباح باشد و یا نسبت به دو امر مستحب که نتواند میان آن دو جمع کند مانند حجّ و جهاد مستحبی، و یا زیارت از دو زیارتگاه، و یا احسان به یکی از دو

*مسئله دّوم

از آداب استخاره کننده آن است که ظاهر خود را از حدث و خبث پاک کند، یعنی با وضو باشد و بدنش نجس نباشد و باطن خود را از شک و تردید پاک کند، بدین معنی که اگر استخاره او را امر یا نهی نمود بدون شک عمل کند و این که دو رکعت نماز بخواند به هر سوره ای که بخواهد و در رکعت دّوم قنوت بخواند و در حال نماز مؤدّب باشد همچون گدایی که چیزی می خواهد، و نمازش را با حضور قلب بخواند و در اثنای استخاره کردن با کسی حرف نزنند که در روایت از امام صادق علیه السلام آمده است که فرمود: پدرم هنگامی که می خواست در مورد کاری استخاره کند وضو می ساخت و دو رکعت نماز به جا می آورد و اگر کنیزی با او صحبت می کرد سخن نمی گفت و می فرمود: سبحان الله! تا استخاره به پایان برسد.

و امام جواد علیه السلام به علی بن اسباط فرمود: تا صد مرتبه ذکر استخاره تمام نشده با کسی حرف نزن «و لا تتکلم احدا بین اضعاف الاستخاره حتی تتمّ مائة مره». و اگر استخاره برخلاف میل او بیرون آمد ناراحت نشود بلکه شکر خدای تعالی نماید که او را برای استخاره اهل فرمود.

*مسئله سوّم

استخاره را انواعی است که در روایت آمده است و بیشتر آنچه سید شارح - رحمه الله علیه - نقل فرموده بدین مضمون است که پس از نماز و دعا از خدای تعالی می خواهد که بارالها اگر آنچه من نیت کرده ام خیر و صلاح من در آن است وسایل آن را فراهم فرما وگرنه تقدیر مفرما که انجام گیرد. به نظر نویسنده ناچیز این گونه استخاره برای عامّه مردم قابل عمل نیست، زیرا هر دل آن صفا را ندارد که القائناتش قابل اعتماد باشد؛ و در مورد روایات یا مخاطب فرد باصفایی بوده که امام علیه السلام چنین دستوری به او فرموده و یا اجازه خاصی از طرف امام نسبت به آن شخص بوده و با دستگیری امام علیه السلام عمل می کرده است.

و از جمله استخاره استخاره به قرآن کریم است و شاید بهترینش همان باشد که از سید جلیل القدر علی بن طاووس - رضوان الله علیه - نقل شده و فرموده است که این استخاره به منزله وحی است و ترتیبش چنین است که آیه الكرسي را تا «هُم فِيهَا خَالِدُونَ» بخواند و سپس

آیه شریفه «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ» را (تا مبین) و پس از آن ده مرتبه صلوات بفرستد و سپس این دعا را بخواند: «اللَّهُمَّ اِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَيْكَ وَ تَقَالَتْ بَكْتَابِكَ فَارِنِي مَا هُوَ الْمَكْتُومُ فِي سِرِّكَ الْمَخْزُونِ فِي غَيْبِكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ، اللَّهُمَّ اِنْتَ الْحَقُّ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ اللَّهُمَّ ارْنِي الْحَقَّ حَقًّا حَتَّى اَتَّبِعَهُ وَ ارْنِي بِالْبَاطِلِ (الباطل) باطلا حَتَّى اجْتَنِبَهُ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ».

سپس قرآن را باز می کند و هرچه اسم مبارک (اللّه) در صفحه راست است می شمارد و به شماره اسم اللّه که در صفحه راست است از صفحه چپ ورق می زند و بعد به عدد اسم اللّه از صفحه چپ سطرها را می شمارد و به هر جا که ختم شد آن آیه مورد نظر است به آن عمل نماید که به منزله وحی است. و از جمله استخاره ها استخاره ذات الرقاع است که مشهور است بدین ترتیب که در سر قطعه کاغذ می نویسند: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ خَيْرُهُ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ لِفُلَانِ بْنِ فُلَانَةَ افْعَلْ» و در سر قطعه دیگر همین را می نویسد و به جای «افعل» «لا تفعل» می نویسد (و به جای فلان بن فلانه نام خود و مادرش را می نویسد) و سپس آن کاغذها را زیر سجاده خود می گذارد و دو رکعت نماز می خواند و پس از تمام شدن نماز به سجده می رود و یکصدبار می گوید: «استخیر الله برحمته خیره فی عافیه»، سپس می نشیند و می گوید: «اللهم خرنلی و اخترلی فی جمیع اموری فی یسر منک و عافیه» و سپس آن کاغذها را به هم می زند و یکی یکی برمی دارد و نگاه می کند اگر سه عدد «افعل» پشت سر هم آمد آن کار را انجام می دهد و اگر سه «لا تفعل» پشت سر هم بود انجام نمی دهد و اگر مختلف بودند تا پنج عدد برمی دارد از «افعل» و «لا تفعل» هر کدام بیشتر بود بدان عمل می کند. و ما درباره استخاره به همین مقدار اکتفا می کنیم و به یاری خدای تعالی شروع می کنیم به شرح دعا:

اللَّهُمَّ اِنِّي اسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدًا وَ آلِهِ وَ اقْضِ لِي بِالْخَيْرِ وَ الْهَمْنَا مَعْرِفَهُ الْاِخْتِيَارِ وَ اجْعَلْ ذَلِكَ ذَرْعِي اِلَى الرِّضَا بِمَا قَضَيْتَ لَنَا وَ التَّسْلِيمِ لِمَا حَكَمْتَ بَارِئًا لَهَا! مِنْ اِزْ تَوْ قَضَايَ خَيْرِ دَارِمٍ چُونِ كِهْ مِي دَانِي وَ بِهْ خَيْرِ وَ شَرِّ مِنْ اَكَا هِي. وَ مَحْتَمَلِ اسْتِ جَمَلُهُ قِسْمِ بَاشْدِ يَعْنِي «بِحَقِّ عِلْمِكَ» (مانند اللهم اني استنلك من بهائك بابهاه) پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و قضا و قدر خودت را درباره من در آنچه خیر من در آن است قرار بده و به ما الهام فرما که به آنچه تو اختیار می فرمایی معرفت بیابیم یعنی حکمت و جهت مصلحت آن را بفهمیم تا به قضای تو راضی باشیم و به حکم تو تسلیم شویم، زیرا اگر آدمی حکمت کاری را بفهمد تحمل مشقت آن کار بر وی آسان می شود، همچون بیماری که زیر عمل جراحی قرار

می‌گیرد که اگر حکمت آن را دریابد خود پیشقدم می‌شود و چه بسا مبالغی صرف کند که دکتر جراح دست او را قطع کند که می‌داند اگر قطع نشود بیماری به دیگر اعضا سرایت کرده و به حیات او خاتمه خواهد داد. از این رو در بعضی از روایات آمده است که فرموده اند: «نحن الصابرون و شیعتنا اصبر منّا»؛ ما در مصیبت‌های دنیا صابر و شکیباییم ولیکن شیعیان از ما شکیباترند، زیرا ما صبر می‌کنیم به چیزی که می‌دانیم و آنان صبر می‌کنند به چیزی که نمی‌دانند.

فازح عنّا ریب الارتیاب و اضطراب خاطری را که در نتیجه شک و تردید حاصل می‌شود از دل ما پاک فرما. و محتمل است که مقصود از ریب، تهمت و اتّهام باشد. و به هر حال مقصود آن است که آدمی تصوّر کند که کارهایی که برخلاف میل او است نعوذ باللّه برخلاف عدل و حکمت خدای تعالی است؛ چنان که به این معنی اشاره می‌فرماید امام صادق علیه السّلام در روایتی که برقی در محاسن خود نقل می‌کند که یکی از اصحاب می‌گوید به امام صادق علیه السّلام عرض کردم:

محترم ترین فرد نزد خدای تعالی کیست؟ فرمود: کسی که بیشتر به یاد خدا باشد و بیشتر در راه اطاعت او قدم بردارد.

عرض کردم: مبعوض ترین فرد نزد خدای تعالی کیست؟ فرمود: کسی که خدای تعالی را متّهم کند. عرض کردم: چه کسی خدای تعالی را متّهم می‌سازد؟ فرمود: آری کسی که از خدای تعالی طلب خیر کند و استخاره به آنچه او دوست ندارد بیاید و او ناراحت شود؛ چنین کسی خدا را متّهم نموده است «قال: قلت لا- یعبد الله علیه السلام: من اکرم الخلق علی الله؟ قال اکثرهم ذکر الله و اعملهم لطاعته، قلت: من ابغض الخلق الی الله؟ قال: من یتّهم الله، قلت: وای احد تتّهم الله؟ قال: نعم من استخار الله فجاءته الخیره بما یکرهه فسخط فذلک یتّهم الله». و از فرمایشات امیر المؤمنین علیه السّلام است که فرمود: «التوحید ان لا تتوهمه و العدل ان لا تتهمه»؛ توحید عبارت از آن است که خدای تعالی را به وهم و خیال تصوّر نکنی و اعتقاد به عدل الهی آن است که او را متّهم نکنی.

و ایدنا بیقین المخلصین و ما را با یقینی که بندگان مخلص تو دارند تأیید و یاری فرما.

مخلص کسی است که عملش را فقط برای خدای تعالی انجام دهد؛ و اخلاص را مراتبی است که علما در محل خود بیان فرموده اند؛ از جمله آنها حضرت امام خمینی قدس سرّه که در کتاب کم نظیر و یا بی نظیر آداب الصلوه حق سخن را ادا فرموده اند و حیفم می‌آید که قسمتهایی از آن را در

این نوشته نیاورم. ایشان در مورد اخلاص می فرمایند:

*مرتبهٔ اول

آن تصفیهٔ عمل است چه عمل قلبی یا قالبی از شائبهٔ رضای مخلوق و جلب قلوب آنها چه برای محمّدت یا برای منفعت یا برای غیر آن. و در مقابل این اتیان عمل است ریاء، و این ریاء فقهی از همه مراتب ریاء پست تر و صاحب آن از همه مرائی ها بی ارزش تر و خسیس تر است.

*مرتبهٔ دوم

تصفیهٔ عمل است از حصول مقصودهای دنیوی و مآرب زائلهٔ فانیه گرچه داعی آن باشد که خدای تعالی به واسطهٔ این عمل عنایت کند مثل خواندن نماز شب برای توسعهٔ روزی و اتیان صلوهٔ اول ماه مثلاً. برای سلامت از آفات آن ماه و دادن صدقات برای سلامتی و دیگر مقصودهای دنیوی. و این مرتبه از اخلاص را بعضی از فقها - علیهم الرّحمه - شرط صحّت عبادت شمرده اند در صورتی که اتیان عمل برای رسیدن به آن مقصود باشد. و این خلاف تحقیق است به حسب قواعد فقهیه گرچه پیش اهل معرفت این نماز را به هیچ وجه ارزش نیست و مثل سایر کسبهای مشروعه است، بلکه شاید از آن نیز کمتر باشد.

*مرتبهٔ سوم

تصفیهٔ آن است از رسیدن به جنّات جسمانیّه و حور و قصور و امثال آن از لذّات جسمانیّه و مقابل آن عبادت اجیران است چنانچه در روایت شریفه است و این نیز در نظر اهل الله چون سایر کسبهاست الاّ آن که این کاسب اجرش بیشتر و بالاتر است در صورتی که قیام به امر کند و از مفسدات صوریه عمل را تخلیص کند.

*مرتبهٔ چهارم

آن است که عمل را تصفیه کند از خوف عقاب و عذابهای جسمانی موعود، و مقابل آن عبادت عبید است؛ چنانچه در روایت است. و این عبادت نیز در نظر اصحاب قلوب قیمتی ندارد و از نطاق عبودیت الله خارج است و در نظر اهل معرفت فرق نکند که انسان عملی را

بکند از خوف حدود و تعزیرات در دنیا یا خوف عقاب و عذاب آخرتی یا برای رسیدن به زندهای دنیایی یا برای رسیدن به زندهای بهشتی؛ در این که هیچ یک برای خدا نیست و داعی بر داعی امر است که مطابق قواعد فقهیه عمل را از بطلان صوری خارج کند ولی در بازار اهل معرفت این متاع را ارزشی نباشد.

*مرتبه پنجم

تصفیه عمل است از رسیدن به سعادات عقلیه و لذات روحانیّه دائمه ازلیّه ابدیه و متسلک شدن در سلک کرویّین و منخرط شدن در جرگه عقول قادسه و ملائکه مفرّبین، و در مقابل آن عمل نمودن برای این مقصد است. و این درجه گرچه درجه بزرگ عالی مهمّی است و حکما و محققین به این مرتبه از سعادت خیلی اهمّیت دادند و برای آن ارزش قائل شدند ولی در مسلک اهل الله این مرتبه نیز از نقصان سلوک و سالک آن نیز کاسب و از اجیران به شمار می رود، گرچه در متجر و مکسب با سایرین فرق دارد.

*مرتبه ششم

تصفیه آن است از خوف عدم وصول به این لذات و حرمان از این سعادات و در مقابل عمل برای این مرتبه از خوف است، و این نیز گرچه مرتبه عالی ای است و از حدّ اشتهای امثال نویسنده خارج است ولی در نظر اهل الله این نیز عبادت عبید است و عبادت معلل است.

*مرتبه هفتم

تصفیه آن است از وصول به لذات جمال الهی و رسیدن به بهجت‌های انوار سبحات غیرمتناهی که عبادت از جنّت لقاء است و این مرتبه یعنی جنّت لقاء از مهمّات مقامات اهل معرفت و اصحاب قلوب است و دست آمال نوع از آن کوتاه است و اوحدی از اهل معرفت به سعادت این شرف مشرفند و اهل حبّ و جذب از کمال اهل الله و اصفیاء الله هستند، و لکن این کمال مرتبه کمال اهل الله نیست بلکه از مقامات معمولی سرشار آنهاست. و این که در ادعیه مثل مناجات شعبانیه حضرت امیر المؤمنین و اولاد طاهرینش این مرتبه را خواسته یا اشاره به داشتن آن نموده نه آن که مقامات آنها منحصر به همین مرتبه است.

که در ازاء این مرتبه است و آن عبارت است از تصفیه عمل از خوف فراق نیز از کمال مقامات کمال نیست و این که جناب امیر المؤمنین علیه السلام «کیف اصبر علی فراقک» گوید از مقامات معمولی سرشار او و مثل اوست. و بالجمله تصفیه عمل از این دو مرتبه نیز در نزد اهل الله لازم است و عمل به آن معلل، و از حظوظ نفسانیه خارج نیست و این کمال خلوص، است و پس از این مراتب دیگری است که از حدود خلوص خارج و در تحت میزان توحید و تجرید و ولایت است که بیان آن این جا مناسب نیست.

اکنون که مراتب اخلاص و مقامات عبادات را تا اندازه ای دانستی خود را مهیا کن برای تحصیل آن که علم بدون عمل را ارزشی نیست و بر عالم، حجت تمام تر و مناقشه بیشتر است. افسوس که ما از معارف الهیه و از مقامات معنویّه اهل الله و مدارج عالیّه اصحاب قلوب به کلی محرومیم. یک طایفه از ما و آنها که شاید اکثریت را تشکیل دهند به کلی مقامات را منکر و اهل آن را به خطا و باطل و عاقل دانند و کسی که ذکری از آنها کند یا دعوتی به مقامات آنها نماید او را بافنده و دعوت او را شطح محسوب دارند و این دسته از مردم را امید نیست که بتوان منتبّه به نقص و عیب خویش کرد و از خواب گران بیدار نمود «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ 1

... وَ مَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ» (1).

آری آنهایی که چون نویسنده بیچاره از همه جا بی خبر دلشان زنده به حیات معرفت و محبت الهیه نیست مردگانی اند که غلاف بدن قبور پوشیده آنها است و این غبار تن و تنگنای بدن مظلّم آنها را از همه عوالم نور و نور علی نور محجوب نموده «وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ» (2) این طایفه هرچه حدیث و قرآن از محبت و عشق الهی و حب لقای و انقطاع به حق بر آنها فروخوانند به تأویل و توجیه پردازند و مطابق آراء خود تفسیر کنند. آن همه آیات لقاء و حبّ الله را به لقای درخت های بهشتی و زندهای خوشگل توجیه نمایند. نمی دانم این گروه با فقرات مناجات شعبانیه چه می کنند که عرض می کنند: «الهی هب لی کمال الانقطاع الیک و انر ابصار قلوبنا بضیاء نظرها الیک حتّی تخرق ابصار القلوب حجب التور فتصل الی معدن العظمه و تصیر ارواحنا معلقه بعزّ قدسک الهی و اجعلنی ممّن نادیته فاجابک و لا حظته فصعق

ص: 74

1- سورة فاطر، آیه 22.

2- سورة نور، آیه 40.

لجلالک(1) آیا این صعق و محواز جلال یعنی از جمال زنهای بهشتی است؟ آیا این جذبه و غشوه‌ها که برای رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در نماز معراج دست می‌داده و آن انوار عظمت و بالاتر از آن را که مشاهده می‌کرده در آن محفلی که اعظم ملائکه الله که جبرئیل امین علیه السلام است محرم سر نبود و جرأت پیشرفت انمله‌ای را نداشت جذبه برای یکی از زنهای خیلی خوب بوده؟ یا انواری مثل نور شمس و قمر و بالاتر از آن می‌دید؟ آیا آن قلب سلیمی که معصوم علیه السلام در ذیل آیه شریفه «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»(2) در مود سلیم آن است که ملاقات کند حق تعالی را در صورتی که در آن غیر حق نباشد، مقصود از آن که غیر حق نباشد یعنی غیر کرامت حق نباشد که برگشت به آن کند که غیر از گلابی و زردآلو نباشد.

خاک بر فرق من که عنان قلم از دستم رها شد و به شطحیات مشغول شد ولی لعمر الحیب که مقصودی از این کلام نیست جز آن که برای برادران ایمانی خصوصاً اهل علم تبتی حاصل آید و لا اقل منکر مقامات اهل الله نباشند که این انکار سرمنشأ تمام بدبختیها و شقاوتهاست. مقصود ما آن نیست که اهل الله کیانند؟ بلکه مقصود آن است که مقامات انکار نشود. اما صاحب این مقامات کیست خدا می‌داند، و این امری است که کسی را بر آن اطلاعی نیست «آن را که خبر شد خبری باز نیامد».

ما از نقل کلام نورانی امام قدس سره به همین مقدار اکتفا نموده و طالبین حقیقت و معارف اهل بیت علیهم السلام را به مطالعه کتاب آداب الصلوه به زبان فارسی به قلم حضرت امام قدس سره و ترجمه عربی آن که به وسیله این جانب تعریف و بنام «الآداب المعنویه للصلوه» طبع و نشر شده است توصیه می‌نمایم.

بازگشت به شرح: و بعضی گفته‌اند: مخلصین کسانی هستند که کارهای نیک خود را پنهان می‌کنند همان گونه که کارهای بد را پنهان می‌کنند و چون یقین را نیز همچون اخلاص مراتبی است مرتبه اول عبارت است از علم الیقین و دوم حق الیقین و سوم عین الیقین که مرتبه اول نتیجه برهان است و مرتبه دوم و سوم نتیجه ریاضتها و مجاهدات می‌باشد و به دو مرتبه از این مراتب در سوره مبارکه تکاثر اشاره شده است که می‌فرماید: «كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ»

ص: 75

1- خدای من! مرا عنایت فرما که به طور کامل از غیر تو بریده و به تو بیوندم و چشم دل ما را برای دیدن جمالت آنچنان پرنور و تیزبین فرما که همه حجابهای نور را در هم دریده و به معدن عظمت برسد و جانهای ما همچون حلقه بر درگاه عزت قدس تو آویزان بماند. خدای من! مرا نیز همچون کسی قرار ده که چون او را به سوی خویش خواندی دعوت تو را پذیرفت و چون گوشه چشمی به او انداختی از هیبت جلال و عظمت تو قالب تهی کرد و جان خود را از دست داد.

2- سوره شعراء، آیه 89.

لَتَرُونَ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرُونَهَا عَيْنَ الْيَقِينِ» (1) اما به مرتبه عین الیقین در سوره مبارکه واقعه اشاره شده است که می فرماید: «إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ» (2) از این رو امام علیه السلام از خدای تعالی مسئلت دارد که او را با یقین مخلصین تأیید فرماید. و اما این سه مرتبه از یقین، چنان که علما تمثیل کرده اند چنان است که باری انسان دود را می بیند که یقین می کند آتشی روشن است و این دود از آن آتش متصاعد است و بار دیگر خود آتش را می بیند که عین الیقین است و سوّم بار خود در میان آتش می افتد و می سوزد که حق الیقین اش گویند.

و لا تسمنا عجز المعرفة عمّا تخیرت و داغ عجز و ناتوانی را بر ما منه. علامه شعرانی می فرماید در بعضی نسخ «لا تسمنا» به کسر سین آمده است از رسم به معنای داغ نهادن و ما همان را اصح دانستیم و ترجمه کردیم و در نسخه دیگر «لا تسمنا» به ضمّ سین به معنای کلفت و مشقت است و تفسیر آن بی تکلف ممکن نیست، چون ناشناختن مشقت ندارد، پایان مترجم گوید: ناشناختن برای کسی که در مقام شناختن است و لکن استعداد آن را ندارد در نهایت کلفت و مشقت است.

فنعظم قدرک و نکره موضع رضا که در نتیجه قدر تو را شناسیم و سپاس تو نگویم و آنچه را که حضرتت بدان راضی بوده ای و اختیار فرموده ای ناخوش بداریم.

و نجنح الی التی هی ابعد من حسن العاقبه و اقرب الی ضدّ العافیه و به حالتی که از عاقبت به خیری دورتر است و به گرفتاری نزدیک تر است میل کنیم.

حَبِّبَ الْيَنَّا مَا نَكْرَهُ مِنْ قَضَائِكَ وَ سَهَّلَ عَلَيْنَا مَا نَسْتَصْعَبُ مِنْ حَكْمِكَ اَز قَضَايِ تُو اَنْجَه مَا رَا نَاخُوش اَيِد دَر نَظَر مَا مَحْبُوبِش گِرْدَان وَ اَز حَكْم تُو اَنْجَه مَا دَشُوارش مِي گَمَارِيم بَر مَا اَسَان فرما. شاید این جملات شریفه الهام یافته از آیه شریفه باشد: «عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ» (3) بسا که شما چیزی را ناخوش داشته باشید و خیر شما در آن باشد و بسا که چیزی را خوش داشته باشید و آن برای شما شر باشد و خدای تعالی می داند و شما نمی دانید و به خیر و شر امور واقف نیستید.

و الهمنا الانقياد لما اوردت علينا من مشيتك و ما را توفيق گردن نهادن بر آنچه مشيت تو بر ما وارد می سازد عطا فرما.

ص: 76

1- سوره تكاثر، آيات 5-7.

2- سوره واقعه، آيه 95.

3- سوره بقره، آيه 216.

حتّی لا- نحبّ تأخیر ما عجلت و لا تعجیل ما اخرت مبادا آنچه را که تو زودترش خواسته ای ما دیرترش بخواهیم و آنچه را که تو به تأخیر انداخته ای مایل باشیم که زودتر انجام پذیرد.

و لا نکره ما احببت و لا نتخیر ما کرهت و آنچه را که تو دوستش داشته ای ما ناخوش بداریم و آنچه را که تو ناروا دانسته ای ما آن را اختیار کنیم.

و اختم لنا بالّتی هی احمد عافیه و اکرم مصیرا و آنچه را که بهترین عافیت را دارد و پایان نیکوتری دارد خاتمه کار ما قرار بده.

انک تقید الکریمه و تعطی الجسیمه و تفعل ما ترید و انت علی کل شیء قدیر زیرا تو کرامت بزرگ مرحمت می فرمایی و عطای سترگ می بخشی و هرچه را اراده فرمایی به جای می آوری و تو بر هر چیز توانایی.

*

دعاؤه اذا ابتلى او رأى مبتلى بفضيحه او بذنب و إذا رأى مبتلا بفضيحه اللهم لك الحمد على سترك بعد علمك و معافاتك و على معافاتك بعد خبرك فكلنا قد اقترف فكلنا اقترف العائبه فلم تشهره و ارتكب الفاحشه فلم تفضحه و تستر بالمساوى فلم تدلل عليه كم نهى لك قد اتيناها و أمر قد وقفنا عليه فتعديناها و سيئه اكتسبناها و خطيئه ارتكبناها فلم تدلل عليه كم من حريره على عينك قد انتهكناها و خطيئه من وراء الحجب قد ركبناها كنت المطلع عليها دون التاظرين و القادر على اعلانها فوق القادرين كانت عافيتك لنا

حجاباً دون ابصارهم ورد ما دون اسماعهم فاجعل ما سترت من العوره و أخفيت من الدخيله فاجعل ما كشفت من عورته و أبرزت من دخلته و أعلنت من خفيته واعظا لنا و زاجرا عن سوء الخلق و اقرار الخبيثه و سعيا الى واعظا لنا عن سوء الخلوه و إسرار الخبيأه و ذميم النيه و أنب بنا الى التوبه الماحيه و الطريق المحموده المحمود و قرب الوقت فيه و لا- تسمنا الغفله عنك انا اليك راغبون و من الذنوب تائبون و صلّ على خيرتك اللهم من خلقك محمد و عترته الصّفوفه من بريتك الطاهرين و اجعلنا لهم سامعين و مطيعين كما امرت و لا تسمنا بالغفله عنه انا اليك راغبون و بك عائذون

شرح دعای سی و چهارم دعای هنگام مبتلا شدن یا دیدن مبتلا

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام اذا بتلى او رأى مبتلى بفضيحة بذنب از دعاهای آن حضرت است هنگامی که مبتلا می شد و یا کسی را که به رسوایی گناه گرفتار شده بود مشاهده می فرمود:

اللهم لك الحمد على سترك بعد علمك و معافاتك بعد خبرك بارها! حمد و سپاس تو را که پس از علمت پرده پوشی فرمودی و پس از آگاهی عافیت بخشیدی.

فكلنا قد اقترف العائبة فلم تشهره و ارتكب الفاحشه فلم تفضحه و تستر بالمساوى فلم تدلل عليه زیرا که هر یک از ما در ارتکاب زشتیها کوشیدیم ولی تو رسوایش فرمودی و مرتکب کار ناروا گشته و تو او را مفتضح فرمودی و بدیها در پس پرده انجام داد و تو سرش را فاش فرمودی.

کم نهی لک قد اتیناه و امر قد وقفنا علیه فتعدیناه و سیئه اکتسبناها و خطیئه ارتکبناها چه نواهی که ما مرتکب شدیم و چه اوامری که ما سرپیچی کردیم و چه زشتیها که به دست آوردیم و چه خطاها که مرتکبشان شدیم.

كنت المطلع علیها دون الناظرین که تنها تو بر آنها مطلع بودی نه دیگر بینندگان.

و القادر علی اعلانها فوق القادرین و تو بیش از دیگران بر افشای آنان توانا بودی.

کانت عافیتک لنا حجابا دون ابصارهم ولی عافیت تو برای ما در برابر چشمان بینندگان حجابی بود.

و ردما دون اسماعهم و در مقابل گوشه‌هایشان سدّی بود که نه می دیدند و نه می شنیدند.

فاجعل ما سترت من العوره و اخفيت من الدخيله واعظا لنا و زاجرا عن سوء الخلق و اقرارا الخطيئه پس این عیب پوشی و پنهان نگاهداشتن زشتی‌ها را برای ما واعظ و بازدارنده از بدخویی و ارتکاب گناه قرار بده.

و سعيا الى التوبه الماحيه و الطريق المحموده و وسيله پيمودن راه توبه ای قرار ده که زداينده گناه و راهی پسندیده باشد.

و قرب الوقت فيه و وقت پيمودن این راه را نزدیک فرما.

و لا تسمنا الغفله عنك و داغ غفلت از تو را بر ما منه (و ما را دچار غفلت مفرما).

اَنَا اليك راغبون و من الذنوب تائبون زیرا که ما به سوی تو راغبیم و از گناهان توبه کاریم.

و صلّ علی خیرتک اللهم من خلقک محمّد و عترته الصفوه من بریتک الطاهرين بارها! بر برگزیده از مخلوقات که محمّد و عترت اوست و از دیگر خلقان ممتاز و پاکیزه ترند درود بفرست.

و اجعلنا لهم سامعين و مطيعين كما امرت و ما را فرمانبردار و گوش به فرمان ایشان قرار بده همان گونه که دستور فرموده ای. شاید دستوری که در این جمله شریفه آمده است اشاره باشد به قول خدای تعالی در سوره نساء که می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ»⁽¹⁾ ای کسانی که ایمان آورده اید! اطاعت خدا کنید و اطاعت پیامبر کنید و از کسانی که از شمایند و زمام امور را به دست دارند فرمانبری کنید. امام صادق علیه السلام فرمود: آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» فقط ما را قصد کرده و به همه مؤمنین تا روز قیامت دستور به اطاعت ما داده است.

در حدیث جابر است که وقتی این آیه شریفه نازل شد عرض کردم: یا رسول الله خدا! و رسولش را شناختیم، اولوا الامر که خدای تعالی اطاعتشان را بر ما با اطاعت شما قرین هم ساخته کیانند؟ فرمود: ای جابر! آنان جانشینان منند که پس از من پیشوایان مسلمانانند؛ اول آنان علی بن ابی طالب است و سپس حسن و حسین و سپس علی بن الحسین و سپس محمد بن علی که در تورات به باقر معروف است و زود است که او را تو ای جابر دریابی؛ پس اگر او را ملاقات کردی از من به او سلام برسان؛ سپس صادق جعفر بن محمد است سپس

ص: 82

موسی بن جعفر و سپس علی بن موسی سپس محمد بن علی سپس علی بن محمد سپس حسن بن علی سپس همان من محمد صلی الله علیه و آله و سلم که حجه الله در روی زمین و بقیه الله در میان بندگان اوست فرزند حسن بن علی؛ او همان است که خدای تعالی مشرقها و مغربهای زمین را به دست او فتح می کند او همان است که از دید شیعیان و دوستانش غایب می شود آنچنان غیبتی که ثابت نمی ماند بر عقیده امام بودن او مگر کسی که خدای تعالی او را با ایمان آزمایش کرده باشد.

جابر گوید: عرض کردم یا رسول الله! آیا شیعیان آن حضرت در زمان غیبت ایشان از آن حضرت استفاده می کنند؟ فرمود: آری قسم به خدایی که مرا مبعوث فرموده، به نور آن حضرت نورانی می شوند و به ولایتش در زمان غیبت بهره مند می گردند همان گونه که مردم از آفتاب بهره مند می شوند هرچند که در زیر ابرها باشد. ای جابر! این از اسرار مکنون الهی است و از علم مخزون اوست پس آن را مکتوم بدار مگر از اهله.

و فی حدیث جابر بن عبد الله لما نزلت هذه الآية قلت: يا رسول الله، عرفنا الله ورسوله، فمن اولوا الامر الذين قرن الله طاعتهم بطاعتك؟ فقال صلی الله علیه و آله و سلم: هم خلفائي يا جابر، ائمة المسلمين من بعدى، اولهم علي بن ابي طالب ثم الحسن ثم الحسين ثم محمد بن علي المعروف في التوراه بالباقر و سندرکه یا جابر، فاذا لقيتہ فاقرئه مني السلام، ثم الصادق جعفر بن محمد ثم موسی بن جعفر ثم علی بن موسی ثم محمد بن علی ثم علی بن محمد ثم حسن بن علی ثم سمي محمد و كنيته حجه الله في ارضه و بقیته في عبادہ ابن الحسن بن علی ذلك الذي يفتح الله على يديه مشارق الارض و مغاربه ذلك الذي يغيب عن شيعته و اوليائه غيبه لا يثبت فيها على القول بامامته الا من استحق الله قلبه للايمان، قال جابر: فقلت: يا رسول الله، فهل لشيعته الانتفاع منه في غيبته؟ فقال: اي و الذي بعثني بالنبوه انهم يستضيئون بنوره و ينتفعون بولايته في غيبته كانتفاع الناس بالشمس و ان تجلاها السحاب؛ يا جابر، هذا من مکنون سر الله و مخزون علم الله فاكتمه الا عن اهله.

*

دعاؤه فى الرضا بالقضاء و من دعائه اذا نظر الى اهل الدنيا

الحمد لله رضا بحكم الله شهدت ان الله قسم معايش شهدت بان الله قسم معاش عباده بالعدل و أخذ على جميع خلقه بالفضل اللهم صل على محمد و آله و لا- تقتنى بما اعطيتهم و لا- تقتنهم بما منعتنى اللهم لا تقتنى فيما متعتهم به و لا تقتنهم فيما متعتنى به فأحسد خلقك و أغمط حكمك اللهم صل على محمد و آله و طيب بقضائك نفسى و وسع بمواقع حكمك صدرى و هب لى الثقة لأقرّ معها بأن قضاءك لم يجر إلا بالخيره

ص:84

و اجعل شكرى اللهم طبت بقضائك نفسا و وسعت لمواقع حكمك صدرا و أيقنت انّ قضاك لم يجر للمتوكّلين الاّ بالخيره فاجعل شكرى لك على ما زويت عنيّ أوفر من شكرى اياك على ما خولتني و اعصمني من ان اظنّ بذي عدم خساسه او اظنّ بصاحب ثروه فضلا فإنّ الشّريف من شرفته طاعتك و العزيز و إنّ العزيز من اعزّته عبادتك فصلّ على محمّد و آله و متّعنا من اعزّته عبادتك فمتّعنا بثروه لا تنفد و ايّدنا بعزّ لا يفقد و اسرحنا في ملك الأبد انّك الواحد الأحد الصّمّد انّك انت الواحد الأحد الفرد الصّمّد الذي لم تلد و لم تولد و لم يكن لك كفوا احد.

ص:85

شرح دعای سی و پنجم دعای هنگام نگرستن به دنیا داران

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في الرضا اذا نظر الى اصحاب الدنيا از دعاهاى آن حضرت است در مقام رضا هنگامی که به دنیاداران می نگرست. دنیا ضد آخرت است و آن مؤث ادنی است (دقت شود). و به این جهت به آن دنیا می گویند که از دنو، به معنی نزدیکی مشتق است و اصلش «الدار الدنيا» است که موصوفش حذف شده و همچون اسماء از معنای وصفیت منسلخ شده است.

این فرمایش سید شارح است ولی به نظر این ناچیز این سخن تمام نیست، زیرا اگر چنین گوئیم معنای آیه شریفه «اعلموا أنّما الحیاة الدُّنیا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ»⁽¹⁾ توجه به این که این امور مذکوره در آیه شریفه مطلقاً مذموم نیستند بلکه خیرات زیادی بر آنها مترتب است از جمله فرمایش امیر المؤمنین علیه السلام خطاب به کسی که از دنیا مذمت می نمود فرمودند:

«ایها الذّام للدّنیاء، المغترّ بغرورها، المخدوع باباطیلها: اتغرّ بالدّنیاء ثمّ تذهما؟ انت المتجرّم علیها ام هی المتجرّمه علیک؟ متی استهوتک ام متی غرتک؟ امصارع آبائک من البلی ام بمضاجع امهاتک تحت الثری؟ کم عللت بکفیک و کم مرّضت بیدیک تبغی لهم الشفاء و تستوصف لهم الاطباء غداه لا یغنی دواءک و لا یجدی علیهم بکاءک لم ینفع احدهم اشفاقک و لم تسعف فیہ بطلبتک و لم تدفع عنه بقوتک و قد مثلت لک به الدّنیاء نفسک و بمصرعه مصرعک، انّ الدّنیاء دار

ص: 87

صدق لمن صدقها و دار عافیه لمن فهم عنها و دار غنی لمن تزود منها و دار موعظه لمن اتعظ بها، مسجد احبباء الله و مصلى ملائكة الله و مهبط وحى الله و متجر اولياء الله اکتسبوا فيها الرحمة و ربحوا فيها، الجنة، فمن ذا يذمها و قد آذنت ببينها و نادت بفرافها و نعت نفسها و اهلها فمئلت لهم ببلائها البلاء و شوقتهم بسرورها الى السرور؟ راحت بعافيه و ابتكرت بفعيحه ترغيبا و ترهيبا و تخويفا و تحذيرا، فذقتها رجال غداه التدامه و حمدها آخرون يوم القيامة، ذكرتهم الدنيا فتذكروا و حدتتهم فصدقوا و وعظتهم فاتعظوا: ای کسی که دنیا را مذمت می کنی و به فریبکاری او فریفته شدی و به باطلهای او نیرنگ خورده ای! آیا به دنیا مغرور می شوی و سپس آن را مذمت می کنی؟ این گناه توست یا دنیا؟ کی تو را متحیر کرده و کی تو را مغرور کرده؟ آیا با استخوانهای پوسیده پدرانت یا به خوابگاه مادرانت که در زیر خاک خفته اند؟ چقدر با دستهای خودت بیمار پرستاری کرده ای که برای آنها شفا می خواستی و همه روزه طبیب برای آنها می آوردی و مداوای تو فایده ای برای آنها نکرد، گریه ات به حال آنها نتیجه ای نداشت، هرچه مهربانی کردی هیچ کدام فایده ای نبخشید و مطلوبت به دست نیامد و نیرویت چیزی از آنها بازنگرداند؟ دنیا دیگران را برای تو مثال قرار داده تا تو از آنها عبرت بگیری و بدانی که تو نیز چنین سرنوشتی داری.

همانا دنیا خانه صداقت است برای کسی که با دنیا به صداقت رفتار کند و خانه عافیت است برای کسی که از دنیا فهم داشته باشد و خانه بی نیازی است برای کسی که از دنیا زاد و توشه بردارد و خانه پند است از برای کسی که پندپذیر باشد. مسجد دوستان خداست و نمازخانه فرشتگان الهی است و محل نزول وحی خداست و تجارتخانه اولیای خداست که در آن رحمت را کسب نموده و بهشت را به سود بردند. پس چه کسی دنیا را مذمت می کند در صورتی که فنا و زوال خودش را اعلان کرده و با صدای بلند فراق خودش را رسانده و از مرگ خود و اهل دنیا خبر داده پس با بلایش برای مردم بلا را مجسم کرده و با سرور و شادمانی اش آنان را به شادمانی جاودانی تشویق کرده و عافیت او درگذر و هر صبح فاجعه ای به بار می آورد تا ترغیب و ترهیب و تخویف و تحذیر کرده باشد.

پس به صبح روز قیامت افرادی آن را مذمت کردند و افراد دیگری در روز قیامت او را ستایش کردند؛ کسانی که دنیا آنان را متذکر ساخت و آنان متذکر شدند و برای آنها سرگذشت پیشینیان را بازگو کرد و آنان تصدیقش کردند و پندشان داد و پندپذیر شدند.» پس آنچه

مذموم است زندگی پست است «الحيوه الدنيا»، نه منسلخ از معنای وصفی. و به عبارت دیگر صفت و موصوف است نه مضاف و مضاف الیه (فافهم و اغتنم).

الحمد لله رضا بحکم الله سپاس خدای را به عنوان خشنودی به قضای او.

شهدت ان الله قسم معایش عبادۀ بالعدل و اخذ علی جمیع خلقه بالفضل گواهی می دهد که خدای تعالی زندگی بندگانش را با آیین عدل تقسیم فرموده است. سید شارح فرماید: عدل و قسط به یک معناست.

پس گاهی از او اراده می شود به معنای مساوی بودن از حیث مقدار. «وَلَنْ تَسَّ تَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ» (1) دل به معنای مقدار را می فرماید؛ یعنی نمی توانید بین زنها در مقدار محبت به عدل رفتار کنید. و گاهی به اعتبار حکمت و نظام است؛ چنانچه در روایت وارد شده: «و بالعدل قامت السموات و الارض»: آسمانها و زمین با عدل برپا شده؛ بدین معنا که به هر چیزی آنچه را لایقش بود عطا فرموده. و این جمله از دعا اشاره است به قول خدای تعالی که می فرماید: «نَحْنُ قَسَمٌ مِّنَّا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (2) معنای قسمت الهی جز با عدل امکان پذیر نیست و عدل همان حدّ وسطی است که نه افراط داشته باشد و نه تفریط.

و در حدیث قدسی است: «انّ من عبادی من لا يصلحه الا الفقر و لو اغنيتہ لافسده ذلك، و انّ من عبادی من لا يصلحه الا الغنی و ان افتقرته لافسده ذلك»: بعضی از بندگانم هستند که صلاحشان در فقیر بودن است و اگر آنها را غنی بکنم بی نیازی فاسدشان خواهد کرد. و از بندگان من کسی هست که جز ثروتمندی به صلاحش نیست و اگر فقیر کنم، فقر او را فاسد خواهد کرد. پس تقسیم خدای تعالی بر اساس عدل است و به هرکس آنچه به صلاحش هست عطا می شود.

و اخذ علی جمیع خلقه بالفضل: و بر همه مخلوقاتش راه تفضّل و احسان پیش گرفته است.

اللهم صلّ علی محمد و آله و لا تقتتی بما اعطيتهم و لا تقتنهم بما منعتی فاحسد خلقک و اغمط حکمک بارها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا به سبب آنچه بر مردم عطا کردی آزمایش مکن و آنان را به واسطه آنچه از من منع کردی آزمایش مکن که مبادا بر خلقت حسد بورزم و حکمتت را خوار شمرم.

ص: 89

1- سورة نساء، آیه 129.

2- سورة زخرف، آیه 32.

اللهم صلّ على محمد وآله وطيب بقضائك نفسي ووسع بمواقع حكمك صدري بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا به قضای خود دلخوش ساز و در موارد حکم خودت به من سعه صدر عطا فرما.

وهب لي الثقه لاقرّ معها بانّ قضائك لم يجر الا بالخيره واطميناني به من بخش که به وسیله آن اقرار کنم که قضای تو جز به آنچه خیر است جاری نمی شود.

واجعل شکری لک علی ما زویت عتی او فر من شکری ایّاک علی ما خوّلتنی و سپاسم را بر آنچه از من بازداشته ای فزون تر بر شکرم از آنچه که بر من بخشیده ای قرار بده.

واعصمنی من ان اظنّ بذی عدم خساسه و مرا از آن نگهدار که تهیدستی را به چشم حقارت و خواری بنگرم.

امام صادق علیه السلام فرمود: «من استدلّ مؤمنا او احقره لقله ذات یده و لفقره شهره الله یوم القیمه علی رؤوس الخلائق»: کسی که مؤمنی را به خاطر تهیدست بودنش و فقیر بودنش خوار و یا کوچک بشمارد خدای تعالی در روز قیامت او را در حضور مردم رسوا خواهد کرد. و از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده: «من اتی غنیّا فتواضع له بغناه ذهب ثلثا دینه»: کسی که نزد ثروتمندی رود و به خاطر ثروتش برای او تواضع و شکسته نفسی کند دو سوم دینش از دستش رفته است.

او اظنّ بصاحب ثروه فضلا یا درباره ثروتمندی گمان برتری برم.

فانّ الشریف من شرفته طاعتک و العزیز من اعزّته عبادتک زیرا با شرافت کسی است که اطاعت تو او را شریف کرده باشد و عزیز کسی است که عبادت تو او را عزیز کرده باشد.

فصلّ علی محمد و آله و متّعنا بثروه لا تنفد بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را از ثروتی بی پایان بهره مند فرما.

و ایدنا بعزّ لا یفقد و با عزّتی بی زوال ما را تأیید فرما.

و اسرحنا فی ملک الابد و ما را در ملک جاودانه روانه ساز.

اتک الواحد الاحد الصمد الذی لم تلد و لم تولد و لم یکن لک کفوا احد

زیرا تو آن یکتای یگانه بی نیازی که فرزند نداری و فرزند کسی نیستی و همتایی برای تو نبوده است.

امام سجّاد علیه السلام در این جملات اخیر فعلهای غایب را که در سوره مبارکه توحید است به

فعل حاضر تبدیل فرمودند، شاید به لحاظ تأکید در اقرار و اذعان و شهادت به وحدانیت و احدیت و صمدیت و بی همتایی حضرت حق بوده باشد.

*

ص: 91

دعاؤه عند سماع الرعد وإذ رأى السحاب والرعد

اللَّهُمَّ انّ هذين آيتان من آياتك و هذين عونان من اعوانك اللَّهُمَّ انّ هذين عونان من اعوانك يبتدران طاعتك برحمه بوقعه نافع او نقمه ضارّه فلا- تمطرنا بهما مطر السوء و لا تلبسنا بهما لباس البلاء اللَّهُمَّ صلّ على محمّد و آله و أنزل اللَّهُمَّ انزل علينا نفع هذه السحاب السحابه و بركتها و اصرف عنا اذاها و مضرّتها و لا لا تصبنا فيها منها بآفه و لا ترسل على معاشنا عاهه بها عاهه اللَّهُمَّ و إن كنت بعثتها نقمه نقمه و أرسلتها او أرسلتها سخطه فإنا نستجيرك من غضبك و نبتهل

ص:92

اليك في سؤال عفوك فممل بالغضب الى المشركين سؤال عفوك فمبيلها الى أهل حربك من المشركين و أدر رحى نقتك نقتها على
الملحدين اللهم اذهب على الملحدين اذهب محل بلادنا بسقياك و أخرج و حر صدورنا برزقك و لا تشغلنا عنك بغيرك و لا تقطع عن
كافتنا مائه برك فإن الغنى من اغنيت و إن السالم من وقيت ما عند احد دونك دفاع و لا بأحد عن سطوتك من سطواتك امتناع تحكم بما
شئت على من شئت و تقضى بما اردت فيمن اردت و تمضى بما اردت على من اردت فلك الحمد على ما وقيتنا من البلاء و لك الشكر
الحمد

على ما خوّلتنا من التّعماء حمدا يخلف حمد الحامدين وراه حمدا يملأ أرضه و سماءه أنّك المتّان بجسيم بجسام المنن الوهاب لعظيم
لعظام النعم القابل يسير الحمد الشاكر قليل الشكر المحسن المجمل ذو الطول لا إله إلا أنت اليك المصير الشاكر قليل الشكر المحسن
الحميد

ص:94

شرح دعای سی و ششم دعاهای آن حضرت است هنگامی که به ابر و برق می نگرست

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام اذا نظر الى السحاب والبرق وسمع صوت الرعد از دعاهای آن حضرت است هنگامی که به ابر و برق می نگرست و صدای رعد را می شنید. در روایت است که برق تازیانه ای است از آتش در دست فرشته ای از فرشتگان الهی که با آن تازیانه ابرها را می راند، و رعد اسم فرشته ای است که گماشته شده بر ابرهاست.

اللهم ان هذين آيتان من آياتك وهذين عونان من اعوانك يتدبران طاعتك برحمه نافعه او نقمه ضاره بارالها! اين ابر و برق دو نشان از نشانهای تو و دو خدمتگزار از خدمتگزاران تو هستند که در مقام فرمانبرداریت به رحمتی سودبخش و یا عقوبتی زیان بار می شتابند. مراد از «نقمت» در این جمله از دعا، یا مقصود خود صائقه هاست که خدای تبارک و تعالی به هر کس که اراده کند آن صائقه ها را می فرستد؛ چنان که در قرآن شریف می فرماید: «وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ»⁽¹⁾ یا مقصود از «نقمت» مطلق زیان و ضرری است که از ناحیه ابر و برق و رعد حادث می شود از سیلهای فراگیر و صائقه هایی که آتش می زند و خانه ها را خراب می کند و کشاورزی را از بین می برد و بقیه ضررها که بر اثر بارانهای نابهنگام مترتب می شود.

و این که در دعای شریف رحمت را قبل از نقمت ذکر فرموده شاید اشاره باشد به سبقت رحمت خدا بر غضبش؛ چنان که در حدیث قدسی است: «سبقت رحمتی غضبی»، و از اسماء مبارکه الهیه است: «یا من سبقت رحمته غضبه».

ص: 95

توصیف رحمت به سودبخش بودن و نعمت به زیان بخش بودن شاید از آن جهت باشد که چه بسا رحمت گرچه به صورت رحمت است ولی در حقیقت سودبخش نباشد و استدراج باشد؛ همچنان که توصیف نعمت به زیان بخش بودن شاید از آن جهت باشد که چه بسا زیان بخش نیست و چه بسا به صلاح انسان است، به مضمون آیه شریفه: «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ» (1).

فلا تمطرنا بهما مطر السوء ولا تلبسنا بهما لباس البلاء پس به واسطه آن دو باران عذابت را بر ما مبار و لباس بلا را به واسطه آن دو بر ما میپوشان.

اللهم صلّ علی محمد و آله، و انزل علینا نفع هذه السحائب و برکتها! بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و فایده و برکت این ابرها را بر ما نازل فرما.

و اصرف عنا اذاها و مضرّتها و آزار و زیانشان را از ما برگردان.

و لا تصبنا فیها بآفه و ما را در آن آفتی مرسان.

و لا ترسل علی معاشنا عاهه و بر زندگیمان نقص و گزندی مفرست.

اللهم و ان كنت بعثتها نعمة و ارسلتها سخطه فاننا نستجيرك من غضبك و نبتهل اليك في سؤال عفوك بارالها! اگر این ابرها را برای عقوبت برانگیخته ای و از راه خشم فرستاده ای پس ما از غضبت به تو پناه می بریم و برای طلب عفو تو تضرع و زاری می کنیم.

فمل بالغضب الی المشرکین و ادر رحی نعمتک علی الملحدین پس غضبت را متوجه مشرکین بفرما و آسیای عقوبتت را بر منکرین و ملحدین به گردش درآور.

اللهم اذهب محل بلادنا بسقیاک بارالها! خشکی سرزمینهای ما را با آبیاری خودت برطرف ساز.

و اخرج و حر صدورنا برزقک و وسوسه دلهايمان را با روزی دادن خویش بیرون فرما.

و لا تشغلنا عنک بغیرک و ما را از خودت به غیر خودت سرگرم نما.

و لا تقطع عن کافتنا ماده برک و از هیچ یک از ما منبع احسانت را قطع مفرمای.

فان الغنی من اغنیته چه اند آن که بی نیاز کسی است که تو بی نیازش فرمایی. بعضی از علما فرموده اند که بی نیازی بر سه قسم است: یکی بی نیازی مطلق که به هیچ چیز و به هیچ وجه نیازی نباشد، و این قسم از بی نیازی مخصوص ذات مقدس حق تعالی است؛ چنان که فرمود:

ص: 96

«وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (1) دَوِّم بی نیازی به معنای قناعت و ساختن به آنچه هست؛ چنان که در آیه شریفه «وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى» (2) فته شده که مقصود غنای قلب است با قناعت؛ چنان که در روایت نیز هست که فرمود: الغنى غنى النفس: غنای حقیقی غنایی است که در نفس باشد. بسا افرادی که از نظر ثروت متمکنند ولی گداصفت اند، و بسا افرادی که به حسب ظاهر تهیدست اند ولی طبعشان عالی و بزرگوار است. و سوّم فراهم بودن وسایل برای رفع نیاز. و در آیه شریفه «وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ» (3) اید مقصود از غنا در آیه قسم سوّم از غنا باشد. اگر کسی از نظر انتخاب همسر غنی باشد یعنی همسری که دلخواه اوست در دسترسش باشد باید راه بی عفتی نیپماید.

وَأَنَّ السَّالِمَ مِنْ وَقِيْتٍ وَ سَالِمٍ كَسَى اسْتِ كِه تُو نِگَاه دَارَى.

مَاعِنْدَ اِحْدِ دُوْنِكِ دِفَاعِ كَسَى رَا دِر مِقَابِلِ تُو دِفَاعَى نِيسْتِ.

و لَا بَا حِدَ عَنِ سَطُوْنِكِ اِمْتِنَاعِ وَ كَسَى رَا اَز نِירוِي غَالِبِ تُو تُوَانِ سِر پِچَى نِيسْتِ.

تَحْكَمِ بِمَا سُنْتِ عَلِيٍّ مِنْ سُنْتِ دِرْبَارَةِ هِر كَسَى هِر حَكْمَى كِه بَخَوَاهَى اِحْرَا مَى فِرْمَا يَى.

وَ تَقْضَى بِمَا اَرْدَتْ فِيمِنْ اَرْدَتْ وَ دِرْبَارَةِ هِر كَسَى هِر اَنْچِه اِرَادَه بَفِرْمَا يَى فِرْمَانِ مَى دِهَى.

فَلَكَ الْحَمْدُ عَلِيٍّ مَا وَقِيْتِنَا مِنْ الْبَلَاءِ پَس سِتَا يَشِ تُو رَا سْتِ كِه مَا رَا اَز بِلَا نِگَاه دَا شْتَه اَى.

وَ لَكَ الشُّكْرُ عَلِيٍّ مَا خَوَّلْتَنَا مِنْ التَّعْمَاءِ وَ سِپَا سِ تُو رَا سْتِ بَر نِعْمَتَهَا يَى كِه بَه مَا عَطَا فِرْمُو دَى.

حَمْدَا يَخْلُفُ حَمْدَ الْحَامِدِيْنَ وَ رَا نَه چِنَان سِپَا سَى كِه سِپَا سِ سِپَا سِگَزَارَانِ رَا پِشْتِ سِر بَگَزَارَدِ.

حَمْدَا يَمَلَأُ اَرْضَه وَ سَمَا نَه چِنَان سِپَا سَى كِه اَسْمَانِ وَ زَمِيْنِ رَا پَر سَا زَدِ.

اِنَّكَ الْمَنَّانُ بِجَسِيْمِ الْمَنَنِ زِيْرَا تُو يَى كِه بَا مَنْتَهَا يَ بَزْرَگِ بِنْدَگَانْتِ رَا مَمْنُوْنِ مَى كُنَى.

الْوَهَابِ لِعَظِيْمِ النِّعْمِ وَ نِعْمَتَهَا يَ بَزْرَگِ مَى بَخْشَى.

الْقَابِلِ يَسِيْرِ الْحَمْدِ سِتَا يَشِ كَمِ رَا مَى پَذِيْرَى.

الشَّاكِرِ قَلِيْلِ الشُّكْرِ سِپَا سِ اِنْدَكِ وَ مَخْتَصِرِ رَا پَا دَا شِ دِهَنْدَه اَى.

الْمُحْسِنِ الْمَجْمَلِ ذُو الطُّوْلِ تُو يَى كِه نِيكُو كَارِ خُوْشْرِفْتَارِ صَا حِبِ اِحْسَانَى.

لَا اِلَهَ اِلَّا اَنْتَ هِيْجِ خُدَا يَى جَزِ تُو نِيسْتِ.

ص: 97

2- سورة ضحى، آية 8.

3- سورة نساء، آية 6.

اليك المصير بازگشت تنها به سوى توست نه به سوى ديگرى، نه به طور استقلال و نه به طور اشتراك، و به فرموده حكيم سبزوارى:

ازمه الامور طرا بیده و الكل مستمده من مدده

*

ص: 98

اللّٰهُمَّ اِنَّ اَحَدًا لَا يَبْلُغُ مِنْ شُكْرِكَ غَايَةَ الْاَحْسَانِ مَا يَلْزِمُهُ شُكْرًا لَا يَبْلُغُ مِنْ شُكْرِكَ غَايَةَ الْاَبْعَادِ الْاَحْسَنُ عَلَيْهِ مِنْ نِعْمِكَ مَا يَلْزِمُهُ شُكْرًا وَلَا يَبْلُغُ مَبْلَغًا مِنْ طَاعَتِكَ وَ اِنْ اجْتَهَدَ الْاَكْبَرُ دُونَ اسْتِحْقَاقِكَ بِفَضْلِكَ فَاشْكُرْ عِبَادَكَ عَاجِزٌ عَنِ الشُّكْرِ وَ اَعْبُدْهُمْ مَقْصِّرٌ عَنِ طَاعَتِكَ لَا يَجِبُ لِاَحَدٍ لَا يَجِبُ لِاَحَدٍ مِنْهُمْ اَنْ تَغْفِرَ لَهُ بِاسْتِحْقَاقِهِ وَ لَا اِنْ تَرْضَى عَنْهُ بِاسْتِجَابِهِ فَمَنْ غَفَرْتَ لَهُ فَبَطُولِكَ وَ مِنْ رِضِيَّتِهِ عَنْهُ فَبِفَضْلِكَ تَشْكُرُ يَسِيرٌ

ما شكرته يسير ما تشكر به و تثيب على قليل ما تطاع فيه حتى كأن شكر عبادك الذي اوجبت عليه ثوابهم و اعظمت عنه فيه جزاءهم أمر ملكوا استطاعه الامتناع منه دونك فكافيتهم فكافأتهم أو لم يكن سببه بيدك فجازيتهم بل ملكت يا الهى امرهم قبل ان يملكوا عبادتك و اعددت ثوابهم قبل ان يفيضوا فى طاعتك قبل ان يفضوا الى طاعتك و ذلك ان سنتك الافضال و عادتك الاحسان و سبيلك العفو فكل البرية معترفه كل البرية معترف بانك غير ظالم

لمن عاقبت و شاهده بأنك متفضّل على من عافيت و كل مقرر على نفسه معترف بأنك متفضّل على من عافيت و شاهد بأنك غير ظالم لمن عاقبت و كلهم مقرر على نفسه بالتقصير عمّا استوجبت فلو لا أنّ الشيطان يختدعهم عن طاعتك ما عصاك عاص ما عصاك احد و لو لا أنّه صوّر أنّه يصوّر لهم الباطل في مثال الحقّ ما ضلّ عن طريقك ضالّ فسبحانك ما أئين كرمك في معاملته من اطاعك أو عصاك تشكر للمطيع ما انت تولّيته له تشكر المطيع على ما انت تولّيه و تملّى للعاصي فيما تملك معاجلته فيه اعطيت كلاًّ منهما ما لم يجب له

و أعطيت كلا منهما ما يجب و تفضّلت على كلّ منهما بما يقصر عمله عنه و لو كافأت المطيع على ما انت تولّيته توليه لأوشك ان بأن يفقد ثوابك و ان تزول عنه نعمتك تزول عنه نعمك و لكنك بكرمك جازيته و لكنك جازيته على المدّة القصيره الفانيه بالمدّه الطويله الخالده و على الغايه القريبه الزائله بالغايه المديده الباقيه ثمّ لم تسمه القصاص فيما اكل من رزقك الآذى يقوى به الآذى تقوى به على طاعتك و لم تحمله على المناقشات على المناقشه فى الآلات التى تسبّب التى تسلك باستعمالها الى مغفرتك و لو فعلت ذلك به لذهب

بجميع جميع ما كدح له و جمله ما سعى فيه جزاء للصغرى من اياديك و مننك ما كدح له و لصادق جمله ما سعى فيه جزاء للصغرى من مننك و لبقى رهينا رهنا بين يديك بسائر نعمك فمتى كان يستحق فمتى يستحق شيئاً من ثوابك لا متى هذا يا الهى هذه يا الهى حال من اطاعك و سبيل من تعبد لك فأما و أمّا العاصى امرک و المواقع نهيك فلم تعاجله بنقمتك لکی يستبدل بحاله فى معصيتك حال الانابه الى طاعتك و لقد كان يستحق يا الهى فى أول ما هم بعصيانك كل ما أعددت لجميع خلقك من عقوبتك

فجميع ما أخرجت عنه من العذاب ما أخرجت عنه من وقت العذاب وأبطأت به عليه من سطوات النّقمه و العقاب ترك من حقك وأبطأت به عليه من سطوات النّقمه فترك من حقك ورضى بدون واجبك فمن اكرم يا الهى منك و من اشقى ممّن هلك عليك لا من فتباركت تباركت ان توصف إلاّ بالاحسان و كرمت ان يخاف منك إلاّ العدل و كرمت عن ان يخاف منك إلاّ العدل لا يخشى جورك على من عصاك و لا يخاف اغفالك ثواب من ارضاك فصلّ على محمّد و آله و هب لى املى و زدنى من هداك ما اصل به الى التّوفيق فى عملى

انک منان کریم ولا یخاف اغفالک ثواب من ارضاک

ص: 105

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام اذا اعترف بالتقصير عن تأديه الشكر از دعاهاى آن حضرت هنگامى كه به تقصير از ادای شکر اعتراف می فرمود این دعاست.

مقدمه

گفته شده است كه معنای شکر عبارت است از این كه انسان شخص نيكوكار را با یادآوری احسانش ثنا گوید. و گفته شده است كه معنای شکر عبارت است از این كه كسى كه به او نعمت داده شده نعمت را تصوّر كند و آن را اظهار نماید. معنای دیگری كه برای شکر گفته شده این است كه انسان در مقابل نعمت كار نیكى انجام دهد، خواه به زبان یا به ارکان و یا به قلب. و شکر با زبان آن است كه بر كسى كه نعمت عطا کرده ثنای جمیل داشته باشد.

و شکر به ارکان آن است كه به قدر استحقاق نعمت دهنده مكافات شود. و شکر قلبی آن است كه نعمت را درك كند. و اقوال دیگری نیز هست. و بیشتر برآنند كه شکر دو قسم است:

لغوی و عرفی.

شکر لغوی عبارت است از این كه كاری انجام دهد كه حاکی از آن باشد كه نعمت دهنده را به خاطر انعامش تعظیم کرده خواه با زبان باشد یا به اعتقاد، و یا قلباً به او محبت داشته باشد و یا عملاً در خدمت او باشد. و اما شکر عرفی عبارت است از این كه بنده همه آنچه را كه خدای تعالی به او انعام فرموده از چشم و گوش و دیگر نعمتهای الهی همه را در راهی صرف

کند که خدای تعالی برای او آفریده است.

محقق طوسی (خواجه نصیر) رحمه الله علیه فرموده: «بدان که شکر در مقابل نعمت به زبان است و به فعل است و به نیت و آن دارای سه رکن است: اول شناخت نعمت دهنده و صفاتی که لایق اوست و معرفت نعمت از آن جهت که نعمت است و این چنین معرفت کامل نمی شود مگر این که شناسی که همه نعمتهای آشکار و پنهانش از خدای سبحان است و اوست منعم حقیقی، و واسطه ها در بین همه مطیع خدای تعالی و مستخر امر او هستند.

رکن دوم: حالتی است که نتیجه این معرفت است و آن خضوع و تواضع و شادی به نعمت نه از آن جهت که با غرض نفسانی انسان موافق است که این چنین سرور متابعت هوای نفس است و همت را بر رضای نفس نهادن، بلکه از آن جهت (موجب سرور است که) هدیه ای است که دلالت بر عنایت منعم بر تو دارد. و علامت این آن است که از نعمتهای دنیا جز به آنچه موجب قرب توست در بارگاه حضرت حق خوشحال نباشی.

رکن سوم: عملی است که نتیجه این حال است، زیرا وقتی این حال در قلب حاصل شد برای عمل کردن نشاطی در قلب حاصل می شود که موجب قرب در پیشگاه خدای تعالی است و این عمل را تعلقی است به قلب و زبان و جوارح. اما عمل قلب عبارت است از قصد تعظیم منعم و تمجید و ستایش او و تفکر در مصنوعات و افعال او و آثار لطفش و تصمیم بر رساندن خیر به همه خلق و احسان بر همه آنها باشد. و اما عمل زبان پس آن اظهار آن چیزی است که قصد کرده و نیتش کرده ای از تمجید و تعظیم و تهلل و تحمید و تسبیح و ستایش خدای تعالی و ارشاد خلق به امر به معروف و نهی از منکر و دیگر چیزها.

و اما عمل جوارح عبارت است از استعمال نعمتهای ظاهری و باطنی خدای تعالی در طاعت و عبادت او و به کار نگرفتن آن نعمتها در معصیت و مخالفت امر او تبارک و تعالی؛ مثل این که از چشم در نگاه کردن به مصنوعات الهی و آیات او و نگاه کردن به کتاب خدا استفاده کنیم و از گوش در استماع دلایل و براهین توحید و گوش دادن به قرائت قرآن کریم بهره گیریم. و از این جا ظاهر شد که شکر از اشرف معارج سالکین و بالاترین درجه عارفین است و به حقیقت شکر نمی رسد مگر آن که دنیا را به پشت سر انداخته باشد و اینان اندکند و از این رو خدای عزّ من قائل فرمود: «وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرُونَ»⁽¹⁾ ایان سخن محقق طوسی

ص: 108

پس ادای شکر به تفصیل کاری است که بندگان از انجام آن عاجزند هرچند سعی و اجتهاد داشته باشند؛ و به گفته حکیم شیراز: هر نفسی که فرو می رود ممد حیات است و چون بر می آید مفرح ذات، پس در هر نفسی دو نعمت موجود و بر هر نعمتی شکری واجب:

از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش به در آید

*

اللهم ان احدا لا يبلغ من شکرک غایه الا حصل علیه من احسانک ما یلزمه شکر بارالها! کسی در طی مراحل شکر تو به سر منزلی نمی رسد مگر آن که آن قدر از احسانت بر او فراهم آید که او را به شکری دیگر ملزم می سازد.

و لا يبلغ مبلغا من طاعتک و ان اجتهد الا کان مقصرا دون استحقاقک بفضلک و هرچند در طاعتت کوشش کند باز در مقابل آنچه شایسته فضل توست مقصر است.

فاشکر عبادک عاجز عن شکرک پس شاکرترین بندگان از شکر تو عاجز است.

و ابعدهم مقصرا عن طاعتک و عابدترین ایشان از طاعتت مقصر است. این فصل از دعا مشتمل بر دو محور است: محور اول بیان عجز بندگان است از شکر خدای تعالی، و دوم بیان عجز از آنچه که خدای تعالی مستحق آن است از طاعت و عبادت. و اما اولی را امام علیه السلام با برهانی بیان فرموده که نتیجه آن لزوم تسلسل است؛ یعنی بی نهایت بودن؛ به این بیان که وقتی بنده ای شکری بر نعمتی نمود خود این شکر نعمت دیگری است از طرف خدای تعالی که آن نیز نیاز به شکر دارد و همین طور شکر سوّم و چهارم الی غیر نهایی، و بنده توانایی انجام چنین شکری را ندارد در صورتی که خدای تعالی در قرآن کریمش می فرماید: «وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (1).

خدای تعالی اعلام فرمود: اگر شکرگزار شدید من حتما نعمت شما را زیاد می کنم. با این تأکیدی که در آیه شریفه است (لازیدنکم لام تأکید و نون تأکید ثقیله) جای شبهه ای باقی نمی ماند که مکلف به امری است مقدور؛ چنان که در تفسیر علی بن ابراهیم از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: هر بنده ای که خدای تعالی نعمتی به او عطا فرمود و او آن نعمت را به

قلبش شناخت و به زبانش حمد خدای تبارک و تعالی را به جا آورد، هنوز سخنش تمام نشده خدای تعالی دستور می فرماید که نعمت او بیشتر شود. و این است آنچه که خدای تعالی می فرماید: اگر شکرگزار شدید من حتما و حتما نعمت شما را بیشتر می کنم «قال ابو عبد الله عليه السلام:

ایما عبد انعم الله عليه بنعمه فعرّفها بقلبه و حمد الله عليها بلسانه لم ينفد كلامه حتى يأمر الله له بالزيادة و هو قوله: لئن شكرتم لأزيدنكم»

و ثقة الاسلام در کافی شریف به سند خودش از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود:

کسی که توفیق شکر به او عطا بشود زیادتی نعمت نیز به او عطا خواهد شد که خدای عزّ و جلّ می فرماید: اگر سپاسگزار بودید حتما و حتما نعمت شما را زیاد خواهیم کرد «من اعطى الشكر اعطى الزيادة يقول الله عزّ و جلّ: لئن شكرتم لأزيدنكم».

و از این روست که همه عقلا اجماع کرده اند که بندگان خدا نمی توانند شکر خدای تعالی را به تمام و کمال به جای آورند، حتی انبیا و اولیای الهی. در مناجات رسول الله با خدای تعالی آمده است که عرض کرد: پروردگارا! تو نعمتهای فراوانی بر من ارزانی داشتی و من شکر آن را به جا آوردم، پس چگونه شکر شکر را به جای آورم؟ خدای تعالی فرمود: دانشی آموختی که هیچ از آن فوت نمی شود. همین قدر که دانستی نعمت از جانب من است کافی است «انت یا ربّ اسبقت علیّ التّعّم السوائغ فشكرت علیها فكيف لی بشكر شکرک؟ فقال الله تعالی: تعلمت العلم الذی لا یفوتہ علم لحسبک ان تعلم ان ذلک من عندی».

و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود که خدای عزّ و جلّ به موسی وحی فرمود: ای موسی! مرا آنچنان که سزاوارم شکر کن. پس موسی عرض کرد: پروردگارا! چگونه آنچنان که سزاواری شکر کنم در صورتی که هر شکری شکر دیگری لازم دارد که خود نعمتی است که به من عطا فرموده ای؟ خدای تعالی فرمود: چون دانستی که این نعمت است، اکنون شکر مرا به جای آوردی «اوحی الله عزّ و جلّ الی موسی علیه السلام: یا موسی اشکرنی حقّ شکری، فقال:

یا ربّ و کیف اشکرک حقّ شکرک و لیس من شکر اشکرک به الاّ و انت انعمت به علیّ؟ قال: یا موسی، الآن شکرتنی حین علمت انّ ذلک منّی» و در روایتی است که موسی عرض کرد که بارها! مرا به شکر بر نعمتهایت امر فرمودی و شکر من تو را خود نعمتی است از نعمتهایت.

و مضمون روایت را شاعری به شعر درآورده و گفته است:

اذا کان شکری نعمه الله نعمه علیّ له فی مثلها یجب شکر

و از این جا گفته شده است که شکر هر نعمتی را توان به جا آورد مگر نعمتی را که از جانب خدای تعالی است که نهایت شکر خدای تعالی اعتراف به عجز از شکر است.

و اما محور دوّم این دعا عبارت است از بیان عجز از طاعت و عبادت آنچنان که خدای تعالی مستحقّ آن است و شایسته فضل اوست، زیرا که فضلش نامتناهی است پس شکرش نیز غیر متناهی خواهد بود:

لا یجب لاحد ان تغفر له باستحقاقه هیچکس مستوجب آن نیست که به استحقاق او را بیامرزی.

و لا ان ترضی عنه باستیجابہ فمن غفرت له فبطولک و من رضیت عنه فبفضلک پس هر که را بیامرزی از احسان و کرم توست و از هر که خشنود شوی از تقصّر توست. این که در این دعا رضا بعد از مغفرت آمده به منظور رعایت اسلوب ترقّی از مرتبه پایین به مرتبه اعلی است، زیرا رضا بالاتر از مغفرت است، چه گاهی آقای گناه بنده اش را می آمرزد ولی از او راضی نیست، و لذا در دعا وارد شده: «اغفر لی خطیئتی و ارض عنّی فان لم ترض عنّی فاعف عنّی»:

خدایا! گناه مرا بیامرز و از من راضی شو، و اگر راضی نشوی عفوّم کن؛ که گاهی سیّد عبدش را عفو می کند ولی از او راضی نیست. و حکایت شده که مردی بر بنده اش غضب کرد.

کسی از او شفاعت کرد و شفاعتش را پذیرفت. پس از پذیرفتن شفاعت آن بنده می گریست و التماس می کرد. شفیعش گفت: اکنون که مولایت از تو عفو کرده گریه ات بهر چیست؟ سیّد گفت: او رضای مرا می خواهد که هنوز حاصل نشده، بدین جهت گریه می کند.

تشکر یسیر ما شکرته و تثیب علی قلیل ما تطاع فیه حتّی کانّ شکر عبادک الّذی اوجبت علیه ثوابهم و اعظمت عنه جزائهم امر ملکوا استطاعه الامتناع منه دونک فکافیتهم او لم یکن سببه بیدک فجازیتهم عمل کمی را که پذیری از باب تقصّل پذیرفته ای، و طاعت اندک را مزد می دهی، تا آن جا که گویی شکر بندگان که مزدشان را در برابر آن واجب کرده ای و جزای ایشان را عظیم ساخته ای، امری است که قدرت سرپیچی از آن را داشتند و از این رو پاداششان دادی، و یا گویی سبب آن به دست تو نبوده و بدین جهت به ایشان اجر بخشیدی. در نسخه شهید

- رضوان الله عليه - است: «تشکر یسیر ما تشکر به» (تشکر با صیغۀ مجهول) و معنای این ظاهرتر و با ما بعد دعا مناسب تر است.

بل ملکات یا الهی امرهم قبل ان یملکوا عبادتک و اعددت ثوابهم قبل ان یفیضوا فی طاعتک بلکه ای خدای من! مالک امر ایشان بوده ای پیش از آن که آنها مالک عبادت تو شوند، و مزدشان را آماده کرده ای پیش از آن که به طاعتت درآیند.

و ذلک ان ستّک الافضال و عادتک الاحسان و سیلک العفو این از آن جهت است که طریقه تو انعام و روش تو احسان و نیکی و راه تو عفو و گذشت است.

فکلّ البریّه معترفه بانک غیر ظالم لمن عاقبت و شاهده بانک متفضّل علی من عافیت پس همه خلق معترفند که تو هر که را عقوبت کنی ستم نکرده ای، و گواهند که هر که را ببخشی درباره اش تفضّل فرموده ای.

*سؤال

این جمله امام علیه السلام که «کلّ البریّه معترفه» الی آخر... با توجه به این که بیشتر مردم اصلاً به وجود خدا اعتراف ندارند تا چه رسد به عادل بودنش چگونه توجیه می شود؟

*جواب

ممکن است مقصود از این استغراق حقیقی باشد و مقصود از اعتراف، اعتراف صریح و یا اعتراف اضطراری باشد. اما اعتراف موحدین که واضح است، و اما اعتراف غیر موحدین، ثابت شده که آدمی هنگامی که از همه اسباب ظاهری منقطع می شود و امیدش از همه جا بریده می شود به حسب فطرت متوجه به خدای تعالی می شود؛ چنان که در آیه شریفه بدین معنا اشاره شده که می فرماید: «وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ»⁽¹⁾ و در روایتی امام صادق علیه السلام به این امر فطری تنبّه می دهند، آن جا که سائل از امام علیه السلام درباره وجود خدا سؤال می کند، امام می فرماید: آیا تاکنون سوار کشتی شده ای؟ سائل می گوید: آری. امام می پرسند:

آیا پیش آمده است که کشتی بشکند و تو هیچ وسیله نجات نیابی؟ می گوید: آری. امام می فرماید: آیا در چنان حالی دل تو متوجه کسی شده که می تواند تو را از آن ورطه نجات

ص: 112

دهد؟ می گوید: آری. امام می فرمایند: او همان خدای توانایی است که چون هیچ نجات بخش و فریادرس برای آدمی نباشد نجات بخش و فریادرس است «و فی تفسیر مولانا العسکری علیه السّلام أنّه سنل مولانا الصادق علیه السّلام عن اللّٰه فقال للسّائل: یا ابا عبد اللّٰه هل رکبت سفینه قطّ؟ قال: بلی، قال: فهل کسر بک حیث لا سفینه تنجیک و لا سباحه تغنیک؟ قال: بلی، قال الصادق: فذلک الشیء هو اللّٰه القادر علی الأنجاء حین لا منجی و علی الاغاثة حین لا مغیث (بحار الانوار ج 64).

و کلّ مقرّ علی نفسه بالتّقصیر عمّا استوجبت و همه درباره خویش معترفند که از آنچه که سزاوار آنی کوتاه آمده اند. جایی که ملائکه مقربین و انبیای مرسلین عرض کنند: «سبحانک ما عبدناک حق عبادتک» حال دیگران چگونه خواهد بود؟!

جایی که عقاب پر بریزد از پشه لاغری چه خیزد

و به این معنا امیر المؤمنین علیه السّلام اشاره می فرماید: «و تالّٰه لو انماثت قلوبکم انمیثا و سالت عیونکم من رغبه الیه او رهبه منه دما ثمّ عمرتم فی الدّنیاء ما الدّنیاء باقیه ما جزت اعمالکم عنکم و لو لم تبّقوا شیئا من جهدکم انعمه علیکم العظام و هداه ایاکم لایمان» به خدا قسم اگر دل‌های شما به طور کامل شود و دیدگان شما از رغبت به سوی او و یا از ترس او تعالی خون بیارد سپس تا دنیا باقی است در دنیا بمانید عمل‌های شما، از شما جزای نعمت‌های بزرگ و جزای هدایت خدای تعالی و تبارک به ایمان نخواهد بود، هرچند تمام کوشش خودتان را بکنید.

از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش به درآید

*

فلو لا انّ الشیطان یخندعهم عن طاعتک ما عصاک اعاص اگر نبود این که شیطان با نیرنگ خود مردم را از اطاعت تو باز می دارد هیچ کس عصیان تو را نمی کرد.

و لو لا انّ صوّر لهم الباطل فی مثال الحقّ ما ضلّ عن طریقک ضالّ و اگر نبود این که شیطان باطل را در قالب حق جلوه داده هیچ کس از راه تو گمراه نمی شد.

فسبحانک ما ابین کرمک فی معامله من اطاعک او عصاک پس منزّهی تو، چه آشکار است کرمت در معامله با کسی که تو را اطاعت کرده و یا عصیان نموده.

تشکر للمطیع ما انت تولّیته له مطیع را در برابر آنچه خود برایش فراهم ساخته ای پاداش

و تملی للعاصی فیما تملک معاجلته فیه و معصیت کار را در آنچه بازخواستش به دست توست مهلت می دهی.

اعطیت کلا منهما ما لم یجب له به هر کدام از آن دو عطایی نموده ای که مستوجب آن نبودند.

و تفضلت علی کلّ منهما بما یقصر عمله عنه و بر هر یک تفضلی کرده ای که عملش از آن قاصر است.

و لو کافات المطیع علی ما انت تولّیته لاوشک ان یفقد ثوابک و ان تزول عنه نعمتک و اگر مطیع را بر آنچه تو او را بر آن گماشته ای پاداش می دادی بیم آن بود که ثوابت را از دست بدهد و نعمتت از او زایل گردد.

و لکنک بکرمک جازیته علی المدّه القصیره الفانیه بالمدّه الطویلّه الخالده و علی الغایه القریبه الزّائله بالغایه المدیده الباقیه ولی تو به کرم خودت او را در برابر مدّت کوتاه تمام شدنی به مدّتی طولانی و جاودانی و در مقابل مقصد نزدیک گذرا با مقصد ادامه دار و ماندنی پاداش دادی. ثقه الاسلام کلینی رضی الله عنه در کافی شریف به سند خودش از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: دوزخیان که در دوزخ برای همیشه ماندگارند از آن روست که نیتشان آن بود که اگر در دنیا همیشه بودند خدا را همواره معصیت می کردند، و بهشتیان که در بهشت مخلدند برای آن است که نیتشان آن بود که اگر در دنیا همیشه باقی بودند خدا را برای همیشه اطاعت کنند. پس اینان و آنان به واسطه نیتهای خودشان مخلد شدند.

سپس این آیه شریفه را قرائت فرمود: «قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلٰی شَاكِلَتِهٖ» (1) فرمود: «علی نیت»، که «شاکلته» را به «نیت» تفسیر نمود: «عن ابیعبد الله علیه السلام انه قال: ائما خلّد اهل النار فی النار لأنّ نیتهم کانت فی الدنیا ان لو خلّدوا فیها ان یعصوا الله ابدًا و ائما خلّد اهل الجنة فی الجنة لأنّ نیتهم کانت فی الدنیا لو ان بقوا فیها ان یطیعوا الله ابدًا، فبالنیّات خلّد هؤلاء و هؤلاء، ثمّ تلی قوله تعالی: قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلٰی شَاكِلَتِهٖ، قال علی نیت». و الله اعلم. مترجم گوید: بنابر صحّت روایت خلود بهشتیان در بهشت به سبب نیتشان در اطاعت دائم مشکلی ایجاد نمی کند که بر مبنای تفضّل است و تفضّل معلول علّتی نیست، اما بقای دوزخیان در دوزخ و معذب بودنشان ابدًا الآباد به واسطه

تیت عصیانی که داشته اند به آسانی قابل تصدیق نیست که شبیه قصاص قبل از جنایت و برخلاف عدل الهی به نظر می رسد و روایت بنا بر صحّتش از جمله روایاتی است که باید علمش به اهلش بازگشت داده شود.

ثمّ لم تسمه القصاص فیما اکل من رزقک الذی یقوی به علی طاعتک سپس در مقابل رزقی که از خوان نعمت تو خورده تا به وسیله آن در طاعتت نیرو گیرد عوض نخواسته ای.

و لم تحمله علی المناقشات فی الآلات الّتی تسبّب باستعمالها الی مغفرتک و از او درباره ابزاری که آنها را وسیله آمرزش قرار داده بازپرسی نکردی.

و لو فعلت ذلک به لذهب بجمیع ما کدح له و جمله ما سعی فیه جزاء للصّغری من ایادیک و مننک و اگر با او چنین رفتاری می کردی، تمام حاصل دسترنج و سعی و کوشش وی در برابر کوچک ترین نعمتها و عطایایت از دست می رفت.

و لبقی رهینا بین یدیک بسائر نعمک و در پیشگاهت برای سایر نعمتهایت در گرو می ماند.

فمتی کان یستحق شیئا من ثوابک؟ لا، متی؟ پس کی شایستگی چیزی از پاداش تو را می داشت؟ هیچ وقت.

هذا یا الهی حال من اطاعک و سیبل من تعبد لک خدای من! این حال کسی است که تو را اطاعت نموده و سرنوشت کسی که به عبادتت برخاسته.

فأما العاصی امرک و المواقع نهیک فلم تعاجله بنقمتک و اما آن که نافرمانی تو نموده و نهی تو را مرتکب شده پس شتاب در انتقام وی نمودی.

لکی یستبدل بحاله فی معصیتک حال الانابه الی طاعتک باشد که به جای حال معصیت تو حالت بازگشت به اطاعتت را برگزیند.

و لقد کان یستحقّ فی اوّل ما همّ بعصیانک کلّ ما اعددت لجمیع خلقک من عقوبتک در حالی که او در اوّلین لحظه ای که بر نافرمانی تو همّت گماشت همه عقوبتهایی را که برای همه بندگان مهیا کرده ای مستوجب گشت.

فجمیع ما اخرت عنه من العذاب پس هر عذابی که از او به تأخیر انداخته ای،

و ابطأت به علیه من سطوات النّقمه و العقاب و هر سطوت انتقام عقابی که از او به تأخیر انداخته ای،

ترک من حقّک ترک بخشی از حقّ تو بوده.

و رضی بدون واجبک و راضی شدن به کمتر از استحقاق تو هست.

فمن اكرم يا الهی منک پس کیست بزرگوارتر از تو ای خدای من.

و من اشقی ممّن هلك علیک و کیست بدبخت تر از کسی که به خاطر مخالفت تو هلاک شد.

لا، من هیچ کس.

فتبارکت ان توصف الاّ بالاحسان پس والاتر از آنی که جز به احسان توصیف شوی.

و کرمّت ان یخاف منک الاّ العدل و بزرگوارتر از آنی که بجز از عدالتخواهی از تو ترسی باشد.

لا یخشی جورک علی من عصاک بیم ستم به معصیت کار از جانب تو نمی رود.

و لا یخاف اغفالک ثواب من ارضاک و ترس فروگذاری پاداش کسی که تو را خشنود ساخته در بین نیست.

فصلّ علی محمّد و آله و هب لی املی پس بر محمّد و خاندان او درود فرست و آرزویم را برآور.

و زدنی من هداک ما اصل به الی التّوفیق فی عملی و از هدایتت چندان به من بیفزای که به وسیله آن به توفیق در کار خویش دست یابم.

انک منّان کریم زیرا تویی بسیار نعمت بخش بزرگوار.

*

دعاؤه فى الاعتذار و من دعائه فى الإعتذار

اللّهُمَّ اِنّى اعتذر اليك من مظلوم ظلم بحضرتى فلم انصره و من معروف اسدى اذكّ الّى فلم اشكره و من مسيء اعتذر الّى فلم اعذره و من
ذى فاقه سألنى فلم اوثره و من حقّ ذى حقّ لزمنى لمؤمر فلم اوفّره و من عيب مؤمن و من حقّ ذى حقّ لزمنى فلم اوفّره و من شيخ اسلام
عاشرنى فلم اوفّره و من عيب مسلم ظهر لى فلم استره و من كلّ اثم عرض ظهر لى فلم اهجره اعتذر اليك يا الهى منهمّن و من نظائرهنّ
اعتذار ندامه يكون واعظا لما عمّا بين يديّ من

ص:117

اشباههّن فصلّ على محمّد وآله واجعل ندامتى على ما وقعت فيه من الزلّات من اشباههّن فاجعل ندامتى على ما وقعت به من الزلّات و
إعراضى عمّا يعنّ لى من الشّبّهات وعزّمى على ترك ما يعرض لى من السيّئات توبه توجب لى محبّتك يا محبّ التّوابين

ص: 118

شرح دعای سی و هشتم دعاهای آن حضرت در پوزش طلبیدن از کوتاهی در حقوق بندگان

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في الاعتذار من تبعات العباد و من التقصير في حقوقهم و في فكاك رقبة من النار از جمله دعاهای آن حضرت در پوزش طلبیدن از کوتاهی در حقوق بندگان و طلب آزادی از آتش این دعا بود:

اللهم اني اعتذر اليك من مظلوم ظلم بحضرتي فلم انصره بارالها! در پیشگاهت پوزش می طلبم از مظلومی که در حضور من به او ستمی رفت و من یاریش نکردم.

و من معروف اسدی الی فلم اشکره و از احسانی که درباره من شده و شکر آن را به جای نیاورده ام. از آن جایی که سپاسگزاری در مقابل احسانی که به انسان شده است به حکم عقل لازم است خواه احسان کننده خالق باشد یا مخلوق، از این رو امام علیه السلام عذرخواهی می کند در پیشگاه حق از احسانی که درباره او شده و ایشان شکر آن احسان را به جا نیاورده است. از احادیث مشهور پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است که فرمود: کسی را که بر تو انعام کرده شکرگزار باش و انعام کن به کسی که شکرگزار تو باشد «عن النبي صلی الله علیه و آله و سلم: اشکر لمن انعم عليك و انعم علی من شکرک». و نیز فرمود صلی الله علیه و آله و سلم: کسی که احسانی به او شده باشد باید شکر او را به جا بیاورد: «من اوتی الیه معروف فلیشکره».

و ثقہ الاسلام کلینی رضی الله عنه در کافی از عمّار ذهبی روایت می کند که گفت: شنیدم از امام زین العابدین علیه السلام که می فرمود: همانا خدای تعالی دوست می دارد هر دلی را که غمناک باشد و هر بنده ای را که بسیار سپاسگزار باشد، که خدای تعالی در روز قیامت به بنده ای از بندگانش

می فرماید: آیا از فلان کس سپاسگزاری کردی؟ عرض می کند: بلکه پروردگارا سپاس تو را گفتم. پس خدای تعالی می فرماید: چون سپاسگزار او نبودی سپاسگزار من هم نبوده ای.

سپس فرمود: هر که از شما سپاسگزارتر از مردم باشد سپاسگزارترین مردم از خداست:

«سمعت علی بن الحسین علیه السلام يقول: انّ الله يحبّ كلّ قلب حزين و يحبّ كلّ عبد شكور، يقول الله تبارک و تعالی لعبد من عبیده يوم القیمه: اشکرت فلانا؟ فيقول: بل شکرتک یا ربّ، فيقول: لم تشکرنی اذ لم تشکره، ثمّ قال: اشکرکم لله اشکرهم للنّاس».

و از آن حضرت در حدیث حقوق روایت شده که فرمود: اما حقّ صاحب احسان بر تو آن است که سپاسگزارش باشی و احسان او را به یاد آوری و ذکر خیری برای او تحصیل کنی و بین خود و خدایت خالصانه به او دعا کنی که اگر چنین کردی سپاسگزار او شدی در پنهان و آشکار، و سپس اگر روزی قدرت یافتی که عوضش بدهی و تلافی کنی باید تلافی احسان او را بنمایی «و اما ذی المعروف علیک فان تشکره و تذکر معروفه و تکسبه المقاله الحسنه و تخلص له الدّعاء فیما بینک و بین الله تعالی، فاذا فعلت ذلک کنت قد شکرتہ سرّاً و علانیه، ثمّ ان قدرت علی مکافاتہ یوما کافیته».

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: کسی که احسانی به او شود باید جبران کند، و اگر از جبران عاجز باشد باید ثناگوی او باشد، و اگر این کار را نکرد به تحقیق که کفران نعمت نموده است.

عن ابی عبد الله علیه السلام قال: رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم: من اوحی الیه معروف فلیکاف به فان عجز فلیصن علیه فان لم یفعل فقد کفر». از آن حضرت روایت شده است که فرمود: خدا لعنت کند راهزنان کارهای نیک را. عرض شد: راهزنی راه احسان چگونه است؟ (بدین گونه است) شخصی احسانی بدو می شود و او کفران آن احسان می کند، پس احسان کننده دیگر احسانی به کس دیگری نمی کند: «لعن الله قاطعی سبیل المعروف. قیل: و ما قاطعوا سبیل المعروف؟ قال: الرّجل یصنع الیه المعروف فیکفره فیمتنع صاحبه من ان تصنع ذلک الی غیره». و از آن حضرت است که فرمود: چه کم اند افرادی که سپاسگزار احسانند «ما اقلّ من شکر المعروف». و روایت در این باره بسیار است.

و من مسی اعتذر الیّ فلم اعذره و از بدکرداری که از من عذر خواسته و من عذرش را نپذیرفته ام. و در وصیّت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم به امیر المؤمنین علیه السلام است که فرمود: یا علی! کسی که عذر

عذرخواهی را نپذیرد، چه عذرخواه به راستی عذر خواسته باشد چه به دروغ، شفاعت من شامل حال او نمی شود: «یا علی من لم یقبل العذر من متصلّ صادقاً کان او کاذباً لم تنله شفاعتی».

و در روایت دیگری است که: «من اعتذر الیه اخوه بمعذره فلم یقبلها کأنّ علیه من الخطیئه مثل صاحب مکس»: کسی که برادرش از او پوزش بطلبید و او آن را قبول نکند گناهی همانند گمرکچی بر گردن اوست. و در وصیّت امیر المؤمنین به فرزندش محمّد حنفیه است که فرمود: «اقبل من متصلّ عذره فتتالک الشفاعه»: از عذرخواه عذرش را بپذیر تا شفاعت شامل حال تو شود.

و من ذی فاقه سنلنی فلم اؤثره و من حقّ ذی حقّ لزمی لمؤمن فلم اؤقره، و من عیب مؤمن ظهر لی فلم استره و از نیازمندی که از من درخواست نموده و من او را بر خود ترجیح نداده ام.

و از حق صاحب حق مؤمنی که بر من لازم است و آن را نداده ام، و از عیب و نقص مؤمنی که برای من آشکار شده و آن را نپوشانده ام. ثقه الاسلام کلینی - رحمه الله علیه - به سند خود از ابان بن تغلب از امام صادق علیه السلام روایت می کند که به آن حضرت عرض کردم: مرا از حقّ مؤمن بر مؤمن خبر دهید. فرمود: ای ابان! رهاش کن و مسئولیت خود را بیشتر مکن. عرض کردم:

نه، به فدایت شوم. و من همچنان اصرار ورزیدم.

پس آن حضرت فرمود: ای ابان! باید مالت را با او تقسیم کنی. سپس آن حضرت که دید من از این سخن تعجب کردم، فرمود: ای ابان! مگر نمی دانی که خدای عزّ و جلّ افرادی را که دیگران را بر خودشان مقدّم می دارند در قرآن یاد فرموده؟ عرض کردم: آری من به فدایت شوم. پس فرمود: اگر مالت را با او تقسیم کردی او را بر خود مقدّم نداشته ای، بلکه تو و او مساوی هستید؛ هنگامی او را بر خودت مقدّم می داری که از نصف دیگر نیز به او بدهی «عن ابی عبد الله علیه السلام قلت: اخبرنی عن حقّ المؤمن علی المؤمن، فقال: یا ابان دعه و لا تزده، قلت: بلی جعلت فداک، فلم ازل اردد علیه فقال: یا ابان تقاسمه شطر مالک. ثمّ نظر الیّ فرأی ما دخلنی فقال: یا ابان اما تعلم ان الله عزّ و جلّ قد ذکر المؤمن علی انفسهم؟ قلت: بلی جعلت فداک، فقال: اذا قاسمه فلم تؤثره بعد انما انت و هو سواء، انما تؤثر اذا اعطیته من التّصف الآخر».

و از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام روایت است که راوی عرض کرد به آن حضرت که وصیّتی به من بفرمایید. فرمود: تو را امر می کنم به تقوای الهی، و سپس ساکت شدند. من از تهیدستی خودم به آن حضرت شکایت کردم و عرض کردم به خدا قسم که من برهنه ماندم، تا

آن جا که فلان کس دو قطعه لباسی که بر تن داشت بیرون آورد و به من پوشانید. حضرت فرمود: روزه بدار و صدقه بده. عرض کردم: از همان که برادرانم به من رسانده اند؟ فرمود: از هر چه خدای تعالی روزیت فرموده صدقه بده، هر چند که دیگران را بر خود مقدم بداری «عن ابی الحسن موسی علیه السلام قال: قلت له: اوصینی، فقال: آمرک بتقوی الله، ثم سکت، فشکوت الیه قله ذات یدی و قلت: و الله لقد عريت حتى بلغ من عرای انّ ابا فلان نزع ثوبین کانا علیه و کسانیهما، فقال:

صم و تصدّق، قلت: ممّا وصلنی به اخوانی؟ قال: تصدّق بما رزقک الله و لو آثرت علی نفسک».

*سؤال

امام علیه السلام چرا ایثار نکردن حق دیگری را به مؤمن اختصاص داده با این که حق را به صاحبش رساندن واجب است خواه مؤمن باشد یا کافر؛ چنان که از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: «ادوا الأمانات الی اهلها و لو کان مجوسا»؛ امانتها را به صاحبان آنها برسانید هر چند مجوسی باشند و در این معنی روایات دیگری نیز هست.

*جواب

مقصود حقی از حقوق مؤمن است به عنوان آن که برادر ایمانی است، زیرا مؤمن را حقوق فراوانی بر مؤمن است، چنان که امام صادق علیه السلام به آن اشاره می فرماید در حدیث که فرمود: «ما عبد الله بشیء افضل من اداء حق المؤمن»؛ خدای تعالی با چیزی بهتر از ادای حق مؤمن عبادت نشده است. و در کافی شریف بابی به عنوان (باب حق المؤمن علی اخیه و اداء حقه) منعقد کرده است و از جمله روایات آن باب، روایتی است از معلی بن خنیس از امام صادق علیه السلام عرض کردم مسلمان را بر مسلمان چه حقی است؟ ما حق المسلم علی المسلم؟ فرمود: هفت حق واجب بر اوست که هر یک یک آنها بر او واجب است و اگر چیزی از آنها را ضایع کرد از ولایت خدای تعالی و اطاعت او بیرون می رود و هیچ بهره ای از ولایت نخواهد داشت: قال له سبع حقوق واجبات ما منهنّ حق الاّ و هو علیه واجب ان یضیع منها شیئا خرج من ولایه الله و طاعته و لم یکن له فیه نصیب. قلت له: جعلت فداک و ما هی؟ به حضرتش عرض کردم قربانت شوم آن حقوق چیست؟ قال: یا معلی، انی علیک شفیق اخاف ان تضیع و لا تحفظ و تعلم و لا تعمل.

فرمود: ای معلی! من دلم به حال تو می سوزد می ترسم که ضایعش کنی و آن حقوق را

ص: 122

حفظ نکنی و بدانی ولی عمل نکنی. قال: قلت: لا قوه الا بالله، عرض کردم از خدای تعالی است قوه و نیرو. فرمود آسان ترین آنها آن است که هر آنچه را برای خودت دوست می داری برای او نیز دوست بداری و هر چه برای خودت ناخوش داری برای او نیز ناخوش داشته باشی:

قال ایسر حق منها ان تحب له ما تحب لنفسك. و تکره له ما تکره لنفسك. و حق دوم آن که از خشم او اجتناب کنی و در پی رضا و خشنودی او باشی و امر او را اطاعت کنی: و الحق الثانی ان تجنب سخطه و تتبع مرضاته و تطیع امره. و حق سوم آن که با جان و مال و زبان و دست و پا او را یاری کنی: و الحق الثالث ان تعیینه بنفسك و مالک و لسانک و یدک و رجلک. و حق چهارم آن که باید راهنما و دلیل و آئینه او باشی: و الحق الرابع ان تكون عینه و دلیل و مرآته. و حق پنجم آن که نباید تو سیر باشی و او گرسنه تو سیراب باشی و او تشنه، تو پوشیده باشی و او بی لباس و عریان: و الحق الخامس ان لا تشیع و یجوع و لا تروی و یظماً و لا تلبس و یعری. و حق ششم آن که اگر تو را خدمتکاری هست و برادرت خدمتکار ندارد پس واجب است بر تو که خدمتکارت را بفرستی و لباسهای او را بشوید و غذا برای وی آماده کنی و رختخواب او را پهن کنی: الحق السادس ان تكون لك خادم و لیس لاخیک خادم فواجب علیک ان تبعث خادمک فیغسل ثیابه و تصنع طعامه و تمهد فراشه. و حق هفتم آن که اگر سوگندی یاد کرده وسیله به جا آوردن سوگندش را فراهم سازی، و اگر تو را دعوت کرد دعوتش را اجابت کنی، و اگر بیماری داشته باشد از بیمارش عیادت کنی، و اگر جنازه ای دارد تشییعش کنی، و اگر اطلاع پیدا کردی که او را حاجتی است باید هر چه زودتر حاجت او را برآوری، و او را ناچار نکنی که حاجتش را از تو بخواهد، بلکه پیش از سؤال باید خواسته اش را برآوری.

و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: حق مؤمن بر مؤمن آن است که دوستی او را در دل داشته باشد و در مالش با او مواسات کند و عائله او را سرپرستی کند، و اگر کسی به او ستم کرد از او دفاع کند، و اگر سهمی برای مسلمانان اختصاص یافته و او حاضر نیست سهمیه او را دریافت کند و نگهدارد، و اگر از دنیا رفت به زیارت قبرش برود، و به او ستم نکند و او را فریب ندهد و خیانتش نکند و خوار و ذلیلش ننماید و به او دروغ نگوید (و یا تکذیب اش نکند) و به او کلمه (اف) نگوید که اگر کلمه اف بگوید رشته ولایت میان آن دو منقطع می شود، و اگر به او گفت: تو دشمن منی، یکی از آن دو کافر خواهد شد، و اگر او را متهم نماید ایمان در دلش آب می شود، همان گونه که نمک در میان آب حل می شود: «و عن ابی عبد الله علیه السلام: من حق

المؤمن على المؤمن المودّة له في صدره و المواساه له في ماله و الخلف له في اهله و النصره على من ظلمه و ان كان نافله في المسلمين و كان غائبا اخذ له بنصيبه و اذا مات الزياره الى قبره و أن لا يظلمه و ان لا يغشّه و ان لا يخونه و ان لا يخذله و ان لا يكذبه (لا يكذبه) و ان لا- يقول له أفّ، و ان قال له اف فليس بينهما ولايه، و اذا قال له: انت عدوی کفر احدهما، و اذا اتّهمه انماث الايمان في قلبه كما ينماث الملح في الماء».

و شيخ زين المله و الدين شهيد ثانی - رضوان الله عليه - در رساله (الغيبه) به سند متصل از امير المؤمنين عليه السلام نقل می کند که فرمود: رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم فرمود: مؤمن را بر مؤمن سی حق است که جز با ادای آن حقوق ذمه اش بری نمی شود و یا آن که برادرش از او گذشت کند؛ از لغزش های او چشم پوشی کند و بر غریبی اش رحم آورد و عیبهای او را بپوشاند و لغزش او را نادیده بگیرد و پوزش او را بپذیرد و اگر غیبت او را کردند دفاع کند و همواره نصیحت گوی او باشد و دوستی او را حفظ کند و اگر از کسی چیزی بر عهده گرفته است ذمه او را مراعات کند و بیمارش را عیادت کند و به مرده اش حاضر شود و دعوتش را اجابت کند و هدیه اش را بپذیرد و جایزه او را عوض بدهد و نعمتش را سپاس گوید و یاریش نیکو انجام دهد و ناموس او را حفظ کند و حاجتش را برآورد و اگر سؤال کند به شفاعتش برخیزد و اگر عطسه کرد برای او دعا کند و اگر گمشده ای داشته باشد ارشاد و راهنمایی اش کند و جواب سلامش را بدهد و با زبان خوش با او سخن گوید و اگر انعامی به او داد او نیز به جبرانش احسان کند و اگر سوگند یاد کرد تصدیق کند و او را دوست داشته و دشمنش ندارد و او را یاری کند چه ظالم باشد و چه مظلوم؛ اما یاریش در حالی که ظالم باشد به این است که او را از ستم کردن باز دارد و اما یاری او در حال مظلومیت پس به این است که او را در بازپس گرفتن حق خود یاری کند و رهایش نکند و او را خوار نکند، و هرچه از خیر برای خودش دوست دارد برای او نیز دوست بدارد، و هرچه از شرّ برای خودش مکروه دارد برای او نیز مکروه داشته باشد. سپس امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: شنیدم که رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم می فرمود: همانا یکی از شما از حقوق برادرش چیزی فروگذار می کند پس او آن حق را در روز قیامت مطالبه می کند و به سود او و زیان کسی که حق را فرو گذاشته حکم می شود. و روایات در این باب بسیار است و به همین مقدار که ذکر شد اکتفا می شود.

سپس امام علیه السلام می فرماید: و من کل اثم عرض لی فلم اهجره بارالها! من پوزش می طلبم از هر

گناهی که برایم پیش آمده و من از آن دوری نکرده‌ام. سید شارح می‌فرماید: در بعضی از نسخه‌ها چنین است: «و من شیخ مؤمن عاشرته فلم اوقره» و از پیرمردی که با او معاشرت کردم و او را احترام نگذاشتم. باید دانست که احترام به پیرمردان یکی از دستورات اخلاقی و اجتماعی اسلام است که در روایات بر آن تأکید شده است؛ چنان که از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: کسی که پیری را احترام کند خدایا احترام کرده است: «من اجلال الله تعالی اجلال الشیخ».

و هم از آن حضرت مروی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: کسی که فضیلت پیری را بشناسد و او را احترام بگذارد، خدای تعالی او را از هول روز قیامت در امان نگه می‌دارد: «من عرف فضل کبیر لسنه فوقه آمنه الله من فزع یوم القیامه». و نیز آن حضرت فرمود: از احترام گذاشتن به خدای تعالی است بزرگداشت مؤمنی که محاسن سفید داشته باشد. و هر کس که مؤمنی را احترام کند پیش از او خدا را احترام گذاشته است.

و کسی که مؤمن ریشداری را سبک بشمارد خدای تعالی پیش از مرگ و پیش از روز قیامت کسی را می‌فرستد که او را سبک بشمارد: «من اجلال الله اجلال المؤمن ذی الشیبه، و من اکرم مؤمنا فبکرامه الله بدأ، و من استخف بمؤمن ذی شیبه ارسل الله الیه من یتخف به قبل یوم القیامه (قبل موته)» و آن حضرت فرمود: از ما نیست کسی که بزرگ ما را احترام نکند و کوچک ما را رحم نیارد: «لیس منا من لم یوقر کبیرنا و یرحم صغیرنا». و از آن حضرت مروی است که فرمود: سه گروه اند که به حق آنها جاهل نمی‌شود مگر منافقی که معروف به نفاق باشد: کسی که در اسلام ریش سفید کرده باشد، و کسی که قرآن را حمل کند، و پیشوای عادل: «ثلاثه لا یجهل حقهم الا منافق معروف بالنفاق: ذو الشیبه فی الاسلام و حامل القرآن و الإمام العادل».

اعتذر الیک یا الهی منهنّ و من نظائرهن بارالها! از همه آنچه گفته شد و گفته نشد و از همه اینها و از نظایرشان عذر می‌خواهم.

اعتذار نداده ی‌کون واعظا لما بین یدی من اشباههن عذری می‌خواهم که روی پشیمانی بوده و مرا از آنچه پیش می‌آید از این گونه امور باز دارد.

فصل علی محمد و آله و اجعل ندامتی علی ما وقعت فیه من الزلّات و عزمی علی ترک ما یرض لی من السّیئات توبه توجب لی محبتک یا محبّ التّوابعین پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و پشیمانی ام را بر لغزشهایی که دچارشان شده‌ام و تصمیمم را بر ترک گناهایی که برایم پیش

آمده توبه ای قرار ده که برایم موجب محبت تو گردد ای دوستدار توبه کنندگان. شاید اشاره باشد به آیه شریفه «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ» (1) سید شارح - رحمه الله علیه - از بعضی از علما نقل می کند که گفته است: اگر گنهکار حقیقتاً توبه کند و توبه اش توبه نصح و خالص باشد چنین گنهکار بر کسی که گناه نکرده است از سه جهت فضیلت و برتری دارد: اول آن که کسی که عیبها و گناهها را تجربه کرده باشد راههایی را که شیطان از آن راهها در آدمیزاد نفوذ می کند کاملاً شناسایی نموده و دیگر تحت تأثیر اغوای او قرار نمی گیرد، و از این رو حکیمی را گفتند: فلانی اصلاً با کار بد سروکار ندارد (فلان لا يعرف الشر)، حکیم گفت: او سزاوارتر است که در دامن شر بیفتد. جهت دوم آن که گنهکار توبه کار ترس و وحشت دل او را فرا می گیرد و به در خانه هوایش با خاطر شکسته می آید، و اما آن که گناه نکرده شاید عجب او را فرا گیرد و به خود ببالد (که این منم طاووس علیین شدم؟). جهت سوم آن که توبه کار خیر و شر دنیا را دیده و سرد و گرمش را چشیده و نسبت به گنهکاران مهربان تر و برای ریاست شایسته تر است.

و از سعید بن جبیر سؤال شد: من اعبد الناس؟ عابدترین مردم کیست؟ گفت: رجل اجترح الذنوب فكلما ذكر ذنوبه احتقر عمله: کسی که گناهی مرتکب شده باشد که هر وقت به یاد گناهانش بیفتد عمل خودش را کوچک می بیند.

مترجم گوید: این بعضی از علما که سید شارح از او کلام فوق را نقل کرده و همچنین سعید بن جبیر و هرکس که این گونه تفکر داشته باشد سخت در اشتباهند که یکی از دامهای شیطان همین است که آدمی را به این بهانه وادار به گناه می کند و انسان بیچاره غافل از این که گناه نکردن به مراتب آسان تر و مقرب تر از گناه کردن و توبه نمودن است وقتی دامن به گناه بیالود لامحاله از بارگاه قرب رانده می شود، تا کی توبه کند و چگونه توبه اش مقبول درگاه الهی گردد و نتیجه اش چه باشد؟ و به هر حال بحثی است وسیع و دامنه دار و اگر حق سخن به طور مستوفی گفته آید، مثنوی هفتاد من کاغذ شود. ما را اهلیت ورود در این گونه مباحث عمیق نیست، بهتر است که تحقیق در این مباحث به راسخین در علم و به اهلش واگذار شود، و الله ولی التوفیق.

*

ص: 126

1- سورة بقره، آیه 222.

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَ اَكْسِرِ اللّٰهُمَّ اَكْسِرِ شَهْوَتِيْ عَنْ كُلِّ مُحْرَمٍ وَ اَزُو حَرْصِيْ عَنْ كُلِّ مَآثِمٍ وَ اَمْنَعْنِيْ عَنْ اِذْي كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ وَ
مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ وَ اَمْنَعْنِيْ عَنْ اِذْي كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ وَ اَصْرِفْ عَنِّيْ كَيْدَ كُلِّ ظَالِمٍ وَ ظَالِمَةٍ اللّٰهُمَّ وَ اِيْمَا عَبْد نَالٍ مِّنِّيْ مَا حَظَرْتَ عَلَيْهِ عَنْهُ وَ
اَنْتَهَكْتَنِيْ مَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ فَمَضِيْ بِظِلَامَتِيْ مَيِّتًا اَوْ حَصَلْتُ لِيْ قَبْلَهُ حَيًّا فَاغْفِرْ لَهُ مَا اَلَمَّ بِهِ مِنِّيْ وَ اَعْفُ لَهُ عَمَّا اَدْبَرَ بِهِ عَنِّيْ وَ لَا تَقْفِهِ عَلَيَّ مَا
اَرْتَكَبْتُ فِيَّ وَ لَا تَكْشِفْهُ عَمَّا اَكْتَسَبْتُ بِيْ وَ لَا تَقْفِهِ عَلَيَّ مَا اَرْتَكَبْتُ وَ لَا تَكْشِفْهُ عَمَّا اَكْتَسَبْتُ

و اجعل ما سمحت به من العفو عنهم و تبرّعت به من الصدقه عليهم ازكى عليهم فى ازكى صدقات المتصدقين و اعلى صلوات و صلوات
المتقربين و عوّضنى من عفوئ عنهم عفوك و من دعائى لهم رحمتك حتى يسعد كل واحد منّا بفضلك و ينجو كل منّا بمنك اللهم و ايما
عبد من عبيدك ادركه اللهم و ايما عبد ادركه منى درك او مسه من ناحيتى اذى او لحقه بى او بسببى ظلم ففتته بحقه او سبقته بمظلمته فصل
على محمد و آله و ارضه او لحقه بى او بسببى ظلم او سبقته بمظلمه فأرضه عني

من وجدك و اوفه حقه من عندك ثم قنى ما يوجب له حكمك و خلصنى مما يحكم به عدلك فان قوتى لا تستقل بنقمتك و ان طاقتى لا تنهض بسخطك فانك و انك ان تكافنى بالحق تهلكنى و الا و ان لا تغمدنى برحمتك توبقنى اللهم انى استوهبك يا الهى ما لا ينقصك استوهبك ما لا ينقصك بذله و استحملك ما لا يبهظك حملة استوهبك يا الهى نفسى التى لم تخلقها لتمتنع بها من سوء او لتطرق بها الى نفع و لكن انشأتها لثباتا لقدرتك على مثلها و احتجاجا بها على شكلها

و استحملک من ذنوبی ما قد بهظنی حملة و استعین بک علی ما قد فدحنی ثقله فصل علی محمد و آله و هب لنفسی فدحنی ثقله فهب لی نفسی علی ظلمها نفسی و وکل رحمتک باحتمال اصبری فکم قد لحقت رحمتک بالمسیین و کم قد شمل عفوک الظالمین فصل علی محمد و آله و اجعلنی شمل عفوک الظالمین فاجعلنی اسوه من قد انهضته بتجاوزک عن مصارع الخاطئين و خلصته بتوفیقک من ورطات المجرمین فاصبح طلیق عفوک من اسار سخطک غضبک و عتیق صنعک من وثاق عدلک عدلک

ص:130

اذنك ان تفعل ذلك يا الهى تفعله بمن لا يجحد استحقاق عقوبتك و لا يبرئ نفسه من استيجاب نعمتك تفعل ذلك يا الهى بمن تفعل ذلك بمن خوفه منك اكثر من طمعه فيك و بمن و من يأسه من النجاه اوكد من رجائه للخلاص للتخلص لا ان يكون يأسه قنوطا او ان يكون او يكون طمعه اغترارا بل لقله حسناته بين سيئاته و ضعف و ضعف حججه فى جميع تبعاته فاما انت يا الهى فاهل ان لا يغتر بك الصديقون و لا يياس يأس منك المجرمون لأنك الرب العظيم

ص:131

الَّذِي لَا يَمْنَعُ أَحَدًا فَضْلَهُ وَلَا يَسْتَقْصِي مِنْ أَحَدٍ حَقَّهُ تَعَالَى ذَكَرَكَ عَنِ الْمَذْكُورِينَ وَتَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُكَ عَنِ الْمَنْسُوبِينَ وَفِشْتَ نِعْمَتَكَ
نِعْمَكَ فِي جَمِيعِ الْمَخْلُوقِينَ فَلِكِ الْحَمْدُ عَلَى ذَلِكَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ وَإِلَهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ

ص:132

شرح دعای سی و نهم دعا در طلب عفو و رحمت

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في طلب العفو والرحمة از دعاهای آن حضرت است در طلب عفو و رحمت. رحمت در زبان فارسی به معنای دلسوزی است و اگر به خدای تعالی نسبت داده شود چون خدای تبارک و تعالی از هرگونه تأثر و انفعال منزّه است مقصود نتیجه تأثر و انفعال است که تفضّل و احسان باشد، و این قاعده در همه صفاتی که منتسب به خدای تعالی و متضمّن تأثر و انفعال است جاری است، مانند حیا و غضب.

رحمت خدای تعالی به دو قسم است: رحمت عامّه که عبارت است از افاضه وجود و توابع وجود، و رحمت خاصّه و آن رحمتی است که مخصوص بعضی از بندگان خدای سبحان است به واسطه تقرب به پیشگاه الهی. در این دعا مقصود قسم دوم رحمت است.

اللّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاكْسِرْ شَهْوَتِي عَنْ كُلِّ مُحْرَمٍ بَارِئِهَا! بِرِ مُحَمَّدٍ وَخَانِدَانِشْ دَرُودِ بَفَرَسْتِ وَشَهْوَتِمِ رَا اَزْ هَرِ حَرَامِي فَرُونِشَانِ (در بعضی نسخ محرم است با ضمّ میم و تشدید راء و معنای هر دو یکی است).

و ازو حرصی عن کلّ مائّم و حرص و آز مرا از هر گناهی برگردان.

و امنعنی عن اذی کلّ مؤمن و مؤمنه و مسلم و مسلمه و مرا از آزرده هر مؤمن و مؤمنه و مسلم و مسلمه بازدار.

اللّهُمَّ وَايْمَا عَبْدِ نَالِ مَنِّي مَا حَظَرْتَ عَلَيْهِ بَارِئِهَا! هَرِ بِنْدِه اِي كِه دَرِبَارِه اَم مَرْتَكِبِ حَرَامِي شُدِه، وَانْتِهَكِ مَنِّي مَا حَجَزْتَ عَلَيْهِ وَهَتَكِ حَرْمَتِمِ دَر اَنْجِه اَوْ رَا مَنَعِ كَرْدِه اِي نَمُودِه،

فمضی بظلامتی میتا پس در حالی که زیر بار ظلم بر من بود مرد،

او حصلت لی قبله حیّا یا در حال حیات بر ذمه اش هست،

فاغفر له ما المّم به متی پس او را در ظلمی که به من روا داشته بیامرزد.

و اعف له عمّا ادبر به عتّی و در حقّی که از من برده عفو کن.

و لا تقفه علی ما ارتکب فیّ و درباره آنچه با من کرده سرزنشش مفرما.

و لا تکشفه عمّا اکتسب بی و به سبب آزردهم رسوایش مساز.

و اجعل ما سمحت به من العفو عنهم و تبرّعت به من الصّدقه علیهم ازکی صدقات المتصدّقین و اعلی صلّات المتقرّبین و این گذشت را که در عفو ایشان به کار برده ام و این بخششی که نسبت به آنان داشته ام پاکیزه ترین صدقه صدقه دهندگان و بالاترین عطایای تقرّب جوین قرار ده.

و عوّضنی من عفوی عنهم عفوک و من دعائی لهم رحمتک و پاداش در مقابل عفو ایشان را عفو و در برابر دعایم درباره ایشان را رحمت مقرر فرما.

حتی یسعد کلّ واحد منّا بفضلک و ینجو کلّ منّا بمنّک تا هریک از ما به سبب فضل تو سعادت مند و نیکبخت گردد و هر کدام از ما در پرتو منّت و احسان تو نجات یابد. مقصود از سعادت در این جمله شریفه سعادت مطلقه است، و سعادت مطلقه جز در حیات اخروی ابدی یافت نشود؛ چنان که در قرآن کریم نیز به این سعادت اشاره شده آن جا که می فرماید: «وَأَمَّا الَّذِينَ سَاءَ عُدُوًّا فَفِي الْجَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا» (1) کسانی که سعادت مند شدند برای همیشه در بهشتند.

اللّهمّ و ایما عبد من عبیدک ادرکه متی درک او مسّه من ناحیتی اذی او لحقه بی او بسببی ظلم ففتّه بحقّه او سبقتّه بمظلمته بارالها! هر بنده ای از بندگانت که از من صدمه ای دیده یا از ناحیه من آزاری به وی رسیده از من و یا به واسطه من به او ظلمی رسیده پس حقش را ضایع کردم یا دادخواهی او را از بین برده ام،

فصلّ علی محمّد و آله و ارضه عتّی من وجدک پس بر محمّد و آلش درود بفرست و او را به توانگری خودت از من خشنود گردان.

و اوفه حقّه من عندک و از جانب خویش حق او را بی کم و کاست عطا فرما. کلمه «من عندک» در این جمله شریفه شاید برای آن باشد که از تقاص احتراز بشود و از حسناتش کاسته نشود؛ چنان که در حدیث است که خدای تعالی قصاص می کند از حسنات ظالم و آنها را عطا

ص: 134

می کند به مظلوم در مقابل حقی که ظالم از او گرفته است.

ثم قنی ما یوجب له حکمک و خلصنی ممّا یحکم به عدلک سپس مرا از عقوبتی که مستوجب او شده ام نگاه دار و از آنچه عدالت تو به آن حکم می کند رهایی بخش.

فانّ قوتی لا تستقلّ بنقمتک زیرا توانایی من از تحمّل انتقام تو بر نمی آید.

وانّ طاقتی لا تنهض بسخطک و طاقتم تاب مقاومت خشم تو را ندارد.

فانّک ان تکافنی بالحقّ تهلکنی پس اگر تو مرا براساس حق مکافات فرمایی هلاکم می کنی.

والآ تعمّدنّی برحمتک توبقنی و اگر رحمتت مرا دربر نگیرد از بین می روم.

اللّهم انّی استوهبک یا الهی ما لا ینقصک بذله بارالها! از تو چیزی را می طلبم ای خدای من که بذل آن از تو چیزی نمی کاهد.

و استحملک ما لا یبهظک حمله و از تو می خواهم که متحمّل چیزی باشی که تحمّل آن تو را گرانبار نمی سازد.

استوهبک یا الهی نفسی التّی لم تخلقها لتمتّع بها من سوء او لتطرّق بها الی نفع از تو می خواهم ای خدای من که مرا به من ببخشی، چون آن را برای این نیافریدی که به وسیله اش از ضرری دوری جوئی و یا به کمکش راه به سودی بری، که تو غنی بالذاتی و از همه چیز و از همه کس بی نیازی. چنان که امیر المؤمنین علیه السّلام در خطبه ای که متقین را توصیف می فرمایند، مقدّمات می فرمایند: «انّ اللّهُ تعالی خلق الخلق حین خلقهم غنیّا عن طاعتهم آمنّا من معصیتهم، لانه لا یضرّه معصیه من عصاه و لا تنفعه طاعه من اطاعه»: خدای تعالی هنگامی که خلق را بیافرید از اطاعت آنها بی نیاز بود و از معصیتشان در امان، زیرا نه معصیت کنندگان به او زیانی می رساند و نه اطاعت اطاعت کنندگان بر ملک و سلطنت او می افزاید.

گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد

*

*دو نکته

نکته اول آن که شاید از جمله «لم تخلقها لتمتّع بها من سوء» استفاده شود که خدای تعالی کاری انجام نمی دهد که غرضش از آن کار این باشد که نفعی عایدش شود و یا مفسده ای از او

دفع شود.

و مطلب چنین است و برهان نیز موافق این است، زیرا اگر کاری را برای غرضی انجام دهد که به ذات اقدس حق برگردد لازمه اش آن است که خود را بدان غرض کامل نموده باشد.

و لازمه این امر نقصان ذات تبارک و تعالی است و آن محال است. بلکه غرضی که در کار او تبارک و تعالی متصور است اولی و اصلح بودن آن کار است نسبت به بنده. نکته دوم لازمه این که در این دعا عرض می کند.

و لکن انشأتها اثباتاً لقدرتک علی مثلها آن نیست که غرض به خدای تعالی بر می گردد، تعالی الله عن ذلک علواً کبیراً، بلکه غرض آن است که بندگان ضعیف پی به قدرت خدای تعالی برده و عقیده شان به شمول قدرت او کامل شود؛ چنان که در آیات قرآنی به این نکته اشاره است که «وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (1).

و احتجاجاً بها علی شکلها و حجت و دلیلی باشد برای آفریدن شبیه آن.

و استحتمک من ذنوبی ما قد بهظنی حمله و از تو می خواهم گناهانم را که زیر بارشان مانده ام از من برگیری.

و استعین بک علی ما قد فدحنی ثقله و از تو مدد می طلبم بر آنچه که سنگینی اش مرا به زانو درآورده.

فصل علی محمد و آله و هب لِنَفْسِي عَلِي ظَلَمَهَا نَفْسِي بَارِهَا! بر محمد و خاندانش درود بفرست و نفس مرا جهت ستم نمودن بر خویش ببخش.

و کُل رحمتک باحتمال اصری و رحمتت را به تحمّل بار گرانم بگمار.

فکم قد لحقت رحمتک بالمسیئین که چه بسیار رحمت تو به گناهکاران رسیده.

و کم قد شمل عفوک الظالمین و چه بسیار فراگرفته است عفو تو ستمکاران را.

فصل علی محمد و آله و اجعلنی اسوه من قد انهضته بتجاوزک عن مصارع الخاطئين بارها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا نمونه کسانی قرار بده که به عفو خودت آنها را از سقوط خطاکاران نگهداری فرموده ای.

و خلّصته بتوفیقک من ورطات المجرمین و به توفیق خویش از مهلکه های گناهکاران نجاتشان داده ای.

ص: 136

فصبح طلیق عفوک من اسار سخطک پس در سایه عفوت از اسارت خشم و غضبت رها شده اند.

و عتیق صنعک من وثاق عدلک و از بند عدالتت به واسطه احسانت آزاد گشته اند.

اَنک ان تفعل ذلک یا الهی تفعله بمن لا یجحد استحقاق عقوبتک بارالها! اگر تو چنین کاری انجام دهی، درباره کسی انجام داده ای که استحقاق عقوبتت را انکار نمی کند.

و لا یبری نفسه من استیجاب نعمتک و خود را از سزاواری نکوهشت تبرئه نمی نماید.

تفعل ذلک یا الهی بمن خوفه منک اکثر من طمعه فیک با کسی آن رفتار را می کنی که ترسش از تو از طمعش به تو بیشتر است.

و بمنء یأسه من التَّجَاهِ اوکد من رجائه للخلاص و به کسی که نومیدی اش از خلاص استوارتر از امیدواری اش به نجات می باشد. بعضی از اصحاب در این جمله از دعا تأملی دارند با توجه به این که برحسب روایات نباید خوف از رجاء بیشتر باشد؛ چنان که در روایت کافی است در ضمن حدیثی که فرمود: «لیس من عبد مؤمن الا و فی قلبه نوران نور خیفه و نور رجاء لو وزن هذا لم یزد علی هذا و لو وزن هذا لم یزد علی هذا»؛ هیچ بنده مؤمنی نیست مگر آن که در دلش دو نور است: نور ترس و نور امید؛ اگر این وزن شود از آن زیادتر نیست و اگر آن وزن شود از این زیادتر نباشد. با توجه به این مطلب چگونه امام علیه السلام عرض می کند که خوف ایشان از طمعشان بیشتر است و یا نومیدی ایشان بیشتر از امیدواریشان می باشد؟ در جواب این اشکال باید گفت: یا این که مقصود افراد غیر معصوم می باشد که در آنها این حال تصوّر دارد، یا آن که امام علیه السلام در مقام تذلل و خضوع بوده، و این مقام به واسطه غلبه خضوع و خشوع مقام خاصی است که موازین عقلی در آن ملحوظ نمی شود.

بدان که خوف را اقسامی است، و بالاترین درجه اش خوف فراق و محجوب بودن از خدای تبارک و تعالی است، و این خوف عارفین بالله می باشد. و خوف در کلام سیّد العارفین و امام زاهدین زین العابدین علیه السلام باید به این درجه از خوف حمل شود، و این غیر از خوفی است که باید با رجاء مساوی باشد، که عارفین بالله هنگام استشعار به عظمت خدای تبارک و تعالی خوفشان شدت پیدا می کند؛ چنان که گفته شده: «ما للتراب و ربّ الارباب».

چنان که در حالات و مناجاتهای اولیای دین مذکور و مسطور است، آن غشوه های امیر المؤمنین در شبهای تار در دل نخلستانها و راز و نیازهای اولیا در گوشه زندانها شاهد بر

این مدعاست. و از این گذشته به حکم «حسنات الابرار سیئات المقرّبین» کوچک ترین غفلت در نظر آنان بزرگ ترین گناه محسوب می شود. و به این مقام، امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه ای در نهج البلاغه اشاره می فرماید که: «عباد الله، من احبّ عباد الله الیه عبدا اعانه الله علی نفسه فاستشعر الحزن و تجلبب الخوف فزهر مصباح الهدی فی قلبه»: ای بندگان خدا! همانا از محبوب ترین بنده ها نزد خدای تعالی بنده ای است که خدای تعالی او را برای جهاد با نفسش یاری کرده پس حزن را شعار و خوف را جلیبب خود قرار داده (1)س نور هدایت در قلبش متلاً لاً گردیده است. که در این خطبه شریفه امیر المؤمنین علیه السلام استشعار حزن و تجلبب خوف را مسبب از اعانه و یاری خدا به بنده اش علیه نفس خود می داند و نامی از طمع و رجا در میان نیست. و فرزندش زین العابدین علیه السلام نیز همین خوف را قصد کرده است.

لا ان یکون یأسه قنوطاً، او ان یکون طمعه اغتراراً بل لقله حسناته بین سیئاته و ضعف حججه فی جمیع تبعاته این که خوفش بیشتر است و رجائش کمتر نه در آن حدّ است که یأسش نومیدی از رحمت تو باشد و یا طمعش از باب مغرور شدن و فریب خوردن باشد، بلکه به خاطر آن که کارهای خوبش در میان زشتیهایش اندک است و دلائلش در مورد گناهانش ضعیف است.

فاما انت یا الهی فاهل ان لا یغترّبک الصّدیقون و لا ییأس منک المجرمون اما تو ای خدای من سزاواری که صدیقان به تو مغرور نشوند تا چه رسد به گنهکاران، و گنهکاران از تو مأیوس نباشند تا چه رسد به مطیعان و بندگان صالحت.

لا ینک الرّبّ العظیم الذی لا یمنع احدا فضله چون تویی آن پروردگار عظیمی که فضل خود را از هیچ کس باز نمی دارد.

و لا یستقصی من احد حقّه و حقّ خود را به طور کامل دریافت نمی دارد.

ما نتوانیم حقّ حمد تو گفتن با همه کزو بیان عالم بالا

تعالی ذکرک عن المذکورین یاد تو از یادشدگان برتر و بالاتر است.

و تقدّست اسماءک عن المنسوبین و اسماء حسنای تو که حکایت کننده از مقام کمال و جمال توست مقدّس تر است از این که این اسماء به دیگران نسبت داده شود. عارف والا مقام شیراز فرماید:

ص: 138

1- شعار لباسی است که ملاصق بدن باشد و جلیباب لباسی است که روی لباسها پوشیده می شود.

به حسن و خلق و وفا کس به یار ما نرسد تو را در این سخن انکار کار ما نرسد

اگرچه حسن فروشان به جلوه آمده اند کسی به حسن و لطافت به یار ما نرسد

هزار نقش برآید ز کلک صنع ولی به دلپذیری نقش نگار ما نرسد

*

و فشت نعمتک فی جمیع المخلوقین و نعمت همه مخلوقین را فرا گرفته.

فلک الحمد علی ذلک یا ربّ العالمین پس سپاس تو راست بر همه آنچه که گفته شد، ای پروردگار جهانیان.

*

ص: 139

دعاؤه عند ذكر الموت و من دعائه فى الرغبه

اللّهُمَّ صلِّ على محمّد وآله و اكفنا اللّهُمَّ اكفنا طول الأمل و قصره عنّا بصدق العمل حتّى لا نُؤمّل استتمام ساعه بعد ساعه و لا استيفاء يوم بعد يوم و لا اتّصال نفس بنفس و لا لحوق قدم بقدم و سلّمنا بقدم سلّمنا من غروره و آمنا من شروره و انصب الموت بين ايدينا اعيننا نصبا و لا تجعل ذكرنا له اياه غبّا و اجعل لنا من صالح الأعمال عملا مجعلا نستبطئ معه المصير اليك و نحرض له على وشك اللّحاق بك حتّى يكون الموت مأنسنا اللّذى نأنس به

ص:140

و مألّفنا الّذى نشتاق نحتاج اليه و حامّتنا الّتى نحبّ الدّنوّ منها فاذا اورده علفنا و انزلته بنا فأسعدنا به زائرا و آنسنا به قادما و لا تشقنا بضيفته
و لا تخزنا و لا تحزنا بزيارته و اجعله بابا من ابواب مغفرتك و مفتاحا من مفاتيح رحمتك امتنا مهتدين غير ضالّين طائعين غير مستكرهين
غير مستكبرين تائبين غير عاصين و لا مصرّين تائبين غير مصرّين يا ضامن جزاء المحسنين و مستصلح عمل المفسدين و مصلح قلوب
المفسدين و يا قابل توبه التّوابين

ص: 141

شرح دعای چهلم دعا هنگام رسیدن خبر مرگ کسی

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام اذا نعى اليه ميت او ذكر الموت از دعاهاى آن حضرت است هنگامى كه خبر مرگ كسى به او مى رسيد و يا از مرگ ياد مى كرد.

*فایده

موت در فارسی به معنای مرگ است و معانی دیگری نیز دارد؛ همچنان که حیات به معنی زندگی معانی مختلفی دارد. راغب در مفردات گوید: انواع موت به حسب حیات پنج نوع است: اول موت به معنای زایل کردن قوه نموّی که در انسان و حیوان و نبات وجود دارد؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «وَ أَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا» (1) ما به وسیله باران شهر مرده را زنده کردیم. دوّم زایل شدن قوه حاسّه و بدین معنا آیه شریفه اشاره می فرماید: «أَ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا» (2) آیا وقتی من مردم زنده بیرون می آیم؟! سوّم زایل شدن قوه عاقله است که به معنای جهالت است مثل قول خدای تعالی «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (3) آیا کسی که مرده بود و ما او را زنده کردیم، یعنی قوه عاقله اش از بین رفته بود و ما به او علم دادیم... و در آیه شریفه «إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى» (4) قصود همان جهالت است. چهارم اندوهی که حیات آدمی را مکدر

ص: 143

- 1- سورة ق، آیه 11.
- 2- سورة مریم، آیه 66.
- 3- سورة انعام، آیه 122.
- 4- سورة نمل، آیه 80.

می کند؛ چنان که در آیه شریفه می فرماید: «وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَ مَا هُوَ بِمَيِّتٍ» (1) مرگ از هر سو به سوی او می آید ولی او نمی میرد. پنجم خواب که گفته شده است خواب مرگ خفیف است و مرگ خواب سنگین، و به این معنا خدای تعالی مرگ را وفات نامیده آن جا که می فرماید: «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا» (2) خدای تعالی جانها را در حین مرگ می گیرد و آن را که هنوز مرگش فرا نرسیده نیز در حال خواب روحش را قبض می کند، سپس آن را که حکم به مرگش کرده جانش را نگه می دارد و آن را که حکم به مرگش نکرده به بدنش می فرستد تا وقت معین مرگ.

مترجم گوید: مرگ و زندگی یک ناموس کلی الهی است که در تمام عالم وجود حکومت دارد. قیصری در شرح فصوص الحکم گوید: «ان العالم بجميع اجزائه حتى ناطق كما قال سبحانه: و ان من شيء الا يسبح بحمده و لكن لا تفقهون تسبيحهم»؛ جهان هستی با همه اجزایش زنده است و حیات دارد؛ نه تنها حیات دارد بلکه ناطق و گویا نیز می باشد، به دلیل آیات مبارکه قرآن کریم: «سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» آنچه در آسمان و زمین است به تسبیح الهی اشتغال دارند.

تسبیح گوی او نه بنی آدمند و بس هر بلبلی که زمزمه بر کوهسار کرد

*

ناگفته پیداست که این تسبیح نه تسبیح تکوینی است، چنان که بعضی ها گفته اند که هر موجودی از آن جهت که مخلوق است و معلول، و هر معلولی نیازمند علت است، و معلول بدون علت از نظر عقل محال است و غیرممکن، و این مطلب آنچنان ظاهر است که پیر زال چرخ ریس نیز این معنی را درک می کرد، به گفته آن گوینده:

بلی در عقل هر داننده ای هست که با گردنده گرداننده ای هست

پس همه موجودات به زبان بی زبانی خود می گویند که ما را خالق است و علتی، و این است تسبیح موجودات. به گفته شاعر:

ص: 144

1- سورة ابراهيم، آیه 17.

2- سورة زمر، آیه 42.

هر گیاهی که از زمین روید وحده لا شریک له گوید

و فی کل شی له آیه تدلّ علی اّنه واحد

*

اگر مقصود از تسبیح موجودات دلالت معلول بر علت بود این مطلب از بدیهیات و برای همه قابل درک می بود و در این صورت جمله مبارکه: «وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»⁽¹⁾ فهم صحیحی نداشت، بلکه مقصود (و الله العالم) تسبیح نطقی است؛ چنان که جمعی از عرفای شامخین فرموده اند. چیزی که هست هر گوشی لیاقت و استعداد شنیدن این تسبیح را ندارد.

از جمادی در جهان جان شوید غلغله اجزای عالم بشنوید

*

این تسبیح موجودات تسبیح ملکوتی است و گوش ملکوتی لازم دارد.

تا نگریدی آشنا زین پرده رازی نشنوی گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش

*

به هر حال، مرگ و حیات همان گونه که در افراد موجودات وجود دارد، نسبت به علت و اجتماعات نیز متصور است و در قرآن کریم نیز بدین معنا اشاره شده است، و همان گونه که برای افراد مدّت محدودی از حیات مقرر شده است و هنگامی که پایان یافت باید حیات این نشأه را از دست بدهد، همچنین برای اجتماعات و قومیت ها و گروهها نیز اجلی است معین و تا عوامل حیات در آن اجتماع حکمفرماست به حیاتش ادامه می دهد و هنگامی که آن عوامل را از دست داد محکوم به مرگ است لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ⁽²⁾ «ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلُهَا وَ مَا يَسْتَأْخِرُونَ»⁽³⁾.

پس اجتماع نیز حیات و مرگ دارد.

روزی که لشکریان معاویه در صفین آب را بر روی اردوی امیر المؤمنین علیه السّلام بستند و مشکها خالی به اردو برگشت، امیر المؤمنین علیه السّلام چند جمله آتشین بیان فرمود و خطاب به

ص: 145

1- سوره اسراء، آیه 44.

2- سوره یونس، آیه 49.

3- سوره حجر، آیه 5.

لشکریان فرمود: «ان القوم قد استطعموكم القتال»، دشمن پیشقدم در جنگ شده و حمله را آغاز کرده است «فقروا علی مدله و تأخیر محله ام رووا السیوف من الدماء ترووا من الماء»، شما یا باید تن به ذلت بدهید، و محل و موقعیت خود را از دست داده عقب نشینی کنید یا آن که شمشیرها را از خون دشمن سیراب کنید هرچند به قیمت جان شما تمام شود و در این راه جان خود را از دست بدهید، و اگر از ترس مرگ تن به شکست دادید و برای چند روز زندگی، ذلت شکست را بر خود خریدید به صورت زنده آید و در حقیقت مرده. پس به تشخیص امیر المؤمنین علیه السلام ملتی که دستش از باز گرفتن حق خویش کوتاه باشد مرده است، و اگر برای طلب حق و استرداد حقوق از دست رفته اش حتی جان خود را از دست بدهد به حقیقت حیات و زندگی دست یافته است «الا ان الموت فی حیاتکم مقهورین و الحیات فی موتکم قاهرین»، اگر بخواهید زنده بمانید باید دشمن را سرکوب کنید، هرچند جان خود را در این راه از دست بدهید.

اللهم صل علی محمد و آله و اکفنا طول الأمل و قصّره عنا بصدق العمل بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را از آرزوی دراز برکنار بدار و با درستکاری آن را از ما کوتاه کن.

حتّی لا نُؤمّل استتمام ساعه بعد ساعه و لا إستیفاء یوم بعد یوم و لا اتصال نفس بنفس و لا لحوق قدم بقدم تا آن که آرزو نکنیم به پایان رساندن ساعتی را پس از ساعتی و دریافتن یک روز را پس از روز دیگر و پیوستن نفسی را به نفس دیگر و ملحق شدن قدمی را به قدم دیگر.

بدان که یکی از امراض قلبیه که باعث شقاوت و بدبختی انسان در آخرت و حتّی در دنیاست طول امل و درازی آرزو می باشد. و اگر نبود جز آنچه امیر المؤمنین علیه السلام فرمودند: «انّ اخوف ما اخاف علیکم اثنان: اتّباع الهوی و طول الامل، اما اتّباع الهوی فیصد عن الحقّ و اما طول الامل فینسی الآخره»: من به دو چیز از هر چیز بیشتر می ترسم: یکی تبعیت هوای نفس و دیگری درازی آرزو، اما پیروی هوای نفس از حقّ جلوگیری می کند و اما درازی آرزو پس آخرت را از یاد می برد، کافی بود در خطر طول امل. و در حدیث قدسی است که خدای تعالی فرمود: «یا موسی لا تطول فی الدنیا املک فتقسوا لذلک و قاسی القلب منی بعید»: آرزویت را در دنیا طولانی نکن که قسی القلب می شوی، و سنگدل از من دور است. و رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم در وصیتش به ابی ذر فرمود: مبادا وقتت را به امروز و فردا بگذرانی، که تو متعلّق به امروزت

پس اگر فردایی بود فردا نیز مثل امروز باش، و اگر فردایی نداشتی پشیمان نخواهی شد به آنچه امروز از دست داده ای: «ایاک و التَّسْوِيفِ بامَلِكِ فائِكِ بِيَوْمِكِ وَ لَسْتُ بِمَا بَعْدَهُ، فَانْ يَكُنْ لَكَ غَدٌ فَكُنْ فِي الْغَدِ كَمَا كُنْتَ فِي الْيَوْمِ، وَ انْ لَمْ تَكُنْ غَدًا لَمْ تَتَدَمَّ عَلَيَّ مَا قَرَّطْتَ فِي الْيَوْمِ. يَا اِبَاذِرَ، كَمْ مِنْ مَسْتَقْبَلِ يَوْمًا لَا يَسْتَكْمَلُهُ وَ مَنْتَظَرُ غَدًا لَا يَبْلُغُهُ»: ای اباذر! چه بسا آن که به امید فردا بود و امروز را به آخر نرساند و کسی منتظر فردا بود و به فردا نرسید. «یا اباذر لو نظرت الی الاجل و مصيره لانقضت الامل و غروره»: ای اباذر! اگر به اجل و سرنوشتش نگاه کنی آرزو و فریب آرزو را دشمن می داری. «یا اباذر کن کائنک فی الدنیا غریب او عابر سبیل»: ای اباذر! در دنیا همچون غریب باش و یا رهگذر «و ادّ نفسک من اصحاب القبور» و خودت را از اصحاب قبور بشمار.

«یا اباذر اذا اصبحت لا تحدّث نفسک بالمساء و اذا امسیت فلا تحدّث نفسک بالصباح»: ای اباذر! چون صبح کردی به خودت وعده تا شب ماندن را نده، و چون به شب رسیدی وعده زنده ماندن تا صبح را به خود مده.

و نیز امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید: بدانید که آرزو عقل را به اشتباه می اندازد و ذکر را از یاد می برد؛ پس آرزو را تکذیب کنید که او فریب است و صاحب آرزو مغرور و فریفته: «و اعلموا انّ الامل یسهی العقل و ینسی الذکر فاکذبوا الامل فانّه غرور و صاحبه مغرور»، که در این جملات مضمرات و شرور امل را بیان نموده و از آن نهی کرده اند. و در روایتی است که اسامه بن زید مالی را به صد دینار تا مدت یک ماه خریداری کرد. خبر به گوش پیامبر رسید، پس فرمود: آیا تعجب نمی کنید از اسامه که متاعی را نسیه یک ماهه خریده؟ همانا اسامه گرفتار درازی آرزوست: «انّ اسامه بن زید اشتری ولیده بمائه دینار و الی شهر، فبلغ النبی صلی الله علیه و آله و سلّم فقال: الا تعجبون من اسامه المشتري الی شهر ان اسامه لطویل الامل».

و در روایتی است که دو نفر از بندگان خدا اجتماع کردند، یکی به دیگری گفت: در کوتاه کردن آرزویت به کجا رسیده ای؟ گفت: آرزویم این است که اگر صبح کردم شب نکنم و اگر شب کردم صبح نکنم. پس دیگری گفت: تو آرزویت دراز است، اما من هنگامی که نفس فرو می برم امید آن که نفس خارج شود ندارم و وقتی خارج می شود امید آن که دوباره نفس بکشم ندارم. و مردی به بعضی از صالحین گفت: من تا بغداد می روم آیا آن جا حاجتی داری؟ گفت:

من دوست ندارم که آرزویم آن قدر دراز شود که تو تا بغداد بروی و برگردی.

و بالجمله مضرت طول امل بر کسی که خدای تعالی نور هدایت به دلش انداخته مخفی نیست. و یکی از مهم ترین ضررهای طول امل آن است که آدمی را مبتلا به حبّ دنیا می کند که رأس کل خطیئه است، و هنگامی که انسان با دنیا و لذّات آن انس گرفت مفارقت از آنها برای او دشوار می شود و دوست دارد که همیشه با آنها باشد و در نتیجه از مرگ که باعث جدایی او از آنهاست فرار می کند، زیرا طبیعی است که انسان اگر چیزی را دوست داشته باشد هر آنچه را که موجب زوال و جدایی از آن باشد ناخوش خواهد داشت و کمتر به فکر مرگ خواهد بود، و اگر روزی مرگ و توبه و روی آوردن به اعمال آخرتی به خاطرش خطور کند آن را با دفع الوقت از امروز به فردا و از این ماه به ماه دیگر و از این سال به سال دیگر به تأخیر می اندازد تا آن که دوران پیری فرا برسد، و چون دوران پیری فرا رسید آرزوهای دیگر از تعمیر خانه و تزویج اولاد و دیگر گرفتاریها دامنگیر او می شود که به ناگاه مرگ گریبان او را می گیرد در حالی که غافل از آن و مستغرق در امور دنیوی است و از دنیا به عالم آخرت منتقل می شود و جز حسرت و ندامت با خود نمی برد.

و سلّمنا من غروره و آمنّا من شروره و ما را از فریبش به سلامت بدار و از شرورش ایمن بدار.

و انصب الموت بین ایدینا نصبا و مرگ را همیشه پیش چشمان قرار ده.

و لا تجعل ذکرنا له غبّا و یاد آن را هیچ روز از خاطرمان مبر.

و اجعل لنا من صالح الاعمال عملا نستبطی معه المصیر الیک و نحرض له علی و شک اللّحاق بک و از اعمال شایسته عملی بر ایمان قرار ده که با آن عمل بازگشت به سوی تو را دیر شماریم و بر زود رسیدن به کوی تو حرص ورزیم.

حتّی یکون الموت مأنسنا الذی نأنس به تا مرگ بر ایمان آرامگاهی باشد که با آن انس گیریم.

و مألّفنا الذی نشتاق الیه و محلّ الفتی باشد که مشتاق آن باشیم.

و حاتمنا الّتی نحبّ الدنوّ منها و خویشاوند نزدیکی باشد که نزدیک شدن به او را دوست بداریم. مقصود از این جملات شریفه آن است که دائما در یاد مرگ باشد به طوری که هیچ شبانه روزی آن را ترک نکند. و اخبار درباره این که انسان باید زیاد یاد مرگ بیفتد بسیار است، از جمله می فرماید: «اکثروا ذکر هادم اللذّات»: زیاد به یاد نابودکننده لذّتها (مرگ) بیفتید.

بعضی از بزرگان فرموده اند: خردمند کسی است که بسیار یاد مرگ باشد، زیرا یاد مرگ

اجلس را نزدیک نمی کند ولی سه فایده بزرگ برای او دارد: 1. قناعت به آنچه روزیش شده 2.

مبادرت به توبه 3. نشاط در عبادت. و از این روفرمود: نابودکننده لذات را زیاد کنید، زیرا کسی او را یاد نمی کند مگر این که اگر در تنگی معیشت باشد به وسعت می افتد و اگر در وسعت باشد یاد مرگ زندگی را بر او تنگ می کند، یعنی به آنچه دارد قناعت می کند. و گفته شده که یاد مرگ آرزوهای زیادی را طرد می کند و از تمنیات و خواهشهای نفسانی جلوگیری می کند و مصیبتها را آسان می کند و حایل می شود میان انسان و طغیان.

*تبصره

بدان که آنچه اخبار متضمن است و اعتبار نیز مساعد، این است که مرگ تغییر حالتی بیش نیست، یعنی جدا شدن روح از بدن که به منزله آلتی است برای روح، و روح پس از این جدایی باقی می ماند؛ چنان که براهین عقلی و اخبار اهل بیت عصمت و طهارت در این معنا متواتر است. و معنای جدایی آن است که روح تصرف خود را از بدن قطع می کند و لکن خودش بدون بدن منتعم است؛ چنان که در همین عالم نیز از آن روح است و سختی و مشقت مرگ به خاطر همین جدا شدن او از بدن است. و اگر کسی توانست به اختیار خود روح را از بدن جدا کند مرگ برای او هیچ ناراحتی نخواهد داشت. و شاید اشاره به این معنا باشد حدیث شریف:

«موتوا قبل ان تموتوا».

بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر عمر خواهی که ادریس از چنین گشتن بهشتی گشت پیش ما

*

و از جهتی مرگ مقدمه ای است برای رسیدن به آنچه باری تعالی برای بندگان با تقوای خودش آماده فرموده؛ از این رو آنان که چشم بصیرتشان را خدای تعالی باز کند جز با یاد خدا مأنوس نمی شوند، و هرچه که بین آنها و محبوبشان مانع شود آن را ناخوش دارند و از این رو مرگ راحت مؤمنین است و محبوب متقین؛ چنانکه سید المرسلین صلی الله علیه و آله و سلم به آن اشاره می فرماید: «لیس للمؤمن راحة دون لقاء الله»؛ مؤمن را بجز لقای خدای تبارک و تعالی راحتی نیست، زیرا مرگ است که پلی است میان او و سعادت همیشگی حیات بی موت و غنای بی فقر و نعمت بی زوال و از همه مهم تر رسیدن به لقای خالص محبوب؛ چنان که خدای تعالی بدین

ص: 149

معنا اشاره می فرماید: «قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (1).

و از این روست که امیر المؤمنین می فرمود: «و الله لابن ابيطالب انس بالموت من الطفل بشدى امه»: به خدا قسم که فرزند ابی طالب با مرگ مأنوس تر است از طفل به پستان مادرش. و در میان دو صف دشمن بی سلاح قدم می زد، فرزندش حسین علیه السلام عرض کرد: پدر جان! «ما هذا بزى المحاربين»: وضع ظاهر شما مناسب با وضع مردان جنگجو نیست. فرمود: فرزندم! پدرت باکی ندارد که او بر مرگ وارد شود و یا مرگ بر او: «یا بنی لا یبالی ابوک علی الموت سقط او سقط الموت علیه». و وقتی شمشیر ابن ملجم بر فرق نازنیش فرود آمد و احساس خطر مرگ کرد فرمود: «فزت و ربّ الکعبه»؛ به خدای کعبه قسم که رستگار شدم.

وعدۀ وصل تو کو کز سر جان بر خیزم طایر قدسم و از دام جهان بر خیزم

*

فاذا اورده علینا و انزلته بنا فاسعدنا به زائرا و آنسنا به قادما پس هرگاه مرگ را بر ما وارد فرمودی و بر ما نازل ساختی پس ما را به دیدار آن نیکبخت گردان و ما را با این میهمان نورسیده مأنوس فرما.

و لا تشقنا بضیافته و لا تحزنا بزیا رته و ما را به مهمان ساختن او بدبخت و با دیدارش خوار مفرما.

و اجعله بابا من ابواب مغفرتک و مفتاحا من مفاتیح رحمتک و آن را دری از درهای آموزش خود و کلیدی از کلیدهای رحمت خویش قرار بده.

امتنا مهتدین غیر ضالین طاعین غیر مستکرهین تائبین غیر عاصین و لا مصرّین یا ضامن جزاء المحسنین و مستصلح عمل المفسدین ما را در حالی که هدایت شده و گمراه نباشیم بمیران، در حالی که فرمانبرانی باشیم که اکراه نداشته باشند، توبه کنندگانی باشیم که معصیت و گناه نکنند و اصرار بر گناه نوزند، ای ضامن پاداش نیکوکاران، و ای آن که می خواهد تبهکاران رو به اصلاح آورند.

البتّه خوانندگان عزیز توجه دارند که استصلاح بجز اصلاح است، و طلب اصلاح کردن

ص: 150

منافاتی با اصلاح نکردن کار تبه‌کاران ندارد؛ چنان که در سوره یونس می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ» (1) (دقت شود).

به مناسبت جملات نورانی آخر این دعای شریف که سخن از مرگ و انس به آن در میان است برای تغییر ذائقه روح خوانندگان عزیز و محترم سخنی از عارفی فرزانه و پیری روشن ضمیر می آوریم؛ بخوانید و لذت ببرید. وی که صاحب مکتبی است در مکتوب 93 چنین می نگارد:

بسم الله الرحمن الرحيم (2)

الا يا صبا نجد متی هجت من نجد فقد زادني سراك وجدا على وجد

أ ان هتفت ورقاء في رونق الضحى على فنن غض النبات من الرند

بکیت کما بیکی الولید و لم تکن جلیدا و ابدیت الذی لم اکن ابدی

کبوتری که دست آموز صیاد بود و به آب و دانه او خوکاره شده ناگهان بادی از آن مرغزار که موضع آشیان اصلی و محل همجنسان جبلی اوست بوزید و عهد فراموش کرده را با یاد او داد خرمن صبرش به باد رفت و از نهاد جانش فریاد برآمد. قصد آشیان و آشنایان خویش کرد هرچند دل صیاد به داغ فراق ریش کرد. حال او ما را داغی تازه ساخت که ما نیز مرغان همان آشیانیم اگرچه به نقد دریند و زندانیم. آخر چند محنت جهان بریم؟ چند غم آب و نان خوریم؟ چند زخم دشمنان چشیم؟ چند فراق دوستان کشیم؟

ندارد غیر غم بیچاره انسان براین رفته قلم بیچاره انسان

*

اما ای دوستان هممنفسان چون در افتاده اید لب تازه دارید هرچند غم بی اندازه دارید:

ص: 151

1- سوره یونس، آیه 81.

2- صاحب نامه شیخ عبد الله قطب یکی از بزرگان مشایخ صوفیه است و نامه هایی که به شاگردان خود نوشته در غایت بلاغت است و اگر در آنها نیکو دقت شود اثر عمیقی در روح خواننده خواهد داشت که در کمتر کتاب نثری دیده می شود. ایشان از علمای قرن نهم و متوفی در اوایل قرن دهم می باشد. نامش محمد و معروف به قطب محیی و استاد مولا جلال الدین دوانی است. هرچند محدث قمی رضوان الله علیه وی را از مشایخ صوفیه سنی دانسته است ولیکن از مکتوب دویست و سی و شش، تشیع نامبرده استفاده می شود و تعبیرات موهم تستن او در مکاتیب را از باب حمل ظاهر بر نص و یا حمل اظهر بر ظاهر باید توجیه و تأویل و حمل بر تقیه نمود؛ گذشته از آن که الحکم ضاله المؤمن اینما و جدها اخذها. (الکنی و الالقاب، ج 3 قطب الدین الکوشکناری).

با دل خونین لب خندان بیاور همچو شمع نی گرت زخمی رسد آبی چو چنگ اندر خروش

*

مخروشید و چهره صبا به انامل جزع مخراشید که جزع جزع را در این بازار قیمتی نیست و نقد استقامت جز به صرّه صبر نتوان خرید. تا فرزند روح یوسف صفت در زندان تن بضع سنین رنج و سختی نکشد، در مصر ملکوت به پادشاهی نرسد «الدّنيا سجن المؤمن». با خود بسنجید و از زندان به رنج و سختی مرنجید که رنج و سختی طبع زندان است. آن بستان است که جای روح و ریحان است. چون به بستان خدای رسید در آسایش زیند و رنج و محنت پس پشت افکنید. تا در جهانبند در تک و پوی و جست و جوی و رفت و روی و شست و شوی می باید بود.

تک و پوی در راه خدای، و جست و جوی مرد خدا، و رفت و روی جواهر حکمت و امتعه موعظه، و شست و شوی معصیت و جریمه و اخلاق ذمیمه. ای همنفسان! هرچند در فنون سخن می زیم تا مگر شجون محن فراموش کنم، آتش فرقت فرقه احباب هر ساعت تازه شعله ای می زندم بر جگر کباب.

آن جا که دیار یاران و مجمع غمگساران است همه لذت است الم نیست، همه شادی است غم نیست، راحت است بی جهد، قرب است بی بعد، وجدان است بی فوت، حیات است بی موت؛ چه در این خراب آباد جهان ساکنم که حکایت شکایتی سر نیامده که قصه غصه دیگر بنیاد شده و یک جراحت به مرهم نرسیده که نیشی دیگر بر سر ریش آمده.

غم جدایی و غربت چو بر نمی تابم به شهر خود روم و شهریار خود باشم

*

چرا به آن جهان نروم که شب تاریک و روز سوزنده آن جا نیست و به چراغ فروزان و ستاره آویزان حاجت نه «و اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى»؟ آن جا موی مشکین مصطفی است صلی الله علیه و آله و سلّم و «وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى» روی نازنین او. خداوند! دانی که مرا در این جهان کافی نیست و دور از جوار رحمت تو آرامی نه. اما قدرت و حکمت به دست توست. هرکس از ما را که به جوار خویش بری به رحمت خود رسان، و هرکس را که مهلت دهی آن مهلت خویش گردان.

ص: 152

اِنَّكَ وَلِيُّ الْجُودِ وَالْاِحْسَانِ «سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَ سَلَامٌ عَلٰى الْمُرْسَلِينَ وَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» . شنیده ام که چون اسکندر وفات یافت، کسی از دانایان گفت: این مرد در زندگی مدام پند مردم می داد اما هرگز چنین پند که در مردگی می دهد نداد.

امید که حق عزّ و جلّ گوشی پندش نودهد تا پند مردگان بشنویم تا مگر داخل زندگان گردیم، چه مرده نه آن است که بر نعش است، مرده آن است که هرچند تذکره حق به وی رسد دلش از جای نجنبد. خداوندا! دل دانا و گوش شنوا کرامت فرما. خداوندا! بعضی از این جماعت را توفیق انابت دادی و در زمره «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» درآوردی، باقیان را نیز توفیق ده و بی توبه از دنیا بیرون مبر و ایشان را در پاکان حشر کن، اِنَّكَ وَلِيُّ الْجُودِ وَالْاِحْسَانِ، وَ بِاللّٰهِ التَّوْفِيقُ.

*

دعاؤه في طلب السّتر و الوقايه من دعائه لنفسه

اللّهُمَّ صلّ على محمّد وآله و افرشني اللّهُمَّ افرش لي مهّاد كرامتك و اوردني مشارع مشرع رحمتك و احللني بجبوحه جنّتك و لا تسمني بالردّ عنك و لا- تحرمني و لا- تسمني الردّ عنك و لا تخزني بالخيبه منك و لا تقاصّني بما اجترحت و لا تعارضني بما اجترمت و لا تناقشني بما اكتسبت و لا تبرز مكتومي و لا تكشف مستوري و لا تحمل علي ميزان الانصاف ميزان العدل عملي و لا تعلن علي عيون الملاّ خبري اخف عنهم ما يكون نشره عليّ اخف عليهم ما يكون عليّ عارا و اطو عنهم ما يلحقني عندك

ص:154

شئارا شرف اشرف درجتي برضوانك و اكمل كرامتي بغفرانك و انظمني في اصحاب اليمين و وجهني في مسالك الامنين و اجعلني في
فوج الفائزين و امر بي مجالس الصالحين آمين رب العالمين

ص: 155

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في طلب الستر و الوقايه از دعاهاى آن حضرت در طلب پرده پوشى و حفظ کردن، این دعا بود. مقصود از پرده پوشى در عنوان این دعا آن است که خدای تعالی اعمال بد انسان را در دنیا و آخرت مستور بفرماید. اما در دنیا به این که او را موفق بدارد که اعمالش را از حریم آگاهی مردم به دور بدارد. و فایده این استتار آن است که مغفرت الهی را به دنبال دارد؛ چنان که روایت در کافی شریف از امام رضا علیه السلام است که فرمود:

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «المستتر بالحسنه تعدل سبعین حسنه و المذبح بالسيئه مخذول و المستتر بالسيئه مغفور له».

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: کسی که کار نیکش را پوشیده بدارد، معادل هفتاد کار نیک است، و کسی که کار بدش را پخش کند دچار خذلان است، و کسی که کار بد را بپوشاند آمرزیده شده است.

و اما در آخرت به این است که خدای تعالی آن عمل را از ملائکه و انبیا و همه خلق مخفی می فرماید؛ چنان که از امام صادق علیه السلام روایت شده است: «اذا كان يوم القيمة تجلّى الله تعالى لعبده المؤمن فيقفه على ذنوبه ذنبا ذنبا ثم يغفر له و لا يطلع على ذلك ملكا مقربا و لا نبيا مرسلا و يستر عليه ما يكره ان يقف عليه احد ثم يقول لسيئاته كوني حسنات»: چون روز قیامت شود، خدای تعالی برای بنده مؤمنش تجلی می کند، پس او را به تک تک گناهانش بازداشت می کند، سپس او را می آمرزد و کسی از این جریان اطلاع پیدا نمی کند، نه فرشته مقرب و نه نبی مرسل، و خدای

تعالی بر مؤمن مستور می کند هرچه را که آن بنده خوش ندارد که کسی از آن اطلاع پیدا کند، سپس به اعمال سیئه اش خطاب می فرماید: به حسنات تبدیل شو. و اخبار در این زمینه بسیار است.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَافْرَشْنِي مَهَادِ كِرَامَتِكَ وَاوردنی مشارع رحمتک و احللنی بحبوحه جنتک بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و بسترهای گرامیداشت خود را بر من بگستران و مرا به شریعه های رحمت وارد کن و در وسط بهشت جایم ده

و لا تسمنی بالردّ عنک و داغ رانده شدن از درگاهت را بر من مگذار.

و لا تحرمني بالخیبه منک و به نومیادی از خودت محروم مفرما.

و لا تقاصنی بما اجترحت و مرا به گناهی که مرتکب شده ام قصاص مفرما.

و لا تناقشنی بما اکتسبت و به دستاوردهایم خرده مگیر.

و لا تبرز مکتومی و لا تکشف مستوری و رازم را آشکار مفرما و سرّم را فاش مساز.

و لا تحمل علی میزان الانصاف عملی و عملم را به میزان عدل و انصاف مسنج.

*تبصره

در آیات و روایات به طور مکرر از وزن و میزان در روز قیامت یاد شده است؛ چنان که در سوره اعراف می فرماید: «وَالْوِزْنُ یَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ» (1).

و در سوره انبیاء می فرماید: «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لَیَوْمِ الْقِیَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَیْئاً وَ إِن كَانَتْ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِینَ» (2) و دیگر آیات راجع به میزان. و در خطبه شعبانیه که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مناسبت استقبال شهر رمضان ایراد فرمودند، چنین فرمودند:

«من اکثر فیه من الصلوه علی ثقل الله میزانه یوم تخفف الموازن».

و باید دانست که در معنای «وزن» میان علمای اسلام اختلاف است که آیا آن کنایه از عدل و انصاف است یا حقیقتاً وزن و سنجشی در کار است. شیخ مفید - رحمه الله علیه - می فرماید:

وزن و موازن عبارت است از تعدیل بین اعمال و پاداششان، و وضع و گذاشتن هر پاداشی را

ص: 158

1- سوره اعراف، آیه 8-9.

2- سوره انبیاء، آیه 47.

در جای خود و رساندن هر حقی را به صاحب حق خودش. این معنی وزن اعمال است نه آنچه گروهی از حشویه برآند که ترازوی در کار است و آن ترازو دو کفه دارد که اعمال را با آن وزن می کنند، زیرا اعمال از قبیل اعراض است، عرض قابل وزن نیست و اگر به سنگینی و سبکی توصیف شده است از روی مجاز است.

و مراد از این که عملی و زنش سنگین است آن است که ثواب بیشتری را مستحق است، و از این که عملش سبک، این است که ارزش کمتری دارد و ثواب زیادی را مستحق نیست. و چون قرآن به لغت عرب نازل شده و در لغت عرب حقیقت و مجاز هر دو مورد استعمال است بنابراین در بسیاری موارد معنا را می بایست بر مجاز حمل کرد. پایان کلام شیخ مفید به اختصار.

شیخ بهایی قدس سره در شرح اربعین می فرماید که جمهور اهل اسلام برآند که مقصود از سنگینی و سبکی اعمال این است که خود عملها و صحیفه های اعمال وزن می شود، بنابر آن که آن نشئه نشئه تجسم اعمال است؛ پس اشکال این که عرض قابل وزن نیست قابل اعتنا نیست. و شیخ - رضوان الله علیه - می فرماید که بعضی از متأخرین از اصحاب ما رساله خوبی نوشته است به نام «میزان الآخره» و کلام را در آن رساله به طور مستوفی آورده است، هرکس مایل است به آن کتاب مراجعه کند. پایان سخن شیخ بهایی قدس سره.

و لا تعلن علی عیون الملاء خبری و اخبار پنهانی مرا در پیش چشم همگان آشکار مکن.

اخف عنهم ما یكون نشره علی عارا آنچه را که برملاشدنش مایه ننگ من است از ایشان مخفی بدار.

و اطو عنهم ما یلحقنی عندک شنارا و آنچه که مرا نزدت رسوا می کند از نظر آنان در پیچ.

شرف در جتی برضوانک پایه و رتبه ام را در سایه رضای خودت شرافت بخش.

و اکمل کرامتی بغفرانک و عزتم را به وسیله آمرزشت کامل فرما.

و انظمنی فی اصحاب الیمین و مرا در زمره اصحاب یمین درآور.

و وجهنی فی مسالک الامنین و اجعلنی فی فوج الفائزین و در راههای ایمنان مرا توجیه کن و مرا در گروه رستگاران قرار ده.

و اعمر بی مجالس الصالحین و انجمن صالحان را به وسیله من آباد فرما.

آمین رب العالمین ای پروردگار عالمیان! دعایم را مستجاب فرما.

با این که مقام مقرّبین بالاتر از اصحاب یمین است، امام علیه السّلام انتظام در اصحاب یمین را از خدای تعالی خواستار است، چرا؟

اولیای مقرّب الهی را مقام خاصّی است که در آن مقام آنچنان خضوع و تواضع بر دل آنان مستولی می شود که همه بندگان خدا را از خودشان بهتر و بالاتر می بینند؛ بلکه به عقیده بعضی از اساتید رسیدن به مقام ولایت نشانه اش در سالک حدوث چنان حالت می باشد. و در کلمات ائمه دین علیهم السّلام اشاراتی به این مطلب دیده می شود؛ مانند آنچه از امام زین العابدین علیه السّلام نقل شده که در مناجاتش شنیده شد که عرض می کند:

أتحرقنی بالنار یا غایه المنی فاین رجائی فیک این مخافتی

أتیت باعمال قباح ردّیه و ما فی الوری عبد جنی کجنایتی

*

و مضامینی از این قبیل در ضمن ادعیه شریف مانند دعای ابی حمزه ثمالی و غیره بسیار است.

حکیم شیراز نیز در این زمینه قطعاً زیبایی دارد. وی گوید:

شنیدم که روزی سحرگاه عید ز گرمابه آمد برون بایزید

یکی طشت خاکسترش بی خبر فرو ریختند از سرائی به سر

همی گفت ژولیده دستار و موی کف دست شکرانه مالان به روی

که ای نفس من در خور آتشم ز خاکستری روی درهم کشم

بزرگان نکردند در خود نگاه خدایی از خویشتن بین مخواه

*

و كان من دعائه عليه السّلم عند ختمه القرآن

اللّهمّ انك اعنتني على ختم كتابك الّذي انزلته نورا و جعلته مهيمنا على كلّ كتاب انزلته و فضّلته على كلّ حديث قصصته و فرقانا فرقت به بين حلالك و حرامك و قرآنا اعربت به عن شرائع احكامك و كتابا فصّمته لعبادك تفصيلا و وحيا انزلته على نبيّك محمّد صلواتك عليه و آله تنزيلا و جعلته نورا نهتدي من ظلم الضّلاله و الجهاله بالتّباعه و شفاء لمن انصت بفهم التّصديق الى استماعه

ص:161

و ميزان قسط لا- يحيف عن الحق لسانه و نور هدى لا يطفأ عن الشاهدين برهانه و علم نجاه لا يضل من ام قصد سنته و لا تنال ايدى
الهلكات من تعلق بعروه عصمته اللهم فاذا افدتنا المعونه على تلاوته و سهلت جواسى السنننا بحسن عبارته فاجعلنا ممن يراعه حق رعايته
و يدين لك باعتقاد التسليم لمحكم آياته و يفرع الى الأقرار بمتشابهه و موضحات بيناته اللهم انك انزلته على نبيك محمد صلى الله عليه و
آله مجملا و الهتمه علم عجائبه مكملا

ص:162

وورثتنا علمه مفسّراً وفضّلتنا على من جهل علمه وقويتنا عليه لترفعنا فوق من لم يطق حملة اللهم فكما جعلت قلوبنا له حملة وعرّفتنا
برحمتك شرفه وفضله فصلّ على محمّد الخطيب به وعلى آله الخزان له واجعلنا ممّن يعترف بآئه من عندك حتّى لا يعارضنا الشكّ فى
تصديقه ولا- يختلجنا الزّيف عن قصد طريقه اللهم صلّ على محمّد وآله واجعلنا ممّن يعتصم بحبله وياوى من المشابهات الى حرز
معقله ويسكن فى ظلّ جناحه ويهتدى بضوء صباحه

و يقتدى بتبليج اسفاره و يستصبح بمصباحه و لا يلتمس الهدى فى غيره اللهم و كما نصبت به محمدا علما للدلالة عليك و انهجت بآله
سبل الرضا اليك فصل على محمد و آله و اجعل القرآن وسيله لنا الى اشرف منازل الكرامه و سلما نخرج فيه الى محل السلامه و سببا
نجزى به النجاه فى عرصه القيامه و ذريعه تقدم بها على نعيم دار المقامه اللهم صل على محمد و آله و احطط بالقرآن عنا ثقل الأوزار و
هب لنا حسن شمائل الأبرار واقف

بنا اثار الّذين قاموا لك به آناء اللّيل و اطراف النّهار حتّى تطهّرنا من كلّ دنس بتطهيره و تقفوبنا اثار الّذين استضاؤا بنوره و لم يلهمهم الأمل
عن العمل فيقطعهم بخدع غروره اللّهم صلّ على محمّد و آله و اجعل القرآن لنا فى ظلم اللّيالى مونساً و من نزغات الشّيطان و خطرات
الوساوس حارساً و لأقدامنا عن نقلها الى المعاصى حابساً و لألسنتنا عن الخوض فى الباطل من غير ما افه مخرساً و لجوارحنا عن اقتراف
الأثم زاجراً و لماطوت الغفله عنّا

ص:165

من تصفح الاعتبار ناشرا حتى توصل الى قلوبنا فهم عجائبه وزواجر امثاله التي ضعفت الجبال الرواسي على صلابتها عن احتمالها اللهم
صل على محمد وآله وادم بالقرآن صلاح ظاهرنا واحجب به خطرات الوسوس عن صحه ضمائرنا واغسل به درن قلوبنا وعلائق اوزارنا و
اجمع به منتشر امورنا وارو به في موقف العرض عليك ظما هو اجرنا واكسنا به حلل الأمان يوم الفزع الأكبر في نشورنا اللهم صل على
محمد وآله واجبر بالقران خلتننا

من عدم الاملاق و سق الينا به رغد العيش و خصب سعه الأرزاق و جتّينا به الصّـرائب المذمومه و مدانى الأخلاق و اعصمنا به من هوّه الكفر و دواعى التّفاق حتّى يكون لنا فى القيامة الى رضوانك و جنانك قائدا و لنا فى الدّنيا عن سخطك و تعدّى حدودك ذائدا و لما عندك بتحليل حلاله و تحريم حرامه شاهدا اللّهم صلّ على محمّد و آله و هونّ بالقرآن عند الموت على انفسنا كرب السّـيـاق و جهد الأئين و ترادف الحشارج اذا بلغت النّفوس التّراقى و قيل من راق و تجلّى

ملك الموت لقبضها من حجب الغيوب و رماها عن قوس المنايا باسهم وحشه الفراق و دنا منّا الى الأخره رحيل و انطلاق و صارت
الأعمال قلاند في الأعناق و كانت القبور هي الماوى الى ميقات يوم التّلاق اللهم صلّ على محمّد و آله و بارك لنا في حلول دار البلى و
طول المقامه بين اطباق الثرى و اجعل القبور بعد فراق الدّنيا خير منازلنا و افسح لنا برحمتك في ضيق ملاحدنا و لا تفضحننا في حاضر
القيامه بموبقات ااثامنا و ارحم بالقرآن في موقف العرض عليك ذلّ

ص:168

مقامنا و ثبت به عند اضطراب جسر جهنم يوم المجاز عليها زلل اقدمنا و نجنا به من كل كرب يوم القيامة و شدائد احوال يوم الظامة و بيض
وجوهنا يوم تسود وجه الظلمه في يوم الحسره و الندامة و اجعل لنا في صدور المؤمنين ودا و لا تجعل الحيوه علينا نكدا اللهم صل على
محمد عبدك و رسولك كما بلغ رسالتك و صدع بامرک و نصح لعبادک اللهم اجعل نبينا صلواتک عليه و على اله يوم القيامة اقرب النبيين
منک مجلسا و امکنهم منک شفاعه و اجلهم

عندك قدرا و اوجههم عندك جاها اللّٰهم صلّ على محمّد و آل محمّد و شرف بنيانه و عظم برهانه و ثقل ميزانه و تقبل شفاعته و قرب
وسيلته و بيض وجهه و اتمّ نوره و ارفع درجته و احينا على سنته و توقنا على ملّته و خذ بنا منهاجه و اسلك بنا سبيله و اجعلنا من اهل
طاعته و احشرنا في زمرة و اوردنا حوضه و اسقنا بكاسه و صلّ اللّٰهم على محمّد و آله صلوه تبلغه بها افضل ما يامل من خيرك و فضلک و
كرامتك انك ذو رحمة واسعة و

فضل كريم اللهم اجزه بما بلغ من رسالاتك و ادى من آياتك و نصح لعبادك و جاهد في سبيلك افضل ما جزيت احدا من ملائكتك
المقرّبين و انبيائك المرسلين المصطفين و السّلام عليه و على آله الطّيبين الطّاهرين و رحمه الله و بركاته

ص:171

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام عند ختم القرآن از دعاهای آن حضرت به هنگام ختم قرآن این دعا بود.

مقدمه

قرآن همان گونه که به مجموع از اول سورة الحمد تا آخر سورة الناس گفته می شود، به بعضی از آن مجموعه نیز گفته می شود. سید شارح - رضوان الله علیه - در شرح این دعا مسائلی را عنوان می کند:

*مسئله اول

شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن بابویه قمی قدس سره در کتاب اعتقاداتش چنین می فرماید: عقیده ما بر این است که قرآن نازل بر پیغمبر حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و همین که اکنون در دست ماست بیشتر از قرآن فعلی نیست که شمار سوره های آن به یکصد و چهارده سوره است. و در نزد ما سورة والضحی و الم نشرح یک سوره می باشد و نیز سورة لایلاف و ألم تر یک سوره می باشند. و هرکس به ما نسبت دهد که ما می گوئیم قرآن بیش از این است دروغ می گوید. پایان سخن ابن بابویه قدس سره.

و امین الاسلام طبرسی فرماید: اما این که گفته شود که بر قرآن چیزی اضافه شده، پس به

اجماع باطل است. و اما کم شدن از قرآن پس بعضی از اصحاب ما و گروهی از حشویّه روایت کرده اند که در قرآن تغییر و نقصانی روی داده، و آنچه در مذهب اصحاب ما به صحّت پیوسته خلاف این است و آن همان است که سید مرتضی - رضوان الله علیه - نیز آن را تأیید کرده و گفته است که قرآن در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلّم جمع و تألیف شده و به همین ترتیب که الآن است بوده و به این مطلب چنین استدلال نموده که قرآن در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلّم تدریس می شد و همه آن را در زمان آن حضرت حفظ می کردند و از بر می نمودند، تا آن جا که عدّه ای از صحابه را حافظان قرآن می گفتند و آنان قرآن را بر پیغمبر عرضه می داشتند؛ مانند عبد الله بن مسعود و ابی بن کعب و دیگران که قرآن را نزد پیغمبر چندبار ختم کردند، و با کمترین تأمل معلوم می شود که این گونه امور دلیل بر آن است که قرآن مجموع و مرتّب بوده و پراکنده و غیرمنتظم نبوده.

و سید فرموده که از امامیه و حشویه هرکس به این مطلب مخالفت کند قابل اعتنا نیست، زیرا مخالفین عدّه ای از اصحاب حدیث اند که روایات ضعیفی نقل کرده اند به گمان آن که آنها روایات صحیحه است، در صورتی که چنین مطلب معلوم و محققى را نمی توان با آن اخبار ضعیف از دست داد. پایان سخن سید - رضوان الله علیه -.

و بعضی از متأخرین علمای ما گفته اند اسقاط بعض آیات قرآن و تحریف آن، از روایات ما به طور تواتر ثابت شده است؛ چنان که از تأمل در کتب احادیث از اول تا آخر آنها ظاهر می شود، و اخبار نیز دلالت دارد بر این که بجز این قرآن مشهور میان مردم، قرآن دیگری بوده که آن در نزد اهلش محفوظ است، و ظاهر این است که ما اجازه و اذن داریم در این که از روی همین قرآن قرائت کنیم و برای ما جایز نیست بر این قرآن موجود چیزی اضافه کنیم از آنچه در بعضی اخبار آمده که آنها از قرآن حذف شده است. پایان سخن ابن بابویه.

و اما سنّیان پس اخبار بسیاری روایت کرده اند که در قرآن کریم نقصانی روی داده از جمله آنها روایتی است که ابو عبیده به سند خود از ابن عمر نقل می کند که گفت: یک نفر از شما حق ندارد بگوید که از قرآن کلمه ای برداشته شده است، در صورتی که نمی داند کلمه ای که برداشته شده است چیست. شاید قرآن بسیاری برداشته شده باشد و لکن بگوید معلوم نیست چقدر از قرآن گرفته شده است: «ابو عبیده به سنده عن ابن عمر قال: لا یقولن احدکم قد اخذت القرآن کلمه و ما یدریه ما کلمه قد ذهب منه قرآن کثیر و لکن لیقل قد اخذت منه ما ظهر». و از عایشه

به سند خودش نقل می کند که سوره احزاب در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دو بیست آیه قرائت می شد چون عثمان مصحف ها را نوشت بیشتر از این که الآن هست دسترسی پیدا نکرد:

«كانت سوره الاحزاب تقرأ في زمان النبي صلی الله علیه و آله و سلم مأتی آیه فلما كتب عثمان المصاحف لم يقدر منها الا على ما هو الآن».

و به سند خود از رزین بن حبش نقل می کند که گفت: ابی بن کعب مرا گفت: سوره احزاب چند آیه بود؟ گفتم: شصت و دو آیه و یا شصت و سه آیه. گفت: به اندازه سوره بقره بود: «عن رزین بن حبش قال: قال لی ابی بن کعب تعدّ السوره الاحزاب، قلت: اثنتین و ستین آیه او ثلاث و ستین آیه، قال: ان كانت تعدل سوره البقره». و سیوطی در الدر المنثور گفته که ابن مردویه از ابن مسعود نقل می کند که گفت: ما در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چنین قرائت می کردیم: «یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک ان علیا مولی المؤمنین فان لم تفعل فما بلّغت رسالته و الله یعصمک من الناس». و روایات از طرق عامّه در این معنی جدا بسیار است و لکن آنان اجماع کرده اند بر این که قرآن همین است که الآن میان مردم است و یک کلمه نباید بر آن افزوده و یا کم کرد تا آن که به طور مستفیض ثابت شود که آن از قرآن است.

*مسئله دوم

علمای عامّه متفقند بر این که قرآن به هفت حرف نازل شد، و حدیثی در این باره نقل کرده اند که پیغمبر فرمود: «انّ القرآن نزل علی سبعة احرف کلّها شاف کاف». و ابو عبیده تصریح کرده که این حدیث متواتر است. و در معنای حدیث در حدود چهل قول است. یکی از آن اقوال این است که قرآن مشکلی است که معنایش فهمیده نمی شود، زیرا حرف به حسب لغت به حروف تهجی گفته می شود و به کلمه و به معنا و به جهت، و ابو شامّه گفته قرائت سبعة که الان موجود است همان مراد حدیث است. و این قول برخلاف اجماع همه اهل علم است.

و بعضی از نادانان چنین گفته اند: محمّد بن ابی صفره گفته قرائت سبعة که مردم آن را می خوانند یک حرف از حروف هفتگانه است. ثقه الاسلام کلینی در کافی به سند حسن یا صحیح از فضیل بن یسار نقل کرده که گفت: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: مردم می گویند که قرآن بر هفت حرف نازل شده است. فرمود: دروغ می گویند دشمنان خدا، و لکن قرآن نازل شده به یک حرف از نزد یک نفر: «قلت لابی عبد الله علیه السلام: انّ الناس یقولون انّ القرآن نزل علی سبعة

احرف، فقال: كذبوا اعداء الله ولكنّه نزل على حرف واحد من عند الواحد».

و از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: قرآن یکی است و از جانب یکی نازل شده و لکن اختلاف از جانب راویان می آید: «انّ القرآن واحد نزل من عند الواحد و لکن اختلاف یجیی من قبل التّواتر». بعضی از علمای ما فرموده اند که این حدیث دلیل بر آن است که آن حرف واحدی که نازل شده، به غیر آن حرف در نظر امت اشتباه شده به خاطر اختلاف راویان. و جایز است برای آنان که با هریک از این قرائت مشهوره قرائت کنند تا ظهور امر؛ چنان که حدیث سفیان بن صمت به همین معنا دلالت دارد که می گوید: «سئلت ابا عبد الله علیه السلام عن تنزیل القرآن، قال: اقرؤا کما علّمتم»: از امام صادق پرسیدم از تنزیل قرآن (که قرآن چگونه نازل شده)؟ فرمود: همان گونه که یاد گرفته اید بخوانید. و حدیث سالم بن سلمه از امام صادق علیه السلام که فرمود: «اقرء کما یقرء الناس حتّی یقوم القائم فاذا قام قرأ کتاب الله عزّ و جلّ علی حدّه»؛ قرآن را همان طور که مردم می خوانند بخوان تا قیام قائم، که چون آن حضرت قیام کند کتاب خدای عزّ و جلّ را با حدّ حقیقی اش قرائت می کند. و در روایت دیگر ابی الحسن علیه السلام فرمود: «اقرؤا کما تعلّمتم فیجئکم من یعلّمکم»؛ قرآن را همان طور که یاد گرفته اید بخوانید، پس می آید کسی که شما را تعلیم دهد.

امین الاسلام طبرسی قدّس سرّه می گوید: ظاهر از مذهب امامیه آن است که آنان اجماع دارند بر این که قرائت کردن به آنچه متداول است بین قرّاء جایز است، و لکن آنان قرائت را به آنچه میان قرّاء جریان دارد اختیار کرده اند و خوش ندارند که قرائت مفرده خوانده شود. و شایع میان امامیه آن است که قرآن به یک حرف نازل شده است. پایان سخن طبرسی - رحمه الله علیه -.

*مسئله سوّم

ثقه الاسلام کلینی در کافی به سند خود از محمّد بن عبد الله نقل می کند که گفت: به امام صادق عرض کردم: من قرآن را در یک شب می خوانم. فرمود: من خوش ندارم که کمتر از یک ماه قرآن را بخوانی (ختم کنی) «عن محمّد بن عبد الله قال: قلت لابی عبد الله علیه السلام: اقرأ القرآن فی لیله؟ قال: لا- تعجینی ان تقرأ فی اقلّ من شهر». و از علی بن ابی حمزه نقل می کند که گفت به خدمت امام صادق علیه السلام رسیدم پس ابو بصیر به آن حضرت عرض کرد: فدایت شوم قرآن در ماه

ص: 176

رمضان در یک شب ختم کنم؟ فرمود: نه، عرض کردم: در دو شب؟ فرمود: نه، عرض کردم:

در سه شب؟ با دست اشاره کرد و فرمود: آری. سپس فرمود: یا ابا محمد! ماه رمضان را حق و حرمتی است که به هیچ یک از ماهها شباهت ندارد و اصحاب محمد صلی الله علیه و آله و سلم قرآن را در یک ماه و یا کمتر می خواندند.

قرآن تندتند خوانده نمی شود لکن به طور ترتیل خوانده می شود، و هرگاه به آیه ای رسیدی که در آن یاد از بهشت شده پس نزد آن آیه توقف کن و از خدای تعالی بهشت را بخواه، و اگر به آیه ای رسیدی که در آن آیه سخن از آتش رفته پس توقف کن در نزد آن آیه و به خدای تعالی از آتش پناه ببر. «عن علی بن ابی حمزه قال: دخلت علی ابی عبد الله علیه السلام فقال له ابو بصیر: جعلت فداک، اقرأ القرآن فی شهر رمضان فی ليله؟ فقال: لا، فقال: ففی لیلین؟ فقال: لا، قال: ففی ثلاث لیل، قال: ها، و اشار بیده، ثم قال: یا ابا محمد، انّ لرمضان حقاً و حرمة لا یشبهه شیء من الشهور، و کان اصحاب محمد صلی الله علیه و آله و سلم یقرؤن القرآن فی شهر او اقل، انّ القرآن لا یقرأ هذرمه و لکن یرتل ترتیلاً، و اذا مررت بآیه فیها ذکر الجنّه فقف عندها و اسئل الله الجنه، و اذا مررت بآیه فیها ذکر النار فقف عندها فتعوذ بالله من النار».

مترجم گوید: امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه ای که متضمن بیان اوصاف متّقین است نیز به همین ادب اشاره فرموده: «اما اللیل فصافون اقدامهم تالین لاجزاء القرآن یرتلونه ترتیلاً یحزنون به انفسهم و یستثیرون به دواء داءهم، فاذا مرّوا بآیه فیها تشویق رکنوا الیها طمعا و تطلّعت الیها انفسهم شوقاً، و اذا مرّوا بآیه فیها تخویف اصغوا الیها مسامع قلوبهم و ظنّوا انّ زفیر جهنّم و شهیقها فی اصول آذانهم...» الخطبه.

*مسئله چهارم

ثقه الاسلام کلینی در کافی به سند خودش از علی بن الحسین علیه السلام روایت کرده که فرموده که این حدیث از امام صادق علیه السلام نیز روایت شده است که آن حضرت فرمود: هرکسی که حرفی از کتاب خدای عزیز را بدون آن که خودش بخواند بشنود، خدای عزّ و جلّ یک حسنه برای او می نویسد و یک سیئه از او محو می کند و یک درجه او را بالا می برد؛ و کسی که بخواند با نگاه کردن به قرآن در غیر نماز، خدای - عزّ و جلّ - برای او به هر حرفی یک حسنه می نویسد و یک سیئه از او محو می کند و یک درجه برای او بالا می برد؛ و کسی که قرآن را از رو یاد بگیرد خدا

برای او ده حسنه می نویسد و ده سیئه از او محو می کند و ده درجه برای او بالا می برد. فرمود:

نمی گویم به هر آیه ای ولکن به هر حرفی (ب) یا (ث) و مانند اینها. و فرمود: کسی که یک حرف بخواند در حالی که او نشسته نماز می خواند، خدای تعالی برای او پنجاه حسنه می نویسد و پنجاه سیئه از او محو می کند و پنجاه درجه برای او بالا می برد؛ و کسی که یک حرف بخواند در حالی که ایستاده نماز می خواند خدای تعالی برای او صد حسنه می نویسد و صد سیئه از او محو می کند و صد درجه برای او بالا می برد؛ و کسی که قرآن را ختم بکند، برای او یک دعای مستجاب درباره آخرت باشد یا درباره دنیا.

راوی گوید: عرض کردم: فدایت شوم، همه اش را ختم بکند؟ فرمود: همه قرآن را ختم کند. «عن ابی عبد الله علیه السلام من استمع حرفاً من کتاب الله العزیز من غیر قرائه کتب الله به حسنه و محی عنه سیئه و رفع له درجه، و من قرأ نظراً من غیر صلوه کتب الله له بکلّ حرف حسنه و محی عنه سیئه و رفع له درجه، و من تعلّم منه حرفاً ظاهراً کتب الله له عشر حسنات و محی عنه عشر سیئات و رفع له عشر درجات، قال: لا اقول بکلّ آیه و لکن بکل حرف باء او تاء او شبههما، قال: و من قرأ حرفاً و هو جالس فی صلوه کتب الله له به خمسين حسنه و و محی عنه خمسين سیئه و رفع له خمسين درجه، و من قرأ حرفاً و هو قائم فی صلوته کتب الله له مائه حسنه و محی عنه مائه سیئه و رفع له مائه درجه، و من ختمه کانت له دعوه مستجابہ مؤخره او مؤجله، قال: قلت: جعلت فداک، ختمه کله؟ قال: ختمه کله».

و از حسین بن علی علیه السلام روایت می کند: کسی که یک آیه از کتاب خدای عزّ و جلّ را در نماز ایستاده بخواند، برای او به هر حرفی صد حسنه نوشته می شود؛ و اگر آن را خواند در غیر نماز، خدای تعالی برای او به هر حرفی ده حسنه می نویسد و اگر به قرائت قرآن گوش داد، خدای تعالی برای او به هر حرفی یک حسنه می نویسد؛ و اگر قرآن را در شب ختم کند ملائکه به او صلوات می فرستند تا صبح؛ و اگر در روز ختم کند فرشتگان محافظ او بر او صلوات می فرستند تا شب، و برای اوست یک دعای مستجاب، و بهتر است برای او از آنچه مابین آسمان و زمین است: «و عن حسین بن علی علیه السلام من قرأ آیه من کتاب الله عزّ و جلّ فی صلوته قائماً یکتب له بکلّ حرف مائه حسنه، فان قرأها فی غیر صلوه کتب الله له بکل حرف عشر حسنات، و ان استمع القرآن کتب الله له بکلّ حرف حسنه، و ان ختم القرآن لیلاً- صلّت علیه الملائکه حتّی یصبح، و ان ختمه نهاراً صلّت علیه الحفظه حتّی یمسی و کانت له دعوه مجابه، و کان خیراً له ممّا بین السماء و

الارض». و از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: کسی که قرآن را در مکه ختم کند از جمعه ای تا جمعه دیگر یا کمتر از این مدّت و یا زیادت و در روز جمعه آن را ختم کند، خدای تعالی برای او از پاداش و حسنات می نویسد از اولین جمعه دنیا تا آخرین جمعه دنیا؛ و اگر قرآن را در دیگر روزهای هفته ختم کند آن هم همین ثواب را خواهد داشت: «من ختم القرآن بمکه من جمعه الی جمعه او اقل من ذلک او اکثر و ختمه فی یوم الجمعه کتب له من الاجر و الحسنات من اول جمعه کانت فی الدنیا الی آخر جمعه تکون فیها، و ان ختمه فی سایر الايام فکذلک».

*مسئله پنجم

ثقه الاسلام کلینی در کافی روایت می کند به سند خودش از زهری، گوید: به علی بن الحسین علیه السلام عرض کردم کدام یک از اعمال بهتر است؟ فرمود: حال مرتحل. عرض کردم: حال مرتحل چیست؟ فرمود: باز کردن قرآن و ختمش که هرچند به اولش می رسد به پایانش برساند «قلت لعلی بن الحسین علیه السلام: ایّ الاعمال افضل؟ قال: الحال المرتحل، قلت: و ما الحال المرتحل، قال: فتح القرآن و ختمه، کلمّا جاء باوله ارتحل فی آخره».

و اهل سنّت این روایت را با چند طریق و لفظهای مختلف از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده اند. پس از ابن عباس نقل کرده اند که مردی گفت: یا رسول الله! کدام یک از اعمال بهتر است؟ فرمود: بر تو باد به حال مرتحل. عرض کرد: حال مرتحل چیست؟ فرمود: باز کردن قرآن و ختمش که صاحب قرآن از اولش شروع می کند تا آخرش و از آخرش برمی گردد به اولش که به هر جا می رسد به جای دیگر منتقل می شود: «عن ابن عباس ان رجلا قال: یا رسول الله، ایّ الاعمال افضل؟ قال: علیک بالحال المرتحل، قال: و ما الحال المرتحل؟ قال: فتح القرآن و ختمه صاحب القرآن یضرب من اوله الی آخره و من آخره الی اوله کلمّا حلّ ارتحل». و بر این مضمون روایات دیگری نیز هست.

*مسئله ششم

بدون شک هنگام خواندن قرآن و ختم آن، دعا کردن مستحبّ است؛ چنان که در روایات اهل بیت عصمت و طهارت وارد شده است. اما دعا در وقت خواندن، پس در کتاب کافی بابی

برای آن منعقد کرده و دعای مفصّلی در آن ذکر کرده و فرموده که امام صادق علیه السلام هنگامی که قرآن می خواندند این دعا را می خواندند. و سید بزرگوار ابن طاووس در کتاب اقبال می فرماید که ما به سند خودمان از امام صادق علیه السلام روایت می کنیم که آن حضرت هنگامی که قرآن را به دست می گرفتند پیش از آن که شروع به خواندن کنند و پیش از آن که قرآن را باز کنند قرآن را به دست راست می گرفتند و این دعا را می خواندند: «بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ اِنِّي اَشْهَدُ اَنْ هَذَا كِتَابُكَ الْمَنْزِلُ مِنْ عِنْدِ رَسُولِكَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَكِتَابُكَ الْوَسْطَى عَلَى لِسَانِ رَسُولِكَ، وَفِيهِ حُكْمٌ وَشَرَايِعٌ دِينِكَ اَنْزَلْتَهُ عَلَى نَبِيِّكَ، وَجَعَلْتَهُ عَهْدًا مِنْكَ اِلَى خَلْقِكَ، وَحَبْلًا مُتَّصِلًا بَيْنَكَ وَبَيْنَ عِبَادِكَ، اللَّهُمَّ اِنِّي نَشَرْتُ عَهْدَكَ وَكِتَابَكَ، اللَّهُمَّ فَاجْعَلْ نَظْرِي عِبَادَةً، وَقِرَاتِي تَفْكَرًا، وَفِكْرِي اِعْتِبَارًا، وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ اتَّعَظَ بِبَيَانِ مَوَاعِظِكَ فِيهِ وَاجْتَنَبَ مَعَاصِيكَ، وَلا تَطْبَعْ عِنْدَ قِرَاتِي كِتَابَكَ عَلَى قَلْبِي وَلا عَلَى سَمْعِي، وَلا تَجْعَلْ عَلَيَّ بَصْرِي غِشَاوَةً، وَلا تَجْعَلْ قِرَاتِي لا تَدْبُرُ فِيهَا بَلْ اجْعَلْنِي اَتَدْبُرُ آيَاتِهِ وَاحْكَامَهُ اِخْذًا بِشَرَايِعِ دِينِكَ، وَلا تَجْعَلْ نَظْرِي فِيهِ غَفْلَةً وَلا قِرَاتِي هَذْرَمَةً، اِنَّكَ اَنْتَ الرَّؤُوفُ الرَّحِيمُ.

و اما دعای ختم قرآن، پس روایات بسیاری از طریق شیعه و سنی وارد شده است. اما از طریق اهل سنت، پس بهتریش همان است که در کتاب المناقب از زرّ بن حبیش نقل می کند که می گوید: من قرآن را از اولش تا آخر در مسجد کوفه بر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام خواندم، چون به (حم) ها رسیدم، مرا فرمود: به عروس های قرآن رسیدی، و چون به آیه بیستم سوره (حمعسق) رسیدم (وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ) حضرت آنچنان گریست که صدایش به گریه بلند شد، سپس سر به سوی آسمان برداشت و فرمود: ای زرّ! به دعای من آمین بگو. سپس عرض کرد:

«اللَّهُمَّ اِنِّي اسْتَلْتُكَ اِخْبَاتِ الْمُخْبِتِينَ وَ اِخْلَاصِ الْمُوقِنِينَ وَ مِرَافِقَهُ الْاَبْرَارِ وَ اسْتِحْقَاقِ حَقَائِقِ الْاِيْمَانِ وَ الْغَنِيْمَةَ مِنْ كُلِّ بَرٍّ وَ السَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ وَ وَجُوبِ رَحْمَتِكَ وَ عَزَائِمِ مَغْفِرَتِكَ وَ الْفَوْزِ بِالْجَنَّةِ وَ النِّجَاحِ مِنَ النَّارِ»، پس فرمود: ای زرّ! چون قرآن به آخر رساندی این چنین دعا کن که حبیب من رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرا امر فرمود که این دعا را به هنگام ختم قرآن بخوانم.

و اما از طریق شیعه، پس مشهورترین آنها دعای صحیفه کامله سجاده است که هم اکنون ما به شرح آن مشغولیم. و سید بن طاووس نقل کرده از امام صادق علیه السلام که آن حضرت به هنگام فارغ شدن از قرائت بعضی از قرآن کریم این دعا را می خواندند: «اللَّهُمَّ اِنِّي قَرَأْتُ مَا قَضَيْتَ مِنْ

کتابک الذی انزلته علی نبیک محمد صلواتک علیه ورحمتک، فلک الحمد ربنا و لک الشکر و المنه علی ما قدّرت و وقّقت، اللهم اجعلنی ممن یحلّ حلالک و یحرّم حرامک و یجتنب معاصیک و یؤمن بمحکمہ و متشابهہ و ناسخہ و منسوخہ و اجعل لی شفاء و رحمہ و حرزا و ذخرا، اللهم اجعله لی انسا فی قبری و انسا فی حشری و أنسا فی نشری، و اجعل لی برکہ بکلّ آیه قرائتہا، و ارفع لی بکل حرف درسته درجه فی اعلی علیین، آمین یا رب العالمین، اللهم صلّ علی نبیک و صفیک و نجیک و ولیک و الداعی الی سبیلک و علی علی امیر المؤمنین و ولیک و خلیفتک من بعد رسولک و علی اوصیائہما المستخلفین دینک المستودعین حقک و علیہم اجمعین السلام و رحمہ اللہ و برکاتہ».

*مسئله هفتم

از روی قرآن قرائت کردن افضل است از این که قرآن از حفظ خوانده شود، زیرا نگاه کردن به قرآن خود عبادتی است؛ چنان که در کافی شریف از اسحاق بن عمّار روایت می کند که گفت به امام صادق علیه السلام عرض کردم: فدایت شوم، من قرآن را از حفظ بخوانم بهتر است و یا از روی قرآن؟ فرمود: بلکه قرائت بکنی و به قرآن نگاه کنی بهتر است؛ مگر نمی دانی که نگاه کردن به قرآن عبادت است؟ «عن اسحاق بن عمّار عن ابی عبد اللہ قال: قلت له: جعلت فداک، انّی احفظ القرآن عن ظهر القلب فأقرأه علی ظهر قلبی افضل او انظر فی المصحف؟ قال: فقال لی: بل اقرأ و انظر فی المصحف، اما علمت ان النظر فی المصحف عبادہ؟».

و از امام صادق علیه السلام روایت است که هرکس از روی قرآن قرائت کند از بینایی اش بهره مند می شود (شاید مقصود آن باشد که به قرآن نگاه کردن نور چشم را زیاد می کند) و بر پدر و مادرش تخفیف داده می شود هرچند که کافر بوده باشند: «و من قرأ فی المصحف متع ببصره و خفف علی والدیه و ان کانا کافرین».

*مسئله هشتم

تکرار نمودن آیه مانعی ندارد، زیرا از ابی ذر - علیه الرحمہ - روایت شده که فرمود:

پیغمبر اکرم شبی تا صبح این آیه شریفه را تکرار می کرد: **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (1).**

ص: 181

و از زهری روایت است که گفت: امام علی بن الحسین علیه السلام چون به قرائت «مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ»

می رسید آنقدر آن را تکرار می فرمود که نزدیک بود بمیرد. و روایت شده که امام صادق علیه السلام روزی نماز می خواند، در وسط نماز افتاد و غش کرد. چون علت غش کردن را پرسیدند فرمود: آنقدر این آیه را تکرار کردم تا آن که آن را از گوینده آن شنیدم «روى عن الصادق عليه السلام انه كان يصلّى فى بعض الايام فخرّ مغشياً عليه فى اثناء الصلوة فسئل عن ذلك فقال: ما زلت اكرّر هذه الآية حتى سمعتها من قائلها». و یکی از عرفا فرموده است که زبان امام صادق در آن هنگام همچون درخت طور بود که صدای «اَتَى انا الله» از آن شنیده شد.

روا باشد انا الحق از درختی چرا نبود روا از نیکبختی؟

*

*مسئله نهم

مستحب است که قرائت در حدّ متوسط باشد نه بلند باشد و نه آهسته؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (1) امام صادق علیه السلام فرمود: الجهر رفع الصوت عالیا و المخافته ما لم تسمع نفسك؛ جهر به معنای بلند کردن صدا و فریاد زدن است و «مخافته» بدان معناست که خود شخص نیز نشنود.

و قریب به همین مضمون روایات دیگری نیز هست؛ چنان که محدّث فیض کاشانی در تفسیرش نقل می فرماید.

*مسئله دهم

مستحب است به هنگام قرائت قرآن گریه کردن و اگر نه تباکی نمودن و با حزن و خشوع خواندن؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «وَيَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا» (2) و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: همانا قرآن با حزن نازل شده است پس آن را با حزن بخوانید: «انّ القرآن نزل بالحزن فاقراه بالحزن». مترجم گوید شاید مقصود آن باشد که

ص: 182

1- سورة اسراء، آیه 110.

2- سورة اسراء، آیه 109.

جبرئیل علیه السّلام هنگامی که قرآن را می آورد، با حزن بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم قرائت می کرد، و یا آن که نزول قرآن هنگامی بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم محزون می شد و برای تسلی خاطر آن حضرت قرآن نازل می شد که حرف باء در «بالحزن» به معنای سببیت باشد. و از حفص بن غیاث روایت شده که گفت: هیچ کس را ندیدم که از حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام بیم و امیدش بیشتر باشد (بیم نسبت به خودش و امید نسبت به مردم) و قرآن را با حزن می خواند و گویی با کسی سخن می گوید: «ما رأیت اشدّ خوفاً علی نفسه من موسی بن جعفر ولا ارجی للناس منه و کانت قرائته حزناً فاذا قرأ فکأنه یخاطب انساناً».

*مسئله یازدهم

مستحب است که قرآن با ترتیل خوانده شود؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً» (1) کلینی در کافی شریف به سند خود از عبد الله بن سلیمان نقل می کند که گفت:

از امام صادق علیه السّلام پرسیدم: معنای آیه شریفه «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً» چیست؟ فرمود: امیر المؤمنین فرموده است: یعنی روشن و واضح ادا کردن نه مانند شعر و نه همچون ریگ پراکنده باشد، و لکن دلهای سخت خودتان را به وسیله قرآن بهراسانید و همّت بر آن نگمارید که به پایان سوره برسید: «عن عبد الله بن سلیمان قال: سئلت ابا عبد الله علیه السّلام عن قول الله عزّ و جلّ: وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلاً، قال: قال امیر المؤمنین علیه السّلام: بیّنه تبییناً ولا تهذّه هذّ الشعر ولا تثره نثر الرمل و لکن افزعوا به قلوبکم القاسیه و لا یکن همّ احدکم آخر السوره».

*مسئله دوازدهم

مستحب است که قرآن با صدای خوش خوانده شود؛ چنان که در روایات بسیاری وارد شده است از طریق سنّی و شیعه، و سیوطی در اتقان گفته است که بزاز و دیگران این حدیث را نقل کرده اند که: «حسن الصوت زینه القرآن»؛ آواز خوش زینت و آرایش قرآن است. و حدیثهای صحیح دیگری نیز هست. پایان سخن سیوطی. و کلینی در کافی شریف از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است که فرمود: پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: هر چیزی را زینتی هست، و زینت قرآن صدای زیباست: «لکل شیء حلیه و حلیه القرآن الصوت الحسن».

ص: 183

1- سوره مزل، آیه 4.

و نیز آن حضرت از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل می کند که فرمود: قرآن را با آهنگ های عرب و صدای آنان بخوانید و مبادا با آهنگهای اهل فسق و فجور بخوانید که پس از من گروههایی خواهند آمد که قرآن را با آهنگ غنا و نوحه و رهبانان می خوانند و از گلوگاهشان تجاوز نمی کند؛ دلهای آنان و دلهای کسانی که خواندن آنان را خوش دارند واژگون است: «اقرأ القرآن بالحن العرب و اصواتها، و ایاکم و لحون اهل الفسق و اهل الکبائر فانه سيجيء من بعدی اقوام یرجعون القرآن بترجیع الغناء و النوح و الرهبانیه لا یجوز تراقیهم، قلوبهم مقلوبه و قلوب من یعجبه شأنهم».

و نیز از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: امام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام از بهترین و خوش صداترین افراد بود در خواندن قرآن و هنگامی که ایشان قرآن می خواندند سقاها در خانه ایشان جمع می شدند به واسطه آواز خوشی که ایشان داشتند و به قرائت آن حضرت گوش می دادند: «کان علی بن الحسین علیه السلام احسن الناس صوتا بالقرآن و کان السقائون یمرون فیقفون ببابه یستمعون قرائته».

و علی بن محمد نوفلی از امام موسی بن جعفر علیه السلام نقل می کند که در محضر آن حضرت سخن از صدای خوش به میان آمد، آن حضرت فرمود گاهی که امام زین العابدین قرائت می فرمود چه بسا بعضی از افرادی که مرور می نمودند از زیبایی صدای آن حضرت غش می کردند و بیهوش می شدند: «روی علی بن محمد النوفلی عن ابی الحسن علیه السلام قال: ذکرک الصوت عنده فقال: ان علی بن الحسین علیه السلام کان یقرأ فرّما مرّ به المار فیصعق من حسن صوته». و آن حضرت اضافه فرمود که اگر امام علیه السلام چیزی از صدای خود را اظهار می فرمود مردم نمی توانستند تحمل کنند: «ان الامام لو اظهر من ذلک شیئا لما احتمل الناس».

راوی گوید: عرض کردم: مگر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قرآن نمی خواندند و صدای آن حضرت را مردم می شنیدند؟ فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم افرادی را که در پشت سر ایشان به نماز ایستاده بودند به اندازه تاب و توانشان تحمیل می فرمود «قلت: و لم یکن رسول الله یصلی و یرفع صوته بالقرآن؟ فقال: ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم کان یحمل الناس من خلفه ما یطیقون». و امام باقر علیه السلام به ابی بصیر فرمود: «رجع بالقرآن صوتک فان الله یحبّ الصوت الحسن یرجع ترجیعا»؛ قرآن را با آواز بخوان که خدای تعالی صدای خوب ترجیع دار را دوست می دارد.

مکروه است که قرآن با طلا نوشته شود، که در حدیث محمد و راق کوفی است که گفت:

کتابی را که قرآن در آن بود و با آب طلا مهرگذاری و عسکرگذاری شده بود به امام صادق عرضه نمودم و در آخرش یک سوره قرآن با آب طلا نوشته بود که به آن حضرت نشان دادم؛ هیچ عیب و نکوهشی از آن نکرد جز از نوشتن قرآن با آب طلا، و فرمود: خوش ندارم که قرآن جز با مرکب سیاه نوشته شود که اول بار نوشته شده است.

عن محمد بن وراق قال: عرضت علی ابی عبد الله علیه السلام کتابا فیه قرآن مختّم معشّر بالذهب و کتب فی آخره سوره بالذهب و اریته ایاه فلم یعب فیه شیئا الا کتابه القرآن بالذهب و قال: لا یعجبنی ان یکتب القرآن الا بالسواد کما کتب اول مره. (کافی ج 4)

اللهم انک اعنتی علی ختم کتابک الذی انزلته نورا و جعلته مهیمننا علی کل کتاب انزلته بارالها! تو مرا بر ختم کتاب خود یاری فرمودی، همان کتابی که آن را جهت روشنگری و فروستادی و آن را بر هر کتابی که نازل کرده ای حاکمیت بخشیدی. ممکن است این جمله شریفه اشاره باشد به آیه کریمه در سوره النساء: «وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (1) نور اقسامی دارد: قسمی از آن با چشم ظاهری دیده می شود و قسمی دیگر با چشم دل، و آن انوار الهیه ای است که خدای تعالی عنایت فرموده مانند نور عقل و نور قرآن؛ چنان که می فرماید: «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ» (2) و نور ایمان؛ چنان که می فرماید: «يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» ؛ مؤمنین در پرتو نور ایمانشان قدم بر می دارند، چه آن که اجرام نورانی در روز قیامت خالی از نور هستند «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ» (3).

روز قیامت فقط آسمان روز است و گرنه از هر شب تاری تاریک تر است. آنان که نور دارند نور ایمانی است که در دنیا تهیه نموده اند و از این رو وقتی دیگری گرفتارند از آنان تقاضا می کنند که نگاهی به ما بکنید، اندکی منتظر ما باشید تا ما نیز بشما برسیم «يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسِسْ مِنْ نُورِكُمْ» (4) به حکم ارتکازی که در دنیا داشته اند و به هنگام گرفتاری در ظلمت و تاریکی اگر چراغ به دستی می دیدند از او

ص: 185

1- سوره نساء، آیه 174.

2- سوره مائده، آیه 15.

3- سوره تکویر، آیه 1-2.

4- سوره حدید، آیه 13.

تقاضا می کردند که همراهی کند تا آنها نیز در پرتو نور او راهیابی داشته باشند، از این رو از مؤمنین تقاضا می کنند: «انظرونا نقتبس من نورکم» ولیکن متأسفانه همین تقاضای کوچک نیز مورد موافقت قرار نمی گیرد.

تند مرو ای رفیق ره که مبدا خسته دلی در میان قافله باشد

*

مؤمنین در پاسخ به منافقین می گویند: «إِزْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا»⁽¹⁾ اگر می توانید برگردید به دنیا و این نور را از آن جا باید تهیه نمود.

و فضیلت علی کلّ حدیث قصصه و بر هر سخنی که فرموده ای آن را برتری داده ای.

و فرقاناً فرقت به بین حلالک و حرامک و آن را فرقان قرار دادی که به وسیله آن حلال و حرمت را از هم جدا فرمودی.

و قرآنا عبرت به عن شرائع احکامک و کتاباً فصّلته لعبادک تفصیلاً و قرآنی که آن را بیانگر شرایع احکامات ساختی و کتابی که آن را برای بندگانت تفصیل و تشریح فرموده ای.

و وحیا انزلته علی نبیک محمّد صلواتک علیه و آله تنزیلاً و وحیی که آن را بر پیامبرت محمّد صلی الله علیه و آله و سلم که صلوات تو بر او و خاندانش باد به نحو خاصی نازل فرمودی.

و جعلته نوراً نهتدی من ظلم الضلاله و الجهاله باتّباعه و آن را نوری قرار دادی که در پرتو آن از تاریکیهای گمراهی و نادانی راه بیابیم.

و شفاء لمن انصت بفهم التصدیق الی استماعه و شفا قرار دادی برای کسی که به منظور فهمیدن از سر تصدیق به شنیدنش گوش فرا داده.

و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه و ترازوی عدلی که زبانه اش از حق باز نگردد.

و نور هدی لا یطفأ عن الشّاهدین برهانه و علم نجاه لا یضلّ من امّ قصد سنّته، و لا تنال ایدی الهلکات من تعلق بعروه عصمته و نور هدایتی که برهانش از دید شهدا خاموش نمی شود و نشانه نجاتی که هرکس قصد طریقه آن کند گمراه نمی گردد، و به هر که به دستاویز عصمت آن بیاویزد تباهی ها دست نیابد. مقصود از شاهدین، یا کسانی هستند که گواهی به توحید می دهند درباره خدا و گواهی به صدق انبیا می دهند درباره آنان که قرآن بزرگ ترین برهان

ص: 186

1- سورة حدید، آیه 13.

است برای انبیا و خصوصیات انبیا به وسیله قرآن بیشتر به ثبوت رسیده است، و یا مقصود از شاهدین پیامبر اکرم و اهل بیت طاهرینش می باشند که خدای تعالی آنها را شهدا نامیده آن جا که فرمود: «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا» (1)

که امیر المؤمنین علیه السلام فرمودند: خدای تعالی از شهدا، ما را قصد کرده و رسول الله شاهد بر ماست و ما شاهدان بر خلق خدا هستیم و حجت او هستیم در روی زمین: «إِنَّ اللَّهَ آيَانَا عِنَّا بِقَوْلِهِ:

لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ، فرسول الله شاهد علينا و نحن شهداء الله على خلقه و حجته في خلقه». و بدین مضمون اخبار زیادی وارد شده است. و ابن عباس به این معنا نظر داشته که در آیه شریفه «فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ» (2) فت: یعنی با محمد صلی الله علیه و آله و سلم و امتش، زیرا که آنان مخصوصند به ادای شهادت به حکم آیه شریفه «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ...»

بنابراین تخصیص ائمه علیه السلام به این که آنان شهدا می باشند از آن روست که آنان اهل این معنا می باشند که با برهان و دلیل قرآنی استدلال می کنند و به کوچک و بزرگ از قرآن دلیل می آورند. و در معنای شاهدین اقوال دیگری نیز هست که از ذکرش خودداری شد.

اللهم فاذا افدتنا المعونه على تلاوته بارالها! اکنون که ما را بر تلاوت آن یاری فرمودی،

و سهلت جواسی السننتنا بحسن عبارته و عقده های زبان ما را با عبارتهای نیکویش گشودی.

فاجعلنا ممن یرعاه حق رعایته پس ما را از کسانی قرار بده که آن را چنان که شایسته است نگهداری کنیم.

و یدین لک باعتقاد التسلیم لمحکم آیاته و با اعتقاد تسلیم در برابر آیات محکمتش بندگی تو کنیم.

و یفزع الی الاقرار بمتشابهه و موضحات بیناته به متشابهات قرآن اعتراف کنیم و دلایل روشن آن را قبول داشته باشیم.

*تنبيه

از بعضی از آیات قرآن استفاده می شود که همه آیات آن از محکمت است، به دلیل آیه شریفه «كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ» (3) و از بعضی از آیات استفاده می شود که همه آیات قرآن متشابه

ص: 187

1- سورة بقره، آیه 143.

2- سورة مائده، آیه 83.

3- سورة هود، آیه 1.

است مثل قول خدای تعالی: «كِتَابًا مُّشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ...» (1) و از بعضی آیات استفاده می شود که پاره ای از آیات محکم است و پاره دیگر متشابه، مانند آیه شریفه «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُّشَابِهَاتٌ» (2) پس در مقام جمع بین این آیات گوئیم: مقصود از این که همه اش محکم است آن است که قرآن کلامی است متقن و حق، با الفاظ فصیح و معانی صحیح که هیچ نقص و اختلافی در آن راه ندارد، به گونه ای که هیچ کس نمی تواند نظیر آن را بیاورد در استحکام مبانی و بلاغت معنایش.

و اما این که همه قرآن متشابه است از آن جهت است که آیات هر یک به دیگری شبیه است در این که همه حق است و صدق و زیبا در حد اعجاز و از تناقض گویی مبرا است. و این که بعضی آیاتش محکم است و بعضی متشابه بدان معناست که بعضی از آیات قرآن معنایش واضح است و اشتباهی در فهم معانی آن راه ندارد، و متشابه است بدان معنا که در فهم مراد اشتباه رخ می دهد.

و گفته شده است که محکم آن است که به آن ایمان آورده شود و مورد عمل قرار گیرد و متشابه آن است که به آن ایمان آورده شود ولی مورد عمل قرار نگیرد؛ چنان که از امام صادق علیه السلام و ابن عباس و عکرمه و قتاده نقل شده است امام باقر علیه السلام فرمودند: آیات منسوخه از متشابهات است، و محکّمات از آیات ناسخه. و معانی دیگری نیز در تفسیر محکم و متشابه گفته شده که سیّد شارح از بعضی ها نقل کرده که گفته اند در این مسئله سی قول است.

اللّهُمَّ انك انزلت على نبيك محمد صلى الله عليه وآله وسلم مجملا و الهمة علم عجائبه مكملا بارالها! تو قرآنت را بر حضرت محمد صلى الله عليه وآله وسلم به طور اجمال و سربسته فرورستادی و علم به شگفتیهای آن را به طور کامل به آن حضرت الهام فرمودی.

و ورتنا علمه مفسرا و علم آن را با تفسیر و بیان به ما میراث دادی.

و فضلتنا علی من جهل علمه و ما را بر کسانی که دانش آن را ندارند برتری بخشیدی.

و قویتنا علیه لترفعنا فوق من لم یطق حمله و نیروی آگاهی آن را دادی تا بر کسانی که طاقت تحمل آن را ندارند برتری بخشی.

اللّهُمَّ فکما جعلت قلوبنا له حمله و عرفتنا برحمتک شرفه و فضله بارالها! همچنان که دلهای

ص: 188

1- سوره زمر، آیه 23.

2- سوره آل عمران، آیه 7.

ما را حامل قرآن ساختی و به رحمت خودت شرافت و فضل قرآن را به ما شناساندی،

فصلّ علی محمد الخطیب به و علی آله الخزان له پس بر محمد صلی الله علیه و آله و سلّم که مخاطب قرآن است و بر خاندانش که نگهبانان آن می باشند درود بفرست.

واجعلنا ممّن یعترف بانّه من عندک حتّی لا یعارضنا الشکّ فی تصدیقه و ما را از کسانی قرار ده که اعتراف دارند قرآن از جانب توست، تا در تصدیق قرآن شکی در دل ما روی ندهد.

و لا یختلجنا الزیغ عن قصد طریقه و انحرافی از راه مستقیم و میانه اش در خاطرمان نیاید.

اللهم صلّ علی محمد و آله و اجعلنا ممّن یعتصم بحبله بارها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را از کسانی قرار ده که به ریسمان قرآن چنگ می زنند.

و یأوی من المشابهات الی حرز معقله و از آیات متشابه به پناهگاه محکم آن پناه می برند.

و یسکن فی ظلّ جناحه و در سایه بال آن آرام می گیرند.

و یهتدی بضوء صباحه و به روشنی بامدادش راه را می یابند.

و یقتدی بتبلیج اسفاره و به درخشندگی سپیده اش اقتدا می کنند.

و یستصبح بمصباحه و از چراغ آن چراغ می افزوزند.

و لا یلتمس الهدی فی غیره و هدایت را در غیر آن نمی طلبند. امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید:

شنیدم از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم که می فرمود: به زودی فتنه هایی روی خواهد داد. عرض کردم: راه خروج از آن فتنه ها چیست یا رسول الله؟ فرمود: کتاب خداست که در آن خبر پیشینیان و خبر آیندگان است، و در آن است داوری بین شما، و اوست جداکننده حق از باطل که نباید آن را به شوخی پنداشت. هر ستمگری که او را ترک کند خدای تعالی کمر او را می شکنند، و هر که هدایت را در غیر آن بخواهد خدا گمراهش می کند. و اوست ریسمان محکم خدا، و او ذکر حکیم است، و او صراط مستقیم است.

و به واسطه قرآن هواهای نفسانی به کجروی دچار نمی شود، و زبانها به واسطه قرآن به اشتباه نمی افتند، و دانشمندان از آن سیر نمی شوند، و از زیاد خواندن کهنه نمی شود، و عجایش پایان نمی پذیرد. کسی که به قرآن سخن گوید راست می گوید، و کسی که عمل به قرآن کند اجر و پاداش می برد، و کسی که از روی قرآن حکم کند به عدالت حکم می کند، و کسی که به قرآن دعوت شود به راه راست هدایت می شود.

عن علی علیه السلام قال: سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم یقول: سیکون فتن، قلت: فما المخرج منها یا

رسول الله صَلَّى الله عليه وآله وسلم؟ قال: كتاب الله فيه نبأ ما قبلكم و خبر ما بعدكم و حكم ما بينكم، و هو الفصل ليس بالهزل، من تركه من جبار قصمه الله و من ابتغى الهدى في غيره أضله الله، و هو حبل الله المتين، و هو الذکر الحكيم، و هو الصراط المستقيم، و هو الذي لا تزيع به الا هواء و لا تلتبس به الا لسنه، و لا تشيع منه العلماء، و لا يخلق من كثرة الرد، و لا تنقضى عجائبه، من قال به صدق، و من عمل به اجر، و من حكم به عدل، و من دعى اليه هدى الى صراط مستقيم.

اللهم و كما نصبت به محمدا علما للدلالة عليك و انهجت بآله سبل الرضا اليك بارالها! همچنان كه به وسيله قرآن محمد صَلَّى الله عليه وآله وسلم را نشانه ای جهت راهنمایی به سويت نصب فرمودی و به خاندان او راههای رضای خود را آشکار فرمودی.

فصل على محمد وآله و اجعل القرآن وسيله لنا الى اشرف منازل الكرامه پس بر محمد و آل او درود فرست و قرآن را برای ما وسيله رسیدن به والاترين جایگاه های کرامت قرار ده.

و سلّمنا نعرج فيه الى محلّ السّلامه و نردبان اوج گرفتن به سر منزل سلامت.

و سببا نجزی به النّجاه فی عرصه القیمه و سببی که جزای آن نجات در عرصه قیامت باشد.

و ذریعه تقدّم بها علی نعیم دار المقامه و وسيله ای باشد که به واسطه آن به نعمتهای بهشت جاویدان وارد شویم.

اللهم صلّ علی محمد و آلّه و احطط بالقرآن عنّا ثقل الاوزار بارالها! بر محمد صَلَّى الله عليه وآله وسلم و خاندانش درود بفرست و به وسيله قرآن سنگینی گناهان را از دوش ما بیفکن.

و هب لنا حسن شمائل الابرار و اخلاق خوب نیکوکاران را به ما ارزانی فرما.

واقف بنا آثار الدّین قاموا لك به آناء اللیل و اطراف النّهار و ما را پیرو کسانی قرار ده که در دل شب و هر صبح و شام با قرآن در پیشگاه تو ایستاده اند.

حتى تطهّرنا من کلّ دنس بتطهیره تا به واسطه پاک ساختن قرآن ما را از هرگونه آلودگی پاک فرمایی.

و تقفوا بنا آثار الدّین استضاءوا بنوره و در پی کسانی ببری که به نور قرآن روشنی جسته اند.

و لم یلههم الا مل عن العمل فیقطعهم بخدع غروره و آرزو آنان را از کار باز نداشته که به فریب نیرنگهایش آنان را از بین ببرد.

اللهم صلّ علی محمد و آلّه و اجعل القرآن لنا فی ظلم اللیالی مونساً بارالها! بر محمد صَلَّى الله عليه وآله وسلم و خاندانش درود بفرست و قرآن را در تاریکی شبها آرامش بخش دل ما قرار ده.

و من نزعات الشيطان و خطرات الوسوس حارسا و از فتنه انگیزی شیطان و وسوسه هایی که بر دل ما خطور می کند نگهبان قرار ده.

و لا قدامنا عن نقلها الى المعاصی حابسا و برای گامهای ما از رفتن به سوی معاصی باز دارنده قرار بده.

و لا لستتنا عن الخوض فی الباطل من غیر ما آفه مخرسا و قرآن را برای زبانهای ما از این که به باطل فرود رود لال کننده قرار بده نه از روی مرض.

و لجوارحنا عن اقتراف الآثام زاجرا و برای اعضای تن ما از ارتکاب گناهان بازدارنده قرار بده.

و لما طوت الغفله عتّا من تصفّح الاعتبار ناشرا و برای طومار اندیشه و عبرت که دست غفلت آن را درهم پیچیده نسردهنده قرار بده.

حتّی توصل الى قلوبنا فهم عجائبه و زواجر امثاله التي ضعفت الجبال الرّواسی علی صلابتها عن احتماله تا فهم شگفتیهای آن و پندها و مثلهای بازدارنده اش را که کوههای استوار (با وجود استحکام) از حمل آن ناتوان شدند به دلهای ما برسانی.

اللهم صلّ علی محمد و آله و ادم بالقرآن صلاح ظاهرنا بارالها! بر محمد صلی الله علیه و آله و سلّم و خاندانش درود بفرست و به وسیله قرآن شایستگی ظاهر ما را مستدام بدار.

و احجب به خطرات الوسوس عن صحّه ضمائرنا و به وسیله قرآن و وسوسه هایی را که بر دل ما خطور می کند و به سلامتی باطن ما زیان می رساند زایل فرما.

و اغسل به درن قلوبنا و علائق اوزارنا و به وسیله آن چرکهای دلهای ما را و آلودگی گناهان ما را شستشو بده.

و اجمع به منتشر امورنا و کارهای از هم پاشیده ما را به وسیله آن سامان ببخش.

و اروبه فی موقف العرض علیک ضمناً هواجرنا و در صف محشر سوز تشنگی ما را به وسیله آن برطرف گردان (سیراب فرما).

و اکسنا به حلل الامان یوم الفزع الاکبر فی نشورنا و در روز ترس بزرگ هنگام برانگیخته شدنمان جامه های امان بر ما به وسیله آن بپوشان.

اللهم صلّ علی محمد و آله و اجر بالقرآن خلّتنا من عدم الاملاق بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و به وسیله قرآن نیاز ما را با تنگدست نشدن جبران فرما.

و سق الینا به رغد العیش و خصب سعه الارزاق و فراخی زندگانی و حاصلخیزی وسعت روزی را به وسیله قرآن به سوی ما روانه فرما.

و جتنبنا به الصّرائب المذمومه و مدانی الاخلاق و ما را به وسیله قرآن از خوبیهای ناپسند و اخلاق پست دور فرما.

و اعصمنا به من هوه الكفر و دواعی التّفاق و از دژه عمیق کفر و موجبات نفاق ما را به وسیله قرآن حفظ فرما.

حتّی یکون لنا فی القیمه الی رضوانک و جاناک قائدا تا آن که در قیامت قرآن رهبر ما به سوی رضوان و بهشتت باشد.

و لنا فی الدنیا عن سخطک و تعدّی حدودک ذائدا و در دنیا از خشم تو و تجاوز از حدودت باز بدارد.

و لما عندک بتحلیل حلاله و تحریم حرامه شاهدها و برای ما در حلال شمردن حلالها و حرام دانستن حرامها گواه باشد.

اللّهم صلّ علی محمّد و آله و هوّن بالقرآن عند الموت علی انفسنا کرب السّیاق و جهد الانین و ترادف الحشارج اذا بلغت النّفوس التّراقی و قیل من راق بارالها! بر محمّد و خاندانش درود بفرست و به برکت قرآن هنگام مرگ دشواری جان کندن و سختی ناله کردن را بر ما آسان فرما؛ و همچنین در آن هنگام که نفسها به شماره می افتند و جانها به گلوگاه می رسند و گفته می شود: چه کسی معالجه گر است؟

و تجلّی ملک الموت لقبضها من حجب الغیوب و فرشته مرگ برای گرفتن جانها از پرده های غیب پدید آید.

و رماها عن قوس المنایا باسهم و حشه الفراق و تیرهای وحشتناک فراق را از کمانهای مرگ پرتاب کند.

و داف لها من ذعاف الموت کأسا مسمومه المذاق و تلخی مرگ را چون جامی زهرآگین به کام جانها فروریزد.

و دنامنا الی الآخره رحیل و انطلاق و کوچ کردن و روان شدن ما به جهان آخرت نزدیک شود.

و صارت الاعمال قلائد فی الاعناق و اعمال همچون طوقهایی در گردنها بشود.

و كانت القبور هي المأوى الى ميقات يوم التّلاق و گورها آرامگاهمان تا روز ملاقات (روز قیامت) باشد.

اللّهم صلّ علی محمد و آله، و بارک لنا فی حلول دار البلی و طول المقامه بین اطباق الثّری بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و وارد شدن ما را به خانه پوسیدن و از هم پاشیدن و اقامت طولانی در میان طبقات خاک را بر ما مبارک گردان.

و اجعل القبور بعد فراق الدّنيا خیر منازلنا و قبرها را بعد از مفارقت از دنیا بهترین منزلهای ما قرار بده.

و افسح لنا برحمتک فی ضیق ملاحدنا و در سایه رحمتت لحدهای تنگ ما را فراخ گردان.

و لا تفضحننا فی حاضری القیمه بموبقات آثامنا و ما را در پیش حاضران رستاخیز به گناههای هلاک کننده مان رسوا مکن.

و ارحم بالقرآن فی موقف العرض علیک ذلّ مقامنا و به برکت قرآن هنگام صف بستن در پیشگاهت بر ذلّت ما ترحم فرما.

و ثبت به عند اضطراب جسر جهنّم يوم المجاز علیها زلل اقدامنا و هنگام لرزیدن پل جهنّم در روز عبور از آن گامهای ما را از لغزش به وسیله قرآن استوار بدار. در پاره ای از روایات وارد شده است که صراط و جسر جهنّم آنچنان می لرزد و مردم را تکان می دهد که نزدیک است مفاصل آنها از هم جدا شود، و مردم همچون مورچه های ریز و ذرات هوا به آتش فرو می ریزند.

سیّد شارح فرماید: در اخبار متواتر رسیده است که در روز قیامت پلی بالای دوزخ کشیده می شود که اولش در صحرای محشر است و پایانش بر در بهشت، هرکس اخلاص به خدای تعالی داشته باشد از آن پل عبور کرده وارد بهشت می شود، و کسی که معصیت خدا کرده باشد از دو طرف این پل به آتش می افتد «و قد تواترت الاخبار بانّه یمدّ یوم القیمه علی متن جهنّم جسر اوله فی الموقف و آخره علی باب الجنّه یجوزه من اخلص لله فیدخل الجنّه و من عصاه سقط عن جنبیه الی التّار».

در توصیف صراط وارد شده است که باریک تر از مو و تیزتر از شمشیر است و مؤمن از آن همچون برق ردّ می شود. و اما اضطرابی که در این دعا وارد شده در بعضی از اخبار است که صراط در زیر پای اهل محشر می لرزد و مردم از روی آن به دوزخ می افتند. بنابراین ضرورتی

ندارد که اضطرابی را که در این دعا وارد شده بر اضطراب عبورکنندگان از صراط حمل کنیم.

و تَوْرَ به قبل البعث سدف قبورنا و نَجْنَا من کَلِّ کرب یوم القیمه و شدائد احوال یوم الطَّامَّة و پیش از برانگیخته شدن تاریکی قبرهای ما را به وسیله آن روشن فرما و از هرگونه اندوه آن روز بزرگ و دشواریهای هولناکش به وسیله قرآن ما را نجات عنایت فرما.

و یَبِیضُ وجوهنا یوم تسوّد وجوه الظّلمه فی یوم الحسره و التّدامه و در آن روز که روی ستمگران سیاه شود که روز حسرت و پشیمانی است رویهای ما را سفید فرما. مترجم گوید:

بدان که یکی از اسماء روز قیامت یوم الحسره است؛ چنان که خدای تعالی فرماید: «وَ أَنْذَرُهُمْ یَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ» (1) روزی است که آدمی حسرت روزهای گذشته و فرصتهای از دست رفته را می خورد لکن فایده ای ندارد و دیگر کار از کار گذشته است؛ چنان که یکی دیگر از اسماء قیامت هم یوم التّدامه است، و بدکردارها پشیمانند که چرا خود را به کارهای زشت آلوده کردند، و نیکان پشیمانند که چرا از نعمتهای الهی در دنیا بهره برداری بیشتری نکردند.

در پاره ای از تواریخ گفته شده است که اسکندر هنگامی که در ظلمات راه می پیمود به جایی رسید که صدای پای اسبان بیشتر به گوش می رسید. اسکندر و سپاهش از خضر که دلیل راه بود سؤال کردند که چرا صدای پای اسبان بیشتر شد؟ خضر فرمود: به زمینی رسیدیم که هر کس از زمین چیزی با خود بردارد پشیمان خواهد شد و هر کس هم که بر ندارد پشیمان خواهد شد.

گروهی گفتند: ما که پشیمان خواهیم شد این چه زحمتی است که به خود بدهیم و باری با خود حمل کنیم؟ و گروهی دیگر گفتند: ما برمی داریم هرچه بادا باد. وقتی از ظلمات خارج شدند دیدند تمام سنگهایی که برداشته اند جواهرات گران قیمت است و طبیعی بود که هر دو دسته پشیمان باشند، چه آنهایی که برداشتند نادم بودند و چه آنهایی که برداشته بودند متأسّف بودند که چرا بیشتر برداشتند. ای عزیز! این است مثل آدمیان در روز جزا و عرصه قیامت.

و اجعل لنا فی صدور المؤمنین و دأ و برای ما در دلهای مؤمنین دوستی بیفکن. به احتمال زیاد استلهام از آیه شریفه ای است که می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ

ص: 194

الرَّحْمَنُ وُدًّا» (1) ظاهر این است که محبت در دل‌های مؤمنین وسیله ای است برای رسیدن خیرات از آنان به کسی که دوستش می‌دارند چه در دنیا و چه در آخرت.

و لا تجعل الحیوه علینا نکدا و زندگی را بر ما تیره و تار مفرما. در تفسیر ابی حمزه ثمالی است که گوید: امام باقر علیه السلام مرا حدیث فرمود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به علی علیه السلام فرمود:

بگو: «اللهم اجعل لی عندک عهدا و اجعل لی فی قلوب المؤمنین وداً». پس فرمود: مقصود از این دو جمله علی علیه السلام است.

پس این آیه نازل شد «و فی تفسیر ابی حمزه ثمالی حدثنی ابو جعفر باقر علیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لعلی علیه السلام: قل اللهم اجعل لی عندک عهدا و اجعل لی فی قلوب المؤمنین ودا، فقال: هما علی، فنزلت هذه الآیه». و از ابن عباس روایت شده که گفته معنی این آیه شریفه این است که خدا آنان را دوست می‌دارد و محبوب خلق خودش نیز می‌فرماید. و از قتاده نقل شده که هیچ بنده ای روی به خدای عزّ و جلّ نمی‌آورد مگر این که خدای تعالی دل‌های بندگان را به سوی او متوجه می‌کند «و عن ابن عباس: یعنی یحبهم الله و یحبهم الی خلقه». «و عن قتاده ما اقبل العبد الی الله عزّ و جلّ الا اقبل الله بقلوب عباده الیه». و از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت است که فرمود: «اذا احبّ الله عبدا یقول لجبرئیل قد احببت فلانا فاحبّه فیحبّه جبرئیل، ثم ینادی فی اهل السماء انّ الله قد احبّ فلانا فاحبّوه، فیحبّه اهل السماء ثم توضع له المحبّه و القبول فی الارض»؛ هنگامی که خدای تعالی بنده ای را دوست می‌دارد به جبرئیل می‌فرماید که همانا من فلانی را دوست گرفتم تو نیز او را دوست بدار. پس جبرئیل او را دوست می‌دارد، سپس در میان اهل آسمان ندا می‌دهد که خدای تعالی فلانی را دوست داشته پس شما نیز او را دوست بدارید. پس اهل آسمان او را دوست می‌دارند، سپس محبت و قبول برای او در زمین قرار داده می‌شود.

اللهم صل علی محمد عبدک و رسولک کما بلغ رسالتک و صدع بامرک و نصح لعبادک بارالها! بر محمد بنده و پیامبرت درود بفرست همچنان که پیام تو را رساند و دستور تو را آشکار ساخت و خیرخواه بندگانت بود.

اللهم اجعل نبینا صلواتک علیه و علی آله یوم القیامه اقرب النبیین منک مجلسا بارالها! پیامبر ما را که درودت بر او و بر خاندانش باد روز قیامت نزدیک ترین پیامبران به خود قرار بده.

و امکانهم منک شفاعه و توانایی اش را بر شفاعت از همه فزون تر گردان.

ص: 195

و اجلهم عندک قدرا و اوجههم عندک جاها و مقامش را نزدت والاترین و منزلتش را آبرومندترین منزلت بفرما.

اللهم صلی علی محمد و آله و شرف نبیانه و عظم برهانه بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و بنیادش را والایی عطا بفرما و برهانش را قوی و عظیم فرما.

و ثقل میزانه و ترازویش را سنگین بفرما.

و تقبل شفاعته و شفاعتش را بپذیر.

و قرب وسیلته و وسیله اش را نزدیک فرما.

و بیض وجهه و روسفیدش ساز.

و اتم نوره و نورش را کامل فرما.

و ارفع درجته و درجه اش را بالا ببر.

و احینا علی سنته و ما را بر راه و روش او زنده بدار.

و توقنا علی ملتته و بر آیین او بمیران.

و خذبنا منهاجه و ما را در راه او راهرو فرما.

و اسلک بنا سببیه و به راه و طریقه اش ببر.

و اجعلنا من اهل طاعته و ما را از پیروان و فرمانبران حضرتش قرار بده.

و احشرنا فی زممرته و ما را در گروه او محشور بفرما.

و اوردنا حوضه و اسقنا بکأسه و به حوض او برسان و از جامش سیراب فرما. مترجم گوید:

از موضوعاتی که در روایات شیعه و سنی مطرح است موضوع حوض کوثر است که به مناسبت‌های مختلف از آن یاد شده است؛ از جمله روایت متواتره مشهوره ثقلین که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «اَنتی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی»، بنا به نقل شیعه، (و سنی) بنابنقل سنی ها؛ من دو چیز گرانبها در میان شما به یادگار و یا به امانت می گذارم «ما ان تمسکتُم بهما لن تضلّوا من بعدی» مادامی که به این دو چیز متمسک باشید هرگز گمراه نخواهید شد «و انّهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» و این دو از هم جدا نخواهند شد تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند.

سید شارح فرماید: بعضی از اصحاب ما فرموده اند که به ثبوت رسیده است که از برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در عالم آخرت حوضی است، و این مطلب از طریق شیعه و سنی ثابت شده

است و مسلم آن را از هفده نفر از اصحاب رسول خدا نقل کرده و غیر مسلم از ده نفر صحابی نقل کرده است که اینان بجز آنانند که مسلم از آنها نقل کرده است. و عیاض گفته که ایمان داشتن به حوض واجب است و تصدیق به آن از ایمان است، پایان سخن بعض اصحاب. و قرطبی گفته که از جمله اموری که بر هر مکلفی واجب است که آن را بداند و تصدیقش کند آن است که خدای تعالی پیغمبرش حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم را مخصوص فرموده است به حوض، و در احادیث صحیحه به نام و اوصاف آن و شرایش تصریح شده است، و آنچنان شهرتی دارد که از مجموع آنها علم قطعی به وجود آن حاصل می شود.

و این موضوع را سی و چند نفر از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده اند که در صحیح مسلم و بخاری بیست و چند نفرشان گفته شده و بقیه در کتابهای دیگر؛ چنان که به طریق صحیح نقل شده و روایت آن مشهور است. و نیز قرطبی گفته است: قول درست آن است که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم را دو حوض است: یکی از آن دو در صحرای محشر است قبل از صراط، و دیگری در داخل بهشت است، و به هریک از این دو کوثر گفته می شود. و ابن حجر گفته است که کوثر نهری است در داخل بهشت و آب آن بر حوض می ریزد، و این که به حوض، کوثر گفته می شود از آن روست که از آن نهر مدد می گیرد، پایان سخن قرطبی.

و اما آنچه در توصیف حوض از طریق شیعه نقل شده است روایت ثقه الاسلام کلینی در کافی به سند خودش از جابر و او از امام باقر علیه السلام که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: هرکس خوشحال و مسرور است که زندگی و مرگش مانند زندگی و مرگ من باشد و به بهشتی که پروردگار من به من وعده فرموده وارد شود و به شاخه درختی که پروردگار من با دست قدرت خویش آن را کاشته متمسک شود پس بایستی علی بن ابی طالب و اوصیای او را پس از او دوست بدارد که آنان شما را بر در گمراهی وارد نمی کنند و از در هدایت بیرون نمی برند؛ پس آنان را تعلیم ندهید که آنان از شما داناترند و من از پروردگار خودم درخواست کرده ام که میان آنان و قرآن جدایی نیفکنند تا این چنین بر من در کنار حوض وارد شوند؛ و در وقت فرمودن (کلمه این چنین) میان دو انگشت پیوست فرمودند. و پهنای آن حوض به پهنای صنعا است تا ایله، و در آن کاسه های طلایی و نقره ای است به شماره ستارگان: «قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: من سره ان یحیی حیاتی و یموت میتتی و یدخل الجنة التی وعدنیها ربی و یتمسک بقضیب غرسها ربی بیده فلیتوال علی بن ابی طالب و اوصیائه من بعده فانهم لا یدخلونکم فی باب ضلال و لا

یخرجونکم من باب هدی، فلا تعلموهم فأنهم اعلم منکم، وانی سئلت ربی ان لا یفرق بینهم و بین الکتاب حتی یردا علیّ الحوض هکذا (و ضم بین اصبعیه) و عرضه ما بین صنعاء الی ایله، فیه قدحان ذهب و فضّه عدد النجوم».

مترجم گوید: از مواردی که موضوع حوض کوثر مطرح شده است قصیده عینیّه معروفه سید حمیری است که پس از شهادت زید بن علی آن را سرود. و مجلسی در کتاب بحار الانوار از امام رضا علیه السلام نقل می کند که آن حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را به خواب دید که با امیر المؤمنین و حضرت فاطمه و امام حسن و امام حسین علیهم السلام نشسته اند و سید حمیری در مقابل آنان این قصیده را می خواند؛ چون سید از قرائت قصیده فارغ شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به امام رضا علیه السلام فرمود: این قصیده را (از بر) حفظ کن و شیعیان ما را نیز امر کن تا آن را حفظ کنند و به آنان اعلام کن که هرکس آن قصیده را از بر کند و به خواندن آن مداومت ورزد من ضامنم که خداوند تبارک و تعالی او را به بهشت ببرد: «فی البحار روی عن ابی الحسن الرضا، انه رأى النبی صلی الله علیه و آله و سلم فی منامه مع علی و فاطمه و الحسن و الحسين علیهم السلام و ان السید الحمیری بین یدیه یقرأ هذه القصیده فلما فرغ منها قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم للرضا علیه السلام: احفظ هذه القصیده و مر شیعتنا بحفظها و أعلمهم أنّ من حفظها و أدمن قرائتها ضمنت له الجنّه علی الله تعالی».

و ما یتیمنا و تبرکنا تمام قصیده را در این نوشته می آوریم که از برکات حفظ و قرائت آن خوانندگان عزیز بهره مند شوند و ثوابی نیز عاید و واصل این ناچیز گردد. اینک متن قصیده:

لأمّ عمرو باللوی مربع طامسه اعلامها بلقع

تروح عنه الطیر وحشیّه و للاسد من خیفته تقزع

رقش (1) خاف الموت من نقثها و السمّ فی انیابها منقع

برسم دار ما بها مونس الاصلال (2) ی الشری وّقع

لما وقفن العیس (3) ی رسمها و العین من عرفانه تدمع

ذکرت من قد کنت ألهو به فبتّ و القلب شجی موجع

کان بالنار لما شقنی فی حبّ أروی کبدی تلذع

عجبت من قوم اتوا احمدا بخطبه لیس لها موضع

ص: 198

1- نوع من الحیه.

2- الصلّ الحیه الحبشیّه.

3- الابل الأبیض.

قالوا له لو شئت اعلمتتنا الى من الغايه و المفزع؟
اذا توقيت و فارقتنا و فيهم فى الملك من يطمع
فقال لو اعلمتكم مفزعا كنتم عسيتم فيه ان تصنعوا
صنيع اهل العجل اذا فارقوا هارون فالترك له اورع
و فى الذى قال بيان لمن كان اذا يعقل او يسمع
ثم اتته بعد ذا عزمه من ربه ليس لها مدفع
بلّغ و الاّ لم تكن مبلغا و الله منهم عاصم يمنع
فعتها قام النبىّ الذى كان بما يأمره يصدع
يخطب مأمورا و فى كفه كفّ علىّ ظاهر يلمع
رافعها اكرم بكفّ الذى يرفع و الكفّ الذى يرفع
يقول و الاملاك من حوله و الله فيهم شاهد يسمع
من كنت مولاه فهذا له مولى فلم يرضوا و لم يقنعوا
فاتّهموه و حنت غيهم علىّ خلاف الصادق الاصلع
و ضلّ قوم غاضهم فعله كاتما آناهم تجدع
حتى اذا واروه فى لحدّه و انصرفوا من دفنه ضيعوا
ما قال بالامس و أوصى به و اشتروا و الصبر بما ينفع
و قَطَّعوا ارحامه بعده فسوف يجزون بما قَطَّعوا
فازمعا غدرا بمولاهم تبا لما كانوا به أزمعا
لا هم عليه يردوا حوضه غدا و لا هو فيهم يشفع
حوضا له ما بين صنعا الى اتيه ارض الشام او اوسع
ينصب فيه علم للهدى و الحوض من ماء له مترع

يفيض من رحمته كوثر ابيض كالفضّه او اسطع

حصاه ياقوت و مرجانه و لؤلؤ لم تجنه اصبع

بطحائه مسك و حماماته تهترّ منها مولق مربع

اخضر ما دون الورى ناضر و فاقع اصفر او الصع

فيه أباريق و قد حانه يذبّ عنه الرجل الاصلح

ص: 199

يذّب عنها ابن ابي طالب ذبا كجربى ابل شرّع
و العطر و الريحان انواعه ذاك و قد هبّت به زعزع
ريح من الجنّه مأموره ذاهبه ليس لها مرجع
اذا دنوا منه لكى يشربوا قيل لهم تبا لكم فارجعوا
فالتمسوا دونكم منهلا يرويكم او مطعما يشبع
هذا لمن والا بنى احمد و لم يكن غيرهم يتبع
فالفوز للشارب من حوضه و الويل و الذل لمن يمنع
و الناس يوم الحشر راياتهم خمس فمنها هالك اربع
فرايه العجل و فرعونها و سامرى الامه المشنع
و رايه يقدمها ابكم عبد لئيم لكّع اكوع
و رايه يقدمها حبتر للزور و البهتان قد ابدع
و رايه يقدمها نعثل لا برّد الله له مضجع
اربعه فى سقر او دعوا ليس لهم من دونها مطلع
و رايه يقدمها حيدر كائها الشمس اذا تطلع
غدا تلاقى المصطفى حيدر و رايه الحمد له ترفع
مولى له الجنه مأموره و النار من خيفته تفزع
امام صدق و له شيعه يروو من الحوض و لم يمنع
هذا لمن والا بنى احمد و الحبّ فى غيرهم لا ينفع
بذاك جاء الوحى من ربّنا يا شيعه الحق فلا تجزعوا
الحميرى مادحكم لا يزل و لو يقطع اصبع اصبع
الحميرى فى قوله صادق و حبكم فى قلبه مودع

و بعدها صلّوا علی المصطفی و صنوه حیدره الاصلح

*

و صل اللّٰهم علی محمّد و آله صلوه تبلّغه بها افضل ما یأمل من خیرک و فضلک و کرامتک بارالها! بر محمد و خاندانش درودی بفرست
که به وسیله آن او را به بهترین نیکیها و فضل و

ص: 200

کرامتت که امید آنها را دارد برسانی.

اتک ذو رحمہ واسعہ و فضل کریم زیرا کہ تو صاحب رحمت پهناور و احسان کریمانه ای.

شاید اشاره باشد به آیه شریفه «فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ» (1) بگو ای پیامبر که پروردگار شما صاحب رحمت پهناور و فراگیری است که هیچ چیز از آن محروم نماند؛ چنان که می فرماید:

«وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (2) رحمت من همه چیز را فرا گرفته است.

اللهم اجزه بما بلغ من رسالاتك و ادى من آياتك و نصح لعبادك و جاهد في سبيلك افضل ما جزيت احدا من ملائكتك المقربين و انبيائك المرسلين المصطفين بارالها! به پاداش ابلاغ پیامهایت و رساندن آیاتت و پندآموزی بندگانت و جهاد در راهت بهترین جزا و پاداشی را که به یکی از فرشتگان مقرب درگاهت و پیامبران مرسل و برگزیده ات مرحمت فرموده ای به آن حضرت عطا بفرما.

و السلام عليه و على آله الطيبين الطاهرين و رحمه الله و برکاته و سلام و درود و رحمت و برکات حق تعالی بر او و بر خاندان پاک و پاکیزه اش باد.

*

ص: 201

1- سورة انعام، آیه 147.

2- سورة اعراف، آیه 156.

دعاؤه اذا نظر الى الهلال و من دعائه اذا رأى الهلال

أيها الخلق المطيع الدائب السريع المتردد في منازل التقدير و المتصرف المتصرف في فلک التدبير آمنت بمن نور بك الظلم و أوضح بك
البهم و جعلك آية من آيات ملكه و علامه من علامات سلطانه و امتهنتك فامتهنتك بالزياده و التقصان و الطلوع و الأفول و الإناره و
الكسوف في كل ذلك انت له مطيع و إلى ارادته سريع سبحانه ما أعجب ما دبّر في امرک و أطف ما صنع في شأنک جعلک مفتاح شهر
حادث لأمر

ص:202

حادث فأسأل الله ربّي وربّك وخالقّي وخالقك و مقدّري و مقدّرك و مصوّري و مصوّرك ان يصلّي علي محمّد وآله وأن يجعلك
جعلك مفتاح شهر حادث لأمر حادث جعلك الله هلال بركه لا تمحقها الأيّام و طهاره لا تدنّسها الآثام هلال امن امنه من الآفات و
سلامه من السيّئات هلال سعد لا نحس فيه و يمن لا نكد معه و يسر لا يمازجه عسر و خير لا يشوبه شر هلال امن و ايمان و نعمه و
إحسان و سلامه و إسلام اللهم صلّ علي محمّد وآله و اجعلنا و نعمه و إحسان اللهم اجعلنا من ارضى

من طلع عليه و أركى من نظر اليه و أسعد من تعبد لك فيه و وققنا فيه للتوبه و اعصمنا فيه من الحوبه و احفظنا فيه من مباشره معصيتك و
أوزعنا فيه شكر نعمتك و ألسنا فيه جنن العافيه و اعصمنا من الحوبه و أوزعنا شكر النعمه و ألسنا جنن العافيه و أتمم علينا باستكمال
طاعتك فيه المته انك المثنان الحميد و صلى الله على محمد و آله الطيبين الطاهرين انك انت المثنان الحميد

ص:204

شرح دعای چهل و سوم دعای هنگام نگاه کردن به نور ماه

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام اذا نظر الى الهلال از دعاهاي آن حضرت است هنگامی که به ماه نو نگاه می فرمود. هلال اسم ماه در اولین شب یا تا سه شب یا تا هفت شب، و نام آن در دو شب به آخر ماه مانده می باشد و در غیر این شبها آن را قمر می گویند. و بعضی فرموده اند: هلال اسم مخصوص شب اول ماه است و اگر آن شب دیده نشد شب دوم، و در غیر این دو شب به آن قمر گفته می شود. و اقوال دیگری نیز هست. و علما گفته اند که ریشه لغوی هلال از اهلال است که به معنای بلند کردن صداست و این معنا به آن مناسبت است که مردم به هنگام دیدن هلال صدایشان را به تکبیر بلند می کنند، و یا به معنای بلند شدن صدای بچه به گریه هنگام ولادت می باشد. و مناسبتهای دیگری نیز گفته شده است. در این مقام چند مسئله است:

*مسئله اول

دعا خواندن به هنگام رؤیت هلال مستحب است و از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اوصیای معصومینش نقل شده است، و در مستحب بودن آن شبهه ای نیست که اجماع مسلمین بر آن است؛ ولکن ابن عقیل قائل به وجوب خواندن دعا به هنگام دیدن هلال ماه رمضان شده است و در این قول منفرد است و کسی جز او چنین فتوایی نداده است؛ و دعا این است: «اللهم اهله علينا اهلالا مبارکا، اللهم ادخله علينا بالسلامه و الاسلام و اليقين و الايمان و البرّ و التوفيق لما تحبّ

و ترضی».

*مسئله دّوم

از آداب دعا خواندن به هنگام رؤیت هلال آن است که دعا در جایی خوانده شود که هلال دیده شده؛ چنان که روایت شیخ صدوق در فقیه و شیخ الطائفه در تهذیب و در مصباح از امیر المؤمنین به این مطلب دلالت دارد که آن حضرت فرمود: هنگامی که هلال را دیدی از جای حرکت نکن و بگو: «اللّهم انی اسئلك خیر هذا الشهر و فتحه و نوره و نصره و برکته و ظهوره و رزقه و اسئلك خیر ما فیہ و خیر ما وعدہ و اعوذ بک من شرّ ما فیہ و شرّ ما بعدہ، اللّهم ادخل علینا بالامن و الایمان و السلامه و الاسلام و البرکة و التقوی و التوفیق لما تحبّ و ترضی».

*مسئله سوّم

از آداب رؤیت هلال آن است که با دستش و با سرش و با هیچ یک از جوارحش اشاره نکند؛ چنان که در روایت امام صادق علیه السلام است که فرمود: هنگامی که هلال ماه رمضان را دیدی پس به آن اشاره نکن، و لکن رو به قبله کن و دستها را به سوی خدای عزّ و جلّ بلند کن و هلال را مخاطب قرار بده و بگو: «رَبِّی و رَبِّک اللّهُ رَبّ العالمین اللّهم اهلّ علینا بالامن و الایمان و السلامه و الاسلام و المسارعه الی ما تحبّ و ترضی، اللّهم بارک لنا فی شهرنا هذا و ارزقنا عونه و خیره و اصرف عنا ضرّه و شرّه و بلائه و فتنته». و شاید این دستور مختصّ به ماه رمضان باشد. و اما رو به قبله نمودن و دست بلند کردن اختصاص به رؤیت هلال ندارد، بلکه در هر دعایی مستحبّ است. دعای صحیفه:

ایّها الخلق المطیع الدائب السریع ای آفریده شده فرمانبردار! ای دونده باشتاب!

المتردّد فی منازل التقدیر ای رفت و آمد کننده در منزلهای مقدر شده!

المتصرّف فی فلک التدبیر ای چرخنده در فلکی که تدبیر شده!

آمنت بمن نور بک الظلم و اوضح بک البهم ایمان آوردم به کسی که به وسیله تو تاریکیها را روشن نمود و مبهمات را در پرتوت آشکار ساخت.

و جعلک آیه من آیات ملکه و علامه من علامات سلطانه و تورا نشانه ای از نشانه های فرمانروایی خود و علامتی از علامتهای قدرت خویش قرار داد.

ص: 206

و امتهنک بالزیاده و النقصان و الطلوع و الافول و الاناره و الکسوف و تورا گاهی به نقص و گاهی به کمال و گاه به طلوع و زمانی به غروب و حالتی به درخشندگی و حالتی به گرفتگی مسخر خویش فرمود.

فی کلّ ذلک انت له مطیع و الی ارادته سریع تو در همه این احوال مطیع حضرت حق بوده و شتابان به سوی اراده حق تعالی هستی.

سبحانه ما اعجب ما دبّر فی امرک و الطّف ما صنع فی شأنک منزّه است خدای تعالی! چه شگفت انگیز است تدبیری که درباره تو به کار برده، و چه لطیف و دقیق است آنچه درباره تو انجام داده! بعضی از بزرگان فرموده اند از کلمه سبحان الله سه نوع تنزیه استفاده می شود:

1. تنزیه ذات از نقص امکان، امکانی که سرچشمه همه بدیهاست و موجب روسیاهی در دنیا و آخرت است.

سیه رویی ز ممکن در دو عالم جدا هرگز نشد و الله اعلم

*

2. تنزیه صفات از ننگ و عار حدوث، و بلکه تنزیه صفات از این که مغایر با ذات باشد و زاید بر آن؛ چنان که در روایات اهل بیت بر این معنا تأکید شده است که فرموده اند: «ربّنا علم کلّه و نور کلّه و قدره کلّه»؛ یعنی نه چنان است که ذات ثبت له العلم و ذات ثبت له النور و ذات ثبت له القدره.

3. تنزیه افعال از این که قبیحی و یا کار بیهوده ای از حضرت متعال صادر شود؛ چنان که می فرماید: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (1) و نیز می فرماید: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ» (2).

جعلک مفتاح شهر حادث لامر حادث تورا کلید ماهی نو برای کاری نو قرار داده.

فاسئل الله ربّی و ربّک و خالقّی و خالقک و مقدّری و مقدّرك و مصوّرّی و مصوّرک ان یصلّی علی محمّد و آله پس از خدایی که پروردگار من و توسّ و آفریننده من و توسّ و زمام مقدّرات من و توبه دست اوست و صورتگر من و توسّ می خواهیم که بر محمّد صلّی الله علیه و آله و سلّم و خاندانش

ص: 207

1- سورة مؤمنون، آیه 115.

2- سورة انبیاء، آیه 16.

و ان يجعلك هلال برکه لا تمحقها الايام و تورا هلال برکتی قرار دهد که گذشت روزها آن را از بین نبرد.

و طهاره لا تدنّسها الاثام و هلال طهارتی قرار دهد که گناهان آن را نیالایند.

هلال امن من الآفات و سلامه من السيئات هلال ایمنی از آفتها و سلامتی از زشتیها. علامه بهایی فرموده است که ممکن است مراد از سلامت، سلامت مطلقه باشد؛ یعنی سلامت قلب از این که به غیر حق تعالی تعلقی بیابد. اما امن مطلق شاید مراد از آن طمأنینه نفس است به این که راحت انس و سکینه وصول به او دست بدهد، زیرا سالک مادامی که در طریق سیر الی الحق است در حالت اضطراب و خوف می باشد که از عاقبت کارش خائف است و نمی داند در اثنای سیر چه موانعی برای او پیش خواهد آمد و آن را از وصول به مقصد مانع خواهد شد.

ولی هنگامی که نسیم عنایت ازلی وزیدن گرفت و حجابهای ظلمانی را برداشت و جبال تعینات رسمی مندک شد، آن گاه است که دل به نور عیان منور می شود و راحت و اطمینان حاصل می شود و ترس و وحشت از بین می رود و مبشرات امن و امان ظاهر می شود. و این دو مقام یعنی مقام امن و سلامت، از مقامات کسانی است که در اواخر سعادت که نحوستی با آن نیست و میمنتی که مشتمتی با آن نیست و یسری که با عسر ممزوج نیست و خیری که شری در آن نیست از لوازم این دو مقام است. پایان کلام شیخ بهایی به طور اختصار.

هلال سعد لا نحس فیه و یمن لا نکد معه هلال خوش طالعی باشی که نحوستی در آن نباشد و ماه میمنتی باشی که سختی و گرفتاری همراهش نباشد.

و یسر لا یمازجه عسر و ماه آسایشی باشی که هیچ دشواری در آن نیامیزد.

و خیر لا یشوبه شرّ و هلال خیری باشی که شائبه شری در آن نباشد.

هلال امن و ایمان و نعمه و احسان و سلامه و اسلام هلال ایمنی و ایمان و نعمت و احسان و سلامت و اسلام باشی. در پاره ای از روایات اهل بیت علیهم السلام برای بعضی از اعمال در بعضی از حالات هلال آثاری ذکر شده است؛ مانند آنچه کلینی در کافی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: کسی که سفر کند و یا ازدواج کند در وقتی که قمر در عقرب باشد نیکی نمی بیند «من سافر او تزوج و القمر فی العقرب لم یر الحسنی». و نیز از امام موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده که فرمود: کسی که در محاق ماه (شبهایی که ماه در محاق است و دیده نمی شود) ازدواج کند

خود را برای ساقط شدن بچه آماده کند.

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاجْعَلْنَا مِنْ اَرْضِي مَنْ طَلَع عَلَيْهِ بَارَالِهَآ! بِرِ مُحَمَّدٍ وَخَانِدَانِش دَرُودِ بَفَرَسْتِ وَ مَا رَا از خَشْنُودْتَرِيْنَ كَسَانِي قَرَارِ
ده که ماه بر آنان طلوع نموده.

و از کی من نظر الیه و پاکیزه ترین کسی که به ماه نگریسته.

و اسعد من تعبد لک فیه و سعادت مندترین کسی که در آن به عبادت تو کوشیده است.

و وقتنا فیه للتوبه و ما را در این ماه توفیق توبه عنایت فرما.

و اعصمنا فیه من الحوبه و ما را در آن از گناه نگاه دار.

و احفظنا فیه من مباشره معصیتک و ما را از انجام معصیت محفوظ بفرما.

و اوزعنا فیه شکر نعمتک و سپاس نعمتت را بر ما ارزانی فرما.

و البسنا فیه جنن العافیه و جامه های عافیت را بر ما بپوشان.

و اتمم علینا باستکمال طاعتک فیه المئه و به وسیله انجام طاعتت منتت را در این ماه بر ما تمام بگردان.

انک المئان الحمید زیرا که تو صاحب منتهای بسیار و ستوده شده ای.

و صلّی اللّٰهُ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَ دَرُودِ خدَا بِرِ مُحَمَّدٍ وَخَانِدَانِ پَاکِ وَ پَاکِيزه اش بَاد.

*

دعاؤه لدخول شهر رمضان و من دعائه لرمضان و دخول شهره

الحمد لله الذي هدانا لحمده و جعلنا من اهله لنكون لإحسانه من الشاكرين و ليجزينا على ذلك جزاء المحسنين و الحمد لله الذي حبانا بدينه الذي اجتبانا لدينه و اختصنا بمثلته و سبّلنا في و سبّل لنا سبيل احسانه لنسلكها بمنه الى رضوانه حمدا يتقبّله يقبله منا و يرضى به عنا و الحمد لله الذي جعل من تلك السبيل شهره شهر رمضان شهر الصّيام الصّوم و شهر الإسلام و شهر الطّهور و شهر التّمحيص و شهر القيام

ص:210

و شهر الطهور و شهر القرآن الّذى انزل فيه القرآن هدى للنّاس و بيّنات من الهدى و الفرقان الّذى انزل فيه القرآن فأبان فضيلته على سائر الشّهور بما جعل له من الحرمات الموفوره الموسومه و الفضائل المشهوره فحرّم فيه ما احلّ فى غيره اعظاما و حجر فيه المطاعم و المشارب اكراما و جعل له وقتا بيّنا لا يجوز جلّ و عزّ ان لا يجوز فيه ان يقدّم قبله و لا يقبل ان يؤخّر عنه ثمّ فضّل ليله واحده من لياليه على ليالى الف على الف شهر و سمّاها ليله القدر تنزّل الملائكه و الرّوح فيها ياذن ربهم من كلّ امر سلام دائم البركه

الى طلوع الفجر على من يشاء من عباده بما احكم من قضائه اللهم صل على محمد وآله و ألهمنا الى مطلع الفجر اللهم فألهمنا معرفه فضله وإجلال حرمة و التحفظ مما حظرت فيه و أعنا على صيامه بكف الجوارح عن معاصيك و استعمالها فيه بما و استعمالها فيما يرضيك حتى لا- نصغى بأسماعنا الى لغو و لا نسرع بأبصارنا الى لهو و حتى لا نبسط و لا نسرح ابصارنا فى لهو و لا نبسط ايدينا الى محظور و لا نخطو بأقدامنا الى محجور و حتى لا تعى بطوننا الا ما أحللت و لا تنطق السنتنا الا بما مثلت و لا نتكلف

الآ ما يدنى من ثوابك ولا نتعاطى الآ الذى يقى ولا نتعاطى الآ ما يننى من عقابك ثم خلص ذلك كله من رياء المرئين وسمعه
المسماعين المسمعين لا نشرك فيه احدا دونك ولا نبتغى فيه مرادا سواك لا يشرك فيه احد دونك ولا يبتغى به مراد سواك اللهم صل
على محمد وآله وفقنا فيه على مواقيت اللهم وفقنا فيه لمواقيت الصلوات الخمس بحدودها التي حددت وفروضها التي فرضت ووظائفها
التي وظفت وأوقاتها بحدودها التي حددت وأوقاتها التي وقتت وأنزلنا فيها منزله المصيبين لمنازلها الحافظين لأركانها المؤدين لها في
اوقاتها على ما سنه عبدك ورسولك صلواتك عليه

وآله فى ركوعها وسجودها وجميع فواضلها على اتم الطهور الحافظين لأركانها على ما سنّه رسولك محمد صلى الله عليه فى ركوعها وسجودها وخشوعها وجميع شرايعها على اتم الطهور واسبغه وأبين الخشوع وأبلغه ووقّنا فيه لأن نصل ارحامنا بالبرّ والصّله وأن نتعاهد ووقّنا فيه لأن نبلى ارحامنا بالصّله والبرّ وان نتعهد جيراننا بالإفضال والعطيّه وأن نخلّص اموالنا من التّبعات وأن نطهرها بإخراج الزّكوات وأن نراجع من هاجرنا وأن ننصف من ظلمنا وأن نسالم من عادانا حاشا من عودى فيك ولك فإنه العدوّ الذى لا نواليه والحزب الذى لا نصافيه فإنه العدوّ الذى لا نواليه والحرب الذى لا نسالمه ولا نقاديه

وَأَنْ نَتَقَرَّبَ إِلَيْكَ فِيهِ مِنْ وَأَنْ نَتَقَرَّبَ إِلَيْكَ مِنَ الْأَعْمَالِ الزَّكَايَةِ بِمَا تَطَهَّرْنَا بِهِ مِنَ الذُّنُوبِ وَتَعَصَمْنَا فِيهِ مِمَّا يَطَهِّرُنَا مِنَ الذُّنُوبِ وَيَعَصَمُنَا
فِي مَا نَسْتَأْتِفُ مِنَ الْعُيُوبِ حَتَّى لَا يَوْرُدَ عَلَيْكَ أَحَدٌ مِنْ مَلَائِكَتِكَ إِلَّا دُونَ مَا نُوْرِدُ مِنْ أَبْوَابِ الْإِدْنِ مَا يُوْرِدُونَ عَنَّا مِنْ أَبْوَابِ الطَّاعَةِ لَكَ وَ
أَنْوَاعِ الْقُرْبَى إِلَيْكَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذَا الشَّهْرِ وَبِحَقِّ وَحَقِّ مِنْ تَعَبَّدَ لَكَ فِيهِ مِنْ ابْتِدَائِهِ إِلَى وَقْتِ فَنَائِهِ مِنْ مَلِكِ قُرْبَتِهِ
أَوْ نَبِيِّ أَرْسَلْتَهُ أَوْ عَبْدٍ صَالِحٍ اخْتَصَصْتَهُ أَنْ تَصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدًا وَآلِهِ وَأَهْلُنَا فِيهِ لِمَا وَعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ مِنْ كِرَامَتِكَ وَأَوْجِبْ لَنَا فِيهِ مَا أَوْجِبْتَ

لأهل المبالغة في طاعتك و اجعلنا في نظم من استحق الرفيع الأعلى برحمتك اللهم صل على محمد وآله و جنبنا الإلحاد في توحيدك و التخصير في تمجيدك و الشك في دينك و العمى عن سبيلك و الإغفال لحرمتك و الإنداع لعدوك الشيطان الرجيم اللهم صل على محمد وآله و اذا كان لك في كل أو عبد صالح اختصته ان تجنبنا الإلحاد في توحيدك و التخصير في تمجيدك و الإغفال لحرمتك و العدول عن سنتك و الإنداع لعدوك الشيطان الرجيم اللهم اهلنا فيه لما وعدت اولياءك من كرامتك و أوجب لنا ما أوجب لأهل الإستقفا في طاعتك و اجعلنا في نظم من استحق الرفيع الأعلى برحمتك اللهم و إن لك في كل

ليله من ليالى شهرنا هذا رقاب يعتقها عفوك او يهبها صفحك فاجعل رقابا يعتقها عفوك فاجعل رقابنا من تلك الرقاب و اجعلنا لشهرنا من خير اهل و أصحاب اللّهم صلّ على محمّد و آله و امحق و اجعلنا لشهرنا خير اصحاب و أهل و امحق ذنوبنا مع امحق انمحق هلاله و اسلخ عنّا تبعاتنا مع انسلاخ ايامه حتّى ينقضى عنّا و قد صفّيتنا فيه من الخطيئات و اخلصتنا فيه من السيئات اللّهم صلّ على محمّد و آله و ان ملنا فيه و خلّصتنا من السيئات اللّهم ان عندنا فيه فعّد لنا و ان زغنا فيه فقوّمنا و ان اشتمل علينا عدوك الشيطان فاستنقذنا منه

ص:217

الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ فَاسْتَنْقِذْنَا اللَّهُمَّ اشْحِنه بعبادتنا أَيَاك اشْحِنه بعبادتنا و زَيْن اوقاته بطاعتنا لك و أعْنَا بطاعتنا و أعْنَا في نهاره على صيامه و في ليله على الصَّلاه و التَّضَرُّع اليك و الخشوع لك و الذَّلَّة بين يديك على الصَّلاه لك و التَّضَرُّع اليك و الخشوع بين يديك حتَّى لا يشهد نهاره علينا بغفله و لا ليله بتفريط اللّهمَّ و اجعلنا في سائر الشَّهور و الأيام كذلك ما عمَّرتنا و اجعلنا من عبادك الصَّالحين الَّذِينَ يرثون الفردوس هم فيها خالدون و الَّذِينَ يؤتون ما آتوا و قلوبهم و جله انهم الى ربهم راجعون و من الَّذِينَ يسارعون في الخيرات و هم لها سابقون

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ فِي كُلِّ وَقْتٍ وَكُلِّ أَوَانٍ وَعَلَى كُلِّ حَالٍ عَدَدَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى مَنْ صَلَّيْتَ عَلَيْهِ وَأَضْعَافَ ذَلِكَ كُلَّهُ بِالْأَضْعَافِ
الَّتِي لَا يَحْصِيهَا غَيْرُكَ إِنَّكَ فَعَّالٌ لِمَا تَرِيدُ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ اللَّهُمَّ وَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ فِي كُلِّ وَقْتٍ وَفِي كُلِّ أَوَانٍ وَفِي
كُلِّ حَالٍ عَدَدَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى مَنْ صَلَّيْتَ وَأَضْعَافَ ذَلِكَ كُلَّهُ بِالْأَضْعَافِ الَّتِي لَا يَحْصِيهَا غَيْرُكَ إِنَّكَ فَعَّالٌ لِمَا تَرِيدُ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ

شرح دعای چهل و چهارم دعای هنگام فرا رسیدن ماه مبارک رمضان

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان في دعائه عليه السلام اذا دخل شهر رمضان از دعاهای آن حضرت است هنگامی که ماه رمضان فرا می رسد.

الحمد لله الذي هدانا لحمده و جعلنا من اهله لنكون لاحسانه من الشاكرين، و ليجزينا على ذلك جزاء المحسنين.

سپاس خداوند را که ما را به ستایش خود هدایت فرمود و ما را اهل آن قرار داد تا به احسان او از سپاسگزاران باشیم و تا ما را به سبب آن پاداش نیکوکاران بدهد.

و الحمد لله الذي حباننا بدينه، و اختصنا بملته، و سبّلنا في سبيل احسانه لنسلكها بمته الى رضوانه حمدا يتقبّله منا، و يرضى به عنا و سپاس خداوند را که دین خود را به ما هدیه داد و ما را به آیین خود اختصاص داد و ما را در راههای احسان خود راه برد تا به وسیله احسان او، آن راهها را به سوی خوشنودیش بپیماییم. سپاسی که آن را از ما می پذیرد و با آن از ما خشنود می شود.

و الحمد لله الذي جعل من تلك السبيل شهرة شهر رمضان، شهر الصيام، و شهر الاسلام، و شهر الطهور، و شهر التّمحيص، و شهر القيام الذي انزل فيه القرآن، هدى للنّاس، و بينات من الهدى و الفرقان و سپاس خداوند را که یکی از آن راهها را ماه خودش ماه رمضان قرار داد، ماه روزه داری، ماه اسلام و ماه پاکیزگی و ماه تصفیه و ماه قیام؛ ماهی که قرآن در آن نازل شده که هدایت کننده مردم و دارای نشانه هایی از هدایت و فرقان (تشخیص حق از باطل) است.

فابان فضيلته على سائر الشهور بما جعل له من الحرمات الموفوره، و الفضائل المشهوره فحرم

فيه ما احلّ في غيره اعظاما، و حجر فيه المطاعم و المشارب اكراما، و جعل له وقتا لا يجيز - جلّ و عزّ - ان يقدم قبله، و لا يقبل ان يؤخر عنه ثمّ فضّل ليله واحده من لياليه على ليالي الف شهر و سمّاها ليله القدر. آن ماه را بر ديگر ماهها آشكار كرد، بدین گونه که در آن، حرمت‌های فراوان و فضیلت‌های معروفی قرار داد، به سبب عظمتی که دارد. چیزی را که در غیر آن حلال بود، در آن حرام کرد و به سبب گرامیداشت آن، خوردنیها و آشامیدنیها را منع کرد و در آن، وقت معینی قرار داد که خدای بزرگ و توانا اجازه نمی دهد که از آن مقدم شود و نمی پذیرد که از آن مؤخر شود، سپس یک شب آن را بر شب های هزار ماه برتری داد و آن را شب قدر نام نهاد.

نکته ای در لطافت تعبیر

چه بسا در مورد تفصیل شب قدر بر هزار ماه سؤالی پیش بیاید و آن این که چگونه می شود یک شب در ماه رمضان بر هزار ماه که تقریبا 33 سال می شود برتری داشته باشد در حالی که در همان سالها نیز ماه رمضان هست و شب قدر دارد. بعضی برای رهایی از این اشکال گفته اند که در ماه رمضانهایی که خلال این چند سال است شب قدر نیست و خالی از ليله القدر است «لان العباده فيها خير من العباده في الف شهر ليس فيها هذه الليله» چنانچه سید شارح روایاتی در این باره نقل می فرماید و به این تعبیر امام سلام الله علیه اشکال مذکور متوجه نمی شود. زیرا می فرمایند که خدای تعالی شبی از شبهای ماه رمضان را بر شبهای هزار ماه برتری داد و سخنی از ماه رمضان در هزار ماه نیست و این فضیلت و برتری از آن روست که در ليله القدر خیرات و برکات الهی بر بندگان نازل می شود و روزیها و سودهای دنیوی و اخروی برای مردم تقدیر می شود؛ چنان که ثقة الاسلام کلینی - رضوان الله علیه - در کافی شریف سند به امام صادق علیه السلام می رساند و راوی حدیث گوید: یکی از اصحاب ما که به نظرم سعید سمان بود به حضرت عرض کرد: چگونه شب قدر از هزار ماه بهتر است؟ فرمود:

عبادت کردن در آن شب بهتر است از عبادت در هزار ماهی که شب قدر در آنها نیست «في الكافي بسنده عن ابي عبد الله قال له بعض اصحابنا قال: و لا اعلمه الاّ سعيد السمان: كيف تكون ليله القدر خير من الف شهر؟ قال: العمل فيها خير من العمل في الف شهر ليس فيها ليله القدر».

و نیز به سند خودش از حمران روایت می کند که او از امام باقر علیه السلام پرسید: شب قدری که از هزار ماه بهتر است به چه معنی است؟ فرمود: هر نوع کار نیک در آن شب از نماز و زکات و

انواع نیکی ها بهتر است از کار کردن در هزار ماهی که شب قدر نداشته باشد. و اگر نبود این که خدای تعالی پاداش متدینین را چندین برابر عطا می فرماید، به چنین فضیلتی دسترسی نداشتند ولیکن این خدای تبارک و تعالی است که کارهای نیک مؤمنین را چندین برابر می فرماید. «عن حمران انه سأل ابا جعفر علیه السلام قال: قلت ليله القدر خير من الف شهر ای شیء عنی بذلك؟ فقال العمل الصالح فيها من الصلوه و الزكوه و انواع الخير خير من العمل فی الف شهر ليس فيها ليله القدر و لولا يضاعف الله تبارک و تعالی للمؤمنين ما للبسوا و لكن الله يضاعف لهم الحسنات» و بعضی گفته اند که هزار ماه به خصوص از آن جهت گفته شده است که بیشتر از آن نام مخصوصی ندارد بلکه تکرار همان هزار است که گفته می شود دو هزار و سه هزار الی آخر. گویی در زمان این گوینده هنوز ارقام میلیون و بیلیون و تریلیون وضع نشده بوده است!

مجاهد گوید: شخصی در بنی اسرائیل بود که شبها را تا صبح به نماز و عبادت می پرداخت و روزها نیز تا شب جهاد در راه خدا می کرد و هزار ماه این کارش ادامه داشت.

پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و دیگر مؤمنین از پرکاری این مرد اسرائیلی به شگفت افتادند. پس خدای تعالی سوره انا انزلناه را نازل فرمود و پاداشی برتر از پاداش آن مرد مجاهد را یکشنبه به این امت عطا فرمود. و مؤید این قول روایتی است از مالک بن انس که آمار عمرهای مردم به رسول خدا (ص) نشان داده شد، حضرت ملاحظه فرمود که عمرهاشان کوتاه است و ترسید که امتش عمرشان به درازای عمرهای دیگر امتهای نباشد، پس خدای تعالی شی را به آن حضرت عطا فرمود که از هزار ماه امتهای دیگر بهتر بود.

و کلینی قدس سره به سند خودش از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: «اری رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بنی امیه یصعدون علی منبره من بعده و یصلون الناس عن الصراط القهقري فاصح کئيبا حزینا».

بنی امیه به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نشان داده شدند که پس از رحلت رسول خدا بر منبر آن حضرت بالا می روند و مردم را از راه به در کرده و به عقب برمی گردانند. حضرتش از مشاهده این واقعه غمناک و محزون گردید «فقال: یا جبرئیل ائی رأیت بنی امیه فی لیلتي هذه یصعدون منبری من بعدی و یصلون الناس عن الصراط القهقري» پس به جبرئیل فرمود که من امشب بنی امیه را دیدم که پس از من بر منبر من بالا می روند و مردم را از راه گمراه کرده و به عقب برمی گردانند، «قال: و الذی بعثک بالحق نبیا اننی اخاف علی ذلک» جبرئیل عرض کرد:

سوگند به کسی که تو را به راستی مبعوث کرد که من از این جریان خوف دارم «فخرج الی

السماء فلم يلبث ان نزل عليه بآي من القرآن يؤنسه بها» پس جبرئیل به آسمان بالا رفت و چیزی نگذشت که آیاتی از قرآن به خاطر آرامش خاطر آن حضرت با خود فرود آورد و عرض کرد:

«أفرأيت ان متعناهم سنين ثم جائهم ما كانوا يوعدون فما اغنى عنهم ما كانوا يمتعون» ای رسول ما! چه خواهی دید اگر ما چند سالی آنها را در دنیا متنعم سازیم سپس به عذابی که بر آنان وعده داده شده یکسره هلاک شوند و بهره ای که از مال دنیا داشتند هیچ آنها را از عذاب نرساند؟ و هم بر آن حضرت نازل فرمود: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم، و چه تو را به عظمت شب قدر آگاه تواند کرد؟ شب قدر (به مقام و مرتبه) از هزار ماه بهتر و بالاتر است، که خدای عز و جل شب قدر را از برای پیغمبرش از هزار ماهی که بنی امیه سلطنت خواهند کرد بهتر و بالاتر مقرر فرمود.

سید شارح فرماید: مضمون این حدیث در سند روایت صحیفه شریفه گذشت و ما آن را مشروحا بیان کردیم. و سماها ليله القدر، و آن شب را شب قدر نامید. بیشتر دانشمندان برآنند که قدر به معنای تقدیر است. علی بن ابراهیم فرماید: معنای ليله القدر آن است که خدای تعالی در آن شب اندازه عمرها و روزیها و رویدادهایی را که روی می دهد از مرگ و زندگی و فراوانی نعمت و خشکسالی یا خیر و یا شرّ تقدیر می فرماید؛ چنان که خدای تعالی فرماید:

«فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» (1) در آن شب تا یک سال هر کاری از روی حکمت از یکدیگر جدا می شود. و این معنی از امام باقر علیه السلام بنابر آنچه از کافی شریف است روایت شده که ثقه الاسلام کلینی - رضوان الله علیه - به سند خودش از حمران روایت می کند که آن حضرت فرمود: در شب قدر هر چیزی تا سال آینده از خیر و شرّ و اطاعت و معصیت و زاد و ولد و مرگ و روزی مقدر می شود و آنچه که قضا و قدر بر آن جاری می شود حتمی است، و در عین حال خدای تعالی راست مشیت، تا که مشیت الهیه چه اقتضا کند.

«انه قال يقدر في ليلة القدر كل شيء يكون في تلك السنة الى مثلها من قابل خیر و شر و طاعة و معصيه و مولود و اجل و رزق، فما قدر في تلك السنة اقضى فهو المحتوم و لله عز و جل فيه المشيه» حدیث دنباله دارد.

سید شارح فرماید: مقصود آن است که تقدیرات به فرشتگان و پیغمبر و امامان علیهم السلام در شب قدر نشان داده می شود، وگرنه تقدیرات از ازل تا ابد در لوح محفوظ ثابت است. و گفته شده

ص: 224

است که قدر به معنای شرافت و عظمت است؛ شب قدر یعنی شب شرافت و عظمت؛ چنان که گویند: فلانی را نزد مردم قدری است؛ یعنی مقام و منزلتی دارد. چنان که آیه بعدی که لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ نیز با این معنا مناسبت دارد. و از وِرَاق نقل شده که گفته است: از شرافت این شب است که نازل شده در آن کتابی صاحب قدر بر زبان فرشته ای صاحب قدر بر امتی صاحب قدر.

و شاید این که لفظ قدر سه بار تکرار شده اشاره به این باشد که ما گفتیم. و گفته شده که قدر در این آیه به معنای تنگ شدن است مانند: «و من قدر علیه رزقه» و این قول از خلیل بن احمد نقل شده است که در آن شب زمین بر فرشتگانی که فرود می آیند تنگی می کند.

حضرت امام خمینی - رضوان الله علیه - را در تفسیر ليله القدر بیانی است کافی و شافی که جهت متمیم فایده این نوشته را ذکر آن متبرک می سازیم. حضرت امام «قده» می فرماید:

مطلب پنجم در بیان ليله القدر... (ص 350 آداب الصلوه)

و در آن مباحث بسیار و معارف بی شماری است که علماء اعلام - رضوان الله علیهم - به حسب مشارب و مسالک خود از آن بحث فرمودند، و ما در این اوراق بعضی از آن را به طریق اشاره بیان کنیم و بعضی از مطالب هم که ذکری از آن فرمودند ما اشاره به آن می کنیم در ضمن اموری: اول در وجه تسمیه ليله القدر علما اختلافاتی کرده اند. بعضی برآنند که چون صاحب شرف و منزلت است و قرآن صاحب قدر به توسط ملک صاحب قدر به رسول صاحب قدر برای امت صاحب قدر وارد شده است ليله القدرش گویند.

و بعضی گفته اند که برای آن ليله قدر به آن گویند که تقدیر امور و آجال و ارزاق مردم در این شب می شود. و بعضی گفته اند به واسطه آن که از کثرت ملائکه زمین تنگ شود آن را قدر گویند و آن از قبیل «و من قدر علیه رزقه» است. این حرف هایی است که در این مقام گفته شده و در هر یک از آن مقام تحقیقاتی است که اشاره به آن اجمالاً خالی از فایده نیست.

اما مطلب اول: که به معنای صاحب منزلت و قدر بودن است، پس بدان که کلامی در این مقام است که مطلق زمان و مکان که بعضی شریف و بعضی غیرشریف و بعضی سعید و بعضی نحس است آیا از خود ذات زمان یا تشخصات ذاتیه آن است و همین طور در مکان، یا آن که به واسطه وقوع وقایع و حصول امور شریفه و خسیسه بالعرض دارای آن مزیت شوند؟ و این گرچه مبحث مهم شریفی نیست و بحث در اطراف آن چندان مفید نیست، لکن

به طریق اختصار از آن یاد می‌کنیم. وجه ترجیح احتمال اول آن است که ظاهر اخبار و آیاتی که برای زمان و مکان شرافت یا نحوست اثبات نمودند آن است که صفت خود آنهاست نه صفت به حال متعلق و چون مانع عقلی ندارد حمل آنها بر ظاهر خود متعین است.

وجه ترجیح احتمال دوم آن است که حقیقت زمان و مکان حقیقت واحده بلکه شخصیت آنها نیز شخصیت واحده است و از این جهت ممکن نیست شخص واحد در حکم متجزی و مختلف شود. بنابراین آنچه وارد شده در شرافت یا نحوست، محمول بر وقایع و قضیه‌های حاصله در آنهاست و این وجه برهانی نیست، زیرا که زمان گرچه شخص واحد است ولی چون متدرج و ممتد است و حقیقت مقداریه است، مانع ندارد که بعضی اجزای آن با بعضی دیگر در حکم و اثر مختلف باشد، و برهانی قائم نشده است که هر شخص به هر طوری که هست دارای دو حکم و دو اثر نمی‌شود، بلکه خلاف آن ظاهر است؛ مثلاً افراد انسان با آن که هر یک شخص واحد هستند معذک در صورت جسمیه آنها اختلافات کثیره هست؛ مثلاً جلیدیه و قلب شریف تر و لطیف ترند از اعضای دیگر، و همین طور قوای باطنه و ظاهره آن بعضی اشرف از بعضی دیگر هستند، و این برای آن است که در این عالم انسان به نعت و حدت تامه ظاهر نیست گرچه شخص واحد است ولی چون به نعت کثرت ظاهر است احکام او نیز مختلف شود.

و اما وجه ترجیح احتمال دوم نیز وجه صحیح دلپسند نیست، زیرا که مرجع این حرف به اصالة الظهور و اصالة الحقیقه مثلا می‌باشد و در اصول معلوم شده است که اصالة الحقیقه و اصالة الظهور برای آن است که در مورد شک در مراد تعیین مراد کند پس از معلومیت مراد اثبات حقیقت نماید، تأمل (1).

بنابراین هر دو وجه ممکن است، ولی وجه ثانی ارجح است. بنابراین شاید ليله القدر برای آن صاحب قدر شده است که شب وصال نبی ختمی و ليله وصول عاشق حقیقی به محبوب خود است و در مباحث سابقه معلوم شد که تنزل ملائکه و نزول وحی پس از حصول فنا و قرب حقیقی است.

و از اخبار کثیره و آیات شریفه نیز استفاده شود که شرف و نحوست زمانها و مکانها به

ص: 226

1- وجه تأمل آن است که در این جا از جهت دیگر می‌توان این دعوی را تقریر کرد و آن آن است که ظاهر در نسبت دادن محمولی به موضوع آن است که آن موضوع خود دارای آن حکم باشد و تمام موضوع باشد چنانچه در باب اطلاق نیز شیخ استاد ما در علوم نقلیه به این بیان با احتیاج بمقدمات اطلاق اثبات اطلاق می‌کردند. منه عفی عنه.

واسطه وقایع در آن است، و این با مراجعه معلوم شود، گرچه استفاده شرف ذاتی از بعض آنها نیز می شود. و اما احتمال دیگر که ليله القدرش گویند، برای آن که در آن تقدیر امور ایام سنه شود. پس بدان که حقیقت قضا و قدر و کیفیت آن و مراتب ظهور آن از اجل و اشرف علوم الهیه است و از باب کمال دقت و لطافت آن، غور در اطراف آن برای نوع مردم منهی و موجب حیرت و ضلالت است. و از این جهت این حقیقت را از اسرار شریعت و ودایع نبوت باید شمرد و از بحث دقیق در اطراف آن باید صرف نظر کرد، و ما اشاره به یک مبحث آن که مناسب این مقام است می کنیم، و آن آن است که با آن که تقدیر امور در عمل حق تعالی در ازل آزال شده و از امور تدریجیه نسبت به مقام منزّه علم ربوبی نیست، معنی تقدیر در هر سال در ليله معینه چیست؟

بدان که از برای قضا و قدر مراتبی است که به حسب آن مراتب و نشئات احکام آنها متفاوت شود. مرتبه اولی از آن، حقایقی است که در حضرت علم به تجلی به فیض اقدس به تبع ظهور اسماء و صفات تقدیر و اندازه گیری شود و بعد از آن در اقلام عالیّه و الواح عالیّه حسب ظهور به تجلی فعلی تقدیر و تحکیم شود، و در این مراتب تغییرات و تبدیلاتی واقع نشود، و در قضای حتم لا یتبدل حقایق مجردة واقع در حضرات اعیان و نشئه علمیّه و نازل در اقلام و الواح مجردة است و پس از آن حقایق به طور برزخیّه و مثالیّه در الواح دیگر و عوالم نازل تر ظهور کند که عالم خیال منفصل و خیال الكل است که به طریقه حکمای اشراق آن عالم را عالم مثل معلقه گویند و در این عالم تغییرات و اختلافاتی ممکن الوقوع بلکه واقع است و پس از آن تقدیرات و اندازه گیری ها به توسط ملائکه موکله به عالم طبیعت است که در این لوح قدر تغییرات دائمی و تبدیلات همیشگی است بلکه خود صورت سیّاله و حقیقت متصرمه متدرجه است و در این لوح حقایق قابل شدت و ضعف و حرکات قابل سرعت و بطؤ و زیاده و تقیصه اند و معذک و جهه یداللّهی و وجهه غیبی همین اشیاء که جهت تدلّی بحق است و صورت ظهور فیض منبسط و ظلّ ممدود است و حقیقت علم فعلی حق است به هیچ وجه تغییر و تبدیل در آن راه ندارد.

بالجمله کلیّه تغییرات و تبدیلات و زیادی آجال و تقدیر ارزاق نزد حکما در لوح قدر علمی که عالم مثال است و نزد نویسندگان در لوح قدر عینی که محلّ خود تقدیرات است به دست ملائکه موکله به آن واقع شود.

بنابراین مانعی ندارد که چون لیلۀ القدر لیلۀ توجّه تام ولی کامل و ظهور سلطنت ملکوتیۀ اوست به توسط نفس شریف ولی کامل و امام هر عصر و قطب هر زمان که امروز حضرت بقیه اللّٰه فی الارضین سیدنا و مولانا و امامنا و هادینا حجه بن الحسن العسکری ارواحنا لمقدمه الفداء است تغییرات و تبدیلات در عالم طبع واقع شود. پس هر یک از جزئیات طبیعت را خواهد بطیئ الحركه کند و هر یک را خواهد سریع کند و هر رزقی را خواهد توسعه دهد و هر یک را خواهد تضییق کند. و این ارادۀ حق است و ظلّ و شعاع ارادۀ ازلیه و تابع فرامین الهیه است؛ چنانچه ملائکه اللّٰه نیز از خود تصرفی ندارند و تصرفات همه بلکه تمام ذرّات وجود تصرف الهی و از آن لطفیۀ غیبیۀ الهیه است فاستقم كما امرت. و اما آنچه گفته شده در احتمال دیگر وجه تسمیۀ لیلۀ القدر که چون زمین از ملائکه اللّٰه تنگ شود لیلۀ القدرش گویند، این وجه گرچه بعید است، هر چند اعجوبۀ زمان خلیل بن احمد - رضوان اللّٰه علیه - فرموده آنچه مورد بحث توان بود آن است که ملائکه اللّٰه از سنخ عالم طبیعت و مادیت نیستند.

پس معنای تنگی زمین چیست؟

بدان که نظیر این مطلب در روایات شریفه وارد شده است، مثل قضیۀ تشییع سعد بن معاذ - رضی اللّٰه عنه - و مثل فرش نمودن ملائکه بالهای خود را برای طالب علم و این یا از باب تمثّل ملائکه است به صور مثالیه و تنزل آنهاست از عالم غیب به عالم مثال و تضییق ملکوت ارض است یا تمثّل ملکی آنهاست در ملک ارض، گرچه باز تمثّل را چشمهای طبیعی حیوانی نبیند.

بالجمله تضییق به اعتبار تمثّلات مثالیه یا ملکّیه است.

امر دوّم در حقیقت لیلۀ القدر: بدان که از برای هر رقیقه حقیقتی و برای هر صورتی ملکی، باطنی ملکوتی و غیبی است و اهل معرفت گویند که مراتب نزول حقیقت وجود به اعتبار احتجاب شمس حقیقت در افق تعینات لیالی است، و مراتب صعود به اعتبار خروج شمس حقیقت از افق تعینات ایام است، و شرافت و نحوست ایام و لیالی به حسب این بیان واضح شود و به اعتبار قوس نزول لیلۀ القدر محمدی است و قوس صعود یوم القیامه احمدی است، زیرا که این دو قوس مدّ نور منبسط است که حقیقت محمّدیّه است و تمام تعینات از تعین اوّلی اسم اعظم است پس در نظر وحدت عالم شب قدر و روز قیامت است و بیش از یک شب و روز نیست که آن تمام دار تحقق و لیلۀ القدر محمّدی و یوم القیامه احمدی است و کسی که متحقق به این حقیقت شود همیشه در لیلۀ القدر و یوم القیامه است، و این با هم جمع شود و به

اعتبار نظر کثرت لیالی و ایام پیدا شود.

پس بعضی لیالی صاحب قدر است و بعضی نیست، و در بین همه لیالی بنیة احمدی و تعین محمدی صلی الله علیه و آله و سلم که نور حقیقت وجود به جمیع شئون و اسماء و صفات و با کمال نوریت و تمام حقیقت در افق آن غروب نموده است ليله القدر مطلق است؛ چنانچه یوم محمدی یوم القیامه مطلق است، و دیگر لیالی و ایام، لیالی و ایام مقیده است، و نزول قرآن در این بنیة شریفه و قلب مطهر نزول در ليله القدر است. پس قرآن هم جمله در ليله القدر نازل شده به طریق کشف مطلق کلی، و هم نجومًا در عرض بیست و سه سال در ليله القدر نازل شده. و شیخ عارف شاه آبادی - دام ظلّه - می فرمودند که دوره محمدیه ليله القدر است و این یا به اعتبار آن است که تمام ادوار وجودیه دوره محمدیه است و یا به اعتبار آن است که در این دوره اقطاب کمال محمدیه و ائمه هدی معصومین علیهم السلام لیالی قدر می باشند. و دلالت بر آنچه احتمال دادیم از حقیقت ليله القدر می کند حدیث شریف طولانی که در تفسیر برهان از کافی شریف نقل فرموده و در آن حدیث است که نصرانی گفت به حضرت موسی بن جعفر علیه السلام که تفسیر باطن «حَمَّ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»

چیست؟

فرمود: اَمَّا حَمَّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اسْتِ وَا مَّا كِتَابِ مَبِينِ امِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اسْتِ وَا مَّا اللَّيْلَةَ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ اسْتِ.

و در روایتی لیالی عشر به ائمه طاهرین علیهم السلام از حسن تا حسن تفسیر شده است و این یکی از مراتب ليله القدر است که حضرت موسی بن جعفر علیه السلام ذکر فرموده.

و شهادت دهد بر آن که ليله القدر تمام دوره محمدیه است روایتی که در تفسیر برهان از حضرت باقر نقل می کند و این روایت، روایت شریفی است و به معارف چندی اشاره فرموده ما تیمنا عین آن حدیث را نقل می کنیم:

قال رحمه الله و عن الشيخ ابی جعفر الطوسی عن رجاله عن عبد الله بن عجلان السکونی قال:

سمعت ابا جعفر علیه السلام يقول «بيت علي وفاطمة حجره رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم و سقف بيتهم عرش رب العالمين و في فعر بيوتهم فرجه مكشوطه الى العرش معراج الوحي و الملائكة تنزل عليهم بالوحي صباحا و مساء و كل ساعه و طرفه عين و الملائكة لا تنقطع فوجهم فوج ينزل و فوج يصعد و ان الله تبارك و تعالى كشف لابراهيم عليه السلام عن السموات حتى ابصر العرش و زاد الله في قوه ناظره و ان الله زاد في قوه

ص: 229

ناظر محمّد و علی و فاطمه و الحسن و الحسين عليهم السّلام و كانوا يبصرون العرش و لا يجدون لبيوتهم سقفا غير العرش فيوتهم مسقّفه لعرش الرحمن و معارج الملائكة و الروح فيها باذن ربهم من كل امر سلام قال قلت من كل امر سلام؟ قال: بكل امر: قلت: هذا التنزيل؟ قال نعم.

صاحب تفسیر برهان از شیخ طوسی و او از رجال روایتش عبد الله بن عجلان سکونی نقل می کند که گفت شنیدم حضرت باقر علیه السّلام می فرمود: خانه علی و فاطمه حجره رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است و سقف خانه شان عرش رب العالمین است و در عمق خانه هاشان شکافی است رویاز تا عرش که معراج وحی است و فرشتگان هر صبح و شام و هر ساعت و هر چشم به هم زدن بر آنان با وحی فرود می آیند و دسته های فرشتگان از هم گسیخته نمی شود؛ دسته ای فرود می آیند و دسته ای بالا می روند. و همانا خدای تبارک و تعالی برای ابراهیم علیه السّلام از آسمانها پرده برداشت تا آن که عرش را دید و خداوند نور دیده او را نیرو بخشید و همانا خداوند به نور دیده محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین نیرو بخشید. آنان عرش را می دیدند و سقفی برای خانه خودشان بجز عرش نمی یافتند پس سقف خانه های آنان عرش رحمن است و معارجهای ملائکه و روح در آن خانه هاست با اذن پروردگارشان از هر امری سلامت است. گوید: گفتم:

از هر امری سلامت است؟ فرمود: به هر امری. گفتم: این چنین نازل شده؟ فرمود: آری.

و تدبّر در این حدیث شریف ابوابی از معرفت به روی اهلش باز کند و شمّه ای از حقیقت ولایت و باطن ليله القدر به آن مکشوف شود.

امر سوّم: بدان که از برای ليله القدر چنان که حقیقت و باطنی است که به آن اشاره شد از برای آن صورت و مظهری است، بلکه مظاهری است در عالم طبع، و چون مظاهر ممکن است در نقص و کمال فرقهها کند از این جهت ممکن است بین اقوال و اخباری که در باب تعیین ليله القدر وارد شده است جمع نمود به این که: تمام آن لیالی شریفه که در روایات است از مظاهر ليله القدر است الا آن که بعضی با بعضی در شرافت و کمال مظهریت فرق دارد، و آن شب شریفی که تمام ظهور ليله القدر و شب وصل تام ختمی و وصول کامل خاتمی است در تمام سال یا در شهر مبارک رمضان یا در عشر آخر آن یا در لیالی ثلاثه مختفی است.

و در روایات عامّه و خاصه نیز اختلافاتی است. در روایات خاصه نیز به طریق تردید در شب نوزدهم و بیست و یک و بیست و سوّم مذکور شده و گاهی تردید بین شب بیست و یکم و بیست و سوم شده است. شهاب بن عبد ربّه گوید: گفتم به حضرت صادق علیه السّلام که مرا خبر ده به

لیله القدر، فرمود: شب بیست و یکم و بیست و سوم. عبد الواحد بن مختار الانصاری گوید: از حضرت باقر علیه السلام سؤال کردم از لیله القدر، فرمود: در دو شب است، شب بیست و سوم و شب بیست و یکم. گفتم: یکی از آن دو را به تنهایی ذکر کن. فرمود: چه می شود که عمل کنی در دو شب که یکی از آنها لیله القدر است.

حسدان بن ابی علی گوید: از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردم از لیله القدر، فرمود: طلب کن آن را در نوزدهم و بیست و یکم و بیست و سوم.

و سید عابد زاهد (رضی الله عنه) در اقبال فرماید: بدان که این شب بیست و سوم از شهر رمضان وارد شده است و اخبار صریحه به این که لیله القدر است به مکاشفه و بیان، از آن جمله آن است که روایت کنیم به اسناد خود تا زراره از عبد الواحد المختار گفت: سؤال کردم از حضرت باقر علیه السلام از لیله قدر، فرمود: به خدا قسم خبر می دهم به تو و تعمیه نمی کنم به تو، آن اول شب از هفت آخر است پس از آن از زراره نقل می کند که گفت آن ماهی که حضرت تعیین فرمود بیست و نه روز بود. پس از آن روایت دیگر نقل کند که لیله قدر شب بیست و سوم است که از آن جمله است قضیه جهنی که معروف است. (1)

تنبیه عرفانی

چنان که در آن دو سوره مبارکه گذشت گفته شد اظهر آن است که بسم الله در هر سوره متعلق به خود آن سوره باشد بنابراین در سوره مبارکه قدر چنین می شود که حقیقت شریفه قرآنی و لطیفه مقدسه الهیه را به اسم الله که حقیقت جمعیه اسمائیه و اسم اعظم ربوبی است و متعین به رحمت مطلقه رحمانیه و رحیمیه است در لیله القدر محمدیه صلی الله علیه و آله نازل فرمودیم یعنی ظهور قرآن تبع ظهور جمعی الهیت و قبض و بسط رحیمیت و رحمانیت است بلکه حقیقت قرآن مقام ظهور حضرت اسم الله الاعظم است به ظهور رحمانیت و رحیمیت و جامع جمع و تقضیل است از این جهت این کتاب شریف قرآن است و فرقان است، چنانچه روحانیت رسول ختمی و مقام مقدس ولایت آن سرور نیز قرآن و فرقان است

ص: 231

1- داستان جهنی بنابر آنچه سید بزرگوار ابن طاوس در کتاب شریف اقبال نقل کرده چنین است این شخص که یکی از انصار بود و نامش عبد الرحمن بن انیس الانصاری به محضر رسول خدا رسید و عرض کرد: یا رسول الله! من صاحب شتران و رمه و غلامان هستم و دلم می خواهد که دستور بفرمایی یک شب از ماه رمضان را به مدینه بیایم و در نماز شرکت کنم. پس رسول خدا او را نزدیک به خود خواند و آهسته سخنی در گوش او فرمود. پس از این جریان شب بیست و سوم که فرا می رسید جهنی خدم و حشم و اهل و عیال خود را به همراه خود به مدینه می آورد و آن شب را تا صبح در مدینه بود و سپس به جای خود باز می گشت.

و مقام احدیت جمع و تفضیل است پس ذات مقدس به حسب این احتمال گویی چنین می فرماید: ما به تجلی به مقام اسم اعظم که مقام احدیت جمع و تفضیل است به ظهور رحمت رحمانیه و رحیمیه قرآن را تنزل دادیم در لیلۀ قدر محمّدی و چون در عالم فرق بلکه فرق الفرق فرقاتی بین قرآنین یعنی قرآن مکتوب منزل و قرآن منزل علیه یعنی کتاب الهی و حقیقت محمّديه حاصل شده در لیلۀ وصال وصل بین القرآنین و جمع بین الفرقانین فرمودیم و به این اعتبار نیز این شب لیلۀ قدر است، ولی قدر آن را به آن طور که شاید جز خود حضرت خاتم النبیین صلی الله علیه و آله و سلّم که صاحب لیلۀ القدر است بالاصاله و اوصیای معصومین او که صاحب آنند بالتبعیّه کس نداند. امام بزرگوار در این جا پس از نقل روایاتی در فضیلت لیلۀ القدر تحقیق عرفانی خویش را این چنین دنبال می فرماید:

قوله تعالی (وَ مَا أَذْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ) این ترکیب برای تفخیم و تعظیم و بزرگی مطلب است و عظمت حقیقت خصوصاً به ملاحظه متکلم و مخاطب با آن که حق تعالی - جلّت قدرته - متکلم است و رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلّم مخاطب است با این وصف به قدری گاهی مطلب با عظمت است که اظهار آن در نسج الفاظ و ترکیب حروف و کلمات ممکن نیست، کأنه می فرماید: لیلۀ القدر نمی دانی چه حقیقت با عظمتی است! عظمت آن را نتوان بیان نمود، و نسج و نظم حروف و کلمات در خور آن حقیقت نیست. و لهذا با آن که کلمه «ما» برای حقیقت است از بیان آن صرف نظر فرمود و فرمود لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ، به خواص و آثار آن معرفی آن را فرمود، چه که بیان حقیقت ممکن نیست.

و از این جا نیز می توان حدس قوی زد به این که حقیقت لیلۀ القدر و باطنش غیر از این صورت و ظاهر است، گرچه این ظاهر نیز با اهمّیت و عظمت است ولی نه به آن مثابه که نسبت به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم ولی مطلق و محیط به کل عوالم این نحو تعبیر شود.

*ان قلت

بنابراین احتمال که مذکور شد که باطن لیلۀ القدر حقیقت و بنیۀ خود رسول مکرم باشد که در آن محتجب است شمس حقیقت به تمام شئون، اشکال بالاتر شود، زیرا که به خود آن سرور نتوان گفت که تو نمی دانی که لیلۀ القدر که صورت ملکی خود توست چیست؟

ص: 232

این مطلب را و این لطیفه را باطنی است و ذلك لمن القى السمع و هو شهيد.

ای عزیز! بدان که چون در باطن ليله القدر حقیقی یعنی بنیه و صورت ملکی یا عین ثابت محمدی صلی الله علیه و آله و سلم جلوه اسم اعظم و تجلی احدی جمعی الهی است از این جهت تا عبد سالک الی الله یعنی رسول ختمی صلی الله علیه و آله و سلم در حجاب خود است نتواند آن باطن را و آن حقیقت را مشاهده فرمود؛ چنانچه درباره موسی بن عمران علی نبینا و آله و علیه السلام در قرآن شریف وارد شده «لَنْ تَرَانِي» با آن که تجلی ذاتی یا صفاتی برای آن سرور شد به دلیل «فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَعِقًا» و به دلیل فقرات دعای شریف عظیم الشان سمات؛ چنانچه پرواضح است. و این را نکته نیز آن است که ای موسی! تا در حجاب مولوی و احتجاب خودی هستی امکان مشاهده نیست. مشاهده جمال جمیل برای کسی است که از خود بیرون رود و چون از خود بیرون رفت به چشم حق بیند و چشم حق بین خواهد بود.

پس جلوه اسم اعظم را که صورت کمالیه ليله القدر است با احتجاب به خودی نتوان دید. پس این تعبیر بنا بر تحقیق صحیح و بموقع خواهد بود.

*ان قلت

لیله القدر بنیه احمدی است به اعتبار احتجاب شمس حقیقت در آن، نه نفس شمس تا این توجیه صحیح باشد.

*قلت

به لسان اهل نظر شیئیت شیء به صورت کمالیه آن شیء است و اشیاء ذوات اسباب خصوصاً سبب الهی شناخته نشود به حقیقت مگر به شناختن اسباب آنها و به لسان اهل معرفت نسبت ظاهر و باطن و جلوه و متجلی نسبت دو امر مفارق نیست بلکه یک حقیقت گاهی جلوه ظهوری کند و گاهی جلوه بطونی چنانچه عارف معروف فرماید:

ما عدمهائیم هستی ها نما تو وجود مطلق و هستی ما

*

این سخن به قول عارف رومی پایان ندارد و صرف نظر از آن اولی است. قوله تعالی «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» اگر ملاحظه صورت ظاهر ملکیه ليله القدر را کنیم خیریت آن از الف شهر یعنی هزار ماهی که در آن ليله القدر نباشد، یا ليله القدر و عبادت و طاعت در آن بهتر است از هزار ماهی که اسرائیلی ها حمل سلاح می کردند و در راه خدا جهاد می کردند.

یا آن که ليله القدر بهتر است از هزار ماه سلطنت بنی امیه - لعنهم الله - چنانچه در روایات شریفه است.

و اگر ملاحظه حقیقت ليله القدر شود، الف شهر ممکن است کنایه از جمیع موجودات باشد به اعتبار آن که الف عدد کامل است. و مراد از شهر انواع است یعنی بنیه شریفه محمدیه که انسان کامل است از هزار نوع که جمیع موجودات می باشد بهتر است؛ چنانچه بعضی اهل معرفت گفته است. و احتمال دیگری نیز به نظر نویسنده آمده و آن آن است که ليله القدر اشاره باشد به مظهر اسم اعظم یعنی مرآت تام محمدی صلی الله علیه و آله و سلم و هزار شهر عبارت باشد از مظهر اسماء دیگر. و چون از برای حق تعالی هزار و یک اسم است و یک اسم مستأثر در علم غیب است از این جهت ليله القدر نیز مستأثر است و ليله قدر بنیه محمدی صلی الله علیه و آله و سلم نیز اسم مستأثر است از این جهت بر اسم مستأثر کسی جز ذات مقدس رسول ختمی صلی الله علیه و آله و سلم اطلاع پیدا نکند.

تنبیه عرفانی

باید دانست که چنانچه ولی کامل و نبی ختمی صلی الله علیه و آله و سلم ليله القدر است به اعتبار بطون اسم اعظم در او و احتجاب حق به جمیع شئون در او، همین طور یوم القدر نیز هست به اعتبار ظهور شمس حقیقت و بروز اسم جامع از افق تعین او؛ چنانچه یوم القیامه نیز خود آن سرور است.

بالجمله آن ذات مقدس شب و روز قدر است و روز قیامت نیز روز قدر است. بنابراین نکته این که از سایر مظاهر به شهر و از این مظهر مقدس تام به ليله تعبیر شده است شاید آن باشد که مبدأ شهور و سنین یوم و ليله است؛ چنانچه واحد مبدأ عدد است و آن سرور به باطن حقیقت که اسم اعظم است مبدأ سایر اسماء است و به تعین و عین ثابت خود اصل شجره طیبه و مبدأ تعینات است. تدبیر تعرف و اغتنم.

قوله تعالی «سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ» نیشابوری گفته است معنای آیه شریفه آن است که

این شب بجز سلامت و خیر در آن نیست. و اما دیگر شبها پس در آنها هم سلامت هست و هم بلاء. و یا بدان معنی است که در شب قدر بجز سلام در آن نیست از بس که فرشتگان در آن شب بر مؤمنین سلام می کنند. و اقوال دیگری نیز در تفسیر آیه مبارکه هست. و از امام زین العابدین علیه السلام روایت شده که فرمود: مقصود سلام فرشتگان و روح است بر پیغمبر و امام از آغاز فرود آمدن تا هنگام دمیدن صبح «هو سلام الملائکه و الروح علی الرسول و الامام من اول ما یهبطون الی مطلع الفجر».

*تنبيه

ظاهر قرآن و صریح اخباری که از اهل بیت علیهم السلام رسیده است و نیز صریح فرمایشهای علمای ما آن است که شب قدر همه ساله هست تا عمر دنیا به پایان برسد و حتی گروهی از سنّیان را نیز عقیده بر همین است؛ چنانچه از ابی هریره نقل شده که گفته است: هرکس که بگوید شب قدر از میان مردم برداشته شده است دروغ می گوید: «عن عبد الله بن محسن قال قلت لابی هریره: زعموا ان ليله القدر رفعت، قال: كذب من قال ذلك».

*تنبيه دیگر

در تعیین شب قدر نیز اختلاف است، بعضی گفته است که شب قدر در تمام سال است و اختصاصی به ماه رمضان و یا ماههای دیگر ندارد، و ابو حنیفه نیز این قول را اختیار کرده و گفته است که از ابن مسعود روایت شده که گفت: هرکس که تمام دوره سال را شب زنده داری کند ليله القدر را درک می کند: «عن ابن مسعود قال: من یقم الحول کلّه یصبها».

و عبد الله بن عمر براساس تقدّس خشکی که داشت این سخن را توجیه خنکی کرده و گفته: «رحم الله ابا عبد الرحمن اما انه علم أنّها فی شهر رمضان لکنه اراد ان لا یتکل الناس». خدا ابن مسعود را رحمت کند او می دانست که شب قدر در ماه رمضان است و لکن خواست که مردم تنبل و بی کار نباشند. و جمهور علما برآنند که شب قدر در ماه مبارک رمضان است و اجماع امامیه نیز بر همین است؛ چنانچه در این دعای شریف آمده است و لکن در تعیین آن که کدام شب از شبهای ماه رمضان است اختلاف شده تا حدّی که بنا به نقل سید شارح قدّس سرّه چهل و سه قول در مسئله است و قول صحیح آن است که در دهه آخر ماه مبارک رمضان است؛ چنانچه

ص: 235

کلینی (رض) به سند صحیح از حمران نقل می کند که او از امام باقر علیه السلام معنای آیه شریفه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ» را پرسید، فرمود: آری آن شب قدر است که در هر سال در ماه رمضان و دهه آخر آن است «عن حمران انه سأل ابا جعفر عليه السلام عن قول الله عز وجل إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ» ... «قال: نعم ليلة القدر و هي في كل سنة في شهر رمضان في العشر الاواخر» روایت دنباله دارد.

و نیز کلینی (رض) به سند صحیح از حسان بن مهران نقل می کند که گفت: از امام صادق علیه السلام پرسیدم از شب قدر، فرمود: در شب بیست و یکم و یا شب بیست و سوم «عن حسان مهران عن ابي عبد الله عليه السلام قال: سئلته عن ليلة القدر فقال: التمسها في ليلة احدى وعشرين او ثلاث وعشرين».

و شیخ الطائفه در کتاب تهذیب به سند خودش از زرارہ نقل می کند که گفت: از امام باقر علیه السلام درباره شب قدر پرسیدم، پس فرمودند: شب قدر، شب بیست و یکم و یا شب بیست و سوم است. عرض کردم: مگر شب قدر یک شب نیست؟ فرمود: آری، عرض کردم:

پس همان شب را معین بفرمایید. فرمود: تو را چه زیان می رسد که در هر دو شب به کار خیر مشغول باشی؟ «عن زرارہ عن ابي جعفر عليه السلام سألته عن ليلة القدر فقال: هي ليلة احدى وعشرين او ثلاث وعشرين قلت: ليس انما هي ليلة واحدة؟ قال: بلى، قلت: فاخبرني بها فقال: و ما عليك ان تفعل خيرا في ليلتين». و نیز شیخ طوسی (رض) به سند خود از محمد بن ایوب و او از پدرش نقل می کند که گفت شنیدم که امام باقر علیه السلام می فرمود: جهنی به خدمت رسول خدا مشرف شد و عرض کرد یا رسول الله من گله دارم و شتر و گاو و گوسفند و کارگر دارم (که گویی مقصودش آن بوده که یک شب بیشتر نمی توانم به محضر شما شرفیاب شوم) و دوست دارم که یک شب از شبهای ماه رمضان را دستور فرمایی که من در همان شب به محضر شما رسیده و در نماز شما شرکت کنم پس حضرت او را طلبید و آهسته به گوش او چیزی فرمود. پس از این شرفیابی جهنی شبهای بیست و سوم با شتران و خانواده خود به مدینه می آمد.

قال سمعت ابا جعفر عليه السلام يقول: «ان الجهني اتى رسول الله صلى الله عليه وآله و سلم فقال: يا رسول الله صلى الله عليه وآله و سلم ان لي ابلا و غنما و عمله فاحب ان تأمرني بليله ادخل فيها فاشهد الصلوه و ذلك في شهر رمضان فدعاه رسول الله صلى الله عليه وآله و سلم فسارّه في اذنه فكان الجهني اذا كان ليلة ثلث و عشرين دخل بابل و اهله الى مكانه» و نام این جهنی عبد الله بن انیس جهنی است و کنیه اش ابو یحیی بود. با انصار هم پیمان بود و در

عقبه و احد حضور داشت و در روزهای حکومت معاویه به سال پنجاه و چهار هجری در شام از دنیا رفت.

و رئیس المحدثین در فقیه فرموده که محمد بن حمران از سفیان بن سمط نقل می کند که گفت: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: شبهایی که از ماه رمضان امید آن هست که ليله القدر باشد چه شبهایی است؟ فرمود: نوزدهم و بیست و یکم و بیست و سوم. عرض کردم: اگر برای انسان سستی و یا علتی پیش آمد به کدام یک از این شبها اعتماد توان کرد؟ فرمود: بیست و سوم «عن سفیان بن السمط قال قلت لابی عبد الله اللیالی التي یرجى فیها من شهر رمضان؟ فقال تسع و عشره و احدی و عشرين و ثلاث و عشرين، قلت: فان اخذت الانسان الفتره او عله المعتمد علیه من ذلك؟ فقال: ثلاث و عشرين».

و ثقة الاسلام کلینی (رض) با سند صحیح از محمد بن مسلم روایت می کند و او از امام باقر و یا امام صادق علیه السلام روایت می کند که گفت: سؤال کردم از علامت شب قدر، پس فرمود:

علامتش آن است که هوایش لطیف می شود. اگر در فصل سرما باشد گرم می شود و اگر در موسم گرما باشد خنک و لطیف می گردد «قال: سئلته عن علامه ليله القدر فقال: علامتها ان يطيب ريحها و ان كانت في برد دخت و ان كانت في حر بردت فطابت» و در روایت دیگر از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمده که درباره شب قدر فرمودند آن شبی است ملایم، نه گرم است و نه سرد، و در بامدادش آفتاب کم رنگ طلوع می کند «عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال فی ليله القدر انها ليله سلحه لا حاره و لا بارده تطلع الشمس فی صبحتها لیس لها شعاع» نویسنده ناچیز گوید: محتمل است که این گونه روایات با لسان رمز بیان فرموده و اشاره به ملکوت شب قدر و علائم معنوی آن باشد که: تا نگردي آشنا زین پرده رمزی نشنوی.

*تنبیه دیگر

علمای اسلام همگی برآنند که حکمت پنهان داشتن شب قدر (همچون پنهان بودن صلوه الوسطی در نمازهای یومیه و اسم اعظم الهی در میان اسماء حسنی و ساعت استجاب دعا در ساعتهای روز جمعه) آن است که مکلف هرچه بیشتر در عبادت بکوشد و همه شبهایی را که احتمال بودن شب قدر در آن می باشد با عبادت و دعا زنده نگه بدارد، که اگر شب مخصوصی معین می شد مردم به احیای همان یک شب اکتفا می کردند و دیگر شبها را به

بطالت می گذراندند، و الله اعلم.

تنزل الملائكة و الروح فيها باذن ربهم من كل امر سلام دائم البركة الى طلوع الفجر على من يشاء من عباده بما احكم من قضائه، که در آن شب فرشتگان و روح به فرمان پروردگارشان برای هر امری فرود می آیند که سلامی دائم و مبارک را تا سپیده دم بر هرکس از بندگانش که بخواهد و قضایش درباره او محکم گشته باشد می آورند.

اللهم صل على محمد و آله و الهمننا معرفة فضله و اجلال حرمة و التحفظ ممّا حضرت فيه.

بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و شناخت فضیلت این ماه و بزرگداشت حرمتش و خودداری از محرمات را در آن به ما الهام فرما.

و اعنا على صيامه بكفّ الجوارح عن معاصيك و استعمالها فيه بما يرضيك.

و ما را بر روزه داشتن آن با نگهداشتن اعضا از گناهان و به کار بردن در این ماه با آنچه که تو را خشنود سازد یاری مرحمت فرما.

حتى لا نصغى باسماعنا الى لغو تا با گوشهای خود به گفتار بیهوده گوش ندهیم.

و لا نسرع بابصارنا الى لهو و با دیدگان به دنبال لهو نشتاییم.

و حتى لا نبسط ايدينا الى محذور و دستهایمان را به حرامی نگشائیم.

و لا نخطو باقدامنا الى محجور و گامهایمان را به آنچه از آن منع شده پیش نگذاریم.

و حتى لا تعى بطوننا الا ما احللت و شکمهایمان جز حلال در خود جای ندهند.

و لا تنطق السننتنا الا بما مثلت و زبانهایمان بغير آنچه مقرر فرمودی گویا نشوند.

و لا نتكلف الا ما يدنى من ثوابك و جز در کاری که به ثواب تو نزدیک کند زحمت نکشیم.

و لا نتعاطى الا الذى يقى من عقابك و جز آنچه از عقاب تو نگهدارد فرا نگیریم.

ثم خلص ذلك كله من رياء المرائين و سمعه المسمعين آنگاه همه آنچه را که گفتیم از ریای ریاکاران و شهرت طلبی شهرت طلبان خالص گردان.

لا نشرك فيه احدا دونك تا کسی را با تو در آن شریک نکنیم.

و لا نتبغى فيه مرادا سواك و مقصودی در آن غیر تو نداشته باشیم.

مترجم گوید: در این جملات نورانی نسبت به چشم تعبیر خاصی آمده و آن کلمه «و لا نسرع» است و این همان گونه که ترجمه شد بدان معناست که چشم درباره لهویات شتابان است و آدمی علاقه عجیبی به چشم چرانی دارد، زیرا نگاه کردن مقدمه و پیشرو گناه است و

کمتر اتفاق می افتد که کسی بدون نگاه کردن دامن به گناه بیالاید. و به عبارت دیگر اگر کسی نگاه کردن خود را در اختیار داشته باشد درصد چشمگیری از موارد گناه را اجتناب می کند. و این نکته در کمال لطافت و بلاغت در آیه شریفه تذکر داده شده است، آن جا که خدای تعالی ابتدا مؤمنین را به فرو بستن چشم امر می فرماید و سپس به حفظ دامن و می فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» (1) ی رسول! به مؤمنین این پیام را برسان که دیدگانشان را فرو بندند و دامنهایشان را از آلودگی نگاه دارند. و در تورات آمده است که «النظر یزرع الشهوة و ربّ نظره اورثت حزنا طویلا» نگاه کردن بذرافشانی شهوت است و چه بسا که یک نگاه اندوه فراوانی را به دنبال دارد (یک نظری کردم و جانم بسوخت) عارف اکباتان نیز گرچه فریادش از دست دیده و دل بلند است ولیکن عامل اصلی را همان دیده می داند که می گوید:

ز دست دیده و دل هر دو فریاد هر آنچه دیده بیند دل کند یاد

بسازم خنجری نوکش ز فولاد زخم بر دیده تا دل گردد آزاد

*

نکته دیگری که در جملات شریفه است پرداختن به موضوع ریا و سمعه است با اینکه در محرمات غرض همان ترک آنهاست به هر عنوانی که باشد و حساب ترک محرمات از اعمال عبادی جد است که مشروط به قصد قربت است و آن با ریا و تظاهر سازگار نیست، زیرا که در محرمات عمده نظر به همان است که فعل منهیّ عنه در خارج تحقق نیابد ولو به هر داعی از دواعی غیر قریبی؛ مثلا اگر کسی به عنوان حفظ آبروی خود در میان اجتماع چشم چرانی نکند این عمل او محبوب خدای تعالی است، ولیکن در میان دواعی غیر قریبی ریا را اهمیت خاصی است که اگر در دل انسان رخنه کند همچون آتش سوزان خرمن اعمال را می سوزاند و نابود می کند و نویسنده ناچیز این بحث را تحت عنوان (ریا و عجب) مفصّلا مورد بحث و بررسی قرار داده و به دو زبان فارسی و عربی چاپ و منتشر گردیده است، تشنگان وادی خلوص را به مقاله آن کتاب توصیه می نمایم که عمده مطالبش فرآورده از کلمات بزرگان و اعظم علمای اسلام است و مخصوصا از بیانات روح بخش عارف قرن ما حضرت امام خمینی - قدس الله

ص: 239

نفسه - بسیار استفاده شده است. و اکنون برای تتمیم فایده مطالبی تقدیم خوانندگان گرامی می شود.

*مطلب اول

مسلمانان چه شیعه و چه سنی اجماع دارند بر این که ماه رمضان بافضیلت ترین و بهترین ماههاست. اما از طریق شیعه روایات متواتره از اهل بیت عصمت و طهارت در این باره رسیده است؛ از جمله آنها روایت معروفی است که در کافی شریف به سند خودش از امام باقر علیه السلام نقل می کند که آن حضرت فرمود: سه روز به آخر ماه شعبان مانده بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آستانه حلول ماه رمضان به بلال دستور فرمود که مردم را جمع کند و سپس به منبر تشریف برد و پس از حمد و ثنای الهی فرمود: ای مردم! همانا خدای تعالی شما را به این ماه اختصاص داده و این ماه که سرور ماههاست فرا رسیده است.

شبی در این ماه هست که از هزار ماه بهتر است. درهای دوزخ در آن بسته می شود و درهای بهشت باز می گردد. پس کسی که این ماه را درک کند و آمرزیده نشود از رحمت خدا دور باد. و کسی که پدر و مادرش را درک کند و آمرزیده نشود از رحمت خدا دور باد. و کسی که نام مرا بشنود و بر من صلوات نفرستد که آمرزیده شود از رحمت خدا دور باد. «عن ابی جعفر علیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: لما حضر شهر رمضان و ذلك فی ثلاث بقین من شعبان قال لبلال: ناد فی الناس، فجمع الناس ثم صعد المنبر فحمد و اتنی علیه ثم قال: ایها الناس، ان هذا الشهر قد خصکم الله به و حضرکم و هو سید الشهور، ليله فيه خیر من الف شهر تغلق فيه ابواب النار و تفتح فيه ابواب الجنان، فمن ادركه و لم یغفر له فابعده الله و من ادرك والديه فلم یغفر له فابعده الله و من ذکرت عنده فلم یصل علی فلم یغفر له فابعده الله».

و نیز از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: در آخرین جمعه ماه شعبان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خطبه خواند، پس حمد ثنای الهی را به جای آورد و فرمود: ای مردم! ماهی بر شما سایه افکننده که شبی در آن است که از هزار ماه بهتر است و آن ماه رمضان است؛ خدای تعالی روزه آن ماه را بر شما واجب فرموده و یک شب زنده داشتن در آن را که به نماز مستحبی باشد همچون هفتاد شب زنده داری با نماز مستحبی در دیگر ماهها قرار داده، و برای هرکس که از کارهای خیر مستحبی در آن انجام دهد پاداش کسی را که واجبی از واجبات الهی را انجام داده

باشد قرار داده است و هرکس که واجبی از واجبات خدای عز و جل را انجام دهد همانند کسی است که هفتاد واجب از واجبات الهیه را در دیگر ماهها انجام داده باشد، و آن ماه صبر است خدای تعالی به روزی مؤمن در آن ماه می افزاید. و کسی که مؤمن روزه داری را افطار بدهد همچون کسی است که بنده ای را آزاد کرده باشد و گناهان گذشته او آمرزیده می شود. به خدمتش عرض شد: همه ما توانایی افطار دادن روزه داری را نداریم.

فرمود: همانا که خدای تعالی کریم و بزرگوار است همین اجر و پاداش را مرحمت می فرماید به کسی که بجز یک چشیدن شیر که روزه داری با آن روزه اش باز کند و یا نوشیدن آب شیرین و یا چند دانه خرما که بیشتر از این را توانایی نداشته باشد. «خطب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم الناس فی آخر جمعه شعبان فحمد الله و اثنی علیه ثم قال: ایها الناس انه قد اظلتکم شهر فیه ليله خیر من الف شهر و هو شهر رمضان فرض الله صیامه و جعل قیام ليله فیه بتطوع صلوه کتطوع سبعین ليله فیما سواه من الشهور، و جعل لمن تطوع فیه من خصال الخیر کاجر من ادی فریضه من فرائض الله عزّ و جل، و من ادی فیه فریضه من فرائض الله عزّ و جل کان کمن ادی سبعین فریضه من فرائض الله سواه من الشهور و هو شهر الصبر یزید الله فی رزق المؤمن فیه و من فطر فیه مؤمنا صائما کان له بذلك عند الله عتق رقبه و مغفره لذنوبه فیما مضی، قیل: یا رسول الله لیس کلنا یقدر علی ان یفطر صائما فقال: ان الله کریم یعطی هذا الثواب لمن لم یقدر الاعلی مدقه من لبن یفطر بها صائما او شربه من ماء عذب او تمرات لم یقدر علی اکثر من ذلك».

و هرکس که زحمت دادن به بنده خویش را در این ماه تخفیف دهد خدای تعالی حساب کشیدن از او را تخفیف می دهد «و من خفف فیه عن مملوکه خفف الله عنه حساب» و آن ماه ماهی است که آغازش رحمت است و وسطش مغفرت و آمرزش و پایانش برآورده شدن حاجات و قبولی دعوات و آزاد شدن از آتش دوزخ «و هو شهر اوله رحمه و اوسطه مغفره و آخره الاجابه و العتق من النار» و شما از چهار چیز بی نیاز نیستید که با دوتای آنها خدای تعالی را راضی کنید و دوتای دیگر برای خودتان مورد لزوم است. اما آن دو که با آنها خدای تعالی را راضی می کنید عبارتند از شهادت به وحدانیت خدای تعالی و شهادت بر نبوت.

و اما آن دو که خودتان از آنها بی نیاز نیستید آن است که در این ماه نیازمندیهای خودتان را و بهشت را از خدای تعالی بخواهید و عافیت و سلامتی بخواهید و به خدای تعالی از آتش دوزخ پناهنده شوید «و لا غناء بکم عن اربع خصال: خصلتین ترضون الله بهما و خصلتین لا غناء

بکم عنهما فاتّما اللتان ترضون الله بهما فشاھده ان لا- الہ الا- اللہ و انّ محمدا رسول اللہ و اما اللتان لا غناء بکم عنهما فتسألون اللہ حوائجکم و الجنّہ و تسألون العافیہ و تعوّذون بہ من النار». و رئیس المحدثین شیخ صدوق محمّد بن بابویہ بہ سند طلائی خود از امام امیر المؤمنین علیہ السلام روایت می کند کہ فرمود: روزی رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلّم برای ما خطبہ خواند پس فرمود: ای مردم! همانا کہ ماہ خدا با برکت و رحمت و مغفرت بر شما روی آورده است؛ ماہی است کہ او نزد خدای عزّ و جل بہترین ماہہاست و روزہایش بہترین روزہاست و شبہایش بہترین شبہاست و ساعتہایش بہترین ساعتہاست. آن ماہ ماہی است کہ شما بہ مهمانی خدای تعالی دعوت شدہ اید و در ردیف کسانی قرار گرفتہ اید کہ مورد تکریم و احترام خدای تعالی می باشند «ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلّم خطبنا ذات یوم فقال: ایہا الناس قد اقبل الیکم شہر اللہ بالبرکہ و الرحمہ و المغفرہ، شہر ہو عند اللہ افضل الشہور و ایامہ افضل الایام و لیالیہ افضل الیالی و ساعاتہ افضل الساعات ہو شہر دعیتم فیہ الی ضیافہ اللہ و جعلتم فیہ من اهل کرامہ اللہ» (پذیرایی کہ از طرف خدای تعالی برای مهمانان عزیزش تہیہ دیدہ شدہ است آن است کہ) «انفاسکم فیہ تسبیح و نومکم فیہ عبادہ و عملکم فیہ مقبول و دعاؤکم فیہ مستجاب» نفسہای شما در این ماہ بہ جای تسبیح است و خواب شماها در این ماہ عبادت است و اعمالتان پذیرفتہ درگاہ حق و دعاہای شما مستجاب است «فاسألوا اللہ ربکم بنیات صادقہ و قلوب طاهرہ ان یوفقکم لصیامہ و تلاوہ کتابہ» پس از پروردگار خودتان خدای تعالی بخواہید با نیتہای صادق و راست و با دلہای پاک و پاکیزہ کہ شما را موفق بفرماید بہ روزہ این ماہ و تلاوت کردن قرآن کریمش «فان الشقی من حرم غفران اللہ فی هذا الشہر العظیم» همانا شقی و بدبخت و بدعاقبت کسی است کہ از آمرزش خدای تعالی در این ماہ محروم و بی نصیب باشد «و اذکروا بجوعکم و عطشکم فیہ جوع یوم القیامہ و عطشہ» بہ واسطہ گرسنگی و تشنگی تان در ماہ رمضان بہ یاد گرسنگی و تشنگی روز قیامت باشید.

این جملہ نورانی ممکن است دستور تعبّدی باشد بدین معنی کہ یکی از وظایف روزہ گیر آن است کہ بہ یاد گرسنگی و تشنگی روز قیامت باشد و خدای تعالی بہ این تذکّر ثواب و پاداش نیک عطا خواهد فرمود، و ممکن است دستور تربیتی باشد بدین معنی کہ آدمی ہرگاہ در زندگی با مشکلی مواجه گردد اگر متذکر گردد کہ تحمّل نکردن آن مشکل عواقب وخیم و پیآمدهای بدتری خواهد داشت تحمل آن مشکل بر او آسان می گردد؛ مثلا کسی کہ

می خواهد از ناحیه چشم فرضاً زیر عمل جراحی قرار گیرد و این احتیاج به آن دارد که چند روزی با چشم بسته بدون حرکت روی تخت جراحی بخوابد و طبیعی است که این عمل شاقی است ولی اگر متوجه باشد که در صورت تحمل نکردن این مشقت شاید برای همیشه از نعمت بینایی محروم خواهد ماند، با کمال میل و رضایت خاطر تسلیم دکتر معالج می شود و چه بسا حق الزحمه سنگینی نیز به دکترش تقدیم کند و در عین حال ممنون او نیز خواهد بود. این جاست که خردمندان و تیزبینان که تعبیر از آنان به اولی الالباب می شود یعنی صاحبان لب و مغز که از صورت اشیاء گذر کرده و به لب و حقیقت آن واقف شده اند با لسان حال و بلکه با لسان قال می گویند:

زیر شمشیر غمش رقص کنان باید رفت کان که شر کشته او نیک سرانجام افتاد

و حکیم شیراز می سراید:

به حلاوت بخورم زهر که شاهد ساقی است به ارادت بکشم درد که در مانم از اوست

غم و شادی بر عاشق چه تفاوت دارد ساقیا باده بده شادی آن کاین غم از اوست

*

«و تصدقوا علی فقرائکم و مساکینکم» به افراد بی بضاعت و نیازمند و کسانی که خرج زندگی آنان از گردش افتاده است صدقه بدهید.

نویسنده گوید: صدقه دادن به فقرا و مساکین از اموری است که شارع مقدس تأکید بلیغ در باب آن فرموده است و فواید فردی و اجتماعی آن را علما و بزرگان مشروحا بیان کرده اند و ما برای خالی نبودن عریضه چند روایت از دهها روایات آن را در این رساله ذکر می کنیم باشد که خدای تعالی با فضل بی منتهاش پاداشی به این فقیر حقیر عنایت فرماید:

1. در کافی شریف از امام زین العابدین علیه السلام روایت می کند که آن حضرت می فرمودند:

صدقه آتش خشم پروردگار را خاموش می کند. و آن حضرت صدقه را پیش از آن که به گدا مرحمت کند می بوسید «کان علی بن الحسین علیه السلام یقول: الصدقه تطفی غضب الرب، و کان یقبّل الصدقه قبل ان یعطیها السائل» و نیز روایت شده که آن حضرت آذوقه جهت فقرا در میان

ص: 243

انبان می گذاشت و آن را به دوش می کشیدند و به آنان می رساندند و معاش چندین خانواده را در مدینه متکفل بودند. و یکی از اهل مدینه می گفت تا حضرت علی بن الحسین از دنیا رفت ما صدقه پنهانی را از دست دادیم «فقدنا صدقه السر حتی مات علی بن الحسین علیه السلام» و در چندین خانواده بودند که آذوقه شان و هرچه را که نیازمند بودند به در خانه شان می آمد و نمی دانستند که آورنده کیست تا آن که امام زین العابدین از دنیا رحلت فرمود آورنده آذوقه را شناختند و در میان آن خانواده ها عزای عمومی اعلام گردید «و کان فی المدینه کذا کذا بیتا یأتیهم رزقهم و ما یحتاجون الیه لا یدرون من این یأتیهم فلما مات زین العابدین علیه السلام فقدوا ذلک فصرخوا صرخه واحده» و از حضرت امام باقر علیه السلام روایت است که فرمود: نیکی و صدقه پنهان فقر را از میان می برند و عمر را زیاد می کنند و هفتاد نوع مرگ بد را دفع می کنند «البرّ و صدقه السرّ ینفیان الفقر و یزیدان فی العمر و یدفعان عن سبعین میته سوء».

حضرت امام خمینی - رضوان الله علیه - را نیز در این مقام کلامی است که ما این نوشته را با آن کلام نورانی مزین می کنیم. آن حضرت در شرح حدیث شریفی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم امیر المؤمنین علیه السلام را به اموری توصیه می فرماید از جمله آنها وصیت به صدقه دادن است می فرماید: و اما سنت سوم رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که آن عبارت است از صدقه و جهد نمودن در آن، پس آن نیز یکی از مستحباتی است که کمتر در اعمال مستحبه به پایه آن می باشد و اخبار در موضوع صدقه حتی بر خارج از مذهب و بر حیوانات بڑی و بحری بیش از آن است که در این مختصر بگنجد و ما به ذکر بعضی از آن اکتفا می کنیم: «محمد بن یعقوب باسناده عن عبد الله بن سنان فی حدیث قال: قال ابو عبد الله علیه السلام لیس شیء اثقل علی الشیطان من الصدقه علی المؤمن و هو یقع فی ید الرب تبارک و تعالی قبل ان تقع فی ید العبد» ابن سنان گوید: فرمود حضرت صادق علیه السلام هیچ چیز گران تر بر شیطان نیست از صدقه بر مؤمن و آن واقع شود در دست پروردگار تبارک و تعالی پیش از آن که واقع شود در دست بنده.

«و باسناده عن ابی عبد الله علیه السلام فی حدیث قال: ان الله لم یخلق شیئا الا وله خازن یخزنه الا الصدقه فان الرب یلیها بنفسه و کان ابی اذا تصدق بشیء وضعه فی ید السائل ثم ارتده منه فقبله و شمّه ثم رده فی ید السائل» فرمود حضرت صادق علیه السلام: خدای تعالی خلق نفرمود چیزی را مگر آن که از برای آن نگهبانی است که آن را نگهداری کند مگر صدقه را که خدای تعالی نگهداری آن را خود فرماید، و پدرم وقتی صدقه می داد می گذاشت آن را به دست سائل پس از آن آن را

از او پس می گرفت و می بوسید و می بوییدش سپس سائل ردّ می فرمود. و قریب به مضمون این حدیث چندین حدیث دیگر وارد است و دلالت بر بزرگی شأن و عظمت رتبه صدقه دارد که خدای تبارک و تعالی امر آن را به کس دیگر محوّل نفرموده و خود باید قدرت و احاطه قیومه خود حافظ صورت کامله غیبیه آن گردیده.

و تدبّر در این حدیث شریف و امثال آن که در ابواب متفرقه کتب اصحاب - رضوان الله علیهم اجمعین - منقول است برای اهل معرفت و اصحاب قلوب کشف توحید فعلی و تجلی قیومی حق را می نماید و اشاره به نکته مهمه ای است که توجه به آن برای کسانی که قیام به این امر مهم می کنند خیلی لازم است و آن آن است که انسان بفهمد تصدق در دست کی واقع می شود که نعوذ بالله اگر ممت و اذیتی در دادن صدقه از انسان نسبت به فقیر واقع شود اول به حق تبارک و تعالی واقع شود پس از آن به سائل؛ چنانچه اگر تواضع و فروتنی کند از روی کمال خضوع و مذلت صدقه را به سائل مؤمن تقدیم کند برای حق تعالی کرده؛ چنانچه عالم آل محمد علیه السلام و عاشق جمال حق تعالی جناب باقر العلوم علیه السلام صدقه را پس از وقوع در دست سائل می بویید و می بوسید و استشمام رائحه طیبیه محبوب از آن می کرد، و خدا می داند برای آن ذات مقدس و عاشق مجذوب چه راحت نفس و سکونت خاطری پیدا می شد و چطور آن اشتغالات قلبیه و احتراقات شوقیه باطنیه را این عشق بازی خاموش می کرد.

افسوس و هزاران افسوس که این نویسنده مستغرق در بحار هوای نفس و مخلّد بر ارض طبیعت و گرفتار شهوات و اسیر بطن و فرج و بی خبر از ملک هستی و مست خودی و خودپرستی در این عالم آمد و عن قریب خواهد رفت و از محبت اولیاء هیچ ادراک نکرد و از جذبات و جذوات و منازل و مفازلات آنها هیچ نفهمید و وقوفش در این عالم وقوف حیوانی و حرکاتش حرکات حیوانی و شیطانی بود. اگر چنین باشد مردنش نیز مردن حیوان و شیطان است «اللهم الیک المشتکی وعلیک المعوّل» خداوندا تو خود از ما به نور هدایتت دستگیری فرما و از این خواب سنگین بیدار فرما و به عالم غیب و نور و دار بهجت و سرور و خلوت انس و محفل خاص دعوت کن.

و باسناده عن ابی عبد الله علیه السلام قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم ارض القیامه نار خلا ظلّ المؤمن فانّ الصّدقه تظله» فرمود حضرت صادق علیه السلام که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: زمین قیامت آتش است مگر سایه مؤمن و جوار آن که صدقه او را سایه اندازد و حفظ نماید. و در روایت

است که صدقه را خدای تعالی تربیت فرماید مثل شما که بچه شتر را تربیت می کنید و اگر نصف خرما صدقه دهید خدای تعالی آن را تربیت می فرماید و در روز قیامت آن را می دهند به بنده در صورتی که مثل کوه احد یا بزرگ تر از آن است. و از این قبیل حدیث بسیار است. و در احادیث کثیره وارد است که صدقه مردنهای بد را دفع می نماید و روزی را نازل می کند و قرض را ادا می کند و فقر را زائل کند و عمر را زیاد کند و هفتاد طور مردن بد را دفع کند و خدای تعالی عوض آن را از ده تا صد هزار عطا فرماید و اسباب زیادت مال گردد، و در صبح هرکس صدقه دهد از بلاهای آسمانی در آن روز ایمن گردد و اگر در اول شب بدهد از بلاهای آسمانی در آن شب ایمن باشد و مداوای مریضها با صدقه شود، و اگر کسی اهل بیت مسلمی را کفایت کند گرسنگی آنها را دفع کند و بدن آنها را بپوشاند و آبروی آنها را حفظ کند از هفتاد حج محبوب تر است با آن که حج از عتق هفتاد رقبه بالاتر است با آن که در عتق رقبه وارد است که هرکس بنده ای را آزاد کند خداوند به هر عضوی از آن بنده عضوی از او را از آتش جهنم آزاد فرماید. و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام هزار بنده آزاد فرمود از کدّ یمین خود، و غیر ذلک که ذکر آنها موجب تطویل است (1).

در بیان نکته دیگر: و ما ختم می کنیم این مقام را به ذکر نکته ای دانستنی و آن این است که در آیه شریفه وارد است: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» یعنی به خوبی هرگز نائل نشوید مگر آن که در راه خداوند انفاق کنید از آنچه دوست می دارید. در حدیث است که حضرت صادق علیه السلام صدقه می دادند به شکر، پرسیدند چطور به شکر صدقه می دهید؟ فرمود شکر را از هر چیز بیشتر دوست دارم و میل دارم به آن چیزی که محبوب ترین اشیاء است پیش من صدقه دهم. و در حدیث است که حضرت امیر علیه السلام جامه ای خریداری فرمود و از آن خوشش آمد و آن را صدقه داد و فرمود شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرمود: کسی که اختیار کند غیر را بر خودش خداوند بهشت را روز قیامت برای او اختیار کند و کسی که دوست داشته باشد چیزی را پس آن را برای خدا قرار دهد خدای تعالی روز قیامت فرماید بندگان به یکدیگر جزا می دادند به معروف و من جزای تو را امروز بهشت دهم. و روایت شده که یکی از اصحاب وقتی این آیه شریفه نازل شد یک باغی داشت، بین خویشاوندانش قسمت کرد و آن را از همه اموالش بیشتر دوست می داشت پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خوشا

ص: 246

به حال تو، خوشا به حال تو که این حال سودمندی است برای تو.

و از برای جناب ابوذر مهمانی آمد، فرمود به او که من شغلی دارم و از برای من شترهایی است برو بهترین آنها را بیاور. میهمان رفت و یک شتر لاغر آورد. ابوذر فرمود به من خیانت کردی. گفت: بهترین شترها شتر فحل بود، به یادم آمد روز احتیاج شما را به سوی آن، ابوذر فرمود: روز احتیاج من به آن، روزی است که مرا در قبر می گذارند با آن که خدای تعالی فرماید: هرگز به برّ و نیکویی نرسید مگر آن که انفاق کنید آنچه را دوست می دارید.

و فرمود: در مال سه شریک است: یکی قدر است که فرقی نکند پیش آن که خوب باشد یا بد آن را ببرد به هلاک نمودن. دوّم وارث است که منتظر مردن تو است، و تو سوّمی آنهایی، پس اگر توانستی که عاجزتر از آنها نباشی نباش، خدای تعالی فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» و این شتر محبوب بود پیش من در بین اموال پس دوست داشتم که برای خودم پیش فرستم.

باید دانست که انسان با علاقمندی و محبّت به مال و منال و زخارف دنیویّه بزرگ شده است و تربیت گردیده و این علاقه در اعماق قلب او جایگزین گردیده و منشأ بیشتر مفساد اخلاقی و اعمالی بلکه مفساد دینی همین علاقه است؛ چنان که در احادیث کثیره وارد است و ما در شرح بعضی از احادیث به آن اشاره کردیم. پس اگر انسان به واسطه صدقات و ایثار بر نفس این علاقه را بتواند سلب کند یا کم کند البته قطع ماده فساد و جرثومه قبایح را کرده و طریق نیل به حصول معارف و انقطاع به عالم غیب و ملکوت و حصول ملکات فاضله و اخلاق کامله را برای خود مفتوح نموده و این یکی از نکات بزرگ انفاقات مالیه واجبه و مستحبه است و در مستحبات این نکته کامل تر است، چنان که واضح است.

پس از مجموع آثار و اخبار این باب معلوم شد که صدقه جامع فضایل دنیویّه و اخرویه است از ساعت اول دادن آن با انسان همراه است و دفع بلیّات می کند تا آخر امر در قیامت و سایر مراحل که انسان را به بهشت و جوار حق برساند.

تتمه

باید دانست که صدقه مندوبه در سرّ و خفا افضل است از صدقه آشکار و علانیه، چنان که در کافی شریف سند به حضرت صادق علیه السلام رساند که به عمّار ساباطی فرمود:

«یا عَمَّار، الصدقه فی السرّ و اللّٰه افضل من الصدقه فی العلانیه و كذلك و اللّٰه العباده فی السرّ افضل منها فی العلانیه»: ای عَمَّار! صدقه در پنهانی به خدا قسم افضل است از صدقه آشکارا و همین طور عبادت در پنهانی افضل است از عبادت آشکارا.

و در احادیث کثیره وارد است که صدقه پنهانی غضب پروردگار را خاموش می کند. و در حدیث است که هفت طایفه است که خدای تعالی در پناه خودش آنها را حفظ فرماید در روزی که پناهی جز پناه او نیست: یکی از آنها کسی است که صدقه بدهد و پنهان کند حتی آن که دست راست او نفهمد آنچه دست چپش انفاق کند.

و شاید نکتهٔ افضلیت، یکی آن است که عبادت سرّی بعیدتر از ریا و به اخلاص نزدیک تر است، و دیگر آن که در باب صدقه حفظ آبروی فقرا و کتمان آن است. و نیز صدقه بر ارحام و اقربا افضل است از غیر آنها، و بر آن عنوان صلّه رحم که از افضل عبادات است منطبق شود چنان که در حدیث وارد است که افضل صدقات صدقه به ذی رحم است، و صلّه اخوان اجرش بیست است و صلّه رحم بیست و چهار است، بلکه در بعضی روایات است که صدقه به غیر رحم در صورتی که رحم محتاج است قبول نمی شود.

ختم

بدان که از این حدیث شریف که می فرماید: (جهد در صدقه کن تا گمان کنی که اسراف کردی با آن که اسراف نکردی) ظاهر شود که مطلوب در صدقه کثرت آن است و به هر اندازه رسد اسراف نیست. و در حدیث است که حضرت امام حسن مجتبی علیه السّلام سه مرتبه قسمت کرد اموال خود را با فقرا به طور تنصیف، حتی اگر دارای دو جفت نعلین بود یا دو ثوب بود تنصیف فرمود.

و در حدیث دیگر است که حضرت رضا علیه السّلام به حضرت جواد علیه السّلام مرقوم فرمود: شنیدم غلامان تو وقتی سوار می شوی تو را خارج می کنند از در کوچک، آنها بخل می کنند و می خواهند تو به کسی چیزی ندهی. به حق من بر تو که بیرون رفتن و داخل شدن نباشد مگر از در بزرگ، و وقتی سوار شدی همراه خود طلا- و نقره بردار، و هیچ کس از تو سؤالی نکند مگر آن که به او عطا نمایی، و از عموهای تو هرکس از تو سؤالی کرد کمتر از پنجاه دینار به او مده و اگر بیشتر خواستی بدهی اختیار با تو است، و اگر از عمه ها سؤال نمودند کمتر از

بیست و پنج دینار مده، و اگر بیشتر خواستی بدهی اختیار با تو است، ولی اراده کردم به این امر این که خداوند مقام تو را رفیع فرماید، پس انفاق کن و ترس مکن که خداوند بر تو سختگیری فرماید.

و این احادیث منافات ندارد با احادیثی که دلالت کند بر آن که کثرت صدقه به قدری که بر عیال معیشت سخت شود از جمله اسراف است و خداوند دعای کسی را که انفاق کند و از برای معیشت خود و عیالش چیزی نگذارد قبول فرماید. و در حدیث است که افضل صدقه صدقه ای است که از زیادت کفاف باشد. وجه عدم منافات آن است که کثرت و جهد در صدقه لازم نیست به قدری باشد که موجب سختی بر عیال شود؛ چه بسا اشخاصی که نصف مال یا بیشتر آن را صدقه دهند و کفاف خود و عیال آنها محفوظ ماند به طوری که در ضیق معاش و سختی نیفتند. پایان کلام نورانی امام امت قدس الله نفسه در فضیلت صدقه و انصاف باید گفت که حق همین است سخندانی و دانایی را بؤاه الله فی المقعد الصدق من جواره و جوار اولیائه و الحمد لله رب العالمین.

تتمه خطبه شریفه

و وقروا کبارکم و ارحموا صغارکم سالمندان خودتان را احترام کنید و کودکانان را دلسوزی نمایید. از آداب اسلامی احترام به بزرگتران است؛ چنان که در کافی شریف از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «من اجلال الله اجلال ذی الشیبه المسلم» تجلیل مسلمان سپیدموی تجلیل خدای تعالی است. و نیز امام صادق علیه السلام فرمود: از ما نیست کسی که بزرگسالان ما را احترام نکند و خردسالان ما را رحمت نیاورد «لیس منا من لم یوقر کبیرنا و یرحم صغیرنا».

نویسنده گوید: روایت فوق را گرچه صاحب کافی - رضوان الله تعالی علیه - در باب اجلال الکبیر آورده است ولیکن محتمل است که مقصود بزرگسالان و خردسالان از سادات عظام باشد. و نیز امام صادق علیه السلام فرمود: «عظموا کبارکم و صلوا ارحامکم و لیس تصلونهم بشیء افضل من کف الأذی عنهم» سالمندان خود را تعظیم و احترام کنید و با خویشاوندان خودتان پیوند دوستی برقرار کنید و آزارشان نرساندن بهترین پیوند شماست با آنان. و روایات در باب صله رحم بیش از آن است که در این مختصر ذکر شود مخصوصا در این که صله رحم

موجب طول عمر، و قطع رحم باعث کوتاهی عمر آدمی است. علاقمندان به کتاب شریف کافی جلد 3 ص 226 مراجعه فرمایید.

«و احفظوا ألسنتکم» زبانهایتان را نگهداری کنید و مراقب آنها باشید که به کام دل در دهان به هر طرف نچرخد. در آداب دینی زبان را موقعیت ویژه ای است، زیرا با آن که حجم و جرمش کوچک است گناه و جرمش بزرگ است و شاید عضوی در بدن نباشد که به اندازه زبان در گناه و ثواب نقش داشته باشد، که به وسیله زبان آدمی از کفر نجات می یابد و هم به وسیله آن از اسلام خارج و داخل در عالم کفر می گردد. و نیز انواع گناهی که از زبان صادر می شود فراوان است تا آن جا که غزالی گناهان صادره از زبان را به بیست نوع رسانده است، از قبیل دروغ و بهتان و غیبت و سخن چینی و آشوبگری و غیره.

از این رو امام باقر علیه السلام از جناب ابی ذر نقل می فرماید که وی می فرمود: «یا مبتغی العلم ان هذا اللسان مفتاح خیر و مفتاح شرّ فاختم علی لسانک کما تختم علی ذهبک و ورقک» ای دانشجو! به راستی که این زبان کلید خیر است، و هم کلید شر است زبان خود را مهر کن چنان که بر طلا و نقره ات مهر می زنی (کافی شریف جلد 3 باب الصمت و حفظ اللسان ص 177).

«و غَضُّوا عما لا یحلّ الیه النظر ابصارکم و عما لا یحلّ الیه الاستماع اسماعکم».

از هر آنچه نگاه کردن بر آنها روا نیست چشم پوشی کنید و به هر چه گوش دادن به آنها حلال نیست گوش فرا مدهید که چشم و گوش دو دریچه از دریچه های دوزخ است و باید شدیداً مورد مراقبت قرار گیرد.

«و تحنّوا علی ایتام الناس یتحنّ علی ایتامکم» یتیمان مردم را مهربانی کنید تا با یتیمان شما مهربانی شود. همان گونه که در آثار آمده است «الدنیا مزرعه الآخره» و همان گونه که در کشتزار، پاره ای از دانه ها رشدش سریع تر و پاره ای دیگر با رشدی آهسته تر می باشند و هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت، در کشتزار دنیا نیز پاره ای از اعمال که بذر جزاها و پاداشها هستند سریع الرشد هستند و در همین دنیا درخت آنها به بار می نشیند و مهلت نمی دهد که روز جزای اصلی برسد. نوازش یتیمان از آن جمله است و قرآن شریف نیز صحّت این اصل را امضا فرموده است، آن جا که فرماید: «و لِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَةً ضِرّاً خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ» (1) سانی که بر بازماندگان ناتوان خود می ترسند تقوا پیشه گیرند و با یتیمان

ص: 250

ستم نکنند. حکیم شیرین سخن شیراز را در این باره قطعه زیبایی است که گوید:

یکی خار پای یتیمی بکند به خواب اندرش دید صدر خجند(1)

همی گفت و در روضه ها می چمید کز آن خار بر من چه گلها دمید

*

وی در دیباچه این شعر گوید:

مشو تا توانی ز رحمت بری که رحمت برندت چو زحمت بری

به حال دل خستگان در نگر که روزی تو دلخسته باشی مگر

پدر مرده را سایه بر سر فکن غبارش بیفشان و خارش بکن

چو بینی یتیمی سرافکنده پیش مزن بوسه بر روی فرزند خویش

یتیم ار بگرید که نازش برد؟ و گر خشم گیرد که بارش برد؟

الا تا نگرید که عرش عظیم بلرزد همی چون بگرید یتیم

به رحمت بکن آتش از دیده پاک به شفقت بیفشانش از چهره خاک

اگر باب را سایه رفت از سرش تو در سایه خویشتن پرورش

من اول سر تاجور داشتم که سر در کنار پدر داشتم

اگر بر وجودم نشستگی مگس پریشان شدی خاطر چند کس

کنون دشمنان گر برندم اسیر نباشد کس از دوستانم نصیر

مرا باشد از درد طفلان خبر که در طفلی از سر برفتم پدر

*

در کافی شریف و عیاشی از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: «من ظلم یتیما سلط الله علیه من یظلمه او علی عقبه او علی عقب عقبه ثم تلا هذه الآیه»، هرکس که بر یتیمی ستم روا دارد، خدای تعالی بر او مسلط می فرماید کسی را که بر او ستم کند یا به فرزندش یا به نواده اش و سپس این آیه را تلاوت فرمود: «وَلْيُخْشِ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا...» .

«توبوا الی الله من ذنوبکم» و از گناهانتان توبه کنید و به سوی خدای تعالی باز گردید

ص: 251

1- لقب یکی از بزرگان است و خجند بضم خاء نام شهری است در توران.

(بحث تفصیلی توبه در جای خود خواهد آمد باذن الله تبارک و تعالی).

«و ارفعوا اليه ايديكم بالدعاء في اوقات صلواتكم فانها افضل الساعات ينظر الله تعالى فيها بالرحمه الى عباده» دستهایتان را به سوی خدا برای دعا بردارید به هنگام فرا رسیدن وقت نمازها که بهترین ساعتها است و خدای تعالی با نظر رحمت در اوقات نماز بر بندگانش نظر می فرماید: «يجيبهم اذا ناجوه و يلبّيهم اذا نادوه» اگر با خدای تعالی مناجات کنند اجابتشان فرماید و اگر آوازش دهند پاسخ مثبت مرحمت فرماید: «و يستجيب لهم اذا دعوه» و اگر دعایش کنند مستجاب فرماید.

«ايها الناس ان انفسكم مرهونه باعمالكم ففكوها باستغفاركم» ای مردم! همانا که جانهای شما در گرو اعمال شماست، پس با استغفارتان آنها را از گرو باز گیرید «و ظهوركم ثقيله من اوزاركم فخففوا عنها بطول سجودكم» و پشتهای شما از بار گناهان شما سنگین است پس با سجده طولانی خود را سبکبار کنید.

بدان ای عزیز که یکی از عبادات بسیار مؤثر در تحصیل قرب الهی همانا سجده است و مخصوصاً سجده طولانی که در روایت است: «ان طول السجود من دين الائمة عليهم السلام» سجده طولانی از دین ائمه علیهم السلام است «و انه من سنن الاقوابين» و سجده طولانی راه و روش اقوابین و کسانی است که به بازگشت به سوی حق تعالی علاقه مفراطی دارند «و انه من اشد الاعمال على ابليس» و از اعمالی است که ابليس لعین را سخت ناراحت می کند «و يحطّ الذنوب كما يحطّ الريح ورق الشجر» و سجده گناهان را فرو می ریزد همچون که باد برگ خزان را از درختها فرو می ریزد «و اقرب ما يكون العبد الى الله و هو ساجد» و نزدیک ترین حالت بنده به خدای تعالی حالت سجده است «و السجود منتهى العباده من بنى آدم» و سجده آخرین درجه عبادت از فرزندان آدم است و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به کسی که از آن حضرت تقاضا کرد که برای او ضامن بهشت از پروردگار شود فرمود: تو نیز مرا با سجده زیادی که خواهی کرد یاری کن «قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم لمن سألته التحمّل على ربّه الجنّه اعنّى على ذلك بكثرة السجود». از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شریفی است که می فرماید: «جاء رجل الى النبي صلى الله عليه و آله و سلم فقال علمنى عملاً يحبّنى الله تعالى عليه و يحبّنى المخلوقون و يثرى مالى و يصحّ بدنى و يطيل عمري و يحشرنى معك» شخصی به خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسید و عرض کرد کاری به من تعلیم فرما که (اگر آن کار را کردم) خدای تعالی مرا دوست بدارد و مردم مرا دوست دارند و ثروت مرا زیاد گرداند و

تنم را صحیح و سالم فرماید و عمرم را دراز و مرا با تو محشور فرماید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این که تو خواستی شش مطلب است که نیاز به شش چیز دارد «هذه ستّ خصال تحتاج الی ستّ خصال» اگر خواستی خدای تعالی تو را دوست بدارد از او بترس و تقوا داشته باش «اذا اردت ان یحبک الله فخفه و اتقه» و اگر خواستی مردم تو را دوست داشته باشند پس درباره آنان احسان و نیکی کن و چشم طمع به آنچه در دست مردم است مدار «و اذا اردت ان یحبک المخلوقون فاحسن الیهم و ارفض ما فی ایدیهم» و اگر خواستی که خدای تعالی مال و ثروت تو را زیاد فرماید پس زکوه مال بده «و اذا اردت ان یشری الله مالک فزکّه» به گفته حکیم شیراز:

زکات مال به در کن که فضلۀ رزرا چو باغبان ببرد بیشتر دهد انگور

*

«و اذا اردت ان یصحّ الله بدنک فاکثر من الصدقه» و اگر خواستی که خدای تعالی تن تو را سالم بفرماید پس صدقه بسیار بده «و اذا اردت ان یطیل الله عمرک فصل ذوی ارحامک» و اگر خواستی خدای تعالی عمر تو را طولانی فرماید پس صلۀ رحم به جای بیاور «و اذا اردت ان یحشرک الله معی فاطل السجود بین یدی الله الواحد القهار» و اگر خواستی که خدای تعالی تو را با من محشور فرماید پس در پیشگاه خدای یگانه قهار سجده را طولانی به جای بیاور.

در خرایج از منصور الصیقل نقل می کند که گوید: پس از انجام عمل حج، گذارم به مدینه افتاد و به قصد زیارت مرقد مطهر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به حرم مشرف شدم و زیارت کردم «حججت فمررت بالمدينه فاتیت قبر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فسلمت علیه» پس از زیارت متوجه شدم که امام صادق علیه السلام در مسجد به عبادت مشغول است و در حال سجده است «ثم التفت فاذا انا بابی عبد الله علیه السلام ساجدا» من آن جا نشستم تا آن قدر که خسته شدم «فجلست حتی مللت» سپس با خود گفتم تا زمانی که آن حضرت در سجده است من تسبیح بگویم «ثم قلت لا سبحنّ مادام الامام ساجدا» پس شروع به تسبیح نمودم و یکصد و شصت و چند بار گفتم: «سبحان ربّی العظیم و بحمده استغفر الله ربّی و اتوب الیه ماه مره و نیفا و ستین مرّه» که آن حضرت سر از سجده برداشت و سپس برخاست... روایت دنباله دارد.

و کافی شریف از ابان بن تغلب روایت می کند که می گوید: به محضر امام صادق علیه السلام وارد شدم و آن حضرت به نماز ایستاده بود، پس شمردم و در هر رکوع و سجود شصت مرتبه

تسبیح گفتند. از ائمه دین علیهم السلام که بگذریم اصحاب و تربیت شدگان این مکتب را می بینیم که در این سنت حسنه از پیشوایان خود پیروی کرده اند. از فضل بن شاذان روایت شده که گفت:

«دخلت العراق فرأيت احدا يعاتب صاحبه ويقول انت رجل عليك عيال و تحتاج ان تكسب عليهم و ما آمن ان تسلم عيناك لطول سجودك» وارد کشور عراق شدم دیدم یکی رفیق خود را ملامت می کند و به او می گوید تو شخص عائله مندی و بار تکفل آنان را بر دوش داری و باید برای آنان کاسبی کنی و من ایمن نیستم که با این سجده های طولانی که تو داری چشمهای تو سالم بماند، می ترسم کور شوی و نتوانی نان عائله خود را تأمین کنی «فلما اكثر عليه قال اكثرث على ويحك لو ذهبت عين احد من السجود لذهبت عين ابن ابي عمير ما ظنك برجل سجد سجده الشكر بعد صلوه الفجر فما يرفع رأسه الا عند زوال الشمس» و چون از این گونه سخنان زیاد گفت، وی در پاسخ به رفیقش گفت: زیاد پرحرفی کردی، اگر چشم کسی از سجده کور می شد می بایست چشم ابن ابی عمیر کور می گشت که پس از نماز صبح به سجده می رفت و تا زوال ظهر سر از سجده بر نمی داشت.

و کشی از فضل بن شاذان نقل می کند که می گوید: بر محمد بن ابی عمیر وارد شدم دیدم در سجده است پس سجده را طول داد و چون سر برداشت گفتم: سجده ای طولانی داشتی! گفت:

چه می گفתי اگر جمیل بن درّاج را می دیدی؟ سپس افزود که به نزد جمیل رفتم و او را در حال سجده یافتم. پس سجده اش را بسیار طول داد و چون سر از سجده برداشت محمد بن ابی عمیر به او گفت سجده ات به درازا کشید! فرمود: چه می شد اگر معروف بن خربوز را می دیدی؟

از مجموع این گفتارها چنین استفاده می شود که شاگردان مکتب اهل بیت علیهم السلام به پیروی از پیشوایان خود مراقب این سنت حسنه بوده اند.

«و اعلموا ان الله عزّ و جلّ ذكره اقسام بعزّته ان لا يعذب المصلّين و الساجدين و لا يروعهم بالنار يوم يقوم الناس لربّ العالمين» و بدانید که خدای جلّ ذكره به عزّت خویش سوگند یاد فرموده که نمازگزاران و سجده کنندگان را عذاب نفرماید و آنان را با آتش دوزخ نترساند در روزی که همه مردم در پیشگاه خدای رب العالمین می ایستند. نویسنده گوید: به قرینه مقام محتمل است که مقصود نمازگزاران و سجده کنندگان در ماه مبارک رمضان باشد هرچند ظهور اطلاق لفظ در عموم است از حیث افراد و زمان.

«ایها الناس من فطر منکم صائما مؤمنا فی هذا الشهر کان له بذلک عند اللّٰه عتق رقبة و مغفرة لما مضى من ذنوبه» ای مردم! هر یک از شما که روزه دار مؤمنی را بر سر سفرهٔ افطارش بنشانند، پاداش این عمل نزد خدای تعالی با آزاد کردن بنده ای برابری می کند و گناهان گذشته اش نیز آمرزیده خواهد شد. «فقیل یا رسول اللّٰه و لیس کلّنا تقدر علی ذلک، فقال علیه السّلام اتّقوا النار و لو بشقّ تمره اتّقوا النار و لو بشر به ماء» و به حضورشان عرض شد: ای رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله و سلّم همه ما توان چنین میهمانی را نداریم پس آن حضرت فرمود از آتش پرهیزید هرچند با نیمی از یک دانه خرما باشد. از آتش پرهیزید هرچند با نوشاندن اندک آبی باشد.

ناگفته پیداست که مقصود به خطاب کسانی هستند که واقعا مسکین باشند و نتوانند سفرهٔ افطار پهن کنند نه آن که مسلمان ثروتمندی به جای دعوت به افطار و پذیرایی از مؤمنین روزه دار پاکتی از خرما به دست گرفته و در صف جماعت مثلا به هرکس یک دانه خرما بدهد و پاداش عتق رقبة و آمرزش گناهان را از خدای تعالی بطلبد!! چنان که به همین نکته در خطبهٔ دیگری اشاره شده است و مذکور شد.

«ایها الناس من خفّف عنکم فی هذا الشهر عن ما ملکت یمینه خفّف اللّٰه علیه حسابہ» از آن جایی که نوع مردم به واسطهٔ ترک عادت و تغییر برنامهٔ غذایی در ماه رمضان حالت کسالت و تبلی به خود می گیرند و دوست دارند دیگران به حوایج آنان قیام کنند، رسول گرامی صلی اللّٰه علیه و آله و سلّم هشدار می دهند که نباید چنین حالتی داشته باشند بلکه سزاوار است که خود به حوایج خویش پردازند و بارش را به دوش دیگری مگذارند تا خدای تعالی نیز بار حساب آنان را سبک تر فرماید. در همین راستا دستور انسانی دیگری می فرماید که: «من کفّ شرّه کفّ اللّٰه عنه غضبه یوم یلقاه» هرکس که شرش را از دیگران باز دارد و به عامل بی حوصلگی و ناراحتی به پروپای مردم نیچد و مزاحمت آنان را فراهم نکند خدای تعالی به پاداش این صبر و تحمل خشم خودش را از او روزی که به پیشگاه الهی می رسد باز می دارد «و من اکرم فیه یتیم اکرمه اللّٰه یوم یلقاه» کسی که در این ماه شریف یتیمی را نوازش کند خدای تعالی در روز دیدار با او اکرامش فرماید. اشعار زیبای سعدی دربارهٔ نوازش یتیم گفته شد، ولی دو بیت آن که در غایت جمال است تکرار می شود.

یکی خار پای یتیمی بکند به خواب اندرش دید صدر خجند

همی گفت و در روضه ها می چمید کز آن خار بر من چه گلها دمید

«و من وصل فيه رحمه وصله الله برحمته يوم يلقاه و من قطع فيه رحمه قطع الله عنه رحمته يوم يلقاه» و کسی که با خویشاوندان خود در این ماه شریف پیوند برقرار کند خدای تعالی او را به رحمت بی منتهاش می پیوندد، و کسی که پیوند خویشاوندی را در این ماه ببرد خدای تعالی نیز رحمت خود را از او می برد.

نویسنده گوید: روایات در فضیلت صلۀ رحم و این که صلۀ رحم موجب طول عمر و قطع آن موجب کوتاهی عمر آدمی است بیش از آن است که در این مختصر ذکر شود. امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش نقل می فرماید که فرمود پدرم امام زین العابدین به من فرمود: مواظب باش که با پنج نفر نه همراه باش و نه همصحبت و نه رفیق راه. پس عرض کرد: پدرجان! آنان چه کسانی هستند؟ به من معرفی فرما.

فرمود: «ایاک و مصاحبه الکذاب فإنه بمنزله السراب یقرّب لک البعید و یبعّد لک القریب، و ایاک و مصاحبه الفاسق فإنه یبایعک بأکله او اقل من ذلک، و ایاک و مصاحبه البخیل فإنه یخذلک فی ماله احوج ما تكون الیه، و ایاک و مصاحبه الاحمق فإنه یرید ان ینفعک فیضرک، و ایاک و مصاحبه القاطع لرحمه فاتی وجدته ملعونا فی کتاب الله عز و جلّ فی ثلاثه مواضع، قال الله تعالی: فَهَلْ عَسَیْتُمْ اِنْ تَوَلَّیْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِی الْاَرْضِ وَ تَقَطُّعُوا اَرْحَامَكُمْ اُولَئِکَ الَّذِیْنَ لَعَنَهُمْ (1) لِلّٰهِ الْاَیَّه، و قال عزّ و جلّ الَّذِیْنَ یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِیثَاقِهِ وَ یَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖ اَنْ یُوصَلَ لَ وَ یُفْسِدُوا فِی الْاَرْضِ اُولَئِکَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (3):

مبادا با دروغگو همصحبت بشوی که او همانند سراب و شوره زار است که دور را نزدیک می نمایاند و نزدیک را دور، و مبادا که با شخص بخیل همراه باشی که تو را در حالی که شدیداً به مال او نیازمندی رسوا می کند و از مالش به تو کمک نمی کند، و مبادا که با احمق همراهی کنی که او می خواهد تو را سود برساند ولی زیانت می زند (همچون مثل معروف: رفاقت خرس با صاحبش که وقتی دید مگسی بر صورت صاحبش نشسته برای کشتن مگس سنگی بر صورت صاحبش کوبید) و مبادا با کسی که رشته خویشاوندی را بریده مصاحب باشی که در سه جا در کتاب خدای عز و جل او را ملعون یافتم.

ص: 256

1- سورة محمد، آیه 22-23.

2- سورة رعد، آیه 25.

3- سورة بقره، آیه 27.

1. خدای تعالی فرماید: شما منافقان اگر از فرمان خدا و اطاعت قرآن روی بگردانید در روی زمین فساد می کنید و قطع رحمت کنید همین منافقانند که خدا آنان را لعن فرموده...

2. خدای عز و جل فرمود: آنان که عهد خدای را پس از آن که بسته اند می شکنند و آن را که خدا امر به پیوندش فرموده قطع می کنند و در روی زمین فساد می کنند لعنت بر آنهاست و جایگاه بدی دارند. و در سوره مبارکه بقره فرمود: آنچه را که خدای تعالی امر به پیوند آن فرموده است قطع می کنند و در روی زمین فساد می کنند. اینان زیانکارانند (و زیانکاران گرفتار لعنت خدای تعالی می باشند).

*نکته

نویسنده گوید: تأمل در این روایت شریفه ابوابی از معارف را به روی انسان باز می کند. و توضیح این اجمال آن که غالباً به نظر می رسد که فرازهای مذکوره در قرآن کریم همچون رشته مروارید به یکدیگر متصل است و هر کدام به تنهایی غرض اصلی را ایفا نمی کند؛ مثلاً در همین آیات مبارکات که امام علیه السلام ذکر می فرمایند در بادی نظر چنین مفهوم می گردد که آنچه موجب ملعون شدن است نه تنها قطع رحم است بلکه قطع رحم به ضمیمه فساد فی الارض می باشد، در صورتی که امام علیه السلام چنین استفاده را فرموده بلکه خود قطع رحم را موجب لعنت دانسته هرچند در آیات شریفه همراه با فساد فی الارض می باشد. و از جهت دیگر در آیه سوم تصریح به لعن نشده بلکه قطع رحم و فساد در ارض را موجب خسران مقرر فرموده اند و باید ملعون بودن خاسرین را از آیات دیگر استفاده کرد؛ مانند «و مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (1) پیداست که لعنت گریبانگیر کافرین خواهد بود. پس ملعون بودن خاسرین بالملازمه استفاده می شود، و این نیز باب وسیعی از علوم قرآنی است و بهره مند شدن از آن نیاز به تتبع و دقت در آیات قرآنی دارد.

«و من تطوع فيه بصلوه كتب الله له برائه من النار» ای مردم! هرکس که در این ماه مبارک نمازی مستحب به جای آورد، خدای تعالی برات آزادی از آتش دوزخ را به نام او صادر می فرماید «و من ادى فيه فرضا كان له ثواب من ادى سبعين فریضه فیما سواه من الشهور». و کسی که واجبی را در این ماه ادا کند پاداش کسی را دارد که در ماههای دیگر هفتاد واجب به جا آورده باشد «و من

ص: 257

اکثر فيه من الصلوه على ثقل الله ميزانه يوم تخفف الموازين» و کسی که در این ماه صلوات بر من بسیار بفرستد خدای تعالی میزان اعمال او را به روز قیامت سنگین می فرماید، همان روزی که میزانهای اعمال در آن روز سبک می شود. «و من تلافیه آیه من القرآن کان له اجر من ختم القرآن فی غیره من الشهور» و کسی که در این ماه یک آیه از قرآن را تلاوت کند پاداش کسی را دارد که تمام قرآن را در ماههای دیگر سال ختم کرده باشد.

سپس گویی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یک جمع بندی از همه آنچه فرموده می فرماید با این بیان که می فرماید: «ایها الناس ان ابواب الجنان فی هذا الشهر مفتحة فاسئلوا ربکم ان لا یغلقها علیکم» ای مردم! همانا درهای بهشت در این ماه باز است، از پروردگار خودتان بخواهید که این درهای باز را به روی شما نبندد. «و ابواب النیران مغلقه فاسئلوا ربکم ان لا یفتحها علیکم» و درهای آتش به روی شما بسته است، از پروردگارتان بخواهید که آنها را به روی شما باز نفرماید.

«و الشیاطین مغلوله فاسئلوا ربکم ان لا یسلطها علیکم» شیطانها در غل و زنجیر گرفتارند، از پروردگارتان بخواهید که آنها را بر شما مسلط نفرماید. «قال امیر المؤمنین علیه السلام: فقلت و قلت: یا رسول الله ما افضل الاعمال فی هذا الشهر» امیر المؤمنین می فرماید: وقتی این همه فضایل ماه رمضان را از زبان حق رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم برخاستم و عرض کردم: یا رسول الله! بهترین و پرفضیلت ترین عمل در این ماه کدام عمل است؟ «فقال: یا ابا الحسن افضل الاعمال فی هذا الشهر الورع عن محارم الله» پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای ابا الحسن! پرفضیلت ترین عمل در این ماه دوری کردن از محرمات الهیه است. نویسنده ناچیز گوید: این دستور نورانی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم شاید مبنی بر اصلی از اصول مسلمة طیبی باشد که حضرتش طیبی حاذق برای امراض روحی بودند چنان که امیر المؤمنین علیه السلام تعبیر و توصیف می فرماید: «طیب دوار بطبه قد احکم مراهمه و احمی مواسمه یضع ذلک حیث الحاجه الیه» از آن رو که بهره مندی از داروهای طبی اگر همراه با پرهیز از غذاهای نامناسب نباشد نه تنها فایده ای ندارد بلکه چه بسا که زیانبار نیز باشد. و شاید از این جهت در روایات شریفه تأکید بلیغی بر ورع شده است و فرموده اند: «لا ینفع اجتهاد لا ورع فیهِ»⁽¹⁾ حمت و کوشش بدون ورع و پرهیز از گناه سودی ندارد. و روایات دیگری نیز به همین مضمون و یا قریب به این مضمون از ائمه علیهم السلام رسیده است، به کتاب شریف کافی ج 3 کتاب الایمان و الکفر مراجعه شود.

ص: 258

روایت شریفه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را ذیلی است که دریغم آید گفته نشود. امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید: پس از آن که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ورع را به عنوان افضل اعمال در ماه مبارک معرفی فرمود شروع به گریه فرمود و قطرات اشک از دیده مبارکش بر محاسن شریفشان فرو ریخت. من عرض کردم: یا رسول الله علت گریه چیست؟ «ثم بکی فقلت ما يبكيك يا رسول الله فقال صلی الله علیه و آله و سلم أبکی لما يستحلّ منک فی هذا الشهر، کانی بک و انت تصلّی لربک و قد انبعث اشقی الاولین و الآخین شقیق عاقر ناقه ثمود فضر بک ضربه علی قرنک تخضب منها لحیتک، فقلت: یا رسول الله و ذلک فی سلامه من دینی؟ فقال صلی الله علیه و آله و سلم فی سلامه من دینک. ثم قال: یا علی، من قتلک فقد قتلنی و من ابغضک فقد ابغضنی لانی منی کنفسی و طینتک من طینتی و انت وصیّی و خلیفتی علی امتی» رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در پاسخ من فرمود: گریه ام به خاطر چیزی است که در این ماه از تو حلال شمرده می شود. گویی تو را می بینم در حالی که تو در محراب عبادت پروردگارت هستی و به نماز ایستاده ای شقی ترین فرد از پیشینیان و پسینیان برادر کسی که ناقه ثمود را پی کرد و کشت برانگیخته شود و چنان شمشیری بر سر تو فرود آورد که محاسنت با خون سرت رنگین گردد. پس من عرض کردم: یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در آن وقت آیا دین من به سلامت است؟ فرمود:

دین تو سالم خواهد بود.

سپس فرمود: ای علی! آن کس که تو را بکشد به راستی که مرا کشته است. و هرکس تو را دشمن بدارد مرا دشمن داشته است، زیرا تو از من همچون جان منی و سرشت تو از سرشت من است و تویی وصی و جانشین من بر امتم. پایان حدیث شریف.

بازگشت به شرح دعای چهل و چهارم درباره دخول ماه رمضان.

نویسنده گوید: از دعای وداع ماه مبارک رمضان در صحیفه مبارکه استفاده می شود که سلام در آیه مبارکه «سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ» متعلق است به «مِنْ كُلِّ أَمْرٍ» یعنی خبر است نه مبتداء که خبرش «هی حتی مطلع الفجر» باشد، زیرا در آن دعای شریف چنین آمده است:

«السلام علیک من شهر هو من کل امر سلام، السلام علیک غیر کریه المصاحبه...» مطلب دیگر آن که از جمله نورانی «واعتنا علی صیامه بکفّ الجوارح عن معاصیک و استعمالها فیہ بما یرضیک» و ما را به روزه آن یاری فرما، روزه ای که اعضا و جوارح را از گناهان بازداریم و آنها را در آنچه رضا و خوشنودی تو در آن است به کار گیریم، تا فصل صلوات بر محمد و آل محمد علیهم السلام همگی اشاره به آداب روزه و روزه دار است؛ چنان که روایات بسیاری نیز در این باره از ائمه

دین علیهم السلام رسیده است؛ از جمله آنها روایت صحیحیه از امام صادق علیه صلوات الرحمن است که فرمود: «اذا صمت فليصم سمعك و بصرک و شعرک و جلدك، و عدد اشیاء غیر هذا و قال: لا یكون یوم صومك کیوم فطرک» چون روزه گرفتی باید گوشت و چشمت و موهای بدنت و پوست اندامت و چیزهای دیگری را که آن حضرت نام برد روزه باشند.

و به طور خلاصه فرمودند نباید روزی که روزه داری همچون روزی باشد که افطار کرده ای و روزه نداری، و نیز از آن حضرت مروی است که فرمود: روزه نه تنها از خوردن و آشامیدن خودداری کردن است، به شهادت آیه شریفه قرآنی که از حضرت مریم علیها السلام بازگو می فرماید که آن حضرت کلمه صوم را در سکوت و سخن نگفتن به کار برده است آن جا که می فرماید: «إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا» (1) نذر کرده ام که روزه بگیرم (یعنی سخن نگویم و ساکت بنشینم) پس شما نیز با الهام گرفتن از این بانوی گرامی زبانهاتان را به هنگام روزه بودن نگهدارید و چشمهایتان از نگاه نامشروع بپوشید و حسد نورزید و با یکدیگر نزاع نکنید که همانا حسد ایمان را می خورد و نابود می کند همان سان که آتش هیزم را می خورد و نابود می کند. «فاحفظوا السننکم و غصوا ابصارکم و لا تحاسدوا و لا تنازعوا فان الحسد یأکل الایمان کما یأکل النار الحطب».

و نیز از آن حضرت روایت شده که فرمود: شنید رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که زنی به کنیز خود ناسزا می گفت در حالی که روزه دار بود، پس آن حضرت دستور فرمود تا طعامی حاضر کردند و به آن زن فرمود از این طعام بخور. زن عرض کرد: من روزه دارم. فرمود: چگونه روزه خواهی بود در حالی که کنیز خود را ناسزا گفتی؟ همانا که روزه داری تنها از خوراک و آشامیدن نیست «و سمع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم امره تسب جاریه لها و هی صائمه، فدعا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بطعام فقال لها:

کلی، فقالت: انی صائمه، فقال: کیف تکونین صائمه و قد سببت جاریتک؟ ان الصوم لیس من الطعام و الشراب».

و نیز از آن حضرت مروی است که فرمود: «اذا صمت فليصم سمعك و بصرک من الحرام و القبیح و دع المرء و اذی الخادم، و لیکن علیک وقار الصائم و لا تجعل یوم صومك کیوم فطرک»: هر گاه روزه داشتی باید گوشت و چشمت از حرام و کار زشت روزه دار باشند و مجادله و اذیت خدمتگزار را رها کن و می بایست وقار شخص روزه دار را داشته باشی و روز روزه داشتن را

ص: 260

و از آن حضرت روایت است که فرمود: «کان علی بن الحسین علیه السلام اذا کان شهر رمضان لم يتکلم الا بالدعاء والتسبیح والاستغفار والتکبیر و اذا افطر قال اللهم ان شئت تفعل فعلت» چون ماه مبارک رمضان فرا می رسد امام زین العابدین علیه السلام بجز به دعا و تسبیح و استغفار و تکبیر لب نمی گشود، و چون افطار می فرمود عرض می کرد: بارالها اگر بخواهی کاری انجام بدهی می دهی.

در دائرة تقدیر ما نقطه پرگاریم حکم آنچه تو اندیشی امر آنچه تو فرمایی

*

«اللهم صل علی محمد و آله وقفنا فیہ علی مواقیت الصلوات الخمس بحدودها التي حدّدت و فروضها التي فرضت و وظائفها التي وُظفت و اوقاتها التي وُقتت» بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را در این ماه بر اوقات نمازهای پنجگانه واقف فرما، آن طور که حدودش را مشخص فرمودی و واجباتش را مقرر فرمودی و شروطش را تعیین و اوقاتش را مشخص فرمودی.

«و انزلنا فیها منزله المصیبین لمنازلها الحافظین لأركانها المؤدین لها فی اوقاتها علی ما سنّه عبدک و رسولک صلواتک علیه و آله فی رکوعها و سجودها و جمیع فواصلها علی اتم الطهور و اسبغہ و ابین الخشوع و ابغہ» و ما را در رتبه کسانی قرار ده که به مراتب آن دست یافته و ارکانش را حافظند و آن را در اوقات خود به پا می دارند، همان گونه که پیامبرت - که درودت بر او و خاندانش باد - تشریح فرموده در رکوع و سجود و همه فضیلتهاش با کامل ترین طهارت و سرشارترینش و روشن ترین مراتب خشوع و رساترینش. امام صادق علیه السلام فرمود: «هذه الصلوات الخمس المفروضات من اقام حدود هن و حافظ علی مواقیتهن الی الله یوم القیامه و له عنده عهد یدخله الجنة و من لم یقم حدودهنّ و لم یحافظ علی مواقیتهن لقی الله و لا عهد له ان شاء عذبه و ان شاء غفر له».

این نمازهای پنجگانه واجب هرکس حدود آنها را برپا دارد و وقتهای آنها را حفظ کند روز قیامت که به پیشگاه خدای تعالی می رسد او را در نزد خدای تعالی عهدی خواهد بود که به حکم آن عهد او را به بهشت داخل می فرماید، و کسی که حدود آنها را برپا ندارد و وقتهای

آنها را محافظت نماید خدای تعالی را ملاقات می کند در حالی که عهدی نزد خدای تعالی ندارد، اگر خواست عذابش می فرماید و اگر خواست می آمرزدش. و از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: «ایما مؤمن حافظ علی الصلوات المفروضه فصلاً لها لوقتها فلیس هذا من الغافلین» هر فرد مؤمنی بر نمازهای واجب محافظت کند پس آنها را در وقت خودشان انجام دهد چنین کس از زمره غافلان شمرده نخواهد شد.

و سید شارح فرماید: ظاهر آن است که مراد از محافظت بر اوقات نمازها محافظت اول وقت نمازها و یا نزدیک به اول وقت باشد (نه آن که نماز را به آخر وقت بیندازد). نویسنده گوید: وجهی برای این ظهور به نظر نمی رسد، بلکه اطلاق کلام امام علیه السلام مقتضی است که محافظت در تمام وقت مراد باشد در مقابل سهل انگاری تا حدی که نماز از او فوت شود. و مؤید این معنا جمله «ان شاء عذبه» است که در تأخیر از اول وقت عذاب نیست، دقت شود.

سید شارح قدس سره در روایت را به عنوان شاهد بر مدعای خود می آورد: یکی فرمایش امام صادق علیه السلام است که می فرماید: «لکلّ صلوه وقتان، و اول الوقت افضله، و لیس لأحد ان يجعل آخر الوقتین وقتا الا فی عذر من غیر عله» برای هر نمازی دو وقت مقرر شده است و اول وقت بهترین وقت است و کسی حق ندارد که وقت دوم را بدون عذر و بدون علت وقت نماز قرار دهد. و دیگری روایتی است از امام زین العابدین علیه السلام که فرموده است: «من اهتم بمواقیت الصلوه لم يستكمل لذه الدنیا» کسی که وقتهای نماز را مهم بشمارد لذت دنیا کاملاً به کامش نمی رسد. و هیچ یک از این دو روایت شاهد بر مدعای سید شارح قدس سره نیست، چنان که واضح است.

و وفقنا فیہ لأن نصل ارحامنا بالبر و الصله و ما را در این ماه موفق بفرما که با نیکویی کردن به خویشان و صله رحم داشته باشیم.

و ان نتعاهد جيراننا بالافضال و العطیه و همسایگان را با نیکوی و بخشش رسیدگی کنیم.

و ان نخلّص اموالنا من التبعات و اموال خود را از مظالم و پیامدهایش خالص نماییم.

و ان نظهرها باخراج الزکوات و با بیرون کردن زکاتها (از هر نوع که باشد از نقدین و یا انعام ثلاثه و یا غلات اربعه) اموال خودمان را تطهیر و پاک گردانیم.

باید دانست که در دین مقدس اسلام اهمیت بسیاری به امر زکوه داده شده است. تا آن جا که در بسیاری از آیات شریفه نماز و زکوه همچون دو عامل ترقی معنوی و تقدّم اجتماعی

مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» یعنی از دادن زکاه بخل ورزیدند. و اخبار و روایات در این زمینه بیش از آن است که در این مختصر ذکر شود. بعضی از علما فرموده اند که زکوه حق فقرا است در مال که اگر داده نشود مال آلوده به حق فقرا خواهد ماند. اگر زکاه را نداد، هم ذمه اش مشغول حق فقرا است و هم جانش آلوده به کثافت بخل است. و اگر زکاه را از مال بیرون کرد، هم مال را از حق غیر تطهیر کرده است و هم جان خود را از آلودگی به کثافت بخل. در این جملات نورانی دعا مسائلی است که به آنها اشاره می شود:

*مسئله اول

شهید رضوان الله علیه فرموده است صله همه ارحام لازم است، زیرا در قرآن و روایات و اجماع ترغیب به آن شده است. و در این زمینه مطالبی گفته می شود:

*مطلب اول

آن که معنای رحم چیست؟ ظاهر آن است که رحم عبارت است از منسوبین به شخص هر چند نسبت دوری باشد، گرچه صله رحم نسبت به بعضی از خویشاوندان تأکید بیشتری دارد تا بعض دیگر. و فرق نمی کند که زن باشد یا مرد. و بعضی از ستیان گفته اند که رحم مخصوص است به خویشاوندانی که محرم باشند، بدان معنی که ازدواج با آنان جایز نباشد، چه مرد و چه زن، و لکن حق همان است که ما گفتیم. و بعضی از اخبار نیز به این معنی اشاره می کند؛ چنان که علی بن ابراهیم از امام امیر المؤمنین علی علیه السلام نقل می کند آیه شریفه «فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ»⁽¹⁾ این آیه شریفه درباره بنی امیه نازل شده است و این بدان معنی است که بنی امیه خویشاوند دوری بودند رحم محسوب شده اند. نویسنده گوید:

این کلام سید قدس سره مورد تأمل است، زیرا ممکن است آیه شریفه ناظر به کسانی باشد که در طایفه بنی امیه قطع رحم کرده بودند و نسبت به خویشاوندان نزدیکشان قاطع رحم بودند.

*مطلب دوم

این که معنای صله در باب صله رحم چیست که اگر کسی آن را عمل نکرد صله رحم

ص: 264

نکرده و قاطع رحم خواهد بود؟ سید شارح قدس سره در پاسخ به این سؤال می فرمایند که لغت صله رحم نه حقیقت شرعیه دارد و نه حقیقت لغوی، پس باید در تشخیص معنای آن به عرف مراجعه شود، و در عرف به حسب اختلاف عادات و دوری و نزدیکی خانه ها مختلف می شود، چه بسا در شهری و یا قبیله ای عادت بر این جاری است که با خویشاوندان خیلی دور نیز روابط رفت و آمد و دیدوبازدید برقرار است که اگر قطع شود عرف آن شهر و یا آن قبیله آن را مصداق قطع رحم بدانند ولی در شهر دیگر و یا قبیله دیگر این چنین نباشد.

*مطلب سوم

این که صله رحم با چه چیز تحقق می یابد؟ جواب این سؤال از فرمایش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم استفاده می شود که فرمود: صله رحم بکنید هر چند با سلام دادن باشد «صلوا ارحامکم و لو بالسلام». و باید توجه داشت به این که معنای این جمله نورانی آن نیست که صله رحم منحصر به سلام دادن است، بلکه در مقام تحریم به صله رحم است که هیچ مرتبه از مراتب آن نباید ترک شود تا برسد به آن که با سلام صله رحم کند. و نظیر این تعبیر در ثواب افطار دادن به مؤمن ذکر شد که فرمود: «ایها الناس من فطر منکم صائما مؤمنا فله کذا و کذا» بعضی از اصحاب عرض کردند: «یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و لیس کلنا یقدر علی ذلک» فرمود: «اتقوا النار و لو بشربه من الماء و اتقوا النار و لو بشق تمره» بنابراین در صورتی که خویشاوندان فقیر باشند مخصوصا پدر و مادر حتما باید صله رحم با مال باشد و از آنان دستگیری شود، و حداقلش آن که باید نفقه آنان تأمین بشود و اگر مستغنی هستند و نیازی به دستگیری ندارند باید به عنوان هدیه به آنان تقدیم شود و یا ضرری را از آنان دفع و یا خیری را به سوی آنان جلب کند تا آن جا که در پشت سرشان درباره آنان دعا کند و در محضرشان احترام و ادب را رعایت نماید.

*مطلب چهارم

آیا صله رحم واجب است یا مستحب است؟ پاسخ این سؤال آن است که صله رحم بر دو نوع است: یک قسم از آن واجب است و آن همان مقدار است که اگر نکند قطع رحم خواهد شد، و بیشتر از این مقدار مستحب است.

این که در دعای شریف مذکور است که «ووقفنا فيه لان نصل ارحامنا بالبرّ و الصلّه» (ما را موفق بدار در این ماه به نیکوکاری و صلّه رحم) سؤال این است که آیا برّ و صلّه که در این جمله آمده است به یک معنا می باشند؟ جواب: ممکن است عطف صلّه بر (برّ) از باب عطف خاص بر عام باشد زیرا برّ به معنای مطلق نیکوکاری است که همه انواع طاعات و کارهای موجب قربت را فراگیر است، ولیکن بسیاری از کارهای خیر هست که صلّه رحم به آنها گفته نمی شود؛ چنان که از امام زین العابدین علیه السلام صاحب همین دعا - علیه صلوات الرحمن - روایت شده که نسبت به مادر بزرگوارشان آنقدر نیکوکار بودند و احترام قائل می شدند که با آن مخدّره در یک کاسه هم غذا نمی شدند.

وقتی از آن حضرت سؤال شد که چرا با مادر گرامی تان در یک کاسه غذا میل نمی فرمایید؟ فرمودند: می ترسم مبادا لقمه ای را بردارم که مادر عزیزم چشمش به آن افتاده و مایل باشد که آن را بردارد. چنان که ملاحظه می شود این عمل امام زین العابدین علیه السلام با والده ماجده شان عملی است نیکو و لکن عرف به آن صلّه نمی گوید.

سؤال دیگر آن که معنای جار (همسایه) چیست؟

جواب: کلمه جار معنایی در لغت دارد و معنایی در شرع، اما معنای لغوی آن عبارت است از کسی که مسکن او در نزدیکی خانه تو باشد. و اما معنای شرعی آن، در میان علما اختلاف است که جار عبارت است از کسی که خانه او چهل ذراع از خانه تو فاصله داشته باشد. و بعضی از علما فرموده اند که تا چهل خانه آن هم از یک طرف و یا از هر چهار طرف و هر چه باشد در شرع مقدس اسلام تأکید بلیغی درباره همسایه شده است، تا آن جا که در قرآن کریم خدای تعالی می فرماید: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَما مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالاً فَخُوراً»⁽¹⁾ دای یکتا را بپرستید و هیچ چیزی را شریک وی نگیرید و نسبت به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و فقیران و همسایه که بیگانه است و دوستان موافق و رهگذران و بندگان و پرستاران که زیر دست تصرف شمایند در حق همه اینها نیکی و مهربانی کنید که خدای تعالی مردم خودپسند متکبر را دوست نمی دارد.

ص: 266

و اما روایات بیش از آن است که در این جا ذکر شود. از جمله آنها رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود:

جبرئیل آن قدر سفارش همسایه را به من فرمود که گمان کردم که آنها را جزء ورثه قرار خواهد داد: «ما زال جبرئیل یوصینی بالجار حتی ظننت انه سیورثه» و قریب به همین مضمون را امیر المؤمنین علیه السلام در وصیتش فرمود: «اللّٰه اللّٰه فی جیرانکم فانّهم وصیہ نبیکم ما زال یوصینی بهم حتی ظننت انه سیورثهم» خدا را خدا را درباره همسایه هاتان که آنان مورد وصیت پیغمبر شما هستند؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن قدر توصیه آنان را فرمود که من گمان کردم حضرتش آنان را شریک در ارث خواهد فرمود.

*مسئله چهارم

در دعای شریف آمده است: «وان تتعاهد جیراننا بالافضال و العطیة و ان نخلص اموالنا من التبعات و ان نظهرها باخراج الزکوات» و به همسایگان به وسیله نیکی و بخشش رسیدگی کنیم و دارایی مان را از مظالم مبرا کنیم و با بیرون کردن زکات، آن را پاک گردانیم.

در این بخش از دعای شریف به چند نکته اشاره می شود:

*نکته اول

آن که تعاهد جیران و رسیدگی به حال همسایه از مهمات دستورات شرعی است؛ چنان که از روایات استفاده می شود و به بعضی از آنها اشاره شد، و سیره جاریه میان علما و بزرگان بر تعاهد جیران مستقر و مستمر بوده و خواهد بود. داستان معروف سید بحر العلوم - رضوان الله علیه - درباره همسایه معروف و در کتب مسطور است.

و آن به قراری که مرحوم خاتمه المحدثین آقای حاج شیخ عباس قمی - رضوان الله علیه - نقل می فرماید چنین است: روی شیخنا الاجل صاحب المستدرک عن العالم الصالح الثقه السيد محمد بن العالم السيد هاشم الهمدی المجاور فی المشهد الغروی عن العبد الصالح الزاهد الورع العابد الحاج محمد الخزعلی و کان ممّن ادرك السيّد قال: كان العالم الجليل السيد جواد العاملی صاحب مفتاح الكرامه يتفشی ليله اذ طارق طرق الباب عليه عرف انه خادم السيد بحر العلوم، فقام الى الباب عجلا فقال له: ان السيّد قد وضع بين يديه عشائه و هو ينتظرک فذهب اليه عجلا، فلما لاح

ص: 267

له السيد قال له السيد: أما تخاف الله؟ أما تراقبه؟ أما تستحيى منه؟ فقال: ما الذى حدث؟ فقال له (1)ن رجلا من اخوانك كان يأخذ من البقال قرضا لعياله كل يوم و ليله قسبا (2)يس يجد غير ذلك! فلهم سبعة ايام لم يذوقوا الحنطة و الأرز و لا اكلوا غير القسب، و فى هذا اليوم ذهب ليأخذ قسبا لعشائهم فقال له البقال: بلغ دينك كذا و كذا و استحيى من البقال و لم يأخذ منه شيئا، و قد بات هو و عياله بغير عشاء و انت تتنعم و تأكل و هو ممن يصل الى دارك و تعرفه و هو فلان، فقال: و الله مالى علم بحاله، فقال السيد: لو علمت بحاله و تعشيت و لم تلتفت اليه لكنت يهوديا او كافرا و انما اغضبنى عليك عدم تجسسك عن اخوانك و عدم علمك باحوالهم، فخذ هذه الصيانه يحملها لك خادمى يسلمها اليك عند باب داره و قل له احببت ان اتعشى معك الليلة وضع هذه الصّره تحت فراشه او بورائه او حصيره و ابق له الصيانه فلا ترجعها، و كانت كبيره فيها عشاء و عليها من اللحم و المطبوخ النفيس ما هو يأكل اهل التّنعّم و الرفاهيه.

و قال السيد (ره) اعلم انى لا اتعشى حتى ترجع الى و تخبرنى انه قد تعشى و شبع، فذهب السيد جواد و معه الخادم حتى وصلوا الى دار المؤمن فاخذ من يد الخادم ما حمّله و رجع الخادم و طرق الباب و خرج الرجل، فقال له السيد احببت ان اتعشى معك الليلة، فلما اكلا قال له المؤمن ليس هذا زادك لانه مطبوخ نفيس لا يصلحه العرب و لا نأكله حتى تخبرنى بأمره فاصرّ عليه السيد جواد بالاكل و اصّر هو بالامتناع فذكر له القصه فقال: و الله ما اطلع عليه احد من جيراننا فضلا عن بعد و ان هذا السيد لشيء عجيب قال سلمه الله و حدث بهذه القضيه ثقّه آخر غيره و زاد فيه اسم الرجل و هو الشيخ محمد نجم العاملى و ان ما فى الصّره كان ستين شوشيا كل شوشى يزيد على قرانين بقليل.

استاد بزرگوار ما صاحب المستدرک از عالم صالح ثقّه سيد محمد فرزند سيد هاشم هندی که مجاور نجف اشرف بود نقل می کند و او از عبد صالح پرهیزکار عابد حاج محمد خزعلی که سيد بحر العلوم را دیده بود نقل می کند که گفت: شبى عالم جليل صاحب مفتاح الكرامه سيد جواد عاملی مشغول شام خوردن بود که حلقه در خانه کويده شد. سيد جواد شناخت که کوبنده در خادم سيد بحر العلوم است.

پس با شتاب برخاست و آمد و در را باز کرد. خادم سيد به او گفت: سفره شام سيد بحر العلوم گسترده شده و شامش آماده است ولى ایشان دست به طرف سفره دراز نمی کند و منتظر

ص: 268

- 1- يقول المحدث القمي قد أنا اتمثل في هذا المقام بقول الأعشى. تبيتون في المشتى ملاء بطونكمو جاراتكم غرثى بيتن خمائصا
- 2- نوع من التمر يسمى الزاهدی.

شماست. سید جواد شتابان خدمت سید رسید، تا چشم سید به او افتاد فرمود: تو از خدا نمی ترسی؟ تو خدا را در نظر نمی گیری؟ خجالت نمی کشی؟ عرض کرد: مگر چه شده؟ فرمود: یکی از برادران تو از بقال همه روزه خرماى زاهدی نسبه می گرفت که غیر از خرما چیز دیگری نداشت، الآن یک هفته است که زن و بچه او بجز خرما چیزی نخورده اند و نان گندم و برنج نچشیده اند و خوراکشان همان خرماى زاهدی بود، آن هم امروز که رفت خرما بخرد بقال به او گفت قرض تو فلان قدر شده است. او نیز شرمند شد و هیچ نگرفت و امشب او وزن و بچه اش شام نخورده سر به بالین گذاشته اند.

*مطلب دیگر

آن که در این جمله از دعای شریف که امام علیه السلام عرض می کند: «و ان نخلص اموالنا من التبعات» (تا دارایی خودمان را از مظالم خالص و پاک گردانیم) سید شارح قدس سره می فرماید: ظاهر آن است که مقصود از تبعات در این جمله شریفه غیر از زکوه است از حقوق واجبه و یا مستحبّه، هر چند صاحب مدارک فرموده است که مشهور در بین اصحاب ما و خصوصا متأخرین از آنها این است که حق واجب در مال بجز زکاه و خمس چیز دیگری نیست. و اگر در بعضی از موارد به آنچه واجب نیست واجب گفته شده است از باب تأکید است که ثروتمند را باید نسبت به فقرا اهتمام بیشتری باشد و قناعت به تنها زکات واجب نکنند؛ چنان که در روایت از امام صادق علیه السلام آمده است که فرمود: «أترون ان ما فی المال الزکوه وحدها؟ ما فرض الله من غیر الزکاه اکثر ممّا تعطى منه القرابه و المعترض لک ممّن یسئلك فتعطیه ما لم تعرفه بالنصب، فاذا عرفته بالنصب فلا تقطر الا أن تخاف لسانه فتشتري دینک و عرضک منه» (به نظر شما آنچه در مال واجب شده تنها زکوه است؟ آنچه خدای تعالی از غیر زکوه واجب فرموده بیشتر از آن است که بابت زکوه داده می شود که از جمله آنها خویشاوندان است و افرادی که برخورد به آنها می شود و از تو چیزی مطالبه می کنند و باید به آنها چیزی بدهی، مادامی که دشمنی آنها را با ما خانواده نشناخته ای، و چون شناختی که دشمن ما خاندان است دیگر چیزی نباید به او بدهی مگر آن که از شرّ زبان او بترسی که در چنین حال لازم است که دین و آبروی خودت را از او بخری).

و ثقہ الاسلام کلینی در کافی شریف روایت می کند از ابی بصیر که گوید: در محضر امام

صادق علیه السلام بودیم و بعضی از ثروتمندان نیز با ما بودند که سخن از زکوه به میان آمد، امام صادق علیه السلام فرمود: «ان الزکوه لیس یحمد بها صاحبها و انما هو شیء طاهر انما حقن الله بها دمه و سمی بها مسلما و لو لم تؤدّها لم تقبل له صلوه، ان علیکم فی اموالکم غیر الزکوه» (کسی که زکوه می پردازد قابل ستایش نیست زیرا که ادای زکوه وظیفه ای است که فرد مسلمان با پرداخت آن جان خود را حفظ می کند و نامش در دیوان مسلمانان ثبت می شود و اگر نپردازد نمازی از وی پذیرفته نمی شود، و همانا بر شما در مالهایتان غیر از زکوه هست «فقلت: اصلحک الله و ما علینا فی اموالنا غیر الزکوه» عرض کردم بجز زکوه چه وظیفه ای بر عهده ماست؟ و یا غیر از زکاه چیزی بر عهده ما نیست؟ و شاید این معنی با کلمه سبحان الله که در کلام امام است مناسب تر باشد، که این کلمه غالباً به هنگام تعجب گفته می شود «فقال: سبحان الله اما تسمع عز و جل یقول:

وَ الَّذِینَ فِیْ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلْسَائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» (1) فرمود: عجباً مگر نشنیده ای که خدای عزّ و جلّ می فرماید: کسانی که در اموالشان از برای گدایان و محرومان حق معلومی است. راوی گوید: عرض کردم «ماذا الحق المعلوم الّذی علینا؟» آن حق معلومی که بر عهده ماست چیست؟ فرمود: «قال: شیء یعمله الرجل فی ماله یعطیه فی الیوم او فی الجمعه او فی الشهر قل او کثر غیر انه یدوم علیه»: چیزی که شخص در مال خودش قرار می دهد که هر روز و یا هر هفته و یا در هر ماه پرداخت کند چه کم باشد و یا زیاد ولی آن را به طور دائم بپردازد. و نیز خدای تعالی می فرماید: «وَ یَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ» ، قال هو القرض یقرضاه و المعروف یصطنعه و متاع البیت یعیره و منه الزکاه»: و امی که شخص می گیرد و کار خیری که انجام می دهد و اثاثیه خانه را به عاریه می دهد، و زکوه یکی از این کارهاست و...

و نیز در کافی شریف به سند خودش روایت فرموده از امام صادق علیه السلام که فرمود: «ان الله فرض فی اموال الاغنیاء فریضه لا یحمدون بادائها و هی الزکوه حقنوا بها دما نهم و بها سمّو المسلمین و لكن الله عزّ و جلّ فرض فی اموال الاغنیاء حقوقاً غیر الزکوه فقال عزّ و جلّ: فی اموالهم حقّ معلومٌ لِّلْسَائِلِ وَ الْمَحْرُومِ ، فالحق المعلوم غیر الزکاه و هو شیء یفرضه الرجل علی نفسه فی ماله یجب علیه ان یفرضه علی قدر طاقته و سعه ماله فیؤدی الذی فرض علی نفسه اذا هو حمده علی ما انعم الله علیه فیما فضله ان شاء فی کل یوم و ان شاء فی کل جمعه و ان شاء فی کل شهر، و قد قال الله عزّ و جلّ ایضاً: اَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ، فهذا غیر الزکاه، و قال الله عزّ و جلّ ایضاً: یُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا

ص: 270

و علانیه و هو القرض یقرضه و المتاع یعیره و المعروف یصنعه و ممّا فرض الله عز و جل ایضا فی المال من غیر الزکوه قوله: وَ الَّذِینَ یَصَلُّونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ یُؤْمَلَ ، و من ادّی ما فرض اللّٰه علیه فقد قضی ما علیه وادی شکر ما انعم اللّٰه علیه فی ماله»، همانا خدای تعالی در اموال ثروتمندان واجبی را مقرر فرموده است که با ادای آن واجب مستحق ستایش نیستند و آن زکوه است که جان خودشان را با پرداخت آن محافظت می کنند و به واسطه همان است که نامشان مسلمان است و لکن خدای عزّ و جلّ در اموال ثروتمندان بجز زکوه حقوقی را مقرر فرموده و در آن باره فرموده است که در مالهای آنها برای گدایان و محرومان حق معلومی است و آن حق عبارت از آن است که شخص بر خودش لازم می داند که به اندازه توانش و وسعت مالش پرداخت کند که بدین وسیله حمد و ثنای الهی را نسبت به نعمتهایی که به او ارزانی فرموده ادا نموده است و تعیین آن مقدار به دست خود اوست، اگر بخواهد در هر روز و اگر خواست در هر هفته و اگر خواست در هر ماه، که خدای تعالی فرموده است: به خدای تعالی وام بدون ربح بدهید؛ پس این غیر از زکوه است.

و هم خدای تعالی فرماید: از آنچه ما به آنها روزی داده ایم انفاق می کنند در پنهان و آشکار و آن عبارت است از وام دادن و اثاث به عاریه دادن و کارهای خیر انجام دادن. و از جمله چیزهایی که خدای تعالی غیر از زکوه در مال مقرر فرموده است آن است که می فرماید:

کسانی که پیوند می کنند با کسانی که خدا فرموده است با آنان پیوند بشود، و کسی که فریضه الهی را به جای آورد آنچه برعهده اش بوده ادا کرده و شکر نعمت خدای تعالی را به جای آورده است.

و در روایت صحیحی از امام صادق علیه السلام است که فرمود: «ان صاحب النعمه علی خطرات یجب علیه حقوق اللّٰه فیها و اللّٰه انّھا لتکون علیّ النعم من اللّٰه عزّ و جلّ فما ازال علی و جل و حرک یده حتی اخرج من الحقوق التي یجب لله علیّ فیها قلت: جعلت فداک، انت فی قدرک تخاف هذا؟ قال:

نعم فاحمد ربّی علی ما منّ به علیّ»: صاحب نعمت را خطرهایی است که حقوق الهی در آن نعمتها بر او واجب است. به خدا قسم که همانا نعمتهایی بر من از سوی خدای عزّ و جلّ مرحمت می شود که من همواره ترسان و لرزانم (و در این جا حضرت دست مبارک خود را به علامت ترس حرکت داد) تا آن که از عهده ادای آن حق بیرون شوم. عرض کردم: فدایت شوم، تو با مقامی که داری از این جهت می ترسی؟ فرمود: آری! پس حمد می کنم پروردگار خودم

را بر آنچه بر من منت نهاده و آن را به من مرحمت کرده است. و روایات در این باره از ائمه علیهم السلام فراوان است.

*مسئله پنجم

در دعای شریف، زکوات به صیغه جمع آمده است، یا بدان جهت است که زکوه افراد متعددی دارد مانند زکوه در نقدین و انعام ثلاثه و غلات اربعه: طلا و نقره و شتر و گاو و گوسفند و گندم و جو و خرما و مویز و چیزهایی که زکوه آنها مستحب است مانند هشت مورد که معروف است که عبارتند از آنچه به عنوان فرار از زکوه باشد و مال بچه نابالغ و مال دیوانه اگر ولی آنان با مالشان تجارت کرده باشد و آنچه مشکوک باشد که آیا به حد نصاب رسیده یا نه و مالی که بیش از دو سال غایب باشد به شرط آن که در دست غیر وکیل باشد و غیر سبزیجات از دیگر رویدنیها که با کیل و یا وزن به فروش می رسد و درآمد زمینهایی که بدین منظور تهیه شده است مانند کاروانسرا و حمام و مال التجاره.

پس به اعتبار این افراد و یا نظر به انواع زکات بوده که در دعای شریف به صیغه جمع آمده است، چنان که در روایتی از امام صادق علیه السلام است: «ان رجلا سئله فی کم تجب الزکوه من المال» مردی از امام صادق علیه السلام پرسید که زکوه واجب در چند قسم از مال است؟ حضرت فرمود:

مورد سؤال زکوه ظاهری است یا زکوه باطنی؟ عرض کرد هر دو «فقال علیه السلام: الزکوه الظاهره ترید ام الباطنه؟ فقال اریدهما جمیعا» پس حضرت فرمود: اما زکوه ظاهری در هر هزاری بیست و پنج است «اما الظاهره ففی کل الف خمس و عشرون» و اما زکوه باطنی آن است که اگر برادرت به چیزی نیاز دارد او را بر خودت مقدم بداری «و اما الباطنه فلا تستأثر علی أخیک بما هو احوج الیه منک» بر برادرت مقدم نداری در آنچه او به آن از تو نیازمندتر است.

«و ان تراجع من هاجرنا» و به آن کس که از ما دوری جسته بازگردیم.

«و ان نصف من ظلمنا» و درباره کسی که به ما ستم نموده انصاف داشته باشیم. شاید بدان معنی باشد که خود را به جای او فرض کرده و قضاوت کنیم. و یا بدان معناست که اگر در مقام برآمدیم منصفانه انتقام بگیریم؛ چنان که امیر المؤمنین علیه السلام در وصیت خودشان به امام حسن و امام حسین علیه السلام فرمودند: «انک ولی الامر بعدی فان عفوت عن قاتلی فذاک، و ان قتلت فضربه مکان ضربه، و ایاک و المثله فان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نهی عنها و لو بکلب عقور، و اعلم ان الحسین ولی الدم معک

یجری فیه مجراک و قد جعل الله تبارک و تعالی له علی قاتلی سلطانا کما جعل لک و ان ابن ملجم ضربتی ضربه فلم تعمل فثناها فعملت فان عملت فیه ضربتک فذاک و ان لم تعمل فمر اخاک الحسین و لیضربه اخری بحق ولایته فانها ستعمل فیه» فرزندم حسن! ولی امر پس از من تو هستی، اگر از قاتل من چشم پوشیدی خود دانی و اگر خواستی او را بکشی باید یک ضربه شمشیر بیشتر به او زنی، چرا که او به من یک ضربه شمشیر زد و مبادا اعضای بدن او را ببری که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این عمل را حتی درباره سگ روا ندانسته است.

و بدان که حسین هم حق خونخواهی دارد همانند تو، و خدای تعالی به او درباره قاتل من سلطنت عطا فرموده است، و ابن ملجم یک ضربت به من زد ولی کارگر نیفتاد و ضربت دوم را زد و کاری شد. حال اگر ضربت تو بر ابن ملجم کاری بود که بود و اگر نه برادرت حسین را مأمور اجرای این کار کن که به حکم ولایتی که او دارد ضربتی بر ابن ملجم بزند که ضربت او کاری خواهد بود... (الانوار البهیة محدث قمی رضوان الله علیه).

«و ان نسالم من عادانا حاشا من عودی فیک و لک فانه العدو الذی لانوالیه و الحزب الذی لانصافیة» و درباره کسی که با ما دشمنی نموده به مسالمت رفتار کنیم مگر آن کس که دشمنی با او در راه تو بوده و به خاطر تو بوده است، زیرا در این صورت او دشمنی است که هرگز با او دوستی نکنیم و حزبی است که هرگز با او، صاف و خودی نخواهیم شد.

«و ان نتقرب الیک فیه من الاعمال الزاکیه بما تطهرنا به من الذنوب» و این توفیق را به ما مرحمت فرما که با اعمال شایسته به تو تقرب جویم؛ اعمالی که ما را با آن اعمال از گناهان پاک فرمایی.

«و تعصمنا فیه ممّا نستأنف من العیوب» و از عیبهای تازه باز داری.

«حتی لا یورد علیک احد من ملائکتک الا دون ما نورد من ابواب الطاعة لک و انواع القربة الیک» تا هیچ یک از فرشتگان جر مرتبه ای کمتر از آنچه ما به جا آورده ایم از ابواب طاعت و انواع تقرب به سویت به پیشگاهت عرضه نکنند. برای این جمله نورانی چند معنا شده است: یکی آن که تا اعمال فرشتگان و اطاعتهای آنان از اعمال و اطاعات ما کمتر باشد، و دیگر آن که فرشتگانی که مأمور ثبت اعمال ما هستند و گناهان ما را می نویسند طاعات ما در دفتر آنان بیشتر از گناهان باشد، و دیگر آن که فرشتگانی که اعمال بندگان را می نویسند طاعات ما را بیشتر ثبت کنند. و احتمالی دیگر خود سید شارح قدس سره می دهد و آن این که فرشتگانی که اعمال ما

را می نویسند اطاعات ما را بیش از آنچه ثبت کرده اند باشد، زیرا در میان اعمال و اطاعات عملهایی هست که حتی فرشتگان خدای تعالی بر آن اطلاع نمی یابند؛ چنان که در کتاب شریف کافی از زراره و او از امام باقر و یا امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: «لا تکتب الملک الا ما سمع وقد قال الله عزّ وجلّ: وَادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (داخل بهشت شوید به سبب آنچه در دنیا عمل می کردید) چيست و یا در جای دیگر می فرماید: «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» و بسیاری از آیات دیگر.

نویسنده گوید: به این فرموده سید شارح قدس سره در پاره ای از روایات اشاره شده است؛ از جمله در دعای شریف کمیل علیه الرحمه آن است که عرض می کند: «و کَلَّ سَيِّئُهُ امْرِتْ بِاَثْبَاتِهَا الْكِرَامِ الْكَاتِبِينَ الَّذِيْنَ وَكَّلْتَهُمْ بِحِفْظِ مَا يَكُونُ مِنِّي وَ جَعَلْتَهُمْ شُهَدَاءَ عَلَيَّ مَعَ جَوَارِحِي وَ كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيَّ مِنْ وِرَائِهِمْ وَ الشَّاهِدَ لِمَا خَفِيَ عَنْهُمْ وَ بِرَحْمَتِكَ اخْفِيْتَهُ وَ بِفَضْلِكَ سَتَرْتَهُ» بارالها! ببخشا بر من هر آن گناهی را که فرشتگان بزرگواریت را موظف فرموده ای تا آن گناهان ثبت نمایند، و آنان را گواهانی قرار دادی که به همراه اعضا و جوارح من گواه بر من باشند و خود حضرتت مراقب من بودی، و بر آنچه از فرشتگانت پنهان بود مخفی و پنهان بود شاهد و ناظر بودی، و این پنهان داشتن از دید فرشتگان الهام یافته از رحمتت بود و این ستاریت جلوه فضل و بزرگواری تو بود.

و این جمله نورانی اشاره به آن دارد که این احسانها و اکرامهای خداوندی محض تفضل است و علت و موجبی دیگر ندارد، چرا که تفضل نعمت ابتدایی است و وابسته به هیچ عملی نیست و نیازی به سابقه ندارد؛ از اسماء مقدسه الهی است «یا مبتدئا بالنعم قبل استحقاقها»، و در صحیفه مبارکه است «نعمک ابتداء». در این جا ممکن است سؤالی برای خواننده عزیز پیش بیاید که اگر چنین است و همه نعمتها و کرامتهای الهی ابتدایی است پس معنای «أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (داخل بهشت شوید به سبب آنچه در دنیا عمل می کردید) چیست و یا در جای دیگر می فرماید: «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» و بسیاری از آیات دیگر.

در پاسخ این سؤال گوییم که جزا و پاداش در مقابل عمل منافاتی با فضل و احسان ندارد بدین معنی که هر پاداشی که خدای تعالی برای اعمال بندگانش مقرر فرموده است براساس فضل است و احسان، خصوصا اگر ملاحظه شود که همه اعمال خیر از توابع وجود است و

اصل وجود بخشیده شده از سوی خدای متعال است، تا چه رسد به توابع آن از قدرت و اسباب و آلات و توفیق که همه از جانب خدای تعالی است و هیچ استحقاقی از برای بنده نیست.

برای توضیح، به مثل می‌گوییم: اگر مولایی وجهی را به بنده اش سپرد که به طور امانت در دست او باشد و به هرکس که او حواله بدهد پردازد، فرض کنیم که برای پرداخت کردن حواله نیز اجرتی کافی به بنده اش می‌پردازد، حال اگر آن بنده حواله‌هایی را که مولایش صادر کرده است پردازد و مزد پرداخت را نیز چندین برابر دریافت کند آیا حقی بر مولا دارد و استحقاق پاداش بیشتری؟ پس معلوم شد که پاداش دادن حق تعالی نیز براساس تفضل است و بس «وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ».

«اللهم انی اسئلك بحق هذا الشهر وبحق من تعبد لك فيه من ابتدائه الی وقت فئانه من ملك قرّبه او نبی ارسلته او عبد صالح اختصته ان تصلی علی محمد و آله و اهلنا فيه لما وعدت اولیائک من کرامتک و اوجب لنا فيه ما اوجبت لاهل المبالغه فی طاعتک و اجعلنا فی نظم من استحق الرفیع الاعلی برحمتک» بارها! تو را به حق این ماه می‌خوانم و به حق هر فرشته مقرب یا پیامبر مرسل و یا بنده شایسته برگزیده ات که از آغاز تا انجام این ماه در عبادت حضرتت کوشیده تا بر محمد و خاندان او درود بفرستی و ما را در این ماه به کرامتی که به دوستان حضرتت وعده فرموده ای سزاوار فرما، و آنچه را که برای اهل کوشش در طاعت قرار داده ای برای ما مقرر فرما، و ما را در سایه رحمت در زمره کسانی مقرر فرما که استحقاق بلندترین پایه‌ها و مرتبه‌ها را یافته‌اند. نویسنده گوید بعید به نظر می‌رسد که امام علیه السلام درخواست بلندترین مرتبه از مراتب دنیوی را کرده باشد، زیرا که به قول لیبید شاعر عرب:

الا کل شیء ما خلا الله باطل و کل نعیم لا محاله زائل

*

بجز ذات مقدس خدای تعالی همه چیز داغ بطلان بر جبین آنان زده شده است، بلکه ظاهراً مقصود امام معصوم علیه السلام مراتب و مقامات اخروی است که در علوم عالیه ثابت شده است که مراتب قرب غیرمتناهی است و به این مطلب عالی در پاره ای از روایات اشاره شده است چنان که فرمود: «انّ فی الجنّه مآه درجه بین کل درجتین منها مثل ما بین السماء و الارض

و اعلى درجاتها منها الفردوس و عليها يكون العرش و هي اوسط شئى فى الجنه و منها تفجر انهار الجنه فاذا سألتم الله فاسئلوه الفردوس»، همانا در بهشت یکصد درجه است که فاصله دو درجه از آن درجه ها همانند فاصله آسمان است و زمین، و بالاترین درجات آن فردوس است که عرش الهی بر آن استوار است و آن در وسط بهشت است و رودهای بهشتی از آن سرچشمه می گیرد؛ پس اگر از خدای تعالی چیزی درخواست کردید فردوس را درخواست کنید.

«اللهم صل على محمد و آله و جنّنا الالحاد فى توحيدك و التقصير فى تمجيدك و الشك فى دينك و العمى عن سبيلك و الاغفال لحرمتك و الانخداع لعدوك الشيطان الرجيم».

بارالها! بر محمد و خاندان آن حضرت درود بفرست و ما را دور فرما از انحراف در توحید و کوتاهی در ستایش حضرتت و شک در دینت و کوری از راهت و بی توجهی به حرمت ذات مقدّست و فریب خوردن از دشمنت شیطان رجیم.

«اللهم صل على محمد و آله و اذا كان لك فى كل ليلة من ليالى شهرنا هذا رقاب يعتقها عفوك او يهبها صفحك فاجعل رقابنا من تلك الرقاب و اجعلنا لشهرنا من خير اهل و اصحاب» بارالها! بر محمد و خاندان آن حضرت درود بفرست و چنانچه در هر شب از شبهای این ماه تو را بندگانی باشند که عفو آنان را آزاد می سازد یا گذشتت ایشان را می بخشد پس ما را از آن بندگان قرار ده و ما را برای ماه ما از بهترین اهل و یاران مقرر فرما.

نویسنده گوید: روایات بسیاری در رابطه با این جملات نورانی از اهل بیت علیهم السلام رسیده است؛ از جمله آنها روایتی است که کلینی قدس سرّه در کافی شریف از امام باقر علیه السلام نقل می کند که فرمود: «كان رسول الله يقبل بوجهه الى الناس و يقول: يا معشر الناس، اذا طلع هلال شهر رمضان غلّت مرده الشياطين و فتحت ابواب السماء و ابواب الجنان و ابواب الرحمه و غلقت ابواب النار و استجيب الدعاء، و كان فيه عند كل فطر عتقاء يعتقهم الله من النار و ينادى مناد كل ليلة هل من سائل هل من مستغفر...» رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را عادت بر این بود که روی مبارک به سوی مردم کرده و می فرمود: ای مردم! هنگامی که ماه نو ماه مبارک رمضان سر از افق بر می آورد شیطانهای سرکش به زنجیر کشیده می شوند و درهای آسمان باز می شود و درهای بهشت و درهای رحمت الهی باز می شوند و درهای آتش بسته شود و دعا مستجاب گردد، و خدای تعالی را در ماه رمضان در هر وقت افطار آزادگانی هست که خدای تعالی آنان را از آتش آزاد می فرماید؛ همه شب نداکننده ای ندا در می دهد: آیا سؤال کننده ای هست؟ آیا استغفار کننده ای هست؟...

و هم کلینی - رضوان الله علیه - به سند خودش از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: «انّ لله عزّ و جلّ فی کل ليله من شهر رمضان عتقاء و طلقاء من النار الاّ من افطر علی مسکر، فاذا کان فی آخر ليله منه اعتق فیها مثل ما اعتق فی جمیعہ»: همانا خدای عزّ و جلّ را در هر شب از ماه رمضان آزادگان و رهاشدگانی از آتش هست مگر آن کس که با مست کننده ای افطار کند؛ پس چون آخرین شب از ماه رمضان فرارسد، در آن شب به قدر همه آنچه در تمام ماه آزاد کرده آزاد می فرماید.

و شیخ الطائفه قدّس سرّه در کتاب تهذیب به سند خودش از عمر بن یزید و او از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: «ان لله فی کل یوم من شهر رمضان عتقاء من النار الاّ من افطر علی مسکر او شاحن او صاحب شاهین، قال: قلت: و ایّ شیء صاحب شاهین؟ قال: الشطرنج» همانا خدای تعالی را در هر روز از ماه رمضان آزادگانی از آتش می باشد، مگر کسی که با مست کننده ای افطار کند و یا کینه جو باشد و یا شطرنج باز. و شیخ ابو محمد هرون بن موسی تلکبری به سند خودش از امام صادق علیه السلام نقل می کند که آن حضرت در ضمن خبری طولانی فرمود که امام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام می فرمود: خدای عزّ و جلّ را در هر شب از ماه رمضان به هنگام افطار هفتاد هزارهزار (هفتاد میلیون) آزاد شده از آتش هست که همگی استحقاق آتش رفتن را دارند؛ پس وقتی که آخرین شب از ماه رمضان فرا می رسد، در آن شب به اندازه همه ماه از آتش آزاد می فرماید: «انّ علی بن الحسین علیه السلام کان یقول: ان لله فی کل ليله من شهر رمضان عند الافطار سبعین الف الف عتیق من النار کل قد استوجب النار، فاذا کان آخر ليله من شهر رمضان اعتق فیها مثل ما اعتق فی جمیعہ».

«اللهم صل علی محمد و آله و امحق ذنوبنا مع امحق هلاله و اسلخ عتّا تبعاتنا مع انسلاخ ایّامه حتی ینقضی عتّا و قد صفیتنا فیه من الخطیئات و اخلصتنا فیه من السيئات» بارها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و همراه کاسته شدن هلال ماه رمضان گناهان ما را بکاه و با فرارسیدن روزهای پایانی اش پیامدهایش را که از برای ماست پایان ده، تا در حالی از ما بگذرد که ما را از خطاها و لغزشها پاک و خالص گردانده و از گناهان پیراسته فرموده باشی. در سه شب آخر هر ماه غالباً قرص ماه دیده نمی شود چون حالت تقابل با خورشید را ندارد و بی نور است و از این رو آن شبها را شبهای محاق گویند چون محق به معنای محو و بطلان است.

در این جمله نورانی از دو کلمه خطیئه و سیئه استفاده شده است، آیا میان این دو فرقی

هست؟ بعضی گفته اند که خطیئه به گناهان صغیره گفته می شود و سیئه به گناهان کبیره، زیرا مناسب تر با گناه کوچک کلمه خطاست و با گناه بزرگ کلمه سیئه مناسب تر است که از سوء و بدی ریشه می گیرد.

و بعضیها گفته اند: خطیئه عبارت است از کارهای زشتی که بدون عمد از ایشان صادر می شود و سیئه عبارت از کارهای زشتی است که از روی عمد انجام می گیرد. و بعضی گفته اند که خطیئه گناهانی را گویند که میان بنده و خدای تعالی است و سیئه گناهانی است که میان بنده و دیگر بندگان خداست. و راغب گفته است که سیئه و خطیئه در معنا به هم نزدیکند جز آن که خطیئه غالباً در جایی گفته می شود که خود گناه مقصود نباشد بلکه مقصود اصلی چیز دیگری باشد که این گناه مقدمه رسیدن به اوست همچون کسی که تیری به منظور شکار رها کند ولی آن تیر به انسانی بخورد، و یا شراب بخورد و در اثر مستی جنایتی را مرتکب شود.

«اللهم صل علی محمد و آله و ان ملنا فیه فعدلنا و ان زغنا فیه فقومنا و ان اشمعل علینا عدوک الشیطان فاستنقذنا منه» و چنانچه ما در آن منحرف شویم و از حق برگردیم ما را معتدل فرموده و به سوی حق باز گردان، و اگر از آن به راه کج رفتیم ما را به راه راست آور، و اگر دشمن تو شیطان ما را احاطه کرده و فراگیرد ما را از چنگ آن رهایی بخش و نجاتمان بده.

«اللهم اشحنه بعبادتنا ایاک» بارالها! ماه رمضان را از عبادت ما که برای تو باشد مملو و لبریز گردان.

«و زین اوقاتہ بطاعتنا لک» و اوقاتش را به طاعت و فرمانبری ما از تو بیارای.

«و اعتنا فی نهاره علی صیامه و فی لیلہ علی الصلوٰه و التضرع الیک و الذلہ بین یدیک» و ما را یاری فرما که در روزاش روزه بداریم و در شبش به نماز ایستیم و در پیشگاه تو خشوع کنیم و در حضور تو خوار و ذلیل باشیم.

«حتی لا یشهد نهاره علینا بغفله و لا لیلہ بتفریط» تا روزش شاهد غفلتی از ما نباشد و نه شبش شاهد کوتاهی ما باشد.

«اللهم و اجعلنا فی سائر الشهور و الايام کذلک ما عمّرتنا» بارالها! ما را در همه ماهها و روزها تا زمانی که ما را زنده بدارای این چنین قرار ده.

«و اجعلنا من عبادک الصالحین الذین یرثون الفردوس هم فیها خالدون» و ما را از بندگان شایسته ات قرار بده، بندگانانی که بهشت فردوس را جاودانه به میراث می برند.

«وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ» و کسانی که آنچه را می دهند در حالی می دهند که دل‌هایشان از فکر بازگشت به پروردگارشان ترسان و لرزان است.

«و من الذین یسارعون فی الخیرات و هم لها سابقون» و از کسانی که به نیکیها می شتابند در حالی که از دیگران پیش اند (ولی به همین مقدار که از دیگران پیش اند اکتفا نمی کنند بلکه می خواهند بیشتر از پیش باشند).

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ فِي كُلِّ وَقْتٍ وَكُلِّ أَوَانٍ وَعَلَىٰ كُلِّ حَالٍ عَدَدَ مَا صَلَّيْتَ عَلَىٰ مَنْ صَلَّيْتَ عَلَيْهِ وَاضْعَافَ ذَلِكَ كُلَّهُ بِالْاضْعَافِ الَّتِي لَا يَحْصِيهَا غَيْرُكَ إِنَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا تَرِيدُ» بارها! بر محمد و خاندانش درود بفرست در هر وقت و هر آن و در هر حالی به اندازه درودی که بر هر کس دیگر فرستادی و چند برابر آن درودها که کسی را یارای برشمردن اضعافش نباشد، زیرا که آنچه را که حضرتت بخواد انجام می دهد.

در دایره قسمت ما نقطه پرگاریم لطف آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمایی

*

دعاؤه لوداع شهر رمضان و من دعائه فى وداع شهر رمضان

اللهم يا من يا من لا يرغب فى الجزاء و يا من لا يندم على العطاء و يا من لا يكفى عبده على السواء منك ابتداء و عفوك تفضل و عقوبتك عدل و قضاؤك خير ان اعطيت لم تشب عطاءك عطاك بمنّ و ان منعت لم يكن منعك تعدياً تشكر من شكرك و أنت الهمته شكرك و تكافى من حمدك و أنت علمته حمدك تستر على من لو شئت فضحتّه و تجود على من لو شئت منعته و كلاهما اهل منك و كلاهما منك اهل

ص: 280

للفضيحة و المنع غير اذك الا انك بنيت افعالك على التفضل و اجريت قدرتك على التجاوز و تلقيت من عصاك بالحلم و امهلت من
قصده لنفسه نفسه بالظلم تستنظروهم تستطردهم بأناتك الى الإنابه و تترك معاجلتهم الى التوبه لكيلا يهلك عليك هالكهم و لا يشقى
بنعمتك شقيهم و لئلا يشقى بنعمتك شقيهم الا عن طول الإعذار اليه و بعد ترادف و ترادف الحجه عليه كرما من عفوك يا كريم كرما من
فعلك يا كريم و عانده من عطفك عفوك يا حلیم انت الذي فتحت لعبادك بابا الى عفوك و سمّيته

سَمَّيْتَهُ التَّوْبَةَ وَ جَعَلْتَ عَلَى ذَلِكَ الْبَابِ دَلِيلًا مِنْ وَحْيِكَ لِئَلَّا يَضَلُّوا عَنْهُ فَقُلْتَ تَبَارَكَ اسْمُكَ تَوْبُوا فَقُلْتَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَهُ نَصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اتِّممْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَمَا عَذْرَ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَا عَذْرَ مِنْ اغْفَلَ دَخُولَ ذَلِكَ الْمَنْزِلِ اغْفَلَ دَخُولَ الْمَنْزِلِ بَعْدَ فَتْحِ الْبَابِ وَ إِقَامَهُ الدَّلِيلِ وَ إِقَامَهُ الدَّلِيلِ عَلَيْهِ وَ أَنْتَ الَّذِي زِدْتَ فِي السُّمُومِ عَلَى نَفْسِكَ لِعِبَادِكَ

ترید ثمّ ترید ربّهم فی متاجرتهم لک و فوزهم بالوفاده علیک و الزّیاده منک ربّهم فی متاجرتک و فوزهم بالزّیاده علیک فقلت تبارک اسمک و تعالیت من فقلت من جاء بالحسنه فله عشر امثالها و من جاء بالسیئه فلا یجزی الاّ مثلها الاّ مثلها و هم لا یظلمون و قلت مثل اللّذین ینفقون اموالهم فی سبیل اللّهِ کمثل حبّه انبتت سبع سنابل فی کلّ سنبله مائه حبّه و اللّهُ یضاعف لمن یشاء و قلت من ذا اللّذی یقرض اللّهُ قرضا حسنا فیضاعفه له اضعافا کثیره و ما انزلت فی کلّ سنبله مائه حبّه و ما انزلت من نظائرهنّ فی القرآن من تضاعیف الحسنات و أنت

الَّذِي دَلَّلْتَهُمْ بِقَوْلِكَ مِنْ غَيْبِكَ وَتَرْغِيبِكَ الَّذِي مِنْ نِظَائِرِهِمْ فِي الْقُرْآنِ وَأَنْتَ الَّذِي دَلَّلْتَهُمْ مِنْ غَيْبِكَ الَّذِي فِيهِ حَظَّهُمْ عَلَيَّ مَا لَوْ سَتَرْتَهُ عَنْهُمْ لَمْ عَلَيَّ مَا لَوْ سَتَرْتَهُ لَمْ تَدْرِكْهُ أَبْصَارُهُمْ وَلَمْ تَعَهُ وَلَمْ تَضُمَّهُ أَسْمَاعُهُمْ وَلَمْ تَلْحَقْهُ وَلَمْ تَغْصُ عَلَيْهِ أَوْهَامُهُمْ فَقُلْتُ أَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ وَقُلْتُ لَنْ شُكِرْتُمْ لِأَزِيدَنَّكُمْ وَلَنْ كُفِرْتُمْ أَنْ عَذَابِي لَشَدِيدٌ وَقُلْتُ ادْعُونِي اسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ فَسَمَّيْتُ دَعَاءَكَ عِبَادَةً وَتَرْكَهُ اسْتِكْبَارًا وَتَوَعَّدْتُ عَلَيَّ تَرْكَهُ دَخُولَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

فذكروك بمنك و شكروك بفضلك و دعوك بأمرک و تصدقوا لك طلبا لمزيدك و فيها كانت نجاتهم من غضبك و فوزهم برضاك فقلت اذكروني اذكرکم و قلت ادعوني استجب لكم و قلت من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له اضعافا كثيرة فذكروك و شكروك و دعوك و تصدقوا لك و فيها كانت نجاتهم من سخطك و فوزهم برضاك و لو دلّ مخلوق مخلوقا من نفسه على مثل الذي دللت عليه عبادك منك كان موصوفا بالإحسان و منعوتا بالإمتنان و محمودا بكلّ لسان فلک الحمد دللت عليه عبادك منك كان محمودا فلک الحمد ما وجد في حمدك مذهب و ما بقي للحمد

لفظ تحمد به و معنى ينصرف يصرف اليه يا من تحمّد الى عباده بالإحسان و الفضل و غمرهم بالمنّ و الطّول و الفضل و عاملهم بالطّول و المنّ ما أفشى فينا نعمتك نعمك و أسبغ علينا منّك مننك و أخصنا ببرّك هديتنا لدينك الذي اصطفيت و ملّتك التي ارتضيت و سبيلك الذي سهّلت و بصّرتنا الزّلفه و بصّرتنا ما يوجب الزّلفه لديك و الوصول الى كرامتك اللّهمّ و أنت جعلت من صفايا تلك جعلت من تلك الوظائف و خصائص تلك الفروض الفرائض شهر رمضان الذي اختصته من سائر الشّهور و تخيّرتّه

من جميع الأزمنه و الدهور و أثرته على كل اوقات السنه على كل الأوقات بما انزلت فيه من القرآن و التور بما انزلت فيه من القرآن و ضاعفت فيه من الإيمان و فرضت فيه من الصيام و رغبت فيه من القيام و أجلت فيه من ليله القدر من القرآن و فرضت فيه من الصيام و جعلت فيه من ليله القدر التي هي خير من الف شهر ثم آثرتنا به على سائر الأمم و اصطفيتنا بفضله دون اهل الملل فصمنا بأمرك نهاره و قمنا بعونك ليله و قمنا ليله متعرضين بصيامه و قيامه لما عرضتنا له من رحمتك و تسببنا اليه و سببت لنا من ثوبتك و أنت

الملىء بما رغب فيه اليك الجواد بما سئلت من فضلك القريب الى من حاول قربك وقد اقام فينا هذا الشهر مقام مقام حمد وصحبنا صحبه مبرور سرور و أربحنا افضل ارباح العالمين ثم قد فارقتنا عند تمام وقته و انقطاع مدته و وفاء عدده فنحن مودعوه وداع من عز فراقه علينا و غمنا و أوحشنا انصرافه عنّا عن فراقه علينا و أوحش انصرامه عنّا و لزمنا له الذمام المحفوظ و الحرمة المرعيه و الحق المقضى فنحن قائلون السلام عليك يا شهر الله الأكبر الأكرم و يا عيد اوليائه و يا عيد اوليائه الأعظم السلام عليك يا أكرم مصحوب

من الأوقات و يا خير شهر فى الأيام و الساعات السّلام عليك من شهر قربت قربت فيه الآمال و نشرت و يّسّرت فيه الأعمال السّلام عليك
من قرين جلّ قدره موجودا و أفجع فقدته مفقودا و مرجوّ ألم فراقه السّلام و أفجع فقدته مفقودا السّلام عليك من اليف أنس مقبلا فسّر و
أوحش منقضيّا فمضّ، و أوحش مدبرا فأمضّ السّلام عليك من مجاور رقّت فيه القلوب و قلّت فيه الذّنوب السّلام عليك من ناصر اعان على
الشّيطان و صاحب سهّل سبيل الإحسان سهّل سبيل الإحسان السّلام عليك ما اكثر عتقاء الله فيك و ما اسعد من رعى

حرمتك بك السّلام عليك ما كان امحاك للذنوب و أسترک لأنواع العيوب السّلام عليك ما كان اطولک علی المجرمین و أهیبک و أهناک فی صدور المؤمنین السّلام عليك من شهر لا تنافسه الأيام السّلام عليك من شهر لا تنافسه الأيام و من شهر هو من کلّ امر سلام السّلام عليك غير السّلام عليك من شهر غير كریه المصاحبه و لا ذمیم الملابسه السّلام عليك كما وفدت علينا بالبركات و غسلت عتّا دنس الخطیئات السّلام عليك غير مودّع برما و لا متروک صیامه سأمّا السّلام عليك من مطلوب و غسلت عتّا دنس الخطیئات السّلام عليك من مطلوب

قبل وقته و محزون عليه قبل فوته و محزون عليه بعد فوته السّلام عليك من شهر اصطفاه اللّٰه على الشّهور و فرض صيامه الى يوم النّشور
السّلام عليك كم من تائب قبلت بك توبته و زايع قوم بك زيغه السّلام عليك كما سترت فينا المعازف و أظهرت فينا المصاحف السّلام
عليك كم من سوء صرف بك عتّا و كم من خير افيض بك علينا السّلام عليك و على ليله القدر الّتي هي خير من ليله القدر الّتي جعلها
اللّٰه خيرا من الف شهر السّلام عليك ما كان احرصنا بالأمس عليك و أشدّ شوقنا غدا اليوم اليك السّلام عليك و على فضلك الّذي حرمناه
و على ماض من بركاتك سلبناه و على ما من بركتك

سلبناه السّلام عليك غير مودّع برما ولا متروك صيامه سأما اللّهم انا اهل هذا الشّهر الّذى شرفتنا به ووقفتنا بمنك له حين جهل الأشقياء
وقته و حرموا لشقائهم فضله انت وليّ ما آثرتنا به من معرفته و هديتنا له من، سنّته و قد تولّينا بتوفيقك صيامه و قد تولّينا صيامه و قيامه على
تقصير و أدينا فيه و أدينا حقّك فيه قليلا من كثير اللّهم فلك الحمد اقرارا بالإساءة و اعترافا بالإضاعة اللّهم فلك اقرارنا بالإساءة و اعترافنا
بالإضاعة و لك من قلوبنا عقد عقده التّدم و من السنّتنا صدق تصرف كذا الإعتذار فأجرنا على ما اصابنا فيه على ما اصابنا به

من التّفريط اجرا نستدرک به الفضل المرغوب فيه و نعتاض به من انواع الذّخر و نعتاض به احراز الذّخر المحروص عليه و أوجب لنا عذرک علی ما قصّرنا فيه من حقّک و ابلغ بأعمارنا ما بين ايدينا من شهر رمضان المقبل فإذا بلّغتناه فأعنا علی تناول ما انت امله من العباده و أدنا الی القيام بما يستحقّه تستحقّه من الطّاعه و أجر لنا من صالح العمل ما يكون درکا لحقّک فی الشّهين من فی الشّهين و فی شهور الذّهر اللّهمّ و ما الممنابه فی و ما الممنابه فی شهرنا هذا من لمم او اثم او واقعا فيه من ذنب و اكتسبنا فيه

من خطيئه علي في شهرنا هذا من لمم او واقعناه من ذنب و اكتسبنا فيه من خطيئه عن تعمّد منّا او علي نسيان ظلمنا فيه به انفسنا او انتهكنا به حرمة انتهكنا حرمة من غيرنا فصلّ علي محمّد و آله و استرنا من غيرنا فاسترنا بسترنا بسترنا و اعف عنّا بعفوك و لا تنصبنا فيه لأعين و لا تنصبنا لأعين الشّامتين و لا تبسط علينا فيه السن و لا تبسط علينا السن الطّاعين و استعملنا بما يكون حطّه و كفّاره لما انكرت منّا فيه لما انكرت منه برأفتك التي لا تنفد و فضلك الذي لا ينقص اللهم صلّ علي محمّد و آله و اجبر اللهم اجبر مصيبتنا بشهرنا بشهرنا هذا و بارك لنا في يوم عيدنا

وفطرنا واجعله من خير في يوم عيدنا واجعله خير يوم مرّ علينا اجلبه اوجبه لعفو و أمحاه لذنب و اغفر لنا ما خفي و اغفر ما خفي من
ذنوبنا و ما علق اللّهم اسلخنا بانسلاخ هذا الشّهر من خطايانا و أخرجنا بخروجه من سيّئاتنا و اجعلنا من اسعد اهله به و أجزلهم قسما فيه و
أوفرهم حظا منه اللّهم و اجعلنا من اسعد اهله به و أوفرهم قسما منه اللّهم و من رعى هذا و من رعى حرمه هذا الشّهر حقّ رعايته و حفظ
حرمته حدوده حقّ حفظها و قام بحدوده حقّ قيامها و اتقى ذنوبه حقّ تقاها او تقرب حقّ حفظها او تقرب اليك بقربه اوجبت رضاك له و
عطفت

رحمتك و عطفك برحمتك عليه فهب لنا مثله من وجدك و أعطنا اضعافه من فضلك فإن فضلك لا يغيض و إن خزائنك لا تنقص بل تفيض و إن خزائنك لا تنقص و إن معادن احسانك لا تنفى و إن عطاءك للعطاء المهنا اللهم صل على محمد و آله و اكتب معادن احسانك لا تكدى اللهم و اكتب لنا مثل اجور من صامه او تعبّد صامه و تعبّد لك فيه الى يوم القيامة اللهم انا اللهم و إنا نتوب اليك في يوم فطرنا الذي جعلته للمؤمنين عيداً و سروراً و لأهل ملّتك مجمعا و محتشدا من كلّ ذنب اذنبناه او سوء اسلفناه سلفناه

او خاطر شرّ اضمرناه او خطره شرّ اضمرناها توبه من لا ينطوى على رجوع الى ذنب ولا يعود بعدها فى الى ذنب ولا يعود فى خطيئه توبه
نصوحا خلصت من الشّدك و الإرتياب فتقبّلها منّا و ارض عنّا و ارض بها عنّا و ثبتنا عليها اللّهمّ ارزقنا خوف عقاب الوعيد و شوق ثواب
الموعود حتّى نجد لآذه ما ندعوك به و كابه ما نستجيرك منه و اجعلنا عندك من التّوّابين الّذين اوجبت لهم محبّتك و قبلت منهم مراجعه
طاعتك يا عدل العادلين و ثبتنا عليها و اجعلنا عندك من التّوّابين الّذين اوجبت لهم محبّتك و قبلت منهم مراجعه طاعتك يا عدل
العدول

اللَّهُمَّ تجاوز و تجاوز عن آبائنا و أمهاتنا و أهل ديننا جميعا من و أهل ديننا من سلف منهم و من غير الى يوم القيامة اللَّهُمَّ صلّ على محمد
نبيّنا و آله كما صلّيت اللَّهُمَّ و صلّ على محمد نبيّنا كما صلّيت على ملائكتك المقربين و صلّ عليه و آله كما صلّيت على انبيائك
المرسلين و صلّ عليه و آله كما صلّيت على عبادك الصّالحين و أفضل من ذلك يا ربّ العالمين صلاه تبلغنا بركتها و ينالنا نفعها و
يستجاب لها دعاؤنا على ملائكتك المطهّرين و أنبيائك المرتضين و عبادك الصّالحين صلاه تبلغنا بركتها و ينالنا نفعها و يغمرنا يسرها و
يستجاب لها دعاؤنا انك اكرم من رغب اليه و أكفى من توكل عليه و أعطى اكرم من

رغب اليه و أعطى من سئل من فضله و أنت على كل شيء قدير

ص: 299

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في وداع شهر رمضان از دعاهاي آن حضرت در وداع و بدرود گفتن ماه مبارك رمضان اين دعای شريف است.

مقدمه

سيد جليل القدر ابو القاسم رضی اللہ عنہ بن طاووس الحسینی قدس اللہ روحه و نور ضریحه در کتاب اقبال چنین می فرماید: اگر کسی بپرسد با توجه به این که ماه رمضان موجود زنده و عاملی نیست که بشود آن را مخاطب قرار داد، وداع با آن به چه معنی است و چه توجیهی می تواند داشته باشد؟

در پاسخ این سؤال گوییم که عادت عقلا، چه پیش از رسول اکرم صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم و چه بعد از ایشان، بر این جاری بوده است که پاره ای از اشیاء را مخاطب قرار می دادند مانند شهر و وطن و دوران جوانی و هنگام خوش و امنیت و صفا و سلامت و با آنها به زبان حال سخن می گفتند.

شریعت مقدسه اسلام که آمد این رویه را امضا فرمود و قرآن کریم نیز به همین گونه بیان فرمود آن جا که فرماید: «يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ»⁽¹⁾ ه روز قیامت به دوزخ می گوییم آیا پر شدی؟ وی در پاسخ گوید: اگر بیش از این نیز باشد من آماده پذیرش هستم.

ص: 301

دوزخ است این نفس و دوزخ اژدهاست کوبه دریاها نگرده کم و کاست

هفت دریا را درآشامد هنوز کم نگرده سوزش آن خلق سوز

سنگها و کافران سنگدل اندر آیند اندر اوزار و خجل

هم نگرده ساکن از چندین غذا تا ز حق آید مر او را این ندا

سیر گشتی سیر؟ گوید نی هنوز اینت آتش اینت تایش اینت سوز

عالمی را لقمه کرد و درکشید معده اش نعره زنان هل من مزید

حق قدم در وی نهد از لامکان آن که او ساکن شود از کن فکان

این قدم حق را بود کورا کشد غیر حق خود که کمان او کشد

*

به هر حال سید جلیل القدر ابن طاووس فرماید: این سؤال و جواب از دوزخ اشاره است که به زبان حال این گفتگو انجام می گیرد و نظیر این بیان در قرآن و کلمات ائمه علیهم السلام و کلام اهل معرفت فراوان است و خردمندان را نیازی به آن نیست که در این مقام سخن به درازا گوئیم و چون افراد بزرگی با ماه رمضان مصاحبت نمایند بهتر از آن که دیگران با شهر و دیار و منازل خود مصاحبت می کنند و سود بیشتری به آنان واصل و عاید می گردد. از این رو به هنگام سپری شدن ماه رمضان زبان حال آنان گویای این گونه سخنان می شود. پایان کلام سید بزرگوار ابن طاووس.

مترجم ناچیز گوید: این سخن از سید بزرگوار ما به سببی غریب می نماید، گویی آن

حضرت متوجه نشده اند که عالم آخرت عالم حیات است «وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ» (1) به فرموده بعضی از بزرگان عرفا «عالم تقور منه الحیاه» همه چیز در آن عالم زنده است. آتش عالم آخرت نیز نه همچون آتش این دنیا مرده است بلکه او زنده است و دارای شعور و حیات «إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَ زَفِيرًا» (2) نگامی که دوزخ از دور دوزخیان را می بیند عصبانی می شود و نعره می کشد. امیر المؤمنین علیه الصلاه و السلام می فرماید: «أعلمتم ان مالکا اذا غضب علی النار حطم بعضها بعضا لغضبه و اذا زجرها توثبت بین ابوابها جزعا من زجرته» هیچ می دانید هنگامی که مالک دوزخ خشمگین می شود، آتش دوزخ از خشم مالک بر روی هم انباشته می شود و چون آن را می راند آتش دوزخ از ترس مالک در میان درهای جهنم به پا می ایستد و امام سجاده علیه السلام در مقام استعاذه از آتش دوزخ عرض می کند: «و من نار تذر العظام رسیما و تسقی اهلها حمیما و من نار لا تبقى علی من تضرع الیها و لا ترحم من استعطفها و لا تقدر علی التخفیف عمّن خضع لها» بارالها! پناه به تو می آورم از آتشی که پاره ای از آن پاره دیگر را می خورد و برخی از آن بر برخی دیگر حمله می کند و از آتشی که استخوانها را می پوساند و به ساکنین خود آب جوش می آشاماند و از آتشی که هرکس به او لابه کند اعتنا نمی کند و به کسی که از او مهربانی بطلبد رحم نمی کند.

و همچنین آیات و روایاتی که درباره نعمتهای بهشتی آمده است که چگونه آن میوه ها خود را در اختیار بهشتیان قرار می دهند «و ذللت قُطُوفُهَا تَدْلِيلاً» (3) بالجمله این رشته سر دراز دارد و به همان جمله پر محتوای عارف بالله که فرمود: «عالم تقور منه الحیاه» اکتفا نموده و دامن سخن را فرا می چینیم.

سید شارح قدس سره فرماید: در این مقام مسائلی قابل طرح است: یکی آن که بعضی از اصحاب ما فرموده اند وقتی که دعای وداع ماه رمضان خوانده می شود عبارت است از شب آخر ماه رمضان و هنگام سحر در شب آخر افضل است و یا در روز آخر ماه رمضان، و در توقیعات شریفه که از ناحیه مقدسه امام زمان ارواحنا فداه صادر شده است در پاسخ مسائلی که محمد بن عبد الله بن جعفر حمیری سؤال کرده است و از جمله سوالات وداع ماه رمضان است که در چه وقتی باید وداع انجام بگیرد زیرا اصحاب ما در این باره اختلاف کرده اند

ص: 303

1- سوره عنکبوت، آیه 64.

2- سوره فرقان، آیه 12.

3- سوره انسان، آیه 14.

بعضی فرموده اند در آخرین شب دعای وداع خوانده می شود و بعضی فرموده اند در روز آخر ماه مبارک رمضان، پس جواب از ناحیه مقدسه بیرون آمد که فرموده اند: «العمل فی شهر رمضان فی لیلایه و الوداع فی آخر لیله منه، فان خاف ان ینقضی الشهر جعله فی لیلتین انتهی» اعمال ماه رمضان می بایست در شبهای ماه رمضان انجام گیرد و وداع در آخرین شب آن ماه است پس اگر خوف آن دارد که ماه کم یک باشد در دو شب آخر وداع را انجام می دهد.

و سید جلیل ابن طاووس فرماید: به هنگام وداع ماه رمضان سعی و کوشش کن که باطن خود را اصلاح کنی، زیرا که آدمی بر باطن خود بیناست، و در شب آخر نیز بهترین ساعات را انتخاب کن چنانچه در روایتی به ما رسیده است. و اگر در شب آخر فراهم نشد و از دست رفت در پایان آخرین روز ماه وداع کن همان ساعتهایی که از ماه رمضان جدا می شوی. پس در هر ساعتی از روز آخر و یا آخرین شب که در خود آمادگی دیدی در همان ساعت ماه رمضان را وداع کن و داعی که اهل صفا و وفا می کنند، و حق تأسّف بر مفارقت و دوری از ماه رمضان را ادا کن و متوجّه باش که چه از دست داده ای از شرافت مهمانی خدای تعالی و اشک فراق از دیده بریز همچنان که دو دوست مهربان وقتی می خواهند از همدیگر جدا بشوند.

سید شارح قدّس سرّه فرماید: از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم دستوری درباره وداع ماه رمضان رسیده است و آن روایتی است که شیخ جعفر بن محمد در ویستی در کتاب الحسنی به سند خود از جابر بن عبد الله انصاری نقل می کند که می گوید: به محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم در آخرین جمعه ماه رمضان رسیدم، چون چشم مبارک آن حضرت بر من افتاد فرمود: ای جابر! این آخرین جمعه ماه رمضان است پس آن را وداع کن و بگو: «اللّهم لا تجعله آخر العهد من صیامنا اياه فان جعلته فاجعلنی مرحوما و لا تجعلنی محروما»: بارها! این ماه رمضان را آخرین ماه رمضان عمر من قرار مده و اگر آخرین ماه رمضانش مقرر فرمودی پس مرا مشمول رحمت خودت فرما و محروم از رحمتت مفرما؛ که اگر کسی چنین گوید و این دعا را بخواند، به یکی از دو کار خوب دست می یابد: یا به ماه رمضان سال آینده می رسد و یا به مغفرت و رحمت خدای تعالی نایل می شود.

«فانه من قال ذلك ظفر باحدى الحسنین اما ببلوغ شهر رمضان من قابل او بغفران الله و رحمته» نویسنده ناچیز گوید: مصداقیت این روایت شریفه متوقف بر آن است که خواننده دعا به مقام مستجاب الدعوه بودن رسیده باشد و الآ.

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند نه هر که آینه سازد سکندری داند

نه هر که طرف کله کج نهاد و تند نشست کلاه‌داری و آیین سروری داند

هزار نکته باریک تر ز مو این جاست نه هر که سر بتراشد قلندری داند

*

*مطلب دیگر

آن که سید بزرگوار ابن طاووس فرماید: بدان که وداع شهر رمضان نیازمند توضیح بیشتری است و آن این که مردم در وداع ماه رمضان به چند طبقه تقسیم می‌شوند: یک طبقه افرادی هستند که در ماه رمضان بر طبق آنچه خدای تعالی از آنان خواسته است حرکت کرده و آداب ظاهری و معنوی آن را به جا آورده‌اند؛ اینان کسانی هستند که وداعشان با ماه رمضان وداع کسی است که با صفا و وفا مصاحبت نموده و احترام آن را کاملاً مراعات نموده‌اند همچون وداعی که امام زین العابدین علیه السلام با ماه رمضان فرمود.

و طبقه دیگر کسانی هستند که در ماه رمضان گاهی بر وفق مراد حق تعالی بودند و گاهی بر خلاف آنچه حق تعالی از آنان خواسته است؛ این گروه اگر اتفاقاً به هنگام خروج ماه رمضان در حالی باشند که حق صحبت را نداشته و حالت موافقت در آنان نباشد وداعشان را نیز در نزد خردمندان ارجی نیست زیرا وداع مختص افرادی است که موافق و مرافق باشند نه افرادی که مخالف و مکدر باشند. این طبقه اگر تصادفاً به هنگام خروج ماه رمضان حالت خوشی داشته باشند حق دارند که با ماه رمضان به مقداری که حفظ حرمت آن را داشته‌اند وداع کنند ولیکن باید توأم با ندامت و استغفار باشد و هرچه را که از شروط مصاحبت از دست داده‌اند با تأسف و تلهفی که اظهار می‌دارند جبران نمایند.

و گروه دیگر کسانی هستند که اصلاً دل به ماه رمضان نداده و آن را ناخوش می‌داشتند که آنها را از خوردن و آشامیدن باز می‌داشت و خواه و ناخواه عادت آنان را نسبت به توهین مقام مقدس ربوبی برهم میزد؛ این گروه اصلاً با ماه رمضان نبوده‌اند تا نوبت به وداع آن برسد، و از این میهمان عزیز و گرامی پذیرایی نکرده‌اند تا آن را مشایعت کنند پس به هیچ وجه وداع ماه رمضان برای این گروه معنا و مفهومی نخواهد داشت، پایان سخن سید بن طاووس قدس الله

*مطلب سوم

این که دعاهایی که دربارهٔ وداع ماه رمضان رسیده است بسیار است؛ بعضی از آن دعاها مفصل و بعضی مختصر است. از دعاهای مختصر وداع دعایی است که ثقه الاسلام کلینی رضوان الله علیه در کافی شریف به سند خود از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: چون آخرین شب از ماه رمضان فرا رسید پس بگو: «اللهم هذا شهر رمضان الّذی انزلت فيه القرآن و قد تصرّم و اعوذ بوجهک الکریم یا ربّ ان یطلع الفجر من لیلتی هذه او یصرّم شهر رمضان و لک قبلی تبعه او ذنب ترید ان تعدّبنی به یوم القاک»: بارها! این همان ماه رمضان است که تو قرآن را در آن نازل فرمودی و هم اکنون به پایان رسیده است و من پروردگارا پناه به تو می برم از این که سپیدهٔ صبح امشب بدمد و یا ماه رمضان بگذرد و مرا نزد تو گناهی و یا گرفتاری مانده باشد که بخواهی مرا به خاطر آن در روزی که تو را ملاقات می کنم عذاب فرمایی.

و نیز از جمله دعاهای مختصر دعایی است که ابو محمد هرون بن محمد تلکبری به سند خود از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: کسی که در آخرین شب از ماه رمضان آن را وداع کند و بگوید: «اللهم لا تجعله آخر العهد من صیامی لشهر رمضان و اعوذ بک ان یطلع فجر هذه اللیله الاّ و قد غفرت لی» بارها! این ماه رمضان را آخرین ماه رمضان روزه داری من قرار مده و من به تو پناه می برم که سپیدهٔ امشب بدمد مگر آن که مرا آمرزیده باشی.

اگر چنین گوید، خدای تعالی او را پیش از دمیدن صبح می آمرزد و او را توبه و انابه روزی می فرماید. مترجم ناچیز گوید: نکته ای که قبلاً تذکر داده شد در مورد این روایت نیز موجود است و آن توقّف مصداقیّت این روایت بر مستجاب الدعوه بودن دعاکننده است، مگر آن که بر فضل بی منتهای الهی اعتماد شود فانه ذو الفضل العظیم.

و از جمله دعاهای مختصر وداع دعایی است که در نسخهٔ قدیمی به خطّ سید رضی ابی الحسن محمد بن احمد موسوی دیده شده و آن این دعا است: «اللهم انی اسئلك باحبّ ما دعیت به و ارضی ما رضیت به عن محمد و اهل بیت محمد علیه و علیهم السلام ان تصلی علیه و علیهم و لا تجعل وداع شهری هذا وداع خروجی من الدنیا و لا وداع آخر عبادتک و وقفنی فیهِ للیله القدر و اجعلها لی خیراً من الف شهر مع تضاعف الأجر و العفو عن الذنب برضی الربّ».

نویسنده گوید: چون در مضمون دعا ضعفی ملاحظه می شد از ترجمه آن صرف نظر گردید و تیمنا به نقل سید شارح نقل شد فتدبر. و اما دعاهاى طولانى وداع پس در کتابهایی که به منظور انجام عبادات تألیف شده مذکور است مخصوصاً کتاب شریف اقبال ابن طاووس قدس الله نفسه.

و اکنون شروع می کنیم به شرح دعای شریف چهل و پنجم از ادعیه صحیفه سجادیّه:

«اللّٰهُمَّ يَا مَنْ لَا يَرْغَبُ فِي الْجَزَاءِ» بارالها ای آن که در برابر نعمتهای خود پاداشی انتظار ندارد، که مقتضای غنای ذاتی حضرتش همین است «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»⁽¹⁾ میر المؤمنین علیه السلام در خطبه اوصاف متقین فرمود: «أَمَّا بَعْدُ فَاِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ وَتَعَالَى خَلْقَ الْخَلْقِ حِينَ خَلَقَهُمْ غَنِيًّا عَنِ طَاعَتِهِمْ آمَنَّا مِنْ مَعْصِيَتِهِمْ لِأَنَّهُ لَا تَضَرُّهُ مَعْصِيَتُهُ مِنْ عَصَاةٍ وَلَا تَنْفَعُهُ طَاعَةٌ مِنْ اطَاعَةٍ» خدای سبحان که خلق را آفرید از اطاعت آنان بی نیاز بود و از معصیتشان در امان، زیرا نه گناه گنهکاران او را زیانی می رساند و نه از اطاعت مطیعان سودی می برد.

گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش نشیند گرد

و اگر تکالیفی از جانب حق تعالی برای بندگان مقرر گردیده به منظور سودی است که بر بندگان برسد، به فرموده مولانا:

ما بری از پاک و ناپاکی همه از گرانجانی و چالاکی همه

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

*

و به فرموده عارف شیرین سخن شیراز:

غرض کرشمه حسن است ورنه حاجت نیست جمال دولت محمود را به زلف ایاز

و هم او فرماید:

این چه استغناست یا رب وین چه نادر حکمت است کاین همه زخم نهان هست و مجال آه نیست

ص: 307

«و یا من لا یندم علی العطاء» و ای آن که بر عطا و بخشش که بر بندگانش فرموده پشیمان نشود، که پشیمانی در مورد عطا و بخشش از دو عامل پدید می آید: اول آن که برای عطاکننده معلوم شود که گیرنده استحقاق عطا را نداشته و از این ناحیه ضرر و زیانی متوجه دهنده شود و این معنی درباره حق تعالی محال است زیرا:

اولاً: چنانچه گفته شد، غنای ذاتی حق تعالی مانع از توجهی زیانی بر آن جناب مقدس است.

ثانیاً: مستلزم آن است که حق تعالی نسبت به حال بنده اش جاهل باشد و تعالی الله عن ذلک علماً کبیراً.

«و یا من لا یکافی عبده علی السواء» ای آن که جزاء بنده خود را مطابق عملش نمی دهد بلکه اگر عمل خوبی انجام داده باشد جزای آن را چندین برابر عطا می فرماید چنان که در قرآن کریم فرمود: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (1) اگر کار زشتی از بنده سر زده باشد وی را می آمرزد و چنانچه فرمود: «وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ» (2).

هاتفی از گوشه میخانه دوش گفت ببخشند گنه می بنوش

لطف الهی بکند کار خویش مژده رحمت برساند سروش

عفو خدا بیشتر از جرم ماست نکته سر بسته چه گویی خموش

*

«مَنْتک ابتداء و عفوک تفضل و عقوبتک عدل و قضائک خیره» هر مَنّتی که بر بنده نهی بی سبب است و عفوی که شامل حال او شود از باب تفضل است که هیچ علتی لازم ندارد و عقوبتی که روا می داری براساس عدل و داد است و حکم تو همه خیر و مصلحت است هر چند جهت مصلحت را ندانیم.

«ان اعطیت لم تشب عطاءک بمنّ و ان منعت لم یکن منعک تعدّیا» اگر ببخشی و عطا فرمایی عطایی است بدون مَنّت و اگر عطایت را بازداری ستم نکرده ای، زیرا کسی را بر تو حقی نیست و همه خلق مرهون نعمتهای تو هستند. و بدین معنی اشاره است روایتی که از امام رضا علیه السلام رسیده است در پاسخ کسی که از آن حضرت پرسید: جواد چه معنی دارد؟ حضرت

ص: 308

1- سورة انعام، آیه 160.

2- سورة رعد، آیه 6.

فرمود: کلمهٔ جواد دو توجیه دارد: اگر این کلمه دربارهٔ مخلوق گفته شود معنایش آن است که کسی حقوق الهی را که بر او واجب است ادا کند، و اگر دربارهٔ خدای تعالی گفته شود ارتباطی با عطا و منع نخواهد داشت که خدای تعالی جواد است ببخشد یا نبخشد، زیرا اگر عطا فرماید چیزی را که تو نداشته ای به تو عطا فرموده و اگر عطا نفرماید باز چیزی را که نداشته ای از تو باز داشته «عن مولانا الرضا علیه السلام وقد سأله رجل فقال: اخبرني عن الجواد فقال: ان لكلامك وجهين، فان كنت تسأل عن المخلوق فأن الجواد آذی يؤدی ما افترض الله عليه و ان كنت تسأل عن الخالق فهو الجواد ان اعطی، و هو الجواد ان منع، لانه ان اعطاک اعطاک ما ليس لك و ان منعک منعک ما ليس لك» و شاید به همین معنا اشاره فرموده باشد امیر المؤمنین علیه السلام که می فرماید: «و كل مانع مذموم ما خلاه» هر کسی که منع کند مورد نکوهش است مگر خدای تعالی».

«تشکر من شکرک و انت الهمته شکرک» هرکس که سپاس تو گوید جزای وافر مر او را عطا فرمایی با آن که تو خود شکر و سپاس نعمتهایت را به او آموخته ای.

«و تکافی من حمدک و أنت علمته حمدک» و هر که حمد تو گوید پاداش کامل به او عطا می فرمایی با آن که تو خود حمد و ستایش ذات مقدست را به او یاد داده ای.

«تستر علی من لو شئت فضحته و تجود علی من لو شئت منعته» عیب آن را می پوشی با آن که اگر می خواستی رسوایش می فرمودی، و بخشنده ای به کسی که اگر می خواستی محرومش می فرمودی.

«و کلاهما اهل منك للفضيحة و المنع» و هر دو کس سزاوار رسوایی و منع بودند.

«غیر آنک بنیت افعالک علی التفضّل و اجریت قدرتک علی التجاوز» اما تو بنای کارهای خود را بر تفضل نهاده و قدرت خویش را در گذشت و عفو به کار میبری.

«و تلقیت من عصاک بالحلم» و آن را که عصیان و نافرمانی تو کند با حلم و بردباری برخورد می کنی.

«و امهلت من قصد لنفسه بالظلم» و آن را که بخواهد به خویشتن ستم روا دارد مهلت می دهی.

«تستنظروهم بأناتک الی الانابه» مهلت می دهی که شاید به سوی تو باز گردند.

«و تترك معاجلتهم الی التوبه» و در عقوبت آنها شتاب نمی فرمایی که باشد توبه کنند.

«لکیلا یهلك علیک هالکهم» تا هلاکت آن که هلاک می شود به حساب تو منظور نگردد.

«و لا یسقی بنعمتک شقیهم» و آن کس که کارش به شقاوت می انجامد نعمت تو موجب شقاوت و بدبختی او نشود.

«الّا عن طول الاعذار الیه و بعد ترادف الحجه علیه» مگر آن که دیرزمانی او را معذور داشته و حجتها بر او تمام فرموده باشی.

«کرما من عفوک یا کریم و عانده من عطفک یا حلیم» همه این بزرگواریها نشأت گرفته از عفو توست ای خدای بزرگوار و برآمده از عطوفت توست ای خدای بردبار. این جملات نورانی شاید اشاره باشد به آیه شریفه «رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ لِنَاسٍ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ»⁽¹⁾ دای تعالی پیامبرانی بشارت ده و انذار کن فرستاد تا مردم را بر خدای تعالی حجتی نباشد و نگویند «رَبَّنَا لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذَلَّ وَ نَخْزَى»⁽²⁾ رو درگارا! چرا برای ما پیام آور نفرستادی تا ما پیرو آیات تو باشیم پیش از آن که ذلیل و خوار گردیم. از این رو در حدیث است که فرمود: «ما احد احبّ الیه العذر من الله» عذر نزد هیچ کس محبوب تر از خدای تعالی نیست، و به همین منظور ارسال رسل و انزال کتب فرمود.

حکیم شیرین سخن شیراز در این زمینه گوید: در خبر است از سرور کائنات... که یکی از بندگان گنهکار پریشان روزگار دست انابت به امید اجابت به درگاه حق جل و علا بردارد، ایزد تعالی در او نظر نکند، بازش بخواند باز اعراض کند، دیگر بارش به تضرع و زاری بخواند، حق سبحانه فرماید: «یا ملائکتی قد استحیت من عبدی و لیس له غیری فقد غفرت له» دعوتش اجابت کردم و امیدش بر آوردم که از بسیاری دعا و زاری بنده همی شرم دارم.

کرم بین و لطف خداوندگار گنه بنده کرده است و او شرمسار

*

«انت الذی فتحت لعبادک بابا الی عفوک و سمّيته التوبه و جعلت علی ذلک الباب دلیلا من وحیک لئلا یضلوا عنه» تویی آن خدایی که دری از عفو برای بندگان باز فرمودی و آن در را توبه نامیدی و از قرآن شریفیت که به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وحی فرموده بودی راهنمایی بر آن در قرار دادی تا بندگان گمراه نشوند و آن در را بشناسند؛ پس تو ای خدایی که نامت مبارک

ص: 310

1- سورة نساء، آیه 165.

2- سورة طه، آیه 134.

«فقلت تبارک اسمک: توبوا الی اللّٰه توبه نصوحا عسی ربکم ان یکفّر عنکم سیئاتکم و یدخلکم جنّات تجری من تحتها الانهار یوم لا یخزی اللّٰه النبی و الذین آمنوا معہ نورهم یشعی بین ایدیہم و بایمانہم یقولون ربّنا اتمم لنا نورنا و اغفر لنا انک علی کل شیء قدير فما عذر من اغفل دخول ذلک المنزل بعد فتح الباب و اقامه الدلیل؟!» به سوی خدا بازگردید بازگشتنی خالص و توبه نصوح (با خلوص و دوام) کنید باشد که خدای تعالی گناهان شما را مستور و محو گرداند و شما را در باغهای بهشتی که زیر درختانش نهرها جاری است داخل کند در آن روزی که خدای تعالی پیغمبر خود و گرویدگان به او را ذلیل و خوار نسازد بلکه عزیز و سرافراز فرماید. در آن روز نور ایمان و عبادت آنان در پیش رو و سمت راست ایشان می رود و راه به آنان می نماید و در آن حال به شوق و نشاط گویند ای پروردگار ما تو نور ما را بحدّ کمال برسان و ما را به لطف و کرم خود ببخش که تنها تو بر هر چیز توانایی. پس بعد از گشودن در و به پاداشتن راهنما عذر و بهانه کسی که از آمدن به آن منزل و جایگاه غافل باشد چیست؟!»

نویسنده گوید: ظاهراً مراد از توبه نصوح توبه ای است که توبه کننده خیال بازگشت به گناهی که از آن توبه کرده است نداشته باشد؛ چنان که در روایات متعددی وارد شده است از جمله در کتاب شریف کافی از ابی الصلاح کنانی (1) قل می کند که گفت: «سئلت ابا عبد اللّٰه علیه السلام عن قول الله عزّ و جل: یا ایّها الذین آمنوا توبوا الی اللّٰه توبه نصوحاً» (2) فرمود: «یتوب العبد من الذنب ثم لا یعود فیہ» توبه نصوح آن است که بنده از گناه توبه کند و دیگر به آن گناه باز نگردد. و نیز از محمد بن الفضیل روایت شده است که گوید از امام ابو الحسن (موسی بن جعفر علیه السلام) از این آیه سؤال نمودم فرمود: «یتوب من الذنب ثم لا یعود فیہ...» و در کتاب الدر المنثور ابن مردویه از ابن عباس نقل می کند که او از معاذ بن جبل نقل می کند که معاذ عرض کرد: یا رسول اللّٰه! ما التوبه النصوح؟ توبه نصوح چیست؟ فرمود: «ان یندم العبد علی الذنب الذی اصاب فیعتذر الی اللّٰه ثم لا یعود الیه کما لا یعود اللبن الی الضرع» توبه نصوح آن است که بنده بر گناهی که دچارش شده است پشیمان شود و عذرخواهی از خدای تعالی بنماید و سپس به آن گناه بازنگردد، همان گونه که شیر دوشیده شده از پستان به پستان باز نمی گردد. و صاحب المیزان می فرماید

ص: 311

1- بنا به نقل المیزان.

2- سورة تحریم، آیه 8.

روایات بدین معنی از شیعه و سنی فراوان است. نویسنده گوید: معانی متعددی برای نصوص گفته شده است که غالباً به یک ریشه باز می‌گردد هر چند عبارتها مختلف است؛ به گفته شاعر:

عباراتنا شتی و حسنک واحد و کلّ الی ذاک الجمال یشیر

*

و بعضی گفته اند که نصوص از نصاحه الثوب آمده است که به معنای پاره دوزی لباس است گویی توبه پارگی‌هایی را که در دین به واسطه گناه پدید می‌آید می‌دوزد. و بعضی خلوص توبه را چنین توجیه کرده اند که توبه نصوص آن است که ترک گناه بشود به خاطر زشتی خود گناه، و همان گونه که حسن شکر منعم از احکام و مستقلات عقلیه است قبح کفر منعم نیز چنین است و خالص بودنش به این است که نه از جهت خوف از آتش باشد؛ چنان که محقق طوسی رضوان الله علیه در تجرید فرموده است که پشیمانی از گناه به خاطر ترس از آتش را توبه نخوانند.

و نیز گفته شده که توبه نصوص آن است که زبان و دل و بدن هر سه هماهنگ باشند، بدین معنی که به زبان استغفار کند و به دل پشیمان باشد و به اعضا و جوارح نیز خودداری از گناه نماید. و رئیس المحدثین با سند خود از احمد بن هلال نقل می‌کند که گوید: از امام ابو الحسن پرسیدم که معنای توبه نصوص چیست؟ فرمود: حضرتش در جواب مرقوم فرمودند: «ان یكون الباطن كالظاهر و افضل من ذلك» باید باطن همانند ظاهر باشد بلکه بهتر از ظاهر باشد.

«عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» باشد که پروردگار شما گناهان شما را از شما بپوشاند «وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» و شما را به بهشتها و باغهایی وارد کند که جویها از زیر درختان آن روان است «يَوْمَ لَا يُحْزَى اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ» آن روز همان روزی است که خدای تعالی پیامبر و کسانی را که به او ایمان آورده اند خوار نمی‌فرماید «نُورُهُمْ يَسَّ عَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» نورشان پیشاپیش آنان و از سمت راستشان در حرکت است.

«يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» می‌گویند: پروردگارا! نور ما را کامل فرما و ما را ببامرز که تو بر هر چیز توانایی. نویسنده ناچیز گوید: نکته ای لطیف در آیه شریفه است که سزاوار است مورد توجه قرار گیرد و آن کلمه (عنکم) بعد از کلمه (یکفر) است و شاید اشاره به آن باشد که شمول رحمت الهی آن چنان است که شخص گنهکار به

واسطه استغراق در دریای رحمت الهی از گناه خود غافل می شود آن چنان که گویی اصلاً گناهی مرتکب نشده است.

عارف شیراز فرماید:

چنان پر شد فضای سینه از دوست که فکر خویش گم شد از ضمیرم

*

و مؤید این توجیه روایتی است که امام اقدم حجّه الفرقه و رئیس الأئمه محمد بن یعقوب کلینی رضوان الله علیه به سند خود از معاویه بن وهب نقل می کند که گوید: شنیدم از امام صادق علیه السلام که می فرمود: «اذا تاب العبد توبه نصوحاً أحبه الله فستر عليه في الدنيا والآخرة، فقلت: وكيف يستر عليه؟ قال ينسى ملكيه ما كتب عليه من الذنوب ويوحى الي بقاع الارض أكتمي عليه ما كان يعمل عليك من الذنوب فيلقى الله حين يلقاه وليس شيء يشهد عليه بشيء من الذنوب»: وقتی بنده توبه نصوح کند خدای تعالی او را دوست می دارد، پس در دنیا و آخرت پرده بر روی کار او کشد. پس من عرض کردم: چگونه بر او پرده می کشد؟ فرمود: آن دو فرشته را که مأمور ثبت گناهان اویند از یادشان می برد که چه گناهایی از او نوشته اند و بر جای جای زمین وحی می فرماید که هر گناهی را این بنده من در آن انجام داده است مکتوم بدارید و در نتیجه این ستاریت الهی وقتی خدای تعالی را ملاقات می کند هیچ شاهدهی بر هیچ گناهی نخواهد داشت.

امام بزرگوار ما حضرت امام خمینی - قدس الله نفسه الزکیه - را در ذیل این روایت بیان شریف و لطیفی است می فرماید: بدان که توبه یکی از منازل مهمه و مشکله است و آن عبارت است از رجوع از طبیعت به سوی روحانیت نفس بعد از آن که به واسطه معاصی و کدورت نافرمانی نور فطرت و روحانیت محجوب به ظلمت طبیعت شده است و تفصیل این اجمال به صورت اختصار این است که نفس در بدو فطرت خالی از هر نحو کمال و جمال و نور و بهجت است چنانچه خالی از مقابلات آنها نیز هست، گویی صفحه ای است خالی از مطلق نقوش، نه دارای کمالات روحانی و نه متّصف به اضداد آن است ولی نور استعداد و لیاقت برای حصول هر مقامی در او به ودیعه گذاشته شده است و فطرت او بر استقامت و خمیره او مخمر به انوار ذاتیه است و چون ارتکاب معاصی کند به واسطه آن در دل او کدورتی حاصل

ص: 313

شود و هرچه معاصی بیشتر شود، کدورت و ظلمت افزون گردد تا آن که یکسره قلب تاریک و ظلمانی شود و نور فطرت منتفی گردد و به شقاوت ابدی رسد؛ اگر در بین این حالات قبل از فراگرفتن ظلمت تمام صفحه قلب را از خواب غفلت بیدار شد و پس از منزل یقظه به منزل توبه وارد شد و حظوظ این منزل را به شرایطی که اجمالی از آن در این اوراق ان شاء الله ذکر می شود استیفا کرد از حالات ظلمانی و کدورات طبیعی برگشت می نماید به حال نور فطرت اصلی و روحانیت ذاتیه خود؛ گویی صفحه ای می شود باز خالی از کمالات و اضداد آن؛ چنانچه در حدیث شریف مشهور است «التائب من الذنب کمن لا ذنب له»: رجوع کننده از گناه مثل کسی است که گناه نداشته باشد. پس معلوم شد که حقیقت توبه رجوع از احکام و تبعات طبیعت است به سوی احکام روحانیت و فطرت، چنانچه حقیقت انابه رجوع از فطرت و روحانیت است به سوی خدا و سفر کردن و مهاجرت نمودن از بیت نفس است به سوی سر منزل مقصود. پس منزل توبه مقدم بر منزل انابه است و تفصیل آن در این اوراق مناسب نیست. پایان کلام نورانی امام امت قدس الله روحه، و حضرتش در پاورقی کتاب فرماید:

آنچه در باب توبه مذکور داشتیم از ارکان و شرایط قبول و شرایط کمال و دیگر امور به لسان اهل سلوک و علما اخلاق است و الا اگر با مسلک فقاهت بحث از آن شود مباحث طور دیگر عقد شود و به حسب این مسلک شاید توبه بیش از ندامت از ذنب که لازمه اش یکمرتبه از بناگذاری بر عدم عود است نباشد و چیز دیگر در صحت و قبول آن مدخلیت نداشته باشد، و استغفار غیر از توبه است، زیرا که استغفار طلبی لفظی است و دعای قولی است و توبه صفت قلبی است؛ چنانچه استغفار اسباب حط ذنوب است و با آن عدالت عود نکند ولی با توبه عدالت عود کند و تفصیل این امور موکول به محل خود است، منه عفی عنه.

امام امت - رضوان الله تعالی علیه - در این باب مطالب بسیار ارزنده و تکان دهنده و بیدار کننده دارد، علاقمندان به اصلاح قلب و تزکیه باطن به کتاب کم نظیر و بلکه بی نظیر آن حضرت در شرح اربعین حدیث مراجعه کنند و این مقدار به مناسبت توبه نصوص که در متن دعا وارد شده بود نقل شد. قال علیه الصواہ و السلام: و انت الذی زدت فی السوم علی نفسک لعبادک ترید ربهم فی متاجرهم لک و فوزهم بالوفادہ علیک و الزیادہ منک» و تویی آن خدایی که در معامله با بندگان و تجارت آنان بهای کالای آنان را افزودی تا در تجارتی که با تو دارند سود بیشتری داشته باشند و از رسیدن به پیشگاه تورستگار شوند و از ناحیه مقدسه توفزونی یابند

«فقلت تبارک اسمک و تعالیت من جاء بالحسنه فله عشر امثالها و من جاء بالسيئه فلا يجزى الا مثلها» پس تو که نامت فرخنده و بلند باد فرمودی: هرکس عملی نیکو به جای آورد، ده برابر آن پاداش می گیرد و هرکس یک کار زشت انجام دهد جز به اندازه همان یکی کیفر نخواهد دید و فرمودی:

«و قلت: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ»: مثل آنان که مالهای خود را در راه خدا انفاق می کنند مثل دانه ای است که هفت خوشه از آن بروید و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خدای تعالی برای هر کس که بخواند چند برابر افزون می فرماید.

«و قلت مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً» کیست که به خدای تعالی وام بی بهره بدهد تا خداوند تبارک و تعالی آن را چندین برابر فرماید:

«و ما انزلت من نظائرهن في القرآن من تضاعيف الحسنات» و مانند این گونه از آیاتی که نوید چند برابر شدن کارهای نیک را می دهد در قرآن شریف نازل فرمودی.

*نکته ها

بعضی در آیه شریفه «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» گفته اند که مراد از حسنه در این آیه شریفه توحید است و مراد از سیئه شرک، که خدای جل جلاله می فرماید: هر که فردا در قیامت توحید آرد که در دنیا موحد بوده و خدای را بی گانگی شناخته و شرک نیاورده عمل وی مضاعف کنند یکی را ده نویسند و به ده جزا دهند، و هر که شرک آورد که در دنیا مشرک بوده همانند فعل خویش جزا بیند، و آن جزا آتش دوزخ است و عقوبت جاودان، یعنی که این عقوبت مثل آن عمل است که عمل اعظم الذنوب است و این آتش اعظم العقوبات و ذلک قوله تعالی «جَزَاءٌ وَفَاقًا» ای وافق الجزاء العمل.

قومی گفتند آیه شریفه عام است نسبت به حسنات و سیئات، یعنی: «من عمل من المؤمنین حسنه كتبت له عشر حسنات و من جاء بالسيئه ای الخطیئه فلا يجزى الا جزاء مثلها لا یكون اكثر منها» می فرماید: نیکوکار را نیکی مضاعف کنیم یکی ده نویسیم و بدکردار را یکی نویسیم و در آن نیفزاییم، آن گاه فرمود: «وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ» نه از نیکوکار نیکی بکاهیم و نه از مزد او و نه بر بدکردار جرم افزایش ناکرده. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به این معنی اشارت

فرموده در آن خبر که فرمود: «من صام رمضان و اتبعه بست من شوال فقد صام السنه كلها فاحسنوا إن شئتم» (دقت شود).

و عن ابی ذر رحمہ اللہ قال: قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم یقول اللہ عزّ و جل: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا

و ازید و مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا او اعفو، و من تقرب منی شبرا تقربت منه ذراعا، و من تقرب منی ذراعا تقربت منه باعا، و من آتانی یمشی اتیتہ هروله و من لقینی بقراب الارض خطیئہ لا یشرک بی شیئا لقیئہ بمثلها مغفرہ».

و قتاده گوید: «ذکر لنا ان نبی اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم قال: الاعمال ستہ فموجبہ و موجبہ و مضاعفہ و مضاعفہ و مثل بمثل فأما الموجبتان فمن لقی اللہ لا یشرک بہ شیئا دخل الجنة و من لقی یشرک بہ دخل النار و اما المضاعفتان فنفقہ الرجل علی اہلہ عشر امثالها و نفقہ الرجل فی سبیل اللہ سبع ماہ ضعف و اما مثل بمثل فان العبد اذا ہمّ بحسنہ لم یعملها کتبت واحده و اذا ہمّ بسئیہ ثم عملها کتب سیئہ».

سفیان ثوری گفته است: چون آیه شریفه «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» نازل شد، رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم عرض کرد: «زدنی» بارالها! بر من بیفزای، پس این آیه شریفه نازل شد: «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ» (1) آخر آیه شریفه، رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم عرض کرد «یا رب زد فی امتی» پروردگارا! برای امت من بیفزای، پس این آیه نازل شد: «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ» (2) (آیه) پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم عرض کرد: «یا رب زد امتی» پروردگارا! برای امت من بیفزای، پس این آیه شریفه نازل شد: «إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (3) اداس خویشتن داران بدون حساب پرداخت می شود. نویسنده گوید: اگر سفیان ثوری در روایت اش صادق باشد مضمون جالبی بیان کرده است.

و نکته آن که فرمود: «من جاء بالحسنة» و نفرمود «من عمل بالحسنة» شاید آن باشد که این لفظ شامل است بر اقوال و افعال و اسرار و لفظ عمل بجز بر اعمال گفته نشود و حسنات بنده هم قول زبان است و هم عمل ارکان و هم نیت دل و همه در تحت جاء بالحسنة باشد. و نیز نه هر که عمل کرد مقبول آمد و شایسته و به قیامت رسیده و ثواب آن یافته پس کار آن دارد که به قیامت برد شایسته و پذیرفته و به وی نجات یافته. مردی فرا شیخ الاسلام گفت خدای از تو عبادت بپذیرد شیخ الاسلام گفت: مگوی چنین که او اگر خواهد پذیرد و آن گه به خصمان

ص: 316

1- سورة بقره، آیه 261.

2- سورة بقره، آیه 245.

3- سورة زمر، آیه 10.

دهد. چنین گوی خدای تورا بپذیرد تا از رستگاران باشیم. نویسنده گوید: در محضر امام امت - رضوان الله تعالی علیه - بودیم که جمعی از قراء قرآن کریم در خارج کشور حائز رتبه اول شده بودند و برای عرض گزارش به خدمت رسیدند، یکی از آنان که هم اکنون زنده و از سرداران سپاه است چند آیه تلاوت نمود که مورد تحسین حاضران قرار گرفت امام امت به او فرمود: (خداوند شما را بپذیرد).

روایتی از جناب ابی ذر - رضوان الله تعالی علیه - رسیده است که فرمود: «حدثنی الصادق المصدّق علیه السّلام ان الله قال الحسنه عشر او ازید و السیئه واحده او اغفر فالویل لمن غلبت آحاده اعشاره» رسول صادق مصدق علیه الصلوه و السلام به من فرمود که همانا خدای تعالی فرمود: کار نیک ده است و یا بیشتر، و کار زشت یکی است یا آن که همان یکی نیز آمرزیده شده؛ پس وای بر آن که رقم احادش بر رقم عشراتش چیره شود. و هشام بن سالم از امام صادق علیه السّلام نقل می کند که امام زین العابدین علیه السّلام می فرمود: «ویل لمن غلبت آحاده اعشاره» وای بر کسی که یکیها او از دههای او بیشتر باشد، «فقلت له: و کیف هذا» عرض کردم: این فرمایش شما چه معنی دارد؟ «فقال علیه السّلام له: اما سمعت الله عزّ و جل يقول من جاء بالحسنه فله عشر امثالها و من جاء بالسیئه فلا یجزی الا مثلها فالحسنه الواحده اذا عملها کتبت له عشر و السیئه الواحده اذا عملها کتبت له واحده نعوذ بالله ممن یرتکب فی کل یوم عشر سیئات فلا یكون حسنه واحده فتغلب حسناته سیئاته»: مگر نشنیدی که خدای تعالی عز و جل می فرماید: هرکس نیکی بیاورد ده برابر پاداش می گیرد و هر که کار زشت انجام دهد به همان اندازه کیفر خواهد دید؟! پس یک عمل خوب را اگر کسی انجام داد، ده برابر در نامه اعمال او ثبت خواهد شد، ولی یک گناه را اگر مرتکب شد همان یک گناه نوشته می شود. و پناه می بریم به خدای تعالی از کسی که هر روز ده گناه را مرتکب می شود و یک کار نیک انجام نمی دهد تا رقم کارهای نیکش از کارهای زشت وی افزون تر گردد.

و انت الذی دللتهم بقولک من غیبک و ترغیبک الذی فیه حظّهم علی ما لو سترته عنهم لم تدرکه ابصارهم و لم تعیه اسماعهم و لم تلحقه اوهامهم فقلت: اذکرونی اذکرکم و اشکروالی و لا تکفرون و قلت لئن شکرتم لازیدنکم و لئن کفرتم انّ عذابی لشدید» و تویی بارها آن خدایی که از باطن علم خویش برای ترغیب آنان به چیزی که به سود آنهاست بر رازی آگاهشان فرمودی و آنان را ترغیب فرمودی به چیزی که از آن بهره مند می شدند و اگر آن راز را بر آنان آشکار نمی

فرمودی و پرده از روی آن بر نمی داشتی نه چشمشان آن را می دید و نه گوششان می رسید و نه به وهم و اندیشه آنان راه می یافت، و آن این بود که فرمودی: مرا یاد کنید تا من نیز شما را یاد کنم و مرا سپاسگزار باشید و کفران نعمت مرا نکنید؛ و فرمودی: اگر شکر کنید حتما و حتما من نعمتم را بر شما افزون تر خواهم کرد و اگر کفران نعمت کردید و قدر آن را نشناختید محققا باید بدانید که عذاب من سخت است و شما تحمل آن را نتوانید.

بزرگی فرماید: بویزید روزگاری برآمد که ذکر زبان کمتر کردی، چون او را از آن پرسیدند گفت: عجب دارم ازین یاد زبان عجبتر ازین کو بیگانه است بیگانه چکند در میان که یاد او است خود در میان جان، آری در میان راز مشتاقان زبان نامحرم است.

عجبت لمن يقول ذکرت ربی فهل انسی فاذکر ما نسیت

*

اقدام المحدثین و رئیسهم در کتاب شریف کافی نقل می کند که خدای عز و جل به حضرت عیسی علی نبینا و آله و علیه السّلام فرمود: «یا عیسی اذکرنی فی نفسک اذکرک فی نفسی و اذکرنی فی ملاک اذکرک فی ملا خیر من ملاء الأدمیین یا عیسی ألن لی قلبک و اکثر ذکری فی الخلوات و اعلم ان سروری ان تبصّب الی و کن فی ذلک حیا و لا تکن میتا»: ای عیسی! یاد کن مرا در جان خود تا یاد کنم تو را در نزد خودم و یاد کن مرا در میان جمع تا یاد کنم تو را در میان جمعی که بهتر از مجمع آدمیزادگان است.

ای عیسی! دلت را در هوای من نرم کن و در خلوتها مرا بسیار یاد کن و بدان که خوشنودی من در آن است که تبصّب کنی به سوی من (تبصّب حرکت دم سگ است از خوف یا طمع و این کنایه از شدّت التماس و مسکنت است) و در این ذکر زنده باش و نه مرده که (ظاهرا مقصود توجه و حضور قلب است) و نیز از امام صادق علیه السّلام نقل می کند که خدای عز و جل می فرماید: «من شغل بذکری عن مسئلتی اعطیته افضل ما اعطی من سئلنی» کسی که به واسطه ذکر من از سؤال من باز بماند عطا می کنم او را بهتر از آنچه عطا می کنم به کسی که سؤال کند از من.

هواخواه توام جانا و می دانم که می دانی که هم نادیده می بینی و هم نوشته می خوانی

*

«و اشکروالی و لا تکفرون» بزرگی گوید: «شکرت له» شکر باشد بر دیدار نعمت و بر اعتبار افعال و «شکرته» شکر است بر دیدار منعم و بر مشاهده ذات. این شکر اهل نهایت است و آن شکر اصحاب بدایت. رب العالمین دانست که معظم بندگان طاقت شکر اهل نهایت ندارند.

کار بر ایشان آسان کرد و شکر مهین از ایشان فرونهاد. نگفت «و اشکرونی» بلکه گفت:

«و اشکروالی» یعنی که شکر نعمت من به جای آرید و حق آن بشناسید وانگه از شناخت حق من بر مشاهده ذات من نومید شوید که آن نه کار آب و گل است و نه حدیث جان و دل است؛ گل را خود چه خطر و دل را درین حدیث چه اثر هر دورا آب ده وصل جانان به خود راه ده.

تا کی از دون همتی ما منزل اندر جان کنیم رخت بر بندیم از جان قصد آن جانان کنیم

شاهد الا تخافوا از نقاب آمد برون سر بر آر ای خرقه بازان که جان افشان کنیم (1)

*

نویسنده گوید این جمله نورانی که در دعای شریف آمده است: «وانت الذی دللتهم» تا «فقلت اذکرونی اذکرکم» الی آخر، شاید بدان معنی باشد که هرگز به فهم بشر نمی رسید که جزای ذکر بشر خدای تعالی را ذکر خدای تعالی است هر نسبی را و یا نتیجه شکر نعمت افزایش آن است بلکه فقط از طریق وحی آدمی بدین معارف آشنا شده است و به طور کلی صور باطنی و اخروی اعمال که شاید همان جزای اعمال باشد چنانچه ظاهر کریمه مبارکه «و ما تُجَزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» و دیگر آیات و روایات است برای انسان تا در این عالم طبیعت است مکشوف نیست مگر از دریچه وحی الهی به واسطه پیامبران و اولیای خدا علیه السلام و گرنه به قول مولانا:

پشه کی داند که این باغ از کی است در بهاران زاد و مرگش در دی است

ص: 319

و از این راه توان به ضرورت عقلی ارسال رسل و انزال کتب پی برد و الله العالم.

و بعضی از علما در توجیه آیه شریفه «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» توجیهاً متعددی فرموده اند مانند: «اذكرونی بالطاعة اذکرکم بالشواب» یا «اذكرونی بطاعتی اذکرکم برحمتی» یا «اذكرونی بطاعتی اذکرکم بمعونتی» و یا «اذكرونی بالشکر اذکرکم بزیاده» یا «اذكرونی علی ظهر الارض اذکرکم فی بطنها» یا «اذكرونی فی النعمه و الرخاء اذکرکم فی الشده و البلاء» و یا «اذكرونی بالدعاء اذکرکم بالاجابه» و به نظر این قاصر لطیف تر از همه که تقریباً متقارب المعنی هستند یک توجیه است که فرموده اند: «اذكرونی بالعبودیه اذکرکم بالربوبیه». حکیم سبزواری گوید:

خسروی عالمم به چشم نیاید گر تو اشارت کنی که چاکرم این است

*

مولی الموحدین نیز عرض می کند: «الهی کفی بی فخرا ان تکون لی رباً و کفی بی عزاً ان اکون لک عبدا» و عارف شیراز فرماید:

امید خواجگیم بود بندگی تو کردم هوای سلطنتم بود خدمت تو گزیدم

ز غمزه بر دل ریشم چه تیرها که گشادی ز غصه بر سر کویت چه بارها که کشیدم

به خاک پای تو سوگند نور دیده حافظ که بی رخ تو فروغ از چراغ دیده ندیدم

*

*نکته

در آیه شریفه به دو چیز امر شده است: ذکر و شکر، و بعد از امر به شکر با (واو) عاطفه نهی از کفران نعمت شده است، و این شاید بدین معنی باشد که کفران نکردن خودش مستقلاً مورد نهی است همان گونه که شکر کردن مورد امر است.

نکته دیگر آیه شریفه در سوره بقره است و با حرف (فاء) است: «فاذکرونی» و سید شارح (رض) شواهدی برای جواز حذف (فا) از بعضی دانشمندان ادب عربی آورده که از نظر ما تطویل بلا طائل است و کلمه فصل همان است که در آخر فرموده است و آن حذف (فا) است در لسان به حق ناطق امام زین العابدین علیه افضل السلام و الصلوا چنانچه امیر

المؤمنين عليه السلام فرمود: «وإِنَّا لَأَمْرَاءُ الْكَلَامِ وَفِينَا تَنْشِيتُ عُرُوقَهُ وَعَلَيْنَا تَهَدَّلْتُ غَصُونُهُ» (نهج ط 231).

و تو فرمودی: «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ» اگر سپاسگزار باشید حتما و حتما نعمت خود را بر شما افزون کنم و اگر کفران و ناسپاسی کنید همانا عذاب من سخت است.

و قلت أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ» و گفتم: مرا بخوانید تا من اجابت شما را بکنم و همانا کسانی که از عبادت من سرکشی می کنند و بندگی من نمی کنند زود باشد که به خواری داخل دوزخ شوند.

سید شارح فرماید: اکثر مفسران بر آنند که دعا در این آیه شریفه به معنای عبادت است و استجابت به معنای ثواب و پاداش دادن. و دعا به معنای عبادت در بسیاری از آیات شریفه قرآن آمده است مانند آیه مبارکه: «إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا»⁽¹⁾ نان به جای خدای تعالی دیگری را می خوانند یعنی عبادت می کنند، یعنی لات و عزری و مناه که نام سه بت بود و قریش برای خود ساخته و آنها را عبادت می کردند و آنها را از جنس زنان می پنداشتند.

و شاهد بر این که دعا به معنای عبادت آمده است روایت نعمان بن بشیر است از رسول خدا (ص) که فرمود: «الدعاء العبادة»: دعا همان عبادت است و همین آیه را یعنی «إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ» را قرائت فرمودند. و نیز در لسان اهل بیت علیهم السلام دعا به معنای عبادت تفسیر شده است؛ چنان که زراره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: همانا خدای عز و جل می فرماید «إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ» و فرمود: «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ». و حماد بن عیسی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که گفت: شنیدم امام صادق می فرمود:

«ادع ولا تقل قد فرغ من الامر فان الدعاء هو العبادة ان الله عز وجل يقول ان الذين يستكبرون عن عبادتي سيدخلون جهنم داخرين، و قال: ادعوني استجب لكم».

دعا کردن خود یک عبادت است که خدای عز و جل می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ» تا آخر آیه ها. شاید این روایت شریفه اشاره به آن باشد که دعا کردن نباید بدان نیت باشد که مضمون دعا در خارج تحقق یابد و آنگاه این شبهه پیدا شود که قضا و قدر الهی به هر چه جریان یافته همان باید واقع شود چه دعا بکنم و چه دعا نکنم، بلکه چنین نیست، دعا کردن خود یک وظیفه و عبادت مستقلی است با قطع نظر از استجابت، به فرموده عارف بلند نظر

ص: 321

تو بندگی چو گدایان به شرط مزد مکن که خواجه خود روش بنده پروری داند

*

از این جاست که بعضی از محققین فرموده اند: «کل من دعا الله و فی قلبه مثقال ذره من المال و الجاه و غیر ذلک فدعاء لسانه لا قلبی و لهذا قد لا یتجاب لانه اعتمد علی غیر الله» هرکس که خدای را بخواند و در دل او به قدر ذره ای از محبت مال و جاه و دیگر شئون دنیوی باشد این چنین دعا حقیقت ندارد بلکه فقط دعای زبانی است و لذاست که گاهی مستجاب نمی شود چون اعتماد به غیر خدا بوده و دل به جای دیگر بستگی داشته است.

«فسمیت دعائک عباده و ترکه استکبارا و توعدت علی ترکه دخول جهنم داخرین» پس بارالها دعا را عبادت نامیدی و ترک آن را استکبار و گردنکشی شمردی و تهدید فرمودی که اگر کسی آن را ترک کند، با ذلت و خواری وارد دوزخ می شود.

«فذکروک بمنک و شکروک بفضلک و دعوک بامرک و تصدقوا لک طلبا لمزیدک و فیها کانت نجاتهم من غضبک و فوزهم برضاک» پس بندگان تو با منی که بر آنان نهادی تو را یاد کردند و با فضلی که بر آنان فرمودی سپاسگزار تو شدند و مطابق فرمان تو به حضرتت دعا نمودند و در راه تو صدقه دادند تا نعمت هرچه بیشتر بر آنان مرحمت فرمایی. شاید این جملات نورانی اشاره باشد به دستوراتی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در خطبه شعبانیه به اصحاب خود صادر فرمودند و در آن خطبه شریفه تصدق به فقرا به خصوص مورد تأکید آن حضرت قرار گرفته است.

و فیها کانت نجاتهم من غضبک و فوزهم برضاک و نجاتشان از غضب تو و نائل شدنشان به رضا و خوشنودی جناب مقدست در گرو این اعمال بود از ذکر و شکر و دعا و صدقه.

«و لو دلّ مخلوق مخلوقا من نفسه علی مثل الذی دللت علیه عبادک منک کان موصوفا بالاحسان و منعوفا بالامتنان و محمودا بکل لسان» و اگر یکی از آفریدگان تو آفریده دیگری را رهنمایی کرده بود بمانند آنچه تو بندگان را بدانها رهنمایی فرمودی سزاوار بود که به نیکی یاد شود و ممنون منت او شوند و به هر زبان ثناگویش گردند.

«فلک الحمد ما وجد فی حمدک مذهب و ما بقی للحمد لفظ تحمد به و معنی ینصرف الیه» پس سپاس مخصوص تو است به هر طریقی که می توان سپاس گفت و بهر لفظی که بیانگر حمد

تو باشد و به هر معنایی که از حمد به ذهن می آید.

«یا من تحمد الی عبادہ بالاحسان و الفضل و غمّهم بالَمَن و الطول» ای آن که با احسان و فضلی که بر بندگان داشتی و آنان را غرق نعمت و بخشش خویش فرمودی.

«ما افشی فینا نعمتک و اسبغ علینا مَنّک و اخصّنا ببرک» چه بسیار نعمتهای تو درباره ما ظاهر و هویداست و منتتهای تو سراپای وجود ما را فراگرفته و ما را به احسان مخصوص سرفراز فرمودی.

«هدیتنا لدینک الذی اصطفیت» از جمله آن منت و احسانهای مخصوص این بود که ما را به دین خودت همان دینی که برگزیدی راهنمون شدی و هدایت فرمودی.

«و ملّتک التی ارتضیت» و به شریعتی که آن را پسندیدی راه نمودی. نویسنده گوید: محتمل است که امام علیه السلام اشاره به امر ولایت می فرمایند که به حکم آیه مبارک «الْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَ اَتَمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیْتُ لَکُمُ الْاِسْلَامَ دِیْنًا» اکمال دین و اتمام نعمت و انتخاب شایسته دین اسلام با نصب امیر المؤمنین در مقام ولایت مؤمنین انجام پذیرفت، و با این انتصاب بود که راه وصول به کمالات معنوی آسان و اسباب تقرّب به آستان ربوبی روشن گردید؛ چنان که امام علیه السلام در جملات بعدی عرض می کند:

و سبیلک الذی سهلت و بصّرتنا الزلفه لدیک و الوصول الی کرامتک» و در راه هموار سالک گردانیدی و ما را بینا فرمودی تا به تو تقرّب جویم و به کرامت تو برسیم.

«اللّهم و انت جعلت من صفایا تلک الوظائف و خصائص تلک الفروض شهر رمضان الذی اختصصته من سائر الشهور» بارالها! تو ماه رمضان را از پاکیزه ترین وظیفه ها و ویژه ترین واجبات قرار دادی که آن را از دیگر ماهها مخصوص فرمودی:

«و تخیرته من جمیع الأزمنه و الدهور» و آن را از همه زمانها و روزگارها برگزیدی.

«و اثرته علی کلّ اوقات السنه لما انزلت فیه من القرآن و النور» و به سبب قرآن و نوری که در ماه رمضان نازل فرمودی آن را بر همه وقتهای دوره سال مقدم داشتی.

«و ضاعفت فیه من الایمان» و به سبب آن که ایمان در آن ماه را چندین برابر نمودی.

«و فرضت فیه من الصیام» و روزه را در آن واجب فرمودی.

«و رغبت فیه من القیام» و برپا شدن برای عبادت و بندگی را در آن ترغیب فرمودی.

«و اجللت فیه من لیله القدر التی هی خیر من الف شهر» و شب قدر را که از هزار ماه بهتر است

«ثم آثرتنا به على سائر الامم» سپس ما را به وسیله آن بر همه امتها مقدم داشتی.

«و اصطفتنا بفضلها دون اهل الملل» و به فضل و برتری آن ما را بر دیگر ملتها و کیشها برتری دادی.

نویسنده گوید: این جملات نورانی از حضرت امام سجاد با روایات متواتری که در فضیلت ماه مبارک رمضان و ثواب و پاداش روزه داشتن در آن ماه رسیده است مورد تأیید است و جای هیچ شبهه و تردیدی نیست. و بس است در فضیلت روزه آیه شریفه «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»⁽¹⁾ کسی که ایمان آورده اید! با صبر و نماز یاری بطلبید که حتماً خدای تعالی با صابران است.

و برحسب روایت، مراد از صبر در آیه مبارکه روزه است و نتیجه و پاداش آن این است که خدای تعالی با روزه داران خواهد بود «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ»⁽²⁾ رای کسی بجز اولیای کمال قابل درک نیست که نتیجه درک این معیت قیومی حضرت حق تعالی و تقدس چه نورها و بهجت‌ها و لذتهاست و امام صادق علیه الصلوة و السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌فرماید که آن حضرت به اصحابش فرمود: «الا خبرکم بشیء ان انتم فعلتموه تباعد الشیطان منکم كما تباعد المشرق من المغرب قالوا بلی قال الصوم یسود وجهه و الصدقه تفسر ظهره و الحب فی الله و الموارزه علی العمل الصالح یقطعان دابره و الاستغفار یقطع و تینه و لکل شیء زکوه و زکوه الابدان الصیام» آیا شما را خبر ندهم به چیزی که اگر آن کار را بکنید شیطان از شما به قدر دوری مشرق از مغرب دور می‌شود؟ عرض کردند: چرا یا رسول الله! بفرمایید فرمود: آن عمل عبارت از روزه است که روی شیطان را سیاه می‌کند و صدقه دادن است که کمر شیطان را می‌شکند و دوستی در راه خدا و همدستی در عمل صالح که این دو دنباله شیطان را قطع می‌کنند و استغفار نمودن است که رگ گردن شیطان را می‌برد و برای هر چیز زکاتی است و زکوه بدنها روزه داری است.

نویسنده گوید که این روایت از روایات جامعه است و مضمونش شاهد آن است که از مصدر نبوت صادر شده است، و شاید از ارزشمندترین روایت در باب روزه روایت

1- سوره بقره، آیه 153.

2- سوره سجده، آیه 17.

نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ است که فرمود: خدای عز و جل فرموده است: «الصوم لی و انا أجزی به» یعنی روزه از برای من است و من خود پاداش آن را خواهم داد خصوصا اگر کلمه «أجزی» به هیئت مجهول خوانده شود که مطلب بسیار اوج می گیرد، دقت شود.

و به هر حال این رشته سر دراز دارد، و این زمان بگذار تا وقت دگر.

«فصمنا بامرک نهاره و قمنا بعونک لیلہ متعرضین بصیامه و قیامه لما عرضتنا له من رحمتک و تسببا الیه من ثوبتک» پس با فرمان تو روزهای این ماه را روزه داشته و شبهای آن را به یاری تو به نماز و عبادت برخاستیم در حالی که به روزه داشتن و برخاستن آن خود را در معرض رحمت تو قرار دادیم و سببی برای ثواب و پاداشی که تو مقرر فرموده ای به دست آوردیم.

«و انت الملئء بما رغب فیه الیک الجواد بما سئلت من فضلک القریب الی من حاول قریبک» و حضرتت تواناست که هرچه را از تو بجویند عطا فرمایی و هرچه از فضل تو بخواهند به آنان ببخشی، و هرکس که بخواهد به بارگاه قرب تو راه یابد توبه او نزدیکی. استاد الاساتذہ المتأخرین مرحوم شعرانی - قدس سره - فرماید: بخل در مبدأ فیض نیست؛ خداوند به همه نزدیک است و اختلاف در صفات وی نبود و تغییر در حالات او راه ندارد و محلّ حوادث واقع نشود، و این که گاهی فیض می بخشد و گاه منع می فرماید، برای تغییر استعداد و اختلاف حال بندگان است، چنان که نهالی امروز آماده شکوفه آوردن شود، خداوند هم امروز شکوفه بر او بشکفاند و آن که فردا آماده شود فردا؛ بنده عابد و فرمانبردار هم چون تقرب جوید آماده کسب فیض شود. آمادگی مردم در ماه رمضان بیشتر است و در شب قدر بیشتر و نزول برکات و ملائکه در این اوقات کامل تر، و آن که در این اوقات شریف غافل باشد و به خدا نزدیک نشود نزول ملائکه بر او نخواهد بود، و در شب قدر ملائکه و روح بر آن کس فرود می آیند که آماده پذیرایی آنها باشد. پایان.

نویسنده گوید: مؤید این کلام عرشی آیه شریفه «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»⁽¹⁾ دیگر آیات شریفه است. و نیز در روایات اشارات فراوان بدین معنی است، مانند آن که در شب قدر و یا شب عید فطر خدای تعالی چنین و چنان می آمرزد مگر شارب خمر را:

«یغفر لمن یشاء الا شارب مسکر» چنانچه سید (رض) در اقبال روایت فرموده است و در روایت دیگر فرمود: یغفر لكل مؤمن ما خلا شارب مسکر او صارم رحم ماته مؤمنه.

ص: 325

«وقد اقام فينا هذا الشهر مقام حمد و صحنبا صحبه مبرور و اربحنا افضل ارباح العالمين» و این ماه در میان ما چندی بماند و با ستودگی بماند و با ما همنشین بود و نیکو همنشینی بود و بهترین سود جهانیان را نصیب ما نمود.

«ثم قد فارقنا عند تمام وقته و انقطاع مدته و وفاء عدده» سپس هنگام پایان یافتن وقتش و به سر رسیدن زمانش و کامل شدن شماره اش از ما جدا شد.

«فنحن مودّعوه وداع من عزّ فراقه علينا و غمّنا و اوحشنا انصرافه عنّا» از این رو ما آن را وداع می کنیم و بدرود می نمایم وداع کسی که جدایی اش بر ما گران است و رفتش از میان ما، ما را اندوهگین نموده و به وحشت انداخته باشد.

«و لزمنا له الدّمام المحفوظ» و حق صحبت او بر عهده ما بماند.

«و الحرمة المرعية و الحق المقضى» و احترام او را همچنان مراعات می کنیم و حق او را باید ادا کنیم.

«فنحن قائلون السلام عليك يا شهر الله الاكبر و يا عيد اوليائه» پس ما می گوئیم: سلام و درود بر تو ای ماه بزرگ خدا و یا (ای ماه خدای بزرگ) که بزرگی و عظمت ماه نیز از انتساب به مقام بزرگ استفاده می شود، و ای روز شادمانی دوستان خدا.

«السلام عليك يا اكرم مصحوب من الاوقات و يا خير شهر في الايام و الساعات» سلام و درود بر تو ای گرامی ترین وقتی که با ما همنشین و یار بود، ای بهترین ماه در میان روزها و ساعتها.

«السلام عليك من شهر قربت فيه الآمال و نشرت فيه الاعمال» درود بر چون تو ماهی که آرزوها در آن نزدیک و کردارهای شایسته در آن منتشر و پراکنده است.

«السلام عليك من قرين جل قدره موجودا و افجع فقده مفقودا و مرجو آلم فراقه» سلام بر همچون تو همنشینی که تا بود قدرش بزرگ و گرامی بود و هنگامی که از میان ما رخت بر بست فراقش دردناک و جایگاه امیدی که جدایی اش رنج آور بود.

«السلام عليك من اليف أنس مقبلا فسّر و اوحش منقضيا فمضّ» سلام بر تو ای همدمی که بهنگام آمدن سرور آفرین و به هنگام سپری شدن وحشت زا و دردناک بود.

«السلام عليك من مجاور رقت فيه القلوب و قلت فيه الذنوب» سلام بر تو ای همسایه ای که دلها در آن نرم و گناهان در آن کمتر گردید.

«السلام عليك من ناصر اعان على الشيطان» درود و سلام بر تو ای که ما را به پیروزی بر شیطان یاری کردی.

«وصاحب سهّل سبیل الاحسان» و مصاحبی که راههای نیکوکاری را آسان نمود.

«السلام عليك ما اكثر عتقاء الله فيك» درود بر تو که چه بسیار آزادشدگان از آتش دوزخ در تو.

«و ما اسعد من رعى حرمتك بك» و چه خوشبخت بود کسی که احترام تو را نگاه داشت.

«السلام عليك ما كان امحاک للذنوب و استرک لانواع العيوب» سلام بر تو که چه بسیار زنگ گناهان را از دلها زدودی و عیبهای گوناگون را پوشاندی.

«السلام عليك ما كان اطولک على المجرمین و أهيبک فی صدور المومنین» سلام و درود بر تو که بر گناهکاران چه ماه درازی بودی ولی در سینه مومنان با هیبت و شکوه ماندی.

«السلام عليك من شهر لا تنافسه الايام» سلام بر تو چه ماهی بودی که هیچ یک از روزها دعوی برابری با تو نکند.

«السلام عليك من شهر هومن کل امر سلام» سلام بر تو ماهی بودی که از هر جهت بی گزند و موجب سلامتی بودی.

«السلام عليك غير كرية المصاحبه و لا ذميم الملايسه» سلام بر تو ماهی بودی که مصاحبت تو ناپسند نبود و معاشرت و آمیزش با تو نکوهیده نمی بود.

«السلام عليك كما وفدت علينا بالبركات و غسلت عتّا دنس الحطیئات» سلام و درود به خاطر آن که با برکتها بر ما وارد شدی و چرک و تیرگی گناهان را از ما شستی.

«السلام عليك غير مودّع بر ما و لا متروک صيامه ساما» سلامم بر تو نه آن که از روی دلتنگی تو را وداع گوئیم و نه آن که روزه تو را به جهت به ستوه آمدن نگرفته باشیم بلکه از آن روست که امر الهی به روزه داشتن پایان پذیرفت و دستور افطار داده شد به حکم «افطر للرؤیه».

«السلام عليك من مطلوب قبل وقته و محزون عليه قبل فوته» سلام بر تو که پیش از فرارسیدن مطلوب ما بودی و پیش از بیرون رفتنش بر آن اندوهگین بودیم.

«السلام عليك کم من سوء صرف بك عتّا» درود و سلام بر تو چه بسیار پیشامدهای بد که به واسطه تو از ما بازگردانده شد.

«و کم من خیرا فیض بك علينا» و چه بسیار خیر و نیکی که به واسطه تو بر ما ریزان گشت

«السلام عليك و على اليه القدر التي هي خير من الف شهر» درود و سلام بر تو و بر شب قدری که آن از هزار ماه بهتر است.

«السلام عليك ما كان احرصنا بالامس عليك و اشد شوقنا غدا اليك» که روزهای گذشته چقدر به تو حریص و آزمند بودیم و در روزهای آینده به تو مشتاق خواهیم بود.

«السلام عليك و على فضلک الذی حرمناه و على ماض من برکاتک سلبناه» سلام و درود بر تو و بر فضیلت و برتری که داشتی و ما از آن محروم شدیم و برکتهای گذشته ات که از ما گرفته شد.

نویسنده گوید: این سوز و گداز در فراق ماه مبارک رمضان را به دو گونه توجیه توان کرد:

1. توجیهی که از حکیم شیرین سخن شیراز استفاده می شود که می گوید:

بلبلی زارزار می نالید در فراق بهار وقت خزان

گفتم اندوه مبر که باز آید روز نوروز و لاله و ریحان

گفت ترسم بقا وفا نکند ورنه هر سال گل دهد بستان

تا که در منزل حیات بود سال دیگر که در غریبستان

خاک چندان از آدمی بخورد که شود خاک و آدمی یکسان

*

ولیکن این توجیه درباره اولیای الهی که عاشق لقاء الله می باشند و

نمی دانند ز شوق لقا پا را از سر سر را از پا

*

درست نیاید بلکه نسبت به کسانی است که دلبستگی به دنیا و زخارف آن دارند و یا حدّ اکثر کسانی که آرزو دارند با بیشتر ماندن در دنیا وسایل استراحت جهان آخرت را بیشتر فراهم کنند.

پس می بایست به توجیه دوّم متوسل شد، و آن این که افرادی هستند که بار خود را بسته و آماده حرکت می باشند و منتظر ندایی از محبوب هستند تا لبیک گویان جان خود را نثار کنند و آتش شوق دیدار هر لحظه فروزان تر می شود. و اگر در کلمات اولیای کَمَل مضامینی دیده

می شود که ظهور در حبّ بقا دارد بایستی در صحّت اسناد دقت بیشتری شود و یا ردّ علم او به اهلش گردد، و الاّ اصل اشتیاق عاشق به وصل معشوق اصلی است غیر قابل انکار و تردید در نظر عقل عارف و اصل کامل مرحوم آقا سید علی قاضی طباطبایی و یا عاشق صادق مرحوم آقای حاج جواد انصاری (قدهما) در شعر معروف باباطاهر که می گوید:

یکی درد و یکی درمان پسندد یکی وصل و یکی هجران پسندد

من از درمان و درد و وصل و هجران پسندم آنچه را جانان پسندد

*

نظری داشتند و می فرمودند عاشق حقیقی به همه چیز که از جانب محبوب باشد راضی می شود مگر به هجران که اگر به هجران نیز راضی باشد در عشقش دروغگوست اللهم اجعلنا ممن اصطفیته لقربک و ولایتک و اخلاصه لودّک و محبتک یا منی قلوب المشتاقین.

«اللّهم انا اهل هذا الشهر الذی شرفتنا به و وقتنا بمنک له حین جهل الاشقیاء وقته و حرما لشقائهم فضله» بارالها! ما اهل این ماه هستیم که به وسیله آن ما را مقام و منزلت ارجمند دادی و با منتی که بر ما نهادی بر ما توفیق عطا فرمودی هنگامی که بدبختان و بدنهادان قدر آن را نشناختند و به خاطر بدبختیشان از فضیلت آن محروم ماندند. البته شقاوت و بدبختی نتیجه اعمال خود انسان است که به اختیار از او صادر می شوند و نمی توان گفت که چون خدای تعالی شقاوت مرا می دانست پس قابل تغییر و تبدیل نبود، همان گونه که خیام می گوید:

من می خورم و هر که چون من اهل بود می خوردن او نزد خدا سهل بود

می خوردن من حق ز ازل می دانست گر می نخورم علم خدا جهل بود

*

گوییم آری، خدای تعالی می دانست ولکن علم همیشه تابع معلوم است و آنچه در خارج تحقق می یابد متعلق علم قرار می گیرد و متحقق در خارج معصیت بالاختر است. البته باید دقت شود که این جا از مزال اقدام است.

«انت ولی ما آثرتنا به من معرفته و هدیتنا له من سنّته» و در آنچه ما را به معرفت و شناسایی آن برگزیدی و به طریقه آن ما را راه نمودی حضرت متولّی آن بود.

«وقد تولينا بتوفيقك صيامه وقيامه على تقصير وادينا فيه قليلا من كثير» و ما با اعتراف به تقصير به توفيق و فراهم شدن اسباب از جانب تو روزه و نماز آن را به جا آوردیم و اندکی از بسیار انجام دادیم، و البته که حقوق حق تعالی و تقدس بیش از آن است که در حیطه تصور ما آید؛ چنان که فرماید: «وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا» (1) س لازم است که آدمی همواره متوجه این قصور و تقصیر خود باشد و زبان حال و قالش مترنم این سخن باشد که:

ما نتوانیم حق شکر تو گفتن با همه کز و بیان عالم بالا

*

و لذا در روایت است که فرمودند: «اکثر من ان تقول اللهم لا تخرجني من التقصير» بسیار بگو: بارها! مرا از تقصیر بیرون میار، یعنی از اعتراف به تقصیر. و امام باقر علیه السلام به بعضی از اصحاب خود فرمود: «لا اخرجك الله من النقص و التقصير» و این بدان معناست که خدای تعالی تو را از حالت دیدن نقص و تقصیر در عبادات بیرون نیاورد.

اللهم فلك الحمد اقرارا بالاساءه و اعترافا بالاضاعه، و لك من قلوبنا عقد الندم، و من السنننا صدق الاعتذار، فاجرنا على ما اصابنا فيه من التقریط اجرا نستدرک به الفضل المرغوب فيه، و نعتاض به من انواع الذخر المحروص عليه خدایا پس سپاس تو راست در حالی که به بدی اقرار و به تباه کردن (اعمال) اعتراف می کنیم و تو را از دلهایمان اعلام پشیمانی و از زبان هایمان عذرخواهی راستینی می کنیم، پس ما را در برابر آن کوتاهی که داشتیم پاداشی بده که با آن فضیلتی را که مطلوب است دریابیم و اندوخته های گوناگونی را که سخت مورد علاقه است عوض بگیریم.

و اوجب لنا عذرک علی ما قصّرنا فيه من حقّک، و ابلغ باعمارنا ما بین ایدینا من شهر رمضان المقبل، فاذا بلغتنا فاعنا علی تناول ما انت اهله من العباده، و ادنا الی القيام بما يستحقه من الطاعه، و اجر لنا من صالح العمل ما یکون درکا لحقّک فی الشّهرین من شهور الدّهر عذرپذیری خود را در برابر کوتاهی هایی که راجع به حق تو در این ماه کردیم بر ما شامل گردان و عمرهای ما از اکنون تا ماه رمضان آینده برسان و چون ما را به آن ماه رسانیدی ما را دسترس به عبادتی که شایسته توست یاری فرما. و ما را به انجام طاعتی که شایسته توست وادار کن و برای ما از

ص: 330

اعمال شایسته آنچه را که سبب درک حق تو در این دو ماه (رمضان کنونی و رمضان آینده) از ماههای روزگار می شود، روان ساز.

اللَّهُمَّ و ما الممنا به فی شهرنا هذا من لمم أو اثم او واقعا فيه من ذنب و اكتسبنا فيه من خطيئه على تعمّد منا او على نسيان ظلمنا فيه انفسنا او انتهكنا به حرمة من غيرنا فضلّ على محمّد و آله و استرنا بسترک و اعف عنا بعفوك و لا تنصبنا فيه لأعين الشامتين و لا تبسط علينا فيه السن الطاعنين و استعملنا بما يكون حطّه و كفاره لما انكرت منا فيه برأفتك التي لا تنفذ و فضلك الذي لا يتقص.

بارالها! اگر ما در این ماه قصد گناهی نمودیم و یا دامن به گناهی آلودیم و یا خطایی را مرتکب شدیم از روی عمد و یا از فراموشی ستم بر خویشتن روا داشتیم و یا احترامی از دیگران را پایمال کردیم، پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را با پرده ستاریت بیوشان و با عفو از ما درگذر و ما را در آن گناه جلو چشم شماتت کنندگان قرار مده و زبان طعنه زنان را بر ما دراز مفرما و با مهر و رأفت بی پایانت و فضل بی نهایت ما را به کاری بگمار که سبب ریزش گناهی شود که ما را از ارتکاب آن گناه نهی فرموده بودی و کفاره آن گناهان گردد.

مفسرین را در معنای «لمم» بیاناتی است و لکن با توجه به روایاتی که «لمم» را معنا فرموده اند نیازی به نقل سخنان دیگران نیست. امام صادق علیه السلام فرمود: «المم الرجل يلّم بالذنب فيستغفر الله منه» و نیز آن حضرت فرمود: «ما من مؤمن الا وله ذنب يهجره زمانا ثم يلّم به، و ذلك قول الله عز و جل الا- اللمم» و از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت است که فرمود: «هو الهنه بعد الهنه ای الذنب بعد الذنب يلّم به العبد» به نظر نویسنده ناچیز، این روایت شریفه راجع به افرادی است که در مقام عبودیت قدمی استوار دارند و احيانا در اثر غلبه نفس و جنود شیطانی میلی در آنان به گناه پیدا می شود ولیکن به حکم «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ»⁽¹⁾ نایت الهیه از آنان دستگیری می فرماید و از ارتکاب آن گناه مصون و محفوظ می مانند، و الله العالم.

مطلب دیگر آن که در این جمله نورانی طلب عفو شده از گناهی که به سبب نسیان و فراموشی از آدمی سر می زند با این که به حکم حدیث رفع که فرمود: «رفع عن امتی تسع الخطا و النسيان و...» و قدر متیقن از رفع همان حکم تکلیفی است یعنی عقاب از مورد نسیان و خطا

ص: 331

برداشته شده است. بنابراین به احتمال زیاد مقصود نسیانی است که تقصیر در مقدمات حفظ نشده باشد و اگر از روی بی‌مبالاتی و اهمیت ندادن فراموشی دست داد چون در مقدماتش کوتاهی کرده است مؤاخذه خواهد شد؛ چنان که حکما فرموده اند: «الامتناع بالاختیار لا ینافی الاختیار» (دقت شود).

اللهم صلّ علی محمد و آله و اجبر مصیبتنا بشهرنا: بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مصیبت و غمزدگی ما را در سپری شدن این ماه جبران فرما.

«و بارک لنا فی یوم عیدنا و فطرننا» و این عید ما و روزه گشایی ما را بر ما مبارک و فرخنده بفرما.

«و اجعله من خیر یوم مرّعلینا» و آن را بهترین روزی مقرر فرما که بر ما گذشته است.

«اجلبه لعفو و امحاه لذنب» بیشتر از هر روز عفو و بخشش تو را جلب نموده و بهتر از هر زمان گناهان ما را محو و نابود سازد.

«و اغفر لنا ما خفی من ذنوبنا و ما علن» و پنهان و آشکار گناهان ما را بیامرز.

«اللهم اسلخنا بانسلاخ هذا الشهر من خطایانا» بارالها! با بیرون شدن این ماه ما را نیز از گناهان و خطاها بیرون فرما.

«و أخرجنا بخروجه من سیئاتنا» و با خروج این ماه ما را از سیئات اعمال و زشتکاری‌ها خارج فرما.

«و اجعلنا من اسعد اهله به» و ما را نیکبخت‌ترین فردی مقرر فرما که به وسیله این ماه نیکبخت شدند.

«و أجز لهم قسما فیه» و از کسانی قرار بده که نصیبشان از برکات این ماه از همه بیشتر است.

«و اوفرهم حظا منه» و بهره‌مندی‌شان از همه فراوان‌تر است.

«اللهم و من رعی هذا الشهر حق رعایته و حفظ حرمتها حق حفظها و قام بحدوده حق قیامها و اتقى ذنوبه حق تقااتها او تقرب الیک بقربه او جبت رضاک له و عطفت رحمتک علیه» بارالها! هرکس این ماه را آن‌چنان که باید رعایت کرد و حرمتش را آن‌چنان که شاید نگه داشت و به وظایف این ماه به طوری که می‌بایست عمل نمود و از گناهان در این ماه به حقیقت پرهیز نمود و یا کار نیکی انجام داد که موجب رضا و خوشنودی حضرتت گردید و عطوفت و مهر آن جناب را معطوف خویش ساخت.

«فهب لنا مثله من وجدك» پس از توانگری خود مانند پاداش او را به ما ببخش.

«و اعطنا اضعافه من فضلک» و چندین برابر آن را از فضل و احسانت بر ما عطا فرما.

«فان فضلک لا یغیض» که همانا فضل تو نقصان پذیر نیست.

«و انّ خزائنک لا تنقص بل تفیض» و گنجینه های تو کمبودی نمی پذیرد بلکه افزون می گردد.

«و انّ معادن احسانک لا تقنی» و کانهای احسان و نیکی حضرتت نابود نمی شود.

«و ان عطائک للعطاء المهنّی» و عطا و بخشش شاهانه ات بسی گواراست، زیرا که بدون زحمت و مشقت است؛ به گفته عارف شیراز:

دولت آن است که بی خون دل آید به کنار ورنه با سعی و عمل باغ جنان این همه نیست

و شاید نام مبارک «یا مبتدئا بالنعیم قبل استحقاقها» اشاره به این نکته باشد.

اللهم صلّ علی محمد و آله و اکتب لنا مثل اجور من صامه او تعبّد لک فیه الی یوم القیامه» بار الها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و برای ما مانند پاداش کسی را مقرر فرما که تا روز قیامت در آن ماه روزه گرفته یا در عبادت برای تو کوشش داشته است. و این جمله نورانی از دعای شریف دلالت بر آن دارد که دامنه فضل الهی بسی وسیع و بی منتهاست آن چنان که برای ما قابل تصوّر نیست. و چون این چنین پاداش مورد دعا قرار گرفته پس به ناچار امکان تحقق دارد وگرنه دعا در آن باره لغو بود. آری از غنی بالذات و کریم علی الاطلاق این چنین می بایست درخواست کرد.

اللهم انا نتوب الیک فی یوم فطرنا الذی جعلته للمؤمنین عیدا و سرورا و لاهل ملّتک مجمعا و محتشدا من کل ذنب اذنبناه او سوء اسلفناه او خاطر شرّ اضمرناه» بار الها! ما در روز فطرمان که آن را برای اهل ایمان روز عید و شادی و برای اهل این دین (اسلام) روز گرد آمدن و تعاون و کمک کردن به یکدیگر قرار دادی توبه می کنیم از هر گناهی که آن را به جا آورده ایم و از هر کار زشتی که پیش از این انجام داده ایم و یا هر اندیشه بدی که در دلش گرفته ایم.

«توبه من لا ینطوی علی رجوع الی ذنب و لا یعود بعدها فی خطیئه» توبه کسی که بازگشت به گناهی را در دل نمی گذراند و پس از آن توبه به گناهی باز نمی گردد.

«توبه نصوحا خصلت من الشک و الارتباب» توبه خالصی که از هرگونه شک و دودلی پاک و

«فتقبلها منّا و ارض عنّا و ثبتنا علیها» پس آن را از ما بپذیر و از ما راضی و خوشنود باش و ما را بر آن توبه ثابت و استوار گردان.

با این که مقتضای مقام این بود که افعال به صیغه متکلم وحده بیاید، چرا امام علیه السلام با صیغه متکلم مع الغیر آورده و با کلمه (ما) ادا فرموده است؟ وجوهی ذکر شده است:

1. امام علیه السلام همه قوا و حواس ظاهری و باطنی خود را در نظر گرفته و صیغه جمع آورده است.

2. امام علیه السلام خواسته اشاره فرماید بر این که خودشان نیز جزء جمعند و یکی از توبه کنندگان می باشند تا توهم نشود که متفرد است و خود را از مجتمع جدا می داند.

3. آن که خود را داخل در جمع فرموده تا با کسانی که توبه شان مورد قبول حق تعالی است همراه باشد که خدای تعالی اکرم از آن است که در میان جمع، بعضی را بیامرزد و بعضی را از مغفرت خود محروم فرماید و این را در اصطلاح فقهی تبعض صفقه گویند، و از قواعد فقهیه در معاملات است که اگر کسی جنسی و متاعی خرید و قسمتی از آن متاع معیوب و ناسالم بود خریدار حق ندارد که قسمت سالم را برای خویش برداشته و ناسالم را به فروشنده بازگرداند، بلکه می بایست یا همه را بردارد و یا همه را باز پس دهد، که اگر چنین نکند موجب خیار برای فروشنده می شود و او می تواند با خیار تبعض صفقه معامله را فسخ کند، گویی توبه کننده خود را در جمعی قرار می دهد که یقیناً توبه بعضی از آنها قبول است، و قبول بعضی و ردّ بعضی دیگر تبعض صفقه است. البته اسراء حکم فقهی به غیر آن نوعی استحسان است و نمی تواند پایه استدلال باشد، شاید بهتر آن باشد که گفته شود به حکم سبقت رحمت الهیه بر غضب همواره جانب رحمت بر غضب رجحان دارد، و شاید پیش از این نیز به این مطلب اشاره شده باشد.

4. آن که شاید اشاره به آن باشد که دیگر موحدین نیز در گرفتاری دعاکننده شریکند و شیطان دشمن قسم خورده بشر درصدد اغوای همه افراد آدمی است و آنچه دعاکننده را وادار به گناه کرده در دیگران نیز هست. پس به قول عارف اکباتان:

بیا سوته دلان گردهم آییم بیا بی حاصلان با هم بنالیم

ترازو آوریم غمها بسنجیم هر آن سوته تره سنگین تر آییم

اللهم ارزقنا خوف عقاب الوعيد و شوق ثواب الموعود حتى نجد لذّة ما ندعوك به و كابه ما نستجيرك منه» بارالها! ترس كيفرى كه مقرر فرموده اى و شوق پاداشى كه وعده داده شده به ما روزى فرما تا آن جا كه لذت آنچه را كه از تو مى خواهيم و اندوه آنچه را كه از آن به تو پناه مى بريم در خود بيايم.

«و اجعلنا عندك من التوابين الذين اوجبت لهم محبتك و قبلت منهم مراجعه طاعتك يا اعدل العادلين» و ما را نزد خود از توبه كنندگانى قرار بده كه محبت و دوستيت را براى آنها واجب و لازم فرمودى (شاید اشاره باشد به قول خداى تعالى: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ) و از ايشان بازگشت به طاعتت را پذيرفته اى.

در اين جمله نورانى نکته جالبى به نظر مى رسد و آن اين كه اثر بعضى از گناهان رانده شدن از بارگاه عزت و جلالت حق تعالى است؛ چنان كه در دعای شريف معروف به دعای ابى حمزه اشاره به اين مطلب شده است، آن جا كه عرض مى كند: «سیدی لعلك عن بابك طردتني و عن خدمتك نحيتني» بارالها! نكند مرا از در خانه ات رانده باشى و از قيام به خدمت دورم ساخته باشى! چنان كه در قوانين امروزه هست اگر خدمتگزار مرتكب خلافي شده باشد كه او را از خدمت اخراج كنند ديگرش نمى پذيرند و حق بازگشت به خدمت را ندارد و مجدداً به خدمت بازگشتن سبب پرزورى لازم دارد و شايد جمله نورانى «و قبلت منهم مراجعه طاعتك» به اين معنا اشاره باشد، و الله العالم.

«يا اعدل العادلين» اى بانصافترين انصاف دهندگان.

«اللهم تجاوز عن آبائنا و امهاتنا و اهل ديننا جمعيا من سلف منهم و من غير الی يوم القيامة» بارالها! پدران و مادران و همه همكيشان ما را چه آنهابى كه در گذشته اند و چه كسانى كه مانده اند و تا روز قيامت پيوسته مى آيند ببخش و بيامرز.

اللهم صلّ على محمد نبينا و آله كما صلّيت على ملائكتك المقربين و صلّ عليه و آله كما صلّيت على انبيائك المرسلين و صلّ عليه و آله كما صلّيت على عبادك الصالحين و افضل من ذلك يا ربّ العالمين» بارالها! بر محمد پيامبر ما و خاندانش درود بفرست همچنان كه بر فرشتگان مقرریت درود فرستاده اى، و بر آن حضرت و خاندانش درود بفرست همچنان كه بر پيامبران مرسلت درود فرستاده اى و بر آن حضرت و خاندانش درود فرست همچنان كه بر بندگان شايسته ات درود فرستاده اى و بهتر از آن اى پروردگار جهانيان.

سید شارح فرماید: از این جمله امام علیه السلام استفاده می شود که پیغمبر ما و خاندانش از همه انبیا مرسل افضلند، که صلوات بهتر مستلزم افضلیت است.

«صلوه تبلیغنا برکتها و ینالنا نفعها و یتجاب لها دعائنا» چنان درودی که برکتش به ما برسد و سودش ما را شامل گردد و از جهت آن دعای ما مستجاب شود.

«انک اکرم من رغب الیه و اکفی من توکل علیہ و اعطی من سئل من فضله و انت علی کل شیء قدیر» زیرا تو بزرگوارترین کسی هستی که به او رو آورده شده و بی نیازکننده ترین کسی هستی که بر او اعتماد و توکل شده و بخشنده ترین کسی می باشی که از فضل او درخواست شده و تو بر هر چیز توانایی.

*

يا من يرحم من لا يرحمه العباد ويا من يقبل من لا تقبله يقبله البلاد ويا من لا يحتقر اهل الحاجه اليه ويا من لا يخيب الملحين عليه ويا من لا يجبه بالرد اهل الحاجه اليه ويا من لا يجبه اهل الداله عليه يا من ويا من يجتبي صغير ما يتحرف به ويشكر يسير ما يعمل له ويا من يشكر على القليل ويجازى بالجليل ويا من يدنو ما يعمل له ويا من يدنو الى من دنا منه ويا من يدعو الى نفسه من ادبر عنه ويا من لا يغير النعمه ويا من لا يعير بالنعمه ولا يبادر بالنقمه ويا من يثمر يثمر الحسنه حتى ينميها يتمها ويتجاوز عن السيئه

حَتَّى يَعْفِيهَا انصرفت الآمال دون انصرمت دون مدى كرمك بالحاجات الحاجات و امتلأت بفيض بعض جودك اوعيه الطلّبات و
تفسّخت دون بلوغ نعتك نعمتك الصّفات فلک العلوّ الأعلى فوق كلّ عالٍ عالى و الجلال الأمجّد فوق كلّ جلال فوق كلّ سامى كلّ
جليل عندك صغير و كلّ شريف فى جنب شرفك حقير خاب الوافدون على غيرك و خسر المتعرّضون الآ لك وضاع الملمّون الآ بك و
أجذب المنتجعون الآ من انتجع فضلك بابك مفتوح للراغبين و جودك و جودك مباح للسائلين و إغاثتك

قريبه من المستغيثين لا يخيب منك الآملون ولا ييأس مباح للسائلين وغايتك قريب من الساعين لا يخيب عليك الآملون ولا يخفق من عطائك المتعرضون ولا يشقى بنقمتك المستغفرون رزقك مبسوط لمن عصاك و حلمك معترض معرض لمن ناواك عادتك الإحسان الى المسيئين و سنتك الإبقاء على المعتدين حتى لقد غرتهم اناتك عن الرجوع التزوع و صدّهم امهالك عن التزوع و صدّهم اهمالك عن الرجوع و إنما تأتيت بهم ليفيئوا الى امرك و أمهلتهم ثقه بدوام ملكك فمن كان من اهل السعادة ختمت له بها و من كان

من اهل الشقاوه خذلتها كلهم صائرون صائر الى حكمك و أمورهم آتله آيله الى امرك لم يهن على عن طول مدتهم سلطانك و لم يدحض لترك معاجلتهم برهانك حجبتك قائمه لا تدحض و سلطانك حجبتك قائمه و سلطانك ثابت لا يزول فالويل الدائم لمن جنح عنك و الخيبه الخاذله الخالده لمن خاب منك و الشقاء و الشقا الأشقى لمن اغتربك ما أكثر تصرفه في عذابك و ما اطول تردده في عقابك و ما ابعد غايته عاقبته من الفرج و ما اقنطه من سهوله المخرج عدلا من قضائك لا تجور فيه و إنصافا من حكمك لا تحيف عليه فقد
ظاهرت الحجج

وَأَبْلِيَتِ الْأَعْدَارُ وَقَدْ تَقَدَّمَتِ الْأَعْدَارُ وَتَقَدَّمَتِ بِالْوَعِيدِ وَتَلَطَّفَتِ فِي التَّرْغِيبِ وَضَرَبَتِ الْأَمْثَالَ وَأَطَلَّتِ الْإِمْهَالَ وَأَخَّرَتِ وَأَنْتِ مُسْتَطِيعٌ
لِلْمَعَاجِلَةِ وَأَخَّرَتِ وَأَنْتِ قَادِرٌ عَلَى الْمَعَاجِلَةِ وَتَأْتَيْتِ وَأَنْتِ مَلِيءٌ بِالْمُبَادِرَةِ لَمْ تَكُنِ أَنْتِ عَجْزًا وَلَا إِمْهَالًا تَعَمَّدُكَ وَهَنَا وَلَا أَمْسَاكَ
غَفْلَةً وَلَا أَنْتِظَارًا مَدَارَاهُ بَلْ لَتَكُونِ حِجَّتُكَ ابْلَغُ الْأَبْلَغِ وَكَرَمُكَ أَكْمَلُ الْأَكْمَلِ وَإِحْسَانُكَ أَوْفَى الْأَوْفَى وَنِعْمَتُكَ أَتَمُّ الْأَتَمِّ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ
وَلَمْ تَزَلْ وَهُوَ كَائِنٌ وَلَا تَزَالُ حِجَّتُكَ صِفَتُكَ أَجَلٌّ مِنْ أَنْ تُوصَفَ بِكُلِّهَا وَمَجْدُكَ أَرْفَعُ مِنْ أَنْ تُحَدَّ بِكُنْهِهِ وَنِعْمَتُكَ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ تُحْصَى

بأسرها وإحسانك أكثر من ان تشكر على أقله وقد قصّر ربي السّكوت و نعمتك اعظم من ان تحصي كلّها او تشكر عن أقلها وقصاراي
السّكوت عن تحميدك وفهّني ونهيتي الإمساك عن تمجيدك وقصاراي الإقرار بالحسور لا رغبه يا إلهي بك تمجيدك لا رغبه يا إلهي
عنه بل عجزا فها انا ذا أوّمك او مل بالوفاده وأسألک حسن الرّفاده فصلّ على محمّد وآله و اسمع نجواي حسن الرّفاده فاسمع نداي و
استجب دعائي و لا تختم يومي بخيبتى و لا تجبهني بالردّ في مسألتي و استجب دعائي و لا تخيب رجائي و لا تجبهني في مسألتي و أكرم
من عندك منصرفي و إليك منقلبي أنك غير منصرفي أنك

غير ضائق بما تريد و لا عاجز عما تسأل تشاء و أنت على كل شيء قدير و لا حول و لا قوة الا بالله العلي العظيم

ص: 343

شرح دعای چهل و ششم دعای بعد از نماز عید فطر

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في يوم الفطر اذا انصرف من صلوته قائما ثم استقبال القبلة و في يوم الجمعة فقال از دعاهای آن حضرت که روز عید فطر از نماز عید که فارغ می شد رو به قبله می ایستادند و هم در روز جمعه و این دعا را می خواندند.

جمعه را جمعه گویند از آن جهت که مردم در این روز گرد می آیند. و در روایتی از رسول خدا علیه السلام آمده که روز جمعه را از آن جهت جمعه گفتند که آفرینش آدم علیه السلام در آن روز تمام شد.

و گفته شده که وجه تسمیه جمعه آن است که دیگر مخلوقات در روز جمعه خلقتشان کامل و تمام گردید. و گفته شده که سعد بن زراره انصار را گرد آورد و با آنها نماز خواند و به یاد خدای تعالی انداخت جمعه اش نامیدند، و بنابراین نام جمعه نامی است اسلامی. و گفته شده که کعب بن لوی قوم خود را جمع می کرد و آنان را به بزرگداشت حرم امر می کرد و به آنان خبر می داد که از فرزندان او یکی مبعوث خواهد شد که آنان را به ایمان به خدای تعالی امر کند و (تاء) در کلمه جمعه (تاء) تأنیث نیست بلکه (تاء) مبالغه است مانند علامه.

«یا من یرحم من لا یرحمه العباد و یا من یقبل من لا تقبله البلاد» ای آن که رحم می کند کسی را که بندگان به او رحم نمی کنند و ای آن که می پذیرد کسی را که اهل شهرها او را نمی پذیرند.

سید شارح (رض) در توجیه این نام مبارک با توضیحی از نویسنده می فرماید: از آن جایی که مهربانی بندگان مشوب به اغراض است و غرضی را در نظر دارند و آن عبارت از عوضی است که در مقابل مهربانی می گیرند خواه اجر و پاداش دنیوی باشد و یا حتی اجر آخرتی

مانند سپاسگزاری کسی که نسبت به او مهربانی کرده و یا غرض از رحم کردن آن باشد که خوی زشت بخل را از خود دور کند و به هر حال مهربانی در مخلوق معلول علتی است که اگر علت از بین رفت معلول نیز قهرا از میان خواهد رفت و این تنها خدای تعالی است که به واسطه غنای ذاتی حضرتش پاداشی برای مهرش منظور نیست و معلول علتی نیست که با فقدان علت معلول نیز مفقود شود، به گفته عارف شیراز:

بنده پیر خراباتم که لطفش دائم است ورنه لطف شیخ و زاهدگاه هست و گاه نیست

هرچه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

*

پس درست است که گفته شود: «یا من یرحم من لا یرحمه العباد» (دقت شود).

و علاوه بر این با آن که بندگان حرمت حق تعالی را هتک می کنند و چنانچه می فرماید: «و ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» که اگر دیگری از مخلوقات چنین بی حرمتی از او بشود و قدرت بر انتقام داشته باشد انتقام می گیرد و رحم نمی کند ولیکن خدای تعالی با رحمت و اسعه اش رفتار می کند پس او است که یرحم من لا یرحمه العباد. و بعضی از عرفا فرموده اند از کمال رحمت حق تعالی است که عیبها را می پوشاند، عیبهایی که اگر پدر و مادر به آنها پی ببرند فرزند را از نزد خود می رانند، و اگر همسر از آن اطلاع یابد از همسرش جدا می شود، و اگر دوست و همسایه بفهمند دوری می جویند، ولی خدای تعالی از کمال رحمت همه را پرده پوشی می فرماید. پس چه رحمتی کامل تر از رحمت حق تعالی است؟

خواهندگان درگه بخشایش وی اند سلطان در سراق و درویش در عبا

این دست بر تضرع و آن روی بر زمین و آن چشم بر اشارت و این گوش بر ندا

*

از عمران الحصین نقل شده که در دوران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم جوانی خوشگذران بود. پدرش هر چند او را از کارهای زشت باز می داشت او باز نمی ایستاد، تا آن که این جوان از دنیا رفت.

پدر بر جنازه جوانش نماز نگذارد و به مراسم تجهیزش آن چنان که باید برنخاست. چون

ص: 346

شب فرارسید فرزند خود را به خواب دید در میان کاخی بر تختی بسیار مجلل نشسته و رویش همچون ماه می درخشد. پرسیدش: حالت چون است؟ جوان گفت: در عالم دنیا چون جانم به لبم رسید بر گذشته ام پشیمان شدم و از تو نیز ناامید «فقدمت الی ربی نادما مجفوا مهجورا بیرء منی و لم یرحمنی اقرب الناس منی سببا و آمنهم بی نسبا فرحمنی ربی و لم یقنطنی من رحمته فادخلنی هذه الروضه کما تری».

نویسنده گوید: مؤید این داستان حدیثی است از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که در پایان خطبه ای در باب توبه فرمود: «من تاب قبل موته بسنه تاب الله علیه، ثم قال: و ان السنه لکثیره من تاب قبل موته یشهر تاب الله علیه، ثم قال: و ان الشهر لکثیر، من تاب قبل موته بیوم تاب الله علیه، ثم قال: و ان الیوم لکثیر، من تاب قبل موته بساعه تاب الله علیه ثم قال: ان الساعه لکثیره، من تاب و قد بلغت نفسه هذه و اهوی بیده الی حلقه تاب الله علیه»، هرکس یک سال پیش از مرگش توبه کند خدای تعالی توبه او را می پذیرد، سپس فرمود: همانا یک سال زیاد است، هرکس یک ماه پیش از فرارسیدن مرگش توبه کند خدای تعالی توبه اش را می پذیرد، سپس فرمود: همانا یک ماه زیاد است کسی که یک روز پیش از پایان عمرش توبه کند خدای تعالی توبه اش را قبول می فرماید، سپس فرمود: به راستی که یک روز زیاد است هرکس ساعتی پیش از مرگش بازگشت به سوی خدای تعالی کند خدای تعالی او را می پذیرد، سپس فرمود: همانا یک ساعت زیاد است کسی که جاننش به این جا رسیده باشد (و اشاره به گلویش فرمود) و توبه کند خدای تعالی توبه او را قبول می فرماید:

یا رب به صدق سینه پیران راست رو یا رب به آب دیده مردان آشنا

دلهای خسته را ز کرم مرهمی فرست ای اسم اعظمت در گنجینه شفا

*

سید شارح (رض) از بعض عرفا نقل می کند حاصلش این که خدای تعالی که باب حاجت و نیازمندی را به روی بندگانش مفتوح فرموده به خاطر فوایدی است که در این احتیاج هست و از جمله آنها فتح باب مناجات است که بنده را به شرف مناجات با ملک الموت مشرف فرماید که اگر احتیاج نبود بنده رو به درگاه خدای تعالی نمی آورد.

از جمله فواید احتیاج آن که موجبات حبّ و دوستی حق تعالی در بنده فراهم آید که هر

حاجتی چو برآورده شود محبتی بیشتر بنده نسبت به حق تعالی در دل خود احساس می کند.

مولانا با استفاده از حدیثی در این باره که از امام صادق علیه السلام رسیده است که فرمود: «ان المؤمن لیدعو الله فی حاجته فیقول الله عز وجل اخروا اجابته شوقا الی صوته و دعائه» مؤمن که دعا می کند و حاجتی از خدا می خواهد، خدای عز و جل (به مدبّرات امر) می فرماید: اجابت دعای این مؤمن را به تأخیر بیندازید که خدای تعالی صدا و دعای مؤمن را دوست دارد و به شنیدن آن شایق است.

مولانا در رابطه با این روایت فرماید:

ای بسا مخلص که باز در دعا تا رود آن با و خلوصش بر سما

تا رود بالای این چرخ برین بوی مجمر از انین المذنین

پس ملایک با خدا نالند زار کای مجیب هر دعا وی مستجار

بنده مومن تضرع می کند او نمی داند بجز تو مستند

تو عطا بیگانگان را می دهی از تو دارد آرزو هر مشتهی

حق بفرماید که نزخواری اوست عین تأخیر دعا یاری اوست

نالۀ مؤمن همی داریم دوست گو تضرع کن که این اعزاز اوست

حاجت آوردش ز غفلت سوی من آن کشیدش موکشان تا کوی من

گر برآرم حاجتش او وارود هم در آن بازیچه مستغرق شود

گرچه می نالد به جان یا مستجار دلشکسته سینه خسته گو به زار

خوش همی آید مرا آواز او و آن خدایا گفتن و آن راز او (1)

*

بعضی گفته اند که نکته آوردن الف و لام جنس در کلمۀ الفقراء در آیه شریفه «یا ایّها الناس ائتّم الفقراء إلی الله» این است که از روی مبالغه بفرمایند که شما جنس فقراء هستید، زیرا که

ص: 348

1- روایت مذکوره را ذیلی است که در یغم آمد بگذرم و خوانندگان را از درک لطافت آن محروم سازم و آن این است که فرمود: «فاذا کان یوم القیامه قال الله تعالی: «عبدی دعوتی و آخرت اجابتک و ثوابک کذا و کذا و دعوتی فی کذا و کذا فاخرت اجابتک و ثوابک کذا قال

فیتمنی المومن انه لم يستجب له دعوه فی الدنيا ممّا یری من حسن الثواب» پس چون روز قیامت شود خدای تعالی می فرماید: ای بنده من! مرا خواندی و من پذیرش دعای تو را به تأخیر انداختم پاداش تو چنین و چنان است و در فلان مطلب دعا کردی من اجابت آن را به تأخیر انداختم اکنون ثوابش چنین است. فرمود: مؤمن آرزو می کند که ای کاش در دنیا هیچ دعایی از او مستجاب نمی شد که از بس ثواب می بیند.

احسان و عنایت به نیازمندان را دوست می دارد، پس چگونه ممکن است که از نیازمندان درگاهش تحقیر فرماید و آنان را کوچک و ناچیز شمارد؟! صدق ولی الله.

«و یا من لا یحتقر اهل الحاجه الیه» ای آن که نیازمندان را به چشم حقارت نمی نگرد.

نویسنده گوید: در اخلاقیات اسلامی رسیده است که نباید مسلمان به مسلمان دیگر با دیده حقارت بنگرد و او را کوچک انگارد؛ از جمله روایتی است که صاحب وسائل - رضوان الله علیه - در کتاب شریف وسایل الشیعه از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل می کند که آن حضرت فرمود:

«ان الله کتم ثلاثه فی ثلاثه کتم رضاه فی طاعته و کتم سخطه فی معصيته و کتم ولیه فی خلقه، فلا یستخفن احدکم شیئا من الطاعات فانه لا یدری فی ایها رضا الله و لا یستقلن احدکم شیئا من المعاصی فانه لا یدری فی ایها سخط الله و لا یزرین احدکم بأحد من خلق الله فانه لا یدری ایهم ولی الله» (وسایل الشیعه، ابواب جهاد النفس، ص 247) رسول خدا می فرمود: خدای تعالی سه چیز را در سه چیز پنهان فرموده: رضای خویش را در میان طاعتها و غضب خویش را در میان گناهان و ولیّ خودش را در میان خلقش. پس هیچ یک از شما هیچ اطاعتی را کوچک نشمارد زیرا که نمی داند رضای خدای تعالی در کدامین آنهاست، و هیچ یک از شما هیچ گناهی را کوچک مپندارد زیرا نمی داند غضب خدای تعالی در کدامین است، و هیچ کس کسی را کوچک نبیند که نمی داند ولیّ خدا کدام است.

عارف غزلسرای شیراز می فرماید:

بر آستانه میخانه گر سری بینی مزین به پای که معلوم نیست تبت او

مکن به چشم حقارت نگاه در من مست که نیست معصیت و زهد بی مشیت او

*

«و یا من لا یخیب الملحین علیه» ای آن که اصرارکنندگان خود را نومید نمی سازد.

«و یا من لا یجبه بالردّ اهل الداله علیه» ای آن که دلالت کنندگان را از در خانه کرمش باز نمی گرداند. دلالت به معنای ناز کردن است و معمولاً کمتر کسانی متحمل ناز نیازمندان هستند، و این تحمل از اوصاف کمالیه حضرت حق تعالی است و آنان که به حکم «تخلّفوا باخلاق الله» مظهریتی در خود ایجاد کرده اند متصف به این صفات کمال می باشند و در دعای افتتاح که شبهای ماه مبارک رمضان خوانده می شود آمده است که: «فصرت ادعوک آمنا و اسئلک مستانسا

لا- خائفنا و لا وجلا مدلاً عليك فيما قصدت فيه اليك فان ابطأ عني عتبت بجهلي عليك و لعلّ الذی ابطأ عني هو خير لي لعلمك بعاقبه الامور فلم ارمولا کریمما اصبر علی عبد لئیم منک علیّ یا رب انک تدعونی فاولی عنک و تتحبب الیّ فاتبغض الیک و تتودّد الیّ فلا اقبل منک کانّ لی التطوّل علیک فلم یمنعک ذلک من الرّحمه لی و الاحسان الیّ و التفضّل علیّ بچودک و کرمک» بارالها! کرم و فضل تو مرا واداشت که با دل مطمئن تو را بخوانم و با انس و رغبت و بی ترس و مهابت از تو حاجت بطلبم و آنچه را که می خواهم با ناز و دلالت از تو تقاضا کنم و اگر حاجتم را دیر برآورده فرمایی از روی نادانی ام بر تو عتاب کنم، در صورتی که شاید خیر و صلاح من در تأخیر بوده و من نمی دانستم، و تو ای خدای من که از عواقب امور با اطلاعی، می دانستی که تأخیر این حاجت به خیر و مصلحت من است؛ پس من مولای کریمی را که صبورتر از تو باشد و بر کارهای بنده پست و لئیمی همچون من تحمّل نماید ندیده ام. و این همه ناسپاسی من از افاضه رحمت و احسان تو بر من مانع نشد و از فضل وجود و کرمت نکاست که همه از نادانی و جهالت من بود «فارحم عبدک الجاهل و جد علیه بفضل احسانک انک جواد کریم» پس بر این بنده نادانت ترحم فرما و به فضل و احسانت بر او ببخشا که تویی جواد و کریم.

و یا من یجتبی صغیر ما یتحف به و یشکر یسیر ما یعمل له»: ای آن که ارمان پیشکشی را هر چند کوچک و ناچیز باشد می پذیرد و هر چه را که برای او انجام داده شود هر چند اندک باشد پاداش بسیار می دهد. بزرگی در تفسیر آیه مبارکه «وَ اشکروا لی وَ لا تکفروا» گفته است:

گفته اند «شکرت له» شکر باشد بر دیدار نعمت و بر اعتبار افعال، و «شکرته» شکر است بر دیدار منعم و بر مشاهدات ذات. این شکر اهل نهایت است و آن شکر اصحاب بدایت. سپس گوید: رب العالمین دانست که معظم بندگان طاقت شکر اهل نهایت ندارند کار برایشان آسان کرد و شکر مهین از ایشان فرو نهاد. نگفت «و اشکرونی» بلکه گفت: «وَ اشکروا لی» یعنی که شکر نعمت من به جای آرید و حق آن بشناسید و آنچه از شناخت حق من بر مشاهده ذات من نومید شوید که آن نه کار آب و گل است و نه حدیث جان و دل است، گل را خود چه خطر و دل را در این حدیث چه اثر. هر دو فرا آب ده و وصل جانان به خود راه ده.

تا کی از دون همتی ما منزل اندر جان کنیم رخت بر بندیم از جان قصد آن جانان کنیم

و یا من یشکر علی القلیل و یجازی بالجلیل ای آن که عمل اندک را می پذیرد و پاداش بزرگ می دهد. چه پاداشی بزرگ تر از این که در مقابل اعمال فانیّه دنیویه پاداشهای باقیّه اخرویه عطا می فرماید، و چه نسبتی میان فانی و باقی می توان تصوّر نمود؟ هیچ. بدین معنی که یک لذّت فانی هر چند مدتش دراز باشد فرضاً لذّتی هزار ساله نسبت به لذّت دائم نه ده یک اوست و نه صد و یک و نه هزار و یک و نه میلیون یک و اصولاً مغز محدود از تفکر در نامحدود عاجز است، و شاید به این نکته اشاره باشد آنچه معصوم علیه السّلام می فرماید «کلما میّزتموه باوهمکم فی ادق معانیه فهو مخلوق مثلکم مردود الیکم» به قول مولانا:

پشه کی داند که این باغ از کی است؟ در بهاران زاد و مرگش در دی است

و شاید از این جهت فرمود: «اعددت لعبادی الصالحین ما لا عین رات و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر» یعنی قابل تصوّر بشر نیست و فوق تصوّر اوست که هر چه تصور کند جزء خطورات منفیه است (فافهم و اغتنم).

«و یا من یدنو الی من دنامه» ای آن که نزدیک می شود به کسی که به او نزدیک شود.

پیداست که نزدیکی به حق تعالی نزدیکی مکانی نیست که حضرتش منزّه از مکان است «و لا تحویه مکان» بلکه مقصود نزدیکی معنوی است، و آن به این است که هر قدر آدمی متصف به صفات کمالیه حضرت حق شود به همان نسبت قرب الهی برای وی حاصل می شود. بنابراین جمله نورانی امام علیه السّلام شاید اشاره به آن باشد که آدمی به هر اندازه در طریق قرب الهی قدم بردارد توفیقات الهیه که براق راه وصول است بیشتر او را درک می کند؛ چنان که فرمود. «من تقدّم الیّ شبراً أتقدم له ذراعاً» و این مضمون در دعای دیگر نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ از جمله در دعای هشتم از مناجات خمسّه عشر که به مناجات مریدین مشهور است عرض می شود: فیما من هو علی المقبلین علیه مقبل و بالعطف علیهم عائد مفضل و بالغافلین عن ذکره رحیم رؤف و یجذبهم الی ما به ودود عطوف.

من که باشم که بر آن خاطر عاطر گذرم لطفها باشدت ای خاک درت تاج سرم

«و یا من یدعو الی نفسه من ادبر عنه» ای آن که به سوی خویشتن می خواند کسانی را که از او روگردانند.

«و یا من لا یغیر النعمه و لا یبادر بالتّمه» ای آن که نعمتهای موهوبه بر بندگان را تغییر نمی دهد و بر عقوبت آنان شتاب نمی کند.

سید شارح (رض) در این جمله نورانی امام علیه السلام اعتراضی دارد و پاسخی، اعتراضش آن که مدلول این نام مبارک آن است که خدای تعالی هرگز نعمتی را که مرحمت فرموده تغییر نمی دهد، با این که دو آیه شریفه در قرآن مدلولی دارد که به ظاهر با مدلول این اسم شریف مخالف است و آن دو آیه یکی آیه مبارکه سوره انفال است که می فرماید: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (1) دای تعالی نعمتی را که به قومی عطا فرموده تغییر نمی دهد تا آنگاه که آنان آنچه را که در خود دارند تغییر دهند.

و آیه دیگر در سوره رعد است که می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (2)

همانا خدای تعالی امکانات قومی را تغییر نمی دهد تا آنگاه که آنان خویشتن را تغییر دهند و به عبارت دیگر صلاح و فساد اجتماعی هر قوم و طایفه ارتباط مستقیم با صلاح و فساد افراد آن اجتماع دارد؛ اگر افراد اجتماع صالح بودند از نعمتها و مواهب الهی بهره مند می شوند و گرنه خدای تعالی وضع آنان را تغییر می دهد. و پیداست که مخالفت ظاهری مدلول این دو آیه شریفه با نام مبارک «یا من لا یغیر النعمه» مخالفت عناوین اولیه با عناوین ثانویه است که قابل جمع است و مخالفتی در میان نیست؛ بدین معنی که اگر تغییری در نعمت روی داد منشأ آن تغییر را در خود فرد و یا اجتماع باید جستجو کرد، به فرموده عارف شیراز:

هرچه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

1- سوره انفال، آیه 53.

2- سوره رعد، آیه 11.

امیر المؤمنین علیه صلوات المصلین می فرماید: «و لو أن الناس حين تنزل بهم النقم و تزول عنهم النعم فزعوا الى ربهم بصدق من تياتهم و وله من قلوبهم لردّ عليهم كل شارد و اصلح لهم كل فاسد» اگر مردم به هنگام فرود آمدن بدبختی ها و زوال نعمتها با نیتهای صادقانه و دلهای عاشقانه به پروردگار خودشان پناهنده می شدند حتما خدای تعالی از دست رفته های آنان را به آنان باز می گرداند و فساد کارهاشان را به صلاح تبدیل می فرمود. و نیز آن حضرت فرماید:

«و ایم الله ما كان قوم قطّ في خفض عيش فزال عنهم الا بذنوب اجترحوها» مضمون این جملات نورانی در آیات متعدده از قرآن کریم مورد تایید قرار گرفته است، از جمله آیه مبارکه «و لو أن أهل القرى آمنوا و اتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء و الأرض و لكن كذبوا فأخذناهم بما كانوا يكسبون» (1) چنانچه مردم شهر و دیار همه ایمان آورده و پرهیزکار می شدند همانا درهای برکات آسمان و زمین را بر روی آنها می گشودیم و لکن چون آیات ما را تکذیب کردند ما هم آنان را به کیفر کردار زشت رسانیدیم.

«و یا من یثمر الحسنه حتی ینمیها» ای آن که نیکی را به بار می نشاند تا آن را بیفزاید. مؤید این جمله نورانی حدیثی است که فرمود: «ان الصدقه تقع فی ید الرحمن فیریبها کما یری احدکم فلو هو او فصیلته» همانا صدقه در دست خدای رحمن واقع می شود پس آن را تربیت می فرماید همان گونه که یکی از شما کودک شیرخوار خود و بچه شتر یا گوساله خود را تربیت می کند

«و یتجاوز عن السئیه حتی یعفیها» و از بدی درمی گذرد آنچنان که آن را ناپدید فرماید

«انصرفت الآمال دون مدی کرمک بالحاجات» آرزومندان بیش از رسیدن به پایان کرمت با حاجتهای روا شده برگشتند. «و امتلأت بفیض جودک اوعیه الطلبات» و جامهای خواسته ها با سرشار شدن جود تو پر و لبریز است. «و تقسّخت دون بلوغ نعتک الصفات» و اوصاف پیش از رسیدن به کنه وصف تو از هم گسیخته است.

حسن تو همیشه در فزون باد رویت همه ساله لاله گون باد

هر سرو که در چمن برآید در خدمت قامتت نگون باد

قدّ همه دلبران عالم پیش الف قدت چونون باد

*

ص: 353

1- سورة اعراف، آیه 96.

فلک العلو الاعلی فوق کلّ عال» پس آن بلندی و برتری که از هر بلندی برتر و بالاتر است برای توست.

«و الجلال الامجد فوق کل جلال».

و شریف ترین جلال که مافوق هر جلال است مخصوص ذات مقدس توست.

به حسن خلق و وفا کس به یار ما نرسد تو را در این سخن انکار کار ما نرسد

اگر حسن فروشان به جلوه آمده اند کسی به حسن و ملاحظت به یار ما نرسد

هزار نقش برآید ز کلک صنع و یکی به دلپذیری نقش نگار ما نرسد

*

کلّ جلیل عندک صغیر و کل شریف فی جنب شرفک حقیر» هر بزرگی در نزد تو خرد و کوچک است «و کل شریف فی جنب شرفک حقیر» و هر ارجمندی در کنار ارجمندیت بی ارزش است.

«خاب الوافدون علی غیرک و خسر المتعرضون الّا لک وضاع الملمون الّا بک و اجذب المنتجعون الا من انتجع فضلک» آنان که در غیر خانه کرمت بار گشودند نومید گشتند و آنان که جز تو را درخواست نمودند زیان کردند و آنان که درگاه جز تو را آهنگ نمودند تباه شدند و نعمت خواهان بجز کسی که از فضل و احسان تو نعمت طلبید دچار خشکسالی شدند.

«بابک مفتوح للراغبین» در رحمت تو به روی هرکس بخواهد باز است.

«وجودک مباح للسائلین» و بخشش تو برای درخواست کنندگان مباح و روا است.

«و اغاثتک قریبه من المستغیثین» و فریادرسی ات به کسانی که فریادرس می طلبند نزدیک است.

«لا یخیب منک الاملون» امیدواران از تو محروم نمی مانند.

«و لا ییأس من عطائک المتعرضون» و درخواست کنندگان از عطا و بخشش نومید نشوند.

«و لا یشقی بتقمتک المستغفرون» و آمرزش طلبان به عذاب و کیفرت بدبخت نمی شوند.

«رزقک مبسوط لمن عصاک»، روزی تو برای کسی که نافرمانی ات کرده گسترده.

«و حلمک معترض لمن ناواک» و بردباری تو برای کسی که با تو دشمنی نموده روآورنده است.

«عادتك الاحسان الى المسيئين» عادت تو احسان به بدکاران است.

«و سنتك الابقاء على المعتدين» و سنت تو باقی گذاشتن و مهلت دادن به تجاوزکاران است.

«حتی لقد غرتهم اناتک عن الرجوع» آنقدر به گنهکاران مهلت عطا فرمایی که از مهلت دادن تو مغرور می شوند و به سوی تو باز نمی گردند.

«و صدّهم امهالک عن النزوع» مهلت دادن تو آنان را از پشیمانی باز می دارد.

«و ائّما تأتیت بهم لیفیئوا الی امرک و أمهلتهم ثقہ بدوام ملکک» و این که در کیفر آنان شتاب نفرمودی فقط برای آن است که به فرمان تو بازگردند و این که آنان را مهلت داده ای از آن جهت است که میادین ملک تو جاویدان است و همیشه هست.

«فمن کان من اهل السعاده ختمت له بها» پس هرکس سزاوار بود که سعادتمند و خوشبخت شود پایان کارش را به سعادت ختم فرمودی.

«و من کان من اهل الشقاوه خذلته لها» و هر که شایسته بدبختی بود او را وا گذاشتی تا به شقاوت رسید.

نویسنده گوید: باب سعادت و شقاوت از ابواب در بسته به روی بیشتر افراد است و برای کمتر کسی باز می شود و اجازه دخول می یابد، و برای تقریب ذهن به گفته یکی از فضلا: شما بسیار دیده اید که دو شاگرد و دانشجو با شرایط مساوی و بودجه مساوی وارد یک دانشکده می شوند، یکی از همه وسایل موجوده حسن استفاده می کند، خوب درس می خواند و خوب می فهمد و خوب تشخیص می دهد و خوش کرداری می کند و وجودی مؤثر و مفید برای خودش و ملتش و هموعش می شود و یکی برعکس، از همه شرایط و امکانات سوء استفاده می کند و وجود عاطل و باطل و زیان آوری می شود تا جایی که زیان به خود و دیگران می زند و بسا دست به خودکشی می زند؛ در صورتی که چرخ تدبیر امور کلی و جزئی و اداری نسبت به آنها یکنواخت چرخیده است.

در مقام قضاوت بین این دو هیچ کس نیک فرجامی اولی و بدفرجامی دومی را به تفاوت امکانات و نه به مقررات کلی کشور مربوط نمی داند و در عین حالی که می گویند اولی خوش شانس و دومی بدبخت بوده، سعادتمندی آن و بدبختی این را از حسن اختیار و سوء اختیار خودشان می دانند. و از این رو روایتی را که ثقة الاسلام کلینی (قده) در کافی شریف به سند

صحیح نقل می فرماید، در آن روایت امام صادق علیه افضل صلوات المصلین می فرماید: «انّ الله خلق السعاده و الشقاوه قبل ان يخلق خلقه فمن خلقه الله سعيدا لم يبغضه ابدا و ان عمل شرا ابغض عمله و لم يبغضه و ان كان شقيّا لم يحبّه و ان عمل صالحا احبّ عمله و ابغضه لما يصبر اليه فاذا احبّ الله شيئا لم يبغضه ابدا و اذا ابغض شيئا لم يحبّه ابدا»: همانا خدای تبارک و تعالی نیکبختی و بدبختی را پیش از آن که خلقش را بیافریند آفرید پس هرکس را که خدای تعالی نیکبختش آفرید هرگز او را دشمن نمی دارد و اگر عمل بدی را انجام دهد همان عمل بد او را دوست نمی دارد ولی خود او را دشمن نمی دارد، و اگر کسی بدبخت باشد خدای تعالی هرگز او را دوست نمی دارد و اگر کار نیک و شایسته ای انجام داد کارش را دوست می دارد ولی خودش را دشمن می دارد که می داند چه خواهد کرد و چه خواهد شد.

و خلاصه سخن این که خدای تعالی اگر چیزی را دوست داشته داشته باشد هرگز او را دشمن نخواهد داشت و اگر چیزی را دشمن بدارد هرگز او را دوست نخواهد داشت و این روایت شریفه از اسرار علوم آل محمد است (و درنیابد حرف پخته هیچ خام) عارف شیراز فرماید:

می خور که عاشقی نه به کسب است و اختیار این موهبت رسید ز میراث فطرتم

و هم کلینی - رضوان الله علیه - در کافی شریف از امام صادق علیه السلام نقل می کند که آن حضرت فرمود: «انّه يسلك بالسعيد في طريق الأشقياء حتى يقول الناس ما اشبهه بهم بل هو منهم ثم تتداركه السعاده وقد يسلك بالشقي طريق السعده حتى يقول الناس ما اشبهه بهم بل هو منهم ثم تتداركه الشقاوه انّ من كتبه الله سعيدا و ان لم يبق من الدنيا الا فواق ناقه ختم له بالسعاده»: همانا نیکبخت در راه بدبختان قدم برمی دارد تا آن جا که مردم (ظاهریین) می گویند: چقدر به بدبختان می ماند بلکه از همان بدبختان است، و سپس پس از مدّتی سعادت او را درمی یابد. و گاهی شود که شخص بدبخت به راه خوشبختان می افتد تا آن جا که مردم ساده اندیش می گویند چقدر شبیه نیکبختان است بلکه از خود آنان است و پس از گذشت زمانی بدبختی گریانش را می گیرد. و حقیقت این است که هرکس که خدای تعالی نام او را در دیوان نیکبختان ثبت و ضبط فرموده باشد اگر از دنیا و عمر او جز به اندازه آب خوردن یک ناقه باقی نمانده باشد فرجام کار او به نیکبختی می انجامد.

صفحات تاریخ از شواهد صدق این روایت شریفه پر است. چه سعادت‌مندانی که در راه اشقیاء بودند ولیکن به تعبیر روایت شریفه در فواق ناقه سعادت به سراغشان آمد و کشان کشان آنان را به سوی نیکبختی برد. مگر حرّ بن یزید ریاحی در مسلک اشقیاء نبود که به جنگ با سید الشهداء علیه السلام اعزام شده بود ولیکن خدای تعالی - عزّ اسمه - برای وی سعادت مقدر فرموده بود و رسید به آن مقام ارجمندی که معصوم علیه السلام بفرماید «طبتم و طابت الارض التي فيها دفنتم» و داستانش در تاریخ معروف و مشهور است. شیخ صدوق - رضوان الله علیه - در امالی خود نقل می فرماید که «قال الحرّ: فلما خرجت من منزلي متوجها نحو الحسين نوديت ثلاثا يا حرّ ابشر بالجنّة فالتفت فلم أر احدا فقلت ثكلت الحرّامه يخرج الي قتال ابن رسول الله صلّى الله عليه وآله وسلّم و يبشر بالجنه؟» حرّ می گوید: هنگامی که از خانه ام بیرون شدم و به سوی حسین علیه السلام می رفتم صدایی به گوشم رسید که سه بار گفت: ای حرّ! مژده بادت به بهشت ولی کسی را ندیدم و گوینده را نشناختم. با خود گفتم مادر حرّ به عزای حرّ بنشیند، می خواهد برود با فرزند رسول خدا بجنگد و مژده بهشت به او می دهند؟! (1)

نظیر این داستان را قطب راوندی از حسن بصری نقل می کند که: ان امير المؤمنين عليه السلام اتى الحسن البصرى يتوضأ فى ساقية فقال: اسبغ وضوءك يا لفتى! امير المؤمنين عليه السلام حسن بصرى را دید که در کنار جویی نشسته و وضو می سازد، فرمود: ای شیطان (2) وضویت را تمام و کامل بساز (شاید حضرت مشاهده فرمود که آب وضوی حسن به همه اجزای اعضای وضو نرسید) حسن در جواب حضرت بی ادبانه گفت: «لقد قتلت بالامس رجلا كانوا يسبغون الوضوء» مردانی را که وضوی کامل می ساختند دیروز همه را کشتی (ظاهرا اشاره به جنگ نهروان بود) «قال عليه السلام و انك لحزين عليهم؟ قال: نعم، قال: فاطال الله حزنك» تو غصه آنها را می خوری؟ گفت: آری. حضرت فرمود: خدای تعالی همواره تو را غمناک سازد.

ایوب سجستانی گوید: «فما رأينا الحسن قط الا حزينا كأنه رجع من دفن حميم او خربندج ضلّ

ص: 357

1- موقف الحر الشهيد تجاه الامام الحسين عليه السلام نوشته محمد التقي الحسيني الجلالی.
2- و لفتى بالتبويه شيطان، الكنى و الالقاب، ج 2، ص 84.

حماره» از آن روز به بعد هر وقت حسن را دیدم محزون و غمگین بود که گویی از دفن دوستی باز می‌گردد و یا خربنده ای است که خرش را گم کرده «فقلت له فی ذلک فقال: عمل فی دعوه الرجل الصالح» گفتمش چرا همیشه غمگینی؟ گفت: گرفتار نفرین مرد شایسته ای شده ام. و در روایت دیگر آمده است که امیر المؤمنین علیه السلام پس از پایان جنگ بصره حسن را دید «ان امیر المؤمنین علیه السلام بعد فراغه من قتال اهل البصره مرّ بالحسن البصری و هو يتوضأ فقال: یا حسن اسبغ الوضوء» و در روایت دیگری است که حسن مبتلا به وسوسه در وضو بود «فصب علی اعضائه ماء كثيراً فقال له: أرقت ماء كثيراً یا حسن» او همانند همه وسواسیها آب فراوانی به اعضای وضو ریخت. حضرت فرمود: ای حسن! آب زیادی ریختی! وی گفت: «ما اراق امیر المؤمنین من دماء المسلمین اکثر» خونهای مسلمانان را که تو ریختی بیشتر از آب وضوی من بود «لقد قتلت بالامس اناسا یشهدون الشهادتین یصلّون الخمس و یسبغون الوضوء» دیروز مردمی را کشتی که شهادتین می‌گفتند و نمازهای پنجگانه را به جای می‌آوردند و وضوی نیکو می‌گرفتند.

حضرت فرمود: «قد کان ما رایت فما منعک أن تعین علینا عدوّنا» این رأی و عقیده من بود (یا این جریان را که دیدی) تو چرا ما را یاری نکردی؟ «فقال لقد خرجت فی اول یوم فاغتسلت و تحنطت و صببت علیّ سلاحی و انا لا اشک فی انّ التخلّف عن ام المؤمنین هو الکفر» من در روز اول جنگ از منزل بیرون آمدم غسل کرده و حنوط گرفته و خود را غرق در اسلحه جنگی کردم و تردیدی نداشتم که از یاری ام المؤمنین (عایشه) باز ماندن مساوی با کفر است «فلما انتهیت الی موضع من الخریبه⁽¹⁾ ادی مناد: یا حسن، ارجع فان القاتل و المقتول فی النار فرجعت ذعرا و کذلک فی الیوم الثانی» همینکه به خریبه رسیدم صدایی شنیدم که گفت: ای حسن! باز گرد که کشته شده و کشته شده هر دو در آتش اند. من هم وحشت زده برگشتم و همین جریان در روز دوم نیز اتفاق افتاد «قال علی علیه السلام صدقت أفتدري من ذاک المنادی؟ قال: لا قال: ذاک اخوک ابلیس و صدّقک انّ القاتل و المقتول منهم فی النار» علی علیه السلام فرمود: راست می‌گویی، می‌دانی صدا کننده که بود؟ عرض کرد: نه نمی‌دانم. فرمود:

او برادر تو ابلیس بود و راست گفت ولی تو مقصود او را نفهمیدی، او گفت که قاتل و مقتول در آن جبهه ای که تو می‌خواستی به آن جبهه بروی در آتشند «فقال الحسن: الآن عرفت

ص: 358

1- جایی است در بصره که آن را بصره صغری می‌نامند.

انّ القوم هلکی» حسن گفت من تازه فهمیدم که آن مردم یاران عایشه در هلاکت بوده اند، اعاذنا الله من مضلّات الفتن.

«کلّهم صائرون الی حکمک و امورهم آئله الی امرک» همه آنان (خوبان و بدان) به حکم تو می رسند و گفتار و کردارشان به فرمان حضرتت باز می گردد.

«لم یهن علی طول مدتهم سلطانک و لم یدحض لترك معاجلتهم برهانک» طول مدت مهلت ایشان حجّت و دلیل تو را در انتقام سست نساخته و از جهت شتاب نکردن در بازخواست اینان دلیل آشکار تو باطل و نادرست نشده. شاید مقصود حضرت آن باشد که محکمه عدل الهی همیشه با کمال قدرت برپاست و همچون دادگاههای بشری نیست که اگر محاکمه شخص متهم به تأخیر افتد قدرت دفاعی طرف مقابل ضعیف می شود تا آن جا که اگر این تأخیر خیلی طولانی باشد پرونده بایگانی گردیده و سپس مشمول مرور زمان می شود که دیگر قابل طرح در محاکم صالحه نخواهد بود. ولی دادگاه الهی پس از میلیونها سال که به جرایم اعمال رسیدگی می کند آنچنان محکم و استوار است که گویی جرم در نزدیک ترین زمان واقع شده است «كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرُونَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضَهْرًا» (1) و آن روز بر مردم پدیدار شود گویی همه عمر دنیا شبی تا صبح یا روزی تا شام بیش نبوده است.

«حجّتک قائمه لا تدحض و سلطانک ثابت لا یزول» حجّت و دلیل تو پابرجاست که باطل نمی شود، و سلطنت تو ثابت و همیشگی است که نیست نمی گردد.

فالویل الدائم لمن جنح عنک و الخیبه الخاذله لمن خاب منک و الشقاء الأشقی لمن اغتر بک» نومیدی خوارکننده کسی راست که از تو نومید می گردد و بدبختی بدتر برای کسی است که به کرم تو مغرور شود.

نکته: در تفسیر آیه مبارکه «یا ایّها الإنسان ما عرّک ربّک الکریم» (2) فته شده است که انتخاب نام مبارک کریم از میان اسماء حسنی از آن جهت است که گویی خدای تعالی تلقین جواب به انسان می فرماید تا او در جواب عرض کند «غرّتی کرم الکریم» (فیض، قدس سره، تفسیر صافی). ولیکن از مجمع نقل می کند که رسول خدا علیه السّلام هنگامی که این آیه شریفه را تلاوت فرمود «قال غرّه جهله» منشأ این غرور جهل و نادانی بشر است.

ص: 359

1- سوره نازعات، آیه 46.

2- سوره انفطار، آیه 6.

«ما اکثر تصرّفه فی عذابک و ما اطول تردده فی عقابک و ما ابعده غایتہ من الفرج و ما اقلطه من سهوله المخرج» چه بسیار که در عذاب تو خواهد ماند و سرگردانی اش در کیفر تو چه طولانی خواهد بود و چه دور است پایان غم و اندوه او و چه نومید است از رهایی یافتن به آسانی

«عدلا من قضائک لا تجور فیه و انصافا من حکمک لا تحیف علیہ» همه این گرفتاری از روی عدالت در حکم توست حکمی که در آن ظلم و ستم نمی فرمایی و از روی انصاف و دادگری در فرمان توست انصافی که بر او ستم نمی نمایی.

سید شارح (رض) فرماید: این که خدای تعالی در آیه شریفه خود را به کرم توصیف می فرماید چنین توصیفی مقتضی آن است که انسان به آن مغرور شود، پس چرا مورد ملامت قرار گرفته است؟ در جواب این اشکال فرماید که کرم حق تعالی منافاتی با حکمتش ندارد، بلکه مبنای کرمش حکمت است و از این روست که می بینیم اگر انعام به کسی بر مبنای حکمت نباشد آن را تبتذیر خوانند، گویی خدای تعالی فرموده است: ای انسان! چگونه به کرم من مغرور شدی در حالی که کرم من از روی حکمت است و حکمت مقتضی آن است که همه کارها از روی عدل و انصاف باشد که داد مظلوم را از ظالم بگیرد و بین شخص نیکوکار و آدم بدکردار تمیز داده شود، و گذشته از این کرم سابق موجب آن نیست که بنده هر کار زشتی را انجام داد خدای تعالی او را مشمول عفو و مغفرت خود فرماید، زیرا نهایت کرم آن است که نعمت بدون عوض و غرضی داده شود اما اگر آن که به او نعمت داده شد با نعمت دهنده خود در مقام عصیان باشد و نعمت او را با کفران نعمت پاسخ دهد و نعمت دهنده چشم پوشی کند، چه بسا این عفو و اغماض دلیل بر ضعف و ذلت او گردد. خلاصه سخن این که اشاره به کرم حق تعالی به منظور تنبیه به کفران نعمت انسان است نه برای اجازه دادن در معصیت و نافرمانی حق تعالی به امید کرم او. پایان سخن شارح (قده) به اختصار.

«فقد ظاهرت الحجب و ابلیت الاعذار» زیرا به تحقیق حجتها و دلیلهای را پی در پی و به کمک یکدیگر گردانیده ای و دلیلهای را بیان کرده و آشکار ساخته ای.

«و قد تقدمت بالوعید» و تهدید و ترساندن را اعلام فرموده ای.

«و تلطفت فی الترغیب» و در ترغیب به پاداش لطف و نیکویی به جا آورده ای.

«و ضربت الامثال» و در قرآن مثلها زده و داستانها بیان فرموده ای.

استاد الاساتذہ المتأخرین علامه شعرانی (قده) فرماید: مثل زدن در این جا بیان قاعده کلی

و پند و اندرز و حکمت و سخن جامع و کامل است که خدای تعالی در قرآن بیان فرمود تا مردم بر طبق آن عمل کنند، گویی نشانه ای برپا داشت که بدان راه شناسند. و مثل به معنی شاخص است و هر چیز که برپای دارند و (مثل قائما انتصب مثولا کما فی الاساس) و ضرب مثل به معنی زدن شاخص است به زمین تا فرورود و استوار گردد. و قال تعالی «وَصَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ» (1) این سخن که آن کافر گفت (کیست این استخوانها را که پوسیده است زنده کند مثلی بود که زد یعنی به گمان خود دلیلی نصب کرد یا شاخصی برپای داشت برای راهنمایی پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم این استعمال نظیر مثل زدن مشهور و تشبیه کردن نیست) پایان سخن علامه شعرانی.

نویسنده گوید: جمله آخر سخن علامه (قده) برای این ناچیز مفهوم نشد؛ اگر قصور در فهم نباشد، شاید اشتباهی در طبع رخ داده است و الله العالم.

«و اطلت الامهال» و مهلت های طولانی دادی.

«و اخرت و انت مستطیع للمعاجله» با این که حضرتت بر شتاب کردن توانا بودی کیفر را به تأخیر انداختی.

«و تأتیت و انت ملئ بالمبادره» و با این که می توانستی شتاب کنی نکردی.

«لم تکن اناتک عجزا و لا امهالک وهنا» حلم تو از ناتوانی نبود و مهلت تو از سستی نه.

«و لا امساکک غفله» و خودداریت از روی بی خبری نبود.

«و لا انتظارک مداراه» و به تأخیر انداختنت نه از روی مسامحه است.

«بل لتکون حجّتك ابلغ و کرمک اکمل و احسانک اوفی و نعمتک اتم» بلکه برای آن است که حجّت تو رساتر و کرم و بخششست کامل تر و نیکی تو فراوان تر و نعمت تو تمام تر باشد.

«کلّ ذلک کان و لم تزل و هو کائن و لا تزال» همه آنچه عرض شد بوده و هست و همیشه خواهد بود.

«حجّتك اجلّ من ان توصف بکلّها» حجت و دلیل تو بالاتر از آن است که همه اش به وصف درآید.

«و مجدک ارفع من ان یحد بکنهه» و بزرگواری تو برتر از آن است که کنه و حقیقت آن به تعریف گنجد.

ص: 361

«و نعمتک اکثر من ان تحصی باسرها» و نعمت تو فزون تر از آن است که همه آن شمرده شود.

و احسانک اکثر من ان تشکر علی اقله» و نیکی تو بیشتر از آن است که بر کمترینش سپاس گزارده شوی.

«و قد قصر بی السکوت عن تمجیدک» بی زبانی مرا از سپاس تو بازداشت و ناتوان ساخت.

«و فهنی الامساک عن تمجیدک» و ناتوانی از تمجید و بزرگداشت تو زبان مرا بسته است.

«و قصارای الاقرار بالحسور لا- رغبه یا الهی بل عجزا» و نهایت کار من آن است که اقرار کنم به درماندگی نه از روی بی رغبتی و دوری گزیدن از سپاسگزاری ای خدای من بلکه از روی ناتوانی است.

«فها أنا ذا أومّك بالوفادة و اسئلک حسن الرفاده» پس اینک منم که آهنگ آمدن به درگاه تو کرده ام و از تو تقاضا دارم که از من نیکو پذیرایی فرمایی.

«فصل علی محمد و آله و اسمع نجوای» پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مناجات مرا بشنو.

«و استجب دعائی» و دعایم مستجاب فرما.

«و لا تختم یومی بخبیتی» و روزم را به نومیدیم پایان نبخش.

«و لا تجهنی بالردّ فی مسئلتی» و در تقاضایم دست ردّ بر پیشانیم مزن.

«و اکرم من عندک منصرفی» و بازگشتم را از نزد تو با کرامت و عزّت قرار بده «و الیک منصرفی» و باز آمدن مرا به سوی خود مقرر فرما.

«و الیک منقلبی» و برگشت مرا به سوی خودت قرار ده.

اذّک غیر ضائق بما ترید و لا عاجز عمّا تسئل و انت علی کل شیء قدير و لا حول و لا قوه الا باللّٰه العلیّ العظیم» زیرا تو هرچه را اراده فرمایی به سختی نمی یافتی و از آنچه از تو تقاضا شود ناتوان نیستی و تو بر هر چیز توانائی، و تحول و قدرتی جز به یاری خداوند بلندمرتبه بزرگ نیست.

رئیس المحدثین صدوق - رضوان اللّٰه علیه - در کتاب توحید از حضرت باقر علیه السلام روایت می کند که آن حضرت فرموده که حول در «لا حول و لا قوه الا باللّٰه» به معنای تحول یافتن و منتقل شدن است و معنای این جمله آن است که ما را تحول از معصیتها و توانایی بر اطاعت نیست مگر توفیق خدای سبحان؛ پس سزاوار آن است به هنگام گفتن این ذکر شریف همین معنا که

روایت شده است قصد شود نه معنای دیگر. و در حدیثی آمده است که «لا حول و لا قوه الا باللّه» گنجی است از گنجهای بهشتی: «لا حول و لا قوه الا باللّه کنز من کنوز الجنه».

و بعضی از علما فرموده اند که این کلمه شریفه متضمن تسلیم به قضا و قدر الهی و اظهار فقر به جناب اوست که از حضرتش خواستار یاری و کمک در همه امور بوده و ابراز این معنی است که بشر عاجز و ناتوان است که نه می تواند در خیرات و طاعات قدمی بردارد و نه شری را از خود بازگرداند بلکه همه اینها در دست قدرت خدای ملک عالم است و دلالت بر توحید دارد، زیرا آن که هرگونه حیل و حرکت و توان و استطاعت را از دیگران سلب نموده و منحصر برای خدای تعالی اثبات می کند می گوید همه این تحرکات با ایجاد و یاری و توفیق حق تعالی است باید ملتزم باشد که هیچ چیز از دایره ملک و ملکوت حضرت حق بیرون نیست و اوست که شریکی ندارد و نیز با آوردن این کلمه مبارکه اشاره می شود به آنچه ثقه الاسلام کلینی (رض) در کافی شریف با سند صحیح از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: «اذا دعا الرجل فقال بعد ما دعا: ما شاء الله لا قوه الا باللّه، قال الله عزّ و جل: استسبل عبدی و استسلم لامری اقضوا حاجته» هنگامی که کسی دعا کند و پس از دعایش بگوید: ما شاء الله لا قوه الا باللّه، خدای عزّ و جل می فرماید: بنده من کارهایش به من وا گذاشت و تسلیم امر من گردید حاجت او را روا سازید. نویسنده گوید: تعبّد به روایت شریفه مقتضی است که پس از دعا کلمه مبارکه «ما شاء الله لا قوه الا باللّه» گفته شود نه ذکر مبارک «لا حول و لا قوه الا باللّه» (دقت شود).

*

وكان من دعائه عليه السلام في يوم عرفه

الحمد لله رب العالمين اللهم لك الحمد بديع السموات والأرض ذا الجلال والإكرام رب الأرباب واله كل مألوه وخالق كل مخلوق و
وارث كل شيء ليس كمثله شيء ولا يغرب عنه علم شيء وهو بكل شيء محيط وهو على كل شيء رقيب انت الله لا آله الا انت الأحد
المتوحد الفرد المتفرد وانت الله لا آله الا انت الكريم المتكرم العظيم

ص:365

المتعظّم الكبير المتكبّر وانت الله لا آله الا انت العلى المتعال الشّديد المحال وانت الله لا آله الا انت الرّحمن الرّحيم العليم الحكيم و
انت الله لا آله الا انت السّميع البصير القديم الخبير وانت الله لا آله الا انت الكريم الأكرم الدائم الأديم وانت الله لا آله الا انت الأول
قبل كلّ احد والأخر بعد كلّ عدد وانت الله لا آله الا انت الدانى فى علوّه والعالى فى دنوّه وانت الله لا اله الا انت ذو البهاء والمجد و
الكبرياء والحمد

ص:366

وانت الله لا اله الا انت الذى انشأت الأشياء من غير سنخ وصورّ ما صورّ من غير مثال وابتدعت المبتدعات بلا احتذاء انت الذى
قدّرت كلّ شىء تقديرا ويسّرت كلّ شىء تيسيرا ودبّرت ما دونك تدبيرا انت الذى لم يعنك على خلقك شريك ولم يوازرك فى امرك
وزير ولم يكن لك مشاهد ولا نظير انت الذى اردت فكان حتما ما اردت وقضيت فكان عدلا ما قضيت و حكمت فكان نصفا ما حكمت
انت الذى لا يحويك مكان

ص:367

و لم يقم لسلطانك سلطان و لم يعيك برهان و لا بيان انت الذى احصيت كل شىء عددا و جعلت لكل شىء امدا و قدرت كل شىء
تقديرا انت الذى قصرت الأوهام عن ذاتيتك و عجزت الأفهام عن كفييتك و لم تدرك الأبصار موضع اينيتك انت الذى لا تحد فتكون
محدودا و لم تمثل فتكون موجودا و لم تلد فتكون مولودا انت الذى لا ضد معك فيعانذك و لا عدل فيكاثرک و لا نذ لك فيعارضك انت
الذى ابتدا و اخترع و استحدث و ابتدع

ص: 368

واحسن صنع ما صنع سبحانك ما اجلّ شأنك واسنى في الأماكن مكانك و اصدع بالحق فرقانك سبحانك من لطيف ما الطفك ورؤف
ما ارافك و حكيم ما اعرفك سبحانك من مليك ما امنعك و جواد ما اوسعك و رفيع ما ارفعك ذو البهاء و المجد و الكبرياء و الحمد
سبحانك بسطت بالخيرات يدك و عرفت الهدايه من عندك فمن التمسك لدين او دنيا وجدك سبحانك خضع لك من جرى في علمك و
خشع لعظمتك ما دون عرشك و انقاد للتسليم لك

ص:369

كلّ خلقك سبحانك لا- تحسّ و لا- تجسّ و لا- تمسّ و لا- تكاد و لا- تماط و لا تنازع و لا تجارى و لا تمارى و لا تخادع و لا تماكر
سبحانك سبيلك جدد و امرک رشد و انت حیّ صمد سبحانک قولک حکم و قضاؤک حتم و ارادتک عزم سبحانک لا راڈ لمشيّتك و لا
مبدّل لکلماتک قاهر الأرباب باهر الأیات فاطر السموات بارئ التّسمات لک الحمد حمدا يدوم بدوامک و لک الحمد حمدا
خالدا بنعمتک و لک الحمد حمدا یوازی صنعک و لک الحمد حمدا یزید

ص: 370

على رضاك و لك الحمد حمدا مع حمد كلّ حامد و شكرا يقصر عنه شكر كلّ شاكر حمدا لا ينبغي الا لك و لا يتقرّب به الا اليك حمدا
يستدام به الأول و يستدعى به دوام الآخر حمدا يتضاعف على كرور الأزمنه و تيزايد اضعافا مترادفه حمدا يعجز عن احصائه الحفظه و يزيد
على ما احصته في كتابك الكتبه حمدا يوازن عرشك المجيد و يعادل كرسيك الرفيع حمدا يكمل لديك ثوابه و يستغرق كلّ جزء جزاؤه
حمدا ظاهره وفق لباطنه

ص:371

و باطنه وفق لصدق النبیّ فيه حمدا لم یحمدک خلق مثله ولا یعرف احد سواک فضله یعان من اجتهد فی تعدیده و یؤید من اغرق نزعا فی توفیته حمدا یجمع ما خلقت من الحمد و ینتظم ما انت خالقه من بعد حمدا لا حمد اقرب الی قولک منه و لا احمد ممّن یحمدک به حمدا یوجب بکرمک المزیّد بوفوره و تصله بمزیّد بعد مزیّد طولا منک حمدا یجب لکرم و جهک و یقابل عزّ جلالک ربّ صلّ علی محمّد و آل محمّد المنتجب المصطفی المکرّم المقربّ افضل صلواتک

و بارک علیه اتم برکاتک و ترحم علیه امتع رحمتک رب صل علی محمد و آلہ صلاه زاکیه لا تكون صلاه ازکی منها و صل علیہ صلاه
نامیه لا تكون صلوه انمی منها و صل علیہ صلوه راضیه لا تكون صلوه فوقها رب صل علی محمد و آلہ صلوه ترضیه و تزیید علی رضاه و
صل علیہ صلوه ترضیک و تزیید علی رضاک له و صل علیہ صلوه لا ترضی له الا بها و لا تری غیره لها اهلا رب صل علی محمد و آلہ صلاه
تجاوز رضوانک و یتصل اتصالها ببقائک و لا ینفد

ص: 373

کلماتک ربّ صلّ علی محمّد و آلہ صلاہ تنتظم صلوات ملائکتک و انبیائک و رسلک و اهل طاعتک و تشتمل علی صلوات عبادک من جنّک و انسک و اهل اجابتک و تجتمع علی صلوه کلّ من ذرأت و برأت من اصناف خلقک ربّ صلّ علیہ و آلہ صلاہ تحیط بکلّ صلاہ سالفہ و مستأنفہ و صلّ علیہ و علی آلہ لک و لمن دونک و تنشیء مع ذلک صلوات تضاعف معها تلک الصّلموات عندها و تزیدها علی کرور الاّیام زیاده فی تضاعیف لا یعدّها غیرک ربّ

ص: 374

صَلِّ عَلَى اطَّائِبِ اَهْلِ بَيْتِهِ الَّذِيْنَ اَخْتَرْتَهُمْ لِأَمْرِكَ وَجَعَلْتَهُمْ خَزَنَةَ عِلْمِكَ وَحَفِظَهُ دِيْنَكَ وَخَلْفَاءَكَ فِي اَرْضِكَ وَحُجَّجَكَ عَلَى عِبَادِكَ وَطَهَّرْتَهُمْ مِنَ الرَّجْسِ وَالدَّنَسِ تَطْهِيْرًا بِاِرَادَتِكَ وَجَعَلْتَهُمُ الْوَسِيْلَةَ الْيَكِيَّةَ وَالْمَسْلُوكَ اِلَى جَنَّتِكَ رَبِّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ صَلْوَةً تَجْزِلُ لَهُمْ بِهَا مِنْ تَحْفِكَ وَكِرَامَتِكَ وَتَكْمِلُ لَهُمُ الْاَشْيَاءَ مِنْ عَطَايَاكَ وَنَوَافِلِكَ وَتَوْفِّرُ عَلَيْهِمُ الْحِطَّ مِنْ عَوَايِدِكَ وَفَوَايِدِكَ رَبِّ صَلِّ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ صَلَاةً لَا اَمَدَ فِيْ اَوَّلِهَا وَلَا غَايَةَ لِاَمَدِهَا وَلَا نِهَايَةَ لِاٰخِرِهَا رَبِّ صَلِّ

عليهم زنه عرشك و مادونه و ملاً سمواتك و ما فوقهنّ و عدد ارضيك و ما تحتهنّ و ما بينهنّ صلاه تقربهم منك زلفى و تكون لك و لهم
رضا و متّصله بنظائرهنّ ابدًا اللهم انك ايدت دينك فى كلّ اوان بأمام اقمته علما لعبادك و منارا فى بلادك بعد ان وصلت حبله بحبلك و
جعلته الذريعه الى رضوانك و افترضت طاعته و حذرت معصيته و امرت بامثال امره و الانتهاى عند نهيه و الاّ يتقدّمه متقدّم و لا يتأخّر عنه

ص: 376

متأخر فهو عصمه اللآئدين و كهف المؤمنين و عروه المتمسكين و بهاء العالمين اللهم فاوزع لوليك شكر ما انعمت به عليه و اوزعنا مثله فيه و اته من لدنك سلطانا نصيرا و افتح له فتحا يسيرا و اعنه بركنك الأعز و اشدد ازره و قوّ عضده و راعه بعينك و احمه بحفظك و انصره بملائكتك و امدده بجندك الأغلب و اقم به كتابك و حدودك و شرائعك و سنن رسولك صلواتك اللهم عليه و آله و احى به ما اماته الظالمون من

ص: 377

معالم دینک و اجل به صداء الجور عن طریقته و ابن به الضّراء من سیلک و ازل به النّاکبین عن صراطک و امحق به بغاه قصدک عوجا و
الن جانبه لأولیائک و ابسط یده علی اعدائک و هب لنا رافته و رحمته و تعطفه و تحنّنه و اجعلنا له سامعین مطیعین و فی رضاه ساعین و الی
نصرته و المدافعه عنه مکنفین و الیک و الی رسولک صلواتک اللّهمّ علیہ و آله بذلک متقرّبین اللّهمّ و صلّ علی اولیائهم المعترفین بمقامهم
المتّبعین منهم المقتفین آثارهم

ص: 378

المستمسكين بعروتهم المتمسكين بولايتهم المؤتمنين بامامتهم المسلميين لأمرهم المجتهدين في طاعتهم المنتظرين أيامهم الماديين اليهم
اعينهم الصّلموات المباركات الزاكيات و سلّم عليهم و على ارواحهم و اجمع على التقوى امرهم و اصلح لهم شؤونهم و تب عليهم انك
انت التّوّاب الرّحيم و خير الغافرين و اجعلنا معهم في دار السّلام برحمتك يا ارحم الرّاحمين اللّهمّ هذا يوم عرفه يوم شرفته و كرّمته و
عظّمته نشرت فيه رحمتك و مننت فيه بعفوك

ص: 379

و اجزلت فيه عطيتك و تقصّلت به على عبادك اللهم و انا عبدك الذي انعمت عليه قبل خلقك له اياه فجعلته ممن هديته لدينك و وفقته
لحقوقك و عصمته بحبلك و ادخلته في خربك و ارشدته لموالاه اوليائك و معاداه اعدائك ثم امرته فلم ياتمر و زجرته فلم ينزجر و نهيته عن
معصيتك فخالف امرك الى نهيك لا معانده لك و لا استكبارا عليك بل دعاه هواه الى ما زيلته و الى ما حذرتة و اعانه على ذلك عدوك و
عدوه فاقدّم عليه عارفا

ص: 380

بوعیدک راجیا لعفوک واثقا بتجاوزک و کان احقّ عبادک مع ما مننت علیه الاّ یفعل وها انا ذا بین یدیک صاغرا ذلیلا خاضعا خاشعا خائفنا
معترفا بعظیم من الذّنوب تحمّلتہ و جلیل من الخطایا اجترمتہ مستجیرا بصفحک لانّذا برحمتک موقنا انّہ لا یجیرنی منک مجیر و لا
یمنعنی منک مانع فعد علیّ بما تعود به علی من اقترف من تغمّدک وجد علیّ بما تجودّ علی من القی بیده الیک من عفوک و امنن علیّ بما
لا تعاضمک ان تمنّ به علی من امّلك من غفرانک

و اجعل لى فى هذا اليوم نصيبا انال به حظًا من رضوانك و لا تردنى صفرا ممًا ينقلب به المتعبدون لك من عبادك و ائى و ان لم اقدم ما قدّموه من الصّالحات فقد قدّمت توحيدك و نفى الأضداد و الأنداد و الاشباه عنك و اتيتك من الأبواب الّتى امرت ان تؤتى منها و تقربت اليك بما لا يقرب به احد منك الا بالتقرب به ثم اتبعت ذلك بالإنابه اليك و التذلل و الاستكانه لك و حسن الظنّ بك و الثقه بما عندك و شفّعه برجائك الّذى

ص:382

قلّ ما يخيب عليه راجيك وسألتك مسأله الحقيّر الدليل البائس الفقير الخائف المستجير ومع ذلك خيفه وتضرّعا وتعوّذا وتلوّذا لا
مستطيلا بتكبر المتكبرين ولا متعاليا بداله المطيعين ولا مستطيلا بشفاعه الشّافعين وانا بعد اقلّ الأقلّين واذلّ الأذليّن ومثل الذّره او
دونها فيا من لم يعاجل المسيئين ولا ينده المترفين ويا من يمنّ باقاله العاثرين ويتفضّل بانظار الخاطئين انا المسئى المعترف الخاطى
العاثر انا الذى اقدم عليك مجتريا انا الذى عصاك

متعمّدا انا الذي استخفي من عبادك و بارزك انا الذي هاب عبادك و امنك انا الذي لم يرهب سطوتك و لم يخف بأسك انا الجاني على
نفسه انا المرتهن ببليته انا القليل الحياء انا الطويل العناء بحق من انتجت من خلقك و بمن اصطفتيه لنفسك بحق من اخترت من بريتك و
من اجتبت لسانك بحق من وصلت طاعته بطاعتك و من جعلت معصيته كمعصيتك بحق من قرنت مولاته بمولاتك و من نطت معاداته
بمعاداتك تغمدني في يومي هذا بما

ص:384

تتغمد به من جار اليك منتصلا و عاذ باستغفارك تائبا و تولني بما تتولني به اهل طاعتك و الزلفي لديك و المكانه منك و توجدني بما
تتوحد به من وفي بعهدك و اتعب نفسه في ذاتك و اجهدها في مرضاتك و لا تؤاخذني بتفريطي في جنبك و تعدى طوري في حدودك و
مجاوزه احكامك و لا تستدرجني باملائك لي استدراج من منعني خير ما عنده و لم يشركك في حلول نعمته و تبهني من رقد الغافلين و
سنه المسرفين و نعسه المخذولين و خذ بقلبي الي

ص: 385

ما استعملت به القانتين و استعبدت به المتعبدين و استتقدت به المتهاونين و اعدنى ممّا يباعدى عنك و يحول بينى و بين حظّى منك و
يصدّنى عمّا احاول لديك و سهّل لى مسلك الخيرات اليك و المسابقه اليها من حيث امرت و المشاحه فيها على ما اردت و لا تمحقنى
فيمن تمحق من المستخفين بما اوعدت و لا تهلكنى مع من تهلك من المتعرضين لمقتك و لا تتبرنى فيمن تبرّ من المنحرفين عن سبلك
و نجّنى من غمرات الفتنة و خلّصنى من لهوات البلوى و اجرنى

ص:386

من اخذا الأملاء و حل بينى و بين عدوّ و يضلّنى و هوى يوبقنى و منقصه ترهقنى و لا تعرض عنّى اعراض من لا ترضى عنه بعد غضبك و
لا- تؤيسنى من الأمل فيك فيغلب علىّ القنوط من رحمتك و لا تمنحنى بما لا طاقه لى به فتبهظنى ممّا تحمّلنيه من فضل محبّتك و لا
ترسلنى من يدك ارسال من لا خير فيه و لا حاجه بك اليه و لا انا به له و لا ترم بى رمى من سقط من عين رعايتك و من اشتمل عليه الخزى
من عندك بل خذ بيدى من سقطه المتردّين و وهله المتعسّفين و زلّه المغرورين

وورطه الهالكين وعافني ممّا ابتليت به طبقات عبيدك وإمائك وبلغني مبالغ من عنيت به وانعمت عليه ورضيت عنه فأعشته حميدا و
توقّيته سعيدا وطوّقني طوق الأقلاع عمّا يحبط الحسنات ويذهب بالبركات و اشعر قلبي الازدجار عن قبائح السيئات و فواضح الحوبات و لا
تشغلني بما لا ادركه الأبك عمّا لا يرضيك عنّي غيره و انزع من قلبي حبّ دنيا دنيّه تنهى عمّا عندك و تصدّ عن ابتغاء الوسيله اليك و
تذهل عن التّقرب منك و زين لي التّفرد

ص: 388

بمناجاتك بالليل والنهار وهب لي عصمه تدنيني من خشيتك و تقطعني عن ركوب محارمك و تفكّني من اسر العظائم وهب لي التّطهير
من دنس العصيان و اذهب عني درن الخطايا و سربلني بسرّبال عافيتك و ردّني رداء معافاتك و جلّلي سوابغ نعمائك و ظاهر لديّ فضلك
و طولك و ايديني بتوفيقك و تسديدك و اعني على صالح التّيه و مرضّي القول و مستحسن العمل و لا تكلني الى حولي و قوتي دون حولك
و قوتك و لا تخزني يوم تبعثني للقائك و لا تفضحني

ص:389

بين يدى اوليائك و لا تنسنى ذكرک و لا تذهب عني شكرک بل الزمنيه فى احوال السّه هو عند غفلات الجاهلين لألائک و اوزعنى ان اثنى
بما اوليتنيه و اعترف بما اسديته اليّ و اجعل رغبتى اليک فوق رغبه الرّاعبين و حمدى اياک فوق حمد الحامدين و لا تخذلنى عند فاقتى
اليک و لا تهلكنى بما اسديته اليک و لا تجبهنى بما جبهت به المعاندين لک فائى لک مسلّم اعلم أنّ الحجّه لک و انک اولى بالفضل و
اعود بالاحسان و اهل التّقوى و اهل المغفره

ص:390

وانك بان تعفو اولى منك بان تعاقب و انك بان تستر اقرب منك الى ان تشهر فاحيني حيوه طيبه تنتظم بما اريد و تبلغ ما احب من حيث لا اتى ما تكره و لا ارتكب ما نهيت عنه و امتنى ميته من يسعى نوره بين يديه و عن يمينه و ذللى بين يديك و اعزنى عند خلقك وضعنى اذا خلوت بك و ارفعنى بين عبادك و اغننى عمّن هو غنى عني و زدنى اليك فاقه و فقرا و اعزنى من شماته الأعداء و من حلول البلاء و من الذلّ و العناء تغمّدني فيما اطلعت عليه

ص: 391

مَنِّي بِمَا يَتَعَمَّدُ بِهِ الْقَادِرُ عَلَى الْبَطْشِ لَوْ لَا حَلْمَهُ وَالْأَخْذَ عَلَى الْجَرِيرَةِ لَوْ لَا أَنَاتَهُ وَإِذَا أَرَدْتَ بِقَوْمٍ فَتَنَّهُ أَوْ سَوَّءَ فَتَجَنَّى مِنْهَا لَوْ إِذَا بَكَ وَأَذَلَّمَ
تَقْمَنِي مَقَامَ فَضِيحِهِ فِي دُنْيَاكَ فَلَا تَقْمَنِي مِثْلَهُ فِي آخِرَتِكَ وَاشْفَعْ لِي أَوَائِلَ مَنَّتِكَ بِأَوَاخِرِهَا وَقَدِيمَ فَوَائِدِكَ بِحَوَادِثِهَا وَلَا تَمُدِّدْ لِي مَدًّا يَقْسُو
مَعَهُ قَلْبِي وَلَا تَقْرَعْنِي قَارِعَهُ يَذْهَبُ لَهَا بِهَائِي وَلَا تَسْمَنِي خَسِيسَهُ يَصْغُرُ لَهَا قَدْرِي وَلَا نَقِصْهُ يَجْهَلُ مِنْ أَجْلِهَا مَكَانِي وَلَا تَزْعُنِي رَوْعَهُ
أَبْلَسْ بِهَا وَلَا خَيْفَهُ أَوْجَسْ دُونَهَا اجْعَلْ هَيْبَتِي فِي وَعِيدِكَ

ص: 392

و حذرى من اعدارك و انذارك و رهبتى عند تلاوه اياتك و امر لىلى بايقاظى فيه لعبادتك و تفردى بالتَّهَجُّد لك و تجرّدى بسكونى اليك
و انزال حوائجى بك و منازلتى اياك فى فكاك رقبتي من نارك و اجارتى ممّا فيه اهلها من عذابك و لا تذرنى فى طغيانى عامها و لا فى
غمرتى ساهيا حتّى حين و لا- تجعلنى عظه لمن اتّعظ و لا نكالا لمن اعتبر و لا فتنه لمن نظر و لا تمكر بى فيمن تمكر به و لا تستبدل بى
غبرى و لا تغير لى اسما و لا تبدّل لى جسما و لا تتخذنى هزوا لخلقك و لا سخرىّا

لك ولا- تبعا الأ لمرضاتك و لا ممتهنا الأ بالانتقام لك و اوجدنى برد عفوك و روحك و ريحانك و جنّه نعيمك و اذقنى طعم الفراغ لما
تحبّ بسعه من سعتك و الاجتهاد فيما يزلف لديك و عندك و اتحنى بتحفه من تحفاتك و اجعل تجارتي رابحه و كرتى غير خاسره و
اخفى مقامك و شوّقى لقاءك و تب علىّ توبه نصوحا لا تبق معها ذنوبا صغيره و لا كبيره و لا تذر معها علانيه و لا سريره و انزع الغلّ من
صدرى للمؤمنين و اعطف بقلبي

ص:394

على الخاشعين وكن لى كما تكون للصالحين وحننى حليه الممتقين و اجعل لى لسان صدق فى الغابرين و ذكرنا ناميا فى الآخرين و واف
بى عرصه الأولين و تتم سبوغ نعمتك على و ظاهر كراماتها لدى املاً من فوائدك يدى و سق كرائم مواهبك الى و جاور بى الأطيبين من
اوليائك فى الجنان التى زينتها لأصفيائك و جللنى شرائف نحلک فى المقامات المعده لأحبائك و اجعل لى عندك مقبلا اوى اليه مطمئنا
و مثابه اتبوءها و اقرّ عينا و لا تقايسنى

ص: 395

بعظيمات الجرائر و لا- تهلكنى يوم تبلى السّرائر و ازل عنى كلّ شكّ و شبهه و اجعل لى فى الحقّ طريقا من كلّ رحمه و اجزل لى قسم
المواهب من نوالك و وقرّ علىّ حظوظ الإحسان من افضالك و اجعل قلبى واثقا بما عندك و همى مستفرغا لما هو لك و استعملنى بما
تستعمل به خالصتك و اشرب قلبى عند ذهول العقول طاعتك و اجمع لى الغنى و العفاف و الدّعه و المعافاه و الصّحّه و السّعه و الطّمانينه
و العافيه و لا تحبط حسناتى بما يشوبها من معصيتك و لا خلواتى بما

يعرض لى من نرغات فتنك و صن و جهى عن الطلب الى احد من العالمين و ذبنى عن التماس ما عند الفاسقين و لا تجعلنى للظالمين
ظهيرا و لا- لهم على محو كتابك يدا و نصيرا و حطنى من حيث لا اعلم حياطه تقينى بها و افتح لى ابواب توبتك و رحمتك و رافتك و
رزقك الواسع ائى اليك من الراغبين و اتمم لى انعامك ائى خير المنعمين و اجعل باقى عمرى فى الحجّ و العمرة ابتغاء و جهك يا ربّ
العالمين و صلّى الله على محمّد و آله الطّيبين الطّاهرين و السّلام عليه و عليهم ابد الأبدین

ص: 397

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في يوم عرفه از دعاهایی که آن حضرت در روز عرفه می خواندند این دعا بود. روز عرفه نهمین روز از ماه ذی الحجه است. در وجه تسمیه این کلمه و جوهی گفته شده است. بعضی گفته اند که نام محلّی است در دوازده میلی مگه که عرفاتش نیز می گویند، و در قرآن کریم این نام ذکر شده که می فرماید: «فَإِذَا أَفْضُتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ» (1)

و بعضی گفته اند که عرفه نام روز است و عرفات نام محل. و در روایتی است که: «ان جبرئیل عمد بابراهیم الی تلك البقعه فقال له: اعرف بها مناسکک و اعترف بذنبک فسمیت عرفه و عرفات» جبرئیل این قطعه از زمین را به حضرت ابراهیم ارائه فرمود و عرض کرد: مناسک خود را در این بقعه از زمین بشناس و به گناهت اعتراف بکن، از این جهت عرفه و عرفات نامیده شد. و گفته شده که جبرئیل علیه السلام پیش از آن که آن را ببیند برای حضرت ابراهیم توصیف کرده بود، هنگامی که آن را دید شناخت و فهمید این همان زمین است که قبلاً توصیف آن را شنیده بود.

و گفته شده از آن جهت او را عرفه گفتند که حضرت آدم و حوا در این سرزمین به یکدیگر رسیدند و همدیگر را شناختند.

و از ابن عباس روایت شده که حضرت ابراهیم علیه السلام در خواب دید که فرزند خویش را سر می برد. صبح که از خواب برخاست تمام روز را در فکر و اندیشه بود که مگر خوابش امری است از جانب خدای تعالی یا نه؟ و از این رو آن روز را ترویبه نامیدند. سپس در شب دوم نیز

ص: 399

همان خواب را دید، پس شناخت و دانست که امر به سر بریدن فرزند از جانب خدای تعالی است. نویسنده گوید: مؤید این روایت ابن عباس ظاهر آیه شریفه است که می فرماید: «يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ»⁽¹⁾ رزندم! من در خواب می بینم که تو را سر می برم. و اگر خواب دیدن حضرت ابراهیم یک شب بیش نبود می بایست بفرماید «انی رایت فی المنام» ادای رؤیا با صیغه مضارع که دلالت بر استمرار دارد مؤید روایت ابن عباس است «فافهم و اغتتم».

و صاحب کافی (قده) در کافی شریف ضمن حدیثی طولانی از امام صادق علیه السلام نقل می کند که آن حضرت می فرماید: «ان جبرئیل انطلق بآدم من منی الی عرفات فاقامه علی العرف فقال: اذا غربت الشمس فاعترف بذنبك سبع مرّات و اسئل الله المغفره و التوبه سبع مرّات ففعل ذلك آدم علیه السلام و لذلك سمی العرف لان آدم اعترف فيه بذنبه و جعل سنّه لولده يعترفون بذنوبهم كما اعترف آدم» جبرئیل حضرت آدم را از منی به عرفات برد و او را در جای بلندی نگاه داشت و عرض کرد:

هنگامی که آفتاب غروب کرد هفت بار به گناهت اعتراف کن و هفت بار از خدای تعالی آمرزش و توبه تقاضا کن، و آدم این کار را انجام داد از این رو عرف نامیده شد، زیرا آدم علیه السلام در این روز اعتراف به گناه خویش نمود و آن اعتراف را برای فرزندان خود راه و رسمی قرار داد که آنان نیز به گناهان خود اعتراف کنند همان گونه که حضرت آدم اعتراف کرد.

قال صلوات الله عليه: الحمد لله رب العالمين حمد و ستایش مخصوص خدایی است که تربیت کننده و صاحب و مالک همه جهانها و جهانیان است.

که هر کوكب در این عالم جهانی است جداگانه زمین و آسمانی است

*

«اللهم لك الحمد بديع السموات و الارض ذا الجلال و الاكرام» بارالها سپاس تنها برای تو است که پدیدآورنده آسمانها و زمینی و صاحب صفات جلال و جمالی.

صمدا مدح تو گویم که تو پاکی و خدایی نروم جز به همان ره که توام راهنمایی

لب و دندان سنایی همه توحید تو گوید مگر از آتش دوزخ بودش راه رهایی

*

ص: 400

«رَبِّ الْارْبَابِ وَ اَلِهَ كُلِّ مَالُوِهٍ وَ خَالِقِ كُلِّ مَخْلُوْقٍ» اى مالک و دارنده همه مالکان و دارندگان و خدا و معبود هر پرستیده اى و آفريننده هر آفریده اى.

«و وارث كل شى اى ميراث برنده هر چيز. چنان كه فرمايد: وَ لِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ بِه ارث بردن آسمانها و زمين مخصوص خداى تعالى است.

«ليس كمثله شىء» هيچ چيز مانند او نيست. شايد اقتباس از آيه شريفه باشد كه مى فرمايد:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ .

«و لا يغرب عنه علم شىء» علم چيزى از او پنهان نمى باشد. شايد اشاره باشد به ذيل آيه شريفه كه مى فرمايد: «وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» اوست شنوا و بينا.

«و هو بكل شىء محيط» و او به هر چيزى احاطه دارد.

«و هو على كل شىء رقيب» و او بر هر چيزى مراقب و نگهبان است.

«انت الله لا اله الا انت» توى خدايى كه معبودى جز تو نيست.

«الاحد المتوحد الفرد المتفرد» يكتاى تنهاى يگانه بى مانند.

«و انت الله لا اله الا انت الكريم المتكرم» توى خدايى كه معبودى جز تو نيست، كريم و بخشنده اى در منتهاى كرم.

«العظيم المتعظم الكبير المتكبر» بزرگى كه در عظمت بى نظيرى و بزرگوارى كه بزرگى لايق تو است و غير تو را نسزد كه بزرگى نمايد زيرا، همگى ميان تهى و فقير بالذات هستند اين توى كه صمديت زينده توست و تكبر رداى خاص توست؛ چنان كه در حديث است:

«الكبرياء رداى» ديگران را كه ذاتا فقير و نيازمند و بى چيز و گدايند با كبريا چه نسبت؟ به قول مولانا:

ناز را روى ببايد همچو ورد تو ندارى گر دهد خوئى بگرد

زشت باشد روى نازيبا و ناز عيب باشد چشم نابينا و باز

*

«و انت الله لا اله الا انت العلى المتعال الشديد المحال» توى خدايى كه سزاوار پرستش جز تو هيچ نيست زيرا بلندمرتبه اى در منتهاى بلندى و سخت انتقام گيرنده اى.

«و انت الله لا اله الا انت الرحمن الرحيم العليم الحكيم» توى خدايى كه معبود به حقى جز

تو نیست. تو بخشنده و مهربانی دانا و حکیمی، همه افعال تو از روی علم و حکمت است ظهور و تجلی علم و حکمت حق تعالی در تمام موجودات از ذره ارضی تا اجرام عظیم آسمانی از ثری تا ثریا برای ارباب بصیرت هویدا و آشکار است.

چشم دل باز کن که جان بینی آنچه نادیدنی است آن بینی

گر به اقلیم عشق روی آری همه آفاق گلستان بینی

آنچه بینی دلت همان خواهد و آنچه خواهد دلت همان بینی

دل هر ذره ای که بشکافی آفتابیش در میان بینی

از مضیق حیات گر گذری وسعت ملک لا مکان بینی

آنچه نشنیده گوش آن شنوی و آنچه نادیده چشم آن بینی

تا به جایی رساندت که یکی از جهان و جهانیان بینی

با یکی عشق ورز از دل و جان تا به عین یقین عیان بینی

که یکی هست و هیچ نیست جز او وحده لا اله الا هو

*

«و انت الله لا اله الا انت السميع البصير القديم الخبير» و تویی خدایی که جز تو معبود به حقی نیست شنوا و بینا و ازلی و آگاه. استاد شعرانی می گوید: حکیم آن است که همه چیز را چنان که هست بداند و هر کار را چنان که باید به جای آورد، و سمیع در خداوند علم به دیدنی ها و شنیدنی ها است نه به آلت و تأثر و انفعال؛ چنان که طبیب می داند درد بیمار در کدام عضو اوست و بهتر از بیمار می داند اما خود از درد او متأثر نشود، خداوند هم علم به مسموعات و مبصرات دارد بی چشم و گوش و بعضی عوام فلاسفه که سخن ابن سینا و امثال او را درست ادراک نکردند و مقصود آنها را در نیافتند علم خداوند را به جزئیات به سبب بی آلتی انکار کردند.

نکته: صفات در ذات حق تعالی به واسطه سبوحیت و قدوسیّت ذات مقدس به عنوان خذ الغایات و اترک المبادی است (دقت شود).

در حدیث اهل بیت علیهم السلام آمده است «سمینا ربنا سمیعا لانه لا یخفی علیه ما یدرک بالاسماع و سمیناه بصیرا لانه لا یخفی علیه ما یدرک بالبصار» ما پروردگار خود را شنوا نامیدیم از آن رو که

آنچه با گوشها درک می شود بر او مخفی نیست و او را بینا نامیدیم از آن جهت است که آنچه با دیده ها درک می شود از جناب او پنهان نیست.

«القدیم الخیر» سید شارح (رض) فرماید: قدیم موجودی را گویند که بودش از دیگری نباشد و این معنی ملازم با وجوب وجود است، پس نام قدیم به این معنی مخصوص ذات مقدس واجب تعالی است و معانی دیگری نیز نقل کرده است و نام مبارک «الخیر» بدان معناست که هیچ خبری از اخبار باطنی از جنابش پنهان نباشد. پس در ملک و ملکوت چیزی جریان نمی یابد و ذره ای متحرک و ساکن نمی شود و جانی مضطرب و آرام و مطمئن نگردد مگر آن که خبر او نزد خدای تعالی است. پس خیر به معنای علیم است با این فرق که علم اگر متعلق به امور مخفیّه باطنیه باشد آن را خبر و نیت گویند و صاحب آن علم را خیر نامند.

«و انت الله لا اله الا انت الکریم الا- کرم الدائم الا- دوم» تویی آن خدای و معبود بر حقی که معبود به حقی بجز تو نیست، بزرگوار و بزرگوارتری، همیشه ای و در نهایت همیشگی.

*نکته

هیئت افعال التفضیل اگر در مخلوق استعمال شود بدان معناست که در مبدأ اشتقاق هر دو شریکند ولیکن یکی بیشتر از دیگری دارد، ولیکن در خالق متعال این چنین نیست و هیچ مخلوقی با خالق در مبدأ اشتقاق شرکت ندارد بلکه فقط مزیت و برتری را می رساند و از این روست که در کلمات بزرگان غالباً و الله العالم آمده است نه و الله اعلم، تا این نکته ادبی رعایت شده باشد.

«و انت الله لا اله الا انت الاول قبل کل احد» و تویی خدایی که جز تو معبود به حقی نیست، پیش از هر اول و آغازی.

«و الا- خر بعد کل عدد» و پس از هر شمرده شده ای. و به عبارت دیگر اگر سلسله ممکنات را زنجیروار قرار دهیم به طوری که هیچ واحدی از ممکنات در خارج آن سلسله نباشد خدای تعالی آخر آفرینش خواهد بود.

قوله علیه السلام الاول قبل کل احد و الاخر بعد کل عدد: پیش از هر چیز و پس از هر چیز عبارت از علیت فاعلی و غایی است؛ چنان که در اول دعا فرمود: «آفریننده هر چیز و وارث هر چیز» و مراد پیش و پس زمانی نیست چون ممکنات فانی مطلق نمی شوند، بهشت و دوزخ

جاویدانند و مردم آن دو نیز همیشه هستند و زمانی نباشد که همه فانی شوند و جز خدای هیچ نماند جز به مذهب جهم بن صفوان که گفت بهشت و دوزخ نیز فانی شوند.

و سید شارح فرماید: «هو اول بما هو آخر و آخر بما هو اول بلا تغییر فی ذاته و صفاته» و چون همه چیز طالب کمال است و کمال مطلق مختص ذات اوست پس منتهای همه حرکات و مقصود همه کائنات و غایت همه موجودات اوست.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (1) و است آغاز و انجام و ظاهر و باطن و او است بسیار دانا به هر چیز.

«و انت الله لا اله الا انت الدانی فی علوه و العالی فی دنوه» و تویی خدایی که معبود به حقی بجز تو نیست با مقام شامخ و بلندی که تو راست، به هر چیز نزدیکی و با آن که به همه چیز نزدیکی بلند و برتری.

دوست نزدیک تر از من به من است وین عجب تر که من از وی دورم

چه کنم با که توان گفت که یار در کنار من و من مهجورم

*

«و انت الله لا اله الا انت ذو البهاء و المجد و الکبرياء و الحمد» تویی خدایی که جز تو معبود به حقی نیست، دارای عظمت و بزرگواری و بزرگی و سپاس.

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم وز هر چه گفته ایم و شنیدیم و خوانده ایم

مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم

*

«انت الله لا اله الا انت الذی انشأت الاشياء من غیر سنخ و صورت ما صورت من غیر مثال» تویی آن خداوندی که بجز تو خدایی نیست، خدایی که چیزها را بدون آن که از ریشه و مایه ای باشند آفریده ای «و صورت ما صورت من غیر مثال» و صورتها که نگاشتی چه صور نوعیه جسمیه یا شخصیه و عنصریه و یا فلکیه همه و همه بدون نمونه و مانند بود. قوله علیه السلام و صورت ما صورت من غیر مثال: هم ماده مخلوق است و هم صورت و اگر خداوند خلقت

ص: 404

هر چیز از ماده میگرد ماده قدیم بود و ماده بی صورت نباشد پس صورت نیز قدیم بود با آن که محتاج قدیم نباشد و ماده محتاج صورت است و صورت محتاج ماده پس هر دو مخلوقند.

«و ابتدعت المبتدعات بلا احتذاء» و پدیده ها را بدون پیروی از دیگری پدید آوردی.

«انت الّذی قدرت کلّ شیء تقدیرا» تویی آن خدایی که هر چیز را توان بخشیدی توانی سزاوار او و آن مقدار که مقتضای حکمت بود.

سید شارح (رض) از راغب نقل می کند که گفته است تقدیر الهی مر اشياء را بر دو وجه است: یکی به آن است که قدرت به او عطا فرماید، و دوم آن که آن به مقدار مخصوص و طور مخصوص قرار می دهد بر حسب آنچه حکمت اقتضا می کند و این از آن جهت است که فعل خدای تعالی بر دو قسم است: یک قسم آن است که آن بالفعل ایجاد فرموده یعنی همه استعدادات آن چیز فعلیت دارد و آن را به طور کامل خلق فرموده آنچنان که بودن و فاسد شدن را بر آن راهی نیست، و هست تا هنگامی که خدای تعالی اراده فرماید فنا و یا تبدیل آن را، مانند آسمانها و آنچه در آنهاست.

و قسم دیگر آن است که اصل آن را بالفعل وجود بخشیده و لکن اجزای آن را بالقوه عطا فرموده است و آن را آنچنان تقدیر فرموده که نمی تواند برخلاف تقدیرش حرکت کند، مانند آنچه در هسته خرما قرار داده که باید از آن قوه نخل به عمل بیاید نه درخت سیب و زیتون، و ماده منوی آدمی را آنچنان تقدیر فرموده که از آن آدمی به عمل آید نه حیوان دیگر.

پس تقدیر خدای تعالی بر دو گونه است: یکی آن که چیزی محکوم است که چنین و چنان باشد و چنین و چنان نباشد و آیه شریفه «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»⁽¹⁾ تقدیر بدین معنی است.

دوم تقدیر به معنای قدرت بخشیدن است، چنانچه آیه شریفه «فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ»⁽²⁾ اشاره به آن دارد خصوصا بنابر قرائت با تشدید «قدرنا»، پایان سخن راغب به اختصار.

نویسنده گوید: این سخن راغب با پیشرفتهای علمی که عصر حاضر شاهد آن است درست نیاید مخصوصا با قضیه استنساخ که امروزها ذهن بشر را به خود معطوف ساخته و پاره ای از مقامات روحانی مسیحیت آن را تحریم کرده اند به واسطه مفاسدی که بر آن مترتب است و به فرض که مسئله استنساخ تحقق عملی یابد باز ابداع نمی تواند باشد بلکه دستیابی به

ص: 405

1- سورة طلاق، آیه 3.

2- سورة مرسلات، آیه 23.

قانونی از قوانین الهیه است که در مخلوقات ایداع فرموده. پس میان ابداع و ایداع تفاوت از زمین تا آسمان است (دقت شود).

«و یسرت کل شیء تیسیرا» و هر چیز را برای آنچه از آن خواسته می شود آماده فرمودی.

«و دبرت ما دونک تدبیرا» و آنچه را که جز ذات مقدس تو است (همه موجودات) نظم داده و آراسته گردانیده ای.

قوله علیه السلام و دبرت ما دونک تدبیرا: نظم و تقدیر و ترتیب حکمت است نه ایجاب طبیعت. و جاهلان گویند چون پیوسته نخل از تخم خرما روید و گندم از گندم و جو از جو و سیب از سیب با شرایط طبیعی که تخلف نپذیرد پس همه چیز کار طبیعت است نه فاعل مختار، و مختار باید کار گوناگون کند.

و امام علیه السلام فرماید: خدای تعالی برای هر چیز اندازه معین کرد و آن را آماده کاری فرمود و آن کار را بر او آسان کرد و پس این نظم آفرینش پروردگار است و مسخر اوست.

آفرینش همه تنبیه خداوند دل است دل ندارد که ندارد به خداوند اقرار

این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

هر که امروز نبیند اثر قدرت او غالب آن است که فرداش نبیند دیدار

«و من کان فی هذه اعمی فهو فی الاخره اعمی و اضلّ سیبلا»

آن صانع لطیف که بر فرش کائنات چندین هزار صورت زیبا نگار کرد

بحر آفرید و بر و درختان و آدمی خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

ایوان نعمتی که نشاید سپاس گفت اسباب راحتی که نتوان شمار کرد

آثار رحمتی که جهان سر به سر گرفت احوال منتهی که فلک زیر بار کرد

*

«انت الذی لم یعنک علی خلقک شریک و لم یوازرک فی امرک وزیر» تویی آن خدایی که در آفریدنت شریک و انبازی یاریت نکرده و در کار آفرینش وزیر و معاونی تو را یاری نکرده است زیرا غنی مطلق هستی و بر همه چیز توانا، پس نیازی به وزیر و معاون نبوده.

قوله علیه السلام: انت الذی لم یعنک علی خلقک شریک: اشاره به ردّ جماعتی از عوام

غلاهِ است که گویند خداوند کار خود را به امامها عليهم السلام تفویض کرد و عوام فلاسفه که پندارند عقول عشره و نفوس کلیه در آفرینش دخیلند و یاری حق می کنند با آن که عقول مانند ملانکه مأمورند وسایط و معدّات هیچکاره اند مانند پدر و مادر برای فرزند و آفرینش از حق است.

«و لم یکن لک مشاهد و لا نظیر» و بیننده و نظرکننده ای برای تو نبوده است (یا بیننده و ماندی برای تو نبوده است). احتمال می رود که این جمله نورانی اشاره باشد به آیه شریفه «ما اَشَدَّ هَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ» (1) نان (ابلیس و ذریه او) نه هنگام آفرینش آسمانها و زمین حضور داشتند و نه به هنگام آفرینش خودشان. و در بعضی نسخه ها آمده «و لم یکن لک مشابه» (به جای مشاهد) و بی مناسبت نیست به قرینه (و لا نظیر).

«انت الذی اردت فکان حتما ما اردت و قضیت فکان عدلا ما قضیت و حکمت فکان نصفاً ما حکمت» تویی آن خدایی که اراده فرمودی و اراده ات واجب و لازم گردید و حکم فرمودی و حکمت براساس عدالت بود و فرمان دادی و آنچه فرمان دادی از روی انصاف و دادگری بود.

غنی مطلق و قادر علی الاطلاق را بجز عدل و داد نشاید که: انما یحتاج الی الظلم الضعیف و تعالیت عن ذلک علوا کبیرا» ظلم که به معنای پایمال کردن حقوق دیگران است ریشه اش عجز و ناتوانی از استیفای حقوق خویش است و خدای توانا عزیزتر از آن است که ظلم به ساحت کبریای او راه بیابد.

«انت الذی لا یحویک مکان و لم یقم لسلطانک سلطان و لم یعیک برهان و لا بیان» تویی آن خدایی که جایی فراگیر تو نیست و هیچ سلطنتی در برابر سلطنت تو توان مقاومت ندارد و هیچ دلیل و برهانی و هیچ سخن فصیح و روشنی تو را عاجز نتواند ساخت.

«انت الذی احصیت کل شیء عددا و جعلت لکل شیء امداً» تویی آن خداوندی که هر چیز را یکایک شمرده ای و برای هر چیز پایان معینی قرار دادی.

«و قدرت کل شیء تقدیرا» و هر چیز را به مقدار معلوم آفریدی. گفته شده است که این جمله دعا از آیه شریفه اقتباس شده است که «وَ اَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ اَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا» (2) خداوند به آنچه نزد رسولان است احاطه کامل دارد و به شماره هر چیز در عالم به خوبی آگاه است.

ص: 407

1- سوره کهف، آیه 51.

2- سوره جن، آیه 28.

«انت الذی قصرت الاوهام عن ذاتیتک و عجزت الافهام عن کیفیتک و لم تدرک الابصار موضع اینتیک» تویی آن که وهمها و اندیشه ها از ادراک کنه و حقیقت ذات تو قاصر گشته اند و فهمها و دانشها از چگونگی تو عاجز و ناتوان مانده اند و دیده ها جایگاه تو را در نیافتند چون جسم نیستی که متحیز مکان باشی.

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم وز هر چه گفته ایم و شنیدیم و خوانده ایم

مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم

*

توضیح

اطلاق کیفیت بر ذات مقدس حق تعالی نه به طوری است که در ذهن ما از کیفیت وجود دارد بلکه به نحوی که لایق مقام قدس او جلّ شانه است مانند دیگر الفاظ مشترکه از قبیل ذات و موجود و عالم و قادر و سمیع و بصیر که به عقل ما درک نشود و به تصور ما نیاید؛ چنان که در کافی شریف از امام صادق علیه السلام روایت می کند در باب اطلاق القول بانّه شیء که حضرت فرمود: «و لکن لا بدّ من اثبات ان له کیفیه لا- يستحقّها غیره و لا یشار که فیها و لا یحاط بها و لا یعلمها غیره» کیفیتی برای ذات اقدس اثبات می شود که دیگری را نشاید و دیگری جز او تعالی نه شریک در آن است و نه احاطه بر آن دارد و نه آن را می داند، و از این رو امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: «ما وحده من کیفه».

و امام باقر علیه السلام فرمود: «لیس لکونه کیف و لاله این کان اول بلا کیف و یكون آخر بلا این». و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: «کیف اصف ربّی بالکیف و الکیف مخلوق و اللّٰه لا یوصف بخلقه». و اخبار در این زمینه فراوان رسیده است.

«و لم تدرک الابصار موضع اینتیک» دیده ها جای کجایی تو را در نیافتند.

«انت الذی لا تحد فتکون محدودا و لم تمثّل فتکون موجودا و لم تلد فتکون مولودا» تویی آن که پایانی برای تو نیست تا به آنجا محدود و پایان پذیر باشی.

حدّ وجود ماهیت است و هر ممکن محدود است یعنی خاصیت خود را دارد و کار خود را میتواند نه کار موجود دیگر را اما خداوند تعالی محدود نیست و گفته اند بسیط الحقیقه کل

الاشیاء و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود با همه چیز است نه آن که به درون آنها فرو رفته باشد و غیر از هر چیز است نه آن که جدا باشد جدایی او بعزلت نیست بلکه بصفه است و این معنی را با لفاظ مختلف تکرار فرموده است.

و لم تمثل فتكون موجودا و در عقول و اوهام مصوّر نشده ای تا موجود شده باشی و چیزی از تو خارج نشده که تو از چیزی خارج شده باشی.

صفات که بر ذات مقدس اطلاق می شود از سنخ صفاتی نیست که در مخلوق است «و تنزه عن مجانسه مخلوقات» و از این رو کیفیت حق تعالی و تقدس اگر در کلمات بعضی از بزرگان دیده شود کیفیتی است مخصوص همان ذات. از این رو در کافی شریف در باب این که آیا می توان به خدای تعالی «شیء» گفت یا نه؟ از حضرت روایت می کند که فرمود: «و لکن لا تبله من اثبات ان له کیفیه لا یتحقها غیره» انتهى.

قوله علیه السلام: لم تمثل فتكون موجودا: موجود اسم مفعول از (وجد یجد) به معنی یافتن و حس کردن است و اطلاق موجود بر خداوند تعالی به این معنی جایز نیست، اما در اصطلاح به معنای بود و هست باشد و بدین معنی خداوند موجود است و مقابل آن معدوم باشد. و طوایف اسلام اسماء خداوند را توقیفی دانند، یعنی هر نام را بی رخصت بر خداوند تعالی اطلاق نکنند هر چند صفت و مبدأ آن در خداوند باشد، مانند «ان الله اشتری من المؤمنین اموالهم» با این حال او را مشتری نتوان گفت مگر برای بیان فعل نه تسمیه یعنی آن که مشتری از نامهای خدا باشد و «انتم ترعونه ام نحن الزارعون» خداوند خود را در مقام بیان فعل زارع خواند اما در تسمیه نمی توان او را زارع نامید و در همین دعای مبارک پس از چند سطر خداوند را به حکیم ما اعرفک وصف کرد اما او را عارف نتوان گفت، چون در مقام تسمیه هر لفظ دلالت بر مقام ذات و تعیین آن می کند مستقلا با نظر غیر مستقل به صفت.

اما در مقام توصیف و بیان افعال دلالت بر فعل وصف می کند به نظر مستقل و دلالت بر ذات می کند به نظر غیر مستقل؛ از این جهت بین تسمیه و توصیف فرق بسیار است؛ چنان که اگر وزیر یا تاجری دست خود را بسیار می شوید می توان گفت: «هو یغسل یده کثیرا» اما نمی توان گفت او غسل است و مرحوم فیض علیه الرحمه پس از (لم تمثل فتكون موجودا) گفت: «لان ما یقبل التمثل یقبل الایجاد» گویا تمثل را به معنای مانند داشتن و موجود را به معنی موجد اسم مفعول از باب افعال به معنای هستی یافته و موجود شده گرفته است، و

حاصل معنی این می شود: تو مانند نداری تا آن که مخلوق باشی.

و سید شارح علیه الرحمه وجود را چنان که ما گفتیم به معنای ادراک کردن آورده اما تمثیل را مانند فیض رحمه الله به معنای مانند داشتن دانسته است، و از او عجیب است، و الجواد قد یکبوه، و ممثیل به معنای برپا ایستاده و تمثیل از همان ماده است در نهاییه ابن اثیر گوید: «فی الحدیث فقام النبی صلی الله علیه و آله ممثلا یروی بکسر الثاء و فتحها ای منتصبا قائما و فیه اشد الناس عذابا» ممثیل ای مصور و یقال مثلت بالتثقیل و التخیف اذا صورت مثلا و التمثیل الاسم منه) و در حواشی داماد علیه الرحمه در تفسیر این کلمه چیزی نیافتیم. پایان سخن دانشمند محترم آیه الله شعرانی.

و این که فرمود: «لا یستحقها غیره» تا توهم نشود که مقصود از کیفیت همان معنای معروف آن است که عبارت است از هیئتی که نظر به اتصاف آن به صفاتی که تابع حدوث است و موجب آن می شود که از موصوفات تمیز پیدا کند و موضوعاتش از آن متأثر گردد که این معنا درباره خدای تعالی که واجب بالذات است محال می باشد. و در روایات متعدده این صفت از خدای تعالی نفی شده است چنان که امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه ای می فرماید: «لا- تقع الاوهام له علی صفة و لا تعقد القلوب منه علی ما وجده من کیفیته». و هم آن حضرت فرمود: «ما وحده من کیفه» ای وصفه بکیفیه.

و امام باقر علیه السلام فرمود: «لیس لکونه کیف و لاله این، کان اولاً بلا کیف و یکون آخراً بلا این» و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: «کیف اصف ربی بالکیف و الکیف مخلوق و الله لا- یوصف بخلقه» و نظیر این تعبیرات در اخبار بسیار به چشم می خورد. قوله علیه السلام «و لم تدرک الابصار موضع اینتیک» دیده ها جای کجایی تو را در نیافتند زیرا جسم نیستی. سپس عرض می کند:

«انت الذی لا تحد فتکون محدودا و لم تمثل فتکون موجودا و لم تلد فتکون مولودا» تویی آن که پایانی برای تو نیست تا به آنجا محدود و منتهی گردی و در عقول و اوهام مصور نشده ای تا به وجود آمده باشی و والد نبوده و فرزندی نیاورده ای تا مولود باشی.

فرزند از زیادتی تن پدر و مادر آفریده می شود، و هرکس فرزند آورد تنی دارد قابل کاهش و افزایش و مادّی است چون در معرض تغیر است و هر موجود مادّی محتاج به امکان استعدادی ماده است و ناچار حادث زمانی و مخلوق است و اگر خداوند تعالی فرزند داشت خود فرزند دیگری و آماده به سبب معدّات سابق بود، تعالی عن ذلک.

انت آذی لا ضدّ معک فیعاندک، و لا عدل لک فیکاکثرک، و لا ندّ لک فیعارضک تویی آن کس که ضدّی نداری تا با تو دشمنی کند و ماندی نداری تا با تو ستیز کند و همتایی نداری تا با تو معارضه نماید.

انت آذی ابتداء، و اخترع، و استحدث، و ابتدع، و احسن صنع ما صنع تویی آن که آغاز کرد و اخترع نمود و ایجاد کرد و پدید آورد و هرچه ساخت نیکو ساخت.

سبحانک! ما اجلّ شانک، و اسنی فی الاماکن مکانک، و اصدع بالحقّ فرقانک! منزهی تو! چقدر شأن تو والاست و در میان منزلتها منزلت تو چقدر بلند است و چقدر روشن کننده است میزانی که تو برای تشخیص حق و باطل قرار دادی.

سبحانک! من لطیف ما الطفک، و رؤف ما ارفک، و حکیم ما اعرفک! منزهی تو! نازک بینی که چقدر نازک بینی تو زیاد است و مهربانی که چقدر مهربانی تو فراوان است و فرزانه ای که چقدر شناخت تو بسیار است.

سبحانک! من ملیک ما امنعک، و جواد ما اوسعک، و رفیع ما ارفعک! ذو البهاء و المجد و الکبرياء و الحمد منزهی تو! پادشاهی که چقدر توانایی تو زیاد است و سخاوتمندی که چقدر سخاوت تو گسترده است و بلندمرتبه ای که چقدر مرتبه تو بلند است، صاحب ارزش و مجد و عظمت و ستایش.

سبحانک! بسطت بالخیرات یدک، و عرفت الهدایه من عندک، فمن التمسک لدین او دنیا وجدک! منزهی تو! دستان خود را با نیکیها گشوده ای و هدایت از جانب تو شناخته شده است، پس کسی که تو را برای دین یا دنیایش بخواهد، پیدایت می کند.

سبحانک! خضع لک من جری فی علمک، و خشع لعظمتک ما دون عرشک، و انقاد للتسلیم لک کلّ خلقک! منزهی تو! هرکس که در علم تو گذشته، در برابر تو خاضع است و هرچه در زیر عرش توست در برابر عظمت تو خشوع دارد و همه آفریدگانت در برابر تو تسلیم و فرمانبردارند.

قوله علیه السلام و خشع لعظمتک ما دون عرشک: عرش به تفسیری علم حق است یعنی هر چه علم تو بدان تعلق گیرد پیش تو فروتنی و به تفسیر دیگر محدّد الجهات است چون به دلیل های قطعی ثابت شده است که فضا غیر متناهی نیست و هر جسمی مکان طبیعی دارد پیش از خود او آماده برای وی پس چه مانع از آن که جسمی عظیم محیط به همه فضا موجود

باشد و این که امروز فضا را نامتناهی گویند اگر غرض مبالغه نباشد ما آن را صحیح ندانیم چون هر چه مردم امروز گویند صحیح نیست و مسائل بسیار در مطاوی کتب ماست در فلسفه و نجوم و طب و علوم ریاضی که میان ایشان شایع نیست و بسا مطالب که علمای ما می دانستند اما اختراع و کشف آنها را اینها به خود نسبت می دهند. بالجمله متناهی بودن فضا ادله متقن دارد.

باید دانست که این دعا خصوصا در توحید نکات و دقایق بسیار دارد که در ذیل این صفحات نمی گنجد وفقنا الله لفهمه و نشره.

سبحانک! لا- تحسّ و لا- تجسّ و لا- تمسّ و لا- تکاد و لا تماط و لا تنازع و لا تجاری و لا تماری و لا تخادع و لا تماکر! منزهی تو! در محدوده حواس قرار نمی گیری و نمی توان تو را با دست لمس کرد و نمی توان با تو با اعضا تماس گرفت و نمی توان به تو نیرنگ زد و تو را دور کرد و نمی توان با تو ستیز نمود و نمی توان بر تو غلبه کرد و نمی توان با تو جدال نمود و نمی توان با تو خدعه کرد و نمی توان با تو مکر نمود.

سبحانک! سیبلیک جدد و امرک رشد، و انت حیّ صمد منزهی تو! راه تو هموار است و فرمان تو سبب راهنمایی است و تو زنده و بی نیازی.

سبحانک! قولک حکم، و قضاؤک حتم، و ارادتک عزم! منزهی تو! سخن تو دادرسی و قضای تو حتمی و اراده تو قطعی است.

سبحانک! لا راّد لمشیّتک، و لا مبدّل لکلماتک! منزهی تو! کس نتواند مشیت تو را برگرداند و کس نتواند کلمات تو را تغییر دهد.

سبحانک! باهر الایات، فاطر السموات، باری السموات! منزهی تو! ای کسی که نشانه هایش روشن است و ای پدیدآورنده آسمانها و ای آفریننده جانها.

لک الحمد حمدا یدوم بدوامک سپاس بر تو، سپاسی که با ابدیت تو ابدی باشد.

و لک الحمد حمدا خالدا بنعمتک و سپاس بر تو، سپاسی که چون جاودانگی نعمت تو جاوید باشد.

و لک الحمد حمدا یوازی صنعک و سپاس بر تو، سپاسی که برابر با صنعت تو باشد.

و لک الحمد حمدا یزید علی رضاک و سپاس بر تو، سپاسی که بر خوشنودیت بیافزاید.

و لک الحمد حمدا مع حمد کلّ حامد، و شکر ایاقصر عنه شکر کلّ شاکر و سپاس بر تو، سپاسی

که همراه با سپاس هر سپاس کننده ای باشد و شکر و شکر هیج شکرکننده ای به آن نرسد.

حمدا لا ینبغی الا لک، و لا یتقرَّب به الا الیک سپاسی که جز شایسته تو نباشد و به وسیله آن جز به تو تقرب حاصل نشود.

حمدا یتستام به الاوّل، و یتدعی به دوام الاخر سپاسی که سپاس نخستین با آن ادامه یابد و جاودانگی سپاس آخرین از آن درخواست شود.

حمدا یتضاعف علی کرور الازمنه، و یتزاید اضعافا مترادفه سپاسی که با گذشت زمانها چند برابر شود و چند برابر پی در پی بیفزاید.

حمدا یعجز عن احصائه الحفظه، و یزید علی ما احصته فی کتابک الکتبه سپاسی که فرشتگان نگهبان از شمارش آن ناتوان باشند و بر آنچه فرشتگان نویسنده در کتاب تو نوشته اند افزون باشد.

حمدا یوازن عرشک المجید، و یعادل کرسیک الرفیع سپاسی که با عرش با عظمت تو برابری کند و با کرسی بلند تو معادل باشد.

حمدا یکمل لدیک ثوابه، و یتغرق کلّ جزاء جزاؤه سپاسی که ثواب آن نزد تو کامل باشد و پاداش آن همه پاداشها را فراگیرد.

حمدا ظاهره وفق لباطنه، و باطنه وفق لصدق النّیه سپاسی که ظاهر آن با باطن آن مطابق باشد و باطن آن با درستی تیت هماهنگ باشد.

حمدا لم یحمدک خلق مثله، و لا یعرف احد سواک فضله سپاسی که هیچ آفریده ای مانند آن، تو را سپاس نکرده باشد و کسی جز تو برتری آن را نداند.

حمدا یعان من اجتهد فی تعدیده، و یؤیّد من اغرق نزعا فی توفیته سپاسی که هرکس در شمارش آن بکوشد، یاری شود و کسی که در کامل به جا آوردن آن بکوشد تأیید گردد.

حمدا یجمع ما خلقت من الحمد، و ینتظم ما انت خالقہ من بعد سپاسی که همه سپاسها را که آفریده ای گرد آورد و همه آنچه را که بعدا می آفرینی در برگیرد.

حمدا لا حمد اقرب الی قولک منه، و لا احمد ممّن یحمدک به سپاسی که سپاسی نزدیک تر از آن به سخن تو نباشد و سپاسگزارتر از کسی که با آن تو را سپاس می گوید نباشد.

حمدا یوجب بکرمک المزیّد بوفوره، و تصله بمزید بعد مزید بعد طولاً منک سپاسی که به سبب فراوانیش باعث کرم بسیار تو گردد و با افزونی پی در پی آن احسانی از تو به آن برسد.

حمدا یجب لکرم وجهک، و یقابل عزّ جلالک سپاسی که شایسته کرم ذات تو باشد و با عزت و جلال تو معادل باشد.

ربّ صلّ علی محمد و آل محمد، المنتجب المصطفی المکرّم المقرب، افضل صلواتک، و بارک علیه اتمّ برکاتک، و ترخّم علیه امتع رحمتک پروردگار! بهترین صلوات خود را بر محمد و آل محمد فرست آن کس که برگزیده و گرامی و مقرب توست و با کامل ترین برکتهای خود او را برکت ده. و با گواراترین رحمت هایت بر او رحمت نما.

ربّ صلّ علی محمد و اله، صلوه زاکیه لا تکون صلواه ازکی منها، و صلّ علیه صلوه نامیه لا تکون صلوه انمی منها، و صلّ علیه صلوه راضیه لا- تکون صلواه فوقها پروردگار! بر محمد و آل محمد درود فرست، درودی که پاکیزه باشد و پاکیزه تر از آن نباشد و بر او درود فرست درودی که رشدیابنده باشد و رشدیابنده تر از آن نباشد و بر او درود فرست، درودی که خوشنودکننده باشد و درودی بالاتر از آن نباشد.

ربّ صلّ علی محمد و اله، صلوه ترضیه و تزید علی رضاک له، و صلّ علیه صلوه لا ترضی له الا بها، و لا تری غیره لها اهلا پروردگار! بر محمد و آل محمد درود فرست، درودی که او را خوشحال کند و بر رضایت او بیفزاید و بر او درود فرست، درودی که تو را راضی کند و بر رضایت تو نسبت به او بیفزاید. و بر او درود فرست، درودی که جز با آن از او راضی نمی شوی و جز او کسی را شایسته آن نبینی.

ربّ صلّ علی محمد و اله صلوه تجاوز رضوانک، و یتصل اتّصالها ببقائک، و لا ینفد کما لا تنفد کلماتک پروردگار! بر محمد و آل محمد درود فرست، درودی که از خوشنودی تو بگذرد و بقای آن به بقای تو متصل شود و همان گونه که سخنان تو پایان نمی یابد، پایان نیابد.

قوله علیه السلام و لا- ینفد کما لا تنفد کلماتک: مراد از سخنان حق چنانچه شیخ طبرسی (رض) در مجمع البیان گوید معلومات و مقدمات پروردگار است که پایان ندارد و هر سخنی که بر آنها دلالت کند هم پایان ندارد.

ربّ صلّ علی محمد و آله، صلوه تنتظم صلوات ملائکتک و انبیائک و رسلک و اهل طاعتک، و تشتمل علی صلوات عبادک من جنک و انسک و اهل اجابتک، و تجتمع علی صلوه کلّ من ذرات و برات من اصناف خلقک پروردگار! بر محمد و آل محمد درود فرست، درودی که درودهای فرشتگان و پیامبران و اهل اطاعت تو را در برگیرد و بر درودهای بندگانت از جن و انس و

کسانی که دعوت تو را پذیرفته اند، شامل گردد و با درود هر کسی از انواع آفریدگانت جمع شود.

رَبِّ صَلِّ عَلَيْهِ وَآلِهِ، صَلَوةٌ تَحِيطُ بِكُلِّ صَلَوةٍ سَالِفَةٍ وَمُتَأَنِّفَةٍ، وَصَلِّ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِ آلِهِ، صَلَوةٌ مَرَضِيَّةٌ لَكَ وَ لِمَنْ دُونَكَ، وَ تَنْشِيءٌ مَعَ ذَلِكَ صَلَواتٍ تَضَاعَفَ مَعَهَا تِلْكَ الصَّلَواتُ عِنْدَهَا، وَ تَزِيدُهَا عَلَيَّ كَرُورِ الْإِيَّامِ زِيَادَةً فِي تَضَاعِيفِ لَا يَعِدُّهَا غَيْرِكَ پُرُورِدْگَارًا! بر او و خاندانش درود فرست، درودی که بر هر درود گذشته و درود تازه احاطه کند و بر او خاندانش درود فرست، درودی که مورد رضایت تو و غیر تو باشد و با آن درودهایی بیافرینی که همراه با آن باشد و آن درودها را چند برابر کند و در گردش روزگار آن درودها را آنچنان بیفزایی که جز تو کسی نتواند آن را بشمارد.

رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ اطَّابِ اَهْلِ بَيْتِهِ الْآدِينَ اخْتَرْتَهُمْ لَامِرِكُمْ، وَ جَعَلْتَهُمْ خَزَنَةَ عِلْمِكُمْ، وَ حَفِظْتَهُمْ دِينَكَ، وَ خَلَفَاءَكَ فِي اَرْضِكَ، وَ حُجَجَكَ عَلَيَّ عِبَادِكَ، وَ طَهَّرْتَهُمْ مِنَ الرَّجْسِ وَ الدَّنَسِ تَطْهِيْرًا بَارَادَتِكَ، وَ جَعَلْتَهُمْ الْوَسِيْلَةَ إِلَيْكَ، وَ الْمَسْلِكَ إِلَى جَنَّتِكَ پُرُورِدْگَارًا! بر پاکان اهل بیت او (پیامبر) درود بفرست همان کسانی که آنها را برای فرمان خود انتخاب کرده ای و آنان را خزانه داران علم خود و نگهبانان دین خود و جانشینان خود در زمین و حجت‌های خود بر بندگانت قرار داده ای و آنان را از پلیدی و ناپاکی با اراده خود پاک ساختی و آنان را وسیله برای خود و راهی به بهشت قرار دادی.

این همه اوصاف که در این فقره برای آل محمد ذکر شده، هر انسانی را ملزم می‌دارد به این که این خاندان را دوست بدارد و کسی که دامن اهل بیت را رها کرد و به آن متوسل نشد و اهل بیت پیغمبر را دشمن داشت پس بر ذمّه رسول خداست که او را دشمن بدارد زیرا که او واجب مهمّی از واجبات مهمّه خدای عز و جلّ را ترک کرده بنابراین چه فضیلتی و چه شرافتی برتر و بالاتر از این است و چه فضیلت و شرفی همپایه با این خواهد بود؟ پس خدای عز و جلّ این آیه را بر پیغمبرش فر فرستاد که بگو به اینان من بر رسالت خود اجری از شما نمی‌طلبم مگر دوستی خویشاوندان من.

پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم در میان اصحابش به پا خاست و حمد و ثنای الهی را به جای آورد و فرمود: ای مردم! همانا که خدای عز و جلّ تکلیفی را بر شما واجب فرموده است آیا شما ادای آن واجب را خواهید کرد؟ هیچ کس پاسخ نداد. پس آن حضرت فرمود این وظیفه طلا و نقره

پس اصحاب گفتند اگر چنین است بیان فرمائید پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر آنان همین آیه را قرائت فرمود پس اصحاب گفتند ما براین پیشنهاد شما پاسخ مثبت می دهیم و قبولش داریم و لیکن بیشترین آنان بر قول خود وفا نکردند و خدای عز و جل هیچ پیغمبری را بر نیانگیخت مگر آن که از طریق وحی به او فرمود که از قوم خود اجر و مزدی نخواهد، زیرا خدای عز و جل خود اجر و پاداش پیامبران را به طور کامل عطا می فرماید و محمد صلی الله علیه و آله و سلم را خدای عز و جل دوستی خویشاوندان پیغمبر را بر امت پیغمبر واجب فرمود و پیغمبر را دستور داد که مزد خود را در خویشاوندان قرار دهد تا مردم خویشاوندان پیغمبر را دوست بدارند، زیرا خدای عز و جل با واجب کردن مودت آنان فضیلت و برتری آنان را معرفی فرمود که هر اندازه فضیلت شناخته شود به همان نسبت محبت و مودت ایجاد می شود و چون خدای عز و جل این مودت را واجب فرمود بر مردم گران آمد که وجوب اطاعت بار سنگینی است.

پس افرادی که خدای تعالی از آنان پیمان گرفته بود که بر سر پیمان باشند دست از دامن آنان برنداشتند و همچنان بر عهد خود وفادار ماندند، ولی گروهی از تفرقه جویان و نفاق ورزان در عناد خود باقی ماندند و نفاق ورزیدند و انکار کردند و آن را از محدوده ای که خدای تعالی مقرر فرموده بود بیرون بردند و گفتند مقصود از خویشاوندان جماعت عرب است بدون استثناء، زیرا دعوت پیغمبر همگانی است و اختصاص به طایفه ای ندارد و به هر صورت ما که می دانیم مودت مخصوص خویشاوندان آن حضرت است و هرکس که از جهت خویشاوندی به پیغمبر نزدیک تر است به مودت و دوستی اولی تر خواهد بود و هر چند قرابت نزدیک تر باشد به همان اندازه هم مودت و دوستی اولی تر خواهد بود و با پیغمبر خدا در رابطه با مراعاتی که آن حضرت می فرمودند و نسبت به امت مهربانی می کردند اعراب طریق انصاف نپیمودند و منتی را که خدای تعالی بر امت پیغمبر داشت و زبانها از ادای شکر آن عاجز است درباره ذریه و اهل بیت پیغمبر ادا نکردند که می بایست آنان را همچون چشمان عزیز خودشان نگهداری می کردند و دوست می داشتند. و چگونه چنین نباشد در حالی که قرآن همین را می گوید و مردم را به آن دعوت می کند و اخبار و روایات این را ثابت کرده که اهل بیت پیغمبرند که خدای تعالی دوستی آنان را واجب فرموده و وعده پاداش بر آن داده ولی هیچ کس به آن مودت وفا نکرد، و این مودت است که هرکس با ایمان و اخلاص آن

را داشته باشد مستحق بهشت خواهد بود، زیرا خدای تعالی می فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (1) ه این آیه شریفه مفسر و بیانگر همان مودت است. سپس امام رضا علیه السلام فرمود: پدرم حدیث فرمود از جدّم و ایشان از پدرانشان و آنان از حسین بن علی علیه السلام که فرمود مهاجران و انصار دسته جمعی به حضور رسول خدا رسیدند و عرض کردند: یا رسول الله میهمانانی که از خارج برای شما می رسد خرج شما را سنگین می کنند اکنون ما به جان و مال در خدمت شما هستیم.

فکر، آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمایی. هرچه می خواهی به دیگران ببخش و هرچه می خواهی برای خود نگهدار. امام حسین علیه السلام فرمود: پس خدای عز و جل جبرئیل روح الامین را فرو فرستاد که عرض کرد ای محمد! بگو به مردم که من هیچ مزدی نمی خواهم مگر مهربانی و دوستی درباره خانواده ام بعد از آن که من از میان شما رفتم. پس آنان بیرون شدند.

پس منافقین گفتند رسول خدا پیشنهاد ما را ترک نکرد مگر برای آن که نزدیکان و خویشان خود را پس از رحلتش به ما سفارش کند؛ این نبود مگر افترا و دروغ (که نعوذ بالله) گفت. و این سخن بسیار عظیم بود.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» (2) نیز آیه نازل فرمود که «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَى بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (3) کافران می گویند که محمد صلی الله علیه و آله و سلم خود این آیات قرآن را فرابافته است. ای رسول! جواب آنها بگو: اگر این قرآن را من خود بافته باشم (خدا مرا عذاب می کند) و شما از قهر خدا هیچ قدرتی بر نجات من ندارید و او به افکاری که در آن فرو می روید داناتر است و گواه میان من و شما هم او کافی است، اوست خدای آمرزنده مهربان.

پس پیغمبر کس نزد آنان فرستاد که گفت مگر تازه ای روی داده است؟ گفتند: آری به خدا قسم یا رسول الله! بعضی از ما سخن تندی گفت که ما آن را دوست نداشتیم. پس پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم این آیه را بر آنان تلاوت فرمود و آنان به گریه افتادند و سخت گریستند. پس خدای تعالی این آیه را

ص: 417

1- سوره شوری، آیه 22-23.

2- سوره شوری، آیه 24.

3- سوره احقاف، آیه 8.

نازل فرمود: «وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ» (1) و ست همان خدایی که توبه را از بندگان می پذیرد و از گناهان عفو می فرماید و آنچه را که شما انجام می دهید می داند.

پس این است آیه ششم، و اما آیه هفتم قول خدای تعالی است که می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» (2) راستی که خدای تعالی و فرشتگانش بر پیغمبر درود می فرستند، ای کسانی که ایمان آورده اید شما هم بر پیغمبر درود بفرستید و با تعظیم و اجلال بر او سلام گوید و تسلیم فرمان او شوید. و کسانی از آنان که عناد می ورزیدند دانستند که چون این آیه نازل شد به رسول خدا عرض شد: یا رسول الله! سلام بر شما را فهمیدیم، درود بر شما چگونه است؟ فرمود بگوید: «اللهم صل علی محمد و آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم انک حمید مجید» (بارالها! بر محمد و خاندان محمد درود بفرست آنچنان که بر ابراهیم و آل او درود فرستادی، زیرا تویی خدای سزاوار حمد و دارای مجد و بزرگواری).

ای مردم آیا در میان شما در این سخن خلافتی هست؟ گفتند: نه، و مأمون هم گفت این چیزی است که اصلاً در آن خلافتی نیست و قولی است که جملگی برآند آیا در خدمت شما در ارتباط با آل در قرآن از این همه روشن تر چیزی هست؟ امام رضا علیه السلام فرمود: آری بگویند بدانم، خدای عز و جل که می فرماید «یس وَالْقُرْآنِ الْحَکِیمِ إِنَّکَ لَمِنَ الْمُرْسَلِینَ عَلَی صِدْرَاطٍ مُسْتَقِیمٍ» (3) دای تعالی از (یس) چه کسی را قصد کرده است؟ علما گفتند: بدون شک مقصود از (یس) محمد است و احدی در آن شک نکرده است. امام رضا علیه السلام فرمود: همانا خدای عز و جل از خلال این آیه بر محمد و آل محمد فضیلتی عطا فرموده است که کسی به حقیقت توصیف او نمی تواند رسید مگر آن که از عقل خود کمک بگیرد؛ به این بیان که خدای عز و جل بجز بر پیامبران بر هیچ کس سلام نکرده است که فرمود: «سَلَامٌ عَلَی نُوحٍ فِی الْعَالَمِینَ» (4) فرمود: «سَلَامٌ عَلَی اِبْرَاهِیمَ» (5) فرمود: «سَلَامٌ عَلَی مُوسَى وَ هَارُونَ» (6) فرمود خدای عز و جل:

ص: 418

- 1- سوره شوری، آیه 25.
- 2- سوره احزاب، آیه 56.
- 3- سوره یس، آیه 1-4.
- 4- سوره صافات، آیه 79.
- 5- سوره صافات، آیه 109.
- 6- سوره صافات، آیه 120.

«سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ» (1) مقصود از آل یس آل محمد علیهم السلام بود. پس مأمون گفت من می دانستم که شرح و بیان این در معدن نبوت است پس این هفتمین بود اما هشتمین آن جاست که خدای عز و جل می فرماید: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ» (2) ای مؤمنان بدانید که هرچه به شما غنیمت و فایده برسد پنج یک آن خاص خدا و رسول و خویشان اوست. پس سهم خویشان را با سهم خود و سهم رسول خدا قرین یکدیگر فرموده است این هم فاصله ای است میان آل و امت، زیرا خدای عز و جل آنان را در جای مخصوصی و مردم را در جای مخصوص دیگر قرار داد و برای آنان همان را پسندید که برای خودش پسندیده بود و آنها را برگزید و اول خود را فرمود و دوم پیغمبرش را سپس خویشاوندان را در هرچه که از مال و ثروت به رسم غنیمت و غیر آن که خدای عز و جل برای خود پسندید همان را برای خویشان آن حضرت نیز پسندید که فرمود و به حق فرمود: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ» .

پس این تاکید مؤکدی است و اثری است باقی و جاویدان برای آل محمد تا روز قیامت که در کتاب الله ناطق است، کتابی که هرگز بطلان بر او عارض نمی شود، نه در حال و نه بعد از این، و از جانب خدای حکیم حمید نازل شده است. و اما این که فرمود غنیمت مال یتیمان و مسکینان است، یتیم اگر دوران یتیمی اش به پایان رسید سهم او از غنائم قطع می شود و دیگر بهره ای از آن نخواهد داشت و مسکین هم این چنین است که اگر مسکنت و درماندگی اش قطع شد دیگر از غنیمت سهمی ندارد و غنیمت بر او حلال نیست ولیکن سهم خویشاوندان تا روز قیامت پابرجاست، چه غنی باشند و چه فقیر، زیرا هیچ کس از خدا غنی تر نیست و از رسول خدا بی نیازتر نباشد.

پس همان گونه که برای خودش سهمی و برای رسولش سهمی گذاشته است، برای آل محمد نیز همان را پسندیده است که برای خودش پسندیده بود. و همچنین در غنیمت جنگی آنچه را که برای خود و برای پیغمبرش پسندیده بود برای خویشان پیغمبر نیز همان را پسندیده و همان گونه که در غنیمت اولاً- سهمی برای خود و سپس برای پیغمبرش مقرر فرمود، برای ذوی القربی نیز مقرر فرمود. و همچنین در اطاعت و فرمانبری فرمود: «يَا أَيُّهَا

ص: 419

1- سوره صافات، آیه 130.

2- سوره انفال، آیه 41.

الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (1) ی کسانی که ایمان آورده اید! فرمان خدا و رسول و فرمانداران از طرف خدا و رسول را که از شما هستند اطاعت کنید؛ پس ابتدانا خودش را فرمود سپس رسولش را و سپس اهل بیت رسولش را. همچنین آیه ولایت «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» (2) لى شما فقط خدا و رسول او و کسانی هستند که ایمان آورده اند؛ و خداوند ولایت آنها را با اطاعت پیامبر به طاعت خودش قرین کرد همچنان که سهم آنها را با سهم پیامبر قرین سهم خودش فرمود در غنیمت و فنی (غنیمت جنگی). پس بزرگ است خدای تعالی بزرگوار است خدای تعالی که چه نعمت عظیمی بر این اهل بیت عنایت فرموده.

و چون قصه صدقه آمد خدای تعالی خودش را از آن منزه فرمود و رسولش را منزه فرمود و اهل بیت پیامبر را هم از آن صدقه منزه فرمود، پس فرمود: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ» (3)

صدقه ها مخصوص این افراد است: فقرا و مساکین و کارگزاران صدقه ها و کسانی که با دادن زکات دلهايشان به دست می آید و در آزاد کردن بنده ها و ورشکستگان و در راه خدا و در راه مانده.

مصرف صدقات منحصرًا مختص این هشت طایفه است: فقیران و عاجزان و متصدیان اداره صدقات و برای تألیف قلوب (یعنی برای متمایل کردن بیگانگان به اسلام) و آزادی بردگان و قرض داران و در راه خدا و به راه درماندگان. این مصارف هشتگانه فرض و حکم خداست، آیا می یابی در یکی از این موارد این که خدای عزّ و جل برای خود و یا برای رسولش یا برای خویشاوندان پیامبر نامی برده باشد؟ زیرا خداوند خودش را از صدقه منزه فرمود و پیامبرش را منزه فرمود و اهل بیت پیامبرش را منزه فرمود، نه بلکه بر آنها حرام کرد، زیرا صدقه بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم و آل او حرام است و آن چرکهای دست مردم است و برای آنها حلال نیست زیرا آنها از هر چرک و ناپاکی تطهیر شده اند و چون خدای عز و جلّ تطهیر فرمود و آنها را برگزید آنچه برای خود می پسندید برای آنها هم پسندید و برای آنها نخواست آنچه را که برای خود نخواست. این هشتمین مورد.

ص: 420

1- سورة نساء، آیه 59.

2- سورة مائده، آیه 55.

3- سورة توبه، آیه 60.

پس ماییم همان اهل ذکری که خدای عز و جل فرمود اگر چیزی را نمی دانید از اهل ذکر پرسید. پس ماییم اهل ذکر، اگر چیزی را نمی دانید از ما پرسید. علما گفتند: خدای تعالی از این آیه یهود و نصاری مقصودش بود. امام رضا علیه السلام فرمود: سبحان الله! مگر چنین چیزی جایز است؟! که در این صورت خداوند ما را به دین آنها دعوت کرده و آنها می گویند که دین آنها برتر از دین اسلام است. مأمون گفت: آیا در این باره شرحی دارید که برخلاف گفته اینان باشد؟ حضرت فرمود: آری، مقصود از ذکر رسول خداست و ماییم اهل ذکر، و این مطلب در کتاب خدای عز و جل است آن جا که در سوره طلاق می فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ» (1) پس شما ای خردمندانی که ایمان آورده اید از خدا بترسید (و راه طاعت پیش گیرید) که خدا برای (هدایت) شما قرآن را نازل کرد و رسول بزرگواری را فرستاد که برای شما آیات روشن خدا را تلاوت کند. پس ذکر رسول خداست و ما اهل بیت او هستیم. این نهمین فضیلت.

و اما دهم این است که خدای تعالی در آیه تحریم فرموده است: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَ بَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ» (2) آخر آیه، مادران و دختران و خواهران شما بر شما حرام شده است.

بگویند بدانم آیا دختر من و یا دختر پسر من (نواده پسری من) و هرکس را که نسل صلبی من است رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اگر زنده بود می توانست به همسری خود بگیرد؟ گفتند: نه نمی توانست. فرمود: بگویند بدانم آیا برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اگر زنده بود جایز بود که دختر یکی از شما را به همسری بگیرد؟ گفتند: آری. فرمود: این روشنگر آن است که من از آل پیغمبرم و شما نیستید، که اگر شما نیز از آل پیغمبر بودید دختران شما نیز بر پیغمبر حرام می شد همان گونه که دختران من بر آن حضرت حرام است؛ و این از آن روست که من از آل او هستم ولی شما از امت او هستید؛ و این است فرق میان آل و امت که آل از رسول خداست اما امت اگر از آل بیت نباشد از رسول خدا نیست. این هم فضیلت دهم.

و اما یازدهم آن است که خدای عز و جل در سوره غافر از زبان یکی از آل فرعون نقل می فرماید که: «وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَ

ص: 421

1- سوره طلاق، آیه 10-11.

2- سوره نساء، آیه 23.

«قَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ» (1) آخر آیه، و مرد باایمانی از آل فرعون که ایمانش را پنهان می داشت با فرعونیان گفت: آیا مردی را به جرم این که می گوید پروردگار من خداست می کشید در صورتی که با معجزه ادله روشن از جانب خدا برای شما آمده است؟! و این مرد پسر دایی فرعون بود، خدای تعالی او را به فرعون نسبت داده ولی به دین فرعون نسبتش نداد.

همچنین خدای تعالی ما را مخصوص فرمود چون ما از آل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بودیم و از او متولد شده بودیم و با عموم مردم در دین شریکیم، و این است فرق میان آل و امت. این هم یازدهمین مورد.

و اما مورد دوازدهم آن است که خدای عز و جل می فرماید: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (2) و اهل بیت خود را به نماز امر کن و خود نیز بر نماز و ذکر حق صبور باش. پس خدای عز و جل ما را به این خصوصیت مخصوص فرمود که ما را با امت به برپا داشتن نماز امر فرمود؛ سپس ما را نه امت را مخصوصا یاد کرد. رسول خدا پس از آن که این آیه نازل شد، نه ماه هر روز به هنگام هر نماز پنج بار به در خانه علی و فاطمه (علیهما السلام) می آمد و می فرمود: «الصلوة رحمکم الله» خدا شما را رحمت کند وقت نماز است برخیزید برای نماز، و خدای عز و جل به هیچ یک از ذریه پیامبران چنین کرامت و احترامی که برای ماست عطا نفرموده و این مخصوص ما است نه هیچ یک از اهل بیت پیغمبر. پس مأمون و همه علمای حاضر در مجلس گفتند خدا شما اهل بیت پیغمبرتان را از جانب امت جزای خیر مرحمت فرماید ما هر چیزی که بر ما مشتبه شود شرح و بیان آن را بجز نزد شما نزد هیچ کسی دیگر نمی یابیم. پایان حدیث شریف و ترجمه آن بدون توجه به اختلاف نسخه ها که معمولا در این گونه روایات مفصله وجود دارد، و علامه مجلسی (رض) را نیز بیانی در شرح حدیث است طالبین مراجعه کنند به بحار ج 25 ص 232.

و اما کیفیت استدلال به این آیه با قطع نظر از تعبّد به روایات که سیّد شارح از آن تعبیر به (استدلال درایتی می کند) به این تقریب است: با توجه به دو مقدمه مطلب روشن می شود، اولاً آن که مسلماً مقصود از اراده در این آیه شریفه اراده مطلقه نیست، زیرا آن اراده متوجه به عموم مردم است و اختصاصی به اهل بیت ندارد، و ثانیاً این که بدون شک این آیه در مقام

ص: 422

1- سوره غافر، آیه 28.

2- سوره طه، آیه 132.

تعظیم و مدح اهل بیت است و اگر مقصود آن اراده عامه باشد مدحی برای اهل بیت نیست، پس لا محاله باید وجه دوم را قبول کنیم و قبول آن ملازم با این است که مخاطبین این آیه از همه قبایح به دور باشند که همان معنای عصمت است، زیرا الف و لام «الرجس» برای جنس است و اگر بخواهیم جنس رجس را و ماهیت آن را نفی کنیم باید همه جزئیاتش نفی شود، و ما می دانیم که به هنگام نزول این آیه شریفه کسی دارای مقام عصمت به غیر از اهل بیت علیهم السلام نبود پس ثابت شد که این آیه مختص به آنهاست و دیگران را نشاید. پایان بیان سید شارح (رض) به اختصار.

اشکال دیگری در این جا شده است و آن این که اول آیه و همچنین بعد از این آیه شریفه درباره زنان پیامبر است.

*جواب

آنچه مسلم است، ترتیب فعلی آیات و سور قرآن برخلاف ترتیب نزول آیات و سور است زیرا به اجماع مفسرین اولین سوره نازله سوره علق است و آن در اول قرآن ثبت نشده و به قول بعضی از بزرگان قدر مسلم از روایاتی که می گوید قرآن تحریف شده اگر نخواهیم روایات را طرح کنیم تحریف به همین معناست که آیات قرآنی برطبق و ترتیب نزول نیست، کما این که آخرین سوره نازله نیز سوره ناس نیست که در قرآن در آخر آمده و نیز بسیاری از سوره ها مکی است و بسیاری مدنی و بلکه بعضی از سور یک قسمت از سوره مکی و قسمت دیگر آن مدنی است که در ترتیب فعلی قرآن هیچ کدام از اینها مراعات نشده است، و به علاوه درج بعضی از آیات شریفه در بعضی از موارد به طور عمد قرار گرفته، مانند آیه «الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...» (1) آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ» (2) ه شرح این مطلب را مفسرین عالی مقام در جای خود بیان فرموده اند.

*اشکال دوم

این که به عقیده ما شیعیان، ائمه علیهم السلام در تمام عمر معصوم بوده اند و گرد گناه

ص: 423

1- سوره مائده، آیه 3.

2- سوره مائده، آیه 67.

نگشته اند و ذهاب و تطهیر فرع ثبوت است که رجس بوده و رفع شده و نجس بوده و تطهیر شده. جواب: اولاً یکی از اسماء الهی طاهر است که هیچ ملازمه ای با ثبوت نجاست - نعوذ بالله - ندارد، و ثانیاً ذهاب فرع ثبوت نیست، اگر حیوانی یا دشمنی قصد حمله به شما داشته باشد و او را دفع کنند صدق ذهاب می کند قوای نفسانی در انسان اقتضاهایی دارد که قوه ایمان و تقوی از اقتضای آنها جلوگیری می کند که این در حقیقت دفع است که اصطلاحاً به آن رفع می شود و خداوند در همان عالم نورانیت ارواح این بزرگواران را پاک و پاکیزه خلق فرموده است.

هفتم از علل استحقاق آنها به صلوات الهی این است که خدای تعالی آنها را وسیله به سوی خودش قرار داده که آنها سبب هدایت و راهنمایی خلقند به سوی حق، و خدا آنها را برای دعوت به سوی خودش نصب فرموده که به خلق کیفیت سلوک الی الله را بیاموزند تا به آن حضرت قدس راه پیدا کنند و به این لحاظ آنها وسیله به سوی خدا هستند به حکم آیه شریفه «وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» (1).

هشتم: که خدای تعالی آنان را وسیله ای برای رسیدن بندگان به بهشت قرار داده است یعنی در استدلال هفتمین، امامان معصوم وسیله وصول مردم به خدا هستند و در استدلال هشتمین وسیله ای برای رسیدن مردم به بهشت خدا می باشند (دقت شود).

قوله عليه السلام و طهّرتهم من الرجس و الدنس تطهیراً بارادتک و آنان را از هر پلیدی و ناپاکی به خواست خود پاک کردی.

اشاره به آیه تطهیر است و دلیل آن که مراد از اهل بیت اهل عصمت باشند چون خداوند به اراده تکوینی پاک بودن آنان را خواست و البته خواست خدا واقع شود. و اگر گویی شاید اراده تشریحی مراد باشد، گوئیم خداوند به اراده تشریحی طهارت همه مردم را خواست و اختصاص به اهل بیت نداشت. و به عبارت دیگر خداوند همه مردم را مکلف فرمود به پاکی و پرهیز، گروهی مخالفت کردند و گروهی فرمان بردند به اختیار خود؛ اما اهل بیت علیهم السلام را پاک خواست و در علمش گذشت که از همه معاصی عمداً و سهواً و خطاء محفوظ باشند و این مخصوص به آنهاست و روایت هم از طریق اهل سنت در این معنی بسیار است. مشافهین در زمان نزول قرآن پنج تن بودند و سایر ائمه علیهم السلام که پس از این آیه متولد گردیدند به اجماع

ص: 424

مرگب در حکم آیه داخلند. اگر گویی آیه تطهیر خطاب به زنان پیغمبر است، گوئیم آن قسمت که استشهاد بدان می کنیم خطاب به زنان نیست به دلیل آن که ضمائر مؤنث را به مذکر تبدیل فرمود.

رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ صَلَوَةُ تَجْزِلُ لَهُمْ بِهَا مِنْ نَحْلِكَ وَكَرَامَتِكَ وَتَكْمِلُ لَهُمُ الْأَشْيَاءَ مِنْ عَطَايَاكَ وَنُؤْفَلِكَ وَتُوفِّرُ عَلَيْهِمُ الْحِطَّ مِنْ عَوَائِدِكَ وَفَوَائِدِكَ رَبِّ صَلِّ عَلَيْهِمْ صَلَوَةَ لَا أَمِدُ فِي أَوْلِيَّهَا وَلَا غَايَةَ لِأَمْدِهَا وَلَا نَهَايَةَ لِأَخْرَافِهَا بِرُورِدِهَا! بِرِئَاسَةِ أَنْ حَضْرَتِ وَبِرِئَاسَةِ أَوْلَادِهَا بِفِرْسَتِهَا كَيْ لَا يَكُونَ مِنْهَا حُدُودٌ وَنَهْ مَدَّتْهَا بِرِئَاسَتِهَا وَنَهْ خَرَشَتْهَا بِرِئَاسَتِهَا.

رَبِّ صَلِّ عَلَيْهِمْ زِينَةَ عَرْشِكَ وَمَادُونَهُ وَمَلِيَّةَ سَمَوَاتِكَ وَمَا فَوْقَهُنَّ وَعَدَدَ أَرْضِيكَ وَمَا تَحْتَهُنَّ وَمَا بَيْنَهُنَّ صَلَوَةَ تَقْرِبُهُمْ مِنْكَ زَلْفِي وَتَكُونُ لَكَ وَلَهُمْ رِضَى وَمَتَّصِلَةٌ بِنِظَائِرِهِنَّ أَبَدًا. بِرُورِدِهَا! بِرِئَاسَةِ أَنْ حَضْرَتِ وَبِرِئَاسَةِ أَوْلَادِهَا بِفِرْسَتِهَا كَيْ لَا يَكُونَ مِنْهَا حُدُودٌ وَنَهْ مَدَّتْهَا بِرِئَاسَتِهَا وَنَهْ خَرَشَتْهَا بِرِئَاسَتِهَا.

ثقة الاسلام كليني - رضوان الله عليه - در کتاب روضه کافی به سند خود از ابی حمزه ثمالی و او از امام باقر علیه السلام نقل می کند که شی در محضر امام باقر علیه السلام بودم، حضرتش نگاهی به آسمان دوخت و فرمود: ای ابا حمزه این قبه پدر ما آدم است و خدای تعالی سی و نه عدد از این قبه ها ساخته و در آنها خلقی است که یک چشم به هم زدن نافرمانی خدای تعالی را نکرده اند «عن ابی حمزه الثمالی عن ابی جعفر علیه السلام قال: قال لی لیله وانا عنده و نظر الی السماء: یا ابا حمزه هذه قبه ابینا آدم علیه السلام و ان لله تعالی سواها تسعه و ثلاثین قبه فیها خلق ما عصوا الله طرفه عین». بعضی گفته اند که در قرآن کریم فقط یک آیه است که اشاره دارد بر این که زمین نیز همچون آسمانها هفت است و آن این آیه شریفه است: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (1) دای تعالی آن کسی است که هفت آسمان را آفرید و مانند آن آسمانها از (هفت طبقه) زمین خلق فرمود و امر نافذ خود را در بین هفت آسمان و زمین نازل فرماید تا بدانید که خدای تعالی بر هر چیز توانا و به احاطه علمی بر همه امور آگاه است.

مترجم گوید: روایات درباره شماره آسمانها و زمین مختلف و متعدد است و از متشابهات

ص: 425

روایات است که باید علم او را به اهلس ردّ کرد مخصوصاً با توجه به پیشرفت علوم طبیعی در امروز که بجز فضای لایتنهای چیزی برای بشر کشف نشده است، و درباره زمین نیز روایاتی است، از جمله آن که عیاشی به سند خود از امام رضا علیه السلام روایت می کند که آن حضرت کف دست چپ خود را باز کرد و سپس کف دست راست را بر روی آن نهاد پس فرمود این زمین دنیایی است و پست ترین زمینهاست و آسمان دنیا همچون قبه ای بر روی آن است و زمین دوّم بالای آسمان دنیاست، و آسمان دوم قبه ای است بالای آن و زمین سوّم بالای آسمان دوم است، و آسمان سوّم قبه ای است بالای آن تا آن که چهارم و پنجم و ششم را فرمود.

پس فرمود: زمین هفتم بالای ششم است و آسمان هفتم قبه ای است بالای آن و عرش خدای رحمن بالای آسمان هفتم است، و به این مطلب اشاره می کند آیه شریفه «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ» و صاحب امر پیغمبر است که در روی زمین است و امر خدای تعالی از بالای آسمانها نازل می شود میان آسمانها و زمینها «روی العیاشی باسناده عن الحسین بن خالد عن ابی الحسن علیه السلام قال: بسط كفه اليسرى ثم وضع اليمنى عليها فقال هذه الارض الدنيا و السماء الدنيا عليها قبه و الارض الثانيه فوق السماء الدنيا و السماء الثانيه فوقها قبه و الارض الثالثه فوق السماء الثانيه و السماء الثالثه فوقها قبه حتى ذكر الرابعه و الخامسه و السادسه فقال: و الارض السابعه فوق السماء السادسه و السماء السابعه فوقها قبه و عرش الرحمن فوق السماء السابعه و هو قوله سبع سموات و من الارض مثلهن يتنزل الامر بينهن و انما صاحب الامر النبي و هو على وجه الارض و انما يتنزل الامر من فوق (من فوقهن) من بين السموات و الارضين».

و چنانچه مذکور شد بهتر ردّ فهم معانی این گونه روایات است به اهل آن و هم الراسخون فی العلم سلام علی ذکرهم. قوله علیه السلام و ملاً سمواتک و ما فوقهن و عدد ارضیک و ما تحتهن و ما بینهن سیّد شارح علیه الرحمه فرماید برای هیچ یک از حکمای پیشین و متأخران معلوم نگشت از طریق عقل و نه نقل که شمار عوالم آسمانها چند است.

و ابو حمزه ثمالی از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کند که آن حضرت سوی آسمان نگریست و فرمود این قبه پدر ما آدم است و خدای تعالی را غیر از این سی و نه قبه دیگر باشد و در آنها آفریدگانی است که هرگز معصیت خدای نکرده اند. و نیز گوید آنچه فلاسفه می گفتند آسمانها به یکدیگر چسبیده اند دلیل ندارد و شاید میان آنها فرجه باشد.

و شیخ طبرسی (ره) درباره شماره زمینها گوید: بعضی گفتند هفت زمین طبقه ها هستند

روی یکدیگر مانند آسمانها و ابو صالح از ابن عباس روایت کند که هفت زمین هفت پاره از زمین است پهلوی هم و دریاها میان آنها فاصله شده است و زمینها بالای یکدیگر نیستند. و نیشابوری در تفسیر آیه «وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ» گوید: به قولی مراد از هفت زمین هفت اقلیم است و این قول به نظر نزدیک تر آید چون خداوند احتجاج به چیزی فرماید که مردم آن را بشناسند و اهل آن زمان ربع مسکون را به هفت بخش کرده و آن را هفت اقلیم می گفتند و خداوند در مقام بیان قدرت و نعمت خود به همان که میان مردم مشهور بوده احتجاج کرد، و منافی آن نیست که زمین یکی باشد. و در روایت دیگر است که زمین زیر پای ما یکی بیش نیست و شش زمین دیگر بالای سر ماست. و بعضی گویند دلیلی در قرآن نیامده که زمین هفت باشد و این که فرمود زمین را مثل آسمان آفرید، دلیل آن نیست که هفت زمین آفرید و شاید وجه شبه چیز دیگر بوده غیر عدد، و الله العالم.

اللهم انک ایتد دینک فی کل اوان بامام اقمته علما لعبادک و مناراً فی بلادک بعد أن وصلت حبله بحبلک و جعلته الذریعه الی رضوانک بارالها! تو دین خود را در هر زمان و روزگاری به وسیله امام و پیشوایی (یکی از ائمه معصومین علیهم السلام اگر مقصود از دین، اسلام باشد و یا مطلق پیشوایان دینی و الهی اگر مقصود اعم از دین اسلام باشد) تأیید فرموده ای؛ امام و پیشوایی که او را برای بندگان علامت (راهنما) و در شهرها نشانه راه حق بر پا داشته ای پس از آن که ریسمان و پیمان و دوستی آن امام را به پیمان دوستی خود پیوسته و او را سبب خوشنودی خویش گردانیده ای.

و افترضت طاعته و حذرت معصیته و اطاعت و فرمانبرداری از او را واجب فرموده و از مخالفتش بر حذر داشته ای.

و امرت بامثال اوامر و الانتهاء عند نهیه و دستور فرمودی تا مردم از فرمانهایش فرمانبری نموده و هر جا که نهی فرموده بازایستند و الا یتقدمه متقدم و لا یتأخر عنه متأخر و هیچ کس از او پیشی نگیرد و از او واپس نماند که معنای امامت و پیشوایی همین را اقتضا می کند؛ چنان که امیر المؤمنین علیه السلام در مرقومه شان به استنادار بصره مرقوم فرمود: «الا و ان لكل مأموم اماما یقتدی به و یستضی بنور علمه»، همان که برای هر مأمومی ضروری است که امامی داشته باشد تا به آن اقتدا کند و از نور دانش وی نور بگیرد. حتی در فقه ما نیز این مسئله مطرح است که اگر نمازگزاری که اقتدا کرده و به جماعت نماز می گزارد، در افعال نماز عمداً بر امام پیشی گیرد

جماعتش محکوم به بطلان است.

و در صلواتی که از امام زین العابدین علیه السلام روایت شده است و همه روزه از ماه شعبان به هنگام زوال و در شب نیمه آن ماه خوانده می شود چنین آمده است: «اللهم صل علی محمد و آل محمد الفلک الجاریه فی اللجج الغامره یأمن من رکبها و یغرق من ترکها المتقدم لهم مارق و المتأخر عنهم زاهق و اللازم لهم لاق» بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست که در گردابه های سنگین و بی پایان کشتیهای نجاتند؛ هرکس در آن کشتی ها درآید در امان است و هرکس آنها را رها کند غرق می شود؛ هرکس بر آنان پیشی گیرد از جاده حق بیرون شده است و هرکس از آنان باز ماند نابود است و هرکس همراه و ملازم آنان باشد به مقصود خویش خواهد رسید.

فهو عصمه اللاتذین و کھف المؤمنین پس اوست نگهدار پناهندگان و پناه اهل ایمان.

و عروه المتمسکین و بهاء العالمین و دستاویز چنگ زدگان به ذیل عنایتش و جمال و زیبایی جهانیان. عارف شیراز فرماید:

جان فدای دهنش باد که در باغ نظر چمن آرای جهان خوشتر از این غنچه نبست

بجز آن نرگس مستانه که چشمش مرصاد زیر این طارم فیروزه کسی خوش نشست

*

اللهم فاوزع لولیک شکر ما انعمت به علیه و اوزعنا مثله فیه و آته من لدنک سلطانا نصیرا و افتح له فتحا یسیرا بارالها! پس به ولیّ خود - که ظاهرا مقصود امام زمان ارواحنا فداه است - سپاس آنچه که به او نعمت عطا فرموده ای نصیب فرما و مانند آن شکر و سپاس را به ما نیز الهام و نصیب فرما و او را از جانب خود توانایی و نیرویی که یاری دهنده است عطا فرما و مشکلات او را به آسانی بازگشا و اعنه برکنک الاعزّ و او را به تواناترین تکیه گاه خود یاری ده.

و اشدّد ازره و قوّ عضده و توانایی اش را محکم و استوار فرما و بازویش نیرومند فرما.

و راعه بعینک و به دیدۀ مراقبت خودت رعایت کن.

و احمه بحفظک و با نگهداری و محافظتت.

و انصره بملائکتک و به فرشتگانت یاریش فرما.

و امدده بجندک الاغلب و با لشگر و سپاهت که پیروزترین لشگرهاست کمکش فرما.

واقم به کتابک و حدودک و شرائعک و سنن رسولک صلواتک اللهم علیه و آله و کتاب خودت را و احکام و دستورات پیغمبرت را که درودهای تو بر او و بر خاندانش باد بر پا بدار.

و اُحی به ما اماته الظالمون من معالم دینک و از علامت ها و نشانه های دینت آنچه را که ستمکاران به نابودی و نیستی کشانده اند و به آنها عمل نمی کنند به سبب آن حضرت زنده گردان.

و اجل به صدأ الجور عن طریقتک و زنگار ستم را از راه و رسم دین مقدست بزدای.

و این به الضراء من سیبک و سختی را از راهت به هدایت و راهبری او دور فرما.

و ازل به الناکین عن صراطک و به سبب او منحرفین از راهت را از میان بردار.

و امحق به بغاه قصدک عوجا و آنان را که برای راه مستقیم تو کجی می طلبند نیست و نابود گردان.

و الن جانبه لاولیائک و قلب مبارک امام زمان را برای دوستانت نرم و مهربان گردان.

و ابسط یده علی اعدائک و دستش بر دشمنانت بگشا.

و هب لنا رافته و رحمته و تعطفه و تحننه و رحمت و عطف و شفقت او را به ما ببخش.

و اجعلنا له سامعین مطیعین و فی رضاه ساعین و الی نصرته و المدافعه عنه مکفین و الیک و الی رسولک صلواتک اللهم علیه و آله بذلک متقرّین و ما را برای او شنوندگان و فرمانبران و در خوشنود ساختنش کوشایان و در یاری نمودن و دفاع و پشتیبانی از او یاری کنندگان و به وسیله آنچه درخواست شد به سوی تو و پیغمبرت - که درودهای تو بار الها بر او و خاندانش باد - تقرّب جویمان بفرما. قوله علیه السلام و الیک و الی رسولک صلواتک اللهم علیه و آله بذلک متقرّین، آغاز سخن به سپاس پروردگار کرد، آن گاه به توحید و ذکر صفات پرداخت پس از آن تسبیح و تقدیس کرد و باز به سپاسگزاری بازگشت آن گاه به درود بر پیغمبر و ائمه و پیروان آنان ثنای خود را ختم فرمود و متوجه دعا گشت، و این جمله منطبق با اسفار اربعه اهل سلوک است که در آغاز نعم پروردگار بینند و به منعم پی برند و سپاس او را واجب بینند و سیر من الخلق الی الحق کنند و این سفر اول باشد، آن گاه به هر یک از صفات و اسمای حسنای پروردگار رسند و در هر یک محو شوند و از صفتی به صفتی روند و از صفات جمال به صفات جلال آیند و این سفر دوم و سیر فی الحق بالحق است، و سفر سوم سفر من الخلق الی الخلق بالحق باشد که آن حضرت به تحمید بازگشت و بار دیگر نعم الهی را از جهت آن که

افعال الله است ملاحظه فرمود و سپاس گفت.

و فرق سپاس اول و دوم آن است که نخستین به سبب مشاهده نعم الهی است از جهت آن که آغاز سفر است و دوم مشاهده آن است پس از انجام سیر و سفر. چهارم سیر فی الخلق بالحق است و غرض از آن تکمیل سالکین و هدایت آنهاست به صورت کمال و معرفت حق و آن منطبق بر درود و ستایش پیغمبر و ائمه علیهم السلام است که هادیان طریقند. هادانا الله الصواب بحق محمد و آله الاطیاب. پایان بیان علامه فقید شعرانی رضوان الله علیه و حق همین است سخندانی و دانایی را.

اللهم و صلّ علی اولیائهم المعترفین بمقامهم المتّبعین منهجهم المقتفین آثارهم المستمسکین بعروتهم المتمسکین بولایتهم الموثّمین باماتهم المسلمین لا-مرهم المجتهدین فی طاعتهم المنتظرین ایّامهم المادّین الیهم اعینهم الصلوات المبارکات الزاکیات النامیات الغادیات الرائحات و سلم علیهم و علی ارواحهم و اجمع علی التقوی امرهم و اصلح لهم شئونهم و تب علیهم انک انت الثواب الرحیم و خیر الغافرین و اجعلنا معهم فی دار السلام برحمتک یا ارحم الراحمین بارها! درود بفرست بر دوستان ایشان، دوستانی که به مقام و منزلت آنان اقرار و اعتراف دارند و از راه و روش آنان پیروی می نمایند و دنباله رو آثار و نشانه هاشان هستند و به دستاویز آنان چنگ می زنند و دوستی شان را استوار به دست گرفته اند و بر امامت و پیشوایی شان اقتدا می نمایند و به دستوره‌های آنان سر تسلیم فرود آورده اند و در پیروی شان کوشا هستند و روزهای دولت و حکومت حقه شان را منتظراند و چشم به راه آنان دوخته اند و همواره به انتظار ظهورشان هستند، درودهای پاکیزه و پربرکت و فزاینده بامدادان و شامگاهان، و سلام بر آنها و بر ارواح پاکشان عاید و واصل بگردان و کارشان را براساس تقوی و پرهیزگاری فراهم ساز و همه ابعاد زندگیشان را اصلاح فرما و توبه آنان را بپذیر، زیرا توبی آن که بسیار توبه پذیر و مهربانی و بهترین آمرزندگان می باشی و ما را به سبب رحمت و مهربانیت در سرای سلامت و بدون هیچ گزند و ناراحتی در جوار ایشان قرار بده، ای مهربان ترین مهربانها. در توضیح این جملات نورانی به چند نکته اشاره می شود:

1. جمله «المسلمین لأمرهم» در این دعا آمده است، تسلیم به معنی سر فرود آوردن به دستورات اولیا و پذیرش احکام آنان است در ظاهر و باطن بدون آن که انکاری در دل و یا در زبان باشد. و بعضی از علما فرموده اند که تسلیم مرتبه ای است بالاتر از رضا، زیرا شخص

راضی برای خود وجود و اراده ای می بیند ولیکن به آنچه از موالی خود صدور یافته راضی است هرچند با طبع او مخالف و ناسازگار باشد، اما آن که در مقام تسلیم است اصلاً نظری به خویشتن ندارد و همه در مقام تحصیل رضای دوست است و گاهی شود که آنچنان در این مقام قدم راسخ دارد که حتی دعا و نیایش را منفی با حال خود می بیند؛ چنان که عارف رومی گوید:

قوم دیگر می شناسم ز اولیا که دهانشان بسته باشد از دعا

سنگ اندر راهشان گوهر بود زهر اندر کامشان شکر بود

کفر باشد نزدشان کردن دعا کای خدا از ما بگردان این بلا

*

سر حلقه اهل رضا امام ابی عبد الله علیه صلوات المصلین نیز در خطبه شریفه خود فرمود:

«رضا الله رضانا اهل البيت نصبر على بلائه فيوفينا اجور الصابرين».

عارف شیراز فرماید:

عشق تو سرنوشت من مهر رخت سرشت من خاک درت بهشت من راحت من جفای تو

از این رو سید شارح (رض) فرماید: از اصول شریعت است که باید به هرچه از ناحیه ائمه دین علیهم السلام و به طریق صحیح رسیده باشد می بایست قبول نمود هرچند حکمت و مصلحت آن حکم بر ما مخفی و پوشیده باشد. و ثقه الاسلام کلینی (رض) در کافی شریف بابی منعقد کرده که عنوان آن چنین است: «باب التسليم و فضل المسلمین» و از جمله روایات آن باب این که به سند صحیح از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: «لو ان قوما عبدوا الله وحده لا شريك له و اقاموا الصلوه و اتوا الزكوه و حجوا البيت و صاموا شهر رمضان ثم قالوا لشيء صنع الله او صنع رسول الله الا صنع خلاف الذي صنع او وجدوا ذلك في قلوبهم لكانوا بذلك مشركين، ثم تلا هذه الآية: فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في انفسهم حرجا مما قضيت و يسلموا تسليما ثم قال ابو عبد الله عليه السلام عليكم بالتسليم»، اگر گروهی خدای بی همتا را پرستند و نماز بگزارند و زکوه پردازند و حج خانه خدا را انجام دهند و ماه رمضان را روزه بدارند و پس از این همه عبادت به آنچه خدای تعالی آن ساخته و یا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را

ساخته است بگویند چرا چیزی برخلاف این نساخت و یا در دلشان اعتراضی داشته باشند، با همین اعتراض در ردیف مشرکان قرار خواهند گرفت؛ و سپس آن حضرت این آیه شریفه را تلاوت فرمود که: نه سوگند به پروردگارت اینان ایمان نخواهند آورد و جزو مؤمنین نخواهند بود تا آن گاه که در موارد اختلاف میان خودشان تو را حکم قرار بدهند و سپس هیچ ناراحتی در خودشان احساس نکنند و کاملاً تسلیم حکم تو باشند.

سپس امام صادق علیه السلام فرمود: تسلیم را از دست مدهید و آن را محکم داشته باشید. و نیز کافی شریف به سند خود از سدید نقل می کند که گوید: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: «آئی ترکت موالیک مختلفین بیرأ بعضهم من بعض، قال: فقال: و ما انت و ذاک؟ انما کلف الناس ثلاثه معرفه الائمة و التسليم لهم فيما ورد عليهم و الرد اليهم فيما اختلفوا فيه»، به راستی که دوستان شما را در حالی که با یکدیگر مخالفت می ورزیدند و هر یک از دیگری دوری می جست به جای گذاشتم و آمدم.

گوید: حضرت فرمود: تو را چه به این کارها؟ مردم بیش از سه تکلیف ندارند: شناخت پیشوایان و امامان و تسلیم شدن به آنچه از امامان علیهم السلام به دست آنان می رسد و در هر چه که اختلاف پیش بیاید آن را به پیشوایان و امامان بازگردانند. و به سند خود از زید شحام روایت می کند و او از امام صادق علیه السلام که گوید: «قلت له ان عندنا رجلا يقال لها كليب فلا يجيب عنكم شيء الا قال انا اسلم فسميانه كليب تسليم، قال: فترحم عليه ثم قال: اتدرون ما التسليم؟ فسكتنا، فقال: هو و الله الاخبار، قول الله عز و جل: الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ اخْبَتُوا إِلَى رَبِّهِمْ»

به امام صادق علیه السلام عرض کردم: شخصی نزد ماست که کلب نام دارد و هر چه از ناحیه شما می آید او می گوید من تسلیم ام و قبول دارم، تا آن جا که ما او را کلب تسلیم نامیدیم. حضرت بر او رحمت فرستاد و سپس فرمود: آیا می دانید که تسلیم چیست؟ ما ساکت و خاموش ماندیم.

پس آن حضرت فرمود: به خدا سوگند که تسلیم همان اخبات است، خدای عز و جل فرماید: کسانی که ایمان آورده اند و کارهای شایسته انجام داده اند و نسبت به پروردگار خودشان حالت اخبات دارند و سر تسلیم کامل در مقابل فرامین حضرتش فرود آورده اند.

مترجم گوید که از زیارت شریفه امین الله استفاده می شود که اخبات از مقامات عالییه سالکین الی الله است و موجب آن می شود که آتش عشق و محبت محبوب در دل زبانه کشیده و

صاحبش را در عظمت حق تعالی و اله و حیران کند آن جا که عرض می کند: «اللهم ان قلوب المخبثین الیک و الهه» بارها! دل‌های بندگان که نسبت به تو حالت اخبات و وابستگی کامل دارند و اله و شیدا است.

عشاق جمالک احترقوا فی بحر و صالک قد غرقوا

و بغیر جمالک ما نظروا و بغیر زلالک ما شربوا

گر پای نهند به جای سر در راه طلب ز ایشان بگذر

که نمی دانند ز شوق لقا پا را از سر سر را از پا

*

و نیز در کافی شریف به سند خودش از یحیی بن زکریا انصاری و او از امام صادق علیه السلام نقل می کند، وی گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام می فرمود: «من سرّه ان یتکمل الایمان کلّه فلیقبل القول منی قول آل محمد فیما اسرّوا و ما اعلنوا و فیما بلغنی عنهم و فیما لم یبلغنی»، هرکس شادمان است به این که ایمانش به سر حد کامل برسد باید سخن مرا بپذیرد که همان گفتار آل محمد است در آنچه پنهان داشتند و آنچه آشکار کردند و در آنچه به من رسید از آنان و در آنچه نرسید. و محتمل است کلمه «فلیقبل» به جای کلمه «فلیقبل» باشد، یعنی بایستی بگوید که گفتار من گفتار آل محمد است، تا آخر روایت.

2. از جمله صفاتی که در این دعای شریف برای اولیای آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم آمده است جمله «المنتظرین ایامهم» است که ظاهراً مقصود از ایام آنان روزگار دولت و ظهور خلافت ایشان (ایام حضرت مهدی ارواحنا فداه) را انتظار دارند و چشم به راه آن حضرت می باشند و در روایات بسیاری به این مطلب اشاره شده است تا آن جا که در بعضی موارد انتظار فرج از افضل اعمال شمرده شده است.

و در کافی شریف به سند خودش از محمد بن منصور صیقلی نقل می کند و او از پدرش که گوید: «كنت انا و الحرث بن المغیره و جماعه من اصحابها و جماعه من اصحابنا جلوسا و ابو عبد الله علیه السلام یسمع کلامنا، فقال لنا: فی ای شیء انتم؟ هیهات هیهات، لا و الله لا یكون ما تمدون الیه اعینکم حتی تغربلوا، لا و الله لا یكون ما تمدون الیه اعینکم حتی تمحصوا، لا و الله لا یكون ما تمدون الیه اعینکم حتی تمیزوا، لا و الله لا یكون ما تمدون الیه بعد ایاس، لا و الله لا یكون ما

تمدون الیه اعینکم حتی یشقی من یشقی و یسعد من یسعد» پدر محمد بن منصور صیقلی گوید:

من و حرث بن مغیره و جمعی از هم صحبت‌های ما نشسته بودیم و امام صادق علیه السلام سخنان ما را می شنید (ظاهر روایت آن است که آنان درباره ظهور و فرج شیعیان صحبت می کرده اند) که حضرت فرمود شماها در چه موضوعی بحث می کنید؟ هرگز، هرگز، نه به خدا قسم آنچه شما چشم بر آن دوخته اید نخواهد شد تا این که از توبه درآیید، نه به خدا قسم آنچه شما چشم بر آن دوخته اید به وقوع نخواهد پیوست تا آن که از یکدیگر تمییز داده شوید و خوبان از بدان مشخص شوند، نه به خدا قسم آنچه شما چشم به راه آن هستید تحقق نخواهد یافت مگر پس از آن که مأیوس و ناامید شوید، نه به خداوند سوگند آنچه که شما در انتظار آن هستید نخواهد انجام گرفت تا آن که هرکس بدبخت شدنی است بدبخت بشود و هرکس خوشبخت شدنی است سعادت‌مند شود. و ظاهر آن است که مقصود حضرت فرج آل محمد علیهم السلام بوده است، و الله العالم.

*هشدار

در آنچه ذکر شد امام علیه السلام درباره دوستان اهل بیت علیهم السلام به دو صفت تکیه فرموده است: به انتظار دولت آل محمد بودن و چشم به راه آنان دوختن و این بدان معناست که این دو صفت از جمله فضایل شیعیان است و سبب مدح و ستایش آنان، و همین هم هست؛ چنان که در روایات بسیاری آمده است که امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان و آنان از امیر المؤمنین علیه السلام نقل می فرمایند که فرمود: «المنتظر لامرنا کالمتشحط بدمه فی سبیل الله» آن کس که به انتظار دولت و حکومت ماست همچون کسی است که در راه خدای تعالی به خون خویش غلطان است، و صدوق (رض) در اکمال الدین به سند خودش از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: «من مات منکم علی هذا الامر منتظرا له کان کمن کان فی فسطاط القائم» هرکس از شما که در جاده ولایت ثابت قدم باشد و در انتظار دولت ما باشد ولیکن اجل مهلت ندهد و مرگ گریبانش را بگیرد همچون کسی خواهد بود که در خیمه خاص حضرت قائم - ارواحنا فداه - نشسته باشد.

و هم صدوق (رض) از امام باقر علیه السلام نقل می کند که فرمود: «القائل منکم ان ادركت قائم آل

محمد نصرته کان کالمقارع معه بسیفه بل کالشهید معه» هرکس از شما که می گوید اگر من زمان حضرت قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم را درک کنم او را یاری خواهم کرد این شخص همانند کسی است که در رکاب آن حضرت شمشیر می زند، بلکه همانند کسی است که در رکاب آن حضرت شهید شده باشد.

و نیز صدوق (رض) به سند خود از امام ابو الحسن علیه السلام (شاید مقصود حضرت موسی بن جعفر علیه السلام باشد) و ایشان از پدران بزرگوارشان نقل می فرماید که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: افضل اعمال امتی انتظار فرج الله: بهترین اعمال امت من آن است که به انتظار فرج و گشایشی از جانب خدای تعالی باشند. و نیز صدوق (رض) به سند خود از امام رضا علیه السلام نقل می کند که فرمود: «ما احسن الصبر و انتظار الفرج، اما سمعت قول الله عزّ و جل: و انتظروا انی معکم من المنتظرین؟ فانه انما یجیی الفرج علی الناس فقد کان الذین من قبلکم اصبر منکم» چه زیباست صبر و چشم به راه فرج بودن. مگر نشنیدی که خدای عز و جل می فرماید: به انتظار باشید که من هم با شما از منتظران هستم. پس بر شما باد صبر، و هرگز دامن صبر را از دست ندهید، زیرا که گشایش فقط پس از نومیدی است، و کسانی که پیش از شما می زیستند از شما پرتوان تر در صبر و شکیبایی بودند.

در نومیدی بسی امید است پایان شب سیه سفید است

و روایات در این زمینه بسیار است و ما برای این که سخن به درازا نکشد و موجب ملال نگردد به همین اندازه اکتفا می کنیم.

الصلوات المبارکات الزاکیات النامیات الغادیات الرائحات و سلم علیهم و علی ارواحهم و اجمع علی التقوی امرهم و اصلح لهم شئونهم و تب علیهم انک انت التواب الرحیم و خیر الغافرین و اجعلنا معهم فی دار السلام برحمتک یا ارحم الراحمین درودهای بابرکت و پاکیزه و فزاینده بامدادان و شامگاهان و بر ایشان و بر روانشان سلام بفرست و کارشان را بر تقوی و پرهیزگاری فراهم فرما و احوالشان را اصلاح فرما و تو با رحمت و مغفرت بر آنان بازگشت فرما، زیرا که تویی بسیار توبه پذیر و مهربان و بهترین آمرزندگان، و ما را به سبب مهربانیت در سرای سلامت و بی گزند بهشت موعود در جوار آنان قرار بده ای مهربان ترین مهربانان.

استفاده از صیغه مبالغه در این دعای مبارک که کلمه تَوَّاب است شاید بدان معنی باشد که

در پذیرفتن توبهٔ بندگان از نظر کیفی و کمی در حدّ اعلا و مرتبه بالایی هستی، زیرا در عین حالی که بندگان با همهٔ جنایاتی که مرتکب شده اند و استحقاق هرگونه عذاب را دارند، توای خدای بزرگ نه تنها آنان را عقاب نمی فرمایی بلکه انواع نعمتها به آنها عطا می فرمایی و بهترین بخشنده و آمرزنده ای، زیرا با آمرزش گناه پرده ستاریت را نیز بر گناه بنده می کشی و بلکه بدهیهای او را به نیکیها تبدیل می فرمایی و یکی از نامهای مبارکت «یا مبدل السیئات حسنات» آمد و به گفتهٔ یکی از بزرگان مظهر این اسم مبارک در عالم طبیعت کیمیاست که مس تیره را به طلای تابناک مبدل می کند.

تسمیهٔ بهشت به دار السلام در قرآن کریم نیز آمده است؛ چنان که می فرماید: «لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (1) و نیز می فرماید: «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ» (2) و در وجه تسمیهٔ بهشت به دار السلام و جوهی گفته شده است: یکی آن که بهشت از هر جهت محل سلامتی است و هیچ گونه بلا و مکروه و ناخوشایندی آن جا نیست و دیگر آن که چون یکی از اسماء مقدسه حضرت حق تعالی نام مبارک سلام است با اضافهٔ تشریفیه به حق تعالی نسبت داده شده و دار السلام اش گفته اند، و دیگر آن که به حکم آیهٔ شریفه «لَهُمْ فِيهَا فَكِهَةٌ وَاللَّهُمَّ مَا يَدْعُونَ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (3) دای تعالی بر بهشتیان سلام می فرستد و به مضمون «وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (4) رشتگان بر بهشتیان سلام و درود می فرستند و یا بهشتیان هر یک به دیگری سلام می دهد و یا اصلاً سخنی در بهشت بجز سلام نیست و همه سخن از سلام است و فحش و ناسزاگویی آن جا نیست؛ چنان که خدای تعالی می فرماید: «لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهِمْ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا» (5).

و لفظ (باء) در کلمه «برحمتک یا ارحم الراحمین» یا برای سببیت است که همهٔ الطاف و نعم بهشتی به سبب رحمت بی منتهای الهیه است، و یا بآء قسم است که خدای تعالی به رحمتش سوگند داده می شود تا لطف و عنایت او هرچه بیشتر جلب شود. و کلمه «ارحم» که افعال التفضیل است به منظور مبالغه در دعا و جلب نظر لطف حق تعالی است؛ چنان که در حدیث است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم از کنار کسی می گذشت که می گفت: «یا ارحم الراحمین» حضرت

ص: 436

1- سورهٔ انعام، آیه 127.

2- سورهٔ یونس، آیه 25.

3- سورهٔ یس، آیه 57-58.

4- سورهٔ رعد، آیه 23.

5- سورهٔ واقعه، آیه 25-26.

فرمود: «سل فقد نظر الله اليك» هر حاجت و نیازی داری از خدای تعالی بخواه که مورد توجه حضرت کبریایی قرار گرفتی. و هم در روایت است که: «ان لله ملكا موكلًا- بمن يقول يا ارحم الراحمين فمن قالها ثلاثا قال الملك ان ارحم الراحمين قد اقبل عليك» همانا خدای تعالی را فرشته ای است که گماشته شده بر کسی که بگوید یا ارحم الراحمين، پس هرکس سه بار این نام شریف را بر زبان جاری کند آن فرشته می گوید که به راستی خدای ارحم الراحمين رو به تو فرمود و تو مورد توجه حضرتش قرار گرفتی.

اللهم هذا يوم عرفه يوم شرفته و كرمته و عظمته و نشرت فيه برحمتك و مننت فيه بعفوك و اجزلت فيه عطيتك و تقصّلت به على عبادك بارالها! این روز عرفه روزی است که تو آن را شریف و گرامی و بزرگ داشته ای و رحمتت را در آن گسترده و با عفو در این روز منت نهاده و عطایت در آن بسیار فرموده و به سبب آن بر بندگان تفضل و احسان فرموده ای.

قوله عليه السلام: «اللهم هذا يوم عرفه» بارالها! این روز عرفه است. دعای روز عرفه چنان مؤکّد است که می توان برای حضور قلب ترک روزه آن کرد چون در این وقت همه مسلمانان دست به دعا بردارند و البته یکی از آنان مقرب بارگاه است که دعای او ردّ نمی شود و به برکت او دعای دیگران هم پذیرفته می گردد و آن افضل اعمال حج است پس از وقوف مشعر الحرام. و بعضی گویند وقوف عرفات از آن هم افضل است، و روزه گرفتن این روز برای حجاج نزد اشهر مجتهدین جایز است و به عقیده بعضی اصلا جایز نیست، و ما در حواشی وافی قول اول را ترجیح دادیم و گفتیم حضرت امام زین العابدین علیه السلام در این روز در عرفات روزه داشت و روزه مستحب در سفر توان گرفت.

این جملات نورانی که ظاهرا به صورت جمله های خبری انشاء شده است نه جمله خبریه است و نه لازم فایده خبر را دارد. توضیح این که اگر شما خبری دادید که طرف مخاطب شما از مضمون آن آگاهی و اطلاع ندارد آن را خبر گویند، و اگر طرف مخاطب از آن آگاهی دارد و باز شما آن خبر را دادید برای این که کلام شما از لغو بیهوده بودن مصون و محفوظ بماند می گویند جمله خبریه شما لازم فایده خبر را دارد بدین معنی که شما با دادن آن خبر آگاهی خود را از آن خبر اعلام می کنید و می خواهید بگویند که من هم می دانم که چنین خبری هست.

در اظهار این جملات خبریه هیچ کدام از این فایده ها نیست، نه فایده خبر و نه لازم فایده

خبر، زیرا مخاطب خدای تعالی است که بر همه چیز آگاه است «یعلم خائنه الاعین و ما تخفی الصدور»، پس داعی بر انشای این جملات خبریّه چه بوده است؟ شاید مقصود از این جمله ها اقرار و اعتراف و تصدیق به شرافت و فضیلت این روز بوده است که امری است غیر از خبر و غیر از لازم فایده آن، فتأمل.

و تشریف و گرامیداشت و بزرگداشت این روز عبارت از آن است که شأن و مقام این روز بیان شود و دیگران بدانند که خدای تعالی امت اسلامی را به الطافی مخصوص فرموده که دیگر امّتها آنها را ندارند، و وقوف در عرفه را از ارکان حج قرار داده است تا آن جا که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: «الحجّ عرفه» یعنی همه حج در عرفه خلاصه می شود. و دوست نداشت که امّتش در این روز به چیزی از کارهای دنیا سرگرم بشوند و به احترام این روز همگی متوجه به خدای تعالی بوده و هرچه می توانند به ذکر حق تعالی مشغول باشند و تکبیر و حمد و لا اله الا الله و استغفار و دعا بر زبان داشته باشند که تفصیل این اعمال در کتب ادعیه مذکور است و چون غرض خدای تعالی از این اعمال و تشریفات گسترش دامن رحمت و آمرزش بود و بذل و بخشش عطایا و تفضل به آنان بود، امام علیه السلام جمله «نشرت فیه برحمتک» را عرض می کند که گویی جمله های پس از «نشرت فیه برحمتک» نتیجه نشر رحمت حق تعالی است و از آثار گسترش رحمت ذات مقدس باری تعالی در این روز می باشد؛ چنان که از صاحب دعا امام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام روایت شده است: «ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم قال فی حجه الوداع لَمَّا وَقَفَ بِعَرَفَةَ وَ هَمَّتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغِيبَ: يَا بَلَالُ، قُلْ لِلنَّاسِ فَلْيَنْصِتُوا فَلَمَّا انصتوا قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم انّ ربکم تطول علیکم فی هذا الیوم فغفر لمحسنکم و شفّع محسنکم فی مسینکم فافیضوا مغفورا لکم»، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم در حجه الوداع در وقوف عرفه هنگامی که آفتاب می خواست غروب کند به بلال فرمود: به مردم بگو تا ساکت شوند.

همین که ساکت شدند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: به راستی که پروردگار شما دامنه احسانش را بر شما در این روز بر شما گسترد پس نیکوکاران شما را آمرزید و شفاعت آنان را درباره بدکاران شما پذیرفت، پس از سرزمین عرفات بازگردید در حالی که آمرزیده شده اید «و عن النبی صلی الله علیه و آله و سلّم انه قال لرجل انصاری: یوم عرفه یوم یباهی الله عزّ و جل به الملائکه فلو حضرت ذلک الیوم برمل عالج و قطر السماء و ایام العالم ذنوبا فانه تبت ذلک الیوم». و از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم روایت است که آن حضرت به مردی از انصار فرمود: روز عرفه روزی است که خدای عزّ و جل به آن روز

بر فرشتگان مباحات و افتخار می فرماید، پس اگر در آن روز به شمار ریگهای بیابان و قطره های بارانی که از آسمان می آید و به روزهای جهان گنهکار باشی در این روز توبه ات پذیرفته است.

«و فی روایه اذا وقتت بعرفات الی غروب الشمس فان کان علیک من الذنوب مثل رمل عالج او بعدد نجوم السماء او قطر المطر یغفر الله لک»، هنگامی که در عرفات تا غروب آفتاب ماندی پس اگر گناهت به قدر ریگهای بیابان و ستاره های آسمان و قطره های باران باشد خدای تعالی تو را می آمرزد.

«و عن الرضا علیه السلام: ما وقف احد فی تلك الجبال الا- استجاب الله له، فاما المؤمنون فیستجاب لهم فی آخرتهم و اما الکافر فیستجاب لهم فی دنیاهم». و از حضرت امام رضا علیه السلام روایت شده که فرموده هیچ کس در این کوهها و قوف به عمل نیاورد مگر آن که خدای تعالی دعای او مستجاب فرمود. اما مؤمنان پس دعاها ی آنان نسبت به امور آخرتی شان مستجاب می شود و اما شخص کافر پس دعاها ی آنان نسبت به امور دنیوی شان مستجاب خواهد شد «و عن الصادق علیه السلام: ما من رجل من اهل الکوره وقف بعرفه من المؤمنین الا- غفر الله لاهل تلك الکوره من المؤمنین و ما من رجل وقف بعرفه من اهل بیت من المؤمنین الا غفر الله لاهل ذلك البیت من المؤمنین» هرکس از چادر نشینان که در عرفات و قوف کند خدای تعالی ساکنان آن را که از مؤمنین باشند می آمرزد، و هرکس از خانواده های مؤمن در عرفات و قوف کند خدای تعالی اهل آن خانواده مؤمن را می آمرزد. «و سمع علی بن الحسین علیه السلام یوم عرفه سائلا یسئل الناس فقال له: و یحک أغیر الله تسأل فی هذا المقام انه لیرجى لما فی بطون الحبال فی هذا الیوم ان یکون سعیدا» امام زین العابدین علیه السلام گدایی را مشاهده فرمود که در روز عرفه از مردم گدایی می کرد. حضرت به او فرمود: ای وای بر تو! در چنین موقعی از غیر خدای تعالی مسئلت می کنی؟ به راستی که امید آن می رود که اطفال در شکم مادران باردار را امروز رحمت حق تعالی فراگیرد و آنان خوشبخت گردند. و بالجمله اخبار در شرافت و فضیلت این روز بسیار است و ما به همین مقدار اکتفا می کنیم.

اللهم و انا عبدک الذی انعمت علیه قبل خلقک له و بعد خلقک ایاه فجعلته ممن هدیته لدینک و وفقته لحقک و عصمته بحبلک و ادخلته فی حزبک و ارشدته لموالات اولیائک و معادات اعدائک بارالها! من همان بنده تو هستم که پیش از آن که او را بیافرینی و پس از آفرینش او او را نعمت

عطا فرمودی پس او را از کسانى قرار دادى که به دین خود راهنمایى فرمودى و به حق خویش توفیقش دادى و او را به ریسمان محکم و استوار خودت نگاه داشتى و در حزب و گروه خودت درآوردى و به دوستدارى دوستانت و دشمنى دشمنانت رهبرى فرمودى.

مترجم گوید: الطاف و عنایات و نعمت‌های حضرت حق تعالی بیش از آن است که عقل بشرى بتواند آنها را درک و یا احصا کند؛ چنان که صریح آیه مبارکه بدان اشاره می‌فرماید: «وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا» (1) ه گفته حکیم شیراز:

فضل خدای را که تواند شمار کرد یا کیست آن که شکر یکی از هزار کرد؟

بحر آفرید و بر درختان میوه دار خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد

ابواب نعمتی که جهان سر به سر گرفت اثقال متی که فلک زیر بار کرد

تسبیح گوی او نه بنی آدمند و بس هر بلبلی که زمزمه بر شاخسار کرد

*

تا آن جا که بعضی از مفسران در تفسیر آیه مبارکه «وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً» (2)

گفته اند که نعمت باطنی بدان معناست که اصلا برای کسی معلوم نیست و قابل درک نیست و لکن از نعمت‌های ظاهری که خدای تعالی به بندگانش عطا فرموده در توضیح این جمله نورانی دعا مختصری اشاره می‌کنیم.

اولین نعمت حق تعالی به بنده اش همان تعلق اراده باری تعالی به ایجاد اوست که از عنایت ازلی و رحمت واسعه اش سرچشمه می‌گیرد وگرنه او - تعالی شأنه - غنی بالذات است و نیازی به خلق مخلوق ندارد؛ چنان که امیر المؤمنین علیه آلاف التحية و الثناء در آغاز خطبه متقین در جواب شخصی به نام همام فرمود: «ان الله تعالى خلق الخلق حين خلقهم غنيا عن طاعتهم آمنة من معصيتهم لانه لا تنفعه طاعة من اطاعه ولا تضره معصية من عصاه» گر جمله کائنات کافر گردند، بر دامن کبریا نشینند گرد. و در دعا نیز آمده است: «یا باری خلقی رحمه بی و کان عن خلقی غنیاً» به گفته مولانا:

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

ص: 440

1- سورة ابراهيم، آیه 34.

2- سورة لقمان، آیه 20.

دومین نعمت ظاهری باری تعالی عنایتی است که نسبت به ایجاد بنده فرموده و درهای عدم را بر روی او بیست و موجبات بقای انسان را در عدم اصلی و ازلی از بین برد، چنان که آیه وافی الهدایه اشاره می فرماید: «هَلْ أُنِى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينَ مَنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً»⁽¹⁾ به فرموده عارف شیراز:

رهر و منزل عشقیم و ز سر حدّ عدم تا به اقلیم وجود این همه راه آمده ایم

پس اولین نعمت ایجاد موجبات وجود و دومینش رفع موانع وجود است که با این دو نعمت با توجه به وسعت دایره موجبات وجود از پدر و مادر و ملائکه (مدبرات امر) علت تامه وجود حاصل و معلول تحقق می پذیرد، و سرآمد همه این نعمتها نعمت عظمای هدایت است که با نبود آن نه تنها نعمتی وجود ندارد بلکه آنچه ما آن را نعمت می پنداریم از وجود و توابع وجود مبدل به نعمت خواهد گردید و شاید اشاره به همین موهبت عظمی باشد جمله شریفه «فجعلته مَمَّنْ هَدَيْتَهُ لَدِينِكَ» تا آخر جملات نورانی که تفسیر شد، مخصوصاً با توجه به آوردن فاء تفریعیّه که بیانگر نتیجه منتهای پیشین است. سید شارح (رض) در تفسیر جبل الله از علامه طبرسی در مجمع البیان نقل می کند که اقوالی گفته شده است؛ یکی از اقوال این که مراد از جبل الله قرآن کریم است؛ چنان که ابی سعید خدری و جماعتی گفته اند.

دوم این که مقصود از جبل الله دین خداست و این گفتار ابن عباس و ابن زید است. سوم آنچه ابان بن تغلب از امام جعفر صادق علیه و علی آبانه و ابنائه آلاف التحیه و الثناء نقل می کند که فرمود: «نحن جبل الله الذى قال: وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً» ما یم جبل اللهی که فرمود:

همگی به جبل الهی چنگ بزنید.

و منافاتی ندارد که همه این اقوال مقصود و مراد باشد؛ چنان که مؤید این معنا روایتی است از ابو سعید خدری از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود: «ایها الناس انی قد ترکت فیکم حبلین ان اخذتم بهما لن تضلّوا بعدی: احدهما اکبر من الآخر، کتاب الله جبل ممدود من السماء الی الارض و عترتی اهل بیتی الا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» ای مردم! به راستی که من دوریسمان در میان شما به جا گذاشتم که اگر آنها را به دست گیرید هرگز پس از من گمراه نخواهید شد و یکی از آن دوریسمان بزرگ تر از دیگری است و آن دو عبارتند از کتاب

ص: 441

1- سورة انسان، آیه 1.

خدای تعالی که ریسمانی است از آسمان تا زمین کشیده شده است و دیگری عترت من که اهل بیت من باشند. آگاه باشید که این دو هرگز از یکدیگر جدا نخواهند شد تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند.

ثم امرته فلم یأتمر و زجرته فلم ینزجر و نهیته عن معصیتک فخالف امرک الی نهیک لا معانده لک و لا استکبارا علیک بل دعاه هواه الی ما زیلته و الی ما حدّرته و اعانه علی ذلک عدوک و عدوّه فاقدم علیه عارفا بوعیدک راجیا لعفوک واثقا بتجاوزک و کان احق عبادک مع ما مننت علیه الاّ یفعل

سپس او را فرمان دادی پس او فرمان نبرد و منعش فرمودی و او باز نایستاد و نافرمانی تو را کرد و این مخالفت نه از روی دشمنی با تو بود و نه از روی گردنکشی بر جناب تو بلکه هوای نفسانی او وی را به آنچه جدایش ساخته ای و نهی اش فرموده ای کشاند و به آنچه از آن برحذر داشتی خواند و دشمن تو و دشمن او (شیطان لعین) او را بر آن نافرمانی یاری کرد.

پس با این که به ترسانیدن تو شناخت داشت و امیدوار به عفو و بخشش تو بود و اعتماد به گذشت تو بود در حالی که با آن نعمتهایی که به او عطا فرموده بودی سزاوارترین بندگان تو بود که به مخالفت و نافرمانی حضرتت اقدام نکند.

و ها انا ذابین یدیک صاغرا ذلیلا خاضعا خاشعا خانفا معترفا بعظیم من الذنوب تحمّلته و جلیل من الخطایا اجرته و اینک منم در پیشگاه تو و در محضر تو با حالت زبونی و خواری و فروتنی و زاری کنان و ترسان و اقرارکننده ام به گناهان بزرگی که زیر بار آن رفته ام و به خطاهای سترگی که مرتکبش شده ام.

مستجیرا بصفحک لاندأ برحمتک زنهار جویم به گذشت و عفو تو، به رحمت پناهنده ام.

موقنا انه لا یجیرنی منک مجیر و لا یمنعنی منک مانع یقین دارم که هیچ امان دهنده ای مرا از تو امان نمی دهد و هیچ بازدارنده ای مرا از تو باز نمی دارد.

فعد علیّ بما تعود به علی من اقترف من تغمّدک پس به من بازگشت به عطا فرما به آنچه بازگشت می فرمایی بر آن که آلوده به گناه شده از فرو بردن او به دریای رحمت و مغفرت.

و جد علیّ بما تجود به علی من القی بیده الیک من عفوک و جود و احسانت را شامل حال من بفرما آن چنان که شامل حال کسی می فرمایی که دست به دامن عفو تو زده باشد.

و امنن علیّ بما لا- یتعاطمک ان تمنّ به علی من أمّلك من غفرانک و بر من ممت بگذار به آنچه منت نهادن به آن برای خاطر کسی که به آرزوی آمرزش توست در نظر تو بزرگ نیست؛ چنان

که در مورد دیگر نیز رسیده است: «یا من لا یتعاضمه غفران الذنب العظیم» البته که در مقابل عظمت بی پایان و رحمت بی منتها بزرگی گناه را چه قدر و قیمتی؟

عارف شیراز فرماید:

هاتفی از گوشه میخانه دوش گفت بیخشد گنه می بنوش

عفو خدا بیشتر از جرم ماست نکته سربسته چه گویی خموش

*

و اجعل لی فی هذا الیوم نصیباً انال به حظاً من رضوانک و در این روز برای من بهره ای قرار بده که به سبب آن بهره ای از خوشنودی تو نصیبم گردد.

و لا تردنی صفرًا ممّا ینقلب به المتعبدون لک من عبادک و مرا از درگاهت از ثوابی که بندگان کوشا در پرستش و عبادت تو با آن باز می گردند تهیدست برنگردان.

و ائی و ان لم اقدم ما قدموه من الصالحات فقد قدمت توحیدک و نفی الاضداد و الانداد و الأشباه عنک و من هر چند کردارهای شایسته ای را که آن بندگان کوشا در عبادت پیش تو فرستاده اند نفرستادم و به جا نیاورده ام لیکن یگانه پرستی و این را که اضداد و امثال و ماندهایی برای تو نیست پیش فرستادم.

و ایتیک من الابواب التی امرت ان تؤتی منها و از درهایی که امر فرموده ای از آنها به سوی تو آیند به درگاهت آمده ام و به آنچه کسی جز به آن در نزدیکی به بارگاهت نزدیک نمی شود به درگاه تو آمده ام. این جمله شریفه شاید اشاره ای باشد به آیه شریفه «وَأُتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» که از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: معنای این آیه شریفه آن است که «آن یوتی الامر من وجهه» به هر کاری از راهش باید وارد شد.

و ثقة الاسلام کلینی در کافی شریف به سند خود از ابی بصیر روایت می کند که امام صادق علیه السلام فرمود: «الاصیاء هم ابواب الله عزّ و جلّ التی یؤتی منها و لولا هم ما عرف الله عزّ و جلّ و بهم احتج الله تبارک و تعالی علی خلقه» اوصیایند که درهای خدای عزّ و جلّ اند؛ درهایی که از آن درها باید شرفیاب محضر گردید، و اگر آنان نبودند خدای عزّ و جلّ شناخته نمی شد، و به واسطه آنها خدای تبارک و تعالی حجت را بر خلقش تمام فرموده است. «و عن ابی جعفر علیه السلام: آل محمد ابواب الله و سبيله و الدعاه الی الجنته و القاده الیها و الا دلاء علیها الی یوم القیامه» امام باقر علیه السلام

فرمود: آل محمد درهای الهی و راه خداوندی و دعوت کنندگان به بهشت اند و رهبری به بهشت را برعهده دارند و راهنمای بهشت اند تا روز قیامت.

سید شارح رضوان الله علیه از شیخ عارف مجد الدین بغدادی نقل می کند که در عالم رؤیا به خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسیدم و عرض کردم درباره ابن سینا چه می فرمایید؟ حضرت فرمود: «ذاک رجل اراد ان یصل الی الله تعالی بلا وساطتی فحجبتة هکذا بیدی فسقط فی النار»، او مردی بود که خواست بدون وساطت من به خدای تعالی برسد و من این چنین با دستم جلو او را گرفتم (ظاهرا حضرت با دست مبارک خود اشاره فرموده است) پس به آتش سقوط کرد و به جهنم افتاد. مترجم گوید: اولاً خواب مزبور به اتکای نقل سید شارح (ره) نقل شد وگرنه قضاوت درباره بزرگانی همچون ابن سینا با خوابی که معلوم نیست از رؤیاهای صادقانه است و یا از اضغاث احلام است صحیح نیست و خود ابن سینا نیز از این گونه شایعات در رنج بوده که گفته است:

کفر چو منی گزاف و آسان نبود محکم تر از ایمان من ایمان نبود

درد هر یکی چون من و آن هم کافر؟ پس در همه دهر یک مسلمان نبود

*

و ثانیاً چون خواب مذکور متضمن مطلبی عرفانی درباره ائمه علیهم السلام بود و این که بدون وساطت آن بزرگواران به جایی نتوان رسید؛ چنان که در زیارت جامعه کبیره آمده است «من اراد الله بدابکم و من قصده توجه الیکم» هرکس به هر مقامی از مقامات معنوی که راه یافته لا محاله به دستگیری یکی از اولیای الهی بوده است، به فرموده عارف بزرگوار شیراز:

گو برو و آستین به خون جگر شو هر که در این آستانه راه ندارد

و از امیر المؤمنین علیه السلام در ضمن حدیثی رسیده است که فرمود: «انّ الله عزّ و جلّ لو شاء لعرف العباد نفسه و لکن جعلنا ابوابه و صراطه و سبيله و الوجه الذی یؤتی منه فمن عدل عن ولايتنا او فضل علينا غیرنا فائهم عن الصراط لناکبون» همانا خدای عزّ و جلّ اگر مشیتش بر آن قرار می گرفت که خود را بر بندگانش بشناساند می شناساند و لکن ما را درها و صراط و راه جهتی که از آن باید به حضور راه یافت قرار داد. پس هرکس که از راه ولایت ما منحرف شود و یا

دیگران را بر ما برتری دهد پس به تحقیق که آنان از پل صراط سرازیر و واژگون خواهند گردید.

و امام صادق علیه الصلوٰه و السلام در ضمن حدیثی فرمود: «من اتی البیوت من ابوابها اهتدی و من اخذ فی غیرها سلک طریق الردی وصل الله طاعه ولیّ امره بطاعه رسوله و طاعه رسوله بطاعته فمن ترک طاعه و لاه الامر لم یطع الله و لا رسوله» هرکس که به خانه ها از درهای ورودی وارد شود رهیاب می شود و هرکس که از راه دیگر برود راه هلاکت را پیموده است؛ خدای تعالی فرمانبرداری از ولی امرش را به اطاعت رسولش پیوند داده و اطاعت رسولش را به اطاعت خودش وصل فرموده؛ پس هرکس اطاعت والیان امر را ترک کند نه خدای تعالی را اطاعت کرده و نه رسول خدا را.

ترسم نرسی به کعبه ای اعرابی کاین ره که تو می روی به ترکستان است

و روایات در این باره بسیار است.

و تقرّب الیک بما لا یقرب احد منک الا بالتقرّب به و نزدیک شدن به درگاه تو را به وسیله آنچه کسی جز با تقرّب به او به تو نزدیک نمی شود به دست آوردم. از سیاق جمله نورانی دعا چنین استفاده می شود که ولایت ولیّ امر شرط قبولی اعمال و عبادات است اگر نگوییم که شرط صحّت آنهاست؛ چنان که در روایات بسیاری به آن اشاره شده است بدین مضمون که اگر کسی مابین رکن و مقام در طول عمر خود مشغول عبادت باشد ولی با هدایت ولی الله نباشد اکّبه الله علی منخریه فی النار.

و بر همین مبنا فتوای تاریخی حضرت امام خمینی - قدس الله سره الشریف - صدور یافت که ذبیحه مخالفین در حج مجزی نیست و کفایت نمی کند بلکه باید ذابح شیعه باشد، زیرا که این ذبح جزء اعمال و مناسک حج است و ولایت شرط صحّت عبادات است، رضوان الله تعالی علیه و حشره مع اولیائه. و بر این معنی روایاتی از فریقین دلالت دارد چنانچه موفّق احمد معروف به فخر خوارزم به سند خود از جعفر بن عمر نقل می کند که گفت:

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود:

«من احب علیا قبل الله منه صلوته و صیامه و قیامه و استجاب دعائه، الا من احب علیا اعطاه الله بكلّ عرق فی بدنه مدینه من الجنه، الا و من احب آل محمد آمن من الحساب و النار و الصراط، ألا

و من مات علی بغض آل محمد جاء يوم القيامة مكتوب بين عينه آيس من رحمة»، کسی که علی را دوست داشته باشد خدای تعالی نماز و روزه و شب زنده داریش را می پذیرد و دعای وی را مستجاب می فرماید. هان که هرکس علی را دوست بدارد خدای تعالی به شمار رگهای بدن او شهری از بهشت را به او عطا می فرماید. هان که هرکس آل محمد را دوست بدارد از حساب و آتش و عبور از صراط در امان است. آگاه باشید که هرکس با دشمنی خاندان پیغمبر از دنیا برود روز قیامت به عرصه محشر می آید در حالی که بر پیشانی او نوشته شده است: (ناامید از رحمت حق تعالی).

و از عمر بن یقظان اسدی روایت شده که امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه مبارکه «إِلَيْهِ يَصَّ عَدُوُّ الْكَلِيمِ الطَّيِّبِ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ» (1) لمه پاک به سوی خدای تعالی بالا می رود و کار شایسته آن کلمه پاک را بلند می کند، «قال ولا يتنا اهل البيت و اهوى بیده الی صدره فمن لم يتولنا لم يرفع الله له عملا» حضرت در حالی که با دست مبارک به سینه خودشان اشاره می فرمود، فرمودند: پس هرکس که ولایت ما را نداشته باشد خدای تعالی هیچ عمل او را بالا نمی برد. «و اخرج ابن مردويه و الموفق بن احمد و غیرهما عن زید بن علی عن ابيه عن جدّه عن النبی صلی الله علیه و آله و سلّم قال: یا علی لو ان عبدا عبد الله مثل ما قام نوح فی قومه و كان له مثل احد ذهبا فانفقته فی سبیل الله و مدّ فی عمره حتی حج الف عام علی قدمیه ثم قتل بین الصفا و المروه مظلوما ثم لم یوالک یا علی لم یشم رائحه الجنة و لم یدخلها».

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: یا علی! اگر بنده ای مانند زمانی را که نوح در میان قوم خود بود (نهمصد و پنجاه سال) عبادت خدا کند و همانند کوه احد طلا داشته باشد و آن را در راه خدا انفاق کند و عمرش آن اندازه دراز باشد که هزار سال پیاده به حج مشرف شود و سپس در میان صفا و مروه مظلومانه کشته شود ولی تو را دوست نداشته باشد بوی بهشت به مشامش نمی رسد و قدم در بهشت نمی گذارد.

و در تاریخ نسائی و کتاب شرف المصطفی است که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: «لو انّ عبدا عبد الله تعالی بین الرکن و المقام الف عام ثم الف عام ثم الف عام و لم یکن یحبنا اهل البيت لأکبه الله علی منخره فی النار» اگر بنده ای خدای تعالی را در میان رکن و مقام سه هزار سال بپرستد و لکن دوست ما اهل بیت نباشد حتما خدای تعالی او را به روی در آتش دوزخ خواهد انداخت. و

ص: 446

ابو المؤید در کتاب مناقب و ابو تراب در کتاب حدائق از انس بن مالک و دیلمی در کتاب فردوس از معاذ و جمعی دیگر از ابن عمر نقل می کنند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «حَبَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ حَسَنَةً لَا تَضُرُّ مَعَهَا سَيِّئَةٌ وَ بَغْضَهُ سَيِّئَةٌ لَا تَنْفَعُ مَعَهَا حَسَنَةً» محبت علی بن ابی طالب علیه السلام عمل نیکی است که با وجود آن هیچ گناهی زیان نمی رساند و عداوت و دشمنی آن حضرت گناهی است که هیچ عمل نیکی با وجود آن بغض و عداوت سودی به حال انسان ندارد.

نویسنده گوید: حدود و شرایط اعمال و عبادات به دست شارع مقدس است و کسی را حق دخالت در امر اختصاصی شارع نیست؛ به مثال، اگر شارع برای نماز خواندن طهارت را تشریح فرمود کسی را نرسد که بگوید من سالها نماز بی طهارت خوانده ام، چرا شارع آن همه نماز را به جای یک یا چند نماز با طهارت نمی پذیرد؟ پاسخ این سؤال همان نکته است که اشاره شد که طهارت را مشرع نماز شرط صحت آن قرار داده است. پس تعیین حدود احکام الهی به دست بندگان نیست و خدای تعالی این چنین مقرر فرموده است که نماز بدون ولایت از درجه اعتبار ساقط باشد «وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ» (1) ضولی در این باره به کسی نرسد «يفعل الله ما يشاء بقدرته و يحكم ما يريد بعزته ربنا آمنة بما انزلت و اتبعنا الرسول فاكتمنا مع الشاهدين».

از آنچه ذکر شد معلوم گردید که توجیه این گونه روایات با این که دوستدار علی گناه نمی کند که به اصطلاح سالبه به انتفای موضوع است توجیهی است خنک و برخلاف ظاهر و مخصوص کسانی است که کاسه های داغ تر از آش و دایه های مهربان تر از مادر می باشند. باز گردیم به اصل مطلب: اخراج غیر واحد عن عمار و معاذ و عایشه عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال: النظر الی علی بن ابی طالب عباد و ذکره عباد و لا یقبل ایمان عبد الا بولایته و البرائه من اعدائه» چند نفر از راویان حدیث روایت کرده اند از عمار و معاذ و عایشه که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: نگاه کردن به علی بن ابی طالب علیه السلام عبادت است و یاد او کردن عبادت است و ایمان هیچ بنده ای پذیرفته نمی شود مگر به این که علی علیه السلام را دوست بدارد و از دشمنان علی علیه السلام دوری بجوید. و عن ابی جعفر علیه السلام فی قوله تعالی: قل هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیره، یعنی بالسبیل علی بن ابی طالب و لا ینال ما عند الله الا بولایته».

و امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه شریفه: بگو ای پیغمبر که راه من این است که با بینایی کامل به

ص: 447

سوی خدای تعالی دعوت می کنم فرمود: مقصود خدای تعالی از سبیل در این آیه شریفه علی بن ابی طالب علیه السلام است و به آنچه در نزد خدای تعالی است دسترسی نیست مگر به ولایت و دوستی علی علیه السلام.

این اندکی از بسیار و قطره ای از دریاست که درباره آن حضرت ذکر شده.

کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست که تر کنم سر انگشت و صفحه بشمارم

*

ثم اتبعت ذلك بالانابه اليك والتذلل والاستكانه لك و حسن الظن بك و الثقه بما عندك سپس در پیرو این تقرّب توبه و انابه به سوی تو نمودم و به درگاه تو زاری و خواری کردم و به حضرت تو گمان نیکو دارم و به آنچه نزد توست اعتماد و اطمینان دارم.

و شفعتہ برجائك الذی قلّ ما یخیب علیه راجیک و امید به تو را که هیچ گاه امیدوار به تو از آن نومید نمی گردد همراه آن نموده ام.

و سألتک مسئله الحقیق الذلیل البائس الفقیر الخائف المستجیر و از تو درخواست می نمایم همچون کسی که پست و خوار و نیازمند و بی چیز و ترسناک و زندها خواه باشد.

و مع ذلك خیفه و تضرعا و تعوذا و تلوذا و با این احوال درخواستم از روی ترس و زاری و پناه جویی است.

لا مستطیلا بتکبر المتکبرین و لا متعالیا بدالّه المطیعین نه از روی بلندپروازی به گردنکشی گردنکشان و نه از روی علوّ و بلندی جویی به ناز و عشوه اطاعت کنندگان.

و لا مستطیلا بشفاعه الشافعیین و نه از روی تکبر و گردن فرازی به شفاعت میانجیگری شفاعت کنندگان.

و انا بعد اقلّ الاقلّین و اذلّ الاذلیلّین و من پس از این اعتراف کمترین کمتران و خوارترین خوارتران.

و مثل الذره او دونها و همانند ذره بلکه کمتر از آنم.

فیا من لم یعاجل المسیئین و لا ینده المترفین پس ای آن که در کیفر گنهکاران و آنان که در ناز و نعمت فرو رفته و آن نعمتها را بیجا به کار می برند شتاب نمی کند.

و یا من یمنّ باقاله العاثرین و یتفضّل بانظار الخاطئین و ای آن که لغزندگان را منت نهاده و

لغزش های آنان را نادیده می انگارد از روی تقصّل و احسان مهلت می دهد.

انا المسيئي المعترف الخاطي العاثر منم گنهكار بدكار اقراركننده به بدكاري و خطا و لغزش خویش.

انا الذي اقدم عليك مجترئا منم آن که از روی جرأت در برابر تو اقدام به مخالفت نمود.

انا الذي عصاك متعمدا منم آن که از روی عمد نافرمانی تو را کرد.

انا الذي استخفي من عبادك و بارزك منم آن که کارهای ناشایست خود را از بندگان تو پنهان کرد و برابر تو آشکار ساخت.

انا الذي هاب عبادك و امنك منم آن که از بندگان ترسید و از تو ایمن گشت.

انا الذي لم يهرب سطوتك و لم يخف بأسك منم آن که از قهر و غلبه تو نهراسید و از عذاب و سختگیری ترسید.

انا الجاني على نفسه منم جنایتكار درباره خود.

انا المرتهن ببليته منم در گرو بلا و گرفتاری خویش.

انا القليل الحياء منم بی حیا و بی شرم.

انا الطويل العناء منم گرفتار رنج و درد دراز. سید شارح - رضوان الله عليه - در ترجمه و توجیه این جملات نورانی به زحمت افتاده که ظاهر غیر متناسب با مقام عصمت دارد تا آن جا که می فرماید: و انا استغفر الله تعالى من التفوه بهذه العبارات في شرح كلامه عليه السلام و حاشا جنبه الشريف من التفريط و النسيان فضلا عن الاثم و العصيان و لكن حل الفاظ العبارة موجب لهذا البيان و انا اشهد الله باعتقاد عصمته و الاقرار بها بالقلب و اللسان: من استغفار می کنم که چنین عبارتها را به زبان بیاورم و آن حضرت از هرگونه تفريط و فراموشی به دور است تا چه رسد به گناه و معصیت ولیکن به خاطر ترجمه الفاظ عبارت دعا به ناچار این عبارات گفته آمد، و من خدای را شاهد می گیرم که به عصمت آن حضرت معتقدم و با دل و زبان به آن معترفم.

مترجم گوید: حل این گونه اعترافات که در بسیاری از دعاها وارد شده است هرچند در پاره ای از موارد قابل توجیه است به این که مقصود حضرت تعلیم به دیگران بوده است مانند بعضی از جملات دعای کمیل که شاید مقصود تعلیم کمیل بوده است اما در پاره دیگر از موارد این توجیه به نظر وجیه نیست همچون مضامین دعای بسیار شریف معروف به دعای ابی حمزه که امام علیه السلام به حسب ظاهر روایت هر شب ماه رمضان آن دعا را به هنگام سحر قرائت

می فرمودند: «انا الذی اعطیت علی المعاصی جلیل الرشی انا الذی حین بشرت بها خرجت الیها سعی» و دیگر جملاتی که در بسیاری از ادعیه وارد شده است و خصوصا در صحیفه مبارک سجّادیه که از ودایع امامت بوده و دست به دست در میان امامان اهل بیت می گشته؛ چنان که در مقدمه صحیفه مبارکه مذکور است، چه باید کرد و چگونه توجیه توان کرد؟ اکنون که روز ولادت با سعادت امام جواد علیه السلام دهم ماه رجب به سال 1418 قمری است چیزی به نظر قاصر نمی رسد، امید است که از برکات انفاس مقدّسه بزرگان و اساتید فن علم و عرفان استفاده و این معضله حلّ و تقدیم خوانندگان محترم بشود؛ عجالتا شرح این هجران و این خون جگر این زمان بگذار تا وقت دگر.

بحق من انتجبت من خلقک و بمن اصطفیته لفسک بحق من اخترت من بریتک و من اجتبت لشانک بحق من وصلت طاعته بطاعتک و من جعلت معصیته کمعصیتک بحق من قرنت موالاته بموالاتک و من نطت معاداته بمعاداتک تو را قسم می دهم به مقام و منزلت کسی که او را از آفریدگانت برگزیده ای و به حق کسی که او را برای خودت پسندیده ای و به حق کسی که او را از آنچه آفریده ای اختیار کرده ای و به حق کسی که او را برای کار خود انتخاب فرموده ای، به حق کسی که طاعت و فرمانبری از او را به اطاعت از خود پیوسته ای و کسی که نافرمانی از او را مانند نافرمانی از خودت گردانیده ای، به حق کسی که دوستی او را به دوستی خود مقرون فرموده ای و کسی که دشمنی با او را به دشمنی با خودت منوط و مربوط ساخته ای.

تغمّدنی فی یومی هذا بما تتغمّد به من حار الیک متنصلا و عاذ باستغفارک تائبا مرا در این روزم بیوشان (از عفو خود) به آنچه می پوشانی به آن کسی را که با حال بیزاری از گناه به درگاه تو زاری می نماید و با توبه و طلب مغفرت از تو به تو پناه می آورد.

و تولّنی بما تتولّی به اهل طاعتک و الزلفی لدیک و المکانه منک و مرا سرپرستی فرما به آنچه که به آن سرپرستی می فرمایی کسی را که اطاعت و فرمانبرداری از تو نموده و نزد تو دارای قرب و منزلت می باشد.

و توّحّدنی بما تتوحد به من وفی بعهدک و اتعب نفسه فی ذاتک و اجهدها فی مرضاتک و حضرتت به تنهایی به من احسان و نیکی فرما به آنچه احسان نمودی کسی را که به عهد و پیمان تو وفا کرده و خود را درباره طاعت از تو به رنج انداخته و در به دست آوردن رضایت تو بیشتر از توان خود کوشیده.

و لا تؤاخذانی بتفریطی فی جنبک و مرا به تقصیر و کوتاهی خود در راه بندگیت مؤاخذه مفرما.

و تعدی طوری فی حدودک و مجاوزه احکامک و مرا به خاطر تجاوز از حدّ و مرز خویش نسبت به آنچه حرام فرموده ای و از احکامت تجاوز نموده ام به کیفر مرسان.

و لا تستدرجنی با ملائک لی استدراج من منعی خیر ما عنده و لم یشرکک فی حلول نعمته بی و به واسطه مهلت دادن خود به من تدریجا و کم کم سزاوار عقابم مفرما.

و نبهنی من رقدہ الغافلین و سنه المسرفین و نعهه المخذولین و مرا از خواب بی خبران و خواب آلودگی اسراف کنندگان و چرت زدن خوارشدگان بیدار فرما.

و خذ بقلبی الی ما استعملت به القانتین و استعبدت به المتعبدین و استنقذت به المتهاونین و دلم را متوجه فرما به آنچه اطاعت کنندگان مخلص را به آن واداشته ای و کوشش کنندگان در عبادت را به واسطه آن بندگان فرمانبردار قرار داده ای و سهل انگاران را به سبب آن نجات داده ای.

قوله علیه السلام و لا تستدرجنی باملائک لی استدراج من منعی خیر ما عنده و لا یشرکک فی حلول نعمته بی: و بدان گونه که ستمگران را سرگرم نعمت کردی تا از تو غافل شدند و خیر خود را از من دریغ داشتند و در نعمتهای تو بر من شریک نبودند مرا سرگرم نعمت مساز. در تفسیر این عبارت اختلاف کردند و این که ما در ترجمه آوردیم به نظر انسب آمد.

و اعذنی ممّا یباعدنی عنک و یحول بینی و بین حظی منک و یصدنی عمّا احاول لدیک و مرا پناه ده از آنچه مرا از درگاهت دور می سازد و میان من و بهره و نصیبی که از قرب تو دارم جلوگیری می شود.

و سهل لی مسلک الخیرات الیک و المسابقه الیها من حیث امرت و المشاحه فیها علی ما اردت و برایم آسان بفرما راه نیکبها به سوی تورا و مسابقه و پیشی گرفتن به آنها را از طریقی که تو دستور فرموده ای و حریص بودن در آنها را طبق آنچه تو اراده فرموده ای.

و لا تمحّنی فیمن تمحّق من المستخفین بما اوعدت و مرا با کسانی که تهدیدهای تورا سبک می شمارند و هلاک می شوند هلاک مکن؛ یعنی از کسانی نباشم که در اثر سبک شمردن تهدیدهای تو هلاک می شوند.

و لا تهلکنی مع من تهلک من المتعرضین لمقتک و با کسانی نباشم که خود را در معرض

غضب تو قرار می دهند.

و لا تتبرنی فیمن تتبر من المنحرفین عن سبیلک و مرا با کسانی که آنان را به خاطر انحراف از راههای تقرب به تو می شکنی نشکن.

و نجتی من غمرات الفتنة و مرا از گردابه‌های بلا و گرفتاری نجات مرحمت فرما.

و خلصنی من لهوات البلوی و مرا از گرفتاریهایی که دل مرا به خودش مشغول می کند رهایی بخش. مترجم گوید: آنچه در دنیا آدمی به آن پای بند شود گاهی او را از وصول به مقصد اصلی و از سلوک الی الله باز می دارد هرچند به ظاهر نعمت و رفاه و آسایش باشد و لکن گاهی دیگر همین گرفتاری تازیانۀ سلوک می شود و مرکب نفس با شتابی بیشتر راه مقصد را طی می کند.

انبیا و اولیای الهی از موهبتهای الهی در این رابطه استفاده می کردند برخلاف دشمنان حق و حقیقت که موهبتهای حق تعالی را علیه خود و دیگران مورد بهره برداری قرار می دادند.

موسی علیه السلام به خدای تعالی عرض می کند: «رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّنَا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»⁽¹⁾ درودگارا! تو به فرعون و فرعونیان در حیات دنیا ملک و اموال و زیورهای بسیار بخشیدی که بدین وسیله بندگان را از راه تو گمراه کنند، بار خدایا! اموال آنها را نابود گردان و دلهاشان را سخت بر بند که اینان ایمان نیاورند تا هنگامی که شکنجه دردناک را مشاهده کنند. این حال دشمنان خدا و حق بود ولیکن دوستان خدا و رهروان حقیقت با ابتلائات انس داشتند، به گفته عارف رومی:

گریم و ترسم که او باور کند وز ترحم جور را کمتر کند

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد ای عجب من عاشق این هر دو ضد

با هوایش در تموز و دی خوشیم ماهی آیم و مرغ آتسیم

*

لذا امام علیه السلام در جمله نورانی دعا عرض می کند: «و خلصنی من لهوات البلوی» بارالها! آن چنان نباشد که گرفتاریها دل مرا به خود مشغول کند.

ص: 452

و أجرنی من أخذ الاملاء و مرا از مؤاخذه مهلت دادن پناهم ده. مترجم گوید: از ابتلائات مهم و خطرناک حق تعالی شانه مسئله املاء و مهلت دادن خدای تعالی است بنده اش را که در آیات و روایات و سیره اسلامی عنایتی بسزا به آن شده است؛ چنان که خدای تعالی می فرماید:

«و لا یحسبنّ الذّین کفّروا أنّما نُملی لهم خیرٌ لِأنفسِهِمْ إنّما نُملی لهم لِیزدادوا إثماً و لهم عذابٌ مُهینٌ» (1)

کافران حتما نباید چنین گمان کنند که مهلت دادن ما آنان را به سود آنان است بلکه تنها به خاطر آن به آنان مهلت می دهیم که بارشان را سنگین تر و گناهشان را بیشتر کنند و عذاب اهانت باری در انتظار آنان است.

و در سوره اعراف می فرماید: «و الذّین کذبوا بآیاتنا سنّسّ تدرجهم من حیث لا یعلمون و املی لهم انّ یدّی متینٌ» (2) سانی که آیات ما را دروغ می پندارند به زودی آنان را ناخودآگاه به استدرج خواهیم کشانید و درجه به درجه رو به شقاوت و هلاکت خواهند رفت و به آنان مهلت خواهیم داد که به راستی حیلۀ من محکم و استوار است. خدای تعالی مردم شقی و بدعاقبت را فوراً به کیفر اعمالشان نمی رساند و عجله و شتابی درباره آنان روا نمی دارد، زیرا به حکم «انّما یعجل من ینخاف الفوت» کسی که از دست دادن چیزی می ترسد شتاب می کند و خدای تعالی مالک ملک وجود است و همه موجودات در قبضۀ قدرت اوست، از این رو در مؤاخذه متخلفین شتاب نمی فرماید «انّ یدّی متینٌ» به راستی که عذاب من با قوت و شدت است و هیچ چیز نتواند از آن جلوگیری کند؛ چنان که عالمۀ غیر معلّمه عقیلۀ بنی هاشم در مجلس یزید بر آن خبیث پرخاش کرد و فرمود: اظننت یا یزید.....

کشّی از حسین بن حسن روایت می کند که گوید: «قلت لابی الحسن الرضا علیه السّلام انّی ترکت ابن قیاما من اعداء خلق الله لک، قال: ذلک شرّ له، قلت: ما اعجب ما اسمع منک جعلت فداک، قال:

اعجب من ذلک ابلیس کان فی جوار الله عز و جل فی القرب منه فامرہ فابی و تعزز و کان من الکافرین» به حضرت رضا علیه السّلام عرض کردم که ابن قیام را از دشمن ترین خلق خدا نسبت به شما دیدم.

فرمود: دشمنی با من بر زیان خود او تمام خواهد شد.

عرض کردم: فدایت شوم، مطلب شگفت آوری از شما می شنوم. فرمود: از این مطلب عجیب تر و شگفت انگیزتر داستان ابلیس است که در زیر سایه حق تعالی و نزدیک بارگاه

ص: 453

1- سوره آل عمران، آیه 178.

2- سوره اعراف، آیه 182-183.

ربوبی بود، خدای تعالی دستوری به او صادر فرمود، او سرپیچی کرد و گردن فوازی نمود و در گروه کافران قرار گرفت «فاملی اللّٰه له، و اللّٰه ما عذب اللّٰه بشیء اشدّ من الاملاء و اللّٰه یا حسین ما عذبهم اللّٰه بشیء اشدّ من الاملاء»، پس از آن که ابلیس در زمرة کفار درآمد خدای تعالی او را مهلت داد. به خدا قسم خدای تعالی با چیزی شدیدتر از املاء آنان را عذاب نمی کند.

سنان بن طریف می گوید به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «خشیت ان اکون مستدرجا» من می ترسم که گرفتار استدراج شده باشم، «قال و لم» فرمود: برای چه این وحشت تو را گرفته؟ «قلت: لائى دعوت اللّٰه تعالی ان یرزقنى دارا فرزقنى و دعوت اللّٰه تعالی ان یرزقنى الف درهم فرزقنى و دعوته ان یرزقنى خادما فرزقنى خادما» عرض کردم: به جهت آن که از خدای تعالی خواستم که خانه ای روزیم فرماید دعایم را مستجاب فرمود و صاحب خانه شدم و از خدای تعالی خواستم که هزار درهم پول نقد به من مرحمت فرماید هزار درهم به دستم رسید و از خدای تعالی تقاضا کردم که خدمتگزاری مرا روزی فرماید روزی فرمود: «قال فای شیء تقول؟ قال:

اقول الحمد لله، قال: فما اعطيت افضل ممّا اعطيت» فرمود: تو در مقابل این الطاف الهیه چه می گویی؟ عرض کردم: می گویم الحمد لله. حضرت فرمود: توفیق شکر نعمتی که خدای به تو عنایت فرموده بهتر است از نعمتهایی که به تو ارزانی داشته است. در روایت دیگری آمده است که امام صادق علیه السلام فرمود: «ما انعم اللّٰه علی عبد مؤمن نعمه بلغت ما بلغت فحمد اللّٰه تعالی علیها الا کان حمد اللّٰه افضل ممّا اعطيت»، خدای تعالی هیچ نعمتی را به بنده مؤمن مرحمت نمی فرماید هرچند آن نعمت در ارزش و عظمت به اعلی درجه اش برسد و سپس آن بنده حمد و سپاس خدا را به جای می آورد مگر آن که سپاس او بهتر از آن نعمتی خواهد بود که به او عطا شده است.

و حل بینی و بین عدو یضلّنی و هوی یوبقنی و منقصه ترهقنی و میان دشمنی که گمراهم می سازد و هوای نفسی که هلاکم می گرداند و خسران و زبانی که مرا فرا می گیرد حایل و مانع و جلوگیری شو.

و لا تعرض عتی اعراض من لا ترضی عنه بعد غضبک و از من رو بر مگردان روگرداندن از کسی که پس از خشم خود از او راضی نمی شوی.

و لا تؤیسنی من الامل فیک فیغلب علی القنوط من رحمتک و از امید (آمرزش) در درگاه تو نومیدم مفرما که نومیدی از رحمتت بر من غالب گردد. مترجم گوید: صفت یأس و نومیدی

از بزرگ ترین عوامل بدبختی انسان است و کسی که این حالت در او ظاهر و این صفت در دل او رسوخ کند از همه خیرات دنیا و آخرت باز می ماند. از این رو در دستورات اسلامی از این صفت و حالت شدیداً نهی شده است.

در دعای شریف ابو حمزه ثمالی که در سحرهای ماه مبارک رمضان خوانده می شود وارد شده است: «فَإِسْوَأَاتِ عَلِيٍّ مَا أَحْصَى كِتَابِكِ مِنْ عَمَلِي الَّذِي لَوْ لَا مَا أَرْجُو مِنْ كَرَمِكَ وَسَعَةِ رَحْمَتِكَ وَنَهْيِكَ أَيَّامِي عَنِ الْقَنُوطِ تَقَنُّطْتُ عِنْدَ مَا أَتَذَكَّرُهَا» ای بدا به حال من که فرشتگان مأمور به نوشتن اعمال من آن گناهان را ثبت و ضبط کرده اند و اگر امید به عفو و کرم تو نبود و اگر آن نبود که تو مرا از نومیدی نهی کرده ای من هر وقت به یاد آن گناهان می افتادم حالت نومیدی به من دست می داد. و بزرگان دین قنوط از رحمت را جزء معاصی کبیره شمرده اند و حق همین است، زیرا اگر دردمند گناه را دوابی باشد در امید است نه در نومیدی، که وقتی آدمی نومید گردید به بزرگ ترین جنایت و گناه آلوده می شود و دست به هر کاری می زند و شاید از این رو خدای تعالی می فرماید: «وَمَنْ يَقْنُطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ» (1).

آری قنوط است که گمراهی انسان را به دنبال دارد. در طب ظاهر نیز وقتی طیب معالج از حیات بیمار مأیوس شود به نزدیکان بیمار سفارش می کند که هر غذایی را که بیمار بخواد به او بدهند و منعش نکنند که دیگر کار از کار گذشته است. در پایان داستان حمید بن قحطبه طوسی که مرحوم محدث قمی نقل می کند بدین نکته اشاره شده است و چون موجب تنبّه است نقل می شود «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ» (2).

داستان از این قرار است که بنا به نقل محدث قمی - رضوان الله علیه - شیخ صدوق علیه الرحمه به سند معتبر از عبد الله بزاز نیشابوری روایت کرده که گفت در میان من و حمید بن قحطبه طوسی معامله ای بود. در سالی به نزد او رفتم. چون خبر آمدن مرا شنید، در همان روز ورود من مرا طلبید.

پیش از آن که جامه های سفر را تغییر دهم و آن هنگام وقت زوال از ماه مبارک رمضان بود چون بر او وارد شدم دیدم حمید در خانه نشسته است که نهر آبی در میان آن خانه جاری است. چون سلام کردم و نشستم آفتابه و لگن آوردند، دستهای خود را شست و مرا نیز امر

ص: 455

1- سوره حجر، آیه 56.

2- سوره ق، آیه 37.

کرد که دستهای خود را شستم. آن گاه خوان طعام او را حاضر کردند. از خاطر من محو شده بود که ماه رمضان است و من روزه دارم چون دست به جانب طعام بردم روزه را به خاطر آوردم دست کشیدم. حمید گفت: چرا طعام نمی خوری؟ گفتم: ماه مبارک رمضان است و من بیمار نیستم و علتی ندارم که موجب افطار باشد و شاید امیر را در این باب علتی و عذری باشد که مجوز افطار او شده باشد. آن پلید گفت که من نیز علتی ندارم و بدنم صحیح است.

این بگفت و بگریست.

چون از خوردن طعام فارغ شد، گفتم: «ایها الامیر» سبب گریه شما چه بود؟ گفت: سببش آن است که در وقتی که هرون در طوس بود شبی از شبها در میان شب مرا طلبید، چون به نزد او رفتم دیدم شمعی به نزد او می سوزد و شمشیر برهنه نزد او گذاشته است و خادمی نزد او ایستاده، چون مرا دید گفت: تا چه اندازه در اطاعت من حاضری؟ گفتم: به جان و مال تو را مطیع و فرمانبردارم. پس ساعتی سر به زیر افکند، آن گاه مرا رخصت برگشتن داد چون برگشتم باز پیک او به طلب من آمد و این مرتبه ترسیدم، گفتم: «انا لله و انا الیه راجعون» گویا اراده قتل مرا داشت. چون مرا دید از روی من شرم کرد اکنون مرا می طلبد که به قتل برساند، چون بر او داخل شدم باز پرسید که چگونه است اطاعت تو مرا؟ گفتم: فرمانبرداری می کنم به جان و مال و فرزند و عیال. پس تبسمی کرد. باز مرا رخصت برگشتن داد همین که داخل خانه خود شدم دیگر باره رسول او آمد و مرا به نزد او برد، چون بر او وارد شدم سخن سابق را اعاده کرد. این دفعه من جواب گفتم که اطاعت می کنم تو را در جان و مال و زن و فرزند و دین خود.

رشید چون این جواب را شنید بخندید و گفت این شمشیر را بگیر و آنچه این خادم تو را امر می کند به عمل آور.

پس خادم شمشیر را به دست من داد و مرا به خانه ای برد که در آن خانه مقفل بود پس قفل را گشود و مرا داخل خانه کرد. چون داخل شدم چاهی دیدم که در صحن خانه کنده اند و سه حجره در اطراف آن صحن بود که درهای آنها مقفل بود پس در یکی از آنها را گشود، در آن حجره بیست نفر دیدم از پیران و جوانان و کودکان که گیسوان بر سر داشتند و دریند و زنجیر بودند و همگی از فرزندان علی و فاطمه علیهما السلام بودند(1) پس آن خادم گفت که خلیفه تو

ص: 456

1- ظاهرا گیسو داشتن شعار علویون بوده است و این شعار حتی تا زمان سعدی شیراز نیز بوده که می گوید: شیادی گیسوان برتافت که من علویم... تا آخر حکایت گلستان.

را امر کرده است که ایشان را گردن زنی. پس یک یک را بیرون می آورد و من در کنار آن چاه ایستاده بودم و ایشان را گردن می زدم تا آن که تمامی را بکشتم. پس سرها و تن های ایشان را در آن چاه افکند. و حجره دیگر را گشود، در آن حجره نیز بیست نفر از آل علی و فاطمه علیهما السلام مقید بودند. خادم گفت: خلیفه امر کرده که ایشان را نیز مقتول سازی. پس یک یک را من گردن می زدم و او سر و بدن ایشان را در آن چاه می افکند تا آن که ایشان را نیز به قتل رسانیدم.

پس حجره سیم را گشود، در آن حجره نیز بیست نفر از سادات علوی و فاطمی محبوس و در قید بودند و گیسوها که علامت سیادت بود در سر داشتند. خادم گفت که خلیفه نیز امر کرده به کشتن ایشان. پس یک یک را بیرون می آورد و من گردن می زدم تا آن که از قتل نوزده تن ایشان برداختم. چون بیستم را آورد مرد پیری بود و گفت دست بریده باد میثوم(1) لعون چه عذر خواهی آورد نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در وقتی که از تو پرسد برای چه شصت تن اولاد مظلوم مرا به جور و ستم کشتی؟ من چون این سخن را شنیدم بر خود بلرزیدم و مرتعش گشتم. پس خادم نزد من آمد و بانگ بر من زد. من نیز آن پیر مرد علوی را به قتل رسانیدم و بدنهای ایشان در چاه افکندم. پس هرگاه من شصت نفر از فرزندان رسول خدا را به ستم کشته باشم روزه و نماز مرا چه فایده بخشد؟ یقین دارم که پیوسته در جهنم خواهم بود. پایان نقل از محدث قمی (رض).

و ندانم کجا دیده ام در کتاب و آیا آن کتاب از کتب روایتی بود و یا از کتب اخلاقی که این جریان در محضر معصومی و یا بزرگی دیگر مطرح گردید، ایشان فرمودند که این یأس آن پلید از رحمت خدای تعالی از همه گناهانی که مرتکب شده بود بدتر و عظیم تر است حال خواه این مطلب در کتاب روایتی باشد و خواه در کتاب اخلاقی، اصل مطلب صحیح است، زیرا به طوری که اشاره شد گناهان را هر چند بزرگ باشند اگر دوايي متصور باشد باز در تضرع و زاری و طلب مغفرت از خدای مهربان و آمرزنده است و گرنه از یأس و نومیدی از رحمت علاجی بر نمی آید و دردی دوا نمی شود.

و لا- تمنحني بما لا طاقة لي به فتبهظني ممّا تحمّلينه من فضل محبّتك و به من عطا مكن آنچه را که توانایی آن را ندارم که از جهت فزونی محبّت و دوستیم تو را که بر من تکلیف می فرمایی

ص: 457

1- به حکم امانت نوشته شد و گرنه میثوم غلط است و صحیح مشوم است (نویسنده)

گرانبارم سازی. مترجم گوید: همان گونه که یکی از آزمایشهای حق تعالی بندگان خود را آزمایش به فقر است، همچنین آزمایش بندگان به غنا و ثروت است، و معلوم نیست که صبر بر فقر دشوارتر از صبر به غنا باشد؛ چه بسا افرادی که عمری را با فقر در زهد و عبادت گذرانیدند ولی همین که گشایشی در کارشان شد بساط زهد و عبادتشان برچیده شد. تاریخ از این نمونه ها فراوان دارد.

قوله عليه السلام: «لا تمنحني بما لا طاقة لي به فتبهظني ممّا تحملينيه من فضل محبتك: در بعضی نسخ به جای «لا تمنحني» لا تمتحنی از امتحان آمده و اول اصحّ است.

و لا ترسلنی من یدک ارسال من لا خیر فیه و مرا از پیش خود رها مکن رها کردن کسی که در او خیری نیست.

و لا- حاجه بک الیه و لا انا به له و تورا به طاعت و فرمانبرداری او حاجت و نیازی نباشد و برای او نیز توبه و بازگشتی نباشد. از این جمله نورانی استفاده می شود که خدای تبارک و تعالی مادام که در وجود کسی خیری می بیند او را رها نمی فرماید و به حال خودش وانمی گذارد و بدا به حال کسی که از دامن لطف و عنایت الهی به کنار افتد که همچون گوسفندی خواهد بود که از رمه و چوپانش به دور افتد و لا محاله نصیب گرگهای بیابان خواهد بود؛ چنان که در بعضی از روایات به همین مضمون اشاره شده است. امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: «ایاکم و الفرقه فان الشاذ من اهل الحق للشیطان کما ان الشاذ من الغنم للذئب» از اهل حق جدا نشوید که نصیب شیطان شوید همچون گوسفند جدا مانده از رمه که گرفتار گرگ بیابان است. در این جا به مناسبت جمله نورانی «و لا ترسلنی من یدک ارسال من لا خیر فیه» از استاد بزرگوارم حضرت آیه الله العظمی آقای سید جمال گلپایگانی - قدس الله نفسه - یادی می کنم، باشد که بعضی از حق استادی آن بزرگوار را ادا کرده باشم.

وقتی به محضرش شرفیاب شدم حضرتش را بسیار منقلب دیدم و فرمود مرگ خودم را از خدای تعالی خواسته ام، زیرا دیگر خیری در وجود خودم نمی بینم به دلیل آن که امسال نتوانستم ماه مبارک رمضان را روزه بگیرم «انّ فی ذلک لذکر لمن کان له قلب، اللهم اذقنا حلاوه ذکرک و محبتک بحق اولیائک و احبائک».

از در خویش خدا را به بهشتم مفرست که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس

و لا ترم بی رمی من سقط من عین رعایتک و مرا به دور مینداز دور انداختن کسی که از چشم حفظ و دیده مراقبت تو افتاده باشد.

و من اشتمل علیه الخزی من عندک و کسی که از جانب تو خواری و رسوایی او را فرا گرفته باشد.

بل خذ بیدی من سقطه المتردین و وهله المتعسفین و زله المغرورین و ورطه الهالکین بلکه دستم بگیر تا همچون افتادگان در عذاب نباشم و گرفتار ترس و وحشتی که گمراهان به هنگام حساب و بازرسی دارند نگردم و همچون فریب خوردگان نلغزم و به گرداب هلاک شدگان نیفتم.

و عافنی ممّا ابتلیت به طبقات عبیدک و امائک و از آن بلاهایی که اصناف غلامان و کنیزان خود را به آنها دچار فرموده ای مرا عافیت عنایت فرما.

و بلّغنی مبالغ من عنیت به و انعمت علیه و رضیت عنه فاعشته حمیدا و توفیته سعیدا و به منتهی درجات کسی برسانم که به او عنایت داشته و انعامش عطا فرموده ای و از او راضی و خوشنود شده ای؛ پس در نتیجه او را ستوده شده زنده داشته و سعادت مند میرانده ای.

و طوّقتی طوق الاقلاع عمّا یحبط الحسنات و خودداری از آنچه حسنات و کارهای پسندیده را باطل می کند و خیرات و نیکیها را از میان برمی دارد طوق و گردن بند من فرما. علامه بزرگوار استاد شعرانی - قدس سره - فرماید نابود می کند ترجمه (یحبط) است، و احباط در اصطلاح متکلمان آن است که معصیت گناهکار ارزش طاعت او را ببرد و ثواب آن را نابود کند، اما در قرآن و ادعیه و احادیث در غیر این معنی هم استعمال شده است و در مذهب امامیه احباط باطل است عقلا و نقلا، اما عقلا برای آن که چون کسی برای خداوند و در راه رضای او رنجی کشید مستحق اجر است و اگر خداوند او را بی اجر بگذارد ظلم است - نعوذ باللّه منه - و در قرآن فرمود: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (1) ن فاسق که گناه بسیار کرد با اندک طاعت به از آن است که اندک طاعت را هم نکرد.

اما بعض اخباریان بی تأمل فریب اشتراک لفظ خورده، چون در قرآن و حدیث لفظ احباط دیدند از اصل ضروری مذهب خارج گشتند و ظلم را بر خدای تعالی جایز داشتند. حبطت اعمالهم و امثال آن یا خاص کفار است و دلیل بر بطلان عمل آنها یا مانند احباط در عبارت دعا

ص: 459

به معنای کم شدن ارزش و یا آمیزش ثواب حسنات است با عذاب معاصی که از لذت ثواب می کاهد.

و بعضی گویند: مقصود از حبط آن است که گناهان مانع می شود از آن که شرایط کار ثواب چنان که باید از بنده صادر شود، نه آن که پس از صدور با شرایط آن عمل را باطل کند. و شیخ طبرسی در تفسیر آیه: «خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا»⁽¹⁾ وید: این آیه دلالت کند بر باطل بودن احباط، برای آن که هرگاه عملی بر عمل دیگر طاری شود و آن را باطل کند آن دو با هم مجتمع نشوند، و خلطوا یعنی آمیزش معنی ندارد، و در عبارت همین دعای مبارک است «و لا تحبط حسناتی بما یشوبها من معصیتک» و سخن طبرسی - رحمه الله - در این کلام نیز جاری است.

پایان سخن علامه فقید شعرانی که در کمال متانت بود، هرچند بعضی از فقراتش نیازمند تحقیق و دقت می باشد مانند آن جا که فرماید: چون کسی برای خداوند و در راه رضای او رنجی کشید مستحق اجر است و اگر خداوند او را بی اجر بگذارد ظلم است - نعوذ بالله منه - که با توجه به این که همه قوای وجودی بنده همچون اصل وجودش موهوبه از خدای تعالی است هیچ کس در مقابل عمل هرچند بزرگ باشد استحقاق اجر و پاداش ندارد تا اگر اجرش نرسد ظلم باشد بلکه اگر اجری خدای تعالی مرحمت فرمود فضل است و احسان، و فرق میان فضل و استحقاق بیش از زمین تا آسمان است.

و یذهب بالبرکات و خیرات و برکات را از میان می برد و چه بسا خیرات تبدیل به تقمات می شود چنانچه در دعای کمیل اشاره شده است «اللهم اغفر لی الذنوب الّتی تنزل النقم» اساساً همه بدبختی ها که گریبانگیر آدمی می شود نتیجه گناه است و بدین معنی در آیات و روایات تأکید بلیغ شده است. بیشتر هلاک امم سابقه نتیجه تکذیب پیامبران الهی و مخالفت با آنان بوده است، و همچنین است از نظر روایات. امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: «و ایم الله ما کان قوم فی خفض عیش فزال عنهم الا بذنوب اجترحوها لان الله لیس بظلام للعبید» سوگند به خدای تعالی که هیچ قومی در آسایش زندگی نبودند پس آن آسایش از آنها زوال یافت مگر نتیجه گناهی بود که آنان مرتکب شدند، زیرا خدای تعالی هرگز به بندگان ظلم و ستم روا نمی دارد.

و از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: «ما انعم الله علی عبد نعمه فسلبها اياه حتی یذنب ذنبا یتحق بذلک السلب» خدای تعالی هر نعمتی را که به بنده عطا فرماید از وی پس

ص: 460

نمی‌گیرد تا آن‌گاه که بنده گناهی کند که سزاوار سلب آن نعمت گردد. و نیز آن حضرت فرمود:

«كان ابی یقول ان الله قضی قضاء حتما لا ینعم علی العبد بنعمه فیسلبها ایاه حتی یحدث العبد ذنبا یرتقی بذلک النقمه» پدر بزرگوارم می‌فرمود که همانا خدای تعالی به طور حتم حکم فرموده که هر نعمتی را به بنده عطا فرماید آن را از او باز نگیرد تا آن‌گاه که بنده گناهی مرتکب شود که به خاطر گناه سزاوار خشم و نقیمت الهی باشد.

و اشعر قلبی الازدجار عن قبائح السئیات و فواضح الحوبات و دلم را با لباس تقوی و باز ایستادن از زشتیهای ناپسندیده و رسواییهای گناهان بپوشان.

و لا تشغلی بما لا ادركه الا بک عمّا لا یرضیک عنی غیره و مرا به چیزی که آن را جز از ناحیه تو آن را درک نتوانم کرد از چیزی که جز آن موجب رضای تو نیست مشغول نفرما. و بعضی این جمله شریفه را چنین معنی کرده اند که عرض می‌شود: بارالها! مرا به طلب کردن دنیا از طاعت و عبادت مشغول نفرما که آن دنیا نیز منوط به مشیت و اراده توست و بدون خواست تو به دست من نمی‌رسد. و مضمون این جمله نورانی مطابق است با روایتی که کلینی - رضوان الله تعالی علیه - در کتاب شریف کافی به سند خود از امام باقر علیه السلام نقل می‌فرماید که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که خدای سبحانه و تعالی می‌فرماید: «و عزّتی و جلالی و کبریائی و نوری و عظمتی و علوی و ارتفاع مکانی لا یؤثر عبد هواه علی هوای الا شئت علیه امره و لبست علیه دنیا و شغلت قلبه بها و لم اعطه منها الا ما قدرت له و عزّتی و جلالی و عظمتی و نوری و ارتفاع مکانی لا یؤثر عبد هوای علی هواه الا استحفظته ملائکتی و کفلت السموات و الارضین رزقه و کنت له من وراء تجاره کل تاجر و آتته الدنیا و هی راغمه» به عزت و جلال و بزرگی و بلندی مقام سوگند که هیچ بنده ای هوای خودش را بر هوای من اختیار نکند مگر آن که کار او را به هم بریزم و دنیایش آشفته کنم و دلش را به دنیا مشغول سازم و از دنیا بجز همان مقدار که برای وی مقدر ساخته ام عطا نکنم.

و به عزّت و جلال و عظمت و نور و بلندی مقام سوگند که هیچ بنده ای خواسته مرا بر خواسته خودش اختیار نکند مگر آن که فرشتگانم را مأمور حفظ و نگهداری او می‌کنم و آسمانها و زمینها را عهده دار روزی او کنم و خودم پشتیبان هر تجارتی باشم که برای او انجام می‌گیرد و دنیا روی به او آورد در حالی که خوار و ذلیل باشد و نتواند از خواسته او سرپیچی کند (یعنی با این که قلبش از آن منصرف است باز دنیا به او روی نماید).

حضرت امام خمینی استاد بزرگ عرفان و اخلاق در قرن حاضر این روایت را در کتاب کم نظیر و بلکه بی نظیر خود (اربعین) عنوان فرموده و پس از نقل و ترجمه آن می فرماید: و این حدیث از محکّمات احادیث است که مضمونش شهادت دهد که از سرچشمه زلال علم خدای تبارک و تعالی است هر چند که به حسب سند مرمیّ به ضعف باشد. سپس فرماید: ما اکنون در صدد شرح آن نیستیم. از حضرت مولا- امیر المؤمنین علیه السلام جز این حدیث که ما به شرح آن پرداختیم منقول است که فرمود: «انّ اخوف ما اخاف علیکم اثنتان اتباع الهوی و طول الامل» یعنی همانا ترسناک ترین چیزی که بر شما می ترسم دو چیز است. بقیه فرموده مطابق حدیث ابن عقیل است. و از جناب صادق علیه السلام در کافی شریف حدیث شده که فرمود: «احذروا اهوائکم کما تحذرون اعدائکم فلیس شیء اعدی للرجال من اتباع اهوائهم و حصائد السننهم» (اصول کافی ج 4، ص 31) بترسید از هوای خودتان همان طور که می ترسید از دشمنان خویش؛ پس نیست چیزی دشمن تر از برای مردم از متابعت هواهای خود و چیده های زبانهای آنها (یعنی آنچه زبان آنها برای آنها تحصیل کند).

ای عزیز! بدان که خواهش و تمنای نفس منتهی نشود به جایی و به آخر نرسد اشتهای آن.

اگر انسان یک قدم دنبال آن بردارد مجبور شود پس از آن چند قدم بردارد، و اگر با یکی از هواهای آن همراهی کند ناچار شود با چندین تمنای آن همراهی کند. اگر یک در به روی خواهش نفس باز کنی لابدی که درهای بسیاری بر روی آن باز کنی. یک وقت به واسطه یک متابعت نفس به چندین مفاسد و از آن به هزاران مهالک مبتلا شوی تا آن که خدای نخواستہ در دم آخر جمیع راه حق را بر تو منسدّ کند؛ چنانچه خدای تعالی در نصّ کتاب کریم از آن خبر داده است، و البته امیر مؤمنان و ولیّ امر و مرشد و متکفّل هدایت و راهنمایی عائله انسانیّت از این خوف دارد و ترسناک است، بلکه روح مکرم رسول اکرم و ائمه هدی صلی الله علیه و آله و علیهم اجمعین در اضطراب و وحشت است که مبادا برگهای درخت نبوت و ولایت ریخته شود و خزان گردد.

حضرت می فرماید: «تناکحوا تناسلوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم و لو بالقسط» (وسائل الشیعه باب 1). یعنی زناشویی کنید تا فرزند آورید؛ پس همانا من مباهات می کنم به واسطه شماها به امت های دیگر گرچه به بچه ساقط شده. و معلوم است که انسان اگر در یک همچو راه خوفناکی واقع شود بیم آن است که انسان را به پرتگاه نیستی اندازد و اسباب عقوق والد

حقیقی او یعنی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم شود و آن سرور که رحمه للعالمین است از انسان سخطناک شود. چقدر بدبخت است و چه مصیبتها و گرفتاریها در پس پرده دارد! پس اگر با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آشنایی داری و اگر محبت مولا امیر المؤمنین علیه السلام را داری و دوست اولاد طاهرین آنها هستی قلب مبارک آنها را از ترس و اضطراب و تزلزل بیرون بیاور.

در آیه شریفه سوره هود وارد است: «فَأَسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ وَ مِنْ تَابٍ مَعَكَ» (1) یعنی استقامت کن و بر جا ایست آن طور که مأموری با کسی که توبه کرد با تو. در حدیث وارد است که جناب رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «شبیبتی سوره هود لمکان هذه الآية» یعنی پیر کرد مرا سوره هود برای خاطر این آیه. شیخ عارف کامل شاه آبادی - روحی فدا - فرمودند این آیه شریفه در سوره شوری نیز وارد است ولی بدون «و من تاب معک». جهت این که حضرت سوره هود را اختصاص به ذکر دادند برای آن است که خدای تعالی استقامت امت را نیز از آن بزرگوار خواسته است و حضرت بیم آن داشت که مأموریت انجام نگیرد و الا خود آن بزرگوار استقامت داشت، بلکه آن حضرت مظهر اسم حکم عدل است.

پس ای برادر من! اگر تو خود را از متابعان آن حضرت می دانی و مورد مأموریت آن ذات مقدس، بیا و نگذار آن بزرگوار در این مأموریت خجل و شرمسار شود به واسطه کار زشت و عمل ناهنجار تو. تو خود ملاحظه کن اگر اولاد یا سایر بستگان تو کارهای زشت و نامناسب کنند که با شئون تو مخالف باشد چقدر پیش مردم سرشکسته و خجل می شوی! بدان که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین پدر حقیقی امت هستند به نص خود آن بزرگوار که فرمود:

«انا و علی ابوا هذه الامة» یعنی من و علی دو پدر این امت هستیم و اگر ما را در محضرت ربوبیت حاضر کنند و حساب کشند در مقابل روی آن بزرگواران و از ما جز زشتی و بدی در نامه عمل نباشد به آن بزرگوارها سخت می گذرد و آنها در محضر حق تعالی و ملائکه و انبیا شرمسار شوند. پس ما چه ظلم بزرگی کردیم به آنها و به چه مصیبتی مبتلا شدیم! خدای تعالی با ما چه معامله خواهد کرد؟ پس ای انسان ظلوم جهول که به خود ظلم کنی و به اولیای نعم خود که جان و مال و راحت خود را در راه هدایت تو فدا کردند و با اشد ابتلا و مصیبتها کشته شدند و زن و فرزند آنها دستگیر شد همه در راه هدایت و نجات تو، در عوض آن که تشکر از زحمات آنها کنی و پاس مراجع آنها را نگاهداری چنین ظلم فاحشی کنی و گمان کنی که فقط

ص: 463

ظلم به نفس کردی. قدری از خواب غفلت بیدار شود و پیش نفس خود خجالت بکش و بگذار آنها را با همان ظلمهایی که از اعدای دین دیده اند؛ دیگر تو که دعوی دوستی می کنی به آنها ظلم مکن که ظلم از دوست و مدعی دوستی ناگوارتر است و زشت تر.

*فصل

باید دانست که هواهای نفسانی بسیار مختلف و گوناگون است به حسب مراتب و متعلقات و گاهی به قدری دقیق است که انسان خود نیز از آن غافل شود که آن کید شیطانی است و هوای نفسانی است مگر آن که او را تنبّه دهند و از غفلت بیدار کنند و با همه اختلاف تمامت آنها در سدّ راه حق و منع طریق خدا شرکت دارند گرچه در مراتب آن متفاوتند؛ چنانچه اهل اهویّه باطله و اتّخاذ خدایان از طلا و غیر آن. چنانچه خدای تعالی از آنها خبر دهد: «أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ»⁽¹⁾ دیگر آیات شریفه به طوری از خدا باز مانند و اهل متابعت هواهای نفسانی و اباطیل شیطانی در سایر عقاید باطله یا اخلاق فاسده طور دیگر از حق محجوب شوند و اهل معاصی کبیره و صغیره و موبقات و مهلکات به حسب درجات آن به نوعی از سبیل حق باز مانند و اهل متابعت هوای نفس در مشتبهات نفسانیّه می باشد و صرف همت و کثرت اشتغال به آن نوع دیگر از راه حقیقت باز مانند و اهل مناسک و اطاعات صورتیّه برای تعمیر عالم آخرت و اداره مشتبهات نفسانیّه و رسیدن به درجات یا خوف از عذاب و رهایی از درکات به طوری دیگر محجوب از حق و سبیل آن مانند و اصحاب تهذیب نفس و ارتیاض آن برای ظهور قدرت نفس و رسیدن جنّت صفات به نوعی محجوب از حق و از لقای آن هستند و اهل معارف و سلوک و جذبات و مقامات عارفین که نظری جز لقای حق و وصول به مقام قرب ندارند نیز به نوعی دیگر محجوب از حق و از تجلیات خاصّ محرومند، چون در آنها نیز تلوین باقی و از خودی آثاری هست. پس از این مراتب دیگری است که ذکر آن مناسب مقام نیست. پس هر یک از اهل مراتب مذکوره باید تفتیش حال خود کنند و خود را از هواهای نفسانیّه پاک و پاکیزه کنند تا از سبیل حق باز نمانند و از راه سلوک حقیقت گمراه نگردند و ابواب رحمت و عواطف در هر مقامی هستند بر روی آنها مفتوح گردد، و اللّٰه ولیّ الهدایه و التوفیق.

ص: 464

پایان کلمات نورانی امام بزرگوار حضرت خمینی - رضوان الله علیه - که به عین الفاظش نقل شد.

و انزع من قلبی حبّ دنیا دنیه تنهی عمّا عندک و تصدّعن ابتغاء الوسيله الیک و تذهل عن التقرب منک و زین لی التفرد بمناجاتک باللیل و النهار و دوستی دنیای پست را که از هر آنچه نزد توست از پاداشها و درجات اخروی باز می دارد و از طلبیدن وسیله به سوی تو منع می نماید و از تقرب و نزدیک شدن به بارگاه عظمت و عزت تو غافل و بی خبر می سازد از دلم برکن و تنها به سر بردن در حال مناجات و راز و نیاز با تو را شبانه روز برای من آراسته فرما تا با مناجات تو انس بگیرم. صاحب دعا صلوات الله و سلامه علیه در مناجات محبین عرض می کند: بار الها! مرا از کسانی قرار بده که او را برای مناجات با خودت برگزیده ای و همه موانع راه را از پیش پای او برداشته ای «و اخترته لمناجاتک و قطعت عنه کل شیء یقطعه عنک».

سید شارح - رضوان الله علیه - ضمن تبصره ای فرماید: گاهی دنیا عبارت از عالمی است که سرای عمل است که امیر المؤمنین علیه السلام از آن تعبیر فرموده به دار بلا و گرفتاری و ساختن زن و فرزند (دار البلیه و تناسل الذریه) و دنیا به این معنی از زمان آدم ابو البشر شروع می شود چنان که خدای تعالی بدان اشاره فرموده در آیه شریفه «أَهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» (1) به روز دمیدن صور خاتمه می یابد چنان که فرمود: «و نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ» (2) و در مقابل دنیای به این معنی دار حساب و جزاست (که روز قیامت به حسابها رسیدگی می شود و پاداش هرکس به او داده شود).

و گاهی دنیا عبارت است از حالتی که آدمی پیش مرگ آن را دارد که در مقابل این دنیا عالم آخرت است، یعنی حالتی که آدمی پس از مرگ آن را دارد و به این معنی دنیا و آخرت به افراد اضافه می شود و می گویند دنیای من و آخرت من، چنان که در دعا نیز آمده است: «اللهم اصلح لی دنیای و اصلح لی آخرتی». و گاهی مقصود از دنیا متاع و زینت و شهوات دنیاست و به طور خلاصه هر آنچه پیش از مرگ متعلق به آدمی است.

و در مقابل این دنیا آخرت است یعنی ثواب و پاداش؛ چنان که در آیه شریفه است: «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» (3) در روایت است که «من کانت هجرته لدنیا یصیبها او

ص: 465

1- سورة بقره، آیه 36.

2- سورة زمر، آیه 68.

3- سورة آل عمران، آیه 152.

امراه ینکحها فهجرته الی ما هاجر الیه» و دنیای مذمومه این دنیاست و هرچه در قرآن و احادیث و کلمات علمای سلف از دنیا نکوهش شده است و یا ترغیب به زهد در دنیا شده است مقصود همین دنیاست. و بدیهی است که آنچه کمک کار آخرت باشد از این دنیای مذموم مستثنی است و از این رو دنیا را دو قسم فرموده اند دنیای مذموم و دنیای ممدوح؛ چنان که صاحب همین دعا - سلام الله علیه - در حدیث مفصلی می فرماید: «حبّ الدنیا رأس کل خطیئه و الدنیا دنیائان دنیا بلاغ و دنیا ملعونه» که مقصود از دنیای بلاغ همان است که یار و یاور آخرت باشد و در مقابلش دنیای ملعونه است، پایان سخن سید شارح (رض).

و از هرچه بگذری سخن دوست خوشتر است، باز می گردیم به فرموده های دلنشین امام امت - رضوان الله تعالی علیه - که در بیان و تبیین دنیای مذمومه از غیر آن می فرماید: بدان که از برای دنیا و آخرت اطلاعاتی است به حسب انظار ارباب علوم و میزان معارف و علوم آنها که بحث از حقیقت آن به حسب اصطلاح علمی مهمّ به امر ما نیست و صرف همّت در فهم اصطلاحات و ردّ و قبول و جرح و تعدیل (باز دارد پیاده را ز سیل)، آنچه در این باب مهمّ است فهم دنیای مذمومه است که انسان طالب آخرت اگر بخواهد از آن احتراز کند با خبرت احتراز نماید و آنچه اعانت انسان را در این سلوک راه نجات و ما آن را ان شاء الله در ضمن چند فصل بیان می کنیم و از خدای تعالی توفیق می طلبیم در سلوک این طریق. سپس حضرت امام (رض) کلامی از محدّث جلیل مجلسی - علیه الرحمه - در بیان دنیای مذمومه نقل می فرماید و نیز از غزالی در احیاء العلوم که دنیا و آخرت را عبارت از دو حالت از حالات دل آدمی است و آنچه نزدیک است و پیش از مردن است نامش دنیاست و آنچه پس از مردن است نامش آخرت است.

سپس فرماید: می توان گفت که دنیا گاهی گفته شود به نشئه نازله وجود که دار تصرّم و تغیر و مجاز است، و آخرت به رجوع از این نشئه به ملکوت و باطن خود که دار ثبات و خلود و قرار است، و این دو نشئه از برای هر نفسی از نفوس و شخصی از اشخاص متحقّق است. و بالجمله از برای هر موجودی مقام ظهور و ملک و شهودی است و آن مرتبه نازله دنیویه آن است و مقام بطون و ملکوت و غیبی است و آن نشئه صاعده اخرویه آن است و این نشئه نازله دنیاویه گرچه خود بذاته ناقص و اخیره مراتب وجود است ولی مهد تربیت نفوس قدسیّه و دار التحصیل مقامات عالیّه و مزرعه آخرت است، از احسن مشاهد وجودیه و اعزّ نشئات و

مغتنم ترین عوالم است پیش اولیا و اهل سلوک آخرت.

و اگر این مواد ملکّیه و تغیرات و حرکات جوهریّه طبیعیّه و ارادیّه نبود و خدای تعالی مسلّط نکرده بود بر این نشئه تبدّلات و تصرّمات را، احدی از نفوس ناقصه به حدّ کمال موعود خود و دار قرار و ثبات خود نمی رسید و نقص کلی در ملک و ملکوت وارد می شد و آنچه در لسان قرآن و احادیث وارد شده از مذمت این عالم در حقیقت به خود او رجوع نمی کند به حسب نوع و اکثریت، بلکه به توجّه به آن و به علاقه قلبیه و محبت به آن رجوع می کند.

نویسنده ناچیز گوید: بیان نورانی امام امت در تبیین دنیای مذمومه و غیر آن در حدّ تمام است و چون ضرب امثال سیره علما و حکما مورد تأیید قرآن شریف است یکی از بهترین مثالها در زمینه ای که امام امت (رض) فرمودند مثالی است که مولانا می فرماید:

آب در کشتی هلاک کشتی است لیک در بیرون کشتی پستی است

چیست دنیا از خدا غافل شدن نی قماش و نقره و فرزند زن

مال را کز بهر دین باشی حمول نعم مال صالح گفت آن رسول

چونکه مال و ملک را از دل براند ز آن سلیمان نیز خویش را مسکین بخواند

کوزه سر بسته اندر آب رفت از دل پر باد فوق آب رفت

باد درویشی چو در باطن بود بر سر آب جهان ساکن بود

آب نتواند مر او را غوطه داد کش دل از نفخه الهی گشت شاد

*

باز گردیم به بیان نورانی امام امت (رض) که چنین می فرماید: پس معلوم شد که از برای انسان دو دنیا است یکی ممدوح و یکی مذموم. آنچه ممدوح است حصول در این نشئه که دار التربیه و دار التحصیل و محل تجارت مقامات و اکتساب کمالات و تهیه زندگانی سعادت مند ابدی است که بدون ورود در این جا امکان پذیر نیست؛ چنان که حضرت مولی الموحّدین و امیر المومنین - صلوات الله علیه - در یکی از خطبه های خود می فرماید پس از آن که شنید از یک نفر که ذمّ دنیا می کند: «انّ الدنيا دار صدق لمن صدّقها و دار عافیه لمن فهم عنها و دار غنی لمن تزود منها و دار موعظه لمن اتعظ بها مسجد احباء الله و مصلی ملائکه الله و مهبط وحی

اللّه و متجر اولیاء اللّه اکتسبوا فیها الرحمه و ربحوا فیها الجنّه الی آخر...» و قول خدای تعالی «وَلَنِعْمَ دَاؤُ الْمُتَّقِینَ» (1) ه حسب روایت عیاشی از حضرت باقر علیه السّلام تفسیر به دنیا شده است.

پس عالم ملک که مظهر جمال و جلال است و حضرت شهادت مطلقه است به یک معنی مذمتی ندارد و آنچه مذموم است دنیای خود انسان است به معنای وجهه قلب به طبیعت و دلبستگی و محبت آن است که آن منشأ تمام مفساد و خطاهای قلبی و قالبی است؛ چنانچه در کافی شریف از جناب صادق علیه السّلام حدیث می کند قال علیه السّلام: «رأس کل خطیئه حب الدنیا» (2) عن ابی جعفر علیه السّلام «قال: ما ذنبان ضاریان فی غنم لیس لها راع هذا فی اولها و هذا فی آخرها باسرع فیها من حب المال و الشرف فی دین المؤمن» (3) س تعلق قلب و محبت دنیا عبارت از دنیای مذموم است و هرچه دلبستگی به آن زیادتر باشد حجاب بین انسان و دار کرامت او و پرده مابین قلب و حق بیشتر و غلیظتر و خرق آن مشکل تر است. سپس حضرت امام - قدس اللّه نفسه - در بیان سبب زیاد شدن حب دنیا چنین افاضه می فرمایند:

*فصل

بدان که انسان چون ولیده همین عالم طبیعت است و مادر او همین دنیاست و اولاد این آب و خاک است، حب این دنیا در قلبش از اول نشو و نما مغروس است و هرچه بزرگ تر شود این محبت در دل او نمو می کند و به واسطه آن قوای شهویّه و آلات التذاذیه که خداوند به او مرحمت فرموده برای حفظ شخص و نوع محبت او روزافزون شود و دلبستگی او رو به ازدیاد گذارد و چون این عالم را محل التذاذات و تعیشات خود می پندارد و مردن را اسباب انقطاع از آنها می داند و اگر به حسب برهان حکما و یا اخبار انبیا - صلوات اللّه علیهم - عقیده مند به عالم آخرت شده باشد و به کیفیات و حیات و کمالات آن، قلبش باز از آن بی خبر است و قبول ننموده چه رسد به آن که به مقام اطمینان رسیده باشد لهذا حبش به این عالم خیلی زیاد می شود.

و نیز چون فطرتا انسان حب بقا دارد و از فنا و زوال متنفر و گریزان است و مردن را فنا

ص: 468

1- سورة نحل، آیه 30.

2- سرآمد همه گناهان دوستی دنیاست.

3- و از امام باقر علیه السّلام نقل شده است که فرمود: دو گرگ گرسنه و درنده در گله بی چوپان که یکی از پیش و دیگری از پس در آن گله بیفتد زودتر در نابودی گله نیست از دوستی مال و شرف دین مؤمن را.

گمان می‌کند، گرچه عقلش هم تصدیق کند که این عالم دار فنا و گذرگاه است و آن عالم باقی و سرمدی است ولی عمده ورود در قلب است بلکه مرتبه کمال آن اطمینان است؛ چنانچه حضرت ابراهیم علیه السلام خلیل الرحمان از حق تعالی مرتبه اطمینان را طلب و به او مرحمت گردید. پس چون قلوب یا ایمان به آخرت ندارند مثل قلوب ما گرچه تصدیق عقلی داریم یا اطمینان ندارند، حبّ بقای در این عالم را دارند و از مرگ و خروج از این نشئه گریزانند. و اگر قلوب مطلع شوند که این عالم دنیا پست ترین عوالم است و دار فنا و زوال و تصرّم و تغیر است و عالم هلاک و نقص است و عوالم دیگر که بعد از موت است هر یک باقی و ابدی و دار کمال و ثبات و حیات بهجت و سرور است فطرتاً حبّ آن عالم را پیدا می‌کنند و از این عالم گریزان گردند.

و اگر از این مقام بالا روند و به مقام وجدان رسند و صورت باطنیه این عالم را و علاقه به آن را ببینند این عالم برای آنان سخت و ناگوار شود و تنفر از آن پیدا کنند و اشتیاق پیدا کنند که از این محبس ظلمانی و غل و زنجیر زمان و تصرّم خلاص شوند؛ چنانچه در کلمات اولیا اشاره به این معنی شده است. حضرت مولی الموالی می‌فرماید: «و الله لابن ابی طالب انس بالموت من الطفل بثدی امّه» به خدا قسم که پسر ابو طالب مانوس تر است به مردن از بچه به پستان مادرش؛ زیرا که آن سرور حقیقت این عالم را مشاهده کرد به چشم ولایت و جوار رحمت حق تعالی را به هر دو عالم ندهد. و اگر به واسطه مصالحتی نبود، در این مجلس ظلمانی طبیعت نفوس طاهره آنها لحظه ای توقف نمی‌کرد.

و خود وقوع در کثرت و نشئه ظهور و اشتغال به تدبیرات ملکی بلکه تأییدات ملکوتی برای محبین و مجذوبین رنج و المی است که ما تصوّر آن را نمی‌توانیم بکنیم. بیشتر ناله اولیا از درد فراق و جدایی از محبوب است و کرامت او؛ چنانچه در مناجات خود اشاره به آن کرده اند؛ با آن که آنها احتجاجات ملکی و ملکوتی را نداشته اند و از جهنم طبیعت گذشته اند و آن خامده بوده و فروزان نبوده و تعلّقات عالم در آنها نبوده و قلوب آنها خطیئه طبیعی نداشته ولی وقوع در عالم طبیعت خود حظّ طبیعی است و التذاذ قهری که در ملک حاصل می‌شد برای آنها ولو به مقدار خیلی کم هم باشد اسباب حجاب بوده؛ چنانچه از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلّم منقول است که می‌فرمود: «لیغان علی قلبی و ائی لاستغفر الله فی کل یوم سبعین مرّه (1)». و

ص: 469

1- حاصل معنی آن که گاهی دلم گرفته می‌شود و من همه روزه هفتادبار از خدا آمرزش می‌طلبم یا استغفر الله می‌گویم.

شاید خطیئه حضرت آدم ابو البشر همین توجّه قهری به تدبیر ملک و احتیاج قهری به گندم و سایر امور طبیعیّه بوده و این از برای اولیای خدا و مجذوبین خطیئه است.

و اگر به آن جذبۀ الهیّه حضرت آدم می ماند و وارد در ملک نمی شد این همه بساط رحمت در دنیا و آخرت بسط پیدا نمی کرد. از این مقام بگذرم تا این اندازه از طور این اوراق خارج بود. پایان سخن سراسر نور امام امت - رضوان الله علیه - در این فصل. سپس امام بزرگوار ما فصل جدیدی را در بیان تأثیر حظوظ دنیویّه در قلب و مفساد آن باز می کند و نورافشانی تازه ای آغاز و می فرماید:

بدان که نفس در هر حظّی که از این عالم می برد، در قلب اثری از آن واقع می شود که آن تأثر از ملک و طبیعت است و سبب تعلق آن است به دنیا، و التذاذات هرچه بیشتر باشد قلب از آن بیشتر تأثر پیدا می کند و تعلق و حبّش بیشتر می گردد، تا آن که تمام وجهه قلب به دنیا و زخارف آن گردد و این منشأ مفساد بسیاری است. تمام خطاهای انسان و گرفتاری به معاصی و سیئات برای همین محبّت و علاقه است چنانچه در حدیث کافی گذشت (1).

و از مفساد بسیار بزرگ آن چنانچه شیخ عارف ما - روحی فداه - می فرمودند آن است که اگر محبّت دنیا صورت قلب انسان گردد و انس به او شدید شود در وقت مردن که برای او کشف شود که حق تعالی او را از محبوبش جدا می کند و مابین او و محبوبش افتراق می اندازد، با سختناکی و بغض به او از دنیا برود. و این فرمایش کمرشکن باید انسان را خیلی بیدار کند که قلب خود را خیلی نگاه دارد. خدا نکند که انسان به ولی نعمت خود و مالک الملوک حقیقی سختناک باشد که صورت این غضب و دشمنی را جز خدای تعالی کسی نمی داند.

و نیز شیخ بزرگوار ما - دام ظلّه - از پدر بزرگوار خود نقل کردند که در اواخر عمر وحشتناک بود از برای محبّتی که به یکی از پسرهای خود داشت و پس از اشتغال چندی به ریاضت از آن علاقه راحت شد و خشنود گردید و به دار سرور انتقال پیدا کرد، رضوان الله علیه.

فی الکافی باسناده عن طلحه بن زید عن ابی عبد الله علیه السلام قال: مثل الدنيا كمثل ماء البحر كلما شرب منه العطشان ازداد عطشا حتى يقتله (کافی ج 3 حدیث 24) یعنی حضرت صادق علیه السلام فرمود: مثل دنیا مثل آب دریاست هرچه تشنه از او بیاشامد تشنگی را زیاد می کند تا بکشد او

ص: 470

1- رأس کل خطیئه حبّ الدنيا: سرآمد همه گناهان دوستی دنیاست.

را. محبت دنیا انسان را منتهی به هلاکت ابدی می کند و ماده تمام ابتلائات و سیئات باطنی و ظاهری است. و از جناب رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که: درهم و دینار کسانی را که قبل از شما بودند کشتند و کشند شما هم آنها است.

فرضا که انسان مبتلا به معاصی دیگر نگردد گرچه بعید بلکه محال عادی است خود تعلق به دنیا و محبت به آن اسباب گرفتاری است بلکه میزان در طول کشیدن عالم قبر و برزخ، همین تعلقات است، هرچه آنها کمتر باشد برزخ و قبر انسان روشن تر و گشاده تر و مکث انسان در آن کمتر است و لهذا برای اولیای خدا بیشتر از سه روز چنانچه در بعضی روایات است عالم قبر نیست آن هم برای همان علاقه طبیعی و تعلق جبلی است.

و از مفاسد حب دنیا و تعلق به آن این است که انسان را از مردن خائف کند و این خوف که از محبت دنیا و علاقه قلبی به آن پیدا شود بسیار مذموم است و غیر از خوف از مرجع است که از صفات مؤمنین می باشد. و عمده سختی مردن همین فشار رفع تعلقات و خوف از خود مرگ است (1).

جناب محقق بارع و مدقق بزرگ اسلام سید عظیم الشان داماد - کرم الله وجهه - در قبسات که یکی از کتب کم نظیر است در باب خود، می فرماید: «لا تخافنک الموت فان مرارته فی خوفه» (قبسات میرداماد ص 72) نترساند البته تو را مرگ که تلخی آن در ترسناکی از اوست.

و از مفاسد بزرگ حب دنیا آن است که انسان را از ریاضات شرعی و عبادات و مناسک باز دارد و جنبه طبیعت را قوت دهد و تعصی نماید طبیعت از اطاعت روح و انقیاد آن را نکند و عزم انسانی را سست کند و اراده را ضعیف نماید؛ با این که یکی از اسرار بزرگ عبادات و ریاضات شرعیه آن است که بدن و قوای طبیعی و جنبه ملک تابع و منقاد روح گردد و اراده نفس در آنها کارکن شود و ملکوت نفس بر ملک غالب شود و به طوری روح دارای سلطنت و قدرت و نفوذ امر شود که به مجرد اراده، بدن را به هر کار بخواهد وادار کند و از هر کار بخواهد باز دارد، ملک بدن و قوای ظاهره ملکیه تابع و مقهور و مسخر ملکوت گردد به نحوی که بی مشقت و تکلف هر کاری را بخواهد انجام دهد، و یکی از فضایل و اسرار عبادات شاقه و پرزحمت آن است که این مقصد از آنها بیشتر انجام گیرد و انسان به واسطه

ص: 471

1- غرض آن است که تعلقات و خوف از مرگ دو عامل قوی در سختی مرگ است که اگر کسی تعلق نداشته باشد و از مرگ هم نترسد مرگ برای او آسان خواهد بود (منه دام ظلّه).

آنها دارای عزم می شود و بر طبیعت غالب می آید و بر ملک چیره می شود، و اگر اراده تام و تمام شود و عزم قوی و محکم گردد مثل بدن و قوای ظاهره و باطنه آن مثل ملائکه الله شود که عصیان خدا نکنند به هرچه آنها را امر فرماید اطاعت کنند و از هرچه نهی فرمایند منتهی (1)

شوند بدون آن که با تکلف و زحمت باشد.

قوای ملک انسان هم اگر مسخر روح شد تکلف و زحمت از میان برخیزد و به راحتی مبدل گردد و اقالیم سبعة ملک، تسلیم ملکوت شود و همه قوا عمال آن گردند. و بدان ای عزیز که عزم و اراده قوی در آن عالم خیلی لازم است و کارکن است. میزان یکی از مراتب بهشت که از بهترین بهشت هاست اراده و عزم است که انسان تا دارای اراده نافذ و عزم قوی نباشد دارای آن بهشت و مقام عالی نشود.

در حدیث است که وقتی اهل بهشت در آن مستقر گردند یک مرقومه از ساحت قدس الهی - جلّت عظمته - صادر گردد برای آنها به این مضمون: این کتاب از زنده پایدار جاویدان است به سوی زنده پایدار جاویدان. من چنانم که به هرچه بفرمایم بشو می شود. تو را نیز امروز چنان کردم که به هرچه امر کنی بشود می شود. ملاحظه کن این چه مقامی و سلطنتی است و این چه قدرتی است الهی که اراده او مظهر اراده الله شود، معدومات را لباس وجود دهد. از تمام جنات جسمانی این قدرت و نفوذ اراده بهتر و بالاتر است. و معلوم است این مرقومه عبث و جزاف رقم نشود. کسی که اراده اش تابع شهوات حیوانی باشد و عزمش مرده و خمود باشد به این مقام نرسد.

کارهای حق تعالی از جزاف مبراست؛ در این عالم از روی نظام و ترتیب اسباب و مسببات است در آن عالم نیز همین طور است. بلکه آن عالم الیق به نظام و اسباب و مسببات تمام نظام عالم آخرت از روی تناسب و اسباب است. نفوذ اراده از این عالم باید تهیه شود. دنیا مزرعه آخرت و ماده همه نعم بهشتی و نعم جهنمی است. پس در هر یک از عبادات و مناسک شرعیّه علاوه بر آن که خودش دارای صورت اخروی ملکوتی است که به آن تعمیر بهشت جسمانی و قصور آن و تهیه غلمان و حور آن شود چنانچه مطابق برهان و احادیث است، همین طور در هر یک از عبادات اثری در نفس حاصل شود و کم کم تقویت اراده نفس کند و قدرت آن کامل

ص: 472

گردد، لهذا عبادات هرچه مشقّت داشته باشد مرغوب تر است و افضل الاعمال احمزها(1) مثلا در زمستان سرد، شب از خواب ناز گذشتن و به عبادت حق تعالی قیام کردن روح را بر قوای بدن چیره می کند و اراده را قوی می کند.

و این در اول امر اگر قدری مشکل و ناگوار باشد کم کم پس از اقدام زحمت کم می شود و اطاعت بدن از نفس زیاد می شود؛ چنان که می بینیم اهل آن بدون تکلف و زحمت قیام می کنند و این که ما تبلی می کنیم و برای ما مشکل و شاقّ است برای آن است که اقدام نمی کنیم. اگر چند مرتبه اقدام کنیم کم کم زحمت مبدّل به راحت می شود، بلکه اهل آن التذاذ از آن می برند بیشتر از آن التذاذی که ما از مشتهیات دنیایی می بریم. پس با اقدام نفس عادی می شود، و الخیر عاده.(2)

و این عبادت چندین ثمره دارد؛ یکی آن که خود صورت عمل در آن عالم به قدری زیبا و جمیل است که نظیر آن در این عالم نیست و ما از تصور آن عاجزیم، و دیگر آن که نفس، صاحب عزم و اقتدار می شود و این نتایج کثیره دارد که یکی از آنها را شنیدی، و دیگر آن که انسان را کم کم مأنوس با ذکر و فکر و عبادت می کند شاید مجاز به حقیقت نزدیک کند انسان را و توجّه قلبی به مالک الملوک شود و محبتّ به جمال محبوب حقیقی پیدا شود و محبتّ قلب و تعلق آن از دنیا و آخرت کم گردد.

شاید اگر جذبۀ ربوبی پیدا شود و حالتی دست دهد نکته حقیقی عبادت و سرّ واقعی تذکّر و تفکّر حاصل آید و هر دو عالم از نظر افتد و جلوه دوست غبار دویینی را از دل بزدايد و جز خدا کسی نمی داند که با همچو بنده ای خدا چه کرامت کند، و چنانچه در ریاضات شرعیّه و عبادات و مناسک و ترک مشتهیات عزم قوت گیرد و انسان صاحب عزم و اراده شود و در معاصی طبیعت غلبه کند و عزم و اراده انسان ناقص شود؛ چنانچه شمه ای از آن سابقا ذکر شد.

*فصل

پوشیده نیست بر هر صاحب وجدانی که انسان به حسب فطرت اصلی و جبلت ذاتی عاشق کمال تام مطلق است و شطر قلبش متوجه به جمیل علی الاطلاق و کامل من جمیع

ص: 473

1- پرفضیلت ترین کارها سخت ترین آنهاست.

2- الخیر عاده کما ان الله عاده: آدمی همان گونه که به کارهای زشت عادت می کند به کارهای نیک نیز عادت پیدا می کند (خو پذیر است نفس انسانی).

الوجه است و این از فطرت‌های الهیه است که خداوند تبارک و تعالی انسان را بر آن مفضول کرده است و به این حب کمال وارد ملک و ملکوت گردد و اسباب وصول عشاق کمال مطلق شود. ولی هرکس به حسب حال و مقام خود، تشخیص کمال را در چیزی دهد و قلب او متوجه آن گردد.

اهل آخرت تشخیص کمال را در مقامات و درجات آخرت داده‌اند. اهل الله در جمال حق، کمال و در کمال او جمال را یافته «وَجَّهت وجهی للذی فطر السموات و الارض» گویند، ولی مع الله حال فرمایند و حب وصال و عشق جمال او را دارند. و اهل دنیا چون تشخیص داده‌اند که کمال در لذایذ دنیا است و جمال دنیا در چشم آنها زینت یافته فطرتاً متوجه آن شدند ولیکن با همه وصف چون توجه فطری و عشق ذاتی به کمال مطلق متعلق است و سایر تعلقات عرضی از قبیل خطا در تطبیق است هرچه انسان از ملک و ملکوت دارا شود و هرچه کمالات نفسانی یا کنوز دنیایی یا سلطنت و ریاست پیدا کند اشتیاقش روز افزون گردد و آتش عشقش افروخته تر گردد؛ مثلاً- نفس صاحب شهوت هرچه مشتهیات برای او زیادتر گردد تعلق قلبش به مشتهیات دیگری که در دسترس او نیست بیشتر شود و آتش اشتیاقش شعله و رتر گردد و همین طور نفس ریاست طلب اگر فطری را زیر پرچم اقتدار درآورد متوجه قطر دیگر گردد و اگر تمام کره زمین را در تحت سلطنت درآورد میل آن کند که پرواز به کرات دیگر کند و آنها را متصرف شود، ولی بیچاره نمی‌داند فطرت چیز دیگر را طالب است.

عشق جبلی فطری متعلق به محبوب مطلق است تمام حرکات جوهری و طبیعی و ارادی و جمیع توجهات قلبی و تمایلات نفسانی به جمال زیبای جمیل علی الاطلاق است و خود آنها نمی‌دانند و این محبت و اشتیاق و عشق را که براق معراج و ررف و وصول است در غیر مورد خود صرف می‌کنند و آن را تحدید و تقیید بیجا می‌نمایند.

بالجمله از مقصود اصلی خود دور افتادیم، منظور این است که انسان چون قلباً متوجه به کمال مطلق است هرچه از زخارف دنیا را جمع آوری کند تعلق قلبش بیشتر شود و چون تشخیص داده که دنیا و زخارف آن کمال است حرصش رو به ازدیاد گذارد و عشقش افزون تر شود و احتیاجش به دنیا بیشتر گردد و فقر و نیازمندی نصب عین او گردد. به عکس اهل آخرت که توجه آنها از دنیا سلب شود و هرچه توجه به عالم آخرت بیشتر کنند میل آنها و

توجه قلبی آنها به این عالم کمتر گردد. از تمام دنیا بی نیاز شوند و غنی در قلب آنها ظاهر گردد و عالم دنیا و زخارف آن را ناچیز شمارند؛ چنانچه اهل الله از هر دو عالم مستغنی هستند و از هر دو نشئه وارسته اند و احتیاج آنها فقط به غنی علی الاطلاق است و جلوه غنی بالذات صورت قلب آنها شده است، هنیئا لهم.

پس مضمون حدیث شریف اشاره تواند بود به این که شرح داده شد که می فرماید کسی که صبح و شام کند و دنیا بزرگ ترین هم او باشد، قرار دهد خداوند غنی را در قلب او. و معلوم است کسی که توجه قلبش به آخرت باشد امور دنیا و کارهای صعب او در نظرش حقیر و سهل شود و این دنیا را متصرّم و متغیّر و عبورگاه خود و متجر و دار التریبۀ خود داند و به هیچ یک از سختی و خوشی آن اعتنا نکند و احتیاجات او کم گردد و افتقارش به امور دنیا و مردم آن کم شود بلکه به جایی رسد که بی احتیاج شود. پس امورش جمع شود و تنظیم در کارش پیدا شود و غنای ذاتی و قلبی پیدا کند. پس هرچه به این عالم به نظر عظمت و محبت نگاه کنی و قلبت علاقمند به آن شود به حسب مراتب محبت احتیاجت زیاد شود و فقر در باطن و ظاهر تو نمایان شود و امورت مششّت و درهم شود و قلبت متزلزل و غمناک و خائف شود و امورت بر وفق دلخواه انجام نگیرد و آرزو و حرصت روزافزون گردد و غم و حسرت بر تو چیره شود و یأس و حیرت در دلت جایگزین گردد؛ چنانچه در حدیث شریف به بعضی از این معانی اشاره فرمود:

«روی فی الکافی باسناده عن حفص بن قرط عن ابی عبد الله علیه السلام قال: من کثر اشتباکه بالدنیا کان اشدّ لحسرته عند فراقها»(1) «و عن ابی یعفر قال: سمعت ابا عبد الله علیه السلام یقول: من تعلّق قلبه بالدنیا تعلّق قلبه بثلاث خصال هم لا یفنی و امل لا یدرک و رجاء لا ینال» یعنی کسی که تعلّق داشته باشد دلش به دنیا تعلّق پیدا کند قلبش به سه چیز: اندوهی بی زوال و آرزویی که به او رسیده نشود و امیدی که نایل به او نشود. و اما اهل آخرت هرچه به دار کرامت حق نزدیک شوند قلبشان مسرور و مطمئن شود و از دنیا و مافیها منصرف و گریزان و متنفر گردند، و اگر خدای تعالی برای آنها آجال معینه قرار نداده بود لحظه ای در این دنیا نمی ماندند؛ چنانچه حضرت مولی الموحّدین می فرماید(2) پس آنها در این عالم مثل اهل این جا در رنج و تعب نیستند و در

ص: 475

1- هرکس که بیشتر گرفتار و پای بند دنیا باشد حسرتش به هنگام جدایی از دنیا سخت تر خواهد بود (ناسخ).

2- خطبه 193 در اوصاف متقین... و لو لا الآجال التي كتب الله عليهم لم تستقر ارواحهم في اجسادهم طرفه عين شوقا الى الثواب و خوفا من العقاب... (ناسخ).

آخرت مستغرق بحار رحمت حقند جعلنا الله و اياكم منهم.

پس ای عزیز! اکنون که مفسد این علقه و محبت را متذکر شدی و دانستی که انسان را این محبت به هلاکت دچار می کند و ایمان انسان را از دست او می گیرد و دنیا و آخرت انسان را در هم و آشفته می کند دامن همت به کمر زن و هر قدر توانی بستگی دل از این دنیا کم کن و ریشه محبت را سست کن و این زندگی چند روزه را ناچیز شمار و این نعمتهای مشوب به نعمت و رنج و الم را حقیر دان و از خدای تعالی توفیق بخواه که تو را کمک کند و از این رنج و محنت خلاصی دهد و دل تو را مأنوس به دار کرامت خود کند و ما عند الله خیر و ابقی(1) پایان فرمایش سراسر نور و هدایت حضرت امام خمینی دام ظلّه.

و حق همین است سخندانی و دانایی را. نویسنده گوید: سید شارح - رضوان الله علیه - در این قسمت به مناسبت جمله شریفه دعا «و انزع من قلبی حبّ دنیا دتیه» شرح نسبتا مبسوطی در معنای دنیا و کلماتی که درباره آن گفته شده است آورده است که نویسنده بعد از نقل کلام نورانی امام امت نقل آن کلمات را برای خواننده ملال آور می دانم، از این جهت از نقل آنها صرف نظر کردم.

به فرموده عارف شیراز:

به حسن خلق و وفا کس به یار ما نرسد تو را در این سخن انکار کار ما نرسد

هزار نقش برآید ز کلک صنع ولی به دلپذیری نقش نگار ما نرسد

و فقط یک جمله لطیف را دریغم آید که نقل نکرده بگذرم و آن این که سید شارح (رض) از بعض اهل عرفان بدون ذکر نام نقل می کند که گفته است: «العزله بغیر عین العلم زله و بغیر زاء الزهد علّه» استعاره لطیفی به کار رفته که اگر از عزلت حرف عین ساقط شود (که آن رمز علم است) زلت باقی می ماند که به معنای لغزش است اشاره به آن که گوشه گیری بدون راهنمایی نور علم موجب لغزش در سلوک است.

قطع این مرحله بی همراهی خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی

و اگر از کلمه عزلت حرف زاء برداشته شود (که رمز زهد است) آنچه باقی می ماند لفظ

ص: 476

1- آنچه نزد خدای تعالی است بهتر و پایدارتر است (ناسخ).

عَلَّه است که به معنای بیماری است، به گفته آن شاعر:

تو علم آموختی از حرص اینک ترس کاندر شب چو دزدی با چراغ آید گزیده تر برد کالا

*

وهب لی عصمه تدنینی من خشیتک و تقطعنی عن رکوب محارمک و تفکنی من اسر العظائم و مرا نگهداری و عصمتی ببخش که به ترس از عذاب تو نزدیکم کند و از مرتکب شدن آنچه حرام فرموده ای بازم بدارد و از اسیری و گرفتاری گناهان بزرگ رهایم نماید.

وهب لی التطهیر من دنس العصیان و اذهب عَنّی درن الخطایا و از چرکی و کثافت گناه و نافرمانی پاکیزه ام فرما و آلودگی به گناهان را از من ببر.

و سر بلنی بسر بال عافیتک و پیراهن سلامتی از جانب خود را بر من بپوشان.

و ردّنی رداء معافانک و ردا و لباس صحت و عافیت که از سوی توست در برم کن.

و جلّلی سوابغ نعماتک و به نعمتهای فراگیرت مرا بپوشان.

و ظاهر لدی فضلک و طولک و احسان و بخششت را پیاپی بر من برسان.

و ایدنی بتوفیقک و تسدیدک و به جور شدن وسایل کار و راهنمایی ات به راه حق تأییدم فرما.

و اعنّی علی صالح النبیّه و مرضیّ القول و مستحسن العمل و در قصد و آهنگ شایسته و گفتار پسندیده و کردار نیکو یاریم ده.

و لا تکلنی الی حولی و قوّتی دون حولک و قوّتک و به قدرت و توان خودم بدون قدرت و توانایی ات وامگذار.

و لا تخزنی یوم تبعثنی للقائک و روزی که مرا برای دیدارت برانگیختی خوار و رسوایم مفرما.

و لا تفضحنی بین یدی اولیائک و در محضر دوستانت (از انبیا و اولیا و ملائکه) مفتضح و بی آبرویم مکن.

و لا تنسنی ذکرک و یادت را فراموشم مفرما.

و لا تذهب عنی شکرک و سپاست را از من مگیر.

بل الزمیه فی احوال السهو عند غفلات الجاهلین لآلائک بلکه آن را در حالات فراموشی

هنگام فراموشیهای نادانان به نعمتهای حضرتت همواره با من قرار ده.

و اوزعنی ان اثنی بما اولیتنبه و به من نصیب کن که بر آنچه مرا عطا فرموده ای ستایش کنم.

و اعترف بما اسدیته الّیّ و به آنچه به من نیکویی فرموده ای اقرار و اعتراف کنم.

و اجعل رغبتی الیک فوق رغبه الراغبین و حمدی ایّاک فوق حمد الحامدین و توجه و روآوریم را به سوی تو بالاتر و فزون تر از روی آوری روآوران قرار بده و حمد سپاسگزاری ام را درباره تو برتر و والاتر از سپاس سپاسگزاران گردان.

و لا تخذلنی عند فاقتی الیک و به هنگام نیاز مندمیم به تو (که همواره نیاز مندم) مرا خوار مفرما.

قوله علیه السّلام: و لا تخذلنی عند فاقتی الیک و لا تهلکنی بما اسدیته الیک، یعنی از آنها نباشم که به ظاهر عمل نیکو کردند اما حقیقت آن اعمال زشت بود و سبب هلاک شد.

و لا تهلکنی بما اسدیته الیک و به آنچه به درگاہت تقدیم کردم به واسطه عجب و ریا و خود پسندی و دیگر موبقات هلاکم مفرما.

و لا تجبهنی بما جبّهت به المعاندین لک و دست ردّی که بر پیشانی ستیزه گرانت میزنی بر پیشانی من مزین.

فائی لک مسلّم که من تسلیم تو هستم و بنده را فرمان نباشد، هرچه فرمایی بر آنم. و به گفته حکیم شیراز: سعدی افتاده ای است آزاده - کس نیاید به جنگ افتاده. و به فرموده عارف شیراز:

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست هر آنچه بر سر ما می رود ارادت اوست

اعلم ان الحجّه لک و می دانم که محبت و دلیل (و هر حکمی) تو راست که تو حاکم بر حقّی. مترجم گوید: اختلاف نسخی که در دعای شریف دیده می شود و در جمله شریفه «و لک الحجّه علی» که در بسیاری از نسخه ها «و لک الحمد علی» ضبط شده است هر چند قابل توجیه است به توجیهی تقریباً بعید به واسطه کلمه (علی) که اگر فقط «فلک الحمد» بود هیچ اشکالی نداشت و توان این جمله نورانی دعای صحیفه را مؤید نسخه «فلک الحجّه علی» دانست و هیچ تعقیدی نیز در عبارت پیش نمی آید.

و أنّک اولی بالفضل و تو به فضل و عطای بیش از استحقاق سزاوارتری که فضلی عظیم

داری؛ چنان که در قرآن کریم صریحا بیان فرموده ای.

واعود بالا حسان و به احسان و نیکی بازگشت کننده تری؛ چنان که در موارد دیگر از ادعیه صحیفه آمده است: عادتک الاحسان الی المسیین نیکی به بدکاران و گنهکاران عادت ذات مقدس توست.

و اهل التقوی و اهل المغفره و شایسته ای که از تو بترسند و سزاواری که گناهان را بیامرزی.

و آنک بان عفو اولی منک بان تعاقب و به عفو و گذشت کردن شایسته تری تا که عقاب نمایی.

و آنک بان تستر اقرب منک الی ان تشهر و همانا تو به پوشاندن گناه نزدیک تری که پرده از روی کار من برداری و مرا مشهور و رسوای خاص و عام گردانی.

فأحینی حیوه طیبه تنتظم بما ارید و تبلغ ما احبّ پس مرا زنده بدار به زندگی پاکیزه ای که به آنچه می خواهم پیوسته و هم آهنگ باشد و به آنچه دوست دارم پایان یابد.

من حیث لا آتی ما تکره و لا ارتکب ما نهیت عنه آن چنان که ناخوشایند تو را به جا نیاورم و آنچه را که نهی فرموده ای مرتکب نشوم.

و أمتنی میته من یسعی نوره بین یدیه و عن یمینه و مرا بمیران مردن کسی که نور و روشنایی اش در پیش رویش و از سمت راستش در حرکت است.

احتمالا چنان که سید شارح نیز اشاره کرده این جمله الهام یافته از آیه شریفه «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ» (1) اشد. به گفته یکی از دانشمندان معاصر، روز قیامت فقط اسمش روز است و گرنه از هر شب تاریک تاریک تر است «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ» (2) رگس باید به نور ایمان و تقوا راه پیدا کند. مردم بی ایمان بی نورند. به صاحبان انوار التماس کنند «انظرونا نقتبس من نورکم»، چون ملکات این عالم باقی است و دیده اند گاهی در شبهای تاریک که در راهی خطرناک و باریک بوده اند اگر از دور نوری دیده و چراغی یافته به صاحب آن گفته و خواهش کرده اند که از روشنایی چراغ او استفاده کنند مضایقه نکرده و آنها را رهایی داده است؛ از این رو در تاریکی قیامت هم می گویند: تأمل کنید ما نیز به شما برسیم و از این نور چراغ استفاده کنیم.

ص: 479

1- سورة حدید، آیه 12.

2- سورة تکویر، آیه 1-2.

به همین تقاضای کوچک جواب نفی داده می شود «ارجعوا ورائکم فالتمسوا نورا» اگر بازگشت به دنیا امکان دارد به دنیا بازگردید و تهیه کنید که از این گونه چراغ در بازار دنیا در جای دیگر پیدا نمی شود. پایان (سرمایه سخن جلد سوم سید محمد باقر سبزواری). و در کافی شریف سند به امام صادق علیه السلام می رساند که در بیان این آیه شریفه «يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ» فرمود: «ائمه المؤمنین یوم القیامه تسعی بین یدی المؤمنین و بایمانهم حتی ینزلوهم منازل اهل الجنة» امامان و پیشوایان مؤمنان پیشاپیش مؤمنان و از سمت راست آنان در حرکت می باشند تا آنان را به منزلگاه بهشتیان برسانند. و از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: «من کان له نور یومئذ نجا و کل مؤمن له نور» هرکس که آن روز نوری داشته باشد نجات می یابد و هر مؤمنی را نوری خواهد بود.

و ذلّنی بین یدیک و اعزّنی عند خلقک و مرا در پیشگاه مقدست خوار و در نزد آفریدگانت عزیز و ارجمند بفرما.

وضعنی اذا خلوت بک و ارفعی بین عبادک و چون با تو به خلوت بوده و تنها باشم فروتن و در میان بندگانت بلندمرتبه و سرافرازم فرما که این عزّت خدادادی و موهبتی از جناب مقدس حق تعالی بجز آن عزّتی است که خواستار آن شدن به حسب روایات مذموم شناخته شده است و فرموده اند ضرر و زیان دو گرگ گرسنه به گله گوسفند که گله را در محاصره خود گرفته باشند کمتر است از ضرر حبّ جاه و شرف دوستی بر دین انسان. چنان که در کافی شریف از ابو الحسن علیه السلام نقل می کند که راوی (معمر بن خلّاد) می گوید که سخن از کسی به میان آمد که ریاست طلب بود، حضرت فرمود: «ما ذئبان ضاریان فی غنم قد تفرّق رعائهما باضراً فی دین المسلم من الریاسه» (وسائل الشیعه ابواب جهاد النفس ص 279 باب 50). زیان دو گرگ به گله گوسفند بیشتر از ریاست طلبی به دین مسلمانان نیست.

و نیز امام صادق علیه السلام می فرماید: «من طلب الریاسه هلك» هرکس که ریاست طلب باشد هلاک خواهد شد. و نیز در کافی شریف از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: «ان قدرتم ان لا تعرفوا فافعلوا و ما علیک ان لم یش الناس علیک و ما علیک ان تكون مذموما عند الناس اذا كنت عند الله محمودا» اگر بتوانید که معروف و مشهور نشوید همان کار را بکنید؛ بگذار که مردم از تو تعریف نکنند. اگر مردم از تو نکوهش کنند ولیکن نزد خدای تعالی پسندیده و ستوده باشی هیچ ضرر و زیانی نخواهی داشت.

گر ز چشم همه خلق بیفتم سهل است تو مینداز که مخدول تو را ناصر نیست

و بالجمله آنچه مذموم و ناپسند است ریاست دوستی است نه ریاستی که از جانب خدای تعالی به بنده مرحمت شود و بنده متوجه باشد که این کرامتی است از خدای تعالی نسبت به او. به فرموده عارف شیراز:

هر دمش با من دل سوخته لطفی دگر است این گدا بین که چه شایسته انعام افتاد

و شاید با توجه به این نکته است که در ادعیه ماه مبارک رمضان وارد است: «و من ثمار الجنه و لحوم الطیر فاطعمنا» که عنایت به جنبه صدوری فعل است نه به اصل فعل، وگرنه آن ذوات مقدسه و همه اولیای الهی ارزشی برای لذات دنیوی قائل نبودند تا آن را در دعا آن هم در شهبای ماه مبارک از خدای تعالی طلب کنند، و زبان حالشان مترنم این مقال بود که:

در ضمیر ما نمی گنجد بغیر از دوست کس هر دو عالم را به دشمن ده که ما را دوست بس

*

و دو عالم را به یکبار از دل تنگ برون کردیم تا جای تو باشد. و اهل معنی متوجه اند که میوه ای از دست محبوب گرفتن کجا و آن میوه را از بازار خریدن کجا؟ فافهم و اغتم.

و اغننی عمّن هو غنی عتی و مرا از کسی که از من بی نیاز است بی نیاز فرما.

و زدنای الیک فاقه و فقرا و بر فقر و نیاز مندیم به درگاہت بیفزا.

و اعذنی من شماتة الاعداء و من حلول البلاء و من الذلّ و العناء و از سرزنش دشمنان و پیشامد غم و اندوه و بلا و خواری و سختی و رنج و گرفتاری پناهم ده. گویی دعاکننده به درگاه الهی عرض می کند: بارالها! آنچه فقر و نیاز مندیم هست تنها به تو باشد نه به دیگران، که نیازمندی به تو عزت و افتخار و سربلندی است برخلاف نیازمندی به دیگران که سرزنش دشمنان و غم و اندوه و خواری به دنبال دارد. بارالها! این تو هستی که بی منت عطا می فرمایی و گدایی در خانه تو قرین عزت و شرافت است. به فرموده عارف شیراز:

هوای سلطنتم بود بندگی تو کردم امید خواجگیم بود خدمت تو گزیدم

گدایی در میخانه طرفه اکسیری است گر این عمل بکنی خاک زر توانی کرد

*

تَعْمَدَنِي فِيمَا اطَّلَعْتَ عَلَيْهِ مِنِّي بِمَا يَتَغَمَّدُ بِهِ الْقَادِرُ عَلَى الْبَطْشِ لَوْ لَا حِلْمَهُ وَالْآخِذُ عَلَى الْجَرِيرَةِ لَوْ لَا أَنَاتَهُ وَ مَرَا فِي أَنْجَحِهِ مِنْ آكَاهِي بِپوشان همچون توانا برگرفتن از روی عنف و سختی اگر حلم و بردباری اش نبود و عقاب کننده بر گناه اگر صبر و تأملش نبود.

و اذا اردت بقوم فتنه او سوء فنجني منها لو اذا بك و هرگاه به گروهی بر اثر گناه و اعمال ناپسندشان فتنه ای و یا بدی و گرفتاری بخواهی مرا از آن فتنه نجات بخش که من به تو پناهنده ام و پناه دادن به پناهندگان از اوصاف کرام است تا چه رسد به تو که اکرم الاکرمینی.

تمثیل

مثلی در میان قبایل عرب رواج دارد که می گویند: «فلان احمی من مجیر الجراد» یعنی فلان کس حمایت و پشتیبانی اش از پناهندگان به او بیشتر از مدلج بن سوید طائی است که لقب مجیر الجراد گرفته بود. و داستانش به طوری که از کلبی نقل شده از این قرار است که کلبی روزی تنها در خیمه اش نشست بود، ناگهان دید گروهی از قبیله طیّ رو به خیمه او می آیند و معهم اوعیتهم و وسایل جمع آوری ملخ به همراه دارند.

فقال: ما خطبکم؟ گفت: چه کار دارید؟ قالوا جراد وقع بفنانک فجئنا لناخذه. گفتند: تعدادی ملخ در زمین تو نشسته اند آمده ایم تا آنها را بگیریم فرکب فرسه و اخذ رمحه و قال و الله لا يتعرض له احد منکم الا قتلته ایکون الجراد فی جوارى ثم تریدون اخذه؟ مدلج سوار بر اسبش شد و نیزه خویش به دست گرفت و گفت: به خدا قسم هرکس از شما که متعرض این ملخها بشود به دست من کشته خواهد شد؛ چطور ممکن است که ملخ پناهنده من شود و شما آنها را از جوار من بگیرید؟ و به همین حال از ملخها پاسداری کرد تا آفتاب برآمد و هوا گرم شد و ملخها توان پرواز گرفتند و به پرواز درآمدند، فقال شانکم الآن به فقد تحوّل عن جوارى، گفت:

حال که از پناه من بیرون رفتند هر کار با آنان روا دارید به من ارتباط ندارد و شما آزادی در تصمیم گیری نسبت به آنها. و به خاطر این حمایتی که از پناهنده گان خود کرد مثل «احمی من

مجیر الجراد» در تاریخ عرب ثبت شد.

و اذ لم تقمنی مقام فضیحه فی دنیاک فلا تقمنی مثله فی آخرتک و چون مرا در دنیای خودت و در دنیایی که تو خالق او هستی و تو مالک حقیقی آن می باشی رسوا نفرمودی در سرای آخرت نیز رسوایم مفرما.

و اشفع لی اوائل منک بأواخرها و قدیم فوائدک بحوادثها و آغازگر نعمتهایت را به پایان بخش آنها و سودهای دیرین را با تازه های آنها برای من جفت و توأم فرما.

و لا تمدد لی مدا یقسومعه قلبی و چندان مرا مهلت مده و عمرم را بلند و طولانی مکن که در نتیجه طول عمر و به حکم «فطال علیهم الأمد فقسست قلوبهم» دلم سخت شود.

و لا تفرعنی قارعه یذهب لها بهائی و بر من پیشامد ناگواری مفرست که بر اثر آن عزت و آبرویم برود.

و لا تسمنی خسیسه یصغر لها قدری و لا نقیصه یجهل من اجلها مکانی و مرا به کار پستی که بر اثر آن قدر و منزلتم در نظر مردم کوچک گردد و کمی و زشتی که با آن مقام و ارزش من ناشناخته شود گرفتار مفرما.

و لا ترعنی روعه ابلس بها و لا خیفه اوجس دونها و از (عذابت) آن چنان مترسانم که به آن از (عفوت) نومید گردم و چنان بیمناکم مگردان که ترس در دل افکنم.

اجعل هیبتی فی وعیدک و حذری من اعدارک و انذارک ترسم را در تهدیدت (از عذاب روز رستاخیز) و بیم مرا از مهلت دادنت و ترساندنت.

و رهبتی عند تلاوه آیاتک و هراسم را هنگام خواندن آیه های قرآنت قرار بده. در روایتی آمده است که صاحب دعا: امام زین العابدین علیه السلام در سجده بود که خانه آتش گرفت و حضرتش نماز را رها نفرمود و چون از آن حضرت سؤال شد که چگونه متوجه آتش سوزی نشدید؟ فرمود: «الهیتنی النار الکبری عن هذه النار» آتش بزرگ روز قیامت مرا از این آتش منصرف کرده بود.

و اعمر لیلی بایقاظی فیه لعبادتک و تفرّدی بالتهجد لک و تجرّدی بسکونی الیک و شیم را آباد گردان به این که در آن برای بندگی درگاہت بیدار باشم و تو دل آرام من باشی.

و انزال حوائجی بک و منازلتی ایاک و من نیازمندیهای خودم را به حضرتت عرضه داشته تنها با تو به صحبت دوستانه و محبت آمیز ادامه دهم و زبان حالم مترنم باشد که:

شیم به روی تو روز است و دیده ام به تو روشن، و آن هجرت عشیتتی و عذابی شبان تیره امیدم به صبح روی تو باشد و قد تفتش عین الحیاه فی الظلمات نه پنج روزه عمر است عشق روی تو ما را وجدت رائحه الود ان شملت رفاتی.

فی فکاک رقتی من نارک و آزادی خودم را از آتش دوزخ از درگاهت مسئلت نمایم.

و اجارتی ممّا فیہ اهلها من عذابک و مرا از عذابی که دوزخیان گرفتار آنند نجات بخشی.

لطیفه

به مناسبت کلمه «منازلی ایاک» که در این دعای شریف است تداعی داستانی شد که به جهت تغییر ذایقه خوانندگان محترم نقل می کنم هرچند با موضوع کتاب مناسبت زیادی ندارد که تغییر موضوع بحث موقتا به منظور رفع خستگی مخاطب شیوه متکلمان بوده و شاید در کتاب الهی نیز مواردی در این زمینه باشد و آن داستان عبارت است از جریانی که میان سید رضی - رضی الله تعالی عنه - و ابو العلاء معری مرد فوق العاده زمان سید رضی اتفاق افتاد، و آن این بود که سید بزرگوار در مجلس ادبی خود از متنبی و اشعارش انتقاد می فرمود و ابو العلاء جزء حضار مجلس نشسته بود.

وی بر سید اعتراض کرد که چرا انتقاد می کنید از کسی که اگر نبود برای او مگر قصیده (لک یا منازل فی القلوب منازل) هر آینه بس بود برای معرفی فضل و دانش او؟ سید - رضوان الله تعالی علیه - به غلامش دستور داد که: «یا غلام علی قفاه» و خلاصه ابو العلاء را با پس گردنی از مجلس بیرون کردند و چون علت ناراحتی سید بزرگوار از ایشان سؤال شد فرمود:

ابو العلاء در اعتراضش نظر سوء داشت، زیرا در میان قصاید متنبی از قصیده (لک یا منازل فی القلوب منازل) بهتر بسیار است و این که ابو العلاء این قصیده را اختیار کرد به خاطر بیت شعری بود که در آن قصیده است، و آن بیت شعر این است که می گوید:

و اذا أتتک مذمتی من ناقص فهی الشهاده لی بآئی کامل

*

آفرین بر حدت ذهن و سرعت انتقال سید بزرگوار ما.

و لا تدرنی فی طغیانی عامها و لا فی غمرتی ساهیا حتی حین مرا در پاره ای و مدتی از زمان در

طغیان و سرکشی ام سرگردان مفرما و در گرداب نادانی ام تا هنگام مرگ یا تا هنگام عذاب غافل و بی خبر مگذار. شاید به آیه شریفه «فَدَرُّهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ»⁽¹⁾ اشاره باشد.

و لا تجعلني عظه لمن اتعظ و لا نکالا لمن اعتبر و لا فتنه لمن نظر مرا بر اثر گناه موجب پند برای کسی که پندپذیر باشد قرار مده و باعث عبرت برای کسی که عبرت گیرد مفرما، و سبب فتنه و گمراهی برای کسی که مرا ببیند و بر من نظر افکند مساز.

و لا تمکر بی فیمن تمکر به و مرا جزء افرادی که با آنان مکر می ورزی قرار مده.

و لا تستبدل بی غیری و دیگری را به جای من مگزین (که از او راضی باشی).

و لا- تغییر لی اسما و نامم را تغییر مده که از دیوان سعدا محو و در دیوان اشقیا ثبت فرمایی. و شاید اشاره باشد به این که نام مرا که در جریده مسلمانان است از آن جریده محو مفرما؛ چنان که از آیه شریفه «هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ»⁽²⁾ استفاده می شود. و از امام باقر علیه السلام نیز روایت است که فرمود: «اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ سَمَانَا الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلِ فِي الْكُتُبِ الَّتِي مَضَتْ وَ فِي هَذَا الْقُرْآنِ» خدای عز و جل ما را مسلمانان نامیده از دورانهای پیشین و در همین قرآن.

و حاصل معنی آن است که ما را پس از مسلمان شدن به حالت کفر باز نگردان؛ چنان که این تهدید از آیه شریفه «وَ مَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ»⁽³⁾ استفاده می شود. و در روایات نیز آمده است که «کان الناس اهل ردّه بعد النبی صلی الله علیه و آله و سلّم سنّته الا ثلاثه» مردم پس از وفات پیغمبر اکرم از سنّت او بازگشتند مگر سه نفر. فقلت: و ما الثلاثه؟ عرض کردم آن سه نفر چه کسانی بودند؟ فرمود: المقداد بن الاسود و ابو ذرّ الغفاری و سلمان الفارسی.

و در روایت دیگر نیز قریب به همین مضمون آمده است (سفینه باب ردد). به طور کلی وقتی امتحانی از طرف حق تعالی انجام می گیرد و حادثه غیر مترقبه پیش می آید کمتر افرادی از آزمایش الهی سربلند بیرون می آیند. در پیشامد خونین کربلا نیز از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: «ارتد الناس بعد الحسين عليه السلام الا ثلاثه: ابو خالد الکابلی و یحیی بن امّ طویل و جبیر بن المطعم، ثم ان الناس لحقوا و کثروا» پس از شهادت امام حسین علیه السلام بجز سه نفر که نامشان در روایت برده شده است همه مرتد شدند و سپس مردمی که مرتد شده بودند دوباره به جمعیت

ص: 485

1- سوره مؤمنون، آیه 54.

2- سوره حج، آیه 78.

3- سوره آل عمران، آیه 144.

پیوستند. و این شاید بدان معنی باشد که در فضای آشوب زده انقلاب و موقع جوشش آن، راه را از چاه تمیز دادن مشکل است؛ بسیاری از افراد تحت تأثیر احساسات قرار می گیرند و پس از آن که انقلاب از جوش افتاد و گرد و غبار فرو نشست می توانند صراط مستقیم را بیابند؛ چنان که در انقلاب اسلامی ایران که از رویدادهای مهم تاریخ بود نمونه های فراوانی از این قبیل دیده شد که شرحش مثنوی هفتاد من کاغذ شود.

و لا تبدل لی جسما و پیکرم را از (آفت) تبدیل مفرما چه در دنیا به آفات دنیوی و چه در آخرت به عذاب اخروی؛ چنان که در دعا وارد است: «و لا تشوه خلقی بالنار» و محتمل است که مقصود تبدیل صورتهای مثالی و برزخی باشد که اهل معنی و ارباب قلوب متفقد بر تأثیر اعمال و ملکات و اخلاق در تغییر صورت برزخی آدمی و در روایات نیز اشاره به این معنی شده است، و در تفسیر آیه شریفه «فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا»⁽¹⁾ نیز وارد است که چه اشخاصی به چه شکلها محشور می شوند. پناه می بریم به خدای متعال از هتک ستر و کشف سرّ.

و لا تتخذنی هزوا لخلقک و لا سخریا لک و مرا مضحکه و سبب خنده مردم (از جهت خواری) قرار مده که شاید اشاره به آیه شریفه «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»⁽²⁾

باشد.

قوله عليه السلام: و لا تتخذنی هزوا لخلقک و لا سخریا لک، در بعض نسخ «و لا سخریا لک» و در بعض دیگر «و لا سخریا الا لک» به زیادت حرف استثناست و به نظر انساب می آید، یعنی مرا زیر دست کسی مگردان مگر زیر دست خودت.

و لا تبع الا لمرضاتک و مرا پیرو چیزی مفرما مگر آنچه سبب خوشنودی تو باشد.

و لا ممتھنا الا بالانتقام لک و جز برای به کیفر رساندن دشمنانت مرا به رنج و تعب مدار.

و أوجدنی برد عفوک و حلاوه رحمتک و روحک و ریحانک و جثّ نعیمک و کامیاب فرما مرا از لذّت و خوشی عفو و گذشتت، و شیرینی مهربانی و آسودگی خودت را روزی کن و از خوشی و بوی جانفزا و بهشت پر نعمت خود مرا برخوردار فرما.

و أذقنی طعم الفراغ لما تحبّ بسعه من سعتهک و به وسیله سعتهی که در زندگی به من عطا می فرمایی مزه فراغت و انجام دادن برای آنچه تو دوست داری.

ص: 486

1- سوره نبا، آیه 18.

2- سوره بقره، آیه 15.

و الاجتهاد فیما یزلف لیدیک و عندک و کوشش در آنچه را که نزد تو نزدیک می گرداند به من بچشان.

و اتحفنی بتحفه من تحفاتک و ارمغانی از تحفه هایت به سوی من بفرست. چنان که در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسیده است که فرمود: «ما من یوم و لیله الا ولی فیہ تحفه من الله عزّ و جل» هیچ روز و شبی بر من نمی گذرد مگر آن که ارمغانی از جانب خدای عزّ و جل دریافت می کنم. عارف شیراز فرماید:

هر دمش با من دلسوخته لطفی دگر است این گدا بین که چه شایسته انعام افتاد

*

به قول عارف شیدای اکباتان:

خوشا آنان که هر شامان تو وین سخن واتو کنن واتو نشینن

گرم دستی نبی کایم تو وینم بشم آنان بوینم که تو وینن

*

و اجعل تجارتی رابحه و تجارت و بازرگانیم را سودمند فرما. شاید اشاره باشد به آنچه امیر المؤمنین درباره متقین می فرماید: «تجاره مربحه یسرها لهم ربهم» تجارت پرسودی را خدای تعالی در اختیار افراد باتقوا قرار می دهد.

و کزتی غیر خاسره و بازگشتتم را بی زیان گردان. شاید اشاره باشد به آنچه خدای تعالی از زبان کفار نقل می فرماید که می گویند: «تَلْکَ إِذَا کَرَّهَ خَاسِرَةٌ»⁽¹⁾ این چه بازگشت زیانباری بود.

علامه طبرسی فرموده که بازگشت زیانبار از آن جهت است که نعمتهای دنیا تبدیل به عذاب آتش سوزان شد. و خاسر کسی را گویند که سرمایه از دست داده باشد. از این جاست که یکی از بزرگان (شاید شبلی باشد) گوید: در تابستان بغداد یخ فروشی را دیدم که فریاد می زد: مردم رحم کنید به کسی که اصل سرمایه اش در معرض تلف و نابودی است. آن جا من متوجه آیه شریفه «وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»⁽²⁾ دم و معنای آن را درک کردم. آری عزیز:

ص: 487

1- سوره نازعات، آیه 12.

2- سوره عصر، آیه 1-2.

*

و أخفني مقامك و مرا از مقام بازپرسی خود بترسان، یا از مقام عظمت و سلطنتت. چنان که خدای عزّ و جل می فرماید: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (1) رکس از حضور در پیشگاه عزّ ربوبیت بترسد و از هوای نفس دوری جست همانا بهشت منزلگاه او است.

و شوقنی لقاءک مرا مشتاق دیدارت بفرما. در دعای شریف ابی حمزه نیز آمده است: «اللّٰهُمَّ اَمَلًا قَلْبِي حَبًّا لَكَ وَ خَشِيَةً مِنْكَ... وَ شَوْقًا إِلَيْكَ». شیخ بزرگوار بهایی - رضوان الله علیه - می فرماید:

عشاق جمالک احترقوا و بغیر زلالک ما شربوا

تا آن که فرماید:

کر پای نهند به جای سر در راه طلب ز ایشان بگذر

که نمی دانند ز شوق لقا پا را از سر سر را از پا

*

و تب علیّ توبه نصوحا لا تب معها ذنوبا صغیره و لا کبیره و لا تذّر معها علانیه و لا سریره و به توبه خالص و پاکیزه ای توفیقم عطا فرما که گناهان کوچک و بزرگ را با آن باقی نگذاری و گناهان آشکار و پنهان را با آن وامگذاری.

و انزع الغلّ من صدري للمومنین کینه داشتن برای اهل ایمان را از سینه ام ریشه کن فرما.

و اعطف بقلبی علی الخاشعین و دلم را با فروتنان مهربان گردان.

و کن لی کما تكون للصالحین و با من آن چنان باش که با شایستگان می باشی.

و حلّنی حلیه المتقین و به زیور پرهیزگارانم بیارای.

و اجعل لی لسان صدق فی الغابرین و ذکرنا نامیا فی الآخرین و برای من ذکر خیری در میان

ص: 488

گذشتگان و آوازه بلندی در آیندگان قرار بده.

و واف بی عرصه الأولین و مرا در میان سرای پیشینیان در آور.

و تمّم سبوغ نعمتک علیّ و فراخی و فراگیری نعمت را بر من تمام کن.

و ظاهر کراماتها لدیّ و گرامیهای آن را نزد من پیایی ساز.

املاً من فوائدک یدی و دستم را از سودهایی که از جانب تو می رسد پر ساز.

و سق کرائم مواهبک الیّ و بخششهای گرامیت را به سویم روان فرما.

و جاویر بی الا-طیبین من اولیائک فی الجنان الّتی زینتها لأصفیائک و در باغهایی که آنها را برای برگزیدگان آراسته ای با پاکیزه ترین دوستانت در بهشت همسایه ام فرما.

و جلّلی شرائف نحلک فی المقامات المعده لأحبائک و در جاهایی که برای دوستانت آماده شده سراپای مرا به عطاهای بزرگت ببوشان.

و اجعل لی عندک مقیلاً آوی الیه مطمئناً و برای من نزد خودت آرامگاهی که در آن آرامش گیرم قرار ده.

و مثابه اتبوّوها و جایگاهی بساز که در آن جای گزینم.

و أقرّ عینا و چشمم را با آن روشن نمایم. در روایت است که: «ارض الجنّه من ورق و ترابها مسک و اصول اشجارها ذهب و افنانها لؤلؤ و زبرجد و یاقوت و الورد و الثمر تحت ذلک» زمین بهشت از برگ درختان پوشیده است و خاکش از مشک و عنبر و ریشه درختهایش طلاست و در کناره ها مروارید و زبرجد و یاقوت که روی برگها و میوه ها را پوشانده است.

قوله علیه السّلام: و اجعل لی عندک مقیلاً آوی الیه مطمئناً: مقیل جای خواب در گرمگاه روز است، اما در بهشت نه گرماست و نه خواب؛ از این جهت مقیل تنها برای آسایش است.

قوله علیه السّلام: و لا تقایسنی بعظیمات الجرائر در بعضی نسخ به جای «لا تقایسنی»، «لا تقاتشنی» و در بعضی «لا تناقشنی» است، و تأویل گناهان در جای خود ذکر شد.

و لا تقایسنی بعظیمات الجرائر و کیفیر مرا با گناهان بزرگ مسنج.

و لا تهلکنی یوم تبلی السرائر و در روزی که پرده از روی کارهای پنهان برداشته می شود مرا به هلاکت و عذاب گرفتار مفرما.

و ازل عنی کل شک و شبهه و هرگونه شک و دودلی را از من دور کن.

و اجعل لی فی الحقّ طریقاً من کل رحمه و برای من در حق و درستی راهی به سوی هر

و اجزل لی قسم المواهب من نوالک و بهره های بخششهای از عطایت را برای من بسیار فرما.

و وفرّ علیّ حظوظ الاحسان من افضالک و نصیبهای احسان و نیکی از تفضّلاتت را بر من فراوان گردان.

و اجعل قلبی واثقا بما عندک و دلم را به آنچه نزد توست (از پاداشها) مطمئن و آرام ساز.

و همی مستفرغا لما هو لک و همّت و قصدم را یکسره برای آنچه از برای توست فراغ فرما.

و استعملنی بما تستعمل به خالصتک و مرا به چیزی که خواص و نزدیکان بارگاہت را وامی داری وابدار.

و اشرب قلبی عند ذهول العقول طاعتک و هنگام غفلت و بی خبری عقلها شربت گوارای طاعتت را به کام دل من برسان.

و اجمع لی الغنا و العفاف و الدعه و المعافات و الصحه و السعه و الطمأنینه و العافیه و بی نیازی (از خلق) و پاکدامنی (از نارواها) و

آسایش (در زندگی) و تندرستی و فراخی (در روزی) و آرامش و آسودگی و نداشتن گرفتاریها برایم فراهم فرما.

و لا تحبط حسناتی بما یشوبها من معصیتک و لا خلواتی بما یعرض لی من نزغات فتنتک و کارهای نیک مرا به سبب گناه و نافرمانی که با

آن آمیخته می شود و تنهایی هایم را (با عبادت و مناجات) به تباهکاریهایی که از راه آزمایش تو پیش آید تباه مساز.

قوله علیه السّلام: «و لا تحبط حسناتی بما یشوبها من معصیتک».

مقصود کم شدن ارزش حسنات است؛ چون احباط در مذهب شیعه صحیح نیست و هر کس کار نیک کند به مقتضای حکمت و عدل

الهی پاداش یابد وگرنه ظلم است، تعالی الله عنه.

خدای تعالی فرمود: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ»، و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: «لکل کبد حراء اجر» در راه خدا هرکس

رنجی بیند حتی اگر خاری به پای او فرورود و خراشی بر تن او آید اجری برد، و آن که معصیت کند و اندک طاعتی به جای نیاورد با آن که

همان معصیت کرده است و اطاعتی به جای آورده است البته در پیشگاه خداوند فرق دارد.

یکی از محدّثان در کتاب عقاید خود گوید: حق در نزد من آن است که احباط و تکفیر به بعض معانی خود صحیح است و آیات و روایات

بر آن دلالت دارد اما این سخن با قاعده

محاچه و استدلال که میان علما متداول است منطبق نیست چون مخالف در هر مسئله و با هر کس باید نخست تحریر محل نزاع کند یعنی اول معلوم کند احباط و تکفیر که علما منکرند چیست و آیا او همان معنی را صحیح می داند یا معنی دیگر را، اگر همان معنی را صحیح می داند چرا گفت احباط و تکفیر به بعض معانی خود صحیح است باید بگوید به همان معنی که آنها باطل می دانند من صحیح می دانم، و اگر احباط به معنی دیگر را صحیح می داند ممکن است آن معنی را علما نیز صحیح دانند و نزاع برخاسته شود. و در تجرید است: «و الاحباط باطل لاستلزامه الظلم و لقوله تعالى: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ... الی آخره».

و صن و جهی عن الطلب الی احد من العالمین و آبرویم از درخواست به سوی کسی از جهانیان (لئام خلق و مردمان پست فطرت) حفظ فرما.

از آن جایی که سؤال کردن از غیر خدا مستلزم خواری و ذلت نفس است، از خدای تعالی مسئلت شده است که دعاکننده را به این خواری گرفتار نکند، و از این رو در روایات بسیاری سؤال کردن از کارهای ناپسند شمرده شده است. امام صادق علیه السلام فرمود: «ایاکم و سؤال الناس فانه ذلّ فی الدنیا و فقر تستعجلونه و حساب طویل یوم القیامه». مبدا از مردم گدایی کنید که گدایی از مردم ذلت و خواری در دنیا دارد و نیازمندی زودرسی است که شما با شتابزدگی آن را برای خود آماده ساخته اید و علاوه بر این موجب آن است که روز قیامت تصفیة حساب به طول انجامد. «و عنه علیه السلام: رحم الله عبدا عفّ و تعفف و کف عن المسئلة فانه یتعجل الدنیه فی الدنیا و لا یغنی الناس عنه شیئا» رحمت خدا شامل حال بنده ای باد که عفت نفس داشته باشد و خود را به عفت وادارد و از گدایی پیش مردم خودداری کند که گدایی از مردم پستی زودرس را موجب است و مردم نیز هیچ نیازی را از وی برطرف نکنند.

و ذبّنی عن التماس ما عند الفاسقین و مرا از طلبیدن آنچه در نزد فاسقان و منحرفان است باز مدار.

و لا تجعلنی للظالمین ظهیرا و مرا پشتیبان ستمگران قرار مده.

و لا لهم علی محو کتابک یدا و نصیرا و بر نابود کردن احکام قرآن یار و همدست ستمگران مفرما.

قوله علیه السلام: «و لا تجعلنی للظالمین ظهیرا و لا لهم علی محو کتابک یدا و نصیرا» یاری ستمگران از گناهان بزرگ است و امام علیه السلام علت آن را بیان فرموده که ستمگران احکام قرآن را از

میان می برند و هرکس یاری آنها کند در این عمل با آنها شریک است. قرآن حق افراد مردم را محترم شمرده و تصرّف در مال دیگران را محرم فرموده است و آن که قدرت یابد و خواهد مقصود خویش را به هر طریق انجام دهد از ضرر و زیان مردم در جان و مال باک ندارد و مراعات احکام خدا را نخواهد کرد. ظالم اگر کار خیری کند مانند ساختن پل و مسجد و قنوات و امثال آن باز مراعات حقوق مردم نمی کند؛ مثلاً زمین را غصب می کند و قیمت مصالح را درست نمی دهد و عمال را به سخره می گیرد و آب مغصوب از آنها که ذی حقد به جبر می ستاند چون همیشه در معرض این گونه امورند. اعانت ظالم حتی در کار خیر خطرناک است مگر مطمئن باشد که نظایر این واقع نخواهد شد یا والی در تصرّف خود آزاد باشد و بتواند از ظلم و حرام اجتناب کند.

قوله علیه السلام: «بدیع السموات و الارض» امام علیه السلام آسمانها را به لفظ جمع آورده و زمین را به لفظ مفرد چون زمین یکی است و آسمانها بسیار، و در بعض عبارات که زمین نیز به لفظ جمع آمده است مراد از آن هفت قطعه یا هفت اقلیم یا هفت کره از سیارات است که هر یک مانند زمین است، و ذکر این معنی و تفصیل آن گذشت.

و حطنی من حیث لا اعلم حیاطه تقینی بها و مرا ناخودآگاه نگهبانیم فرما که به آن از هر شرّ نگهداریم فرمایی.

و افتح لی ابواب توبتک و رحمتک و رأفتک و رزقک الواسع و درهای توبه و آمرزش و مهربانی و روزی فراخت را به روی من بگشای.

انی الیک من الراغبین زیرا که من از روی آورندگان به آستان تو هستم.

و اتمم لی انعامک انک خیر المنعمین و بخشش نعمت را درباره من کامل فرما که تو بهترین نعمت دهندگانی.

و اجعل باقی عمری فی الحج و العمره ابتغاء وجهک یا رب العالمین و بازمانده عمرم را در حج و عمره ای قرار بده که فقط به خاطر رضای تو باشد (نه جلب رضا و شهرت میان مردم) ای پروردگار جهانیان.

و صلی الله علی محمد و آله الطیبین الطاهرین و السلام علیه و علیهم ابد الآبدین و درود خدای تعالی و سلام او بر محمد و خاندان پاک و پاکیزه او باد برای همیشه و جاویدان.

وكان من دعائه عليه السلام يوم الأضحى و يوم الجمعة

اللَّهُمَّ هذا يوم مبارك و المسلمون فيه مجتمعون في اقطار ارضك يشهد السائل منهم و الطالب و الراغب و الراهب و انت الناظر في حوائجهم فاسألک بجدک و کرمک و هوان ما سألتک علیک ان تصلّی علی محمد و آله و اسالک اللّهُمَّ ربّنا بانّ لک الملك و لک الحمد لا اله الا انت الحليم الكريم الحنان المنان ذو الجلال و الإکرام بديع السموات و الأرض مهما قسمت

ص: 493

بين عبادك المؤمنين من خير او عافيه او بركه او هدى او عمل بطاعتك او خير تمنّ به عليهم تهديهم به اليك او ترفع لهم عندك درجه او تعطيهم به خيرا من خير الدنيا والآخرة اسالك اللهم بانّ لك الملك و الحمد لا اله الا انت ان تصلّي على محمّد و آل محمّد عبدك و رسولك و حبيبك و صفوتك و خيرتك من خلقك و على آل محمّد الأبرار الظاهرين الأخيار صلاه لا يقوى على احصائها الا انت و ان
تشركننا في صالح من دعاك في هذا اليوم من

عبادک المؤمنین یا رب العالمین و ان تغفر لنا و لهم انک على کل شیء قدير اللهم اليک تعمّدت بحاجتی و بک انزلت الیوم فقری و فاقتی
و مسكنتی و انی بمغفرتک و رحمتک اوثق منی بعملی و لمغفرتک و رحمتک اوسع من ذنوبی فصلّ علی محمّد و آل محمّد و تولّ قضاء
کلّ حاجه هی لی بقدرتک علیها و تیسیر ذلک علیک و بفقری الیک و غناک عنی فانی لم اصب خیراً قطّ الاّ منک و لم یصرف عنی سوءاً
قطّ احد غیرک و لا ارجو لامر آخرتی و

ص: 495

دنیای سواک اللّٰهمّ من تهبّياً و تعباً و اعدّ و استعدّ لوفاده الی مخلوق رجاء رفته و نوافله و طلب نیله و جائزته فالیک یا مولای کانت الیوم
تهیئتی و تعبیتی و اعدادی و استعدادی رجاء عفوک و رفدک و طلب نیلک و جائزتک اللّٰهمّ فصلّ علی محمد و آل محمد و لا تخیب الیوم
ذلک من رجائی یا من لا یحفیہ سائل و لا ینقصه نائل فائی لم آتک ثقه منّی بعمل صالح قدّمته و لا شفاعة مخلوق رجوته الا شفاعة محمد
و اهل بیته علیه و علیهم سلامک اتیتک مقرّاً

بالجرم والإساءة الى نفسى اتيتك ارجو عظيم عفوك الذى عفوت به عن الخاطئين ثم لم يمنعك طول عكوفهم على عظيم الجرم ان عدت عليهم بالرحمة والمغفرة فيا من رحمته واسعه و عفوه عظيم يا عظيم يا عظيم يا كريم يا كريم صل على محمد و ال محمد و عد على برحمتك و تعطف على بفضلك و توسع على بمغفرتك اللهم ان هذا المقام لخلفائك و اصفياك و مواضع امنائك فى الدرجه الرفيعه التى اختصتهم بها قد ابتزوها و انت المقدر لذلك لا يغالب

امرک و لا یجاوز المحتوم من تدبیرک کیف شئت و ائی شئت و لما انت اعلم به غیر متّهم علی خلقک و لا لارادتک حتی عاد صفوتک و خلفاؤک مغلوبین مقهورین مبنّیین یرون حکمک مبدّلاً و کتابک منبّوذا و فرائضک محرّفه عن جهات اشراعی و سنن نبّیک متروکه اللّهم العن اعداءهم من الأوّلین و الآخرین و من رضی بفعالهم و اشیاعهم و اتباعهم اللّهم صلّ علی محمّد و آل محمّد انک حمید مجید کصلواتک و برکاتک و تحیّاتک علی اصفیائک

ص: 498

ابراهيم و آل ابراهيم و عجل الفرج و الروح و النصره و التمكين و التأيد لهم اللهم و اجعلني من اهل التوحيد و الإيمان بك و التصديق
برسولك و الأنتمه الذين حتمت طاعتهم ممن يجرى ذلك به و على يديه أمين رب العالمين اللهم ليس يرد غضبك إلا حلمك و لا يرد
سخطك إلا عفوك و لا يجير من عقابك إلا رحمتك و لا ينجيني منك إلا التضرع اليك و بين يديك فصل على محمد و آل محمد و هب
لنا يا الهى من لدنك فرجا بالقدره التى بها تحيى اموات

ص:499

العباد وبها تنشر ميت البلاد و لا تهلكنى يا الهى غمًا حتّى تستجيب لى و تعرّفنى الإجابة فى دعائى و اذقنى طعم العافيه الى منتهى اجلى
و لا تشمت بى عدوى و لا تمكّنه من عنقى و لا تسلّطه علىّ الهى ان رفعتنى فمن ذا الذى يضعنى و ان وضعتنى فمن ذا الذى يهيننى و ان
اهنتنى فمن ذا الذى يكرمنى و ان عدّبتنى فمن ذا الذى يرحمنى و ان اهلكتنى فمن ذا الذى يعرض لك فى عبدك او يسالك عن امره و قد
علمت أنّه ليس فى حكمك ظلم و لا فى نعمتك عجله و أنّما

ص:500

يعجل من يخاف الفوت و انما يحتاج الى الظلم الضعيف و قد تعاليت يا الهى عن ذلك علوا كبيرا اللهم صل على محمد و آل محمد و لا تجعلنى للبلاء غرضا و لا لنقمتهك نصبا و مهلنى و نفسنى و اقلنى عثرتى و لا تبلينى ببلاء على اثر بلاء فقد ترى ضعفى و قلله حيلتى و تضرعى اليك اعوذ بك اللهم اليوم من غضبك فصل على محمد و آله و اعذنى و استجير بك اليوم من سخطك فصل على محمد و آله و اجرنى و اسالك امنا من عذابك فصل على محمد و آله و آمنى و استهديك فصل على

محمّد و آلّه و اهدنی و استنصرک فصلّ علی محمّد و آلّه و ارحمنی و استکفیک
فصلّ علی محمّد و آلّه و اکفنی و استرزقک فصلّ علی محمّد و آلّه و ارزقنی و استعینک فصلّ علی محمّد و آلّه و اعنّی و استغفرک لما
سلف من ذنوبی فصلّ علی محمّد و آلّه و اغفر لی و استعصمک فصلّ علی محمّد و آلّه و اعصمنی فإتی لن اعود لشیء کرهته منّی ان
شئت ذلک یا ربّ یا ربّ یا حتّان یا متّان یا ذا الجلال و الأکرام صلّ علی محمّد و آلّه و استجب لی جمیع

ص: 502

ما سالتك و طلبت اليك و رغبت فيه اليك و ارده و قدّره و اقضه و امضه و خر لي فيما تقضى منه و بارك لي في ذلك و تفضّل عليّ به و
اسعدني بما تعطيني منه و زدني من فضلك و سعه ما عندك فانّك واسع كريم و صل ذلك بخير الأخره و نعيمها يا ارحم الرّاحمين ثمّ تدعوا
بما بدالك و تصلّي على محمّد و آله الف مرّه هكذا كان يفعل عليه السّلام

ص: 503

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام يوم الاضحى و يوم الجمعة از دعا‌های امام عليه السلام در روز عید قربان (دهم ماه ذی الحجه) و در روز جمعه این دعا بود:

اللهم هذا يوم مبارك ميمون و المسلمون فيه مجتمعون في اقطار ارضك يشهد السائل منهم و الطالب و الراغب و الراهب و انت الناظر في حوائجهم بارالها! امروز روز بابرکت و نیکو و با یمن است و مسلمانان در آن (برای عبادت و اطاعت) از هر طرف زمین گرد هم آمده اند درخواست کننده (آمزش) و طلب کننده (نعمت) و خواهنده (پاداش) و ترسناک (از عذاب و عظمت تو) و تنها تویی که به نیازمندیهای آنان نظر (مهر و محبت) داری.

فاسئلك بجدوك و كرمك و هوان ما سئلتك عليك پس به خاطر بخشش و بزرگواریت و آسان بودن بر تو آنچه را که می خواهم از تو درخواست کنم.

ان تصلّی علی محمد و آله این است که بر محمد و خاندانش درود بفرستی.

و اسئلك اللهم ربنا بان لك الملك و لك الحمد بارالها! از تو درخواست می کنم ای پروردگار ما که تو راست سپاس.

لا اله الا انت الحليم الكريم الحنان المتان ذو الجلال و الاكرام بديع السموات و الارض معبود به حق بجز تو نیست که بردبار و بزرگواریت و مهربان، منت نعمتهای فراوان بر خلق داری، دارای عظمت و احسانی، پدیدآورنده آسمان ها و زمینی.

مهما قسمت بين عبادك المؤمنين من خير او عافيه أو برکه او هدی او عمل بطاعتك او خير تمنّ

به علیهم تهدیهیم به الیک او ترفع لهم عندک درجه او تعطیهم به خیرا من خیر الدنیا و الآخره ان توفّر حظّی و نصیبی منه که هرگاه میان بندگان باایمان خودت خیر و نیکی یا سلامتی یا برکت و فراوانی یا هدایت و رستگاری یا به جای آوردن اطاعت و فرمانبرداری یا خیری که به آن بر آنان منت می نهی و آنان را به سوی خودت راهنمایی می فرمایی و یا برای آنان در بارگاہت درجه و پایه ای بلند می فرمایی یا به وسیله آن خیری از خیر دنیا و آخرت عطا می فرمایی که بهره و نصیب مرا از آن فراوان فرمایی.

و اسئلك اللهم بانّ لك الملك و الحمد لا اله الا انت بارالها! از تو درخواست می کنم که تو راست پادشاهی و سپاس، و معبود به حقّی بجز تو نیست.

ان تصلى على محمد عبدك و رسولك و حبیبك و صفوتك و خیرتك من خلقك و على آل محمد الابرار الطاهرين الاخيار صلوه لا يقوى على احصائها الا انت درود بفرست بر محمّد و خاندانش محمّدی که بنده و فرستاده و دوست و برگزیده شده توست از میان مردم و آفریدگانت، و بر آل محمد که نیکوکاران و پاکان از خطا و گناه و خوبانند، درودی که کسی جز تو بر شمارش آن توان نداشته باشد.

و ان تشرکنا فی صالح من دعاك فی هذا الیوم من عبادک المؤمنین یا رب العالمین و این که ما را در دعا و خواست شایسته هرکس از بندگان باایمانت که در این روز تو را می خواند شریک فرمایی ای پروردگار جهانیان.

و ان تغفر لنا و لهم انک علی کل شیء قدير و ما و آنان را بیامری زیرا تو بر هر چیز توانایی

اللهم الیک تعمّدت بحاجتی و بک انزلت الیوم فقری و فاقتی و مسکنتی بارالها! امروز با حاجتم رو به در خانه تو آوردم و نیازمندی و بی چیزی و درماندگیم را به پیشگاه تو آوردم

و ائی بمغفرتک و رحمتک اوثق متی بعملی و لمغفرتک و رحمتک اوسع من ذنوبی در حالی که اطمینانم به آمرزش و رحمت و مهربانیت از عمل و کردارم بیشتر است و همانا آمرزش و رحمت ذات مقدّست از گناهان من پهناورتر است.

فصل علی محمّد و آل محمّد و تولّ قضاء کل حاجه هی لی بقدرتک علیها و تیسیر ذلک علیک و بفقری الیک و غناک عتی پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و روا کردن هر نیازی را که دارم تو خود به عهده بگیر، زیرا که تو بر آن توانایی و حاجت روا شدن من بر تو آسان است و من نیازمند آن و تواز من بی نیازی.

فانی لم اصب خیراً قط الا منک و لم یصرف عنی سوء قط احد غیرک زیرا من هرگز جز از جانب حضرتت به خیری نرسیده ام و هرگز بجز جناب مقدّست هیچ کس پیشامد بدی را از من برنگردانده است.

و لا ارجو لامر آخرتی و دنیای سواک و برای کار آخرت و دنیایم جز تورا امید نبسته ام.

اللهم من تهیّأ و تعبّأ و اعدّ و استعدّ لوفاده الی مخلوق رجاء رفته و نوافله و طلب نیله و جائزته فالیک یا مولای کانت الیوم تهیّتی و تعبیتی و اعدادی و استعدادی رجاء عفوک و رفدک و طلب نیلک و جائزتک پس ای مولا و آقای من! مهیّأ و آماده شدن من امروز به امید عفو و گذشت و درخواست احسان و بخشش به سوی توست.

اللهم فصل علی محمّد و آل محمّد و لا تخیّب الیوم ذلک من رجائی بارالها! پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و امروز آن امید مرا نوید مفرما.

یا من لا- یحفیّه سائل و لا ینقصه نائل ای آن که درخواست کننده ای او را به رنج نمی اندازد و عطا و بخششی (توانگری) او را کم نمی گرداند.

فائی لم اتک ثقہ منّی بعمل صالح قدمته و لا شفاعة مخلوق رجوته الا شفاعة محمد و اهل بینه صلواتک علیه و علیهم و سلامک زیرا من نه به منظور اعتمادم به کردار شایسته ای که آن را از پیش فرستاده باشم و نه شفاعت مخلوقی که چشم امید به آن داشته باشم رو به درگاه تو کردم مگر شفاعت محمد و خاندانش که صلوات و سلام تو بر او و بر اهل بیتش باد.

أتیتک مقرا بالجرم و الاسائه الی نفسی آدمم به درگاهت در حالی که به گناه و بدکرداری خودم اقرار و اعتراف دارم.

أتیتک ارجو عظیم عفوک الذی عفوت به عن الخاطئین آدمم به درگاهت در حالی که عفو و گذشت بزرگ حضرتت را امیدوارم، عفوی که به سبب آن از خطاکاران گذشت فرمودی.

ثم لم یمنعک طول عکوفهم علی عظیم الجرم ان عدت علیهم بالرحمه و المغفره سپس طول و بسیاری ایستادگی شان بر گناه بزرگ تورا باز نداشته از این که بر آنان به رحمت و آمرزش و احسان بازگشت فرمایی.

فیامن رحمته واسعه و عفوه عظیم یا عظیم یا عظیم یا کریم یا کریم پس ای آن که رحمت تو فرا گیر و عفو و گذشتت بزرگ است! ای بزرگ، ای بزرگ! ای بزرگوار، ای بزرگوار!

صل علی محمّد و آل محمّد وعد علی برحمتک و تعطف علی بفضلک و توسّع علی بمغفرتک بر

محمد و خاندانش درود بفرست و باز بر من رحم فرما و به فضل و نیکی ات بر من مهربان باش و آمرزشت را بر من توسعه بخش تا مشمول آن گردم.

فایده ادبی و تاریخی

تقل شده که جایزه را از آن رو جایزه گفته اند که قطن بن عبد عوف از بنی هلال ولایت فارس را به عبد الله بن عامر واگذار نمود. احنف بن قیس با لشکریانش که برای جنگ عازم خراسان بود آنان را بر سر پلی نگاه داشت و دستور داد که هرکس باید نسب خود را بیان کند آن گاه بر حسب شأن او به او انعام عطا کنند و اجازه بدهند از پل عبور کند و به این جهت نام آن عطا را جایزه گذاشتند و شاعر نیز در این باره گفته است:

ندی للاکرمین بنی هلال علی علاّتهم اهلی و مالی

هم سنّوا الجوائز فی معدّ فصارت سنه اخی اللیالی

*

اللهم ان هذا المقام لخلفائك و اصفیائك و مواضع امنائك فی الدرجه الرفیعه التي اختصصتهم بها قد ابتزوها و انت المقدر لذلك لا یغالب امرک و لا- یجاوز المحتوم من تدبیرک کیف شئت و انی شئت بارالها! این مقام و جایگاه (نماز عید و جمعه) برای جانشینان و برگزیدگان توست که (خلفای جور) جاهای امناء و درستکاران تو را در درجه و پایه بلندی که ایشان را به آن اختصاص و برتری داده بودی ربودند (و برای آزمایش بندگان) تویی که تقدیرکننده برای آن (غصب خلافت) بودی در حالی که فرمان تو مغلوب نمی شود و از تدبیر (قضا و قدر) قطعی تو هرگونه خواسته باشی و هر زمان و روزگار که بخواهی درمی گذرد.

قوله علیه السلام: «اللهم ان هذا المقام لخلفائك و اصفیائك» برپاداشتن مراسم عید اضحی و جمعه از وظایف ائمه علیهم السلام است و پیوسته در هر عصر خلفا یا نایبان خاص آنها اقامت می کردند، از جمله نماز این دو روز.

و در مذهب ائمه اهل سنت نماز عید واجب نیست و در نماز جمعه خلاف است که غیر امام تواند اقامت کرد یا نه. اما در مذهب امامیه نماز عید واجب است و مانند نماز جمعه از وظایف خاص امام است، و اگر امام نباشد مردم مختارند خود اقامت جمعه کنند یا ظهر را

چهار رکعت گزارند. و به قول نادری نماز جمعه بی امام واجب معین است و این قول غیر ابی حنیفه و بعض اخباریان ماست. و به قولی از فقهای ما نماز جمعه بی امام خواندن مشروع نباشد. اما روایات در جواز آن بسیار است و اعتماد بر این اقوال نادره نیست، و فقیه متبّع از قراین مختلف یقین خواهد کرد که اجماع امامیه بر وجوب تخییری در حال غیبت و تعیینی در حضور امام است، و ما در حواشی کافی و مجمع البیان در سوره جمعه گفته ایم شبهه بعض اهل حدیث در اجماع صحیح نیست.

و لما انت اعلم به غیر متهّم علی خلقک و لا لارادتک و تویی تقدیرکننده برای آنچه (حکمت اقتضا می کند) و توبه آن از دیگران داناتری. در آفرینش و اراده ات متهّم نیستی و در مشیت تو بدگمانی راه ندارد.

حتی عاد صفوتک و خلفائک مغلوبین مقهورین مبتزین یرون حکمک مبدلاً و کتابک منبوذا و فرائضک محرّفه عن جهات اشراعک و سنن نبیک متروکه تا این که (بر اثر غصب خلافت) برگزیدگان و جانشینان تو شکست خوردند و حقشان از دست رفت. آنان می بینند حکم تو را تبدیل یافته و کتاب تو قرآن دور انداخته شده و واجباتی که تو مقرر فرموده بودی از مقاصد و راههای روشن تو تغییر یافته و روشهای پیغمبرت ترک شده.

اللهم العن اعدائهم من الاولین و الاخرین و من رضی بفعالهم و اشباعهم و اتباعهم بارالها! دشمنان ایشان را از پیشینیان و پسینیان (تا روز قیامت) و هر که را که به اعمال و کردار آنان راضی می شود و دوستان و پیروانشان لعنت فرما.

اللهم صل علی محمد و آل محمد انک حمید مجید کصلواتک و برکاتک و تحیاتک علی اصفیائک ابراهیم و آل ابراهیم و عجل الفرج و الروح و النّصره و التمکین و التأيید لهم اللهم و اجعلنی من اهل التوحید و الایمان بک و التصدیق برسولک و الائمّه الذین حتمت طاعتهم ممّن یجری ذلک به و علی یدیه آمین رب العالمین بارالها! چون حضرتت ستوده شد و بزرگواری، بر محمد و خاندانش درود بفرست مانند رحمتها و نیکیها و درودها و خوش آمدهایت به برگزیدگان که ابراهیم و خاندان ابراهیم است و هرچه زودتر و به گشایش و دور شدن غم و اندوه و آسایش و یاری کردن و تسلّط دادن و کمک کردن ایشان شتاب فرما. بارالها! مرا از یگانه پرستان و گروندگان به خودت و از اهل تصدیق و باوردارندگان به پیغمبرت و امامان و پیشوایانی که فرمانبرداری و پیروی از آنان را واجب فرموده ای قرار ده؛ از کسانی که آن

توحید و ایمان به وسیله ایشان و به دستهای آنان واقع می گردد و دعایم را بپذیر ای پروردگار جهانیان.

اللهم ليس يردّ غضبك الاّ حلمك و لا يردّ سخطك الا عفوك و لا يحير من عقابك الا رحمتك بار الها! خشم تو و اراده انتقام تو را جز حلم و بردباریت باز نمی گرداند و سخط و خشم تو را جز عفو و گذشتت بر نمی گرداند و جز رحمت و مهربانیت از عذابت زنهار نمی دهد.

و لا ینجینی منک الاّ التضرع الیک و بین یدیک و مرا از عقوبت و شکنجه تو بجز تضرع و زاری به درگاهت و در پیشگاهت نمی رهاوند.

فصل علی محمد و آل محمد و هب لنا یا الهی من لدنک فرجا بالقدره الّتی بها تحیی اموات العباد و بها تنشر میت البلاد پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و ما را ای خدای من از جانب خود به وسیله توانایی که با آن قدرت و توان، بندگان مرده ات را زنده می گردانی و شهرهای مرده (بی آب و علف را) زندگی می بخشی گشایش بخش.

و لا تهلکنی یا الهی غما حتی تستجیب لی و تعرّفنی الاجابه فی دعائی و اذقنی طعم العافیة الی منتهی اجلی و مزة عافیت و تندرستی را تا پایان عمرم به من بچشان.

و لا تشمت بی عدوی و لا تمکنه من عنقی و لا تسلطه علیّ و دشمنم را ملامت گوی من مفرما و او را بر من متمکن و توانا مگردان و او را بر من مسلط نفرما. سید شارح - رضوان الله علیه - در مقام به چند نکته اشاره فرموده است.

نکته اول این که امام علیه السلام می فرماید قد ابتزوها (این رفیعه را از آنان ربودند) صریح است در این که خلافت و ولایت و حکومت حق اختصاصی ائمه علیهم السلام السلام بوده است که از جانب خدای تعالی به ایشان عطا شده بود، ولی دشمنان دین آن را از آن بزرگواران غصب کردند.

پس عموم آیه مبارکه «تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ»⁽¹⁾ امل این مورد نمی شود؛ چنان که در روایت کافی شریف عبد الأعلی از امام صادق علیه السلام روایت می کند آن جا که راوی از امام علیه السلام سؤال می کند «قال: قلت له: قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء ایس قد اتی الله بنی امیه الملک؟ قال: لیس حیث تذهب الیه، انّ الله تعالی اتانا الملک و اخذته بنو امیه بمنزله الرجل یكون له الثوب فیاخذه الآخر فلیس هو للذی اخذه»، گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: این که خدای تعالی می فرماید حکومت را به هرکس که خدا

ص: 510

بخواهد عطا می فرماید و از هرکس بخواهد باز می ستاند، مگر نبود که خدای تعالی حکومت را به بنی امیه عطا فرمود؟ آن حضرت فرمود: آنچه تو فهمیده ای درست نیست، همانا خدای تعالی ملک و حکومت را به ما عطا فرمود ولی بنی امیه آن را از دست ما گرفتند، مانند آن که کسی لباسی پوشیده باشد دیگری بیاید و آن را از تن او بیرون کشد و برای خود بردارد، این لباس مال او نمی شود و بلکه تصرفش در آن تصرفی غاصبانه است.

نکته دوم این که در دعا وارد شده «و انت المقدر لذلک» (و تویی تقدیرکننده این) مقصود از تقدیر خدای تعالی یا عبارت از آن است که تو تعیینش فرموده ای از حیث صفات و حدود و کیفیات و زمان و مکان و دیگر خصوصیات که کم و زیاد نمی شود؛ چنان که فرمود «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»⁽¹⁾ و یا مقصود آن باشد که در لوح محفوظ نوشته شده است. و هرچه باشد طوری است که موجب جبر و سلب اختیار نیست و گرنه با تعبیری که در همین جمله آمده است منافات داشت. و به هر حال این مطلب با مسئله جبر و اختیار ارتباط دارد که از مشکلات مسائل است و لغزشگاه قدمهاست، و الله ولی التوفیق.

نکته سوم این که دشمنان اسلام مواضع قرآن و احکام آن را تغییر و تبدیل داده اند جای هیچ شک و شبهه ای نیست و این مطلب برای کسی که در احوال آنان مطالعه کند روشن و واضح است و ما در این جا از کتابهای خود آنان اشاره ای می کنیم، تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل: حمیدی در کتاب المجمع بین الصحیحین از ابی الدرداء نقل می کند که در حدیث اول صحیح بخاری چنین آمده است: «قالت ام الدرداء: دخل علی ابو الدرداء و هو مغضب، فقلت: ما اغضبک؟ فقال: و الله ما اعرف من امر محمد شیئا الا انهم یصلون جمیعا. و روی ایضا فی الحدیث الاول من صحیح البخاری من مسند انس بن مالک عن الزهری قال: دخلت علی انس بن مالک بدمشق و هو بیکی، فقلت: ما بیکیک؟ فقال: لا اعرف شیئا ممّا ادركت الا هذه الصلوه و هذه الصلوه قد ضیعت. و فی حدیث آخر: ما اعرف شیئا مما کان علی عهد رسول الله، قیل: فالصلوه، قال: ایس صنعتم ما صنعتم فیها» این روایات تقریبا متقارب المضمون هستند که آنچه از سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در میان امت باقی مانده است همین نماز است و آن هم به وضع کنونی درآمده است که می بینید. حال نظر انس بن مالک و ابو الدرداء چه بوده نمی دانیم و در نماز چه اشکال و نقصی می دیده که چنین سخن می گفته خدا داناست، با این که زمانی از عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

ص: 511

منقضی نشده بود. کجای نماز مردم اشکال داشته است که به فرموده سید شارح این دو صحابی این چنین ناراحت بوده اند؟ الله اعلم.

الهی ان رفعتنی فمن ذا الذی یضعنی و ان وضعتنی فمن ذا الذی یرفعنی ای خدای! من اگر تو مرا بلندمرتبه فرمایی پس کیست آن که مرا پست نماید، و اگر تو مرا پست کنی پس کیست آن که مرا بلندمرتبه کند.

و ان اکرمتنی فمن ذا الذی یهیننی و ان اهنتنی فمن ذا الذی یکرمنی و اگر تو مرا گرامی داری پس چه کسی می تواند خوارم کند و اگر تو مرا خوار فرمایی پس کیست آن که گرامیم کند.

و ان عدبتنی فمن ذا الذی یرحمنی و اگر تو مرا عذاب فرمایی پس کیست آن که بر من مهربانی کند.

و ان اهلکتنی فمن ذا الذی یرض لک فی عبدک او یسئلك عن امره و اگر تو مرا هلاک سازی پس کیست آن که درباره بنده ات مانع و جلوگیری تو شود یا درباره او از تو پرسشی نماید.

و قد علمت انه لیس فی حکمک ظلم و لا فی نعمتک عجله و من به راستی می دانم که در حکم و فرمان تو ستمی نیست و در انتقام گیریت شتاب و عجله ای نیست.

و اّما یعجل من یخاف الفوت و اّما یحتاج الی الظلم الضعیف و تنها کسی شتابزدگی می کند که از فوت شدن و گذشتن وقت کار بترسد و تنها کسی ظلم و ستم روا می دارد که ضعیف و ناتوان باشد.

و قد تعالیت یا الهی عن ذلک علوا کبیرا و حال آن که تو ای خدای من از این همه برتری، نه از فوت شدن نگرانی و نه نیازی به ستم کردن داری.

اللهم صل علی محمد و آل محمد و لا تجعلنی للبلاء غرضا و لا لنعمتک نصبا بارالها! بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا هدف بلا و گرفتاری و نشانه انتقام و به کیفر رساندنت قرار مده.

و مهلنی و نفسنی و اقلنی عشرتی و مرا مهلت عطا فرما و اندوهم را ببر و از لغزشم درگذر

و لا تبتلینی ببلاء علی اثر بلاء و به گرفتاری های پی درپی دچارم مفرما.

فقد تری ضعفی و قلّه حیلتی و تضرعی الیک زیرا تو ناتوانی و بیچارگی و ناله و زاریم به درگاهت را می بینی.

اعوذ بک اللهم الیوم من غضبک فصل علی محمد و آله و اعذنی بارالها! من امروز از خشم تو

به تو پناه می برم، پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا در پناه گیر.

و استجیر بک الیوم من سخطک فصل علی محمد و آله و اجرنی و امروز من از خشم تو از تو زنهار می جویم، پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا زنهار ده.

و اسئلک انما من عذابک فصل علی محمد و آله و آمتی و ایمنی از عذاب و کیفرت را از تو درخواست می کنم، پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا ایمن گردان.

و استهدیک فصل علی محمد و آله و اهدنی و از تو راهنمایی می طلبم پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا راهنمایی فرما.

و استنصرک فصل علی محمد و آله و انصرنی و از تو یاری می خواهم پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا یاری فرما.

و استرحمک فصل علی محمد و آله و ارحمنی و از تو رحمت می خواهم پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و بر من رحم کن.

و استکفیک فصل علی محمد و آله و اکفنی و از تویی نیازی می طلبم پس بر محمد و خاندان او درود بفرست و مرا بی نیاز کن.

و استرزقک فصل علی محمد و آله و ارزقنی و از تو روزی می خواهم پس بر محمد و خاندان او درود بفرست و مرا روزی عطا فرما.

و استعینک فصل علی محمد و آله و اعننی از تو کمک می طلبم پس بر محمد و خاندان او درود بفرست و مرا کمک فرما.

و استغفرک لما سلف من ذنوبی فصل علی محمد و آله و اغفرلی و از گناهان گذشته ام آمرزش می طلبم پس بر محمد و خاندان او درود بفرست و مرا بیامرزد.

و استعصمک فصل علی محمد و آله و اعصمنی و از تو می خواهم که مرا از (گناه و هرچه بر خلاف رضای توست) باز داری پس بر محمد و خاندان او درود بفرست و مرا از مخالفت رضای خود بازدار.

فائی لن اعود لشیء کرهته منی ان شئت ذلک زیرا اگر تو بخواهی من هرگز به چیزی که آن را از من نمی پسندی بر نمی گردم.

یا رب یا رب یا حتان یا متان یا ذا الجلال و الاکرام ای پروردگار من، ای پروردگار من، ای بسیار مهربان و ای بسیار بخشنده! و منت گذار به نعمتهایی که ارزانی می فرمایی ای دارای

صل علی محمد و آله و استجب لی جمیع ما سئلتک و طلبت الیک و رغبت فیه الیک پس بر محمد و خاندانش درود بفرست و همه آنچه را که از درگاہت طلبیدم و خواستم و در آن به درگاه تو تضرع و زاری نمودم برایم مستجاب فرما.

و ارده و قدره و اقصه و امضه و خرلی فیما تقضی منه و بارک لی فی ذلک و آن را بخواه و مقدر فرما و حکم کن و امضا کن و تنفیذ فرما، و در آنچه حکم می کنی خیر مرا در آن قرار ده و در آن خواسته هایم برایم برکت ده.

قوله علیه السلام: «وارده و قدره و اقصه و امضه» در حدیث کافی آمده است: «علم الله و شاء و قدر و قضی و امضی ما قضی و قضی ما قدر و قدر ما اراد الخ...» خداوند هرچه کند نخست علمش به آن تعلق گیرد پس از آن مشیت و اراده و پس از آن تقدیر و پس از آن تقدیر قضا و پس از قضا امضا می فرماید، و چون ذات مقدس بی چون از تغیر منزّه است این احوال را با ملاحظه مخلوقات نسبت به باری توان داد.

در بعضی احادیث مراتب تقدیر را بیش از این فرمود و به عبارت دیگر علم پروردگار به هرچه تعلق گیرد همان واقع شود و به اعتبارات مختلف اسامی مختلف بر آن اطلاق می شود؛ از این جهت که همه چیز بر او مکشوف است علم است و از این جهت که علم او سبب وجود معلوم است اراده است، و از جهت این که زمان و مکان و اندازه و خصوصیات مخلوق را دانسته است تقدیر است و از جهت آن که «الشیء ما لم یجب لم یوجد» و خدای وجود او را حتما خواست قضاست و از جهت آن که ایجاب او از وجوب مخلوق متخلف نمی شود امضاست و این قضا و قدر اصطلاح دیگر است غیر آنچه از پیش گفتیم.

قوله علیه السلام «ثم تدعو بما بدالك» دعا کردن به هر لفظ که انسان بخواهد جایز است و هیچ یک از علما خواندن دعای غیر مأثور را حرام و بدعت نشمرده اند و گروهی در زمان ما بر خویش سخت گرفته و از خواندن دعاها بی اسناد که در کتب ادعیه است پرهیز می کنند و روایتی را دلیل آوردند که مردی از پیش خود دعایی ساخت و بر حضرت امام محمد باقر علیه السلام عرضه داشت و آن حضرت او را نهی فرمود. اما نهی آن حضرت را باید حمل کرد بر اولویت دعای مأثور نه تحریم غیر مأثور. و شاید دعای آن مرد متضمن معنای ناروایی بود و آن را دلیل بر منع هر دعا نتوان قرار داد و به تواتر توان ثابت کرد که عبّاد و زهّاد سلف به نظم و نثر دعا و ثنا

بسیار کردند و کسی عمل آنان را زشت نشمرد. و شیخ صدوق علیه الرحمه در کتاب من لا یحضره الفقیه زیارتی برای حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها آورده و گفته است خود من این زیارت را ساختم چون زیارت مأثور برای آن حضرت نیافتم و زیارت معروف به مفععه و دعای عدیله و دوازده امام خواجه نصیر الدین طوسی علیه الرحمه و دعای صباح از این قبیل اند، بلکه خواندن دعایی که از مشایخ صوفیه و علمای اهل سنت منقول است اگر متضمن سخن باطل نباشد نیز جایز است. و اشعاری که بلغاء در مناجات حضرت باری تعالی ساختند در این حکم است و برای ثواب توان خواند. بالجمله چنان که شاعر گوید:

هیچ ترتیبی و آدابی مجوی هرچه می خواهد دل تنگت بگوی

*

با این حال دعای مأثور افضل است و دعای غیر مأثور حرام نیست و البته کسی آن را به قصد ورود نمی خواند.

و تفضّل علیّ به و به وسیله آن بر من تفضل فرما.

و اسعدنی بما تعطینی منه و مرا به آنچه از آن عطا فرمایی نیکبخت ساز.

و زدنی من فضلک وسعه ما عندک و از فضل و بخشش خود و فراخی آنچه نزد توست به من بیفزای.

فائک واسع کریم زیرا تو توانگر بخشنده ای.

وصل ذلک بخیر الآخره و نعیمها یا ارحم الراحمین و آن را به خیر و نیکی آخرت و نعمت فراوان آن مرا پیوسته فرما ای مهربان ترین مهربانان.

توضیح

کلمات نورانی آخر دعای شریف همان گونه که سید شارح - رضوان الله علیه - اشاره فرموده به ترتیب مراحل قضا و قدر الهی است؛ چنان که در ما بنی نوع بشر نیز چنین است.

مثلا فرض کنید شما می خواهید غذایی تهیه کنید اولین حالت نفسانی در شما اراده تهبیه آن غذاست و سپس تقدیر و اندازه گیری مواد لازم و سپس تصمیم گیری در تهبیه آن غذا و سپس مرحله تنفید و تهبیه آن است. و از باب تشبیه معقول به محسوس امام علیه السلام نیز به همین مراتب

اشاره فرموده است (و ارده و قدره و افضنه و امضه) ثم تدعو بما بدالك و تصلى على محمد و آله الف مره هكذا كان يفعل عليه السلام، سپس دعا كن به آنچه به خاطرت مى گذرد و هزار بار بر محمد و خاندانش درود بفرست (بگو: اللهم صل على محمد و آل محمد) كه امام عليه السلام اين چنین عمل مى فرمود.

*

ص: 516

و كان من دعائه عليه السّلم فى دفاع كيد الأعداء وردّ بأسهم

الهى هديتنى فلهوت و وعظت فقسوت و ابلت الجميل فعصيت ثمّ عرفت ما اصدرت اذ عرفتنه فاستغفرت فاقلت فعدت فسترت فلک
الحمد الهى تقحمت اوديه الهلاك و حللت شعاب تلف تعرّضت فيها لسطواتك و بحلولها عقوباتك و وسيلتى اليك التوحيد و ذريعتى
انى لم اشرك بك شيئاً و لم اتخذ معك الها و قد فررت اليك بنفسى و اليك

ص: 517

مفرّ المسىء و مفرع المضیع لحظّ نفسه الملنجی فکم من عدوّ انتضى علیّ سيف عداوته و شحذ لی ظبه مديته و ارهف لی شبا حدّه و داف لی قواتل سمومه و سدّد نحوی صوائب سهامه و لم تنم عنّی عين حراسته و اضمر ان يسومنی المکروه و یجرّ عنی زعاق مرارته فنظرت یا الهی الی ضعفی عن احتمال الفوادح و عجزی عن الانتصار ممّن قصدنی بمحاربتّه و وحدتی فی کثیر عدد من ناوانی و ارصد لی بالبلاء فیما لم اعمل فیہ فکری فابتدأتنی بنصرک و شدت

ص:518

ازرى بقوتك ثم فللت لى حدّه و صيرته من بعد جمع عديد وحده و اعليت كعبى عليه و جعلت ما سدده مردودا عليه فرددته لم يشف
غيظه و لم يسكن غليله قد عصّ على شواه و ادبر موليا قد اخلفت سراياه و كم من باغ بغانى بمكايده و نصب لى شرك مصانده و وگل بى
تفقد رعايته و اضبا الى اضباء السبع لطريدته انتظارا لانتهاز الفرصه لفريسته و هو يظهر لى بشاشه الملق و ينظرنى على شده الحنق فلما
رايت يا الهى تباركت و تعاليت دغل سريرته

ص: 519

وقبح ما انطوى عليه اركسته لأم رأسه في زيبته ورددته في مهوى حفرته فانقمع بعد أستطالته ذليلا في ربق حبالته التي كان يقدر ان يرانى فيها وقد كاد ان يحلّ بي لولا رحمتك ما حلّ بساحته وكم من حاسد قد شرق بي بغصّةته وشجى منى بغیظه و سلقنى بحدّ لسانه و حرنى بقرف عيوبه و جعل عرضى غرضا لمراميه و قلّ دنى خلا لا لم تزل فيه و حرنى بكيده و قصدنى بمكيدته فناديتك يا إلهى مستغيثا بك واثقا بسرعه اجابتك عالما انه لا يضطهد من أوى الى ظلّ

ص:520

کنفک و لا یفزع من لجأ الی معقل انتصارک فحصدتني من بأسه بقدرتک و کم من سحائب مکروه جلیتها عنی و سحایب نعم امطرتها علی و جداول رحمہ نشرتها و عافیہ البستها و اعین احداث طمستها و غواشی کربات کشفتها و کم من ظنّ حسن حققت و عدم جبرت و صرعه انعشت و مسکنه حوّلت کلّ ذلک انعاما و تطوّلا۔ منک و فی جمیعه انهماکا منی علی معاصیک لم تمنعک إساءتی عن اتمام احسانک و لا حجزنی ذلک عن ارتکاب مساخطک لا تسأل عمّا تفعل و لقد

ص: 521

سئلت فاعطيت و لم تسأل فابتدأت و استميح فضلك فما أكديت ابیت یا مولای الّا إحسانا و امتنانا و تطوّلا و إنعاما و أبيت الّا تقحّما
لحرمانک و تعدّيا لحدودک و غفله عن وعيدک فلک الحمد الهی من مقتدر لا یغلب و ذی أناه لا تعجل هذا مقام من اعترف بسبوغ النعم و
قابلها بالتقصير و شهد علی نفسه بالتّضییع اللّهمّ فإنی اتقرّب الیک بالمحمّديه الرّفيعه و العلویه البیضاء و اتوجّه الیک بهما ان تعیدنی من
شرّ کذا و کذا فإنّ ذلك لا یضیق

ص: 522

عليك في وجدك ولا يتكأدك في قدرتك وأنت على كلّ شيء قدير فهب لي يا الهى من رحمتك و دوام توفيقك ما اتخذته سلماً اعرج به
الى رضوانك و آمن به من عقابك يا ارحم الراحمين

ص: 523

شرح دعای چهل و نهم دعای دور کردن کید دشمنان

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في دفاع كيد الاعداء وردّ باسهم از دعاهاى امام عليه السلام در دور ساختن مكر و فريب دشمنان و بازگردانيدن سختى آنان اين دعا بود:

الهي هديتني فلهوت و وعظت فقسوت و ابلت الجميل فعصيت بارالها و اى معبود من! هدايتم فرمودى پس من به كار بيهوده پرداختم و پندم دادى پس من سنگين دل شدم و نعمت نيكو عطايم فرمودى ولى من نافرمانى تو را كردم.

ثم عرفت ما اصدرت اذ عرفتني فاستغفرت فأقلت فعدت فسترت سپس شناختم آنچه را (از من) برگردانده اى گاهى كه آن گناه را به من شناساندى، پس از حضرتت آموزش طلبيدم و تو آموزيدى پس دوباره نافرمانى كردم و تو پرده بر كردار ناشايست من كشيدى و آن را پوشاندى.

فلك الهى الحمد پس اى خداى سپاس تو راست.

تقحمت اوديه الهلاك و حللت شعاب تلف تعرضت فيها لسطواتك و بحلولها عقوباتك من خود را در درّه هاى هلاكت و نابودى افكندم و در راههاى سخت مرگ زافرودم و در آن درّه ها به سختگيرى هایت دچار شدم و به فرود آمدن در آنها به عذابهايت روبرو شدم.

و وسيلتى اليك التوحيد و ذريعتى ائى لم اشرك بك شيئا و لم اتخذ معك الها و دستاويزم به سوى تو يگانه دانستن توست و وسيله ام آن است كه چيزى را با تو شريك و انباز نساختم و با تو معبودى (ديگر) فرانگرفتم.

وقد فررت اليك بنفسي و اليك مفرّ المسىء و مفرّع المضيق لحظّ نفسه الملتجىء و با جانم به سوى رحمت تو گريخته ام و به سوى
توست گريزگاه هر بدکار (و تویی) پناهگاه کسی که بهره خویش را تباه نموده و پناهنده به حضرتت گردیده است.

فکم من عدوّ انتضى على سيف عداوته و شحذ لي ظبه مديته پس چه بسا دشمنی که بر من شمشیرش از روی دشمنی از غلاف بیرون
کشیده و دم کارد بزرگ خود را برای من تیز نموده.

و ارفه لي شبا حدّه و طرف تیزی آن را برایم نازک و برّنده ساخته.

و داف لي قوادل سمومه و زهرهای کشنده اش را برای من با آب درهم نموده و محلولی زهرآگین برایم ساخته.

و سدّد نحوی صوائب سهامه و مرا آماج تیرهایی که از هدف و نشانه نمی گذرد و خطا نمی کند قرار داده است.

و لم تنم عني عين حراسته و دیده مراقبتش از من نخفت.

و اضمر أن يسومني المكروه و يجرّ عني زعاق مرارته و در دل گرفت که شرّ و بدی به من برساند و از آب بسیار تلخ و زهرآگین آن شرّ و بدی
که نمی شود آن را (به آسانی) نوشید در کامم بریزد.

فنظرت يا الهی الی ضعفی عن احتمال الفواح پس تو ای معبود من ناتوانی مرا از زیر بار رفتن رنجهای گران ناظر بودی.

و عجزی عن الانتصار ممّن قصدنی بمحاربتہ و می دیدی که من از انتقام گرفتن از کسی که با من قصد جنگ نموده عاجز و ناتوانم.

و وحدتی فی کثیر عدد من ناوانی و ارسد لی بالبلاء فیما لم اعمل فيه فکری و در برابر بسیاری عدد و شماره کسی که قصد (سوء) درباره
من کرده و برای گرفتار ساختنم در آنچه فکرش را نکرده بودم و از آن بی خبر بودم در کمین نشسته بود.

فابتدأتی بنصرک و شدتت ازری بقوتک پس به یاری کردم آغاز فرمودی و پشتم را به نیرویت محکم و استوار گردانیدی.

ثم فللت لي حدّه و صيرته من بعد جمع عديد وحده آنگاه تیزی و برّندگی او را شکستی و پس از آن که گروهی آماده کرده بود او را تنها و
بی کس فرمودی.

و اعليت كعبي عليه و جعلت ما سدّده مردودا عليه و مرا بر او پیروز فرمودی و آنچه از سلاح

تهیه دیده بود بر خودش برگرداندی.

فرددته لم یشف غیظه و لم یسکن غلیله پس در حالی که خشمش را بهبودی نداده و کینه اش فرو ننشسته او را بازگرداندی.

قد عصّ علی شواه و ادبر مولیّا قد اخلفت سرایاه (آنگاه از روی خشم) سر انگشتان خود را به دندان گزید و روی از من برگردانید در حالی که سپاهیانش آنچه را که به او وعده داده بودند تخلف نمودند.

و کم من باغ بغانی بمکائده و نصب لی شرک مصائده و چه بسا ستمگری که با مکرهایش بر من ستم کرد و دام شکارهایش برایم گسترده.

و وگل بی تفقد رعایته و جستجوی مراقبت و نگهبانی اش را بر من گماشت.

و أضبأ الیّ اضباء السبع لطریده انتظارا لانتهاز الفرصه لفریسته و در کمین من نشست همچون کمین گرفتن دژنده که چشم به راه گرفتن شکارش می باشد.

و هو یظهر لی بشاشه الملق و یظرنی علی شدّه الخنق در حالی که به حسب ظاهر با من خوشرویی و چاپلوسی می نمود ولی در باطن سخت خصمناک بود.

فلما رایت یا الهی تبارکت و تعالیت دغل سریره و قبح ما انطوی علیه ارکسته لأمّ راسه فی زبینه ورددته فی مهوی حضرته پس چون تو ای معبود من که منزّه و برتری، دیدی فساد و تباهی قصد او را و زشتی آنچه را که پنهان داشته بود، او را با مغز سر در گودالی که برای شکار کنده بود نگونسار کردی و در پرتگاه گودیش باز گردانیدی.

فانقمع بعد استطالته ذلیلا فی ربق حبالته الّتی کان یقدّر أن یرانی فیها تا پس از سرکشی اش با ذلت و خواری در بند دامی که می اندیشید مرا در آن دام بیند درآمد.

و قد کادان یحلّ بی لولا رحمتک ما حلّ بساحته و اگر رحمت و مهربانی تو نبود نزدیک بود آنچه بر او فرود آمد بر من فرود آید.

و کم من حاسد قد شرق بی بغصّته و شجی منی بغیظه و سلقنی بحدّ لسانه و وحرنی بقرف عیوبه و چه بسا حسودی که به سبب من غصه او گلوگیرش شد و سختی خشمش از من در گلویش گرفت و با نیش زبانش مرا گزید و با تهمت زدن و عیبجویی غضبش را بر من سخت گردانید.

و جعل عرضی غرضا لمرامیه و آبروی مرا نشانه تیرهای افترای خود قرار داد.

و قلّدنی خلالا لم تزل فیه و خواهی پست و پلید خود را بر گردن من بست که همواره آن

خوها در خودش می بود.

و وحرنی بکیده و قصدنی بمکیدته و به مکرش خشمش را بر من سخت گرفت و با فریب و مکرش قصد من کرد.

فنادیتک یا الهی مستغیثا بک واثقا بسرعه اجابتک پس تو را خداوندا صدا زدم و از تو فریادرسی طلبیدم و به هرچه زودتر پذیرفتن حضرتت اطمینان داشتم.

عالمانه لا یضطهد من آوی الی ظلّ کنفک می دانستم کسی که در سایه رحمت تو جای گرفت شکست نمی خورد.

و لا یفزع من لجأ الی معقل انتصارک و کسی که در پناهگاه انتقام تو پناهنده شود از کسی نمی ترسد.

فحصنتنی من بأسه بقدرتک پس تو مرا به قدرتت از او باز داشتی.

و کم من سحائب مکروه جلیتها عنی چه بسیار ابرهای ناخوشایندی را که از من برطرف فرمودی.

و سحائب نعم امطرتها علیّ و ابرهای نعمتهایی که آنها را بر من باراندی.

و جداول رحمه نشرتها و جویهای رحمت و مهربانی که آنها را پهن فرمودی.

و عافیه البستها و لباس عافیت و تندرستی را که بر من پوشاندی.

و اعین احداث طمستها و چشمه های پیشامدهای ناگواری که آنها را کور گردانیدی.

غواشی کربات کشفتها و پرده های اندوه هایی که آنها را برداشتی.

و کم من ظنّ حسن حَقَّقت و چه بسیار گمان نیکی را که محقق فرموده و پذیرفتی.

و عدم جبریت و فقر و نیازمندی که جبران فرمودی.

و صرعه انعشت و در افتادنی را که برداشته ایستاندی.

و مسکنه حوّلّت و درماندگی که تغییر دادی.

کلّ ذلک انعاما و تطّولا منک و همه آنها انعام و احسان از جانب تو بود.

و فی جمیعہ انهماکا منّی علی معاصیک و در همه آنها کوشش من در نافرمانی هایت بود.

لم تمنعک اسائتی عن اتمام احسانک بدکرداری من تو را از کامل فرمودن احسانت باز نداشت.

و لا حجرتنی ذلک عن ارتکاب مساخطک و مرا آن همه احسان و نیکی از آنچه تو را به خشم

آورد جلوگیری ننمود.

لا تسئل عما تفعل تو از آنچه به کار می بندی مسؤل نمی شوی.

و لقد سئلت فاعطيت و لم تسئل فابتدأت به تحقیق که چون نعمتی از تو درخواست شد عطا فرمودی و درخواست نشده به بخشش آغاز فرمودی.

و استمیح فضلك فما اکدیت و احسانت طلبیده شد تو اندک مرحمت نفرمودی.

آیت یا مولای الا احسانا و امتنانا و تطولا و انعاما تو ای مولا و آقای من، نمی خواهی جز احسان و اکرام و نیکی کردن و نعمت بخشیدن را.

و آیت الا تقمما لحرمتک و تعدیا لحدودک و غفله عن وعیدک و من نخواستم مگر افکندن خود را بدون تأمل در محرّمات و تجاوز از حدود و احکامات و غفلت و بی خبری از تهدیدت.

فلک الحمد یا الهی من مقتدر لا- یغلب و ذی اناه لا تعجل پس تو راست سپاس ای خدای من! توانایی که مغلوب نمی شود و مهلت بخشی که شتاب نمی کند.

هذا مقام من اعترف بسبوغ النعم و قابلها بالتقصیر و شهد علی نفسه بالتضییع این جای کسی است که به فراوانی نعمتهای (تو) اقرار نموده و با آنها با کوتاهی در شکر برخورد نموده و درباره خود به تباهی گواهی داده است.

اللهم فآئی اتقرّب الیک بالمحمدیه الرفیعیه و العلوّیه البیضاء و اتوجّه الیک بهما بارالها! من به وسیله منزلت بلند پایه حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و مقام گرامی حضرت علی علیه السلام به درگاه تو تقرّب می جویم و به سبب آنان به بارگاہت رو می آورم.

آن تعیذنی من شرّ کذا و کذا که مرا از شر چنین و چنان پناه دهی.

فانّ ذلک لا یضیق علیک فی وجدک و لا یتگادک فی قدرتک و انت علی کل شیء قدیدر که این همه در برابر توانگری ات بر تو دشوار نیست و تو را در برابر توانایی ات به رنج نمی اندازد و تو بر هر چیز توانایی.

فهب لی یا الهی من رحمتک و دوام توفیقک ما اتّخذته سلماً اعرج به الی رضوانک و امن به من عقابک یا ارحم الراحمین پس ای خدای من! از رحمت و مهربانی و هموارگی توفیق و راهنمایی خود بر من ببخش آنچه را که من آن را نردبان عروج به رضا و خشنودیت سازم و بدان وسیله از عقاب و کيفرت در امان باشم ای مهربان ترین مهربانان.

و كان من دعائه عليه السلام فى الرهبه

اللهم اترك خلقتى سويا وربيتى صغيرا ورزقتى مكفيا اللهم ائى وجدت فيما انزلت من كتابك و بشرت به عبادك ان قلت يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمه الله ان الله يغفر الذنوب جميعا وقد تقدم منى ما علمت و ما انت اعلم به منى فيا سواتا مما احصاه على كتابك فلو لا المواقف التى اوئل من عفوك الذى شمل كل شىء لالقيت بيدي و لو ان احدا استطاع الهرب من ربه

ص:530

لكنت انا احقّ بالهرب منك و انت لا تخفى عليك خافيه فى الأرض و لا فى السماء الا اتيتها و كفى بك جازيا و كفى بك حسيبا اللهم
إنك طالبى ان أنا هربت و مدركى إن أنا فررت فيها أنا ذا بين يديك خاضع ذليل راغم إن تعذبني فأنى لذلك اهل و هو يا ربّ منك عدل و
إن تعف عني فقديما شملنى عفوك و البستنى عافيتك فاسئلك اللهم بالمنزون من اسمائك و بما وارته الحجب من بهائك الأ رحمت
هذه النفس الجزوعه و هذه الرّمه الهلوعه التى لا تستطيع حرّ

ص:531

شمسك فكيف تستطيع حرّ نارك و التي لا تستطيع صوت رعدك فكيف تستطيع صوت غضبك فارحمني اللهم فاني امرؤ حقير و خطري يسير و ليس عذابي ممّا يزيد في ملكك مثقال ذره و لو انّ عذابي ممّا يزيد في ملكك لسألتك الصبر عليه و احببت ان يكون ذلك لك و لكنّ سلطانك اللهم اعظم و ملكك ادوم من ان تزيد فيه طاعه المطيعين او تنقص منه معصيه المذنبين فارحمني يا أرحم الراحمين و تجاوز عني يا ذا الجلال

ص:532

و الإكرام و تب على إنيك أنت التّوآب الرّحيم

ص: 533

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في الرهبة از دعاهاى امام عليه السلام در ترس از خداى تعالى اين دعا بود.

تبصره

در روايتى از امام صادق عليه السلام رسیده است که فرمود: «الرغبة ان تستقبل بطن كفيك الى السماء و الرهبة ان تجعل ظهر كفيك الى السماء» رغبت در حال دعا عبارت از آن است که باطن دو کف دستت را به سوى آسمان برگردانی و رهبت عبارت از آن است که پشت دو کف دستت را به طرف آسمان کنی. سيد شارح - رضوان الله عليه - را نقل بيانی است که خالی از لطف نیست.

گويد که شيخ بيان الحق ابو القاسم محمود بن ابى الحسن نيشابورى گفته است که دعا داراى خلوص نمى شود مگر آن که اعتراف به ذلت و نقص و اضطراب و عجز همراه باشد يا در دل و يا در زبان و هيئت و ايستادن و بايد دعاکننده متوجه باشد که هيچ گشائشى در کار او نخواهد شد مگر به واسطه سيّد و آقايش و هيچ خيرى به او نخواهد رسيد مگر از ناحيه خداى تعالى و اين حال دعا بايستی هم در گفتارش باشد و هم در دلش.

پس بايد با زبانش به انواع اظهار بيچارگى باشد و دستهايش به طرف آسمان بگشاید و با انواع شکلها و حرکتها تضرع خود را نشان دهد چنان که از امام جعفر صادق عليه السلام روايت شده که آن حضرت کف دستهاى مبارک را به طرف آسمان گشود و فرمود: رغبت اين چنين است «انه

قال هكذا الرغبه و ابرز بطن راحته الى السماء» و پشت دستهای مبارک را به طرف آسمان کردند و فرمودند: «هكذا الرهبه» رهبت این چنین است «و جعل ظاهر كفه الى السماء (وقال) هكذا التضرع» و دستها را به سوی آسمان بلند کردند فرمودند: تضرع این چنین است «و حرک اصابعه يمينا و شمالا و (قال) هكذا التبتل» و انگشتهای مبارک را به سمت راست و چپ حرکت داده و فرمودند تبتل این چنین است، و انگشتان را گاهی بالا برد و گاهی دیگر پایین آورد و فرمود:

ابتهاال این چنین است «و رفع اصابعه مره و وضعها اخرى و (قال) هكذا الابتهاال». و هر دو دست را مقابل صورت رو به قبله گرفتند... ظاهرا در روایات سقطی روی داده و کان لا یبتهل حتی یدری دموعه و یشخص بصره و آن حضرت ابتهاال نمی فرمود تا آن که اشک از دیدگان مبارک جاری می فرمود و چشم را به نقطه معینی می دوخت. مگر اخلاص در عبادت بجز این حرکات است؟ پایان سخن نیشابوری. سپس سید شارح (رض) توجیهاتی برای این حرکات کرده اند، طالبین به شرح مزبور مراجعه نمایند.

اللهم انک خلقتنی سوّیا و ربّیتی صغیرا و رزقتنی مکفّیا بارالها! تو مرا درست اندام آفریدی و در کوچکی پروراندی و بی رنج و کوشش من روزیم دادی.

اللهم انّی وجدت فیما انزلت من کتابک و بشرت به عبادک ان قلت یا عبادِی الذّین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعاً بارالها! من در کتاب تو (قرآن مجید) که فرو فرستادی و بندگان را به وسیله آن مژده دادی یافتم که فرموده ای: ای بندگان من! ای کسانی که بر نفسهای خود با گناه کردن اسراف کرده، از رحمت خدای تعالی نومید نشوید که خدا همه گناهان را می آمرزد.

و قد تقدّم منّی ما قد علمت و ما انت اعلم به منی و پیش از این از من گناهانی سر زده که تو آنها را می دانی و از من به آن گناهان آگاه تری. فیاسواتا ممّا احصاه علی کتابک پس وای به بدی حال من از آنچه نامه تو درباره من شمرده است.

مترجم گوید: شاید کلمه کتابک با تشدید (تا) باشد یعنی کاتبین اعمال من که از طرف تو مأمور به ثبت اعمال منند؛ چنان که آیه شریفه «وَ إِنَّ عَلَیْكُمْ لِحَافِظِیْنَ کِرَامًا کَاتِبِیْنَ»⁽¹⁾ شماره به این معنی دارد.

ص: 536

فلو لا الموافق التي أوّمل من عفوك الّذي شمل كل شيء پس اگر نبود جاهایی که امید عفو و گذشت تو را دارم، عفوی که همه چیز را فرا گرفته است.

لا لقيت بیدی خود را از دست می دادم.

و لو أنّ احدا استطاع الهرب من ربّه لكنت انا احق بالهرب منك و اگر کسی می توانست از پروردگارش بگریزد من به گریختن از تو سزاوارتر بودم و انت لا تخفی عليك خافیه فی الارض و لا فی السماء الا اتیت بها و تویی که هیچ رازی در زمین و آسمان بر تو پوشیده نیست و آن را روز محشر حاضر و آشکار می فرمایی.

و کفی بک جازیا و کفی بک حسبیا و از هر پاداش دهنده و حسابگری بی نیازی.

اللّهم انک طالبی ان انا هربت و مدرکی ان انا فررت بارها! تو خواهان منی اگر من بگریزم و دریابنده منی اگر فرار کنم.

فها أنا ذا بین یدیک خاضع ذلیل راغم پس اینک منم که در پیشگاهت فروتن و خوار و بینی بر خاک مالان.

ان تعذبنی فائی لذلك اهل و هو منك یا ربّ عدل و ان تعف عنی فقد یما شملنی عفوک و البستی عافیتک اگر مرا عذاب و کیفر دهی پس من سزاوار آنم، و آن ای پروردگار من از جانب تو عدالت و دادگری است، و اگر از من درگذری پس از دیر باز گذشتت سراپای مرا فرا گرفته است و جامه تندرستی را بر من پوشانده ای.

قوله علیه السّلام فاسئلك اللّهم بالمخرون من اسمائک.

به نظر می رسد که مراد از اسماء الهی در امثال این عبارات همان است که عرفا اصطلاح کرده اند یعنی ذات باری تعالی به اعتبار صفتی از صفات او و این اسماء ملفوظ اسم الاسم است و خداوند را برای هر حاجتی به اسمی مناسب باید خواند.

و سید شارح علیه الرحمه روایت کرده است از حضرت امام محمد باقر علیه السلام که اسم اعظم هفتاد و سه حرف است یکی از آنها نزد آصف بود که به زبان آورد و به سبب آن زمین را از آن جا که بود تا پیش تخت بلقیس بشکافت تا تخت را به دست گرفت آن گاه زمین را به حال اول بازگردانید و این کار را در یک چشم به هم زدن کرد و هفتاد و دو حرف از آن نزد ماست و یک حرف را خداوند نزد خویش نگاه داشت از علم غیب و خاص پروردگار است و لا حول و لا قوه الا باللّهِ العلی العظیم. انتهى الحدیث. به معنی آن که ائمه علیهم السّلام به تأیید الهی

ص: 537

قدرت بر اظهار معجزات و کرامات داشتند به قدر قدرت آصف و هفتاد و یک بار بیش از آن پس از هفتاد و دو حرف می دانستند و خداوند یک حرف یعنی حرف هفتاد و سوم را برای خود نگاه داشت، چون ائمه علیهم السلام هرچند قدرت بر کرامت داشتند قدرشان کمتر از قدرت پروردگار بود و همان که می توانستند باز به حول و قوه الهی می توانستند و از این جهت فرمود (لا حول و لا قوه الا بالله العلی العظیم) باز شارح فرماید: اسم اعظم جهات متعدد و وجوه مختلف دارد که از هر یک چیزی پدید می آید غیر دیگری؛ اما این که اسمی باشد مرکب از حروفی بدین شماره بسیار بعید است. انتهى.

بلکه تصوّر شدنی نیست، چون این حروف ملفوظ را مردم می شناسند و اگر هر حرف اسم اعظم باشد بر همه مکشوف است نه اختصاص به آصف برخیا دارد و نه تخصیص یکی به ذات مقدس پروردگار تصور می شود، بلکه مراد همان صفت خاص خداوند است که چون اولیای خدا فانی در آن صفت شوند کار آن صفت کنند؛ چنان که فرمود: «كنت سمعه الذی یسمع به الخ...» و خواندن خدای به اسم اعظم به فنای ذات ولی است نه لقلقه لسان و شاید هفتاد نیز کنایت از کثرت باشد. و زیاده بر هفتاد فوق ما يتصور نظیر (إِنَّ تَسَّ تَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً).

فاسئلك اللهم بالمخرون من اسمائك و بما وارته الحجب من بهائك الا رحمت هذه النفس الجزوعه و هذه الرّمه الهلوعه(1) لتي لا تستطيع حرّ شمسك فكيف تستطيع حرّ نارک پس از تو بارالها درخواست می کنم به احترام نامهای پنهانی ات و به جمال و زیبایی ات که پرده ها آن را پوشانده است که رحم و مهربانی فرمایی این جان بی تاب و این استخوان ضعیف و ناتوان را که تاب گرمی آفتاب را ندارد تا چه رسد به گرمی آتش دوزخ تو.

و التي لا تستطيع صوت رعدك فكيف تستطيع صوت غضبك و تاب شنیدن آواز رعد و غرّش ابر تو را ندارد تا چه رسد به بانگ خشم تو.

فارحمني اللهم فآتی امر حقیر و خطری یسیر پس بر من رحم فرما بارالها، زیرا من فردی کوچک و خوارم و قدر و منزلتم اندک است.

و لیس عذابی ممّا یزید فی ملکک مثقال ذره و عذاب و کیفر فرمودنت مرا چیزی نیست که همسنگ ذره ای در پادشاهیت بیفزاید.

و لو ان عذابی ممّا یزید فی ملکک لستلتک الصبر علیه و احببت أن یكون ذلک لک و اگر عذاب

ص: 538

1- محتمل است اشاره باشد به آیه شریفه: «إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً.»

من چیزی بود که در پادشاهی حضرتت می افزود هر آینه شکیبایی بر آن را از پیشگاهت درخواست می کردم و دوست داشتم که آن فزونی از آن حضرتت باشد.

و لکن سلطانتک اللهم اعظم و ملکک أودم من أن تزید فیہ طاعه المطیعین أو تنقص منه معصیه المذنبین ولی سلطنت تو بارالها بزرگ تر و ملک تو جاویدتر از آن است که فرمانبری فرمانبران در آن بیفزاید یا نافرمانی گنهکاران از آن بکاهد.

فارحمنی یا ارحم الراحمین و تجاوز عنی یا ذا الجلال و الاکرام و تب علیّ انک انت التواب الرحیم پس بر من رحم فرما ای مهربان ترین مهربانان و از گناهان من درگذر ای دارای بزرگی و احسان و نیکی و توبه مرا بپذیر، زیرا تویی توبه پذیر و مهربان. پایان پنجاهمین دعای صحیفه مبارکه. مترجم ناچیز گوید: دعاکننده را می باید که کوشش کند مبادا در محضر ربوبی سخنی عرض کند که خالی از حقیقت بوده و نعوذ باللّه دروغ پردازی باشد که فضیحت و رسوایی آن قابل جبران نیست، مانند جملات نورانی پایانی این دعای «و احببت أن یکون ذلک لک» که کس را جرأت چنین مکالمه در حضرت ربوبی نیست مگر اولیای کمال الهی را. اللهم ارزقنا حبّهم و حبّ من یحبّهم بحق حبیبک محمد و آله الطیبین الطّاهرین.

*

دعاؤه فى التّضرّع والإستكانه و من دعائه فى الحمد

الهِى اللّهُمَّ اِنّى احمّدك و أنت للحمد اهل على حسن صنيعك الّى و سبوغ نعمائك علىّ و جزيل صنيعك الّى و جزيل عطائك عندى و على ما فضّلتنى به من ما فضّلتنى من رحمتك و أسبغت علىّ من نعمتك فقد اصطنعت عندى ما يعجز عنه شكرى و لو لا احسانك الّى و لو لا حسن صنيعك الّى و سبوغ نعمائك علىّ ما بلغت احراز حظّى و لا اصلاح نفسى و لكنّك ابتدأتنى بالإحسان و رزقتنى فى امورى كلّها الكفايه و صرفت عنّى جهد البلاء و منعت منّى محذور القضاء الهى فكم من

ص:540

بلاء جاهد قد صرفت عني و كم من نعمه سابغه اقررت بها عيني و كم من صنيعه كريمه لك عندي انت الذي اجبت عند الإضطرار دعوتي
و اقلت عند العثار زلتي و اخذت لي من الأعداء بظلامتي الهى ما الهى فما وجدتك بخيلا حين سألتك و لا منقبضا حين اردتك بل
وجدتك لدعائي سامعا و لمطالبى معطيا و وجدت نعماك نعماك على سابغه فى كل شأن من شأنى و كل زمان من زمانى فأنت عندي
محمود و صنيعك لدى مبرور تحمدك نفسى و لسانى و عقلى حمدا لسانى و نفسى و عقلى و ما اقلت

ص: 541

الأرض منى حمدا يبلغ الوفاء و حقيقه الشكر حمدا يكون مبلغ رضاك عنى فنجنى من سخطك يا كهفى حين تعيينى المذاهب و يا مقيلى
عشرتى و يا مقيل عشراتى فلو لا سترك عورتى سترك على لكنت من المفضوحين و يا مؤيدى بالنصر فلو لا نصرک نصرتک اياى لكنت من
المغلوبين و يا من وضعت له الملوک نير المذلّه على اعناقها فهم من سطواته سطوته خائفون و يا أهل التقوى و يا من له الأسماء الحسنی
اسألک خائفون اسألک ان تعفو عنى و تغفر لى فلست بريئا فأعتذر و لا بدى قوه فانتصر و لا مفر لى فأفرّ و أستقبلک استقبلک

ص:542

عثراتى و أتصّل اليك من ذنوبى التى قد اوبقتنى و أحاطت و أتصّل اليك من خطيئاتى التى اوبقتنى فأحاطت بى فأهلكتنى منها فررت اليك ربّ يا ربّ تائباً فتب علىّ متعوّذاً فأعذنى مستجيراً فلا تخذلى سائلاً فلا تحرمنى معتصماً فلا تسلمنى داعياً فلا تردّنى خائباً دعوتك يا ربّ مسكيناً سائلاً فأعطنى داعياً فأجبنى مسكيناً مستكيناً مشفقاً خائفاً و جلاً مشفقاً و جلاً فقيراً مضطراً اليك اشكو اليك يا إلهى ضعف اشكو يا إلهى ضعف نفسى عن المسارعه فيما وعدته اولياءك و المجانبه عمّا لما حدّرتّه اعداءك و كثره همومى و وسوسه نفسى الهى و وسوسه

ص: 543

نفسى وقساوه قلبى و ما تعلم ممّا اكرهه من نفسى يا الهى لم تقضحنى بسريرتى و لم تهلكنى بجريرتى بمعاصى ادعوك فتجيبنى و إن كنت
بطيئا حين تدعونى و أسألك كلّما شئت من حوائجى من حاجتى فتعطينى و حيث ما كنت وضعت عندك سرى عندك من سرى فلا ادعو
سواك و لا ارجو و لا انادى غيرك لبيك لبيك تسمع من مّمن شكا اليك و تلقى و تكفى من توكل عليك و تخلص من اعتصم بك و تفرح
عمن لاذبك الهى فلا تحرمنى خير الآخره و الأولى لقله شكرى و اغفر لى ما شكرى و اعف عمّا تعلم من ذنوبى ان تعذب فأنا الظالم
المفطرّ المفطر

المضيق الأثم المقصر المضجع المغفل حظّ نفسى المضيق حظّ نفسى وإن تغفر فأنت ارحم الراحمين

انتها المأثور من الدعوات عن زين العابدين و حافد سيّد الخلائق اجمعين علىّ بن الحسين بن علىّ بن ابي طالب خاتم الخلفاء الراشدين و الصّلموه علىّ محمّد و آله الطّيبين و كتبه الحسن بن ابراهيم بن محمّد الزامى فى شوال سنه ستّ عشره و اربعمايه غفر الله له و لوالديه و لجميع المؤمنين و المؤمنات.

ص: 545

شرح دعای پنجاه و یکم دعا به هنگام تضرع و زاری

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في التضرع والاستكانه از دعاهاي امام زين العابدين عليه السلام به هنگام تضرع و زاری و خضوع و فروتنی در درگاه الهی جهت عظمته این دعا بود:

الهی احمدک و انت للحمد اهل علی حسن صنیعک الیّ و سبوغ نعمائک علیّ و جزیل عطائک عندی ای معبود من! تو را سپاس می گزارم که تو برای هرگونه سپاس سزاواری، و این سپاس در برابر آن است که بر من نیکو احسان فرمودی و نعمتهایت فراگیر من گردیده است و بخشش ات درباره من بسیار و فراوان است.

و علی ما فضّلتنی به من رحمتک و اسبغت علیّ من نعمتک و بر رحمت و مهربانیت که مرا به آن بر دیگران برتری مرحمت فرمودی و بر نعمتت که سراپای مرا فرا گرفته است.

فقد اصطنعت عندی ما یعجز عنه شکری پس حقا که درباره من آن احسان فرمودی که زبان شکر من از آن عاجز است.

و لو لا احسانک الیّ و سبوغ نعمائک علیّ ما بلغت احراز حظّی و لا اصلاح نفسی و اگر احسان و نیکی تو درباره من و فراگیری نعمتهایت بر من نمی بود من نه بهره و نصیبم را فراهم می توانستم بکنم و نه به اصلاح حال خودم می رسیدم.

و لکنّک ابتدأتنی بالاحسان و رزقتنی فی اموری کلّها الکفایه و لکن تو درباره من احسان و نیکی را آغاز فرمودی و در همه کارهایم بی نیازی از دیگران را روزی من ساختی.

و صرفت عنی جهد البلاء و منعت منی محذور القضاء و رنج و بلا و گرفتاری را از من بازگردانیدی و قضا و قدر (حکم و فرمان) ترسناک (خود را) از من بازداشتی.

الهی فکم من بلاء جاهد قد صرفت عنی ای معبود من! چه بسا بلا و گرفتاری رنج آوری را که از من برگرداندی.

و کم من نعمه سابغه أقررت بها عینی و چه بسا نعمتهای فراوانی را که چشمم را به آن روشن فرمودی.

و کم من صنیهه کریمه لک عندی و چه بسا احسان بزرگ که مر تو راست نزد من.

انت الّذی أجبّت عند الاضطرار دعوتی و اقلت عند العثار زلتی این تو بودی که هنگام بیچارگی من دعا و درخواست مرا پذیرفتی و به هنگام لغزش و افتادن (در گناه) از لغزشم درگذشتی.

و اخذت لی من الاعداء بظلامتی و از دشمنان هر آنچه به ظلم و ستم از من گرفته بودند باز ستاندی.

الهی ما وجدتك بخيلا حين سنلتك و لا منقبضا حين اردتك ای معبود من! هنگامی که از تو چیزی درخواست کردم تو را بخیل نیافتم و هنگامی که تو را اراده کردم گرفته نیافتم.

بل وجدتك لدعائی سامعا و لمطالبی معطيا بلکه تو را برای دعا و درخواستم شنونده و برای خواسته هایم بخشنده یافتم.

و وجدت نعماک علیّ سابغه فی کلّ شأن من شأنی و کلّ زمان من زمانی و در هر حال و چگونگی از حالم و هر زمان و روزگاری از زمانم نعمتهایت را درباره خودم فراوان یافتم.

فانت عندی محمود و صنیهک لدیّ مبرور از این رو تو نزد من ستوده و احسانت پیش من نیکوست.

تحمدک نفسی و لسانی و عقلی حمدا یبلغ الوفاء و حقیقه الشکر جانم و زبانم و عقلم (تمام وجودم) تو را سپاسگزارند، سپاسی که تمام و کامل باشد و به اصل سپاس برسد.

حمدا یكون مبلغ رضاک عنی سپاسی که تا پایان رضای تو از من ادامه داشته باشد.

علامه شعرانی فرماید: «یبلغ الوفاء» از عبارات بلیغه است که به هیچ تعبیر دیگر بیان معنی آن نتوان کرد و بلوغ به معنای رسیدن به غایت و منتهای حرکت و مقصد است و در قرآن کریم

است: «ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ»⁽¹⁾ یعنی غایت و منتهای علم ایشان همین عالم جسمانی و ماده است و ذهنشان به غیر جسم آشنا نیست و هر لفظ را بشنوند حمل بر معنی مادی می کنند، حتی خداوند تعالی و روح را. و این گونه تبادر از ناحیه جهل حجت نیست مانند تبادر آب شور به ذهن کسی که آب شیرین ندیده است.

بیشتر اعتراض و ایراد و کفر و الحاد ملحدان از همین برخاسته است که از همه چیز معنی مادی محسوس می فهمند و به ذهنشان جسم متبادر می گردد، و چون می بینند گفتار انبیا مطابق حس نیست آنها را تکذیب می کنند؛ مثلاً عذاب قبر و سؤال نکیرین را می شنوند ذهنشان به آن می رود که باید فرشتگان دیده شوند و صدای آنها شنیده گردد وقتی ندیدند و نشنیدند گویند نیست چون منتهای علم آنها ماده محسوس است. اما متدین خردمند می داند عالم دیگر غیر محسوس نیز هست و گفتار انبیا که با عالم ماده منطبق نمی شود حکایت از آن عالم غیر محسوس می کند. پس مبلغ در آیه کریمه به معنی منتهی و غایت است، در این جا نیز «یبلغ الوفاء» به معنی غایت و منتهای حد شکر است که وافی به حق خداوند باشد در ازای نعم وی. پایان کلام علامه شعرانی «قدس سره».

فنجنی من سخطک یا کهنی حین تعینی المذاهب ای پناهگاه من! هنگامی که راهها و گرایشهای (گوناگون) مرا خسته و درمانده کرده است مرا نجات ده.

و یا مقیلی عثرتی فلو لا سترک عورتی لکنت من المفضوحین ای کسی که لغزشهای مرا نادیده انگاشته و مرا مؤاخذه نمی فرماید که اگر پرده ستاریت تو بر اعمال زشت من نبود، به طور حتم کوس رسوایی مرا بر سر بازار می زدند.

بار خدایا ما عاشقیم و زار ز ما پرده بر مدار بر زار و عاشق از کرمت پرده ای بپوش

و عارف شیراز فرماید:

در عهد پادشاه خطابخش جرم پوش حافظ قرابه کش شد و مفتی پیاله نوش

صوفی ز کنج صومعه در پای خم نشست تا دید محتسب که سبو می کشد به دوش

ص: 549

و یا مؤیدی بالنصر فلو لا نصرک ایای لکنتم من المغلوبین ای توان بخش من با یاری اش، که اگر مرا یاری نمی فرمودی، به طور حتم من از شکست خوردگان می بودم.

و یا من وضعت له الملوک نیر المذلّه علی اعناقها فهم من سطواته خائفون و ای کسی که پادشاهان برای او یوغ ذلت و خواری بر گردنهایشان نهاده اند پس آنان از غلبه و اقتدارهای او ترسان اند. مترجم گوید: چون اصل جمله از باب تمثیل است بدین معنی که همان گونه که بر گردن گاوهای شخم زن یوغ می نهند تا گاوها به واسطه آن با هم یکنواخت شخم زنند و این سو و آن سو نروند، پادشاهان و جبّاران نیز سرپیچی از فرمان خداوند را نتوانند کرد که گویی بر گردنشان یوغ نهاده شده است، و شاید اشاره به همین نکته است که «علی اعناقها» فرموده است نه «علی اعناقهم». دقت شود.

و یا اهل التقوی ای سزاوار پرهیزکاری؛ یعنی سزاوار است که بندگان از معصیت و مخالفت او امر حضرتت پرهیز نمایند.

و یا من له الاسماء الحسنی و ای کسی که نامهای نیکو و زیبا از آن او است. اسماء حسنی هر صفت نیکوی کامل است. شارح از نیشابوری نقل کرده است که اسماء حسنی برای غیر خدای تعالی نیست، چون هر شرف و جلالت مستلزم واجب الوجود بودن است و هر نقص و پستی از لوازم امکان. انتهی.

اسئلک أن تعفو عَنّی و تغفر لی از حضرتت عاجزانه می خواهم که از من درگذری و مرا بیامرزی. امام علیه السلام که در این جمله نورانی جمع فرموده میان عفو و غفران شاید نه از باب تکرار باشد بلکه فرق است میان آن دو، زیرا عفو به معنای گذشت است و نتیجه آن برداشته شدن عقوبت و عذاب است. و اما مغفرت شاید بدان معنی باشد که پس از گذشت جرم و گناه پرده غفران نیز بر من بیفکن تا گرفتار عذاب خجالت و شرمساری نگردم که شاید سوزنده تر از عذاب سوختن در آتش باشد. و ندانم کجا دیده ام در کتاب که روز قیامت خدای تعالی بنده گنهکارش را سرزنش و توبیخ می فرماید و آن قدر به او خطاب می کند «أما فعلت بک کذا و فعلت کذا» من با تو چنین کردم و تو چنان کردی و بنده گنهکار و شرمسار که به آتش شرم و خجالت گرفتار است عرض می کند: بارالها! به فرشتگان عذابت دستور بفرما که مرا در آتش بیندازند باشد که از این عذاب توبیخ و سرزنش نجات یابم.

در آتشم بیفکن و نام گنه مبر کاتش به گرمی عرق انفعال نیست

آری چنین است که آن عذاب جسمی است و این شکنجه روحی، و شاید به این نکته اشاره است کلام مولی الموحدين عليه صلوات المصلين در دعای کمیل: «هبنی صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی فراقک» بار غم هجر او را گردون نیارد تحمل کی می تواند کشیدن این پیکر لاغر من.

قوله عليه السلام: «اسألک أن تعفو عني و تغفر لی» شارح فرماید: عفو گذشتن از عقاب است و آمرزش آن که جرم او را بپوشند تا موجب شرمساری نگردد.

فلمست برینا فاعتذر و لا بدی قوه فانتصر و لا مفر لی فافرّ زیرا من بی گناه نیستم که (برای گناهم) عذر آورم، و نیرومند نیستم که غالب و پیروز گردم، و گریزگاهی ام نیست تا بگریزم.

و استقیلک عثراتی و از تو می خواهم که از لغزشهایم درگذری.

و اتصل الیک من ذنوبی الّتی قد او بقتی و احاطت بی فاهلکتی و به درگاه تو عذر و پوزش می طلبم از آن گناهانم که مرا حبس و ذلیل و گرفتار نموده و بر من احاطه نموده اند پس هلاک و تباهم ساخته اند.

منها فررت الیک ربّ تائباً فتب علی پروردگارا! از آنها به سوی تو گریخته ام توبه کار پس توبه ام را بپذیر.

متعوذا فاعذنی پناهنده ام پناهم ده.

مستجیرا فلا تخذلی زینهار جوینده ام پس خوارم مفرما.

سائلا فلا تحرمنی گدایم محرومم مساز.

معتصما فلا تسلمنی به رشته رحمت تو چنگ زده ام پس رهایم مکن.

داعیا فلا تردّنی خائبا درخواست کننده ام پس به نومیدی باز مگردان.

دعوتک یا ربّ مسکینا مستکینا مشفقاً خائفاً و جلاً فقیراً مضطراً الیک تو را خواندم ای پروردگار من، در حالی که درویشم و زارکننده ترسان هراسان بیمناک ندار و بیچاره درگاه توام.

اشکو الیک یا الهی ضعف نفسی عن المسارعه فیما وعدته اولیائک و المجانبه عمّا حدّرتّه اعدائک به سوی تو شکایت می کنم ای معبود من ناتوانیم را از شتاب به آنچه در آخرت به دوستانت وعده داده ای و از دوری نمودن از آنچه دشمنانت را به آن ترسانده ای.

و کثره همومی و وسوسه نفسی و شکایت می کنم از فراوانی اندوههایم و از وسوسه و بد

اندیشیدنم.

الهی لم تفضحنی بسریرتی و لم تهلکنی بجریرتی ای خدای من! به سبب بدی اندرونم مرا رسوا نفرمودی و به خاطر گناهانم هلاکم نساختی.

ادعوک فتجیبینی و ان کنت بطیئاً حین تدعونی تو را می خوانم پس (دعاهای) مرا می پذیری هرچند هنگامی که تو مرا می خوانی من در طاعت کندم.

و اسئلك کَلِّمًا شئت من حوائجی و هر حاجت و خواسته ای که می خواهم از حضرتت درخواست می نمایم.

و حیث ما کنت وضعت عندک سرّی و هر کجا که بودم راز خود را نزد تو نهاده ام.

فلا ادعو سواک و لا ارجو غیرک از این رو جز تو را نمی خوانم و به جز تو امیدوار نیستم.

لیبک لیبک تسمع من شکا الیک و تلقی من توکل علیک آری آری در خدمت هستم (زیرا) به شکایت های رسیده عنایت داری و هرکس که توکل به حضرتت نماید توجّهش فرمایی.

و تخلّص من اعتصم بک و می رهانی هر آن کس را که چنگ به رشته تو بزند.

و تقرّج عمّن لاذبک و غم و اندوه را برطرف می فرمایی از هرکس که پناهنده تو گردد.

الهی فلا تحرمنی خیر الآخرة و الاولی لقلّه شکری ای معبود من! پس مرا به سبب ناسپاسیم از خیر و نیکی عالم آخرت و عالم دنیا نومید مفرما.

و اغفر لی ما تعلم من ذنوبی و هرچه از گناهانم را که می دانی ببخش و بیامرز.

ان تعذب فانا الظالم المقرّط المضيّع الأثم المقصّر المضجّع المغفل حظّ نفسی و ان تغفر فانت ارحم الراحمین اگر عذاب کنی سزاوارم، زیرا این منم که به سبب نافرمانی ستمکار، مقصّر، تبهکار، گنهکار، کوتاهی کننده و واگذارنده و اهمال کننده بهره خویشم. پس اگر بیامرزی از راه تقصّل و احسان تو مهربان ترین مهربانانی (احتمالاً حرف فاء در کلمه «فان تغفر» به جای حرف واو آمده باشد).

و الحمد لله رب العالمین

*

و كان من دعائه عليه السلام فى الألحاح على الله تعالى

يا الله الذى لا يخفى عليه شىء فى الأرض و لا فى السماء و كيف يخفى عليك يا الهى ما أنت خلقتة و كيف لا تحصى ما أنت صنعتة او كيف يغيب عنك ما أنت تدبره او كيف يستطيع ان يهرب منك من لا- حيوه له الأبرزقك او كيف ينجو منك من لا مذهب له فى غير ملكك سبحانك اخشى خلقك لك اعلمهم بك و اخضعهم لك اعمالهم

ص:553

بطاعتك واهونهم عليك من انت ترزقه و هو يعبد غيرك سبحانك لا ينقص سلطانك من اشرك بك و كذب رسلك و ليس يستطيع من كره
قضاءك ان يرد امرك و لا يمتنع منك من كذب بقدرتك و لا يفوتك من عبد غيرك و لا يعمر في الدنيا من كره لقاءك سبحانك ما اعظم
شأنك و اقهر سلطانك و اشد قوتك و انفذ امرك سبحانك قضيت على جميع خلقك الموت من وحدك و من كفر بك و كل ذائق الموت و
كل صائر اليك فتباركت

ص:554

و تعالیت لا اله الا انت وحدک لا شریک لک امنت بک و صدقت رسلک و قبلت کتابک و کفرت بکلّ معبود غیرک و برئت ممّن سواک
اللّهم انی اصبح و امسی مستقلاً لعملی معترفا بذنبی مقراً بخطایای أنا باسرافی علی نفسی ذلیل عملي اهلکنی و هوای اردانی و شهواتی
حرمتی فاسالک یا مولای سؤاک من نفسه لاهیه لطول امله و بدنه غافل لسکون عروقه و قلبه مفتون بکثره النعم علیه و فکره قليل لما هو
صائر الیه سؤال من قد غلب علیه الأمل

ص: 555

وفتنه الهوى واستمكنت منه الدنيا و اظله الأجل سؤال من استكثر ذنوبه واعترف بخطيئته سؤال من لا رب له غيرك ولا ولي له دونك ولا منقذ له منك ولا ملجأ له منك الا اليك الهى أسألك بحقك الواجب على جميع خلقك وباسمك العظيم الذى امرت رسولك ان يسبحك به وبجلال وجهك الكريم الذى لا يبلى ولا يتغير ولا يحول ولا يفنى ان تصلى على محمد وآل محمد وان تغننى عن كل شىء بعبادتك وان تسلى نفسى عن الدنيا بمخافتك

ص:556

وان تثبيني بالكثير من كرامتك برحمتك فإليك افّر و منك اخاف و بك استغيث و إياك ارجو لك ادعو و إليك ألبأ و بك اثق و إياك
استعين و بك أومن و عليك اتوكل و على جودك و كرمك اتكل

ص: 557

شرح دعای پنجاه و دوم دعا هنگام اصرار به خواسته خویش

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في الاحاح على الله تعالى از جمله دعاهاى امام عليه السلام كه در مقام اصرار به خواسته خویش مى خواندند اين دعا بود:

يا الله الذی لا یخفی علیه شیء فی الارض و لا فی السماء و کیف یخفی علیک یا الهی ما انت خلقتہ ای خدایی كه هیچ چیز در زمین و آسمان از او پوشیده نمی باشد. شاید مراد از زمین و آسمان همه دایره امکان و وجود باشد و محتمل است كه جمله شریفه از آیه مبارکه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»⁽¹⁾ اقتباس شده باشد، و کیف یخفی علیک یا الهی ما انت خلقتہ و چگونه بر تو پنهان می ماند ای معبود من چیزی كه تو خود آن را آفریده ای؛ چنان كه در آیه شریفه می فرماید: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»⁽²⁾ زیرا روشن است كه آفرینش و صنعت و تدبیر هر چیزی بستگی دارد كه آفریننده تفصیل اجزاء و کیفیت و كمیت آنها را بداند.

و کیف لا تحصی ما انت صنعتہ او کیف یغیب عنک ما انت تدبّره و چگونه ندانی آنچه را كه تو خود محكم و استوار انجام داده ای.

علامه شعرانی می فرماید: دلیلی است كه علمای كلام و حکمای اسلام برای علم پروردگار آورده اند، سازنده هر چیز علم به مصنوع خود دارد و مؤثر طبیعی كه از فعل

ص: 559

1- سورة آل عمران، آیه 5.

2- سورة ملک، آیه 14.

خویش غافل است در حقیقت فاعل نیست. گویند: یکی از طبیعی مسلکان پاره گوستی در ظرفی گذاشت و چندان ماند تا کرم افتاد و آن را پیش عالمی آورد و گفت این کرمها را من آفریده ام. گفت: بازگویی کدام یک را نر آفریده ای و کدام یک را ماده؟ و آن ملحد مفهم گشت و ندانست در جواب چه گوید.

همه اسباب طبیعی از باد و آب و آفتاب و حرارت و برودت که اهل طبایع مؤثر می پندارند همه معدّاتند یعنی آماده کننده، و آن که فاعل است خداوند تعالی است، و علم پروردگار به هر چیز بدان سبب است که آن اشیاء خود پیش او ظاهرند نه به صورت احتیاج و بستگی معلول به علّت بیش از احتیاج صورت ذهنی ماست به ذهن ما، همچنان که ما به صورت ذهنی خود علم داریم خداوند به صورت خارجی، و خداوند در همین معنی فرمود: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» پایان فرمایش علامه شعرانی قدس الله سره.

و کیف لا تحصی ما انت صنعته او کیف یغیب عنک ما انت تدبّره و چگونه شماره آن را ندانی که تو خود آن را ساخته و محکم و استوار فرموده ای یا چگونه از تو پنهان شود چیزی که حضرتت آن را تدبیر می فرمایی.

او کیف یستطیع ان یهرب منک من لا حیوه له الا برزقک یا چگونه می تواند از تو بگریزد کسی که جز به وسیله روزی تو حیات و زندگی برای او نیست.

قوله علیه السلام: او کیف یستطیع ان یهرب منک من لا حیوه له الا برزقک، اگر گویی همه چیز محتاج به غذا و روزی نیست مانند سنگ و جمادات دیگر، گوئیم: وجود امکانی همچنان که در آغاز وجود محتاج به خداست در بقا نیز محتاج است، مانند نور خورشید به خورشید که اگر لحظه ای نور خورشید قطع شود جهان در ظلمت فرو می رود. همچنین اگر فیض خداوند یک لحظه به عالم نرسد هر بودی نابود می شود؛ و این است معنی روزی هر موجود.

او کیف ینجو منک من لا مذهب له فی غیر ملکک یا چگونه از تو نجات و رهایی یابد کسی که جز در مملکت تو راهی برای او نمی باشد.

سبحانک اخی خشی خلقک لک اعلمهم بک منزّه و پاکی. داناترین آفریده شدگانت به تو ترسنده ترین آنها هستند. ترسنده ترین مخلوقات کسانی هستند که نسبت به ذات مقدّست داناترند؛ چنان که در روایت شریفه است که فرمود: «اعلمکم باللّه اشدّ کم خشیه له». و در روایتی دیگر فرمود: «اعلمکم باللّه اخوفکم لله». امام صادق علیه السلام فرمود در ذیل آیه شریفه «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ»

«عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» (1) قصود از علما کسی است که گفتارش را کردارش تصدیق کند؛ «یعنی بالعلماء من صدق قوله فعله و من لم يصدق فعله قوله فليس بعالم»، کسی که گفتارش را کردارش تصدیق و تأیید نکند عالم نیست.

و اخضعهم لك اعمالهم بطاعتك: افتاده ترین آنها در پیشگاهت کسانی هستند که بیشتر به فرمان تو عمل می کنند.

و اهوئهم عليك من انت ترزقه و هو يعبد غيرك و خوارترین مخلوقات کسانی هستند که حضرتت او را روزی می دهی و او جز تو را می پرستد.

سبحانك لا ينقص سلطانك من اشرك بك و كذب رسلك: منزه و پاکی تو! کسی که به تو شرک آورد و پیغمبرانت را دروغ پندارد از پادشاهیت نمی کاهد امیر المؤمنین علی علیه السلام در مقدمه خطبه متقین که برای همام انشاء فرمودند فرمود: «ان الله تعالى خلق الخلق حين خلقهم غنيا عن طاعتهم آمنة من معصيتهم لانه لا يضروه معصيه من عصاه و لا تنفعه طاعه من اطاعه».

گر جمله کاینات کافر گردند بر دامن کبریايش ننشیند گرد

و عارف شیراز فرماید:

به هوش باش که هنگام بار استغناء هزار خرمن طاعت به نیم جو نخرند

*

و لیس یستطیع من کره قضائک ان یرد امرک و کسی که حکم تو را نپسندد توان آن ندارد که فرمانت را بازگرداند.

سر ارادت ما و آستان حضرت دوست که هرچه بر سر ما می رود ارادت اوست

*

و لا یمتنع منک من کذب بقدرتک و لا یفوتک من عبد غیرک و لا یعمّر فی الدنیا من کره لقائک: و کسی که قدرت و توانایی ات را تکذیب نماید نتواند خود را از تو باز بدارد، و کسی که جز تو را پرستد از سلطه و حکومت تو در نمی گذرد و کسی که دیدار تو را نپسندد در دنیا طول عمر

ص: 561

نمی یابد. شاید توان گفت که غم و اندوه در زندگی از عوامل پیری زودرس است و پیری از عوامل نزدیک شدن به مرگ. و نشاط روحی جسم را که مرکب روح است سالم و شاداب نگه می دارد و در نتیجه سلامت جسم و روح آدمی می تواند عمر طبیعی خود را به پایان برساند.

اشاره لطیفی به این موضوع در قرآن کریم است آن جا که برادران یوسف صدیق به آن گم گشته فرزند و آن روشن روان پیر خردمند گفتند: «تَاللَّهِ تَقْتَوًا تَذْكُرُ يَوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ» (1) خدا سوگند که تو آن قدر دائم یوسف یوسف گویی تا از غصه فراقش بیمار شوی و یا خود را به دست هلاک بسپاری و نابود شوی. و اما شعرا و عرفای ما در این باره داد سخن داده اند:

حکیم شیرین سخن شیراز می گوید:

گر بیایی دهمت جان ورنیایی کشدم غم من که بایست بمیرم چه بیایی چه نیایی

و عارف شیراز فرماید:

اگرچه خرمن عمرم غم تو داد به باد به خاک پای عزیزت که عهد نشکستم

و نیز فرماید:

من از دست غمت مشکل برم جان ولی جان را تو آسان بردی از من

*

و اشعار لطیف دیگری که ذکرش به طول می انجامد و ممکن است معنای جمله شریفه آن باشد که هرکس ملاقات تو را ناخوش دارد نیز خواهد مرد و کراحت مرگ به حالش سودی نخواهد داشت، به مضمون آیه شریفه «قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ» (2).

عجب است اگر توانم که سفر کنم ز کویت به کجا رود کبوتر که اسیر باز باشد

*

ص: 562

1- سوره یوسف، آیه 85.

2- سوره جمعه، آیه 8.

سبحانک ما اعظم شأنک و افهر سلطانتک و اشد قوتک و ائذ امرک: منزّه و پاکی تو! چه بزرگ است مرتبه تو و چه غالب است پادشاهی تو و چه سخت است نیروی تو و چه جاری و روان است فرمان تو.

سبحانک قضیت علی جمیع خلقک الموت من و حدک و من کفر بک و کلّ ذائق الموت و کلّ صائر الیک منزّه و پاکی تو! مرگ را بر همه آفریدگانت مقدر فرموده ای، آن که تو را یگانه دانست و آن که به تو کافر شد، و همه طعم مرگ را چشیده اند و همگی به سوی تو بازگردند. شاید اشاره به آیه شریفه باشد «إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (1).

مولانا فرماید:

بار دیگر از ملک پران شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

پس عدم کردم عدم چون ارغنون گویدم کائنات الیه راجعون

*

فتبارکت و تعالیت لا اله الا انت و حدک لا شریک لک فرخنده و بلند است نام تو، و تو جاوید و برتری، جز تو معبود به حقی نیست، یگانه ای که برای تو شریک نباشد.

آمنت بک و صدقت رسلک و قبلت کتابک و کفرت بکل معبود غیرک و برئت ممّن عبد سواک به هستی و یگانگی تو ایمان آوردم و پیامبرانت را تصدیق نمودم و کتاب تو قرآن را پذیرا شدم و به هر معبودی جز تو کافر گشتم و از هر که جز تو را پرستید بیزار شدم.

اللّٰهم ائی اصبح و امسی مستقلاً لعملی معترفاً بذنبی مقراً بخطایای بارالها! من صبح و شام می کنم در حالی که کردار (خوب) خود را اندک می بینم، به گناهم اعتراف دارم و به خطایای خودم اقرار می کنم.

آنا باسرافی علی نفسی ذلیل من به سبب اسراف و تجاوز از حدّ خودم خوار و ذلیل درگاه تو هستم.

عملی اهلکنی و هوای آردانی و شهواتی حرمتی کردم مرا هلاک ساخته و هوای نفسم تباهم نموده و شهوتهای من مرا (از همه خیرات) محروم کرده است.

فاسئلک یا مولای سؤال من نفسه لاهیه لطول امله و بدنه غافل لسکون عروقه.

ص: 563

پس (عاجزانه) از تو می خواهم ای مولای من همچون کسی که بر اثر آرزوی درازش به کار بیهوده مشغول و بدن او از جهت آرامش رگهایش غافل است.

و قلبه مفتون بکثره النعم علیه و دلش به سبب بسیاری نعمتها بر او گرفتار است.

و فکرة قلیل لما هو صائر الیه و اندیشه اش برای آنچه به سوی آن (سرای آخرت) اندک است.

سؤال من غلب علیه الأمل و فتنه الهوی و استمكنت منه الدنيا و اظله الاجل درخواست کسی که آرزو بر او چیره گشته و خواهش نفس گرفتارش کرده و دنیا بر او تسلط یافته و مرگ بر او سایه افکنده است.

سؤال من استکثر ذنوبه و اعترف بخطیئة درخواست عاجزانه کسی که گناهانش را بسیار دانسته و به خطا و کار بیجای خود اقرار کرده است.

سؤال من لا رب له غیرک و لا ولیّ له دونک و لا منقذ له منک و لا ملجأ له منک الا الیک درخواست کسی که پروردگاری و دوستی برای او جز تو نیست و رهاننده ای برای او از تو و پناهگاهی برای او از تو جز به سوی تو نمی باشد.

الهی استلک بحقّ الواجب علی جمیع خلقک ای معبود من! به حق خودت که بر همه آفریدگانت واجب و لازم است.

و باسمک العظیم الذی امرت رسولک ان یسبحک به و به نام بزرگت که پیغمبرت را فرمان دادی تا تو را به آن نام تسبیح کند.

و بجلال وجهک الکریم الذی لا یبلی و لا یتغیّر و لا یحول و لا یفنی و به حق بزرگی ذات بزرگواریت که کهنه و دگرگون نمی شود و تغییر حال نمی یابد و فنا و نیستی نمی پذیرد.

ان تصلّی علی محمد و آل محمد و ان تغنّینی عن کلّ شیء بعبادتک و ان تسلّی نفسی عن الدنیا بمخافتک و ان تثنّینی بالکثیر من کرامتک برحمتک که بر محمد و خاندانش درود بفرستی و مرا به وسیله عبادت و بندگیت از هر چیز بی نیاز فرمایی و به ترس از حضرتت دوستی دنیا را از من زایل گردانی و به رحمت و مهربانیت مرا به فراوانی کرامت و بخشش خود بازگردانی.

فالیک أفرّ و منک اخاف و بک استغیث و ایاک ارجو و لک ادعو و الیک أُلجأ و بک اثق و ایاک استعین و بک اومن و علیک أتوکل و علی جودک و کرمک اتکل.

پس من از این رو به سوی تو می گریزم و از تو می ترسم و از تو فریادرسی می طلبم و به تو امیدوارم و تو را می خوانم و به سوی تو پناه می برم و به تو اطمینان دارم و از تو یاری می طلبم

و به تو ایمان دارم و بر تو و بر جود و بخشش تو توکل و اعتماد می نمایم. پایان دعای پنجاه و دوم از صحیفه مبارکه. مترجم ناچیز گوید:
خوانندگان عزیز و محترم لازم است که متوجه باشند که این جملات نورانی دعا از جمله «فألیک افّر» تا آخر دعای شریف به حکم قاعده
تقدیم ما حقّه التأخیر یفید الحصر، در همه جمله ها این قاعده عمل شده است و بنابراین باید خواننده دعا مراقب حال و دل خود باشد که
- نعوذ باللّه - در محضر ربوبی دروغ واضح و روشن نگوید که بسی موجب شرمساری و رسوایی خواهد بود.

عصمنا اللّٰه و ایاکم من الزلزل بحق محمد و آله المعصومین صلوات اللّٰه علیهم اجمعین.

*

ص: 565

وكان من دعائه عليه السلام في التذلل لله عز وجل

ربّ افحمتى ذنوبى و انقطعت مقالتي فلا حجّه لى فأنا الأسير ببلّيتى المرتهن بعملى المتردّد فى خطيئتي المتحيّر عن قصدى المنقطع بى
قد اوقفت نفسى موقف الأذلاء المذنبين موقف الأشقياء المتجرّين عليك المستخفين بوعدك سبحانك اىّ جرأه اجترأت عليك و اىّ تغرير
غرّرت بنفسى مولاي ارحم كبوتى لحرّ وجهى وزلّه قدمى وعد بحلمك على جهلى و يا حسانك على إساءتى فأنا

ص: 567

المقرّ بذنبى المعترف بخطيئتي و هذه يدى و ناصيتى استكين بالقود من نفسى ارحم شيبتي و نفاذ أيامى و اقتراب اجلى و ضعفى و مسكنتى
وقلّه حيلتى مولاي و ارحمنى إذا انقطع من الدنيا أثرى و امحى من المخلوقين ذكرى و كنت فى المنسيين كمن قد نسى مولاي و ارحمنى
عند تغيير صورتي و حالى اذا بلى جسمى و تفرقت اعضائى و تقطعت أوصالى يا غفلتى عمّا يراد بى مولاي و ارحمنى فى حشرى و نشرى و
اجعل فى ذلك اليوم مع اوليائك موقفى و فى أحبائك مصدرى و فى

ص:568

جوارک مسکنی یاربّ العالمین

ص: 569

شرح دعای پنجاه و سوم دعای هنگام خضوع و فروتنی نزد خدا

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في التذلل لله عز و جل از جمله دعاهاى امام سجاد عليه السلام در خضوع و فروتنى
برای خدای عز و جل این دعا بود:

ربّ افحمتنى ذنوبى و انقطعت مقالتي پروردگارا! گناهانم مرا خاموش کرده و گفتارم گسیخته شد. یا آن که گفته شود: پروردگارا! گناهانم
دل مرا سیاه کرده؛ چنان که گفته می شود:

«الفحومه السواد و فحمه الليل اشد سواده و فحّم الشىء: سوّده» (المنجد).

و زبانم بریده شد؛ چنان که گویند: «لسان المقصر قصير» گنهكار زبانش کوتاه است.

فلا حجه لى از این رو برایم حجت و برهانی نیست.

فانا الاسير بلبّيتى المرتهن بعملى المتردد فى خطيبتى المتحير عن قصدى المنقطع بى پس این منم که گرفتار بلای خودم هستم و به سبب
کرده ام در گرو کردار خودم می باشم و در خطا و گناهم حیران و سرگردانم و مقصد و مقصودم را از دست داده ام.

قد اوقفت نفسى موقف الأذلاء المذنبين خودم را در جایگاه خواران گنهكار واداشته ام.

موقف الاشقياء المتجرّين عليك المستخفين بوعدك در جایگاه بدبختانی که بر تو (با نافرمانی) جرأت نموده اند آنان که وعده پاداش و کیفر
تو را سبک شمرده و به آنها بی اعتنایی ورزیده اند.

سبحانك اىّ جرأه اجترأت عليك و اىّ تغرير غررت بنفسى منزه و پاکی! به کدام جرأت و دلیری بر تو جرأت کردم و به کدام هلاکت و
تباهی خودم را هلاک نمودم.

مولای ارحم کبوتی لحرّ وجهی و زله قدمی ای مولا و سرور من! بر افتادتم با تمام رخسارم و بر لغزش پایم (در خطاها) رحم فرما.

وعد بحلمک علی جهلی و باحسانک علی اسائتی و با احسان و نیکی ات بر بدکرداریم ببخش.

فانا المقرّ بذنبی المعترف بخطیئتی زیرا من به گناه خود اقرارکننده و به خطای خویش اعتراف کننده ام.

و هذه یدی و ناصیتی استکین بالقود من نفسی و این دست من و این موی جلو سر من است که به زاری خود را برای قصاص و کیفر کردارم تسلیم نموده ام.

ارحم شیبتی و نفاذ ایّامی و اقتراب اجلی و ضعفی و مسکنتی و قلّه حیلتی بر پیریم و به پایان رسیدن روزهایم و نزدیک شدن مرگم و ناتوانیم و نیازمندیم و بیچارگی ام رحم و مهربانی فرما.

مولای و ارحمنی اذا انقطع من الدنیا اثری و امّحی من المخلوقین ذکری و کنت من المنسیّین کمن قدنسی ای آقای من! مرا رحم فرما هنگامی که نام و نشانی از من در دنیا نماند و یادم از خاطر آفریدگار محو شود و مانند کسانی که فراموش شده اند فراموش شوم.

مولای و ارحمنی عند تغیر صورتی و حالی اذا بلی جسمی و تفرّقت اعضائی و تقطّعت اوصالی یا غفلتی عمّا یراد بی ای مولای من! و مرا رحم فرما هنگام دگرگون شدن صورتم و حالم هنگامی که تنم پوسیده و اعضای بدنم از یکدیگر جدا و بند بندم از هم بریده شود. وه! که چه غافلیم از آنچه بر سرم خواهد آمد.

مولای و ارحمنی فی حشری و نشری ای مولای من! مرا در روز برانگیخته شدن و زنده شدنم رحم فرما.

و اجعل فی ذلک الیوم مع اولیائک موقفی و فی احبائک مصدری و فی جوارک مسکنی یا رب العالمین و جایگاهم را در آن روز با دوستانت قرار بده و بازگشتم را در میان دوستانانت و منزل و جایم را در همسایگی رحمت خودت قرار بده ای پروردگار جهانیان.

وكان من دعائه عليه السّلم في استكشاف الهموم

يا فارج الهمّ وكاشف الغمّ يا رحمن الدّنيا والأخره ورحيمهما صلّ على محمّد وآل محمّد وافرّج همّي واكشف غمّي يا واحد يا احد يا صمد يا من لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوءا احد اعصمني وطهرني واذهب ببلّيتي وقرأ آيه الكرسي والمعوذتين وقل هو الله احد وقل اللهم اني اسألك سؤال من اشتدّت فاقته وضعفت قوّته وكثرت ذنوبه سؤال من لا يجد لفاقته مغيثا ولا لضعفه مقويا ولا لذنبه غافرا

ص:573

غيرك يا ذا الجلال و الأكرام أسألك عملاً تحبّ به من عمل به و يقينا تنفع به من استيقن به حقّ اليقين في نفاذ امرك اللهم صلّ على محمد
و ال محمد و اقبض على الصّدق نفسى و اقطع من الدّنيا حاجتى و اجعل فيما عندك رغبتى شوقا الى لقائك و هب لى صدق التّوكّل عليك
اسئلك من خير كتاب قد خلا و اعوذ بك من شرّ كتاب قد خلا أسألك خوف العابدين لك و عباده الخاشعين لك و يقين المتوكّلين عليك
و توكّل المؤمنين عليك اللهم اجعل

ص:574

رغبتي في مسألتى مثل رغبة اوليائك في مسائلهم ورهبتى مثل رهبه اوليائك و استعملنى في مرضاتك عملا لا اترك معه شيئا من دينك
مخافه أحد من خلقك اللهم هذه حاجتى فاعظم فيها رغبتي و اظهر فيها عذرى و لقنى فيها حجّتى و عاف فيها جسدى اللهم من اصبح له
ثقه او رجاء غيرك فقد اصبحت و انت ثقتى و رجائى فى الأمور كلّها فاقض لى بخيرها عاقبه و نجنى من مضالّات الفتن برحمتك يا ارحم
الرحمين

ص: 575

بسم الله الرحمن الرحيم و كان من دعائه عليه السلام في استكشاف الهموم از دعا‌های امام سجاد عليه السلام است در طلب رفع غمها و غصه‌ها: يا فارح الهم و كاشف الغم يا رحمن الدنيا و الآخرة و رحيمهما اي بردارنده غم و دورکننده اندوه! اي بي اندازه بخشاینده در دنیا و آخرت و بسيار مهربان در دو سرا.

صل علی محمد و آل محمد و افرج همی و اکشف غمی بر محمد و خاندانش درود بفرست و غم مرا بازگشا و اندوه مرا بردار.

يا واحد يا احد يا صمد يا من لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفوا احد اعصمني و طهرني و اذهب ببلیتي اي یگانه، اي یکتا، اي بی نیاز، اي آن که نزاییده و زاییده نشده و کسی همتای او نبوده، مرا از پیشامدهای ناگوار نگهدار و مرا پاک فرما و گرفتاریم را برطرف ساز.

قوله عليه السلام: «يا واحد يا احد»، واحد به یک اصطلاح آن است که در ذات شریک ندارد و آن را یکتا ترجمه کردیم، و معنی احد این که در صفات شریک ندارد و آن را یگانه ترجمه کردیم و گاهی احد آن را گویند که ذات او مرکب نیست.

و اقرأ آیه الكرسي و المعوذتين و قل هو الله احد و قل: و آیه الكرسي و معوذتين (قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس و قل هو الله احد) را بخوان و بگو:

اللهم اني اسئلك سؤال من اشتدت فاقته و ضعف قوته و كثرت ذنوبه بار خدایا! من از تو عاجزانه درخواست می کنم درخواست کسی که نیازمندیش سخت و توانش سست و

گناهایش بسیار است.

سؤال من لا یجد لفاخته مغیثا و لا لضعفه مقویا و لا لذنبه غافرا غیرک یا ذا الجلال و الاکرام درخواست کسی که برای نیازمندیش فریادرسی و برای ناتوانیش توان بخشی و برای گناهایش آمرزنده ای جز تو نمی یابد، ای دارای عظمت و بزرگی و احسان.

توضیح

آیه الکرسی از قول خدای تعالی: **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ** شروع می شود تا **وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ** و مشهور میان متأخرین از علما همین است، و ظاهر روایتی که از امام سجاده علیه السلام نقل شده نیز همین است که در آن روایت امام سجاده علیه السلام می فرماید: «قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مِنْ قَرَأَ أَرْبَعَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ الْبَقْرَةِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ وَآيَتَيْنِ بَعْدَهَا وَثَلَاثَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِهَا لَمْ يَرْفِ نَفْسَهُ وَ مَالَهُ شَيْئًا يَكْرَهُهُ وَ لَا يَقْرَبُهُ شَيْطَانٌ وَ لَا يَنْسَى الْقُرْآنَ» رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود: هرکس که چهار آیه را از اول سوره بقره و آیه الکرسی و دو آیه بعد از آن و سه آیه از آخر بقره را بخواند در جان و مالش چیز ناخوشایند را نمی بیند و شیطان به او نزدیک نشود و قرآن را فراموش نمی کند.

و بدان که روایات در فضیلت آیه الکرسی از طریق شیعه و سنی بسیار است؛ از جمله آنها این که از پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ روایت است که به امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: **يا علي! آية الكرسي را به فرزندان و خانواده ات و همسایه هایت بیاموز که آیه ای بزرگ تر از آن نازل نشده است.** و در روایتی است که اصحاب رسول خدا درباره پرفضیلت ترین آیه قرآنی مذاکره می کردند علی علیه السلام فرمود: «این انتم عن آیه الکرسی» چرا از آیه الکرسی سخن نمی گوید؟ سپس فرمود که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود: «یا علی سید البشر آدم و سید العرب محمد و لا فخر و سید الکلام القرآن و سید القرآن البقره و سید البقره آیه الکرسی».

غزالی گوید: آیه الکرسی از آن رو سید الآیات شده است که مضمونش مشتمل بر توصیف ذات و صفات و افعال خدای تعالی است و معرفت این سه مقصد اقصای علوم است.

و عن ابی عبد الله علیه السلام: «ان لكل شیء ذروه و ذروه القرآن آیه الکرسی» برای هر چیز قله ای است و قله قرآن آیه الکرسی است (و عن ابی جعفر علیه السلام: من قرأ آیه الکرسی مره صرف الله عنه الف مکروه من مکاره الدنيا و الف مکروه من مکاره الآخرة ایسر مکروه الدنيا الفقر و ایسر مکروه الآخرة عذاب

القبر» هرکس آیه الکرسی را بخواند خدای تعالی هزار کار ناخوشایند دنیوی و هزار کار ناخوشایند اخروی را از او باز می گرداند که آسان ترین مکروه دنیوی فقر و نیازمندی است و آسان ترین مکروه عالم آخرت عذاب قبر است. و روایت دیگری که سید شارح و دیگران نقل کرده اند و ذکرشان موجب تطویل است. نام مقدس ذوالجلال و الاکرام از اسماء جلیله حق تعالی است؛ چنان که در روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت شده است که فرمود: «الدّوا بیا ذالجلال و الاکرام» به نام مقدس یا ذالجلال و الاکرام پناهنده شوید. «و عنه علیه السّلام أنّه مرّ برجل و هو یصلّی و یقول یا ذالجلال و الاکرام فقال: قد استجیب لک». و از آن حضرت روایت شده است که گذر فرمود بر کسی که نماز می گذاشت و می گفت: «یا ذالجلال و الاکرام»، حضرتش فرمودند:

به طور حتم دعای تو مستجاب گردید. و در روایتی است که این نام مبارک یا ذالجلال و الاکرام اسم اعظم الهی است.

اسئلك عملا- تحبّ به من عمل به و یقینا تنفع به من استیقن به حق الیقین فی نفاذ امرک از تو درخواست می کنم عمل و کرداری را که به آن دوست می داری هر که را که آن را انجام دهد و یقین و باوری را که به وسیله آن سود می دهی کسی را که در جریان امر تو حقیقت یقین را به دست آورد.

سید شارح - رضوان الله علیه - در شرح جمله مبارکه «اسئلك عملا تحبّ به من عمل به» به نکته بسیار لطیفی متوجه شده است و خلاصه اش این که چرا حضرت عرض نکرده است «عملا تحبّه یا عملا ترضاه» و متعلق محبوبیت را شخص قرار داده نه عمل، شاید این تعبیر الهام یافته از روایتی باشد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «ان الله يحب العبد و یبغض عمله و یحبّ العمل و یبغض بدنه» خدای تعالی بنده را دوست می دارد ولی کردار وی را دشمن می دارد و کردار را دوست می دارد ولی بدن آن را که عمل به جای آورده دشمن می دارد. و روشنگر این روایت حدیث دیگری است از امام صادق علیه السّلام که فرمود: «من خلقه الله سعیدا لم یبغضه ابدا و ان عمل شرا ابغض عمله و ان کان شقیا لم یحبّه ابدا و ان عمل صالحا احبّ عمله و ابغضه لما یصیر الیه». و این روایت شریفه از اسرار ولایت و مکنون علم آل محمد است لذا از شرحش صرف نظر شد که:

من عاجزم ز گفتن و خلق از شنیدنش.

در فضل آیه الکرسی احادیث بسیار از عامه و خاصه روایت است و مراد از آن آیتی است در سوره بقره مشتمل بر کلمه کرسی از (الله لا إله إلا هو تا وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ) و گاه در بعض

روایات آمده است «و آیتین بعدها» و مراد از آن تا هُم فیها خالی دُونَ است و چون این آیت دلیل بر قیومیت و حفظ پروردگار است از خواص آن برای خواننده محفوظ ماندن از هر شری است. و معوذتین به صیغه اسم فاعل دو سوره «قل اعوذ» است در آخر قرآن، یکی متصدّ من استعاذه از شرّ دنیوی و بدنی و دیگری متضمن استعاذه از شرّ روحی و وساوس باطنی. و مراد از کرسی چنان که در اعتقادات صدوق علیه الرحمه آمده دو چیز است یکی ظرف همه آفریدگان یعنی آن که همه اجسام در اوست و به اصطلاح حکما محدد الجهات گویند، و دیگر علم پروردگار که محیط به همه چیز است. و به اصطلاح بعضی عرش بزرگ تر از کرسی و حاوی آن است؛ پس محدد الجهات اصلی عرش است، و الله العالم.

و در عهد ما جماعتی حمق‌اند که هرچه طبیعیان فرنگ گویند راست پندارند و آن را باور دارند از جمله فضا را غیر متناهی گویند و عرش و کرسی را انکار کنند و مکان طبیعی برای هیچ جسم ثابت نکنند. ابو علی بن سینا و دیگران به دلیل عقل ثابت کردند فضا غیر متناهی نیست و جسم محیط به کل یعنی عرش یا کرسی موجود است تا برای هر جسم مکان طبیعی باشد و وجود جسم بی مکان طبیعی محال است؛ و این مذهب که فرنگیان نسبت به یکی از بزرگان خود اسحاق نیوتن می دهند و اجزای عالم را جاذب و مجذوب یکدیگر می شمردند سخن تازه و اختراع او نیست؛ ثابت بن قره در هزار و یکصد سال پیش همین مذهب داشت.

حاجی ملا هادی سبزواری (ره) در شرح «یا من استقرت الأرضون باذنه» از دعای جوشن گوید نزد ثابت بن قره میل کلوخ به زمین نه برای آن است که ذاتا طالب مرکز باشد بلکه جنسیت سبب انضمام است.

و گوید اگر فرض کنیم زمین پراکنده و متلاشی شود و اجزای آن را رها کنند همه میل به سوی یکدیگر می کنند و هر جا به یکدیگر رسیدند می ایستند، انتهی. پس مذهب نیوتن چیزی نبود که حکمای ما ندانند. چه زشت باشد کسی نان بر سر خوان کسان خورد و شکر بیگانگان و ناکسان گوید! پس آنچه درباره عرش و کرسی و سایر امور در شرع آمده مخالف هیچ دلیل عقلی نیست و آنچه حکمای ما در این باب گفتند از جهت عدم وقوف بر تجاذب عام نبوده است.

اللهم صل علی محمد و آله و اقبض علی الصّدق نفسی و اقطع من الدنیا حاجتی و اجعل فیما عندک رغبتی شوقاً الی لقائک و هب لی صدق التوکل علیک بارالها! بر محمد و خاندانش درود

بفرست و جان مرا در راه صدق و راستی از من باز گیر و رشتهٔ نیاز مرا از دنیا قطع فرما و رغبت و دلخواه مرا در آنچه نزد توست قرار بده تا شوق دیدار تو را داشته باشم و توکل راستین بر من عطا فرما.

اسئلك من خير كتاب قد خلا و اعوذ بك من شرّ كتاب قد خلا از تو به عجز و التماس می خواهم آنچه سرنوشت من است خیر و نیکی باشد، و به تو پناه می برم از این که سرنوشت من بد باشد.

اسئلك خوف العابدین لك و عباده الخاشعین لك و یقین المتوكلین علیك و توكل المؤمنین علیك از جنابت مسئلت دارم که ترس عبادت کنندگان مر تو را به من عنایت فرمایی و پرستش فروتنان و یقین و باور اعتمادکنندگان را نصیب من گردانی و توکل و اعتمادی را که مؤمنان بر تو دارند داشته باشم.

اللهم اجعل رغبتی فی مسئلتی مثل رغبه اولیائك فی مسائلهم و رهبتی مثل رهبة اولیائك بار الها! رغبت و دلخواه مرا در مطلب و خواسته ام مانند رغبت دوستانت در خواسته هاشان قرار بده و ترسم را همانند ترس دوستانت گردان.

و استعملنی فی مرضاتك عملا لا اترك معه شیئا من دینك مخافه أحد من خلقك و مرا در رضا و خوشنودیت به کاری وابداری که با آن چیزی از (احکام) دین تو را بر اثر ترس از کسی از آفریدگانت رها نکنم.

اللهم هذه حاجتی فاعظم فیها رغبتی و اظهر فیها عذری و لثقی فیها حجّتی و عاف فیها جسدی بار الها! اینها که عرض شد نیازمندیهای من است، پس رغبتم را در آنها بزرگ گردان و عذرم در آنها روشن فرما و حجت و برهانم را در آن به من تلقین کن و تنم را در آن عافیت بخش.

اللهم من اصبح له ثقه او رجاء غیرك فقد اصبح و انت ثقتی و رجائی فی الامور کلّها بار الها! هر که صبح کرد در حالی که اعتماد یا امید او به جز تو باشد، پس داخل در صبح شدم در حالی که اعتماد و امیدم در همهٔ کارها تویی.

فاقض لی بخیرها عاقبه و نجّنی من مضلات الفتن برحمتك یا ارحم الراحمین از این رو خوش عاقبت ترین آن کارها را برای من مقدر فرما و مرا به وسیلهٔ رحمت و مهربانیت از فتنه ها و آزمایشهای گمراه کننده نجات مرحمت فرما، ای مهربان ترین مهربانان.

وصلّى اللّٰه علی سیدنا محمد رسول اللّٰه المصطفى و علی آله الطاهیرین و درود خدای تعالی بر

آقا و بزرگ ما محمد رسول خدای تعالی که برگزیده اوست و بر اولاد و خاندان پاکش باد.

پایان دعای پنجاه و چهارم از صحیفه مبارکه روز دوشنبه هیجدهم ذی القعدة الحرام 1376

*

شماره دعاهای صحیفه مبارکه که امروز در دست ماست پنجاه و چهار است اما به روایتی که در مقدمه گذشت همه ادعیه هفتاد و پنج بوده، چند باب از راوی اصل مفقود گردید شصت و چند باب نزد او بماند و پس از آن هم چند باب در دست دیگران مفقود شد و اکنون همین پنجاه و چهار مانده است. و بعضی علمای متأخر کوشیده اند از نسخه های غیر متداول صحیفه و کتب دیگر ادعیه که از صحیفه دعاهایی نقل کرده اند آنچه مفقود شده است بیابند؛ از جمله شیخ حرّ عاملی (ره) چند دعا فراهم کرده است و آن را صحیفه ثانیه نامیده و میرزا عبد الله افندی صاحب ریاض العلماء معاصر مجلسی نیز ادعیه ای فراهم کرده است و آن را صحیفه ثالثه نامیده است و کتاب او دو قسم است، قسمت اول بیست و یک دعا که به عقیده خود او از اصل صحیفه مبارکه است و همانهاست که مفقود گردیده و قسمت دوم ادعیه دیگری است از غیر صحیفه معروفه.

او گوید: در سفرهای بسیار که در خشکی و دریا کردم مخصوصاً در صحیفه مبارکه نسخه های کهن به اسنادهای بسیار غیر از اسناد معروف به دست آوردم، زواید هر یک را جمع کردم، از جمله از نسخه به روایت فقیه ابی الحسن محمد بن احمد بن علی بن حسن بن شاذان که در مجموعه کهنه در شهر اردبیل دیده است دعای سی و هفتم صحیفه معروفه را با زیادتی در آخر آن آورده است و آن را یکی از دعاهای مفقود شمرده است.

و هم به روایت ابن شاذان مذکور دعای معروف «یا من تحلّ به عقد المکاره» را که دعای هفتم صحیفه معروفه است به زیادتی در آخر آن آورده و آن را دعای مستقلی دانسته است و دعای بیست و ششم صحیفه معروفه را به روایت ابن اشکیب و خطّ ابن مقله خطاط مشهور که اول آن «و تولّی فی جیرانی» است تا اواسط دعا آورده است و آن را هم دعای دیگر شمرده است چون در پاره ای الفاظ با نسخه معروف مخالفت دارد و عنوانش غیر عنوان نسخه معروف است و دعای چهل و نهم را نیز با اندک زیادتی در آخر دعای مستقلی شمرده است هم در مقدمه کتاب خود گوید: در نسخی که دیدم به طریق دیگر روایت شده اسانیدی به

ص: 582

دست آوردم از ده طریق متجاوز مانند روایت محمد بن وارث از حسین بن اشکیب خراسانی از عمیر بن هارون بن متوکل بلخی که نسخه کهنه ای از آن ملاحظه شد به خط ابن مقله خطاط مشهور که در عهد بنی عباس می زیست و او واضح خط نسخ است پیش از او خط کوفی بود.

او خط کوفی را به صورت خط نسخ بازگردانید و دیگر روایت ابن رشناس بزار عالم مشهور است و روایت شیخ فقیه ابو الحسن محمد بن احمد بن علی بن حسن بن شاذان از ابن عیاش جوهری ابی عبد الله احمد بن محمد بن عیبید الله بن حسن بن ایوب بن عیاش جوهری حافظ در بغداد از ابی محمد حسن بن محمد بن یحیی بن حسن بن جعفر بن عیبید الله بن حسین بن علی بن الحسن علیهما السلام ابن اخی طاهر از ابی الحسن محمد بن مطهر کاتب از محمد بن شلقان مصری از علی بن نعمان اعلم تا آخر سند معروف دیگر از روایات و طرق صحیفه روایت تلعهکبری است و دیگر روایت وزیر ابو القاسم حسین بن علی مغربی و روایت رهنی کرمانی نرماشیری بالجمله ادعیه از این نسخ و چند دعا هم از کتاب البلد الامین و مصباح و کتاب ادعیه میرداماد و دخترزاده او میرزا عبد الحسیب جمع آورده و معتقد بود که چون ایشان این دعاها را نسبت به صحیفه دادند و در صحیفه معروفه نیست ناچار در نسخی آن را یافتند که ما ندیده ایم و به این تقریب بیست و یک دعا تلفیق نموده است.

دعای دوم و چهارم (اللهم و آدم بدیع فطرتک) و دعای پنجم از ملحقات این نسخه هم از آن ادعیه است. به گمان این بنده آن چند دعا که از راوی اصل کتاب مفقود گردید دیگر نتوان یافت، هرگاه صاحب اصل نسخه چیزی از آن را گم کرده و خود نداشت دیگران که نسخه را از او گرفتند و مأخذی غیر او نداشتند از کجا گم کرده او را باز یابند، و اگر کسی در نسخ نادره صحیفه چیزی یابد که به قراین معتبره از صحیفه باشد بقیه از آن شصت و چند باب است که در دست راوی اصل ماند و آن از ده متجاوز نیست و اختلاف عبارات و زیادتی جمل و فقرات را نتوان دلیل استقلال دعا دانست و اسانید و طرق مختلفه که یافته است همه به یک تن منتهی می شود و روایات نسبت به جزئیات کلمات و عبارات صحیفه متواتر نیست و ما راجع به تواتر و نقل صحیفه مختصری در مقدمه ایراد کردیم، و الله العالم بحقایق الامور.

*

از خوانندگان محترم تقاضا دارم چنانچه به تکرار و یا سقط و یا هر نقص دیگر در این نوشته برخورد نمودند با دیده اغماض نگریسته و کریمانه گذشت فرمایند.

این همه گفتیم لیک اندر بسیج بی عنایات خدا هیچیم هیچ
بی عنایات حق و خاصان حق گر ملک باشد سیاهست اش ورق
ای خدا ای قادر بی چند و چون واقفی بر حال بیرون و درون
ای خدا ای فضل تو حاجت روا با تو یاد هیچ کس نبود روا
این قدر ارشاد تو بخشیده ای تا بدین بس عیب ما پوشیده ای
قطره دانش که بخشیدی ز پیش متصل گردان به دریا های خویش

*

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

*

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر/ 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

